

PİRALI BEHBUDALI oğlu ƏLİYEV

**ÜMUMTƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ
TƏRBİYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİNİN
NƏZƏRİYYƏSİ VƏ METODİKASI**

(Monoqrafiya)

BAKİ – 2023

Dərs vəsaiti Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun 19 oktyabr 2021-ci il tarixli (protokol №3) iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

Elmi redaktor:

İlham Cavadov

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçilər:

Vidadi Xəlilov,

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Əməkdar müəllim

İntiqam Cəbraylov,

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
Əməkdar müəllim

Əliyev P.B. Tərbiyə işinin təşkilinin nəzəriyyəsi və metodikası.

Dərs vəsaiti. Bakı: “CN POLİGRAFIYA”, 2023, 460 səh.

Dərs vəsaitində təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkilinin elmi-nəzəri və pedaqoji-psixoloji əsasları, ümumtəhsil məktəblərində sinif rəhbəri işinin təşkili, tərbiyə işində kollegial idarəetmə və özünüidarə, ümumtəhsil müəssisələrində təhsilalanların məktəbdən-kənar tərbiyə işinin təşkili məsələləri və onların alt komponentləri sistemli şəkildə işlənmişdir.

Dərs vəsaiti pedaqoji yönlü ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil alan bakalavrlar, magistrələr, ümumtəhsil müəssisələrində çalışan tərbiyə işləri üzrə direktor müavinlər (təşkilatçılar), sinif rəhbərləri və tədqiqatçılar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

©ARTİ, 2023

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	6

I FƏSİL.

TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİNİN ELMI-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Uşaq-gənclərin tərbiyəsi sahəsində dövlət siyasətinin mahdiyyəti, məzmunu və onun inkişaf tendensiyaları.....	10
1.2. Tərbiyə, sosiallaşma və inkişaf.....	25
1.3. Tərbiyə inkişafda olan dinamik bir proses kimi.....	35
1.4. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili sistemi.....	40

II FƏSİL.

TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİNİN PEDAQOJİ ƏSASLARI

2.1. Tərbiyə işinin təşkilinə verilən tələblər.....	53
2.2. Tərbiyə sisteminin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi.....	69
2.3. Tolerantlıq tərbiyəsinin mahiyyəti, məzmunu və həyata keçirilməsi yolları.....	82
2.4. Təhsilənlərin tolerant tərbiyəsinin elmi-nəzəri və praktik problemləri.....	96
2.5. Məktəblilərin tərbiyəsində gender probleminin nəzərə alınması.....	111
2.6. Məktəblinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında özünütərbiyənin rolu.....	117

III FƏSİL.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİ, PLANLAŞDIRILMASI VƏ İDARƏ OLUNMASI

3.1. Tərbiyə işinin planlaşdırılması prinsipləri.....	128

3.2.	Tərbiyə işinin planının mahiyyəti, forması və quruluşu.	146
3.3.	Ümumi təhsil məktəblərində tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin (təşkilatçı) işinin təşkili.....	172
3.4.	Ümumtəhsil müəssisələrində sinif, texniki-peşə və peşə liseylərində qrup (sinif) rəhbərlərinin və yeni tip məktəblərdə tərbiyəçilərin fəaliyyətinə verilən tələblər...	187

IV FƏSİL.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ SİNİF RƏHBƏRİ İŞİNİN TƏŞKİLİ

4.1.	Sinif rəhbəri işinin optimallaşdırılması.....	197
4.2.	Tərbiyəçinin fəaliyyətinə verilən müasir tələblər.....	200
4.3.	Sinif rəhbərinin fəaliyyətinin təşkili.....	206
4.4.	Sinif rəhbərinin praktik fəaliyyəti.....	211
4.5.	Sinif rəhbərinin praktik fəaliyyətinin təşkili haqqında təvsiyələr.....	214
4.6.	Sinif rəhbərinin şagird və valideynlərlə birgə işi.....	222
4.7.	Valideyn iclasının keçirilməsinin yeni formaları.....	279

V FƏSİL.

TƏRBIYƏ İŞİNDƏ KOLLEGİAL İDARƏETMƏ VƏ ÖZÜNÜİDARƏ

5.1.	Təhsil müəssisələrinin Pedaqoji Şurasında tərbiyə işinin müzakirəsi.....	297
5.2.	Şagirdlərin sinif kollektivində tərbiyəsinin səviyyəsinin və inkişafının öyrənilməsi yolları.....	299
5.3.	Tərbiyə işində diaqnostikadan istifadə.....	303
5.4.	Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların özünüidarə işi.....	368
5.5.	Uşaq parlamenti haqqında təvsiyələr.....	377

VI FƏSİL.
ÜMUMTƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ
TƏHSİLALANLARIN MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏRBIYƏ
İŞİNİN TƏŞKİLİ

6.1. Şagirdlərlə məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində aparılan tərbiyə işi.....	395
6.2. Uşaqların reabilitasiyası.....	422
6.3. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan tərbiyə işi.....	433
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	452

GİRİŞ

Dünyada gedən qloballaşma, regional təhdidlər, ekoloji problemlər, elm və texnologiyanın inkişafı Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatına ciddi təsir göstərir. Sürətlə baş verən dəyişikliklər böyüyən gənc nəslin tərbiyəsinə fərqli nöqteyi-nəzərdən yanaşmanı tələb edir. Dünyamızda fiziki, psixi, mənəvi cəhətdən sağlam və yaradıcı təfəkkürə malik Azərbaycan vətəndaşının formalaşmasına nail olmaq üçün bu gün təhsilin mövcud məzmununda əsaslı yeniliklər etmək lazımdır. Qloballaşma prosesinin üstünlükləri ilə yanaşı, texnologiya və iqtisadiyyat vasitəsilə milli sərhədlərin silinməsi, milli-mənəvi dəyərlərin yox olması, xalqların ana dillərinin assimilyasiyası, institusional multidistiplinar və qurumlararası (idarələrarası) yanaşma baş verir. Son zamanlar sosial, ictimai, məişət, gündəlik həyat tərzində səviyyəsində uşaqlar və gənclərin davranışında artan mənfi meyillər, gənc nəslin həyat fəaliyyətində mənfi əxlaqi təsəvvürlər, etik normalar və vətəndaşların yaşam prinsipləri aşağıdakı nöqsanların mövcudluğuna dəlalət edir: maarifləndirici tərbiyə işlərinin çatışmazlığı; gənclərdə mənəvi, əxlaqi, vətəndaş və vətənpərvərlik dünyagörüşünün formalaşması sistemində məqsədyönlülüynün olmaması; bütün yaş qruplarına aid uşaqlar, cəmiyyətin əsas özəyi olan ailələr arasında aparılan tərbiyə səylərinin zəif uzlaşdırılması səbəbindən dövlət tərəfindən mənəvi-əxlaqi, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik tərbiyə sisteminin fəallaşdırılması üçün keçirilən tədbirlərin səmərəsiz nəticələri; göstərilmiş sahədə vahid dövlət siyasətinin və bu siyasətə müvafiq olaraq təhsil müəssisələrində, yaşayış yerlərində uşaqların mənəvi-əxlaqi, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik tərbiyəsi sistemini özündə əks etdirən tərbiyə proqramının olmaması. Milli maraqlara xidmət edən institusional multidistiplinar və qurumlararası (idarələrarası) yanaşmanın olmaması xarici institutların modellərinin tətbiqi üçün şərait yaradır. Proqramların görünən tərəfləri ilə (komponentləri ilə) yanaşı, öz maraqlarında olan görünməyən tərəfləri (komponentləri) tətbiq edilir. Bu baxımdan institusional yanaşma: əsaslı, dayanıqlı, proqressiv və rəqəbəqabil

sistemə; nəticələrin ölçülməsinə; müxtəlif strukturların sisteməlik faydalanmasına; beynəlxalq səviyyədə intellektual rəqabət aparmağa; sistemin inkişafına və onun beynəlxalq səviyyəyə irəli sürməsinə; təhsil, mədəniyyət, idman, elm, din və digər sahələrdə vahid azərbaycançılıq ideyasının reallaşdırılması məqsədinə xidmət edən yeni yanaşmalı tədqiqata böyük ehtiyac vardır. Bunlar əsas götürülərək uşaq-gənclərin bütün sahələrdə milli tərbiyəsinin (təhsil, mədəniyyət, idman, elm, din və s.) vahid, sistemli, kompleks inkişafı məsələsi ölkə rəhbərinin siyasi kursunun tamamlayıcı komponenti sayılaraq tədqiq olunmuşdur. Bu işdə əsas məqsəd böyüyən gənc nəsli xalqına və dövlətinə layiq, sədaqətli vətəndaş tərbiyə etməkdən ibarətdir. Cəmiyyətin ehtiyac və tələbatlarını nəzərə alaraq elə nəsil formalaşdırılmalıdır ki, Vətənin inkişafı naminə hər cür fədakarlığa hazır olsun. Dünyada uşaq tərbiyəsindən müqəddəs, çətin, məsuliyyətli və şərəfli bir iş yoxdur. Dəyişən cəmiyyətin tələblərinə uyğun yetişən nəslin milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmada təhsil müəssisələrində daha çox uşaq hüquqlarına, sağlam həyat tərzinə, ekoloji mühitin qorunmasına, uşaq yaradıcılığının və idmanının inkişafına, uşaqların bilik və bacarıqlarının inkişafına, onların vətənpərvərlik, milli-mənəvi və bəşəri dəyərlər ruhunda tərbiyəsinə, tolerantlıq mühitində yaşamasına, gender ayrı- seçkiliyinə son qoyulmasına və digər sahələrdə maarifləndirmə işinin aparılmasına fikir verilməli olduğu göstərilir. Lakin tərbiyə məktəbin, valideynin və ictimaiyyətin işi olmaqla məhdudlaşmır, o hər bir fərdin işidir. Bu prosesdən kənarda heç kəs və heç nə qalmır, lakin bu həqiqətlə yanaşı, bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, uşaqların tərbiyəsində təhsil müəssisələri aparıcı yer tutur. Geniş kadr şəbəkəsinə malik olan təhsil müəssisələrinin məqsədləri içərisində tərbiyə məsələsi önəmli yer tutur. Onlar tərbiyə sahəsində müəyyən işlər həyata keçirirlər, lakin bu tədbirlərin məzmunu, forması, tətbiqi yolları hələ də müasirləşdirilməmişdir. Təqdim etdiyimiz tərbiyə işinin təşkili sistemi yeniliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Monoqrafiyada ümumi təhsil məktəblərində tərbiyə işinin təşkilinin əsas vəzifələrinə:

- dünya əmək bazarının tələbinə uyğun rəqabətəqabil insanın formalaşdırılması;

- milli-mənəvi dəyərlərin və milli kimliyin formalaşdırılması;

- fiziki mədəniyyətin formalaşdırılması;

- ekoloji və hüquqi mədəniyyətin formalaşdırılması;

- fiziki, psixioloji və mənəvi cəhətdən sağlam və milli şüurlu yetkin insanın formalaşdırılması;

- insanın inkişafına kompleks yanaşılması;

- cəmiyyətdə və təhsil sistemində tərbiyənin statusunun yüksəldilməsi;

- tərbiyənin milli və ümumbəşəri mədəniyyətin formalaşdırılmasına istiqamətləndirilməsi;

- tərbiyə işində yeni pedaqoji – psixoloji və sosial yanaşmaları tətbiq etməklə uşaq-gənclərin müasir sərişələrə yiyələndirilməsi;

- uşaq-gənclərdə dəyərlərə müsbət münasibətlərin formalaşdırılması;

- uşaq - gənclərin tərbiyə sistemində ailə, təhsil müəssisəsi və icma arasında əlaqələrin yüksək səviyyədə qurulması; tərbiyə sahəsində yenilikçiliyin və təşəbbüskarlığın təşviq olunması; tərbiyə institutları üçün ümumi əlverişli bazasının yaradılması;

- Azərbaycan Respublikasında uşaq - gənclərin tərbiyəsi sahəsində vahid, ardıcıl və davamlı konseptual yanaşmanın formalaşdırılması;

- vətənpərvər və humanist tərbiyə sisteminin qurulması;

- tərbiyə sisteminin maddi bazasının möhkəmləndirilməsi;

- tərbiyə sahəsində peşəkar kadr hazırlığı, səmərəli fəaliyyətə görə stimullaşdırma mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, peşə etikasının formalaşdırılması;

- valideyn və icmanın pedaqoji-psixoloji cəhətdən maarifləndirilməsi;

- uşaq-gənclərin hüquqlarının qorunması, onların həyatının, təhlükəsizliyinin və inkişafının təmin edilməsi;
- neqativ təzahürlərin kompleks profilaktikasının təşkili;
- xüsusi qayğıya və münasibətə ehtiyacı olan (əlil, qaçqın və köçkün) uşaqların mənəvi-psixoloji inkişafının dəstəklənməsi;
- tərbiyənin inkişaf sisteminin elmi bazasının formalaşdırılması;
- tərbiyə işinin monitorinqi sisteminin yaradılması və s. aid edilmişdir.

Güman edirik ki, monoqrafiyada irəli sürülən ideyalar tərbiyə işinin yenidən qurulmasında müəllimlərə, sinif rəhbərlərinə, tərbiyə işləri üzrə direktor müavinlərinə (təşkilatçılara), valideynlərə, uşaq birliyi təşkilatı rəhbərlərinə, valideyn komitəsinə, uşaq parlamenti üzvlərinə, kitabxanaçıya və s. kömək edəcəkdir.

I FƏSİL.

TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİNİN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Uşaq-gənclərin tərbiyəsi sahəsində dövlətin sosial siyasətinin mahiyyəti, məzmunu və onun inkişaf tendensiyaları

Azərbaycanda uşaqlara dövlət səviyyəsində qayğının əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. O, gənclərin xaricdə təhsil almalarına, elmə, texnologiyaya yiyələnmələrinə, gənc şairlərin, rəssamların, bəstəkarların əsərlərinin çap olunmasına yardımçı olar, hər il ənənəvi olaraq ali məktəblərə qəbul olunmuş tələbələrlə görüşər, onların qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən danışardı. Sentyabr ayında ümumtəhsil məktəblərinin pedaqoji kollektivi ilə görüşər və təlim-tərbiyə məsələlərinin yaxşılaşdırılmasına diqqət yetirməyi onların nəzərinə çatdırardı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev vaxtilə Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayında “Möhkəm ideyalı, hərtərəfli inkişaf etmiş gənclər tərbiyə etməli” mövzusunda (18 may 1978-ci il) məruzəsində uşaq – gənclərin tərbiyəsində prioritet sahələri açıqlamışdır.

Müəllim bütün xalqın hörmət və ehtiramını qazanmışdır. Cəmiyyətimizin ümidi, gələcəyi olan uşaqların təlim-tərbiyəsi kimi ən mühüm, ən vacib iş ona etibar edilmişdir. Müəllim öz biliyini, təcrübəsini, qüvvəsini, qiymətli nəyi varsa hamısını şagirdlərinə, xalqa bəxş edir.

Müəllim doğma yurdumuzu sevməyi, hamının rifahı naminə vicdanla işləməyi müdrikliklə və səbirlə bizə öyrətmiş və öyrədir.

Məktəbdə ana dilinin və ədəbiyyatın tədrisi formalarını və metodlarını daim təkmilləşdirmək, uşaqlarda sözə, obrazlı təfəkkürə məhəbbət hissi aşılamaq, onları respublikamızda mədəniyyətin nailiyyətləri ilə, dünya və Azərbaycan poeziyası və nəsrilə, klassiklərinin yaradıcılığı ilə, ədəbiyyatın qızıl fonduna daxil olmuş görkəmli

əsərlərlə tanış etmək lazımdır. Ana dilini, doğma xalqın ədəbiyyatını, mədəniyyətini dərinlən bilmək elmli adam üçün zəruri keyfiyyətdir.

Böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi, mənəviyyatca zəngin, ideyaca mətin, yüksək əxlaqlı şəxsiyyətin formalaşdırılması bu gün cəmiyyətimiz qarşısında duran çox mühüm vəzifədir. Bu, kompleks problemdir və onun həllində məktəb çox böyük rol oynayır. Məktəbdə insanın dünyagörüşünün bünövrəsi qoyulur, onun xarakteri formalaşır, ideya dayaaqlarının, mənəvi və əxlaqi dayaaqların təməli yaradılır.

Böyüməkdə olan nəslin cəmiyyətin rifahı naminə əməyə, yaradıcılıq fəaliyyətinə hazırlanması məktəbin tərbiyəvi işinin başlıca istiqamətlərindən biridir...

Çox uzun bir müddət ərzində məktəbin işinə yalnız bir göstəriciyə, əsas hesab edilən göstəriciyə görə qiymət verilirdi: məktəbin nə qədər məzunu tələbə olmuş, ali məktəb diplomu almışdır. Bu nöqtəyi-nəzəri dəyişdirmək vaxtı gəlib çatmışdır. Bilikli, bacarıqlı, əməksevər adamlar yetişdirmək məktəbin ən birinci borcudur. Məzun əməyə hazırdırmı – bu gün məktəbin işinin, bütün təhsil sisteminin səmərəliliyi, bax, bu meyarla müəyyən edilir.

Ümumi təhsil müəssisələri gənclərin bir vətəndaş kimi təşəkkülündə və vətənpərvərlik tərbiyəsində böyük rol oynayır. Öz Vətəni üçün iftixar hissini, nailiyyətlərinin müdafiəsinə hazır olmaq əzmini oğlan və qızların şüurunda bərqərar etmək müəllimlərimizin məsul və mühüm vəzifəsidir. Demək lazımdır ki, respublikanın məktəbləri vətənpərvərlik tərbiyəsi üçün çox iş görmüş və görürlər. Şəhidlər Xiyabanına ziyarət, Cocuq Mərcanlıya və Lələtəpəyə yürüşlər, uşaq hərbi-idman oyunları, Milli Qəhrəman və Qarabağ Qaziləri ilə görüşlərin böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. *C.Naxçıvanski adına hərbi lisey* gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsində getdikcə daha mühüm rol oynayır.

Ümumi təhsil müəssisələrində vətənpərvərlik tərbiyəsi işini daim təkmilləşdirmək, onun forma və metodlarının rəngarəngliyinə çalışmaq, yüksək səmərəliliyinə nail olmaq lazımdır. Hər bir gənc vətəndaş öz ölkəsinin alovlu vətənpərvəri olmalıdır.

Böyüməkdə olan nəslin fiziki inkişafına daha çox fikir verilməli, fiziki tərbiyə fənninin tədrisi yaxşılaşdırılmalı, hər bir məktəbdə səmərəli idman məşğələləri üçün şərait yaradılmalı, uşaqlar fiziki cəhətdən hər vasitə ilə möhkəmləndirilməli, onların sağlamlığına qayğı göstərilməlidir.

Ümumi təhsil müəssisələrində insanın mənəvi keyfiyyətlərinin əsası qoyulur, onun baxışları, arzu və istəkləri formalaşır, onun rəhbər tutduğu mənəvi meyarlar bir çox cəhətdən müəyyənləşir. Müəllimin mənəvi-əxlaqi siması, ideya inamı, baxışlarının sabitliyi, hərəkətlərinin ardıcılığı, maraq dairəsinin genişliyi, səmimiyyəti və vicdanlılığı məktəbdə qüdrətli tərbiyəvi amildir.

Pedaqoji kollektivdəki mənəvi iqlim məktəblilərin əxlaq tərbiyəsinin səmərəliliyi üçün çox mühüm şərtidir.

Ümumtəhsil məktəbi ailə ilə qarşılıqlı münasibətlərdə prinsipial, pedaqoji cəhətdən düzgün mövqe tutmalıdır. Ümumtəhsil müəssisələri ilə ailənin sıx qarşılıqlı əlaqəsi olmadan mükəmməl tərbiyə işi ola bilməz, çünki bu proses kompleks prosesdir və onun səmərəliliyini valideynlərlə pedaqoqların birgə səyi ilə yüksəltmək lazımdır. Valideyn yığıncaqlarının rolu və əhəmiyyəti artırılmalı, şagirdlərin valideynləri və ailələri ilə məktəbin əlaqəsi hər vasitə ilə möhkəmləndirilməlidir. Ümumtəhsil müəssisəsi evdə uşağın hansı şəraitdə böyüdüyünü və tərbiyə edildiyini yaxşı bilməli, ailədə tərbiyə prosesinə təsir göstərməyin yeni formalarını axtarmalı, pedaqoji biliklərin əsaslarını valideynlərə öyrətməlidir. Məhz müəllim müəyyən mərhələdə tərbiyə sahəsində hansı vəzifəni yerinə yetirmək lazım gəldiyini müəyyənləşdirməli, valideynlərə kömək etməli, uşağın şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına kömək etməli, uşağın şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına düzgün təsir göstərmək yollarını onlara öyrətməlidir. Axı, gizli deyildir ki, uşaqlar üçün maksimum rahatlıq yaratmağa, onları nemətlərlə gen-bol təmin etməyə çalışan valideynlər bəzən qayğıkeşliyin həddini aşır, bununla tərbiyəyə böyük ziyan vururlar. Jan Jak Russo deyib ki, insana hər şey verib ondan heç nə tələb etməmək onu açıq-aşkar korlamaq deməkdir.

Bəzi valideynlər öz uşaqlarına tələbkarlıq göstərmir, onların biliyinə tənqidi yanaşmırlar, onlara hər vasitə ilə yüksək qiymət yazdırmağa çalışır, özlərini düzgün aparmırlar. Məktəb bu əyintilərin qarşısını almalı, onların kökünü hələ rüşeym halında ikən kəsməli, hər bir şagirdə tələbkarlıqla və obyektiv yanaşmalı, hər yerdə - davranışda da, geyimdə də, əyləncədə də təvazökar olmağı öyrətməlidir. Məktəb bunu uşaqlara, lazım gəlsə, hətta valideynlərə də aşılmalıdır.

Valideynlər yaxşı başa düşməlidirlər ki, uşaqların tərbiyəsi heç də ailənin daxili işi, hər kəsin şəxsi işi deyildir. Bu, vətəndaşın Konstitusiyadan irəli gələn vəzifəsidir, cəmiyyət qarşısında borcudur və hər bir valideyn məsuliyyətini tamamilə dərk edərək öz borcunu yerinə yetirməlidir.

Müəllim, məktəb bu istiqamətdə fəal bir surətdə mübarizə aparmalı, gənc şəxsiyyəti mənəvi ideyaların və idealların qarşılıqlı mübarizəsi aləminə cəsarətlə daxil etməli, onların qarşılıqlı surətdə düzgün mövqe seçməsinə kömək göstərməli, öz baxışlarını və əqidələrini müdafiə etməyi öyrətməlidir. İdeyaca səbatlı, əxlaq cəhətdən mətnləşmiş gənci yalnız bu yolla tərbiyə etmək olar.

Bu ənənə Ümummilli liderin Azərbaycan Respublikası prezidenti kimi fəaliyyət göstərdiyi illərdə daha geniş şəkildə davam etdirildi. Bu zaman ilkin olaraq uşaqlara qayğı, onların tərbiyəsi məsələsi dövlət səviyyəsinə qaldırıldı. Bu işdə bir sistemlilik və ardıcılıq yaradıldı. Belə ki:

- bazar iqtisadiyyatı dövründə hər şeyin insanın rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi;
- demokratik, sivil bir cəmiyyətdə insan haqlarının qorunmasına əməl olunması;
- qloballaşan dünyada milli-mənəvi, dini və bəşəri dəyərlərin qorunması;
- Azərbaycan dilinin dövlət dili statusunda hər yerdə işləkliyinin və tətbiqinin təmin olunması;
- yeni texnologiyalarla təmin olunmuş məktəblərdə təhsil alınması və onun sirlərinə yiyələnməsi;

- müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin bərqərar olduğu Azərbaycanda tolerantlıq nümayiş etdirilməsi;
- təhsildə cinslər arasında bərabərliyin qorunaraq davam etdirilməsi və sair məsələlər ən mühüm prioritet sahə sayıldı.

Ümummilli lider uşaqların tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirər, onların əsl vətəndaş kimi formalaşmasına qayğı göstərilməsini nəzərdə tutaraq o bildirirdi: «Məktəblərimizdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, azadlığının mənası geniş tədris olunmalıdır. Bu, çox əhəmiyyətlidir, çünki vətənpərvərlik hissləri insanlara uşaq vaxtından aşılmalıdır... Mən hesab edirəm ki, məktəblərdə Azərbaycanın müstəqilliyinin atributları yaxşı təbliğ olunmalıdır... Mən bunu təkcə məktəblər üçün demirəm, bütün cəmiyyət üçün deyirəm... Ancaq cəmiyyətdə hər şey məktəbdən, təhsildən başlayır...» Təhsil alanlara dövlət rəmzlərinin məzmununun aşılmasının əhəmiyyətini vurğulamaqla yanaşı, onun təbliği yollarını da göstərirdi.

Uşaqlara dövlət qayğısı rəsmi sənədlərdə, yəni Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü və 42-ci maddələrində öz ifadəsini tapmışdır: «Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüquqi, həm də mənəvi borcudur.

Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur».

Aydın olur ki, uşaqların tərbiyəsi dövlət siyasətinin əsasını təşkil etdiyi kimi, valideynlərin də üzərinə düşən vəzifələrdəndir. Uşaq 18 yaşına çatana qədər valideyn onun bütün istəklərini yerinə yetirməyə borcludur.

BMT-nin Baş Məclisi 1989-cu ilin 20 noyabrında «Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya» qəbul etmişdir. Dünyanın əksər ölkələri, o cümlədən Azərbaycan Respublikası (1992-ci ildən) bu Konvensiyaya qoşulmuşdur. Konvensiyaya görə uşaq:

- ayrı-seçkiliyin qarşısının alınmasına;
- rəyini ifadə etmək azadlığına;

- fikir, vicdan və din azadlığına;
- şəxsi həyat hüququnun müdafiə edilməsinə;
- müxtəlif mənbələrdən, informasiyadan istifadə edilməsinə;
- sui-istifadə və laqeyd rəftar hallarından müdafiə olunmasına;
- fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişaf üçün lazımi həyat səviyyəsinə;
- istirahət, asudə vaxt və mədəni həyatda iştirak etmək hüququna malikdir.

Ümummillî lider Heydər Əliyev uşaq hüquqlarının davamlı olması üçün, onun məzmununun zənginləşdirilməsinə ehtiyac olduğunu nəzərə alaraq, «Uşaq hüquqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu 24 avqust 1998-ci il tarixli Fərmanla təsdiq edir. Qanunun üçüncü maddəsində uşaqlar haqqında dövlət siyasəti bəyan olunur: «Uşaqlar barəsində dövlət siyasəti hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunmasının, mütərəqqi tələblər əsasında təhsil almasının, layiqli vətəndaş kimi formalaşmasının təmin edilməsinə yönəldilir».

Qanunda uşaqların:

- hüquq bərabərliyi;
- yaşamaq və inkişaf etmək;
- tərbiyə almaq;
- vicdan, fikir və söz azadlığı;
- məlumat azadlığı;
- şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi hüququnun olduğu göstərilir.

Dövlət hər bir uşağın hərtərəfli inkişaf etmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərə uyğun, humanizm və əxlaqi prinsiplər əsasında tərbiyə almaq hüququnun olduğunu nəzərə alaraq, bunun üçün müvafiq şərait yaradır.

Dövlət uşaqların yaradıcılıq qabiliyyətinin, estetik tərbiyəsinin inkişafı üçün müxtəlif müəssisələr yaradır, habelə belə müəssisələrin yaradılmasında ictimai təşkilatlara kömək göstərir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunması, onun ərazi bütövlüyünün təmin olunması, iqtisadiyyatının inkişaf etməsi yeni nəsil

asılıdır. Gənclər dünyaya integrasiya olunmaqla həyati bacarıqlara tez yiyələnirlər. Bunları nəzərə alan Ümummilli lider Heydər Əliyev 2002-ci ilin aprelində «Gənclər siyasəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununu təsdiq etdi. Qanunda gənclər siyasətinin əsas prinsipləri belə müəyyənləşdirilir:

- gənclərin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, dünyəvilik prinsipləri əsasında Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, adət-ənənələrinə, dövlət dilinə və rəmzlərinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması;

- cəmiyyətin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında gənclərin fəal iştirakının təmin edilməsi, onların yaradıcılıq potensialının ümummilli problemlərin həllinə səfərbər olunması;

- gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı qadın və kişilərin hüquq bərabərliyinə riayət edilməsi və s.

Gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi sahəsində dövlətin vəzifələri müəyyənləşdirilərkən ən prioritet məsələlər önə çəkilir. Xüsusilə, gənclərin təhsili, fiziki, əqli və mənəvi tərbiyəsi inkişafı, sağlamlığının qorunması və onların peşə hazırlığı, məşğulluğunun təmin olunması, sahibkarlıq fəaliyyəti, bazar iqtisadiyyatının əsaslarına dair biliklərə yiyələnməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi və sair məsələlərə diqqət yetirilir.

Qərarda gənclər siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilərkən gənclərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi və mədəni həyatda iştirakı, istedadlı gənclərə dövlət qayğısı açıqlanır. Bu sahədə aparılan işlərin mahiyyəti, məzmunu göstərilir.

Ümummilli liderin Fərmanı ilə «Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı» 1999-cu ilin 15 iyununda təsdiqləndi. Ötən müddətdə təhsil sahəsində əsaslı yeniliklər baş verdi. Beynəlxalq standartlara cavab verən normativ- hüquqi baza yaradıldı. Dünya Bankının himayəsi və maliyyə dəstəyi ilə «Milli Kurikulum» işləndi və onun əsasında I-XI siniflər üçün fənn kurikulumları yaradıldı. 2008-2009-cu dərs ilindən I sinifdə oxuyan uşaqlar kurikulum əsasında təhsil alırlar. Burada uşaqların davranışı «Həyat bilgisi» kurikulumunda ve-

rilməklə yanaşı, həm də dəyərlər anlayışı altında tərbiyə məsələlərində aşılır.

Ümummilli liderin siyasi xəttini uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyev də məktəblilərin təlim və tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirir. Bu sahədə yaranmış ənənələrin davam etdirilməsi və yeni texnologiyaların tətbiq olunması sahəsinə yönəlmiş silsilə fərman və sərəncamlar imzalamışdır. «Azərbaycanın gələcək inkişafı məhz təhsillə bağlıdır...» deyən Prezident İlham Əliyevin qayğısı nəticəsində milli-mənəvi, dini dəyərlərimizin təlimin məzmununa gətirilməsinə nail olunmuşdur. «Ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) ilə təminatı Proqramı»na əsasən 3 il (2005-2007-ci illər) ərzində ölkənin 3693 ümumtəhsil məktəbi 31677 müasir kompüter və digər İKT avadanlığı ilə təchiz edilmişdir. Dövlət proqramı vaxtında və müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilmişdir. Kommunikasiya şagirdin dünyaya çıxışını təmin edən vasitədir.

Ulu öndərimiz tərəfindən təməli qoyulan «Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında» 1996-cı il 22 iyun tarixli Fərmanı əsasında yüzlərlə gənc mənəvi və maddi yardımla dəstək alaraq öz potensial imkanlarını inkişaf etdirməyə nail oldular. Bu tendensiya Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. 17 aprel 2006-cı il tarixli Sərəncamla təsdiq edilmiş «Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2006-2010-cu illər)» ölkənin istedadlı məktəblilərinin müəyyənləşdirilməsi və onlara öz istedadlarını inkişaf etdirmək üçün şəraitin yaradılmasını təmin edir.

Dövlətin yeritdiyi sosial-siyasi xətt içərisində «Regionların sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı»nı göstərə bilərik. Hər bir bölgənin iqtisadi qüdrəti onun insanların rifah halının yaxşılaşmasının göstəricisidir. Bu da gənc nəslin mənəvi və fiziki cəhətdən sağlam böyüməsinə şərait yaradır. Milli Olimpiya Komitəsinin Prezidenti kimi İlham Əliyev ölkədə idmanın inkişafına xüsusi qayğı göstərir. Mərkəzdə və regionlarda Milli Olimpiya Mərkəzləri inşa olunur, gənclərin id-

mana cəlb olunmasına diqqət yetirilir. Gənclərin Avropa, Dünya və Olimpiada yarışlarında qalib gələnlərinə dövlət başçısının maddi və mənəvi yardımı buna sübutdur. İdmanın kütləviləşməsi dövlət siyasətinin əsasını təşkil edir.

Təhsil Nazirliyi də respublikada və xarici ölkələrlə keçirilən idman yarışlarında müvəffəqiyyətlə çıxış edən məktəblilərin inkişafına kömək göstərir, onları bütün sahələrdə dəstəkləyir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə «Ən yaxşı ümumtəhsil məktəbi» və «Ən yaxşı müəllim» mükafatları təsis olunmuşdur. 2007-2008-ci tədris ilində 50 ən yaxşı ümumtəhsil məktəbinin hər birinə 10000 manat və 100 ən yaxşı müəllimin hər birinə 5000 manat məbləğində birdəfəlik mükafat verilmişdir. Bu mükafat müəllimləri yeni yaradıcılığa sövq edəcək, innovasiyalardan istifadə edərək uşaqların təlim-tərbiyəsi işini dünya standartlarına yaxınlaşdıracaqdır.

Dövlət «ünvanlı yardım» siyasəti yeridərək, qaçqın və köçkün uşaqlarını (eləcə də bütün məktəbliləri) pulsuz dərsliklərlə, dərs vəsaitləri ilə təchiz edir. Qaçqın və köçkün uşaqları ali məktəbə daxil olarkən ödənişdən azad olunurlar. Məktəblilərin asudə vaxtının səmərəli keçirilməsi qayğısına qalınır. Ədəbi-bədii oxu, musiqi, rəsm yarışları təşkil olunur. Məktələrin kitab fondu Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə çap olunmuş əsərlərlə təchiz edilir. Hazırda dövlətin sosial siyasətində uşaqların tərbiyəsi məsələlərindən aşağıdakılar aktual məsələ sayılır:

- uşaqların hüquqlarının qorunması;
- ailələrin müdafiəsi uşaqların həyatının təminatının əsası kimi;
- ananın təhlükəsizliyinin təmini və uşağın sağlamlığı keşiyində durulması;
- uşaqların keyfiyyətli məhsulla qidalanması;
- uşaqların təhsili, tərbiyəsi və inkişafının təmin olunması;
- uşaqların, xüsusilə əmək sahəsində çalışanların müdafiəsi;
- uşaqlara icbari təhsilin verilməsi;
- bölgələrdə yaşayanların sosial müdafiəsi;

- tərbiyədə demoqrafik situasiyanın nəzərə alınması;
- idmanın və fiziki mədəniyyətin inkişafı və s.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.H.Əliyevin «Uşaqlar yaxşı məktəblərdə oxumalı, müəllimlər də yaxşı məktəblərdə işləməlidir»- fikri ölkədə real tətbiqini tapmışdır. Dörd ildə inşa olunmuş yeni məktəblərin və əlavə korpusların sayı 1200-ü keçmişdir. Bu işdə Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü təqdirəlayiqdir. «Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb Proqramı» çərçivəsində 300-dən çox məktəb Fondun hesabına tikilib istifadəyə verilmişdir. Məktəblər dünya standartlarına cavab verən səviyyədə inşa olunmuşdur. İdman zalı və meydançalarında məktəblilər öz fiziki sağlamlıqlarını inkişaf etdirmək qayğısına qalırlar.

30 avqust 1999-cu il tarixdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Validəynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu adı çəkilən məzmunu uyğun olan 23 yaşınadək şəxslərin sosial müdafiələri üzrə dövlət təminatının məzmununu, tədbirlərini müəyyən edir, həmin təminatın verilməsi və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Fərmanın icrasından keçən on il ərzində ölkədə böyük işlər həyata keçirilmişdir. Yeni layihələr hazırlanaraq tətbiq olunmuşdur.

Fondun prezidenti valideynlərini itirmiş və yetim uşaqlara, internat məktəblərində təhsil alanlara, fiziki sağlamlığında problem olan uşaqlara yardım göstərir.

Fond Azərbaycanın milli-mənəvi sərvəti olan muğamın ifası üzrə məktəblilər və tələbələr arasında yarışlar keçirərək, istedadlıların meydana çıxarılmasına dəstək verir. Bu sahəni təmsil edən xeyli gənc dövlət təqaüdü alır. Bakıda Beynəlxalq Muğam müsabiqəsinin keçirilməsi məqsədyönlü aparılan işin göstəricilərindəndir.

“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda insan kapitalının inkişafı, bilik və innovasiyalara əsaslanan inkişaf prioritet təşkil edir. Eləcə də “Təhsil haqqında”, “Ümumi təhsil

haqqında” və “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları da ölkədə insan kapitalının inkişafına xidmət edən mühüm dövlət sənədləridir. Azərbaycanda insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin (ömürboyu öyrənmək) təmin edilməsi, məktəbəqədər, orta təhsil, peşə təhsili, orta ixtisas və ali təhsilin əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, eləcə də “elm-təhsil-istehsalat” əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində məqsədli proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi davam etdirilir. Bu mənada Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2017-ci il 15 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan gəncliyi 2017-2021-ci illərdə” Dövlət Proqramında göstərilənlər mühüm aktualıq kəsb edir: “...Azərbaycan gənclərinin vətənpərvərlik, vətəndaşlıq tərbiyəsinin gücləndirilməsi və müstəqilliyimizin şüurlu dərk edilməsi və dəyərləndirilməsi, onlar tərəfindən innovativ düşüncə və rəqabətə davamlı biliklərin əldə olunması, yüksək texnologiyalar və informasiya mühitində sərbəst davranışının təşviqini zəruri edir...”

2018-ci il 28 noyabr tarixdə keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin XV Qurultayının Qətnaməsində: “təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin sistemli təşkili, azərbaycançılıq ideologiyasının təbliği, Azərbaycan dilinə, ədəbiyyatına, tarixinə, mədəniyyətinə məhəbbət, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət hissinin aşılınması, Vətənə sədaqət, vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması, vətənpərvərlik tərbiyəsi və bu kimi sistemli tədbirləri özündə ehtiva edən “ Milli tərbiyə konsepsiyası”nın hazırlanması” öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.H.Əliyevin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının “7.2. Müasir təhsil sisteminin formalaşdırılması” yarımfaslı təhsilin qarşısında geniş üfüqlər açmışdır. Məktəbəqədər təhsildən ali təhsil də daxil olmaqla bütün sahələrdə islahatın mahiyyəti, məzmunu və texnologiyası açıqlanmışdır. O cümlədən, “...təhsildə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi davam etdiriləcək, bütün maraqlı tərəflərin cəlb olunmasını təmin edən idarəetmə modelinə üstünlük veriləcəkdir. Bu, bütün növ təhsil müəssisələrinin

müstəqilliyinin artırılması, ictimaiyyətin (valideyn, şagird, tələbə, yerli icma və s.) geniş cəlb olunması vasitəsilə təhsil ocaqlarının dövlət-ictimai xarakterdə idarə edilməsi, digər müasir idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi və s. istiqamətlərdə islahatyönümlü tədbirlərlə gerçəkləşdiriləcəkdir. Təhsil sistemində tənzimləmə və idarəetməni həyata keçirən dövlət orqanlarının funksiya və səlahiyyətləri qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun müəyyənləşdiriləcək, onların fəaliyyətinin səmərəli əlaqələndirilməsi üçün müvafiq mexanizmlər yaradılacaqdır". İnkişaf Konsepsiyası təhsil sahəsində əsaslı islahatın həyata keçirilməsini qarşıya vəzifə qoymuşdur. İdarəetmə sistemi qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun müəyyənləşdirilməlidir. Bu mənada, hesab edirik ki, təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin idarə edilməsində də yeni yanaşmalar tətbiq olunmalıdır. İnsanın təhsili onun cəmiyyətə layiq bir vətəndaş kimi tərbiyəsinə xidmət göstərməlidir.

Azərbaycan Respublikasında təhsilin əsas məqsədi: Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən şəxsiyyət yetişdirmək; milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktik biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaq; sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsini və ixtisasın daim artırılmasını təmin etmək, təhsilə alanları ictimai həyata, səmərəli əmək fəaliyyətinə hazırlamaqdır.

"Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"ndan gördüyümüz kimi, təhsilin əsas məqsədi milli və bəşəri dəyərlərə yiyələnmiş şəxsiyyətin formalaşdırılmasıdır. Müasir yanaşmada bütün fəaliyyəti təlimin üzərinə yükləyirlər. Halbuki Azərbaycanda tərbiyə işi ilə məşğul olan sistemli bir şəbəkə var. Sınıf rəhbərləri, tərbiyə işləri üzrə direktor müavinləri, uşaq birliyi rəhbərləri, valideyn komitəsi

sədrləri, məktəbdənkənar təhsil müəssisələri, icra hakimiyyəti nəzdində uşaqlarla iş komissiyaları və s. buna aiddir.

Azərbaycan Respublikasında uşaqların tərbiyəvi iş sistemi tərbiyə sahəsində olan müsbət cəhətləri və onun gələcək inkişafını təyin edir. Ölkənin mədəni, iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan gənc nəslə yönələn sistem tərbiyənin strateji təbiətini təcəssüm etdirir. Azərbaycan Respublikasının inkişafı gənc nəslin potensialının istehsal və mədəni yaradıcılıq prosesinə səmərəli tətbiqindən asılıdır.

Müasir dövrdə cəmiyyətdə tərbiyəvi potensialın nəzərə çarpacaq dərəcədə azalması ilə özünü göstərən humanitar böhranın nəticələrinin dəf edilməsi, uşaq və yeniyetmə mühitində mənfi təzahürlərin sürətli artımının qarşısının alınması, gənc nəslin milli və bəşəri dəyərlər əsasında formalaşması, mənəvi ideallar əsasında tərbiyə edilməsi təmin olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında sosial siyasətin prioritet istiqamətini, vəzifə və tədbirlər sistemini vahid tərbiyə məkanının formalaşdırılması, gənc nəslin mənəvi-əxlaqi, vətəndaş kimi yetişməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların ahəngdar inkişafı, milli və ümumbəşəri dəyərlər, hüquqi və demokratik ideyalar ruhunda tərbiyəni birləşdirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi 1993-cü ildən hazırkı dövrə qədər günümüzün mühüm tələblərinə cavab verən, yaxın gələcəkdə dövlət siyasətinin tərbiyə sahəsində əsas ideyalarını müəyyən etməyə imkan yaradan bir sıra sənədlər hazırlanmışdır. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)”, BMT-nin “Uşaq hüquqları Konvensiyası”, “Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”, “Azərbaycan gəncliyi” (2001-2005), “Azərbaycan uşaqları” (2003-2006) məqsədli proqramlar, “Azərbaycan Respublikasında 2003-2005 illər üçün vətəndaşların vətənpərvərlik tərbiyəsi” dövlət proqramı; təhsil standartları; 2000-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sistemində tərbiyə proqramı və s. Bu sənədlərdə müasir dövrün tələbləri nəzərə alınaraq

tərbiyənin məzmununda aşağıdakı üstün mənəvi-əxlaqi dəyərlər qeydə alınmış: vətəndaşlıq tərbiyəsi, ümummillilik, dövlət maraqlarının şəxsi maraqlardan üstünlüyü, dövlətə sadıqlıq, vətənpərvərlik, Vətənə sədaqət; ənənələrdə varislik, onların qorunması və inkişafı, humanizm və əxlaq, şəxsi ləyaqət hissi; sosial fəallıq, məsuliyyət, əxlaq normalarının pozulmasına qarşı səbirsiz münasibət; tarixi dərk – soykökümüz, əvəzedilməz dogma yurd məfhumu, Vətənin taleyi, onunla qırılmazlıq, cəmiyyət və dövlətdə baş verənlər üçün tarixi məsuliyyət, əcdadlarına bağlılıq, iftixar hissini özündə birləşdirir. Buraya, həmçinin, Vətən tarixinin öyrənilməsi, dünya tarixi prosesində Azərbaycanın rolu və yeri, cəmiyyətin möhkəmləndirilməsi amilləri aiddir.

“Təhsil haqqında” və “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarında təlim-tərbiyə prosesləri üçün əlverişli şəraitin yaradılması, keyfiyyətin yüksəldilməsi, ölkənin sosial və iqtisadi inkişaf sabitliyinə öz töhfəsini verən gənc nəslin tərbiyə olunması verilmişdir. Bu məqsədlərə nail olunması yalnız tərbiyənin inkişaf strategiyasının təyini və dövlət strukturları, yerli özünüidarə və vətəndaş cəmiyyətinin reallaşması prosesində iştirak etdiyi təsdiq olunmuş xüsusi tədbirlər planının işlənib hazırlanması zamanı mümkündür.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının qarşıya qoyduğu məqsədlərin reallaşdırılması üçün uzun müddətli dinamik inkişaf potensialına malik Azərbaycan Respublikası uşaqlar və gənclərinin tərbiyə modeli formalaşdırılmalıdır.

Son zamanlar sosial həyatda baş verən inkişaf tərbiyə sisteminin gələcəyini müəyyən edən müsbət irəliləyişlər kimi qeyd olunmalıdır. Təhsil sistemində tətbiq edilən yeniliklər tərbiyənin vəsaitə, texnologiya sistemlərinin yenidən yaradılmasına şüurlu sosial tələbatı artırmışdır. Cəmiyyətdə keyfiyyətli təhsil özünü təsdiqləmiş, sağlam həyat tərzini və dini dəyərlərə meyillər güclənmişdir. Təhsil müəssisələrində uşaqların qidalanmaları, sağlamlıqlarının qorunması yaxşılaşdırılmış, yay düşərgələrində onların istirahətinin təşkilinə başlanmışdır. Tədris ilinin sonuna qədər müxtəlif sosial qruplardan olan uşaqların

kompüterdən müntəzəm istifadə imkanlarının reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Təhsil müəssisələri internet və kompüter texnikası ilə təchiz edilir. Dövlətin diqqəti sayəsində şəhər və kənd məktəbləri kompüterlərlə təchiz olunur.

Pedaqoji işçilərin maaşlarının davamlı artırılması üçün planlı işlər aparılır. Əmək və xidmət bazarında hər cür fəaliyyət növlərinə nisbətən şəxsi təşəbbüsü ilə öz müqəddəratının müəyyənləşdirilməsi, təhsilin məzmun və formasının seçilməsində insanın sərbəst yaradıcı qabiliyyətinin aşkar olunması üçün real şərait yaradılır. Azərbaycan gəncləri 20 il əvvəlki dövrə nisbətən daha çox elm, texnika və sosial həyatın müxtəlif sahələrində baş verən müasir proseslər haqqında məlumatlara malikdirlər, qabaqcıl İKT texnologiyalarına sürətlə yiyələnir, tərbiyənin səmərəli təsirlərini konstruktiv dərk edirlər.

Uşağın sosial həyatında tolerantlıq, terrorizmə müqavimət, humanizm, sülh və qarşılıqlı anlaşma ruhunda tərbiyə, ətraf mühitin, sağlam həyat tərzini və istirahətin qorunması, uşaq hüquqlarının müdafiəsi, xeyriyyəçilik və demokratik təhsil kimi problemlər ön plana çəkilmişdir. Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə aid olan, yaşayış səviyyəsi və yeri, sağlamlığı, milliliyi, peşəkarlığı, elmi, əmək və savad mənsəbiyyəti üzrə fərqlənən çoxsaylı uşaqlar və gənclər ictimai təşkilatlarının yaranması müşahidə edilir. Həmçinin uşaqlar və gənclər könüllü ictimai qurumlarının böyük bloku formalaşır. Təhsil müəssisələrində şagird və tələbə özünüidarə orqanları inkişaf edir.

Tərbiyə işinin inkişaf prosesi ümummilli sistem kimi müxtəlif dəyişiklikləri məhdudlaşdırır. Belə dəyişikliklər sosial inkişafın antipedaqoji qayələrində - valideynlik borcuna laqeyd yanaşan ailələrin, valideynlərini itirmiş, valideyn himayəsindən məhrum uşaqların sayının artması, cəmiyyətin yaşayış səviyyəsi, həyat tərzini üzrə təbəqələrə ayrılması, cəmiyyət, şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, həyatını zərbə altına alan hədəflərin geniş yayılması, səmərəli mənimsəmə üçün arzu edilməz, müxtəlif yollarla əldə edilmiş şəxsi uğurlara zəmin yaradan strategiyalar və ssenarilər, az da olsa, özünü göstərir. Bu işə

müasir Azərbaycan mühitində uşaqların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir.

Nəzərdə tutulan siyasi və iqtisadi sabitlik, Azərbaycan təhsil sisteminə başlayan müasirləşdirilmə tərbiyə işinin inkişafının təminatı, fəaliyyətin yeni planının qəbulu üçün zəmin yaradır.

Dövlət yeganə subyektdir ki, öz üzərinə böyük və əvəzedilməz funksiyalar götürmüşdür. Bu, qanunların, sosial siyasətin normativ bazasının, konsepsiyasının, dəyərlərin, prioritet sahələrin, nailiyyət mexanizminin (prinsip, norma, metod, forma, resurs), koordinasiyanın, nəzarətin, proqnozun, bilavasitə sosial problemin həllinə təsir etməyin (sosial funksiyaların öz resursları ilə həyata keçirməyin) optimal yollarını müəyyənləşdirməsidir.

1.2. Tərbiyə, sosiallaşma və inkişaf

Uşağın inkişafına dair yanaşmalar. İnkişaf sadədən mürəkkəbə, aşağı səviyyədən yüksək səviyyəyə keçən keyfiyyət dəyişikliyidir. Yeniləşmə prosesində inkişaf tənəzzülə ziddir. İnkişafın qaynağı və daxili mahiyyəti onun köhnə ilə yeni arasında ziddiyyət təşkil etməsidir. «İnkişaf maddi və ideal obyektlərin əvvəlki halına qayıtmamaqla qanunauyğun, istiqamətli dəyişməsidir. İnkişaf nəticəsində obyektin yeni keyfiyyət halı yaranır və bu hal onun tərkibi, yaxud strukturunun dəyişməsi kimi çıxış edir...» (16, s.455).

V. V. Zankovski yazır: «Uşaq şəxsiyyət olmağa başlayır. O, özü-özünü yavaş-yavaş dərk edir, yavaş-yavaş inkişaf edir və ətrafdakı hər şeyi özündə toplayır. Elə bir zaman gəlir ki, uşaq özünü digərlərindən ayırmağı öyrənir və nəinki başqaları üçün, eləcə də özü üçün şəxsiyyət olmağa başlayır (73, s.124).

İnsanın fiziki və psixi inkişafı ümumi qanunauyğunluqlara cavab verir. Bu gün təbiət hadisələri kimi məktəblinin fiziki və psixi inkişafında da keçmiş və gələcəyi vardır, onlara daxili ziddiyyətlər (məsələn,

orqanizmin tələbatları, fərd və ya şəxsiyyət arasındakı ziddiyyətlər, eləcə də insan nəyə lazımdır və o, bu tələblərə necə cavab verir?) xasdır.

Orqanizmin inkişafı onun quruluşu və funksiyasında baş verən dəyişikliklərdən asılıdır. Kəmiyyət və keyfiyyətin dəyişkənliyinin orqanizmdə toplanması bir inkişaf mərhələsinin o birinə keçməsinə gətirib çıxarır, bu arada hər bir yaş mərhələsi keyfiyyətcə o birisindən seçilir.

Pedaqogika və psixologiya elmi insanın bioloji inkişafını işləmiş, onun hər iki cəhətinin nəzərə alınmasını dəyərləndirmişdir. Bioloji yanaşmada insanın inkişafı sırf təbii amillərlə şərtləndirilmişdir. Hər şeydən öncə, o amillərlə ki, insan doğulduğu andan onlara malikdir.

Sosioloji yanaşma isə təxmin edir ki, insana əsasən sosioloji faktorlar təsir edir. Şəxsiyyəti bütöv bir sistem kimi öyrənmək daha məqsəduygundur. Belə olan halda həm bioloji, həm də sosioloji amillər öz əksini tapır. İnkişaf edən orqanizm öz «mənliliyini reallaşdırmağa» can atır.

Şəxsiyyətin inkişafı həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verdiyi bir prosesi bildirir. O aşağıdakı məsələlərin həllini nəzərdə tutur:

- uşağın tələbatları və onların ödənilmə imkanları arasındakı ziddiyyətlər;
- uşağın imkanları və cəmiyyətin tələbləri arasındakı ziddiyyətlər;
- uşağın qarşısına qoyduğu məqsədlər və onlara çatma şərtləri arasında olan ziddiyyətlər.

Bu ziddiyyətlər insanın inkişafının müxtəlif yaş mərhələlərində rəngarəng üzə çıxır.

L.S. Viqotski uşaqların inkişafının iki səviyyəsini qeyd etmişdir: «aktual inkişaf səviyyəsi» (uşağın bu gün var olan psixi funksiyasının xüsusiyyətlərini əks etdirir); «yaxın inkişaf zonası» (uşağın böyüklərlə əməkdaşlıq şəraitində nailiyyət qazanma imkanlarını əks etdirir).

Pedaqoqlar uşağın inkişafını-bu gün böyüklərin köməyi ilə görüldüyü işi, sabah özü sərbəst yerinə yetirəcəyini görməlidirlər.

Müəllimin vəzifəsi uşaq orqanizminin (fiziki), fərdiliyinin (fərdi) və şəxsiyyətinin (şəxsi) inkişafına şərait yaratmaqdır. Bu keyfiyyətlərin inkişafı uşağın ilk addımından başlayır və prosesin uğurlu alınması əvvəlcə tərbiyəçinin (valideynin, müəllimin), sonra isə uşağın özünə inamından asılıdır. Əgər lazımi inadkarlıq göstərsə, hər şeyə nail olmaq olar. Konfutsi demişdir: «Əgər mən hər gün bir zənbil torpaq gətirsəm və bu işdən yorulmasam, o zaman bir dağ yaradaram».

Uşağın inkişafı təkliddə baş vermir. Bu prosesə ətraf mühit və hər şeydən əvvəl, uşağın kiçik yaşlarında qoşulduğu sosial münasibətlər sistemi təsir edir. Bəs sosiallaşdırma nədir? Bu gün sosiallaşdırma bir anlayış kimi fəlsəfi, psixoloji və pedaqoji işlərdə geniş istifadə olunur. Sosiallaşdırma dedikdə insanın sosial münasibətlər sistemində, müxtəlif milli sosial cəmiyyətlərə (qruplar, institutlar, təşkilatlar) inteqrasiyası nəzərdə tutulur. Sosiallaşdırma mədəniyyət elementlərinin, şəxsiyyətin formalaşdığı sosial ölçü və dəyərlərin dərk edilməsi kimi başa düşülür.

Məfhum ensiklopediyada belə izah olunur: «Sosiallaşma-fərdin cəmiyyətdə tam hüquqlu üzvü kimi fəaliyyət göstərməsi üçün ona vacib olan müəyyən biliklərə, norma və sərvətlərə yiyələnməsi prosesi...sosiallaşma həm filogenetik (bəşəriyyətdə nəslin formalaşması), həm də ontogenetik (konkret şəxsiyyət tipinin formalaşması) planda öyrənilməlidir. Sosiallaşma təkcə fərdə məxsus biopsixoloji impulsları və həvəsi tənzim edən xarici təsirlər məcmusu deyil, bütöv şəxsiyyətin formalaşması prosesidir. Fərdiyyət sosiallaşmanın ilkin şərti olmayıb onun nəticəsidir. Sosiallaşmanın «obyekti» kimi çıxış edən fərd, eyni zamanda, ictimai fəallıq subyekti, yəni ictimai formaların təşəbbüsçüsü və yaradıcısıdır. Buna görə də sosiallaşmanın müvəffəqiyyəti fərdin yaradıcı-dəyişdirici ictimai fəaliyyətdə daha fəal iştirak etməsindən asılıdır. Məhz bu zaman köhnəlmiş normalar, adətlər və vərdislər aradan qaldırılır» (252).

Şübhəsiz ki, sosiallaşma prosesinin mahiyyəti cəmiyyətin maraqları ilə izah olunur. Cəmiyyət üzvləri ictimai rolların öhdəsindən gəlməli, təsərrüfat fəaliyyətində iştirak etməli, sağlam ailə qurmalı, qanu-

na riayət edən vətəndaş olmalı və s. Bu, insanı sosiallaşmanın obyektı kimi xarakterizə edir. Amma mükəmməl sosiallaşma o zaman mümkündür ki, insan bu prosesin nəinki obyektı, həm də subyektı olsun. Subyekt kimi o, sosial norma və mədəni dəyərləri özünüinkışaf, özünüreallaşdırma ilə birlikdə dərk edir, yəni nəinki cəmiyyətə uyğunlaşır, həm də sosiallaşma prosesində fəal iştirak edir, öz-özünə və həyat şəraitinə təsir edir.

Nəzərə alsaq ki, sosiallaşma prosesi cəmiyyətdə hamı tərəfindən qəbul olunmuş qaydalardan asılıdır, o qaydalar ki, cəmiyyətin insana qarşı irəli sürdüyü tələbləri tənzimləyir, onun sosial fəaliyyətə cəlb olunmasını təmin edir. Sosiallaşma özünü-tənzim mexanizminin elementi kimi çıxış edir. İnsan sosiallaşaraq yalnız təcrübə əldə etmir, həm də həyat şəraitinə və ətrafdakı insanlara təsir edərək özünü şəxsiyyət kimi reallaşdırır. Təcrübənin mənimsənilməsi prosesi zamanı sosial hisslərin: simpatiya və antipatiyanın formalaşması baş verir.

Fərdin sosial cəmiyyətin element olması cəmiyyətə necə qoşulmasından (bir tərəfdən şəxsiyyətə təsir etmək bacarığının, digər tərəfdən şəxsiyyətin başqa insanların təsirinə düşməsi qabiliyyətinin formalaşmasından) asılıdır.

Cəmiyyət mürəkkəb sistem olaraq bir sıra obrazlara daxil olur, insanın aidiyyəti olduğu müəssisələrin fəaliyyətindəki iştirakını (siyasi və iqtisadi münasibətlər, sosial qruplar, ictimai institutlar sferasında və s.) təmin edir. Bu insanın sosial rollarının və sosial mövqeyinin müxtəlifliyini müəyyən edir.

İnsanın sosiallaşması dedikdə, öncə fərdin sosial rollarının reallaşmasına hazır olduğu nəzərdə tutulur. Bu vaxt sosial özünü-təymin - uşaqların sosial münasibətlərin ümumi sistemindəki rolu və mövqeyinin seçilməsi prosesi baş verir.

Sosiallaşma şəxsiyyəti formalaşdırır. Onun mövcud cəhətləri bununla müəyyən edilir ki, insan sosial münasibətlər sistemində hansı yeri (dostluq, məhəbbət, ailə, istehsalat, siyasət və s.) tutur. P.N.Natork yazırdı: «İnsan ətrafındakı insanlara görə insanlıq əldə edir..., təklildə

böyümür, sadəcə biri o birinin yanında olanda da inkişaf etmir, hər biri başqa təsirlərə reaksiya verərək inkişaf edir».

Uzun illər ümumtəhsil məktəb şagirdləri sosial münasibətlər sistemi ilə proqramlaşdırılan sosial uğurlara hazırlamışdır. Cəmiyyət hara çağırırsa, məktəb məzunları da ora üz tutur-bu, ideal variant hesab olunurdu. Amma məzunlar öz gələcəklərini müxtəlif cür görürdülər və nəticədə ziddiyyətlər yaranırdı. Bu vəziyyətə rus yazıscısı Vladimir Tendryakovun «Buraxılışdan sonrakı gecə» povestinin qəhrəmanı Yulya Stundensovanın buraxılış gecəsindəki çıxışı daha uyğundur. «Mən məktəbi sevirmimi? -cingiltili və həyəcanlı səs.-Bəli, sevirəm! Çox! Canavar balası öz yuvasını sevən kimi...Bax indi bu yuvadan çıxmaq lazımdır. Və məlum olur ki, qarşıda minlərlə yol var! Minlərlə! Mən hansı ilə getməliyəm? Çoxdan bu sualı özümə verirdim və həmişə ondan qaçırdım. İndi isə artıq gizlənmək olmaz. Getmək lazımdır, amma bacarmıram, bilmirəm. Məktəb məni hər şeyi öyrənməyə məcbur edib, hər şeyi, bir şeydən başqa-mənim nə xoşuma gəlir, nəyi sevirəm? Və əgər xoşum gəlmirsə, sənə çətin gəlir, deməli, bu xoşun gəlmədiyinə daha çox güc sərf etməlisən, əks halda beş almayacaqsan. Məktəb beş tələb edirdi, mən də qulaq asırdım və ...və sevməyə də davam edirdim...İndi budur, arxaya baxıram, məlum olur ki, mən heç nəyi sevmirəm. Heç bir şeyi, anamdan, atamdan və məktəbdən başqa. Minlərlə yol-hamısı eynidir, hamısı da mənasız...Fikirləşməyin ki, mən xoşbəxtəm. Mən qorxuram. Çox qorxuram».

Yuliyani və povestin digər qəhrəmanlarını «*sosiallaşmanın qurbanları*» adlandırmaq olar. Ümumi təhsil müəssisəsində yaranan müəyyən tip münasibətlərə alışıraqla onlar seçim zamanı çox çətin vəziyyətə düşürlər. Sosiallaşmanın belə «qurbanlarından» biri də cəmiyyətin normalarına, insani münasibətlərinə uyğunlaşa bilməyənlərdir.

Sosiallaşmanın meyarları. Sosiallaşma prosesində iki qrup məsələ: şəxsiyyətin cəmiyyətə sosial uyğunlaşması və cəmiyyətdə sosial muxtariyyətinin həll olunması dəyərləndirilir. Mahiyyətcə bir-birinə zidd, dialektik baxımdan isə eyni olan bu məsələlərin həlli bir çox daxili və xarici faktorlardan asılıdır. S.İ.Qissen yazır: «Xarici aləmin təz-

yiqi uşaqda yaranmaqda olan şəxsiyyətin müqavimətilə uyğunlaşmalıdır. İnsandakı mərkəzəqaçan qüvvə həmişə xarici mədəniyyətin mərkəzdənqaçan qüvvəsini üstələməlidir, lakin fasiləsiz olaraq onların böyüyən təzyiqini hiss etməlidir».

Sosial uyğunlaşma fərdin mühüm şəraitə fəal uyğunlaşmasını güman edir, sosial muxtariyyət isə davranış və münasibətlərdə sabitliyin reallaşmasını təmin edir. Sosial uyğunlaşma və sosial muxtariyyət məsələlərinin həlli ziddiyyətli motivlərlə tənzimlənir - «hamı ilə birgə olmaq» və «olduğun kimi olmaq». Şübhəsiz ki, insan sosiallaşmasının nəticəsi bir də sosial fəallıqdır, hansı ki, sosial münasibətlər zəminində yaranır. Beləliklə, insanın sosiallaşma meyarları: sosial uyğunluq, sosial muxtariyyətlik və sosial fəallıq sayılmalıdır.

Sosiallaşmanın amil və mexanizmləri. Məlumdur ki, insanın ictimailəşməsi bu və ya digər cəmiyyətə, bu və ya digər yaş qrupuna aid olan şəxslərə xas olan çoxsaylı vasitələrlə həyata keçirilir. Bunlara körpənin yedizdirilməsi və ona qulluq qaydalarını; ailədə, yaşlıları arasında, xüsusi yaradılmış təşkilatlarda və s. münasibətlərin tənzimlənməsi qaydalarını aid etmək olar. Sosiallaşmanın mahiyyətinin pedaqoji cəhətdən aydınlaşması üçün şəxsiyyətin sosiallaşmasının faktor və mexanizmlərinin öyrənilməsi vacibdir. İnsanın sosiallaşmasına müəyyən davranış və fəallıq tələb edən bir sıra amillər təsir edir. Onların **birinci** qrupu-makroamillər (kosmos, planet, dünya, ölkə, cəmiyyət, dövlət), onlar planetin bütün sakinlərinin, eləcə də müəyyən ölkələrdə yaşayan bir qrup insanın sosiallaşmasına təsir edir.

İkinci qrup mezoamillər, böyük insan qrupunun sosiallaşması şərtləri: a) milli mənsubiyyət; b) onların yaşadıkları məkan (bölgə, şəhər, qəsəbə, kənd); c) bu və ya digər kommunikasiya şəbəkəsinə aidiyyətinə görə (radio, televiziya, kino və b.). Bu amillər sosiallaşdırmaya həm birbaşa, həm də mikroamillər vasitəsilə təsir edir. Makroamillərə: ailə, yaşadıkları qrup, mühit, təşkilatlar (təhsil, peşə, ictimai, şəxsi və s.) aiddir ki, burada sosial tərbiyə həyata keçirilir. Mikroamillərin insan inkişafına təsiri sosiallaşdırma agentləri vasitəsilə (valideynlər, qardaş

və bacılar, qohumlar, yaşıdlar, qonşular, müəllimlər) həyata keçirilir, yəni o insanlarla onun həyatı keçir.

Ənənəvi olaraq ictimailəşmə mexanizmləri növbəti qaydada: ənənəvi (ailə və yaxın ətraf vasitəsilə); institutlar (cəmiyyətin müxtəlif institutları vasitəsilə); stilləşdirilmiş (maddi mədəniyyət vasitəsilə); şəxslərarası (şəxslər vasitəsilə); qeyri-ixtiyari (həyəcan və dərkətmə vasitəsilə) yaranır. Beləliklə, insanın sosiallaşması onun çoxsaylı amillərlə, agentliklərlə münasibəti zamanı baş verir. Lakin sosiallaşma prosesində onların funksiyası bir-birini tamamladığı kimi, bir-birinə zidd də ola bilər. Bununla əlaqədar müəllimə mütləq sosiallaşdırma prosesinin istiqamətini müəyyən etmək, onun mənfi və ya müsbət cəhətlərini üzə çıxarmaq və müsbət cəhətlərin aparılması və mənfinin aradan qaldırılma qaydalarını tapmaq lazımdır.

Uşaq-gənclərin sosiallaşması onlara olan çoxsaylı təsirlərdən asılıdır. Onların arasında xüsusi yer pedaqoji təsirlər tutur, yəni o təsirlərə ki, istiqamətyönlüdür və sosiallaşmanın uyğunluğunu təmin edən şərtlər kompleksinin yaradılmasını fərz edir. Şəxsiyyətin formalaşması prosesinin baş verdiyi sahə üç yerə: fəaliyyət, ünsiyyət, özünüdərkə ayrılır.

Fəaliyyət zamanı şəxsiyyət yeni-yeni növlərin mənimsənilməsilə məşğul olur. Burada söhbət əsas əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyətdən, yəni əsasın müəyyən edilməsi, bütün diqqətin ona yönəldilməsindən gəlir. Fəaliyyətdə yeni sosial rolların mənimsənilməsi və onların əhəmiyyətinin dərk edilməsi baş verir.

Ünsiyyət insanın sosiallaşmasının bir sahəsi kimi fəaliyyətlə sıx bağlıdır. Bu arada ünsiyyətin genişlənməsini insanın başqa insanlarla əlaqəsinin çoxalması kimi başa düşmək olar. Əlaqələrin hər yaş dövrünə görə özünə xas xüsusiyyəti var.

Sosiallaşmanın üçüncü sahəsi **şəxsiyyətin özünüdərkidir**. Bu sahə insanda «mən obrazı»nın yaranması, həyatı boyu çoxsaylı sosial təsirlər vasitəsilə yaranır. Özündəki «Mən»i dərkətmə (özünüdərkətmə); emosional (özünü qiymətləndirmə); əxlaqi (özünə münasibət)

var. Sosiallaşdırma prosesi hər üç sahənin: fəaliyyətin, ünsiyyətin, özünüdərkən dəyişkənliyini fərz edir.

Tərbiyə sosiallaşmanın pedaqoji komponenti kimi. İnsanın sosiallaşdırılmasında tərbiyə mühüm yer tutur. Tərbiyə pedaqogikanın əsas kateqoriyalarından biridir. Tərbiyənin mahiyyətinin müəyyən edilməsi qədim problemlərdəndir. Cəmiyyət onu xarakterizə edərkən insanın daxili potensialının inkişafı haqqında yox, öz stabilliyi haqqında düşünür. Ölkədə totalitar rejimin süqutu nəticəsində yaranmış sosial-iqtisadi vəziyyət, ideoloji stereotiplərdən imtina, bütün sosial institutların, eləcə də təhsil sahələrinin dəyişdirilməsi tərbiyənin məqsədinin təyininə, ümumtəhsil məktəbində tərbiyə prosesinin mahiyyət və quruluşuna yeni yanaşmalar tələb edir. İdeoloji əsasların inkar edilməsilə əlaqədar böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsinə həsr olunan fundamental tədqiqatlar az aparılır. Bir çox alimlər ölkə elminə xas olan termindən istifadə etməyə və onu bir çox ölkələr üçün adılşmış daha geniş termin olan «təhsil» adlandırmağa başlamışlar. Belə vəziyyət təsadüfi deyil. Bu gün pedaqogika elmində «tərbiyə» termini kimi çoxmənalı termin tapmaq çətindir.

Sözün hərfi mənasında «tərbiyə» uşağın doyuzdurulması, qidalandırılması deməkdir. Amma bizim ölkəmizdə bu termindən geniş istifadə olunur. «Tərbiyə» anlayışının alimlərimiz tərəfindən izahına baxarkən aşağıdakı ümumi əlamətləri görmək olur:

- tərbiyə olunan şəxsə edilən təsirlərin istiqamətyönlülüüyü;
- bu təsirlərin sosial istiqamətliliyi;
- uşağın müəyyən münasibət normalarını mənimsəməsi üçün şəraitin yaradılması;
- insanın sosial rollar kompleksini mənimsəməsi.

Klassik pedaqogikada tərbiyə sözü həm geniş, həm də dar mənada işlədilirdi. Birinci halda tərbiyə bütün amillərin insana təsirini təxmin edirdi və bu mənada sosiallaşma ilə eyniləşirdi.

Tərbiyənin ümumi sosial funksiyası biliyin, bacarığın, ideyaların, sosial təcrübənin, davranış qaydalarının nəsildən-nəslə keçməsinə ibarətdir. Bu ümumi mənada tərbiyə ədəbi məfhumdur, belə ki, o,

bəşər tarixi yarandığı gündən mövcuddur. Dəqiq sosial tərbiyə funksiyası, onun məzmunu və mahiyyəti isə tarix boyu dəyişir və uyğun maddi şərait, ictimai münasibətlər, ideologiya mübarizəsi ilə müəyyənləşir.

Dar şəkildə aparılan tərbiyə dedikdə, müəllimlərin istiqamətyönlü fəaliyyətləri nəzərə alınır. Onlar insanda keyfiyyətlər sistemini, yaxud hər hansı konkret bir keyfiyyəti (məs.: yaradıcılıq fəaliyyətinin tərbiyəsi) formalaşdırmağa çalışırlar. Bu planda tərbiyəyə sosiallaşma prosesinin pedaqoji komponenti kimi baxmaq olar, hansı ki, insanın inkişafı üçün şəraitin yaradılmasına çalışır, yəni uşağın təhsil müəssisəsində, ünsiyyət zamanı, oyunda, təcrübi fəaliyyətdə sosial münasibətlərin müxtəlif növlərinə cəlb olunmasını təmin edir.

Sosiallaşmanın pedaqoji aspektinin fərqi ondadır ki, o pedaqoji təsirin qanunauyğunluqlarını və metodikasını öyrənir. Tərbiyə prosesi şəxsiyyətə edilən bütün mümkün təsirləri əhatə edir və yalnız uşağın ictimailəşməsinə şərait yarada bilir. Uşağın sosiallaşması hər müəllimin fəaliyyətinin strateji məqsədidir. Belə ki, dərstdə əldə edilmiş bilik, bacarıq və səriştələri insanın ictimailəşməsi üçün baza hesab etmək olar. Buradan da biz görürük ki, bu gün əldə edilən biliklər gələcəkdə öz əksini tapmalıdır. Əgər şagird tarixçi olmasa, o, buraxılış imtahanını verdikdən sonra öyrəndiyi tarixi faktları tezliklə unudacaq, amma tarixi hadisələrin sosial səslənməsi, şagirdin onlara verdiyi qiymət gələcəkdə onun ictimai davranışına, ətrafındakı sosial hadisələrə münasibətinə böyük təsir göstərəcəkdir. Riyaziyyatla bağlılığı olmayan bir ixtisas seçən şagird, çətin ki, məktəbdə tədris edilən riyazi formaları yadında saxlaya bilsin. Lakin məişət problemləri ilə əlaqəsi olan bu biliklər ona bütün həyatı boyu lazım olacaq. Deyilənlərə görə düşünməyin ki, təhsilin mahiyyəti aktual məişət tələbatları səviyyəsinə qədər ucuzlaşdırılmalıdır. O, şagirdlərdə idrak fəaliyyət səbəblərini, təfəkkür məntiqini, humanist dünyagörüşünü formalaşdırmalıdır.

Uşağın ictimailəşdirilməsinə müəllimlərlə, valideynlərlə və başqa uşaqlarla olan münasibətləri təsir göstərir. Burada pedaqoji vasitələrin düzgün seçilməsi əhəmiyyətlidir. Hansı ki, bir tərəfdən uşağa özü-

nü reallaşdırmağa, digər tərəfdən ictimai və pedaqoji münasibətlər quruluşunda öz davranış qaydalarını müəyyən etməyə kömək edir.

Tərbiyə öz obyektinə, eyni zamanda, öz subyektı kimi nəzər yetirir. Bu onu bildirir ki, şagirdlərə edilən məqsədyönlü təsir onların fəal mövqeyini güman edir. Tərbiyə cəmiyyətdəki əsas münasibətlərin tənzimləyicisi kimi çıxış edir. O, insanın özünü reallaşdırmasına, ideallarına çatmasına şərait yaradır.

Əgər inkişaf fərdə xas olan keyfiyyətlərə yönəldilmişdirsə, o zaman tərbiyə ictimai əxlaq keyfiyyətlərindən irəli gəlir və onlar tərbiyə prosesində fərd tərəfindən mənimsənilir.

Sanki tərbiyə inkişafı çərçivəyə salır, fərdin keyfiyyətlərinə ictimai hava verir. Öz vəhdətində inkişaf və tərbiyə şəxsiyyətin ontogenezini təşkil edir. Tərbiyə yalnız şəxsiyyətin formalaşmasını deyil, həm də fərdiliyin inkişafı üçün şəraitin yaradılmasını təxminləyir.

İnsan tərbiyəsinin başlıca məsələlərindən biri onun sosial özünü-təyindir, hansı ki, iki vacib şərtin reallaşdırılmasından asılıdır.

Onlardan birincisi gənclərin həqiqi sosial münasibətlərə cəlb olunmasını təmin etməkdir. Yəni onlarda özündə obyektiv və subyektiv komponentlər daşıyan fəaliyyətə qarşı şəxsi münasibət yaratmaq. Obyektiv komponent şəxsin öz fəaliyyətidir, subyektiv isə şəxsin bu fəaliyyətə münasibətidir.

Burada uşaqların sosial münasibətlərinin xüsusiyyəti üzə çıxır: bir yandan onlar böyüklərin sosial münasibətlərinə uyğundur, digər tərəfdən aparıcı xarakter daşıyırlar. Uşaqlar həqiqi münasibətlərə qoşularkən, bu münasibətlər haqqında ideal təsəvvürlərə yiyələnirlər.

İkinci şərt uşaqların sosial qarşılıqlı münasibətlər prosesində özünüreallaşdırmasıdır. Bu şərt uşağın ətrafı ilə münasibətlərində daha sərbəst olmağa şərait yaradır. Bu zaman şəxsin özünüinkişafı üçün məqsədin dərk edilməsi və fəaliyyətin əhəmiyyəti, hər bir uşağın öz mənliliyini dərk etməsi, uşağın cəlb olunduğu işdə aydın perspektivlərin olması vacibdir.

Beləliklə, inkişaf, sosiallaşma və tərbiyə fərdə bir məqsədlə özünü cəmiyyətdə tam reallaşdırmaqda təsir edir. Burada inkişaf artıq fər-

din malik olduğuna müraciət edir, tərbiyə isə insanda olmayan keyfiyyətlərə müraciət edir. İnkişaf, sosiallaşma və tərbiyənin vəhdəti şəxsiyyətin formalaşmasının əsasını təşkil edir.

1.3. Tərbiyə inkişafda olan dinamik bir proses kimi

Pedaqoq alimlərimiz tərbiyə prosesinə bütöv dinamik bir sistem kimi baxırlar və onun effektivliyini müəllimlə şagird arasındakı münasibətin inkişafında görürlər. Tərbiyə prosesi təhsil müəssisəsinin pedaqoji fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Eyni zamanda tərbiyə prosesinin təşkili öz çərçivəsilə kifayətlənmir və sosial mühitin bütün amillərinin təsirini nəzərə alır.

Tərbiyə prosesinin aparıcı qüvvəsi uşağa edilən müxtəlif təsirlərin və onun şəxsiyyətinin formalaşması arasındakı qarşıdurmaların həlolidir. Əgər müəllimlərin irəli sürdüyü fikirlər şagirdlərin imkanları daxilindədirsə və onların əhəmiyyət verdiyi dəyərlərə uyğun gəlibsə, bu ziddiyyətlər inkişafın qaynağına çevrilir və əksinə, əgər uşaq müsbət təsirlərin qəbuluna hazır deyilsə, bu cür ziddiyyət optimal inkişafa uyğun gəlməyəcək.

Bununla əlaqədar şagirdləri yaxşı öyrənmək, inkişafın yaxın, orta və uzaq perspektlərini, onları konkret tərbiyə məsələlərinə çevirəcək bacarıqla layihələşdirmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, tərbiyə prosesi iştirakçılarının bütün hərəkətləri uşağa olan çoxsaylı təsirlərin nizamlanmasına yönəldilir. Tərbiyənin nəticəsində hər bir şagirdin tərbiyə səviyyəsinin, həm də tərbiyə prosesi iştirakçıları arasındakı münasibətlərin xarakterinin dəyişməsi baş verir. Burada «tərbiyə prosesi» və «tərbiyə sistemi» kimi anlayışları nəzərdən keçirmək vacibdir.

L.İ. Novikovanın fikrincə, təhsil müəssisəsinin tərbiyə funksiyasını reallaşması üçün tərbiyə sisteminin inkişafı böyük əhəmiyyət daşıyır. Onun fəaliyyəti onların reallaşmasını təmin edir, sistem mühitini yaradır və onun idarə olunmasına şərait yaradır.

Bir tərəfdən, o pedaqoji-psixoloji, digər tərəfdən, sosial- pedaqoji sistemdir və məktəblilərə yalnız pedaqoji amil kimi deyil (müəllimlər, dərslər, dərslilər, ev tapşırıqları, sinif saatları vasitəsilə), eləcə də sosial amil kimi (ətraf mühitə cəlb olunması, onun münasibətləri, kollektivdəki psixoloji mühit vasitəsilə) təsir edir.

«Tərbiyə sistemi» və «tərbiyə prosesi» anlayışları arasında aydın əlaqə var. Bir tərəfdən tədris müəssisəsində qarşıya qoyulmuş pedaqoji məqsədlər prosesində tərbiyə sistemi yaranır və inkişaf edir, digər tərəfdən bu sistem tərbiyə məsələlərinin uğurlu həll edilməsində əsas amilə çevrilir. Əgər tərbiyə prosesinə sistemli yanaşma mövqeyindən baxsaq, onda «tərbiyə sisteminin inkişafı» və «tərbiyə prosesi» anlayışları uyğunlaşır.

Tərbiyə bir-biri ilə əlaqəli proseslərdən, tərbiyəvi təsirlərdən, onların şəxsiyyət tərəfindən qəbul olunmasından və bu zaman özündə tərbiyəvi prosesin baş verməsindən ibarətdir. Subyekt və obyektin idarə olunan və inkişaf edən hərəkətləri tərbiyə prosesinin yalnız bir, amma çox əhəmiyyətli tərəfini əks etdirir. Tərbiyə prosesinin tədqiqatçıları qeyd edirlər ki, buraya şagirdin yalnız xarici əlaqələri və şəxsi reaksiyaları deyil, həm də insani keyfiyyətlərinin artması, toplanması təkmilləşməsi prosesləri də daxildir.

Tərbiyə prosesində xarici təsirlərin birliyi və onların daxili hissələrə təsiri üzə çıxır. Əks hərəkətlərin yaranması, eləcə də obyektin özünə təsiri özünütərbiyə prosesi zamanı göstərir.

Bu əlaqə kortəbii həyata keçirilmir, müəyyən mənada idarə olunur və özünü idarə edir. Tərbiyə prosesində obyektiv sosial hal subyektiv hala, insanın fərdi psixi vəziyyətinə keçir. Bu fikirdə prosesin yalnız «daxili» tərəfi qeyd olunur.

«**Tərbiyə prosesi**» adlı dinamik sistemin tərkibinə tərbiyənin geniş mənada subyekt və obyektləri, onlar arasında yaranmış müxtəlif əlaqələr, eləcə də bu proseslərin baş verdiyi şərait də daxildir.

Tərbiyə işi. Ümumtəhsil, yaxud məktəbdənkənar təhsil müəssisəsinin müəllimləri, dərnek rəhbərləri tərbiyə məsələlərinin həll edilməsinə şərait yaradan məqsədyönlü peşəkar fəaliyyət həyata keçirirlər. Bu

fəaliyyət şagirdə təsir etməklə məhdudlaşmır. Bu iş həm uşağı əhatə edən ətraf mühitin xüsusiyyətlərini, həm də bu mühitə fəal təsiri nəzərə alır. Biz müəllimin şagirdə təsiri haqqında danışanda bu fəaliyyəti tərbiyəvi iş adlandırırıq.

Tərbiyəvi iş özündə təşkilati və pedaqoji məsələlər kompleksinin reallaşmasını, şagirdlərin tərbiyəvi formalarının və metodlarının seçimini və onların reallaşması prosesini cəmləşdirir. Bu iş şagird və müəllimlərin birgə fəaliyyətinin təşkilini təxmin edir və uşağa əsaslı təsir göstərən sosial institutların münasibətlərinin tənzimlənməsini nəzərdən keçirir. N.M. Talançuk qeyd edir ki, «Hər bir tərbiyəvi iş ondan başlanır ki, pedaqoq tərbiyəvi funksiyalarını, yəni şəxsiyyətin və şagird kollektivinin formalaşması prosesində yerinə yetirilən fəaliyyət növlərini, vəzifələrini dərk edir, öyrənir».

Tərbiyə işində üç qrup vəzifələri ayırmaq lazımdır.

Birinci qrup müəllimin şagirdə birbaşa təsiri ilə bağlıdır:

-onun inkişafının, ətrafının maraqlarının fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;

-tərbiyəvi təsirlərin proqramlaşdırılması;

-şagirdlə fərdi iş metod və formalarının reallaşdırılması;

-tərbiyəvi təsirlərin effektivliyinin təhlili.

İkinci qrup tərbiyəedici mühitin yaradılması ilə bağlıdır:

-kollektivdə birlik;

-xoş, emosional mühitin formalaşması;

-şagirdlərin ictimai fəaliyyətin müxtəlif növlərinə cəlb edilməsi;

-uşaqda özünüidarənin inkişafı.

Üçüncü qrup uşağın sosial münasibətlərinin düzəlişinə yönəldilmişdir:

-ailəyə sosial kömək;

-pedaqoji kollektivdə qarşılıqlı əlaqə;

-informasiya kommunikasiya vasitələrinin təsiri;

-ictimaiyyətin neqativ təsiri;

-digər tədris müəssisələrlə əlaqə.

Tərbiyə işində əsas yeri müəllimin fəaliyyəti tutur, o, bütün təşkilati funksiyalar kompleksini: planlaşdırma, əlaqələndirmə, effektivliyin təhlil edir və s. reallaşdırır.

Tərbiyə işi tərbiyə prosesinin vacib komponentidir, onun əsas yaradıcısıdır. Ümumi təhsil məktəbinin pedaqoji fəaliyyətinin uğuru müəllimlərin bu işi necə aparmasından asılıdır.

Tərbiyə prosesinin quruluşu. Tərbiyə prosesinin əsas komponentləri bunlardır: məqsəd, məzmun, əməli fəaliyyət, təhlil-nəticə.

Məqsəd komponenti müəllim və şagirdlər tərəfindən tərbiyənin məqsədinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi bir tərəfdən uşağın maraqları əsasında, digər tərəfdən ictimai inkişafın və cəmiyyətin tədris müəssisələrindən tələb etdiyi tələblərin tendensiyası baxımından mümkündür.

Məzmun komponenti şagirdin tərbiyəsinin əsas istiqamətlərini özündə cəmləşdirir. Tərbiyənin mahiyyəti tərbiyənin məqsəd və vəzifələrini əks etdirir və sosial münasibətlər sahəsində müxtəlif sosial rollar kompleksinin reallaşdırılmasına insanın hazırlığını təmin edir. O, şəxsiyyətin inkişafı üçün istiqamətlənmişdir. İnsan da o keyfiyyətlərin formalaşmasını güman edir ki, onlar onun insanlarla, cəmiyyətlə, dövlətlə və bütün dünya ilə münasibətlərinin əsasını təşkil edir.

Əməli fəaliyyət komponenti pedaqoji vasitələr kompleksini, həm də tərbiyə məsələlərinin qarşıya qoyulmuş məqsədlər əsasında həllini müəyyən edir.

Məlumdur ki, proses hərəkətlə, dəyişikliklə və sairə ilə xarakterizə olunur. Burada tərbiyə prosesinə subyekt və obyektlərin inkişaf edən əlaqəsi kimi baxılır. Prosesual komponentlər müəllim və şagird, tərbiyə şərtləri deyil, onların qarşılıqlı əlaqəsinin məqsədi, vəzifələri, metodları, vasitə və formalarıdır. Eləcə də əldə edilmiş nəticələndir. Bu istənilən fəaliyyətin universal xüsusiyyətidir, hansı ki, tərbiyə prosesi-nə də tamamilə xasdır.

Analitik – nəticəli komponent tərbiyə prosesinin effektivliyinin araşdırılmasını irəli sürür, onlar isə, şagirdlərin tərbiyəlilik səviyyəsindəki dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Şagirdin tərbiyəliliyi onun in-

kişafının göstəricisidir. Onun tərbiyəliliyi haqqında həm xarici (uşağın davranışı), həm də digər əlamətlərinə görə (özünüqiymətləndirmə, testləşdirmə və s.) fikir yürütmək olar.

Analitik - nəticəli komponent pedaqoqların işdəki uğur və çatışmazlıqlarının əsas səbəblərini müəyyən edir, hansı ki, sonra tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsinin yeni mərhələsini işləməyə imkan verir. Səbəblərin tapılması fəaliyyət zamanı əsas amilin seçilməsinə kömək edir.

Tərbiyə prosesinin idarə edilməsində strateji xətlərin işlənməsi üçün genetik əlaqələrin təhlili çox şey verir. Yəni tərbiyənin mükəmmələşməsində tarixi tendensiyaların üzə çıxarılması, bir tərəfdən səhvlərin və çatışmazlıqların təkrarlanmasının qarşısını alır, digər tərəfdən təlim-tərbiyə məsələlərinin yeni şəraitdə həlli üçün dəyərli ənənələrin və uğurlu üsulların istifadəsinə imkan yaradır.

Tərbiyənin məqsəd və vəzifələri. Tərbiyənin məqsədləri haqqında mübahisələr qədim zamandan davam edir. K.D. Uşinski yazırdı: «Əgər bizə desələr ki, tərbiyənin məqsədi insanı xoşbəxt etməkdir, biz tərbiyəçinin xoşbəxtlik sözü altında nəyi başa düşdüyünü ondan soruşmağa haqlıyıq. Çünki məlumdur ki, dünyada xoşbəxtlik məfhumu kimi insanların müxtəlif cəhətdən baxdıqları bir şey yoxdur: birinə xoşbəxtlik kimi görünən şey, başqası üçün fərqsiz və hətta bədbəxt bir vəziyyət kimi görünə bilər» (62, s. 83). Bu zaman tez-tez belə bir sual yaranır: uşaq üçün həmişə xoşbəxtlik, firavan yaşayış lazımdır mı? Sonrılar gənc insan ədalətsizliklə, faciələrlə qarşılaşanda bütün bunlar onda peşmançılıq yaratmaz ki? Söhbət yalnız onun aktual maraqlarından getmir, pedaqoqlar gənc insanın həm bu günü, həm də gələcəyinin qayğısına qalmalıdır, onu həyatın çətin yollarına hazırlamalıdır.

Uzun zaman məqsədlərə ideal, hərtərəfli inkişaf edən, özündə daxili zənginlik, mənəvi təmizlik və fiziki kamillik-mükəmməllik birləşdirən insanın tərbiyəsi mövqeyindən baxılmışdır. Şübhəsiz ki, bu mövqeyi ideal tərbiyə məqsədi kimi qəbul etmək olar. Amma bunun yeganə məqsəd kimi seçilməsi ona gətirib çıxardı ki, tərbiyə işinin praktik nəticəsi qoyulmuş məqsəddən xeyli fərqləndi.

Konkret məqsədlər haqqında danışdıqda onların təyini üçün səbəb seçmək lazımdır.

Birinci səbəb hər bir fərdin inkişafı ilə bağlıdır, təbiətin insana bəxş etdiyi potensialın üzə çıxması onun fərdiliyinin inkişafı zamanı fəallıq və enerji insanın bütün sahələrdə inkişafını təmin edir. Eyni zamanda, bu sahələr daha çox uzlaşırlar, fərdin iradə və idrakını rəhbər tutaraq müəyyən bir struktur yaranır. Şəxsiyyətin inkişafı haradasa fərdi şəraitlə yanaşı, həm də əsasən sosial şəraitlə müəyyənləşir.

İkinci səbəb insanın cəmiyyətlə münasibəti ilə bağlıdır. Uzun müddət tərbiyənin məqsədlərinin işlənilib hazırlanması pedaqoji cəhətdən həyata keçirdi: dövlət və cəmiyyətin istəklərinə uyğun olan tələblər daha çox əsas götürülürdü. Bu yanaşmada uşağın maraqları ikinci plana keçirdi, amma humanist pedaqogika onları əsas götürür. K. Smirnovun kitabında verilmiş fikir bu gün bizə daha yaxındır: «Uşağı tərbiyə etmək, ona öz gücləri ilə kamilləşməyə kömək etmək deməkdir, yəni mənəvi cəhətdən inkişaf etməyə və fəal şəxsiyyət olmağa şərait yaratmaqdır».

Beləliklə, bütün pedaqoji məqsədləri şərti olaraq iki əsas: ideal və real qrupa bölmək olar. Axırıncı fərdiliyin formalaşması və şəxsiyyətin inkişafı məsələlərində konkretləşir.

Real tərbiyə məqsədlərinə söykənərək şagirdlərin tərbiyəsinin aktual məsələlərini müəyyən etmək olar.

1.4. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili sistemi

Pedaqoji prosesin aktual sahələrindən biri də tərbiyə sistemidir. İstənilən tərbiyə sistemi, təkcə ümumi və xüsusi amillərin deyil, eyni zamanda, müəyyən müəssisəyə, müəllim və şagird heyətinə, onu əhatə edən ətraf mühitə xas olan özünəməxsus vahid amillərlə vəhdətidir. Bu anlayış hal-hazırda geniş şəkildə yayılmışdır. Bu bir neçə zərurətdən irəli gəlir. Bunlardan biri odur ki, bəzi yeniliklər tədricən uğursuzluğa düçar olur. Yol, metod, üsul nə qədər cəlbedici görünsə də, gələcəyin pedaqogikasında sistem, əsas anlayış olaraq qalacaqdır.

«Pedaqoji sistem», «didaktik sistem» anlayışları arasında «tərbiyə işinin sistemi» xüsusi yer tutur. «Tərbiyə işinin sistemi» anlayışına digər kateqoriyalarla əlaqədə olan xüsusi kateqoriya kimi baxsaq, onun təşəkkülünün və inkişafının qanunauyğunluqlarını, mükəmməlləşməsi yollarını və şərtlərini meydana çıxara bilərik. Bu zaman belə bir sual meydana çıxır: «tərbiyə nədir?»

Azərbaycan və xarici ölkə pedaqoqları bu istilaha müxtəlif təriflər vermişlər. Amma hamı tərəfindən birmənalı qəbul edilən tərif mövcud deyildir. Təriflərdə aparıcı ideya *«tərbiyəni şəxsiyyətin inkişaf prosesinin məqsədyönlü idarəsi»* fikri tutmuşdur.

Bu məsələləri həyata keçirməyə cəhd göstərən pedaqoqlar uşaqları subyekt mövqeyinə qoyur, onları tədqiqatlara cəlb edir, yiyələndikləri bilikləri təcrübədə tətbiq etməyi öyrədirlər. Dərsləndikən vaxtlarda məktəblilərin həyatının məqsədəuyğun inkişafını təmin edərək, onun norma və nümunələrini özünüidarə prinsipləri əsasında qurmağa çalışırlar.

«Tərbiyə prosesinin sistemi»- dedikdə, bir qayda olaraq, qoyulmuş məqsədə tam uyğun olan, bir-biri ilə əlaqəli tərbiyəvi tədbirlərin sistemi başa düşülür.

«Didaktik sistem» anlayışı xeyli vaxtdır ki, pedaqogikada qəbul edilmişdir. Ümumi təhsil məktəblərində təlimin didaktik sistemi, adətən, təhsilin məqsəd və məzmunu, təşkili prosesi, metod və formaları ilə səciyyələnir. Təbii haldır ki, təhsil prosesində tərbiyəvi məqsədlər də həyata keçirilir.

Bu baxımdan istənilən təhsil müəssisəsi həm öyrədici, həm də tərbiyəedici funksiya daşıyır. O, məktəbliləri müəyyən sistemli bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələndirir, onları mədəniyyətə qovuşdurur, müstəqil ictimai fəaliyyətə, təhsillərini davam etdirməyə hazırlayır. Bu funksiya yalnız tədris sistemində həyata keçirilmir.

«Ümumtəhsil məktəbinin tərbiyə işinin sistemi» mürəkkəb quruluşa malikdir. Onun komponentləri aşağıdakılardır: məqsədlər (sistemin yaradılması üçün həyata keçirilən ideyalar toplusu); məqsədin həyata keçirilməsini təmin edən fəaliyyət; fəaliyyətin subyekti, onu təşkil edənlər

və iştirakçılar; subyekti hər hansı bir ümumiliyə bağlayan ünsiyyət, fəaliyyətdə yaranan münasibətlər; subyekt tərəfindən mənimsənilmiş mühitin sistemi, komponentlərin tam sistem şəklində birləşməsini təmin edən idarə üsulu və bu sistemin inkişafı».

Sistemin yaradılması və onun inkişaf prosesi ümumi şəkildə bir sıra amillərlə bağlıdır.

Əvvəla, bu, uşaqlarda dünyanın tam və elmi təsvirinin formalaşmasıdır. Uşaqlar ailədən, uşaq bağçalarından, məktəbdən, küçədən, tele və radio verilişlərindən, kinofilmlərdən onları əhatə edən ətraf aləm haqqında çox şey öyrənirlər. Təhsil müəssisəsinin məqsədi uşağa dünyanı ümumi şəkildə duymaq, təsəvvür etmək üçün imkan yaratmaqdır. Həm tədris prosesi, həm də dərsdənkənar işlər bu məqsədin həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir. İkinci, heç də bundan az əhəmiyyəti olmayan məqsədlərdən biri də vətənin gələcəyi üçün məsuliyyət hissəsinə malik olan vətəndaşın formalaşdırılmasıdır, vətəndaşın özünü dərk etməsidir. Üçüncü, məktəblilərin ümumbəşəri dəyərlərə qovuşması, bu dəyərlərə uyğun davranışlarının formalaşmasıdır. Dördüncü, məktəblilərdə şəxsiyyət göstəricisi xüsusiyyətlərinin yaradılmasıdır. Beşinci, özünüdərk «mən»inin dərk edilməsinin formalaşması, uşağa özünü reallaşdırmasında kömək göstərilməsidir.

Sistemin yaradılması, inkişafı və kollektivin birləşməsi iki bir-birindən asılı və bir-biri ilə bağlı proseslərdir. Bu baxımdan məktəb kollektivinə uşaq və böyüklərin ilkin birliyinin müxtəlif funksiyalarına görə differensiyalaşdırılmış vəhdəti kimi baxmaq olar. Həmin vəhdətin əldə edilməsi məktəbin tərbiyə sisteminin inkişafının şərti və nəticəsidir.

Hər müştərək fəaliyyət sistemləşdirici funksiya daşıyır.

Uşaqların bir-biri ilə və böyüklərlə ünsiyyəti məktəbin humanist tərbiyə sistemində heç də həmişə humanist mahiyyət daşıyan münasibətlər yaratmır. Məhz onlar ilk növbədə sistemin təbiəvi potensialını müəyyən edir. Münasibətlər müəllimlərin xüsusi qayğılarının predmetidir. İstənilən humanist tərbiyə sistemi-açıq sistemdir; onun təşəkkülündə, fəaliyyətində, inkişafında ətraf mühit təkcə təsiredici deyil, sistemin tərkib hissəsi kimi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Fikrimizcə, «təhsil müəssisəsinin tərbiyə işinin sistemi» anlayışının ilkin görünüşü bu cürdür. Respublikamızda pedaqoq alimlərimizin nəzəriyyəsi əsasında formalaşan tərbiyə sistemi mövcuddur. Həmin sistem pedaqoqlarımızın rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən yaradıcı kollektivlərin səyi nəticəsində yaranmışdır. Hazırda təcrübi nümunə rolunu oynayan təhsil komplekslərində yeni tərbiyə sistemlərinin sayı getdikcə artır. Müzakirə və düşüncələrin müsbət mənada hədəfi olan bu məktəblərin tərbiyə sistemini öyrənməyə ehtiyac var.

N.Tusi, A.A.Bakıxanov, M.M.Nəvab, Ə.Seyidov, M.Muradxanov, A.Mehrabov, Z.Qaralov, H.Əhmədov, N.Kazımov, Y.Kərimov, B.Əhmədov, A.Abbasov, Ə.Həşimov, Ə.Ağayev, X.Fətəliyev, V.Xəlilov, A.Həsənov, H.Əlizadə, F.Rüstəmov və H.Əhmədovun fikirlərinə ən qabaqcıl məktəblərimizin təcrübəsində maraq güclənir. Alimlərimizin fundamental tədqiqatları əsasında yeni tip müasir təhsil kompleksində humanist tərbiyə sistemi meydana gəlir, inkişaf edir və yenidən qurulur.

İnkişafda olan sistemin idarə olunmasının başlıca istiqaməti onun hər yeni mərhələdə möhkəmlənməsi, tərkib hissələri arasında əlaqələrin yaradılmasıdır. Tərbiyə məqsədi fəaliyyətdə həyata keçirilməli, fəaliyyət isə münasibətlərin müəyyən formalarına gətirib çıxmalıdır. Sistemin komponentləri arasındakı əlaqələrin yaranması, möhkəmlənməsi və planlaşdırılması onun bütövlüyünü təmin etməlidir.

Bu baxımdan tərbiyə sisteminin idarə edilməsi heç də onun təmərküzləşməsi və inkişafı prosesinin tənzimlənməsi demək deyildir. Belə ki, istənilən səviyyəli tərbiyə sistemini son məqsəd adlandırmaq olmaz. Son məqsəd bu sistemə qoşulan, inkişafda olan insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasıdır. Bu o deməkdir ki, həm sistemi, həm də şəxsiyyətin qarşılıqlı fəaliyyətini və onların qarşılıqlı təsir prosesini idarə etmək lazımdır.

Beləliklə, hər hansı tərbiyə sisteminin idarə edilməsinə bir neçə istiqamətli proses kimi baxmaq olar: prosesin inkişafının tam sistem kimi idarə edilməsi, bu bütövlüyün yaranmasına və möhkəmlənməsinə yönəldilmiş idarəetmə, hər bir uşağın və böyüyün əlverişli şəraitdə kol-

lektiv iş və münasibətlərə qoşulmalarına yönəldilmiş təshihedici (şərti addır) idarəedicidir.

Tərbiyə sistemi donmuş yox, daima inkişafda olan fenomendir. Müxtəlif fikirlər, təsəvvürlər, uşaqların qarşılıqlı fəaliyyətinin üsulları, fəaliyyətin bu və başqa növləri, quruluşları yaranır və itir, kollektivin həyat fəaliyyəti çətinləşir və qaydasına düşür, yaxud əksinə, intizam-sızlıq böyüyür - bütün bu hadisələr tərbiyə sisteminin inkişaf prosesini səciyyələndirir.

Tərbiyə sisteminin inkişaf prosesi əhəmiyyətli dərəcədə özünün təşkilədiçi xüsusiyyəti ilə seçilir. «Tərbiyə sisteminin tam pedaqoji tələblərlə idarə edilməsi və onda gedən özünütəşkil proseslərinin nəticəsində, onun inkişaf qanunauyğunluqlarında təşəkkül tapır».

Tərbiyə sisteminin inkişafının bir neçə yolu mövcuddur. Söhbət əvvəllər fəaliyyətdə olan tərbiyə sisteminin yenidən qurulmasından gedirsə, bu sistem öz daxili xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Belə ki, «məktəb-cəmiyyət» əlaqəsi heç də həmişə birmənalı qəbul olunmur. Xoşbəxtlikdən məktəbdə baş verən hadisələrin hamısı cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə ölçülür. Təhsil müəssisəsinin ənənəvi mühafizəkarlığı yalnız məktəbi deyil, nəticədə cəmiyyəti də kəskin qarşıdurmadan xilas edir. Sistem ictimai fikirləri, davranış qaydalarının qiymətləndirilməsini əks etdirir.

Tərbiyə sisteminin bugünkü vəziyyətinin öyrənilməsi, səciyyəvi xüsusiyyətinin təhlil olunması, onun inkişafının hansı yolla getməsinə müəyyənəndirir.

Tərbiyə sisteminin inkişafında ümumi, xüsusi və fərdi xüsusiyyətlərin göstərmək olar. Ümumi, hər hansı bir ictimai mikrosistemin inkişaf prosesinə xas olan xüsusiyyətdir. Xüsusi, tərbiyə sisteminin başqa ictimai sistemlərdən eyni dərəcədə ayrılmasıdır. Fərdi, müəyyən sistemin özünə xas xüsusiyyətinin xarakterizə edilməsidir.

Hər bir ictimai sistem üçün inkişafdakı nizam-intizam arasındakı ziddiyyət ortaq sayılır. Bir tərəfdən sistemin inkişafı onun vəhdət, ümumilik, tam nizam-intizam istiqamətindəki hərəkətidir, digər tərəfdən isə, bütövlük - sistemin sonu, inkişafın süqutudur. Tərbiyə sistemləri

üzərində aparılan müşahidə ziddiyyətlərin varlığını sübut edən çoxsaylı dəlillər verir. Heç bir tərbiyəvi sistem müəyyən fəaliyyətsiz, insan davranışlarını standartlaşdırmadan, təkrar olunan vəziyyətləri canlandırmadan, subyektlərin fikir və fəaliyyət birliyi olmadan mövcud deyil. Bununla yanaşı, sistemin inkişaf dərəcəsinin müxtəlif formalarında ayrı-ayrı şəxslərin, həyatın ümumi axarına tabe olmaq zəruriyyətilə razılaşmaması özünü büruzə verir. Obyektiv olaraq sistemdə bu və ya digər şəxsin arzusundan asılı olmadan, sistemin qəbul etdiyi formalara uyğun gəlməyən fikirlərin kəsb etmə mexanizmi əmələ gəlir. Şərti olaraq qəbul etmək lazımdır ki, sistem hələ mövcud olmadığı, yəni əlçatmaz, perspektiv məqsəd şəklində olduğu zaman gözəldir və o, bəzən tamamilə formalaşdığı ana qədər yaxşı olur. Təşəkkül prosesi keçirən tərbiyəvi sistemdə adətən, yaradıcı, standart çərçivəyə sığmayan şəxslər özlərini yaxşı hiss edirlər; belə ki, onlar özlərini sistem daxilində subyekt kimi aparırlar. Lakin sistemin qaydaya salınma dərəcəsindən asılı olaraq, gözlənilməz, təsəvvür edilməz vəziyyətlər, şəxsiyyətin daxili təzahürlərindən doğan proseslərin izahı üçün getdikcə az yer qalır. Belə ki, hərc-mərclik və qayda-qanun, ənənə və yenilik arasındakı ziddiyyətləri daha dar şəkildə izah edənlər tapılır.

Hərc-mərclik və qayda-qanun arasındakı ziddiyyət (məsələn: şəxsiyyət və sistem, ənənə və yenilik, fəaliyyət və münasibətlər arasında olan ziddiyyətlər) başqa ictimai sistemlərdən fərqli olaraq tərbiyə sistemində ayrı formada əks olunur və həll edilir. Tərbiyə sistemi başqa ictimai sistemlərə nisbətən daha tez inkişaf edir və heç vaxt vəhdət təşkil etmənin xüsusi yüksək dərəcəsinə çatmır. Bu da təbii haldır ki, hər hansı tərbiyə müəssisəsində cəmiyyətdə olduğu kimi, uşaq nəslinin yetərinə tez dəyişilməsi prosesi baş verir. Buna görə də, hər bir nəsil özünü sistemin inkişafının subyekt hesab etməli, ona nə isə özünəməxsus və yeni bir şey əlavə etməlidir. Ona görə də bəzən doğru olaraq tərbiyə sisteminin inkişafı obyektiv amillərə nisbətən subyektiv amillərlə müəyyənləşdirilir.

Tərbiyə sisteminin inkişaf prosesi ziddiyyətlidir və düzxətli deyildir. Onda enmələr və yüksəlmələr, sabitliyin yetərinə uzunmüddətli ol-

ması ilə yanaşı, sistem «geri» qalan zaman fəaliyyətdə, münasibətdə və yaradıcılıqda müsbət xüsusiyyətlərin itirilməsi də ona xas formalardandır. Bundan çəkinmək lazım deyil, bunu bilmək, sistemdə baş verən formaların səbəb və nəticələrini təhlil etmək zəruridir.

Tərbiyə sisteminin inkişafının birinci mərhələsi onun təşəkkülüdür. O, ümumtəhsil müəssisəsinin təşəkkül mərhələsi ilə üst-üstə düşə də, düşməyə də bilər.

İlk növbədə, məktəbin tərbiyə sisteminin qurulmasına təkan verən səbəblər üzərində dayanmaq. Təbii ki, onlar müxtəlifdir. Birinci, ayrı-ayrı ümumtəhsil məktəblərində yeni texnologiya kimi təqdim edilən «sehirli çubuqların» köklü şəkildə elmi şəkildə tərbiyəvi prosesi dəyişmək qabiliyyətinə malik olmamasını dərk etmələri; bunun əvəzində sistemli yanaşmanın zəruriliyini qəbul etmələridir. İkinci səbəb, pedaqoqların orijinal fikirlərinin: «Məktəb tikmək və orada tərbiyəvi sistem yaratmaq olar», - mövcudluğu ilə bağlıdır. Adətən belə fikirlər kağız üzərində qalır, müəllif məktəblərinin yaradılmasına gətirib çıxarmır.

Nəhayət, tərbiyə sisteminin yaranmasına təkan verən üçüncü səbəb rolunda - dəb çıxış edir. Şəhər və kəndlərdə həmişə söhbət tərbiyə sistemindən getməsə də, tərbiyəvi sistemlərin müxtəlif saylı panoramları yayılıb. Bir tərəfdən dəb onu göstərir ki, tərbiyə sisteminin yaranması fikri səmərəlidir, artıq «kütləni əhatə edib». Digər tərəfdən, tərbiyə sisteminin düşünülmədən bu formada tirajının təyin edilməsi ideyanın nüfuzdan düşməsinə gətirib çıxara bilər.

Beləliklə, sistemin yaranma mərhələsindəki xarakterik xüsusiyyətləri nəzərdən keçirək. Baxmayaraq ki, tərbiyənin məqsədi fərziyyədən başlayır, bu mərhələdə məqsədlər yetərinə amorf xarakter daşıyır, tez-tez təmənnə formasında təqdim olunur. Təbii ki, bu mərhələdə, ideya ilə onun həyata keçirməsi arasında fikir ayrılığı aşkar edilir. Amma bu fikir ayrılığı heç də həmişə sistemin quruluşunun yanlışlığı, səhv salınması deyildir. Sadəcə, sistem, hələ küll halında gücünü toplayıb, onun komponentləri, demək olar ki, ayrı-ayrı işləyir. Məhz buna görə bir çox pedaqoqlarda nikbin əhval-ruhiyyə süslük və ruh düşkünlüyü ilə əvəz olunur.

Müxtəlif növdə olan sistem fəaliyyətdə rəsmiləşir.

Ümumtəhsil müəssisəsinin kollektivi hələ formalaşmadığı vaxtda pedaqoji mühitdə, rəhbər, fəallar, qruplar arasında gərginlik, hətta konflikt kəskin şəkildə üzə çıxır. Pedaqoqların bəziləri yeni fikir və məqsədləri qəbul etmir, digərləri isə qəbul etmək istəyir, lakin yeni şəraitdə işləməyi bacarmırlar. Axtarışlar, qızğın müzakirələr şəraiti şagird mühitini də əhatə edir. Kollektiv fəaliyyətə istiqamətlənənlər, təşkilatçılıq qabiliyyətinə malik olanlar daha tez fərqlənir, məktəbin cavabdehliyini öz üzərlərinə götürürlər. Bu isə həmişə şagirdlərdə müsbət reaksiya oyatmır. Ayrılmalar dövrü başlayır, lakin bu, sistemin ümumi ahəngdarlığı yolunda müvəqqəti hallardır. Təbii ki, sistemin qaydaya salınması, işgüzar, funksional münasibətlərin qurulmasını tələb edir.

Bu mərhələdə sistemlə ətraf mühitin qarşılıqlı fəaliyyəti kortəbii xarakter daşıyır.

Ətraf mühit hələ dərk edilməmiş, məqsədyönlü mənimsənilməmişdir.

Bütövlükdə sistem daxili əlaqələr yetərsizliyi ilə xarakterizə olunur. Onun komponentlərindən bəziləri sərbəst çıxış edə və ayrılıqda işləyə bilər.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, tərbiyə sisteminin yaranma mərhələsində əsas diqqəti aşağıdakılara yönəltmək lazımdır. Birinci, əsas pedaqoji ideyaların məcmusuna, onun konsepsiyalarının formalaşmasına; ikinci, həm uşaqların, həm də böyüklərin tələbatlarını əks etdirən məktəbin maddi-texniki baza və kadrlarla təmin olunmasına; fəaliyyətin başqa növlərilə əlaqəni nəzərdə tutan sistem yaradıcı fəaliyyətin üzə çıxmasına; üçüncü, daha əhəmiyyətli anlarda, gələcək sistemi modeləşdirən «qabaqlayıcı situasiya»ların yaranmasına.

Yaranma mərhələsində tərbiyə sisteminin idarə edilməsi, əsasən təşkilati-pedaqoji səviyyədə həyata keçirilməsinə baxmayaraq, sözsüz ki, psixoloji təşvihtmələr də mövcuddur.

Ümumtəhsil müəssisəsində tərbiyə sisteminin yaradılması təşəbbüsünə sahib olan müəllim komandasına da xüsusi diqqət yetirmək və

onları birgə fəaliyyətə cəlb etmək vacibdir. Hər bir pedaqoji işçi görmüş işin məsuliyyət, çətinlik, nailiyyət və sevincini bölüşdürməlidir.

İlkin layihədə nəzərdə tutulan mərhələdən sonra, tərbiyə sisteminin inkişafının daha sabit mərhələsi başlayır, adətən bu proses 5-6 il sonra baş verir. İkinci mərhələnin əsas problemləri birinci mərhələdə əldə olunanları işləyib hazırlamaq və möhkəmləndirmək, çatışmazlıqları müəyyənləşdirmək və tərbiyə sisteminin inkişafının mənbəyi olan xarici razılaşmaları əldə etməklə, tərbiyə sisteminin gələcək inkişafı üçün bazanı yaratmaqdır. Ən əsası isə müəllim, şagird və valideynlərin şüurlarına tərbiyə sisteminin məqsədləri yeridilməlidir.

İkinci mərhələ sistemin fəaliyyət tərkibinin və quruluşunun işlənilib hazırlanması ilə bağlıdır. Bu mərhələdə sistemyaradıcı fəaliyyət, sistemin fəaliyyətinin birinci istiqaməti tamamilə təsdiq edilir.

Bəzən özünüidarə sahəsində məktəblilərin fəaliyyəti çətinləşir, təşəbbüs və özfəaliyyəti inkişaf edir, kollektiv yaradıcılıq üçün ilkin şəraitlər yaradılır. Kollektiv tərəfindən kütləvi tərbiyənin aydın ifadə olunan prosesi gedir. Kollektiv ənənələr yaranır.

Doğrudur, tərbiyə sisteminin sabit inkişaf mərhələsində münaqişələr yetərincə müxtəlif formalı olur, onlardan çoxu, şagird kollektivinin qabaqlayıcı inkişafı, hərc-mərcliyin, qayda-qanunun pozulmasının üstünlüyü, intizamın zəifləməsi, ciddi rejimin yoxluğu, qiymətləndirmənin düzgün aparılmaması, sistem yaradan komandada işin nəticələrindən razı qalmamaq hissinin yaranması, nəzərdə tutulmuş yolda irəliləmənin sürəti ilə əlaqələndir.

Bu baxımdan təmizləyici proseslər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sistemin ətraf mühitlə qarşılıqlı fəaliyyəti dövründə, xüsusilə yeniyetmələrlə aparılan iş çətin əmələ gəlir. Məktəbdaxili işlərə uşaqların marağının kəskin artması, küçə, həyət kompaniyalarının zəifləməsinə, hətta dağılmasına gətirib çıxarır. Onlar və məktəb arasında şagirdin şəxsiyyətinə təsir uğrunda mübarizə başlayır.

Tərbiyə sisteminin idarə edilməsi təşkilati - pedaqoji və psixopedaqoji səviyyədə baş verir. Buradan, ictimai-psixoloji xidmətə tələbat yaranır.

Sistem sabit inkişaf mərhələsində integrasiya ilə müqayisədə tədricən inkişaf edən prosesdir.

Üçüncü mərhələ həlledicidir. Sistem tamamilə formalaşır: hər bir komponent öz yerini tutur, sistem əlaqələri möhkəmlənir, məktəb həyatı nizama düşür, tərbiyə sistemi verilmiş qaydada işləyir. Integrasiya prosesləri güclənir, elmi-idrak fəaliyyəti tərbiyə ilə ayrılmaz surətdə bağlanır. Dərs çərçivəsi sıxlaşır, kollektiv idrakın daha həcmli və optimal formalarının axtarışları başlanır.

Ümumtəhsil məktəbinin kollektivi yeni keyfiyyət mərhələsinə adlayır. O, tez-tez bir bütövlük, ümumi, dərindən dərk edilən məqsədlə, ortaq fəaliyyətlə, yaradıcılıq əməkdaşlığı münasibətləri və ümumi məsuliyyətlə birləşmiş uşaq və böyüklərin əməkdaşlığı kimi çıxış edir. Məktəblilərin və müəllimlərin əksəriyyətində «məktəb hissiyyəti» yaranır, kollektiv və fərdi özünüdərk etmə prosesi inkişaf edir.

Ümumiyyətlə, şagird kollektivinin şəxsiyyətə diqqəti cəlb ediləcək dərəcədə güclənir. Müəllimlər tərəfindən fərdi yanaşmalar həyata keçirilir, pedaqoji münasibətlər hakim mövqe tutur. Bununla əlaqədar yaranmış sistemin pedaqoji idarəedilməsində psixoloji biliyin olmasına ehtiyac duyulur.

Şagird mühitinin pedaqojiləşdirilməsi prosesi daha gərgin baş verir. Əvvəl 7-8-ci sinif, daha sonra yuxarı sinif şagirdləri kiçikyaşlılarla münasibətdə tərbiyəçi vəzifəsində, müəllimlərlə isə həmkar rolunda çıxış edərək, tez-tez öz üzərlərinə pedaqoji funksiyalar götürürlər. Hazırda müəllim-şagird, şagird-şagird, şagird-müəllim münasibətləri məktəbdə ictimai-pedaqoji fəaliyyətin xüsusi növü kimi inkişaf edir.

Sistemdə təkrar istehsalın öz mexanizmləri yaranır. O, öz ənənələrini yığıb toplayır və nəsillərdən- nəsillərə ötürür. Bütün yaxşı sistemlərin səciyyəvi xüsusiyyətləri ictimai varislikdə yaranır.

Pedaqoji kollektiv də keyfiyyət səviyyəsinə keçir. Müəllimlərdə realizmə, dərin özünütəhlilə və pedaqoji yaradıcılığa əsaslanan yeni pedaqoji təfəkkür inkişaf edir. Müəllimlər arasında elmə marağın artması mühüm əhəmiyyət daşıyır, pedaqoq - alimlərlə əlaqələr yaranır, müəllimliyin yeni növü-tədqiqatçılar nəsli formalaşır.

Təhsil müəssisəsindən kənarda xeyli dostlar, könüllü köməkçilər və məsləkdəşlərdən ibarət yeni birlik - tərbiyəçilər kollektivi yaranır.

Sistemi idarə etməyə fəal iştirakçıların - uşaqların daha çox hissəsi cəlb olunur və inzibati formalar demək olar ki, özünüidarəetmənin və özünütənzimləmənin intensivliyi kəskin şəkildə yüksəlir.

Tərbiyə sisteminin inkişafının tamamlayıcı mərhələsi, eyni zamanda, sistem yaratma prosesinin sonu demək deyildir. Müvazinətin sabit vəziyyəti heç də sabitlik sayılmır, çünki hər bir tərbiyəvi sistem köhnəlmə xüsusiyyətinə malikdir. Sistemin obyektiv, müsbət ifadəsi bəzən özünütəsdiq etmiş təcrübənin cılızlaşmasına gətirib çıxarır. Bu halda tərbiyə sisteminin ləngiməsi baş verir. Kollektivin ictimai tələbatının artması sistemin təkanverici qüvvəsidir. Bu tələbatın vaxtında təmin edilməsi, sistemi durğun hallardan mühafizə edir, bu səbəbdən də dördüncü mərhələdən - böhran xüsusiyyətlərini əldə edə bilən sistemin yeniləşmə və yenidən qurulma mərhələsindən- danışmaq zəruriliyi yaranır.

Bu halda «böhranlı inkişaf» terminini şərti başa düşmək lazımdır, çünki, əslinə baxsan, idarə olunmayan halların nisbətən yüksəlməsi baş verir, bəzən sadəcə yenilik axtarışları güclənir. Bu sistem subyektin düşüncəsində əks olunmaya bilər. Sadəcə olaraq, yeniliyin zəifliyi hiss olunur, uşaqlar yaradıcılıq fəaliyyəti ilə az məşğul olurlar. Müəllimlərdə yorğunluq halı yaranır və bir nəticə kimi təkcə fəaliyyətsizlik, ümitsizlik deyil, həm də məktəb həyatının əsas sahələrinin yeniləşməsinə tələbat yaranır. Tərbiyə sisteminin inkişafında böhran dövrünün baş verdiyini səciyyələndirən xarici təzahürlər son dərəcə müxtəlifdir. Lakin onların məğzi birdir: ənənəvi situasiyaların təkrarında pozuntular baş verir, kollektivin bir hissəsi isə, fəaliyyətin əsas növlərinin vəziyyəti ilə razılaşmır. Böhrana neqativ hadisə kimi yanaşmaq olmaz. Böhran dövrünün başlanması tərbiyə sisteminin dinamikliyindən, onun normal inkişafından xəbər verir. Təcrübələr göstərir ki, tərbiyə sistemi yaradılmış məktəblərdə bu kimi böhranlar baş vermir.

Sistemin yenilənməsi iki: inqilabi və təkamül yolu ilə gedə bilər. Birinci, bir qayda olaraq, məktəbin, cəmiyyətin həyatında baş verən

müstəsna hadisələrlə bağlıdır. Tərbiyə sistemində yeniləşmə sistemin özünün keyfiyyətli, pedaqoji idarə edilməsində əks olunmuşdur. Sistemin məktəbdə vəziyyəti və fəaliyyəti ilə bağlı obyektiv məlumat, müəllim və şagird kollektivinin, daimi yaradıcılıq axtarışlarına istiqamətlənmələri sistemin yeniləşməsini planlı, idarə olunan prosesə çevrir.

Sistemin yenidən qurulması və yaxud təzələnməsi təkcə mütərəqqi deyil, həm də konservativ, təkcə inkişafedici deyil, həm də dağıdıcı xüsusiyyətə malik ola bilər. Burada sistemin əsasını təşkil edən pedaqoji konsepsiyalar, cəmiyyətin inkişaf perspektivliyinə tam uyğunluq aparıcı rol oynayır. Əsas sistemyaradıcı amil olan fəaliyyətin hakim növü də böyük əhəmiyyət daşıyır. Sistemyaradıcı fəaliyyətin birindən digərinə müstəqil olaraq keçid çox çətindir, yalnız bu, bir pedaqoji konsepsiya daxilində həyata keçirilərsə daha az ağırlı olar.

Əgər konservativ fəaliyyətin yeniləşməsi ilə pedaqoji konsepsiyalar da dəyişərsə, bu da sistemi köklü şəkildə təzələyər. Sistem uşağın şəxsiyyətinə, fitri istedad və bacarıqlarının inkişafına, məktəbdə ictimai təhlükəsizlik şəraitinin yaradılmasına, yaradıcılıq birliklərinə bələdçilik edərsə, belə yenidənqurma öz xüsusiyyət və üsuluna görə humanistdir. Əgər yeni sistem təcəvül tərbiyəsinə yönəldilmişsə, onun təsirinin daimi və əsas mexanizmi, təlabatın dürüst göstərilməsi olur, intizam isə sistemin inkişafının əsas göstəricisi olub, şəxsiyyəti tənzimləyir, eyni zamanda onu sabitləşdirir.

Sistemin yeniləşməsi onun dəyişilməsinə aparan innovasiyalar sayəsində həyata keçirilir. Məhz bu dəyişikliklər onu yeni pilləyə qaldırır.

Dördüncü mərhələ sistemin məhv olması ilə də bitə bilər, bu halda böhrandan sonra inkişafın yeni mərhələsi başlanır, yalnız sistemyaradıcı əlaqələrin parçalanması baş verir. Sistemin tənəzzülü bəzən onun müəllifinin məktəbdən getməsi ilə bağlı olur.

Sistem bütövlükdə mütərəqqidirsə, onun yenidən qurulması bir qayda olaraq, mürəkkəbləşmə mərhələsinə doğru gedir: məqsədlər çətinləşir, məzmun daha müxtəlif, münasibətlər daha zərif, əlaqələr daha şaxələnməmiş olur və əlbəttə ki, bura təşkilati idarə prosesləri də daxildir,

lakin məhz bu mürəkkəbliyə görə pedaqoqlar sistemi yeni pilləyə, səviyyəyə qaldırırlar.

Sistemin yeniləşməsi və yenidən qurulması ziddiyyətli prosesdir. Formalaşmış sistemə qoşulan yeni törəmələr, heç də həmişə ona üzvi olaraq uyğun gəlmir. Onların girişi sistemin inkişafında pozuntular əmələ gətirir. Bununla bağlı olaraq, quruluşunda, funksiyalarında, daxili və xarici əlaqələrində, münasibətlərindəki dəyişiklikləri nəzərə alan sistemin yeni vəziyyətinin ilkin modelləşməsi tələb olunur.

Ümumtəhsil müəssisələrinin tərbiyə sisteminin inkişafı ona xas obyektiv təzadlarla idarə olunan təbii, qanunauyğun prosesdir, lakin bu, o demək deyildir ki, onun inkişafı mövcud şərtlərlə kəskin şəkildə qabaqcadan müəyyən edilmişdir. Sistemin inkişafının xeyli variantları ola bilər, lakin onların heç də hamısı pedaqoji dəyərə malik olmayıb və məktəblinin fərdi inkişafında əlverişli deyildir.

II FƏSİL.

TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİNİN PEDAQOJİ ƏSASLARI

2.1. Tərbiyə işinin təşkilinə verilən tələblər

«Tərbiyə» anlayışına filosof, sosioloq, pedaqoq və psixoloqların müxtəlif yanaşmaları olmuşdur. Tədqiqatçıların çoxunun şərh etdiyi ümumi cəhətləri aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- tərbiyə olunanlara təsirin məqsədyönlülüyü;
- bu təsirlərin sosial istiqaməti;
- müəyyən münasibətlər normasının uşaqlar tərəfindən mənimsənilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- insan tərəfindən kompleks sosial rolların mənimsənilməsi və s.

Tərbiyənin ümumi sosial funksiyası ondan ibarətdir ki, nəsildən nəslə keçən biliklər, ideyalar, sosial təcrübələr, davranış üsulları mənimsənilsin. Tərbiyənin konkret sosial funksiyası, onun konkret məzmunu və mahiyyəti tarixi gedişdə dəyişir və cəmiyyət həyatının müvafiq maddi şəraiti ilə, ictimai münasibətlə, ideologiyaların mübarizəsi ilə müəyyənləşir.

Bu baxımdan tərbiyə anlayışı dar mənada pedaqoqların məqsədyönlü fəaliyyəti kimi başa düşülür, geniş mənada isə insanlarda keyfiyyətlər sisteminin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Digər planda tərbiyəyə sosiallaşdırma prosesinin pedaqoji komponenti kimi də baxmaq olar və burada insanın tərbiyəsi üçün şərait yaratmaqdan ötrü məqsədyönlü təsir nəzərdə tutulur. Belə şəraitlərin yaradılması uşağın müxtəlif növ sosial münasibətlərə (təlimə, ünsiyyətə, oyuna, praktik fəaliyyətə) qoşulması vasitəsilə həyata keçirilir.

Tərbiyə prosesi şəxsiyyətə təsirin bütün mümkün olan sahələrini əhatə etmir, lakin uşağın sosiallaşdırılmasına təkan verir. Uşağın sosiallaşdırılması hər bir pedaqoqun fəaliyyətinin strateji məqsədidir, çünki dərstdə əldə edilmiş biliklər insanın sosial cəhətdən yetişməsi üçün baza kimi qəbul edilə bilər. Uşağın sosiallaşdırılmasına pedaqoqlarla valideynlərin ünsiyyət xarakteri də mühüm təsir göstərir. Bu planda

pedaqoji vasitələrin düzgün seçilməsi əhəmiyyətlidir, belə ki, bir tərəfdən, uşağa kömək etmək lazımdır. Çünki özünü reallaşıdırın, digər tərəfdən, sosial təcrübəni nəzarət altında saxlasın, sosial və pedaqoji qarşılıqlı əlaqə strukturunda öz müvafiq davranış üsulunu seçsin.

Tərbiyə cəmiyyətdə əsas münasibətlərin idarəedicisi kimi çıxış edir: o, insan tərəfindən özünü reallaşdırmağa təkan verməli, cəmiyyət tərəfindən mədəniləşdirilən ideala çatmağa imkan yaratmalıdır. Əgər inkişaf fərdə məxsus keyfiyyətə yönəldilirsə, onda tərbiyə ictimai əlaqənin keyfiyyətlərindən yaranır və bu keyfiyyətlər fərd tərəfindən tərbiyə prosesində mənimsənilir. Tərbiyə elə bil ki, inkişafı çərçivəyə alır, fərdin keyfiyyətlərinə sosial cəmiyyətin qrafik təsvirini verir. Tərbiyə öz birliyində şəxsiyyətin keçirdiyi inkişaf prosesinin mahiyyətini təşkil edir. Tərbiyə yalnız şəxsiyyətin formalaşdırılmasını deyil, həm də fərdiliyin inkişafı üçün şəraitlərin yaradılmasını da nəzərə alır.

İnsan tərbiyəsinin əsas vəzifələrindən biri onun sosial özünü müəyyənləşdirməsidir, bu isə iki ən zəruri şərtin reallaşdırılmasından asılıdır.

Onlardan biri gənclərin real sosial münasibətlərə daxil edilməsindən ibarətdir, yəni onlarda fəaliyyətə münasibətdə şəxsi mövqe yaratmaqdır, bu da özündə subyektiv və obyektiv komponent daşıyır. Obyektiv komponent şəxsiyyətin fəaliyyətidir, subyektiv komponent isə bu fəaliyyətə şəxsiyyətin münasibətidir. Bu vaxt uşaqların sosial münasibətlərində belə bir xüsusiyyət özünü göstərir ki, bir tərəfdən onlar böyüklərin sosial münasibətləri ilə tam uyğundur, digər tərəfdən – qabaqlayıcı xarakter daşıyır; uşaqlar real münasibətlərə qoşularaq, öz ideal təsəvvürlərinə istiqamətlənirlər.

İkinci şərt sosial qarşılıqlı münasibətlər prosesində uşaqların özünü reallaşdırılmasından ibarətdir. Bu şərt uşağa ətrafdakılarla münasibətdə yüksək dərk etmə üçün imkanın yaradılmasını, hər uşaq tərəfindən öz «MƏN»-inin dərk edilməsini, uşağın daxil olduğu fəaliyyətdə aydın və dəqiq perspektivlərin olmasını nəzərdə tutur.

Bu işdə tərbiyə prosesinə tam dinamik proses kimi yanaşıla bilər, onun sistemyaradıcı amilinin tərbiyə olunanın şəxsiyyətinin, pedaqoq

və şagirdin qarşılıqlı əlaqəsi vaxtı reallaşdırılan inkişafı məqsədləri təşkil edir. Tərbiyə prosesi təhsil müəssisələrinin pedaqoji fəaliyyətinin ayrılmaz özəyidir. Eyni zamanda tərbiyə prosesinin təşkili bu çərçivə ilə məhdudlaşmır və sosial şəraitin bütün amillərinin təsirini nəzərdə tutur.

Tərbiyə prosesinin təkanverici qüvvəsi uşağa müxtəlif təsirlər (daha çox əks təsirlər) və onların şagirdlərin bütövlükdə şəxsiyyətinin formalaşdırılması arasında olan anlaşılmazlıqların həll edilməsindən ibarətdir. Bu anlaşılmazlıqlar o zaman inkişaf mənbəyinə çevrilir ki, pedaqoqlar tərəfindən irəli sürülən tərbiyə məqsədləri uşaqların imkanlarına müvafiq olsun və onlar tərəfindən bu biliklərin zəruriliyi düşünülün. Ona görə də, şagirdləri yaxşı öyrətmək, yaxın, orta və uzaq inkişaf perspektivlərini düzgün layihələşdirmək, onları konkret tərbiyə vəzifələrinə çevirmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, tərbiyə prosesinin iştirakçılarının bütün hərəkətləri uşağa olan müxtəlif təsirlərin qaydaya salınmasına yönəldilir. Aparılmış məqsədyönlü, sistemli iş nəticəsində bir tərəfdən hər uşağın tərbiyə səviyyəsi, digər tərəfdən tərbiyə prosesinin iştirakçıları arasında münasibətlərin xarakteri dəyişməlidir. Bu baxımdan tərbiyə prosesi və tərbiyə sistemi anlayışları arasında münasibəti şərh etmək zəruridir.

Tərbiyə sistemi və tərbiyə prosesi anlayışları arasında qarşılıqlı əlaqə aydın görünür. Bir tərəfdən, qoyulmuş pedaqoji məqsədlər zəminində ümumtəhsil müəssisəsində tərbiyə sistemi yaranır və inkişaf edir, digər tərəfdən bu sistem tərbiyə vəzifələrinin müvəffəqiyyətlə həllində əsas amil kimi çıxış edir.

Əgər tərbiyə prosesinə sistem yaratma mövqeyindən yanaşsaq, görürük ki, tərbiyə sisteminin inkişafı və «tərbiyə prosesi» anlayışları dəyişkəndir.

Tərbiyə işi. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəçilər, ümumi təhsil məktəblərində müəllimlər və psixoloqlar tərbiyə işinin vəzifələrinin həllinə yönəldilmiş məqsədyönlü fəaliyyət göstərirlər. Həmin fəaliyyət şagirdə məqsədyönlü təsirlə məhdudlaşmır, uşağı əha-

tə edən ətrafın xüsusiyyətlərini, həm də bu ətrafa fəal müdaxiləni də nəzərdə tutur. Biz deyəndə ki, müəllim öz professional funksiyasının reallaşdırılması çərçivəsində uşaqlara təsir edir, onda bu pedaqoji fəaliyyət tərbiyə işi adlandırılır.

Tərbiyə işinə kompleks təşkilati və pedaqoji vəzifələrin reallaşdırılması daxildir və onlar pedaqoqlar tərəfindən şagird şəxsiyyətinin optimal inkişafının təmini məqsədilə həyata keçirilir, bura həm də qoyulmuş tərbiyə vəzifələrinə müvafiq forma və metodların seçilməsi və onları reallaşdıran proses özü də daxildir. Bu iş pedaqoqların və şagirdlərin birgə fəaliyyətinin təşkilini, eyni zamanda, uşağa güclü təsir göstərən sosial institutlarla münasibətlərin idarə edilməsini nəzərdə tutur.

Tərbiyə işində üç qrup funksiyayı ayırmaq lazımdır.

Birinci qrupa daxil olanlar müəllimin şagirdə bilavasitə təsiri ilə bağlıdır. Bura daxildir:

- onun inkişafının fərdi xüsusiyyətlərinin, ətrafının, maraqlarının öyrənilməsi;

- tərbiyə təsirlərinin proqramlaşdırılması;

- şagirdlərlə fərdi işin metod və formalarının kompleks şəkildə reallaşdırılması;

- səmərəli tərbiyəvi təsirlərin təhlili.

İkinci qrup funksiyalar tərbiyəedici mühitin yaradılması ilə bağlıdır. Bura daxildir:

- kollektivdə birlik;

- əlverişli emosional mühitin formalaşdırılması;

- sosial fəaliyyətin müxtəlif növlərinə uşaqların cəlb edilməsi;

- uşaq özünüidarəsinin inkişaf etdirilməsi.

Üçüncü qrup funksiyalar müxtəlif sosial münasibətlərin, subyektlərin uşağa təsirinin korrektə edilməsinə yönəldilir. Bura daxildir:

- ailəyə sosial kömək;

- pedaqoji kollektivlə qarşılıqlı əlaqə;

- kütləvi kommunikasiya vasitələrinin təsirinin korrektə edilməsi;

- sosial mühitin mənfi təsirinin neytrallaşdırılması.

Müəllimin apardığı tərbiyə işində əsas yeri təşkilati fəaliyyət tutur. Bütün kompleks təşkilatı funksiyalarına: nəzərdə tutulan məqsədlər, planlaşdırma, koordinasiya, səmərəliliyin təhlilinin reallaşdırılması və s. aiddir.

Tərbiyə işi tərbiyə prosesinin əsas komponentidir, onun tərkib hissəsidir. Məktəbin pedaqoji fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti pedaqoqlar tərəfindən bu işin aparılmasından, onun aktual pedaqoji situasiyaya uyğunluğundan asılıdır.

Tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələri. Uzun illər tərbiyənin məqsəd və vəzifələrinə: ideal, hərtərəfli inkişaf etmiş, mənəvi, əxlaqi və fiziki cəhətdən kamil bir insanın tərbiyəsi mövqeyindən yanaşılırdı. Sözsüz ki, bu mövqeyə tərbiyənin ideal məqsədi kimi də yanaşmaq olar, lakin belə məqsədlərin yeganə olaraq irəli sürülməsi ona gətirib çıxartdı ki, tərbiyə işinin praktik nəticələri qoyulmuş məqsəddən xeyli fərqləndi. İdeal məqsəddə çatmağa səy göstərmək müəllimə tam aydın olan məqsədlərin yerinə yetirilməsini inkar etmir və bu fəaliyyətin nəticəsini uşaqların tərbiyəliliyində görmək lazımdır.

Konkret məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi üçün özül olmalıdır.

Birinci özül hər bir fərdin inkişafı onun potensialının aşkar edilməsilə əlaqədardır. Fərdin inkişafında fəallıq və enerji mühüm rol oynayır. Eyni vaxtda bu dairələr daha çox inteqrasiyaya məruz qalır və bu vaxt fərdin iradəsi və əqli ilə idarə olunan tərbiyə sistemində müəyyən struktur inkişaf edir. Şəxsiyyətin inkişafı bu və digər dərəcədə fərdi şəraitlə, lakin əsasən sosial şəraitlə müəyyənləşir.

İkinci özül insanın və cəmiyyətin münasibətləri ilə əlaqədardır. Uzun müddət ən yüksək məqsəd cəmiyyətin və dövlətin tələbləri ilə əlaqələndirilirdi. Bu vaxt uşaqların maraqları, bir növ ikinci plana keçirdi, lakin humanist pedaqogika onları əsas hesab edir.

Beləliklə, bütün pedaqoji məqsədləri şərti olaraq iki qarşılıqlı şərtləndirilmiş qrupa bölmək mümkündür: ideal və real, ikincisi fərdiliyin formalaşdırılması və şəxsiyyətin inkişafı vəzifələrini konkretləşdirir.

Tərbiyənin real məqsədlərinə istinad edərək şagirdlərin tərbiyəsinin aktual vəzifələrini müəyyənləşdirmək olar.

Belə ki, tərbiyə nəticə etibarilə insanın sosial inkişafında, baxışlarında, real hərəkətlərində müsbət dəyişikliklər nəzərdə tutur. Uşağın tərbiyəsinin nəticəsinə istinadən tərbiyə vəzifələrini üç qrupa ayırmaq olar.

Birinci qrup vəzifələr humanist dünyagörüşünün formalaşdırılması ilə əlaqədardır. Bu vəzifələrin həlli prosesində milli və ümumbəşəri dəyərlərin uyğunlaşdırılması, əlaqələndirilməsi prosesi gedir, insanda humanist baxış və əqidələr tərbiyə olunur.

İkinci qrup vəzifələr birinci ilə sıx əlaqədədir və əxlaqi davranışın tələbat və motivlərinin formalaşdırılmasına istiqamətləndirilir.

Üçüncü qrup bu motivlərin reallaşdırılmasını və uşaqların əxlaqi davranışının stimullaşdırılması üçün şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bu vəzifələrə müvafiq olaraq məktəblilərin milli-mənəvi tərbiyəsinin məzmununu müəyyənləşdirmək olar.

Tərbiyənin qanunauyğunluqları. Tərbiyə işinin ümumi qanunauyğunluqları altında elə zəruri xarici və daxili əlaqələri nəzərdə tutulur ki, prosesin istiqamətləndirilməsi və pedaqoji məqsədlərin həyata keçirilməsi onlardan asılıdır.

Birinci qanunauyğunluq – uşağın tərbiyəsi yalnız onun fəallığı əsasında və sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi zamanı həyata keçirilir. Bu vaxt pedaqoji prosesin məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilərkən cəmiyyətin maraqları və uşaqların şəxsi maraqları əsas rol oynayır. Tərbiyə prosesində münasibətləri subyekt-subyekt kimi xarakterizə edərək pedaqoqların hərəkətini və uşaqların müvafiq hərəkətlərinə nəzər yetirilməlidir.

Uşağın fəallığından danışarkən təsəvvür etməliyəm ki, bu, əsasən, uşağın vəziyyətindən asılıdır. Ona görə də pedaqoq ilk növbədə uşağın tələbatlarına və dəlillərinə istinad edərək müəyyənləşdirməlidir ki, hazırkı anda uşaq üçün nə nədir.

İkinci qanuna uyğunluq – təhsilin və tərbiyənin vahidliyi ilə əlaqədardır. Təhsil insanın ümumi mədəniyyətinin formalaşdırılmasına yönəldilir. Fərd inkişaf edərək sosial təcrübə qazanır, bunun əsasında isə kompleks bilik və qabiliyyətlər mənimsəyir. Təhsil və tərbiyəyə vahid proses kimi yanaşaraq, bu iki sosial-pedaqoji hadisələrin öz spesifikasiyasına görə ayırmaq zəruridir. İnsan bilik qazanaraq, inkişaf edir. İnkişaf zamanı öz fəaliyyət və ünsiyyət dairəsini genişləndirir, bunlar isə öz-özlüyündə yeni bilik və bacarıq tələb edir.

Üçüncü qanuna uyğunluq – tərbiyə təsirlərinin tamlığı ilə əlaqədardır. Bu, pedaqoq tərəfindən sosial qaydaların və real vahid şəkildə olması ilə təmin edilir (belə vahidlik olmadıqda, müəllim nəyi isə təsdiq edir, razılaşıq, lakin ayrı cür hərəkət edir, fəallığa çağırır, özü isə passivlik göstərir və s.), uşaqlara tərbiyənin bütün subyektləri tərəfindən təqdim edilən pedaqoji tələblərin mübahisəsizliyi də bura daxildir. Bu vaxt sosial qarşılıqlı əlaqənin pedaqoji idarə edilməsi həyata keçir, bu da sosial mikroşəraitdə uşaqların münasibət sistemində bilavasitə və bilavasitə pedaqoji təsir deməkdir. Bu təsir birgə fəaliyyətdə şəxsin zəruri məqsədlərinin reallaşdırılmasına və uşaqlar tərəfindən sosial rollar sisteminin mənimsənilməsinə, onların yaş səviyyəsi nəzərə alınmaqla davranış üsullarının reallaşdırılmasına istiqamətləndirilir.

Tərbiyə prosesinin tamlığı onun bütün hissələrinin və funksiyalarının ümumi məqsədə tabeliyindədir: bütöv insanın formalaşdırılması – fərdiliyin inkişafı, məşğuliyyəti və şəxsin sosiallaşdırılması deməkdir.

Tərbiyə işinin təşkilinə sistemli yanaşma aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- hər bir pedaqoqun fəaliyyətinin ümumi məqsədə tam uyğunluğu tərbiyənin və özünütərbiyənin, təhsilin və özünütəhsilin vahidliyi;
- pedaqoji sistemin elementləri arasında əlaqələrin təşkili: informasiya əlaqələri (informasiya mübadiləsi), təşkilati-fəaliyyət əlaqələri (birgə fəaliyyət metodları), kommunikativ əlaqələr (ünsiyyət) idarəedici və özünüidarə.

Bu qanunauyğunluğun reallaşdırılması tərbiyə işinin təşkilində sosial institutların qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdə tutulur və bu prosesə insanın inkişafının zəruri cəhətləri, onun həyat tərz, fərdin harmonikliyi, azadlıq və hərtərəfliliyi, səadət və əhval-ruhiyyəsi və s. daxil edilir. Tərbiyə prosesinin tamlığı onun bütün hissələrinin və funksiyalarının ümumi məqsədə tabeliyindədir, yəni insanın bütöv formalaşdırılması – fərdiliyin inkişafı, məşğuliyyəti və şəxsin sosiallaşması deməkdir. İşin optimal təşkilində tərbiyə prinsiplərinin düzgün seçimi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. *Tərbiyə prinsipləri* alimlər tərəfindən müxtəlif şəkildə qruplaşdırılmışdır.

Q.İ.Şukininin redaktəsi ilə çap olunan “Məktəb pedaqogikası” (B., 1982) kitabında tərbiyənin 7 prinsipi: 1) kommunist ideallığı, məqsədyönlülüğü; 2) tərbiyənin həyatla, əməklə, kommunizm quruluşu ilə əlaqələndirilməsi; 3) kollektivdə şəxsiyyətin tərbiyəsi; 4) uşaq şəxsiyyətinə hörmətin ağıllı tələbkərliliklə uzlaşması; 5) müsbət həyata istinad etməklə tərbiyə; 6) tərbiyə prosesinin məktəblinin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun gəlməsi; 7) fərdi yanaşma; Y.K.Kabanovskinin redaktəsi ilə nəşr edilən “Pedaqogika” (M., 1983) kitabında tərbiyənin 12 prinsipi: 1) kommunist məqsədyönlülüğü; 2) tərbiyənin həyatla, kommunist quruluşu təcrübəsi ilə əlaqəsi; 3) tərbiyəyə kompleks yanaşma; 4) şüurlu davranışın vahidliyi; 5) əməkdə tərbiyə; 6) şəxsiyyətin kollektivdə tərbiyəsi; 7) pedaqoji rəhbərliyin şagirdlərin təşəbbüskərligi və fəaliyyəti ilə uyğunlaşması; 8) insandakı müsbətə söykənmə; 9) uşaq şəxsiyyətinə hörmət və eyni zamanda, ağıllı tələbkərlilik; 10) yaş və fərdi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması; 11) pedaqoji təsirlərdə ardıcılıq və sistemlilik; 12) məktəb, ailə və ictimaiyyətin tələblərinin vahidliyi; B.A.Əhmədov, A.Q.Rzayevin “Pedaqogikadan mühazirə konspekti” (B., 1983) kitabında tərbiyənin 5 prinsipi: 1) sözlə hərəkətin birliyi; 2) tələblərdə vahidlik; 3) hörmət və tələbkərlilik; 4) nikbinlik; 5) kollektivdə, kollektiv vasitəsilə və kollektiv üçün; Y.K.Kabanovski və Q.Noyserin redaktəsi ilə çap olunan “Pedaqogika” (M., 1984) kitabında tərbiyənin 9 prinsipi: 1) kommunist məqsədyönlülüğü; 2) əməkdə ümumi, səmərəli tərbiyə; 3) şəxsiyyətin

və kollektivin inkişafının vahidliyi; 4) bütün tərbiyə qüvvəsinin vahidliyinə kompleks yanaşma; 5) məqsəd, məzmun, metod və tərbiyə şərtlərinin vahidliyi; 6) yaş və uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması; 7) uşaqların fəaliyyətinə pedaqoji rəhbərlik; 8) tərbiyə nəticələrinin sabitliyi; 9) bütün prinsiplərin qarşılıqlı əlaqəliliyi

T.A.İlin “Pedaqogika” (M., 1984) kitabında tərbiyənin yeddi prinsipini; 1) kommunist məqsədyönlülüyü; 2) tərbiyənin bütün tərəflərinin qarşılıqlı əlaqəsi və vahidliyi; 3) bütün tərbiyəçilərin, məktəbin, ailənin, əmək kollektivlərinin, ictimaiyyətin fəaliyyətinin vahidliyi; 4) yaş xüsusiyyətlərinin və fərdi müxtəlifliklərin nəzərə alınması; 5) kollektivdə kollektiv vasitəsilə tərbiyə; 6) pedaqoji rəhbərliyin, məktəblilərin təşəbbüskarlığı və özfəaliyyəti ilə uyğunlaşdırılması, həmahəngliliyi; 7) şəxsiyyətə hörmət və ona verilən tələblər;

S.P.Baranova, V.L.Slastiyoninin redaktəsi ilə çap olunan “Pedaqogika”da (M., 1986) tərbiyənin 6 prinsipi: 1) kommunist ideallığı, partiyalılığı və məqsədyönlülüyü; 2) tərbiyənin həyatla, əməklə, kommunizm quruluşu ilə əlaqəsi; 3) kollektivdə və kollektiv vasitəsilə tərbiyə; 4) tərbiyə olunanın şəxsiyyətinə hörmət və tələblərin vahidliyi; 5) tərbiyə prosesinin ardıcılığı, sistemliliyi, vahidliyi və fasiləsizliyi; 6) şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərinə uyğunluq.

“Orta ümumtəhsilin konsepsiyası BNİK” “Uçitelskaya qazeta”da (1988, № 100) tərbiyənin 6 prinsipi: 1) məqsədlərin realizmi; 2) uşaqların və böyüklərin birgə həyat fəaliyyəti; 3) şəxsiyyətin özünütəyin etməsi; 4) tərbiyənin şəxsi istiqamətliliyi; 5) uşaqların tərbiyə fəaliyyətinin könüllülüyü; 6) tərbiyə olunan uşaqların fəaliyyətində kollektivliyə istiqamətlənmə;

T.Bitinas “Tərbiyə prosesi: dəyərlərə münasibət” əsərində (M., 1984) tərbiyənin 8 prinsipini: 1) humanizm istiqaməti; 2) dəyərlərin xeyrinə fəaliyyət; 3) tərbiyə olunanların qrup kimi çiyin-çiyinə fəaliyyəti; 4) sistemlilik; 5) tərbiyəçilərin və tərbiyə olunanların əməkdaşlığı; 6) nəticəlilik; 7) təbilik; 8) sistemlilik;

F.Savin tərbiyənin 4 prinsipini (“Uçitelskaya qazeta”, 1989, № 200): 1) intizam; 2) vahidlik; 3) dəyər; 4) fəallıq;

N.M.Kazımov, Z.Ş.Həşimov “Pedaqogika” (B., 1996) kitabında tərbiyənin 13 prinsipini: 1)

tərbiyədə məqsədyönlülük; 2) tərbiyənin həyatla, əməklə, quruculuq işləri ilə əlaqəsi; 3) tərbiyədə yaşauyğunluq; 4) tərbiyədə uşağın fərdi və cinsi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması; 5) tərbiyədə nikbinlik; 6) tərbiyədə uşağa hörmət və tələbkərlilik; 7) uşağa verilən tələblərdə vahidlik; 8) tərbiyədə sözlə əməyin birliyi; 9) tərbiyədə aşkarlıq; 10) tərbiyədə uşağa hərtərəfli təsir göstərmək; 11) tərbiyədə ardıcılıq və sistemlilik; 12) könüllülük vasitəsilə tərbiyə; 13) tərbiyədə pedaqoji rəhbərliklə uşağın özfəaliyyətinin birləşməsi; N.M.Kazımov “Məktəb pedaqogikası” (B., 2002) kitabında tərbiyənin 13 prinsipini; 1) tərbiyə işi üçün münasib şəraitin yaradılması; 2) tərbiyənin məqsədyönlülüüyü; 3) tərbiyə işinin planlaşdırılması; 4) tərbiyənin həyatla əlaqələndirilməsi; 5) tərbiyədə tələbkərliliklə hörmətin vəhdəti; 6) tələblərdə vahidlik; 7) tərbiyədə sözlə əməlin vəhdəti; 8) tərbiyədə nikbinlik; 9) yaş, fərdi və cinsi xüsusiyyətlərin nəzərə alınması; 10) fəallığın təmin olunması; 11) tərbiyənin inkişafedici imkanlardan istifadə; 12) tərbiyə işinin elmiliyini təmin etmək; 13) tərbiyə işinin tərbiyəlilik dərəcəsinə uyğun seçilməsi; Y.R. Talıbov, Ə.Ə. Ağayev, A.Eminov, İ.İsayevin “Pedaqogika” dərsləri vəsaitində (B. 2003) tərbiyənin 7 prinsipi: 1) tərbiyədə məqsədaydınlığı; 2) tərbiyənin həyatla, əməklə əlaqələndirilməsi; 3) hörmət və tələbkərlilik; 4) tərbiyəvi təsirdə vahidlik; 5) sistemlilik və ardıcılıq; 6) tərbiyədə fərdi yanaşma; 7) mənəvi şüurla mənəvi davranışın vəhdətinin təmin edilməsi; A.Abbasov, Ə.Əlizadə “Pedaqogika” dərsləri vəsaitində (B. 2000) tərbiyənin 10 prinsipini: 1) tərbiyədə məqsəd aydınlığı; 2) tərbiyə işinin həyatla, əməklə və Müstəqil Azərbaycan Respublikasının quruculuğu ilə əlaqələndirilməsi; 3) yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması; 5) tərbiyədə sistemlilik; 6) nikbinlik, 7) şagirdin şəxsiyyətə hörmətlə düzgün tələbkərliliyin uzlaşdırılması (tərbiyədə hörmət və tələbkərlilik); 8) tələblərdə vahidliyin gözlənilməsi; 9) tərbiyə prosesinə kompleks yanaşma; 10) kollektivdə, kollektiv vasitəsilə və kollektiv üçün tərbiyə; Ə. X. Paşayev, F. A. Rüstəmov “Pedaqogika” Yeni kurs, dərsləri vəsaitində (B, 2002) tərbiyənin 6 prinsipini: 1) tərbiyənin ictimai istiqaməti; 2) tərbiyənin həyatla, əməklə əlaqəsi; 3) tərbiyədə müsbət keyfiyyətlərə əsaslanmaq;

4) tərbiyənin humanistləşdirilməsi; 5) şəxsiyyətə yanaşma; 6) tərbiyəvi təsirlərdə vahidliyi müəyyən etmişlər.

Prinsiplər tərbiyə prosesində əsas götürülən ümumi müddəalardır ki, onlar müxtəlif şərait və vəziyyətlərdə şəraitin ardıcılığını təmin edirlər. Tərbiyənin əsas tələbləri tərbiyə prosesinə əsaslanaraq qurulur, onun məzmun və təşkilinə görə müəyyənləşir. Bu baxımdan tərbiyənin elə prinsipləri yaradılmalıdır ki, onlar uzunömürlü olsun. Tarix təsdiq edir ki, ən dəyərli məqamlarda pedaqoji fikrin, təhsilin inkişafında humanist ideyalara, təhsil və tərbiyənin mənəvi əsaslarının öyrənilməsinə, mədəniyyətin formalaşmasına daha çox müraciət olunmuşdur.

Müasir tərbiyə sistemində birinci ideya tərbiyədə **humanizm prinsipini** qoymaq olar. Yaxud *tərbiyənin humanistləşdirilməsi* insani münasibətlər sistemində uşağa daha çox diqqət yetirməyi, ona hörmətlə yanaşmağı tələb edir. O cümlədən vicdan, din və dünyagörüşünün azadlığı, uşaqların fiziki, sosial və psixi sağlamlığını prioritet vəzifə kimi qarşıya qoyur.

Tərbiyədə sosial uyğunluq prinsipi tərbiyənin məzmun və vasitələrinin sosial situasiyaya müvafiqliyini tələb edir. Tərbiyənin vəzifələri real sosial-iqtisadi şərtlərlə istiqamətləndirilir və uşaqların müxtəlif sosial vəzifələrinin reallaşdırılması üçün məlumat hazırlığının formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Uşaqların ***tərbiyəsinin fərdiləşdirilməsi prinsipi*** hər uşağın sosial inkişafının fərdi əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsini, onun fərdi xüsusiyyətlərinə müvafiq xüsusi vəzifələrin ayrılmasını, müxtəlif növ fəaliyyətə cəlb edilməsini təlim və dərsdankənar vaxtlarda şəxsiyyətin potensial imkanlarının aşkarlanmasını, şəxs tərəfindən özünü-reallaşdırma və özünü-tanıma üçün imkanın yaradılmasını nəzərdə tutur.

Uşaqların sosial mühitin mənfi təsirinə qarşı mübarizədə iradəlilik nümayiş etdirməsi prinsipi.

Bu işdə onlarda sosial uyğunlaşmada stress vəziyyətinə dözümlülük, iradi mövqe formalaşdırılması irəli sürülür.

Tərbiyəvi mühitin yaradılması prinsipi tədris müəssisələrində münasibətlərin müsbət fonda qurulmasını nəzərdə tutur ki, uşaq bir şəxsiyyət kimi formalaşsın. Hər bir siniflə birlikdə təşkilati və psixoloji vahidlik (intellektual, iradi və emosional) formalaşdırılmalıdır. Tərbiyə mühitinin yaradılması pedaqoji prosesin iştirakçılarından qarşılıqlı məsuliyyət, digərinin qayğısına qalmaq, çətinlikləri birlikdə dəf etmək qabiliyyətinin formalaşdırılmasını tələb edir. Bu prinsipə görə təlim prosesinin, dərscənkənar və məktəbdənkənar tədbirlərin təşkilində uşaqların yaradıcı qabiliyyətinin inkişafına əsas yer verilməlidir.

Prinsiplər müəyyən şərtlər daxilində reallaşır, yəni situasiyaya uyğun olaraq onları dəyişmək olar.

Tərbiyə işinin təşkilində məqsəd, qanunauyğunluq və prinsiplər bir-birini tamamlamalıdır.

Tərbiyənin prinsipləri ümumi əldə rəhbər tutulan müddəalardır ki, onlar müxtəlif şərait və vəziyyətlərdə hərəkətin ardıcılığını təmin edir. Tərbiyənin əsas tələbləri tərbiyə prosesinə əsaslanaraq qurulur, onun məzmun və təşkilinə görə müəyyənləşir. Elə prinsiplər sistemi yaradılmalıdır ki, o uzunömürlü olsun. Tarix təsdiq edir ki, ən zəngin məqamlarda pedaqoji fikrin, təhsilin inkişafında humanist ideyalara, təhsilin və tərbiyənin mənəvi əsaslarının güclənməsinə, mədəniyyətə daha çox müraciət olunmuşdur.

Birinci yerdə tərbiyədə humanizm prinsipini qoymaq olar. Yaxud tərbiyənin humanistləşdirilməsi istiqaməti prinsipi insani münasibətlər sistemində uşağa daha çox diqqət yetirməyi tələb edir. Bu prinsip hər bir insana hörmətlə yanaşmanı tələb edir, o cümlədən vicdan, din və dünyagörüşünün azadlığı, uşaqların fiziki, sosial və psixi sağlamlığını prioritet vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu prinsip aşağıdakı şərtlərlə reallaşa bilər:

- bu və ya digər fəaliyyətə uşağın öz arzusu ilə cəlb edilməsi;
- məqsədə çatmaq üçün vasitələrin seçilməsində uşağa inamın olması (bu hər bir uşağın imkanlarına müvafiq vəzifələrə çatmaq üçün özünün imkanlarına inam əsasında həyata keçirilə bilər);

– tərbiyə vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində nikbinlik strategiyası;

– pedaqoji təsir prosesində mənfi halların aradan qaldırılması;

– uşağın maraqlarının, fərdi davranışının, hisslərinin və meyllərinin nəzərə alınması;

– öz sosial müdafiəsinin dərk edilməsində, maraqlarının sosial qorunmasında uşaqlara dəstək olmaq.

Praktik pedaqoji fəaliyyətdə bu prinsip aşağıdakı qaydada əks olunur:

– uşağın fəal mövqeyinə, onun müstəqillik və təşəbbüskarlığına istinad etmək zəruridir;

– uşaqla ünsiyyətdə ona hörmətlə yanaşma üstünlük təşkil etməlidir;

– pedaqoq uşaqları xeyirxahlığa çağırarkən özü də xeyirxah olmalıdır;

– pedaqoq uşağın maraqlarını qorumaq və aktual problemlərin həllində ona kömək etməlidir;

– pedaqoq tərbiyə işinin vəzifələrini mərhələli həll etməlidir. Onların reallaşdırılması variantları üzərində axtarış aparmalı və uşağın daha çox inkişafını stimullaşdıran variantları seçməlidir;

– uşağın qorunması pedaqoji fəaliyyətin prioritet vəzifəsi olmalıdır;

– sinif, məktəb, qrup və şagirdlərin digər birləşmələrində pedaqoqlar insan ləyaqətinin alçaldılmasını rədd edən humanist münasibətlər formalaşdırmalıdır.

Tərbiyədə *sosial uyğunluq* prinsipi tərbiyənin məzmun və vasitələrinin sosial situasiyaya müvafiqliyini tələb edir. Tərbiyənin vəzifələri real sosial-iqtisadi şərtlərlə istiqamətləndirilir və uşaqların müxtəlif sosial vəzifələrinin reallaşdırılması üçün məlumat hazırlığının formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Bu prinsipin reallaşdırılması sosial mühitin müxtəlif təsirinin nəzərə alınması əsasında mümkündür.

Bu prinsipin reallaşdırılmasının şərtləri aşağıdakılardır:

– tərbiyə vəzifələrinin və demokratik cəmiyyətin sosial inkişaf vəzifələrinin qarşılıqlı əlaqəsi;

– uşağın şəxsiyyətinə təsir edən sosial institutların qarşılıqlı əlaqələrinin koordinasiyası;

– uşaqların kompleks-pedaqoji köməklə təmini;

– pedaqoji prosesin sosial mühitin real imkanlarına istiqamətləndirilməsi;

– sosial mühitin müxtəlif amillərinin nəzərə alınması (milli, regional tipli yaşayış yeri, tədris müəssisəsinin xüsusiyyətləri və s.);

– uşaqlar tərəfindən qavranılan müxtəlif informasiyaların, o cümlədən kütləvi informasiya, kommunikasiya vasitələrindən olan informasiyaların korrektə edilməsi.

Bu prinsip pedaqoqun praktik fəaliyyətində aşağıdakı qaydalarda əks olunur:

– tərbiyə prosesi cəmiyyətin sosial münasibətlərin, iqtisadiyyatın, siyasətin, mənəviyyatın xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması üzərində durur;

– uşağın tərbiyəsini heç vaxt məktəb divarları çərçivəsində aparılan işlə məhdudlaşdırmamalı, zəruridir ki, məktəbdə real amillərdən də geniş istifadə olunsun;

– pedaqoq ətraf aləmin uşağa mənfi təsirini korrektə etməlidir;

– tərbiyə prosesinin bütün iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsi təmin olunmalıdır.

Uşaqların *tərbiyəsinin fərdiləşdirilməsi* prinsipi hər uşağın sosial inkişafının fərdi əhatə dairəsinin müəyyənləşdirilməsini, onun fərdi xüsusiyyətlərinə müvafiq xüsusi vəzifələrin ayrılmasını, fərdin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq müxtəlif növ fəaliyyətə cəlb edilməsini, təlim və dərsdənkənar vaxtlarda şəxsiyyətin potensial imkanlarının aşkarlanmasını, şəxs tərəfindən özünü reallaşdırma və özünütanıma üçün imkanın yaradılmasını nəzərdə tutur.

Fərdiləşdirmə prinsipinin reallaşdırılması şərtləri aşağıdakılardır:

– uşaqların fərdi keyfiyyətlərində dəyişikliklərin monitorinqi;

– fərdi yanaşmaların uşağın fərd kimi inkişafının səmərəliliyinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi;

– uşaqların inkişafına yönəldilmiş tərbiyə vasitələrinin seçilməsində fərdi keyfiyyətlərin nəzərə alınması;

– dərsləndirən fəaliyyətdə iştirak etmək üçün üsulların müstəqil seçilməsində, o cümlədən əlavə təsir dairəsinin müəyyənləşdirilməsində uşaqlara imkanın yaradılması.

Praktik pedaqoji fəaliyyətdə bu prinsip aşağıdakı qaydada reallaşır:

– müəyyən qrup uşaqlarla aparılan iş onların hər birinin inkişafına istiqamətləndirilməlidir;

– bir uşaqla aparılan müvafiq tərbiyəvi işin təsiri digərlərin tərbiyəsinə mənfi təsir göstərməməlidir;

– köməkçi vasitələri seçərkən yalnız fərdi keyfiyyətlər haqqında informasiyadan istifadə etmək zəruridir;

– pedaqoq şagirdlə qarşılıqlı əlaqə əsasında onun davranışının korrekt edilməsi üsullarını axtarmalıdır;

– pedaqoq tərəfindən istifadə edilən tərbiyə vasitələrinin effektivliyi uşaqların hər birinə tərbiyəvi təsiri öyrənilməklə müəyyənləşdirilməlidir.

Uşaqların *sosial möhkəmləndirilməsi* prinsipi nəzərdə tutur ki, uşaqlar sosial mühitin mənfi təsirindən yaxa qurtarmağın üsulları ilə silahlansın, bu işdə iradəlilik göstərsin, onlarda sosial uyğunlaşma stress vəziyyətinə davamlılıq, iradi mövqe formalaşdırılsın.

Sosial möhkəmləndirmə prinsipinin reallaşdırılması şərtləri aşağıdakılardır:

– uşaqların real və tətbiq edilən vəziyyətlərdə müxtəlif sosial münasibətlər probleminə daxil edilməsi;

– sosial münasibətlər sisteminə iradi hazırlığın diaqnozlaşdırılması;

– uşaqların özünüdərk etmədə, müxtəlif şəraitdə öz mövqeyinə uyğun davranış üsulları ilə uzlaşdırılmasına həvəsləndirməsi;

– sosial münasibətlərdəki problemlərin təhlili və mürəkkəb həyati hadisələrin gedişində öz davranışının layihələşdirilməsində uşağa köməyin göstərilməsi.

Praktik pedaqoji fəaliyyətdə bu prinsip aşağıdakı qaydalarda reallaşdırılır:

– uşaqlar arasında yaranan problemi onlarsız yox, onlarla birlikdə həll etmək lazımdır;

– uşaq müvəffəqiyyətə heç də həmişə asan çatmamalıdır, müvəffəqiyyətə gedən çətin yol – sonralar yaxşı həyatın rəmzidir;

– insanı təkcə sevinc yox, əzab-əziyyət də, nigarançılıq da tərbiyə edir;

– bu gün çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün əgər iradi səy yoxdursa, sabah da olmayacaq;

– həyatın bütün çətinliklərini tam həll etmək mümkün deyil, lakin insan onların aradan qaldırılmasına hazır olmalıdır.

Tərbiyəvi mühitin yaradılması prinsipi tədris müəssisələrində münasibətlərin müsbət olmasını tələb edir ki, uşağın sosiallaşdırılması formalaşsın. İlk növbədə pedaqoji kollektiv üzvlərinin və uşaqların birlik haqqında ideyaları böyük rola malikdir. Hər bir sinifdə, hər bir birlikdə təşkilati və psixoloji vahidlik (intellektual, iradi və emosional) formalaşdırılmalıdır. Tərbiyə mühitinin yaradılması pedaqoji prosesin iştirakçılarından qarşılıqlı məsuliyyət, digərinin qayğısına qalmaq, çətinliklərin birlikdə aradan qaldırılması qabiliyyətinin formalaşdırılmasını tələb edir. Bu prinsipə görə təlim prosesinin, dərsdənkənar və məktəbdənkənar tədbirlərin təşkilində uşaqların yaradıcılığı başlıca yer tutmalıdır. Bu vaxt yaradıcılıq şagirdlər və pedaqoqlar tərəfindən şəxsi və kollektivdə münasibətlərin qiymətləndirilməsində universal meyarlarla çıxış edir.

Bu prinsip aşağıdakı şərtlərlə reallaşdırıla bilər:

– kollektiv- pedaqoqları və şagirdləri birləşdirən əsas məqsədin olması;

– bütün kollektiv üzvləri üçün əhəmiyyətli olan aparıcı fəaliyyətin müəyyənləşdirilməsi;

– şagird özünüidarəsinin, uşaq və böyüklərin təşəbbüskarlığının özfəaliyyətinin inkişafı, müxtəlif uşaq birliklərinin yaradılması;

– yaradıcılığa müsbət münasibətin formalaşdırılması (tərbiyəedici mühitin evristik olması);

– təhsil müəssisəsinin təkrarsızlığı (hər bir məktəbin öz siması olmalıdır).

Müəllimlər və şagirdlər arasında «*məsuliyyətli asılılıq*» *münasibətlərinin olması* (A.S.Makarenko) prinsipi pedaqoji fəaliyyətin təşkilinin bir sıra qaydalarında öz əksini tapır:

– məktəb uşaq üçün doğma olmalıdır, o kollektivin müvəffəqiyyətləri və uğursuzluqlarında özünü iştirakçı hiss etməlidir;

– pedaqoqlar və şagirdlər bir kollektivin üzvləridirlər, bir-birinə kömək etməlidirlər;

– məktəbin ümumi məqsədi – hər bir pedaqoqun və şagirdin məqsədinə çevrilməlidir;

– uşaqlara etibar edilməli, onların inam məsələləri ilə oynanılmalı;

– kollektivin hər biri yeni münasibətlərin və yeni işlərin yaradıcısı olmalıdır;

– laqeyd müəllim – laqeyd uşaq yetişdirir.

Müasir tərbiyə prinsiplərinin biri digəri ilə qırılmaz şəkildə əlaqəlidir.

2.2. Tərbiyə sisteminin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi

Humanistləşdirmə müasir təhsilin inkişaf göstəricilərindən biri sayılır. Hazırda elə bir ölkə yoxdur ki, bu və ya digər dərəcədə öz təhsil sistemindən tam razı qalsın, buna görə də çox yerdə bu istiqamətdə islahatlar aparılır. Humanistləşdirmə dedikdə, cəmiyyət, mədəniyyət haqqında biliklər verən, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına şərait yaradan, onun fərdi xüsusiyyətlərinin üzə çıxmasına kömək edən təhsil başa düşülür.

Ensiklopediyada humanizm sözü belə izah olunur: «Humanizm (lat. humanus- insani, bəşəri)– tarixən dəyişən baxışlar sistemi, bir şəxsiyyət kimi insanın dəyərini, onun azadlığını, xoşbəxtliyini, inkişafını, bacarığını aşkara çıxarmaq hüququnu qəbul edir, insanın rifahını sosial institutların qiymət meyarı, bərabərlik, ədalət, bəşəri prinsipləri isə insan münasibətlərinin norması sayır» (15,s.271).

Təhsil şəxsiyyətdə humanist mövqeyin formalaşması üçün xüsusi imkanlara malik olmalıdır. Digər tərəfdən isə, o, insan şüurunda antihumanist fikirlərin yaranmasına yol verməməlidir. Ona görə də, təhsilin humanist istiqamətini unutmamaq lazımdır. Humanitarlaşdırma konsepsiyası tələb edir ki, hansı fənnin öyrədilməsindən asılı olmayaraq, tədris humanist olmalıdır.

Sisseron «humanizm» anlayışını eramızdan əvvəl «insanlıq», «insansevərlik» mənasında işlətməmişdir. Humanizm və humanitarlaşdırma anlayışlarını qarışdırmaq salmaq lazım deyil.

Humanizmin qaynaqları insani dəyərlərdə, onun daxili əxlaqi dünyasında, mədəniyyətin, fəlsəfənin, incəsənətin, ədəbiyyatın və elmin inkişafındadır.

Humanitarlaşdırma humanizmin təminatı üçün elmi vasitədir. İnsanın humanitar mədəniyyəti nə qədər geniş olarsa, o sosial şəraitə asanlıqla uyğunlaşar, dəyişər.

İqtisadiyyatın və sosial həyatın bazar şəraiti insanı (özü də bir yox, bir neçə dəfə) seçim qarşısında qoyur. Təhsil sisteminin məqsədi insanda yeni sosioloji texnologiyaları, yeni fəaliyyət növlərini, qaydalarını və formalarını dərk etmək qabiliyyətini və tələbatını formalaşdırmaqdır.

Fikrimizcə, vəziyyəti nəzərə alaraq təhsil sahəsində siyasəti aşağıdakı prinsiplər üzrə qurmaq lazımdır. *Prinsiplərdən biri təhsilin humanistləşdirilməsidir*, bu, insanı təhsil prosesinin mərkəzinə daxil edir. Humanistləşdirmə prinsipi cəmiyyətin həll etdiyi məsələlərə uyğun gəlir.

Humanistləşdirmə prinsipinin davamı olan *humanitarlaşdırma prinsipi* təhsilin texnokratik modelindən, sosial - mədəni modelinə ke-

çid yaradır və bu tələblər tələbələr qarşısında humanitar hazırlıq üçün geniş imkanlar açır.

Təhsilin humanistləşdirilməsi ideyasının mənimsənilməsi həm insanların şüurunda, həm də təcrübədə qarşıdurmalar vasitəsilə çox çətin gedir. Bu mərhələdə humanistləşdirmə öz qarşıdurmaları və çatışmazlıqları ilə birlikdə hələ ki, gələcəyin cəlbedici, canatmalı olduğumuz yüksək məqsədi kimi qəbul edilir. Amma real iş üçün humanistləşdirmə təhsilin simasını dəyişməlidir. Belə ki, təhsil əvvəl demokratik, sonra isə, fasiləsiz olmalıdır. Təhsilin quruluş və məzmununu humanitarlaşdırarkən kompaniya xarakterli səhvlərdən qaçmaq lazımdır.

Müasir elm və texnika insanın üzərinə böyük məsuliyyət qoyur, onları cəmiyyətin maraqlarına uyğun idarə etmək üçün həm texniki, həm də əxlaqi cəhətdən hazırlıqlı olmaq lazımdır.

Dünya təcrübəsi öyrədir ki, müasir dövrdə elmi-texniki sivilizasiyaya yalnız cəmiyyətin təhsil siyasətini, onun intellektual və mənəvi potensialını yüksəltmək yolu ilə nail olmaq olar.

Tarixən maariflənmələrin çətin anlarında pedaqoqlar əxlaqa, humanistləşdirməyə, xüsusən də tərbiyə ideyalarına müraciət ediblər.

Elə bu gün də pedaqoqlar tərbiyənin böhrandan çıxma yollarını mədəniyyətin, təhsilin, sosial mühitin, şəxsiyyətin özünün, ailə münasibətlərinin humanistləşdirilməsində görürlər.

D.S.Lixaçev yazır: «Mən XXI əsri humanitar mədəniyyətin, xeyirxah və tərbiyəvi mədəniyyətin, azad peşə seçiminin inkişafı və yaradıcı güclərin istifadəsi kimi görürəm. Tərbiyə məsələlərinə tabe olan təhsil, orta və ali məktəblərin müxtəlifliyi, şəxsi ləyaqət hissinin yaranması, insanda yüksək amal sayılan, hamının dəyər verəcəyi etibar hissinin oyanması, vicdan və namus anlayışlarının yaranması-bütün bunlar XXI əsrdə bizə lazımdır».

Beləliklə, insanın mədəniyyət və əxlaqın subyekti kimi yenidən yaranma probleminin pedaqoji aspektinə cəlb edilməsi, tərbiyənin humanistləşdirilməsindən asılıdır. Humanistləşdirmə isə tərbiyəvi münasibətlərin yüksəldilməsi, tərbiyə olunanın şəxsiyyət kimi qəbul olun-

ması, onun azadlıq, xoşbəxtlik, sosial müdafiə hüquqlarının, bacarıqlarının formalaşması və inkişafı fərdiliyinin qəbul olunmasıdır.

Məlumdur ki, insanın yaşaması üçün onun mənəvi dünyasının formalaşması həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Mənəvi və əxlaqi dünyanın formalaşması funksiyası isə çox zaman təhsil sisteminə aid edilir. Vəziyyətin spesifikasiyası bundan ibarətdir ki, mənəviyyatın böhranı ekstremal vəziyyətlərdə sürətlə artır. Çətin şəraitdə isə çox vaxt daxili dünyası formalaşmış, həyata uyğunlaşma bacarığı olan insanlar yaşayır.

Yuxarıda deyilənlər onu sübut edir ki, cəmiyyətin inkişafının indiki mərhələsində insanın başına gələnlər dərin nəzəri biliklərlə şərh olunmalıdır və bunun əsasında ona özünütəhsil sahəsində yollar tapmaqda istiqamətyönlü kömək edilməlidir. Bu yardım insanın başına gələnləri daha adekvat dərk etmə yolu ilə, bunun əsasında xəyalların aradan qaldırılması, danışq ünsiyyətinin təşkili, şəxsi psixoloji dayanıqlığın artması və s. üzə çıxar bilər. Məsələn bundadır ki, insanın şüuru daha yüksək səviyyəyə qaldırılmalıdır. Burada insanın özünütənzimləmə, özünütəhsil qabiliyyətinin inkişafı, təfəkkürünün artması, fənn proqramlarında öz əksini tapan müxtəlif şablon və stereotipləri aradan qaldırma qabiliyyətinin formalaşması xüsusi yer tutur.

Keçmiş tərbiyə sistemi ancaq bir istiqamətdə: «Nümunəyə uyğun olaraq yüksək səviyyəli mütəxəssis tərbiyə etmək» məqsədi üzrə qurulurdu. Yeni istiqamət ondan fərqli olaraq, «vəziyyətə görə» adlı tərbiyə sistemini təklif edir.

Müasir cəmiyyətdə təhlükə faktorunun öyrənilməsi daha da aktuallaşır. Söhbət urbanizasiyanın elmi-texniki inkişafa mənfi təsirindən gedir. Bunlar ictimaiyyətin həyəcan qınağına çevirilib.

V.E.Şukşinov belə nəticəyə gəlir: «Bəşəriyyətin ən yaxşı alimləri bu gün tarixi çıxılmazlıqdan qurtarmağın yolunu yeni təhsil sisteminin formalaşmasında görür, onun mərkəzinə isə, insan fəaliyyətinin mənəvi və yaradıcı mahiyyətini qoyurlar. Amma əsas təhsil məsələsi kimi yalnız təbiət və cəmiyyət qanunlarının dərk edilməsi yox, həm də dünyanın yaradıcı dəyişməsi nəzərdə tutulur» (99, s.18).

Təhsilin humanistləşdirilməsinin vacibliyini bir sıra amillərlə izah etmək olar:

- cəmiyyətin inkişafının obyektiv şəraiti, sevil dünyaya inteqrasiya, dünya birliyinə daxil olma (Azərbaycanın dünya sivilizasiyasına yaxınlaşması belə bir inkişaf variantını təxmin edir. Azərbaycan keçmiş və indiki ənənə və dəyərlərini, dünya mədəniyyətini özündə birləşdirir);

- uzun müddət saxlanılan «texnokratik» yanaşma, texnikanın, maddi istehsalın, sosial inkişafa uyğun nizam-intizamın, mütəxəssislərin, eyni zamanda şəxsiyyətin inkişaf tələbatının və daxili mədəniyyətinin bütövləşən rolu;

- cəmiyyətin dəyişən iqtisadi strukturları, müxtəlif mülkiyyət formalarının, eyni zamanda bazar münasibətlərinin inkişafı şəxsiyyətə qarşı tam fərqli tələblər irəli sürür.

Elə buna görə də, cəmiyyətdə insanın savadına, bacarığına, ziyalılığına və mədəniyyətinə güclü tələbat yaranmışdır.

Təhsilin humanistləşdirilməsi müəllim və şagird kollektivlərinin məqsədyönlü fəaliyyəti əsasında uğurla həyata keçirilə bilər.

Ümumtəhsil məktəblərində təhsilin humanistləşdirilməsi sisteminin əsas elementləri aşağıdakılardır:

- humanitar fənlərin geniş tədrisi, təbiət və texniki biliklərin insan, cəmiyyət və təbiət haqqında olan elmi birliyə daxil edilməsi;

- humanistləşməyən tərbiyə sistemindən uzaqlaşma;

- məktəblilərlə ünsiyyətdə demokratik metodlardan istifadə, tədris və elmi tədqiqat fəaliyyətində şagirdlərin fəallığının inkişafı, əməkdaşlıq prinsipinin təsdiqi;

- ümumi təhsil strukturunda özünüidarə sisteminin genişləndirilməsi, şagirdlərin təlim-tərbiyə siyasətinin formalaşmasındakı laqeyd iştirakının qarşısının alınması.

Təlim-tərbiyə prosesi ümumi və bütöv şəkildə humanistləşdirməyə qoşulmalı, ondan kənarda heç nə olmamalıdır. Şəxsiyyətin təlim və tərbiyə məsələsinə müasir yanaşma bundan asılıdır. Keçmişə görə isə

humanistləşdirmə yalnız mədəniyyətin, estetikanın, etikanın və sairənin tədrisində həyata keçirilirdi.

Şagird, eləcə də müəllim şəxsiyyəti təlim-tərbiyə prosesinin həm obyektı, həm də subyektı kimi humanistləşdirmənin mərkəzinə çevrilirlər.

Ümumi təhsil məktəblərində humanitarlaşdırma sistemi aşağıdakılara şərait yarada bilər:

- şəxsiyyətin sistemli humanitar təhsili həm humanitar yönümlü fənlərdə, həm də texniki, təbiət fənlərində olmasına;
- ictimai-siyasi və iqtisadi proseslərin inkişafına olan çoxşaxəli baxışların və mövqelərin formalaşmasına;
- şəxsiyyətin mədəni, peşəkar inkişafına və özünüinkişafına şərait yaradılmasına.

Təhsilin humanitarlaşdırılması sisteminin mahiyyətinə: təlim və tərbiyəni, ümumi mədəniyyəti, humanist funksiyaları da aid etmək olar. Təhsilin humanitarlaşdırılmasının vacib funksiyalarından biri axtaran, yaradan şəxsin psixoloji xüsusiyyətlərinin inkişafı, araşdırdığı məsələlərin həllini, nəticələrini nəzərə alan funksiyadır. Ümumi mədəniyyət funksiyası məktəblilərin ümumi mədəniyyətinin yüksəlməsinə, dar və birtərəfli təfəkkürün aradan qalxmasına, insan tələbatını əks etdirən dəyər və istiqamətlərin formalaşmasına kömək edir.

Humanitarlaşdırma humanizm prinsipinin və ümumbəşəri dəyərlərin mahiyyətinin reallaşmasını nəzərə alır. Təhsilin humanitarlaşdırılması sisteminin əsasında təlimin sistemliliyi, humanitar hazırlığın möhkəmliyi, alınan biliklərin integrasiyası durur. Bu mövqelərin yaranması və realizə olunması müasir mütəxəssisin humanist modelinin formalaşmasına şərait yaradır.

Humanitarlaşdırmaya ümumi təhsil müəssisələrində dərin, inkişafda olan proses kimi baxılması humanitar təhsilin sistemli tətbiqini nəzərdə tutur.

Fikrimizcə, humanitar təhsil sistemi təhsil prosesinin konstruktivləşməsi əsasında daha dərin və dəqiqləşmiş təhsili şərtləndirən qüvvətli pedaqoji texnologiyaların istifadəsini bildirir. Bu sistemin əsas

məqsədi şagirdlərə biliklər kompleksini onun tələbatına, ideallarına, dəyərlərinə, fərdi qabiliyyətinə cavab variantını seçməyə imkan verməsidir.

Ümumi təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazinin-bölgənin tələbindən asılı olacaq humanitar hazırlıq modelinin müxtəlifliyini təlim-tərbiyə prosesinin tam humanistləşməsi kimi qiymətləndirmək olar.

Humanitar təhsilin qüvvətli sisteminin əsasını bir sıra elmi-metodik prinsiplər təşkil edir:

- cəmiyyət və şəxsiyyətin tələbatına, mədəni hazırlığına, ümumi təhsil məktəbinin marağına, müəllimlərin pedaqoji və peşəkarlıq səviyyəsinə, mütəxəssisin kompetentliyi, ziyalılığı və mədəniyyətinə uyğunluq;

- humanitar təhsilin məzmununda, təlim-tərbiyə prosesinin müxtəlif forma və metodlarının istifadəsində, şagirdlərin sərbəstliyinin inkişafında davamlılıq;

- təlimin fərdiləşməsi, şagirdlərin qabiliyyətinin, humanitar hazırlığa meyl və maraqların mərhələli inkişafı;

- şagird üçün bir çox variantlı tədris məşğələləri, məşğələ formaları, biliklərin yoxlanması metodları, alternativ müəllif kursları, dərslər vəsaitləri və dərsləklərin və s. hazırlanması;

- yeni metodların, qaydaların, vasitələrin, yeni konsepsiyaların, tədris ədəbiyyatının, yeni fənn proqramlarının, tərbibə qanunlarının reallaşmasına daxil edilməsi.

Ümumi təhsil müəssisəsi müəllim və şagirdlərin sərbəst surətdə öz maraq və tələbatını reallaşma dərəcəsini və dəyişən şəraitə tez reaksiya verməsinin mümkünlüyünü müəyyən edə bilər.

Ümumi təhsil müəssisəsinin sərbəstlik və muxtariyyət tendensiyası da tədrisən bunun üçün lazımi şərait yaradır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəxsiyyətin formalaşmasına əks təsir göstərir, inkişaf etmiş bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti çox zaman cəmiyyətdə əsl mədəniyyət və incəsənətin qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxarır.

Bu isə, həmişə kommersiya marağı ilə yaşayan mülkiyyətçi və mənəvi cəhətdən egoist şəxsiyyət formalaşdırır bilər. Amma bazar münasibətlərinin yalnız mənfi mahiyyətindən danışmaq prinsipcə doğru deyil. *Bazar obyektiv reallıqdır. Mal, pul münasibətlərinin şəxsiyyətə təsiri yalnız mənfi deyil, müsbət də ola bilər. Beləliklə, təhsilin humanistləşdirilməsi və humanitarlaşdırılması prosesi bir problemi də həll etməlidir-bazar münasibətlərinin şəxsiyyətə mənfi təsirini azaldaraq insanın marağının, müstəqilliyinin, fəallığının inkişafına, onun yaradıcı qabiliyyətinin üzə çıxmasına, çətin və dəyişən vəziyyətlərə tez uyğunlaşmasına şərait yaradan humanist sistemləri inkişaf etdirməlidir.*

Ümumi təhsil məktəblərində təşkil edilən tərbiyə işində aşağıdakı tələblər yerinə yetirilərsə, əhəmiyyətli dəyişikliklər olar:

- tərbiyə işinin ictimai inkişafın real problemlərindən ayrılmasından;

- tədris planındakı bütün fənlərin tədrisinin humanist istiqamətinin və səviyyəsinin artırılması;

- məktəblilərin kəmiyyət fərqinə görə hazırlanmasının aradan qaldırılması və onların şəxsi inkişafında fərdi yanaşmanın təsdiq olunması;

- məktəblilərin özünüidarə orqanlarına cəlbinin artırılması və s.

Humanistləşdirmə demokratikləşdirmədən ayrı götürülməməlidir. Onlar bir-biri ilə qırılmaz əlaqədədir. Öncə ümumi təhsil məktəbindəki demokratikləşmənin uğuru hər bir kollektivin təhsil müəssisəsindəki dəyişikliyin iki vacib şərtini dərk etməsindən asılıdır. Bu vaciblik, hər şeydən əvvəl, cəmiyyətin obyektiv tələbi ilə sərbəst, məsuliyyətli, yaradıcı işlərə qadir olan, tənqidi təfəkkürü ilə çətin qarşıdurmalar və problemlərlə dolu müasir dünyada yaşayan və işin bilicisi kimi bu problemləri həll etmək bacarığına yiyələnmiş gənclərin hazırlığı ilə müəyyən edilir.

Ümumi təhsil məktəblərində demokratikləşdirmə ən yüksək göstərici kimi münasibət və ünsiyyət sistemlərində demokratikləşdirməni «rəhbərlik-pedaqoji kollektiv», «rəhbərlik – məktəblilər», «rəhbərlik - icma», «müəllimlər-şagirdlər», iqtisadi müstəqilliyin inkişafı

və məktəbin mərhələlərlə özünüməliyyələşdirməsi, bütün demokratik yeniliklərin hüquqi təminatı; idarəedənlərin, pedaqoqların xüsusi hazırlığını yerinə yetirir.

Mətbuatda tez-tez demokratikləşdirməyə vasitə və ya proses kimi baxılan yazılarla qarşılaşırıq, amma bir də idarənin fəaliyyət və funksiyalarının bütün komponentlərinə aid olan prinsip kimi, eləcə də ümumi təhsil məktəb həyatının mütləq şərti kimi baxmaq olar.

Biz ümumi təhsil məktəbi daxilində demokratikləşdirməni ilk növbədə rəhbərlik, müəllim və şagirdlər arasındakı əsl demokratik münasibətlərin təşəkkülü, fəaliyyəti və inkişafı kimi başa düşürük. Ən yaxın məqsəd budur.

Demokratikləşdirmənin sonrakı məqsədləri pedaqoji prosesin optimal fəaliyyəti, məktəblilərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafının nəticələri üçün mümkün maksimum şərtlərin olmasıdır.

Demokratikləşdirmənin bir proses kimi anarxiya və özbaşınalıqla (yalnız rəhbərlik edənlərin yox, tabe olanların da), liberalizmlə (səhlənkarlıqla) heç bir əlaqəsi yoxdur. ***Demokratikləşdirmə şəraitində rəhbərin uğuru onun kompetentliyindən, intellektindən, ümumi mədəniyyətindən, erudisiyasından, nüfuzundan asılıdır.*** Bu nüfuzu demokratik vasitələrlə əldə etmək, qazanmaq və qorumaq lazımdır, başqa yol yoxdur.

Demokratikləşdirmənin düz yolla aparılmasının təminatı həm rəhbərlik, həm də tabe olanların alçaldılmaması və kollektivdə müsbət ictimai fikrin formalaşmasıdır. Müəllim rəhbərliyin özbaşınalığı və bacarıqsızlığına qarşı kollektiv tərəfindən müdafiə olunmalıdır, rəhbərlik isə, böhtançı demoqoqlardan qorunmalıdır. Ümumi təhsil məktəblərindəki demokratikləşdirmə aşkarlıqla sıx bağlıdır. Ümumi təhsil məktəbi haqqında tam və obyektiv informasiya olmadan demokratik idarəetmə mümkün deyil. Bu sosial sistem optimal idarəetmənin qanunauyğunluğudur. Pedaqoq və şagirdlərin fikrini öyrənmədən, bütün maraqlı şəxslərin və həmkarların idarəetmə məsələlərinin həllində iştirakı olmadan, rəhbərliyin işin gedişində şəxsi məsuliyyəti hiss edilmədən məktəbin demokratikləşdirilməsi mümkün deyil.

İdarəetmənin optimallaşdırılması demokratikləşdirmənin vasitəsidir. Optimal vəziyyət müəyyən meyarlar nöqtəyi-nəzərindən ən yaxşısı deməkdir. Mümkün variantın ən yaxşısı isə aşağıdakı şəkildə başa düşülür:

Birinci məna, ***seçimin məqsədinə***; ikinci, ***seçimin şərhinə***, üçüncü, ***seçimin mexanizminə*** işarədir. Onların hamısı isə seçimin ideyasına əsaslanır. Seçim hüquqi, seçimin özü isə demokratikləşdirmənin göstəricisidir. Hər hansı seçimi etmək üçün isə variantların quruluşu və yanaşmaların plüralizmliyi vacibdir. Belə ki, mülahizə, polemika, rəhbərliyin və çoxluğun fikrindən fərqli olan fikir azadlığı olmalıdır. Hər variant (intuisiya və təcrübə, yaxud elmi təhlil yolu ilə) əsaslandırılmalıdır.

Təhsil və tərbiyəyə mümkün olan təsir pedaqoqun (yəni tədris, tərbiyə, inkişaf) və şagirdlərin (yəni təhsil, özünütərbiyə, özünüinkişaf) əməyinin eyni zamanda konkret şərtlər daxilində olmasıdır.

Ümumi təhsil məktəblərindəki demokratikləşdirmə təcrübəsini təhlil edərkən, rəhbərlik bu işin nədən ibarət olduğunu aydın görməlidir. İdarəetmədə iştirak edən üçlüyün: idarəetmə, idarəetmədə iştirak, özünüidarənin məzmunu aşağıdakı kimidir.

Birinci komponent olan idarəetmə məktəbin və onun inkişafının optimal fəaliyyətinin təminatına yönəldilmiş, idarəetmə subyektlərinin məqsədli fəaliyyətinin, yəni onu mövcud olan vəziyyətdən yeni, daha keyfiyyətli vəziyyətə keçidini nəzərə alır. İdarə subyektləri fərdi və kollektiv ola bilər. Bu o insanlar və orqanlardır ki, qərar qəbul edirlər, öncə onlar ümumi təhsil məktəblərin rəhbərləridir.

İkinci komponent sayılan birgə idarəetmə onu nəzərdə tutur ki, optimal nəticələrə çatmaq məqsədilə ümumi təhsil məktəbinin tərbiyə sistemi kimi inkişafı bir halda mümkündür, əgər idarədən əvvəlcədən məktəb kollektivinin bütün nümayəndələrinin iştirakını nəzərə alırsa, bu birgə idarəetmə adlanır.

Üçüncü komponent olan özünüidarə bunu müəyyən edir ki, idarəetmə üzrə bir sıra funksiyalar pedaqoqların, məktəblilərin, onların təşkilatlarının əlinə keçir, yəni özünüidarə ideyasına uyğun gəlir.

Burada diqqət yetirmək lazımdır ki, özünüidarə heç bir halda nə idarədəni, nə də birgə idarəolunanı inkar etmir. Yuxarıda adları çəkilən üçlüyün elementlərini ardıcıl mərhələlər sırası kimi qəbul etmək olmaz, çünki onlar geniş mənada idarənin əsas hissələri sayılır və faktiki olaraq eyni anda reallaşır.

Birgə idarə və özünüidarə (onlarsız heç bir demokratiya ola bilməz), idarə təəssüratının yaranması üçün tamamilə vacibdir. Burada yalnız ümumi təhsil məktəblərinin işinin optimal nəticəyə çatması mümkündür.

Əgər ümumi təhsil müəssisəsinin direktoru və onun müavinləri idarəetmə fəaliyyətlərini demokratik prinsiplərə uyğun inkişaf etdirsələr, onda müəllimlər, şagirdlər, ictimaiyyət nümayəndələri özləri məktəbin idarə olunmasında fəal iştirak etməyə başlayırlar. Əgər rəhbərliyin hər bir idarəetmə hərəkəti böyük əks-səda doğursa, pedaqoqlar və məktəblilər tərəfindən ona qarşı münasibət dəyişir.

İdarəetmənin və özünüidarənin harmonik inkişafı optimal nəticələr yaradır. Aydındır ki, demokratikləşdirmə olmadan müəssisədə təşkilati effekt sadəcə əlçatmazdır. Bu zaman ona hər yolla deyil, yalnız lazımı vasitələrlə nail olunur.

Ümumi təhsil məktəblərindəki idarəetmənin demokratikləşdirilməsi burada baş verən təlim-tərbiyə prosesinin bütün iştirakçılarının əsaslı, iradəli, ümumilikdə psixoloji birliyini təmin edir. Bu halda öz birliyində xoşbəxt olan, nikbin əhvalı, yeni, hüquqi dövlət yaradıcılarının, həmfikirlər kollektivinin yaranması mümkündür və yalnız ümumi təhsil məktəblərinin idarəedilməsinin demokratikləşdirilməsi, onun müstəqil özünüidarəsi şəraitində şagirdlərin məktəbdə və cəmiyyətdə, xüsusən də məktəbdə şagirdlərin özünüidarə sistemi vasitəsilə sosial fəallığını artırmaq mümkündür.

Sosial fəallıq şəxsiyyətin bütün keyfiyyətlərinin formalaşması üçün vacibdir. O, yalnız vətəndaşlıq və məsuliyyətlik vasitəsi ilə deyil, həm də işgüzar keyfiyyətlərlə də üzə çıxır, daxili mənəvi tələbatı daim mükəmməlləşdirir. Sosial fəallığın yaranma formaları və metod-

ları müxtəlifdir, amma o heç də həmişə ictimai maraqları adına dərk olunmuş hərəkətlərə hazırlığı qəbul etmir.

Məktəblilərin : «Sizin fikrinizcə, şəxsiyyətin hansı keyfiyyətlərinin formalaşmasına ictimai işdə iştirak təsir göstərir?» - sorğusuna cavab belədir: İnsanla ünsiyyət qurmaq bacarığına - 50 % ; təşkilati keyfiyyətlərin formalaşmasına - 41 % ; maraqlı yaşamağa öyrədir - 25 % ; daxilən nizamlayır - 14% ; mənəvi inkişafa kömək edir - 12 % ; özünütərbiyə və özünütəhsili artırır - 11 % ; nə isə öyrənməyə kömək edir - 8 % ; peşə hazırlığına yardım edir - 7 % ; yalnız şagirdlərin 6 % cavab verib ki, ictimai işdə iştirak şəxsiyyəti formalaşdırır.

Ümumi təhsil məktəbin özünüidarəsi bütün tərəflərinin köklü dəyişməsinə xidmət edir. Müasir şəraitdə ümumi təhsil müəssisəsinin ayrıca özünüidarəsindən yox, şagird-müəllim kollektivinin özünüidarəsindən danışmaq məqsədəuyğundur. Çünki ümumi təhsil məktəblərində müəllimin yeri və rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir.

Özünüidarə formaları müxtəlif ola bilər, amma onlar bu və ya digər təşkilati məsələlərdə yox, həyatın özündən, məktəbin təcrübəsindən yararlanmalıdır.

Beləliklə, məktəblilərin özünüidarəsi şagird kollektivinin həyatının idarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması üzrə qarşıda duran məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq məktəblilərin sərbəst ictimai fəaliyyətinin xüsusi formasıdır. Məktəblilərin özünüidarəsi təlim-tərbiyə prosesinin ümumi idarəetmə sisteminin tərkib hissəsidir. O, məktəblilərin maraqlarının, tələbatlarının, onların ictimai fikirlərinin öyrənilməsini tələb edir.

Özünüidarənin əsas istiqaməti isə tədris prosesi və yaradıcı fəaliyyətdir. Özünüidarəetmə sisteminin yaranması və inkişafı işi bunları bildirir: a) fəaliyyətdə olan administrativ və ictimai orqan və təşkilatların düzgün sistemə gətirilməsi; b) belə sistemin müxtəlif növlü əvəzləyici elementlərdən təmizlənməsi yolu ilə maksimum sadəliyə çatdırılması; c) mümkün olan bütün sahələrin əlaqəsi və mütəxəssislərin hazırlıq keyfiyyətlərinin artırılmasına yönəldilməsi; ç) özünüidarə siste-

minin sosioloji və psixoloji əsaslanması; d) ümumi təhsil məktəblərində özünüidarə vəziyyətinin inkişafına kömək edilməsi.

Özünüidarə məktəblilərə yaradıcılıq sahəsində fəallıq göstərməyə, sahiblik hissi yaratmağa imkan verir. Əgər insan ciddi qərarlar qəbul edə bilmirsə, o zaman tapşırılan işə görə öz hərəkətlərinə məsuliyyət hissi haradan olsun? Şagird özünüidarə orqanlarının hərəkətini genişləndirmək lazımdır. Özünüidarəni öncə şagird qrupu səviyyəsində aparmaq olar. Qrup vasitəsilə təhsilə daha ciddi və obyektiv münasibət yarana bilər. Hər dərs ilinin sonunda attestasiyanın keçirilməsi və xasiyyətnamənin hazırlanması da qrupun vəzifəsidir. Qrupa sinif nümayəndəsini seçmək hüququ vermək, üzvlərdən hansının fərdi plana uyğun işləməsinin şəffaf olmasını həll etmək lazımdır. Şagirdlərin idarəetmə sahəsindəki iştirakını üç yerə ayırmaq olar: birgə idarəetmə (ümumməktəb problemlərinin həllində fəal iştirakı), istehsal və təlim-tərbiyə prosesində özünüidarə, məişət və asudə vaxt sahəsində özünüidarə.

Şagirdlərdə özünüidarə elementləri bu gün də bir sıra məktəblərdə saxlanılıb və yenidən bərpa olunur. Şagird özünüidarəsi təlim-tərbiyə prosesinin əsas hissəsidir. Bu, vacibdir, çünki məktəblilərin sərbəstliyinin və özfəaliyyətinin üzrə çıxma səviyyəsi hələ arzulanan dərəcədə deyil.

Şagirdlərin özünüidarə işi öz-özünə mövcud ola bilməz. O, ümumi təhsil məktəbinin vacib problemini yalnız o zaman həll edə bilər ki, hamı şüurluluğu, təşəbbüskarlığı, inkişaf etmiş məsuliyyəti ilə fərqlənsin. Sırr deyil ki, şagirdlər özünüidarə işinə «sığmacaq» yeri kimi baxırlar və çox nadir hallarda öz işlərinə və hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Şagird özünüidarə işinin inkişafı idarə olunan şagird təşkilatları vasitəsilə qəbul olunan qərarların genişləndirilməsini və onlara bu iş üçün rəhbərlik tərəfindən öz hüquq və məsuliyyətlərinin bir hissəsinin verilməsini nəzərdə tutur.

Şagirdlər aşağıdakı sahələrdə özünüidarəni qoruyub saxlamalıdır:

- şagirdlərin ictimai özünüidarə işinin yüksək orqanın ümumi iclası və ya şagird kollektivinin ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılan konfransının qərarlarını hesab etmək;

- təhsil müəssisələri haqqında qaydalara əməl etmək;

- tədris prosesinə aid olan bütün problemləri konsensus yolu ilə həll etmək, şagird təşkilatına və özünüidarə orqanlarına rəhbərlik qarşısında təkliflər vermək;

- öz öhdəliklərini təşkilata daxil olan nümayəndələr vasitəsilə həyata keçirmək;

- şagird kollektivinə və ya digər rəhbər şəxsin tutduğu vəzifəyə seçilməsi haqqında məsələ qaldırmaq haqqı vermək;

- şagird kollektivini ümumi təhsil məktəbinin həyatında baş verən bütün hadisələrlə məlumatlandırmaq.

Ümumi təhsil məktəblərində şagird özünüidarə qrupları son zamanlar fəallaşblar, onlar mövcud sistemi yeni məzmunla zənginləşdirməyə çalışırlar.

2.3. Tolerantlıq tərbiyəsinin mahiyyəti, məzmunu və həyata keçirilməsi yolları

Hər bir cəmiyyətin inkişafı, siyasi, iqtisadi və mənəvi yüksəliş perspektivi aktual sosial problemləri modelləşdirən və reallaşdıran təhsilə əsaslanır. Buradan belə aydın olur ki, məhz təhsil sosial prosesləri məqsədyönlü şəkildə nizamlayan yarımfunksional alət kimi müasir şəraitdə – əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verdiyi və cəmiyyətin sabit olduğu bir mühitdə – yeni münasibətlərin və davranışların formalaşdırılması üçün ən effektiv vasitələrdən biridir. Buna görə hazırda təhsil hər bir dövlət üçün prioritet sahəyə çevrilib. Müasir cəmiyyətdə yaranan yeni məsələlərin həlli təhsil prosesinin təşkilinə də yeni yanaşmalar tələb edir. Belə təhsilin məqsədi yalnız kompleks biliklərə, həyatı bacarıqlara, səriştələrə sahib insan tərbiyə etmək və yetişdirmək deyil, həm də 18 azsaylı xalqın yaşadığı mühitdə ünisyyətə qadir, humanizm əxələri və ideyaları ruhunda formalaşan bir vətəndaş yetişdirməkdir. Be-

lə yanaşma mədəniyyətlərin vahidliyi və müxtəlifliyinin qeyri-adi birliyinin əhəmiyyətini, insanların oxşar olmadığını, ümumi dəyərlərin mövcudluğunu anlamağı şərtləndirir. Bu, başa düşməyi bacaran, əməkdaşlığa hazır olan, yad fikrə, mənəvi dəyərlərə əsaslanan, tənqidi düşüncəyə dözümlülük nümayiş etdirə bilən şəxsiyyətin formalaşması üçün çox vacibdir. Bütövlükdə təhsil sistemində olan problemlərin həllində bu yanaşma antropoloji və etik elementlərin əhəmiyyətini artırır. Bunlar isə öz növbəsində sosial-mədəni sistemin vəziyyətinin stabilləşməsi üçün lazımi şərtə çevrilir və eyni zamanda müasir cəmiyyətin inkişafının sürətlənməsində mühüm rol oynayır.

XXI əsrdə Azərbaycanda böyük dəyişikliklər başlandı. İnkişafın bu mərhələsi adılşmış dəyərləri alt-üst edərək bir çox insanların həyatına azadlıq xülyası, şəxsi faydasızlıq və puldan asılılıq hissi gətirdi. Dövrümüzü, nəcib və mənfur olmaqla ikiüzlü səciyyələndirmək olar. Müasir cəmiyyətimizin əsas vəziyyəti və inkişafının əlamətləri və tendensiyaları, bir tərəfdən, demokratik dəyərlərin formalaşması, təşəbbüsün artırılması, həyatın müxtəlif sahələrində tolerantlığa meyillənmə kimi qəbul edilir. Digər tərəfdən isə, bunu iqtisadi xaos və onun nəticəsi olaraq işsizlik, infilyasiya, cəmiyyətin kəskin təbəqələşməsi, silahlı çevrilişlərə cəhd, mənəvi və mədəni dəyərlərin silinməsi və əhəmiyyətinin azalması kimi xarakterizə etmək olar.

Belə mürəkkəb şəraitdə təbii ki, insanlar arasında münasibətlər kəskinləşir və buna görə də tolerantlıq problemi xüsusi aktuallıq qazınır. Böyüməkdə olan nəsildə tolerantlıq tərbiyəsi işinin təşkili üçün priyomların, prinsiplərin, yanaşma tərzlərinin axtarışı isə vacib məsələlərdən birinə çevrilir.

Bunun üçün ilk növbədə «tolerantlıq» anlayışının nə demək olduğunu fikir vermək tələb olunur.

Tolerantlığı biz başqasının fikrinə hörmətlə yanaşma, digər şəxslərin hərəkətlərinə və davranışına qiymət verərkən loyallıq göstərmə, millətlərarası, şəxsi və müəyyən qrupdakı münasibətlərdə yaranan məsələlərin həllində əməkdaşlığa hazır olma və başa düşmə kimi qəbul edirik.

Fikrimizcə, tolerantlıq sosial-mədəni sistemin *dəyəri* kimi, sosial-psixoloji mövcudluğun tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bu, insanın özünə və ətraf aləmə münasibətini müəyyənləşdirən kompleks bir fenomendir. İnsani münasibət olmadığı yerdə hər hansı tolerantlıq və dəyərdən söhbət belə gedə bilməz. Deməli, tolerantlıq və dəyər şəxsiyyətin fəallığının məqsədini aktual şəkildə (şəxsin həmin zamanda vəziyyəti və həyatı nəzərdə tutulur) təqdim edən müəyyən davranış göstəricisidir. Tolerantlıq bir *prinsip* kimi də fəaliyyət göstərə bilər. Bu variant tolerantlığın insanın fəaliyyətini müəyyənləşdirən daxili inam, vacib əməl, aparıcı ideya statusuna çevrilməsilə bağlıdır. Tez-tez müşahidə olunur ki, prinsip səviyyəsində olan ideya sosial qruplarda razılığa gəlməyə kömək edir. Tolerantlıq *norma* kimi sosial münasibətlərin nizamlanmasını gücləndirməyə, bəşəriyyətin yaratdığı qaydaların yerinə yetirilməsini dəqiq təsvir etməyə imkan verir. Bu səviyyədə tolerantlıq konkret davranış nümunələri və ümumiləşmiş fəaliyyət prinsiplərinə istiqamətlənən müəyyən situasiyada şəxsin mövqeyini əks etdirir.

Şəxsiyyətdə tolerantlığın ən yüksək təzahürü onun *ideal* kimi qəbul edilməsidir. Bu, tolerantlığın mükəmməl nümunəsidir. Bu, demək olar ki, bütün məsələlərin həllində əsas əməl, təsirli stimula kimi çıxış edir.

Tolerant şəxsiyyət obrazı özündə insani münasibətlərin psixoloji və etik tərəflərini əks etdirən aşağıdakı vacib xüsusiyyətləri birləşdirir:

- *insanpərvərlik* – insanın daxili aləminə diqqət, xoş başlanğıca, münasibətlərin insaniliyinə inam, çətin xarakterli hərəkətlərdən və insan mənliliyini alçaldan davranışlardan imtina;

- *refleksivlik* – şəxsiyyətin xüsusiyyətlərini, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını dərinlən bilmə, onların tolerant dünyadərkinə uyğunlaşdırılması;

- *azadlıq* – intizamda, vəzifə və mənəvi borcun yerinə yetirilməsində bürüzə verir, məcburi təlimatların və qadağaların olmaması, düzgün qanunların yaranması və onların öz nüfuzu hesabına həyata keçirilməsi;

- *məsuliyyət* – qərar qəbul edərkən daxili qüvvənin özünü göstərməsi, onun şəxsi tələbləri və variantlı yanaşmanı nəzərə almaqla keyfiyyətli həlli;

- *müdafiə* – başa düşülmək və yardım almaq təminatı, təhlükəsizlik hissi və cəmiyyətin dağıcı təsirindən qorunmaq üçün başqa insanlarla birləşmə;

- *çeviklik* – hadisə iştirakçılarının tərkibindən və baş verən vəziyyətdən asılı olaraq qərar qəbul etmə bacarığı, hərtərəfli informasiya əsasında münasibətlər sistemi qurma;

- *özünəgüvənlik* – öz gücünün və bacarıqlarının adekvat qiymətləndirilməsi, maneələri dəf etməyə inam;

- *özünüəlaqlama* – hərəkətlərə nəzarət etmə, hissləri cilovlama;

- *variantlılıq* – ətraf aləmin qiymətləndirilməsində çoxtərəfli yanaşma və vəziyyətə uyğun adekvat qərarlar qəbul etmə;

- *qavrama* – insanların müxtəlif xasiyyətlərini görmə qabiliyyəti, onların daxili aləmini anlama;

- *empatiya* – digər insanların hisslərinə şərik olma, hadisələrin emosional qiymətləndirilməsi;

- *yumor hissi* – mənasız hadisələrə ironik yanaşma, özü-özünə gülmə.

Şəxsiyyətin psixososial səciyyəsi kimi tolerantlığın strukturunda üç altsistem ayırmaq olar:

1) *koqnitiv* – insanın bilikləri (tolerantlıqla-dözümlülüklə xarakterizə olunan proseslər haqqında anlayış, öz həyatı haqqında təsəvvür);

2) *emosional* – insanın obyektlərə nisbi emosional münasibəti (insanlara, yad fikrə, etnik məsələlərə, öz əlaqələrinə və hisslərinə emosional dəyərləndirici münasibət);

3) *hərəkət fəaliyyəti* – əsasında anlayış, əməkdaşlıq duran hər hansı sosial davranış növünə meyillilik; insan fəaliyyətinin sosial vacib obyektlərə və hadisələrə uyğun ümumi istiqamətlənməsi, həyat planlarının qurulması yollarının tapılması.

Göstərilən bu üç komponent bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir.

Koqnitiv komponent özünəməxsus informasiya sahəsi yaradır ki, onun ayrı-ayrı elementləri şəxsiyyətin xüsusiyyətlərini, təhsil sahəsində münasibətləri, məktəbin iş xüsusiyyətini, tədrisin məzmununu səciyyələndirir və pedaqoji prosesin tam təşkili üçün lazımi biliklər verir. Koqnitiv komponentdə verilmiş vəziyyətlə bağlı zəruri məlumatlar alınır. Bir qayda olaraq vəziyyət şəxsiyyətin əsas maraqları ilə bağlı olan hisslər yaradır. Bununla da koqnitiv, emosional təhsil yaranır, yəni davranış hazırlığını və daha mürəkkəb səviyyədə davranış proqramını formalaşdırmaq üçün zəruri olan bir növ emosional çalarlı biliklər ortaya çıxır.

Meyl, arzu və istək kimi hisslərlə ifadə olunan şagirdin fəal, istiqamətlənmiş emosional vəziyyəti fəaliyyətin mühüm nizamlama mexanizmidir. Bu mexanizm emosional reaksiya, emosional vəziyyət, emosional münasibət kimi anlayışlarla ifadə olunan struktura malikdir. Bunların içərisində ən məzmunlusu *emosional münasibətlərdir*.

Emosional münasibət rəğbət səviyyəsində insanların hisslərinə şərik olma, onların emosional durumunu anlama, mənəvi aləmini hiss etmə kimi proseslərdə təzahür olunur. Görünür, empatiya şəxsiyyətə fəaliyyətini digər insanların emosional xüsusiyyətlərinə, onların intellektual proseslərinə və konkret situasiyada gözlənilən reaksiyalarına uyğun qurmağa imkan verir. Emosional münasibətlərə qoşulduqda şəxsiyyətdə müxtəlif hisslər toplusunda büruzə olunan reaksiya baş verir.

Tolerantlığın fəaliyyətlilik komponenti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, müəyyən subyektin fəaliyyət çərçivəsində istənilən reallıqlar məna yaradır, həyat konsepsiyasına çevrilir.

Tam şəkildə tolerantlığın inkişafına yönəlmiş pedaqoji texnologiyalar arasında, əsasən, ilk növbədə şəxsiyyətə yönəlmiş, ikincisi, dialoq əsasında qurulmuş və üçüncüsü, refleksiv xarakterli texnologiyalar seçilir.

Belə texnologiyalara *dialoq* da aid etmək olar. Dialoq müasir humanizm paradigmasında aparıcı komponent, insanın bütün həyat fəaliyyətini müəyyən edən mövcudluğun universal prinsipidir («Yaşamaq dialoqda iştirak etmək deməkdir» – M.M. Baxtin (64, s. 73)). Dia-

loqun bu konsepsiyası mədəniyyətin monoloji növünün aradan qaldırılması və şəxsiyyətdə tolerantlığın inkişafı üçün başlanğıc nöqtə rolunu oynayır. «Dialogi mədəniyyətin» kökü *subyekt-obyekt* münasibətlərindən *subyekt-subyekt* münasibətlərinə durmadan davam edən irəliləyişdir. Lakin «dialogi mədəniyyət» yalnız ünsiyyət tərəflərinin ikitərəfli münasibəti ilə bağlı deyil, o həm də ilk növbədə tərəflərin qarşılıqlı təsirinin xüsusiyyəti ilə səciyyələndirilir.

Göstərilən müddəalar şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin mahiyyətini yenidən nəzərdən keçirməyə əsas verir, belə ki, dialoq, M.M. Baxtinin fikrincə, ənənəvi mədəniyyətdə «həqiqəti bilənlərin onu bilməyənlərə və yanılanlara öyrədilməsidir» (65, s.39). Dialogi mədəniyyət çərçivəsində müəllim və şagirdin qarşılıqlı münasibətinin mahiyyəti isə sonuncuda «dünya haqqında təsəvvür yaratmaq» deyil, M. M. Baxtinə görə, «fərdi daxili sözün» formalaşmasıdır ki, bu da şəxsiyyətin daim özünüinkişafının yaranmasını və korreksiyasını təmin edir (65, s.39).

Subyektin ünsiyyəti dialoq şəraitində özünü və ətraf aləmi dərk etmə vasitəsidir. Məhz dialoqa şəxsi əhəmiyyətli mənalara axtarmaq xasdır. Bu texnologiya çərçivəsində həm söhbət mövzusu haqqında, həm də həmsöhbətlər, onların daxili aləmi, kommunikativ və dialoq mədəniyyəti haqqında müxtəlif informasiya ötürülür. Dialoqda şəxsiyyət özünü təqdim edir, adekvat özünüqiymətləndirmə şəraitində özünəməxsusluğunu vurğulayır.

Tolerantlığı xüsusi olaraq dəyər, şəxsiyyətin keyfiyyəti kimi təqdim edə bilən bir neçə dialoq növünü qeyd etmək olar. Məsələn, *mənəvi mövzuda dialoq*, onun imkanları özünü əxlaq sahəsində reallaşdırır; bu dialoqa problemin mahiyyətinin dərinədən başa düşülməsi, ünsiyyətin yüksək mədəni səviyyəsi xasdır.

Həmçinin *yaradıcılıq dialoqu* da aid etmək olar. Bu dialoq tərəfləri fəal şəkildə məna axtarışına, fərdi dəyərlər və şəxsi keyfiyyətlər sisteminin müəyyənləşdirilməsi prosesinə cəlb edir. *Refleksiv dialoq* da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Onun köməyiylə fərd şəxsi potensialını müəyyən edir və «iştirakaçılar - aparıcı» xəttində əks əlaqə qurur.

Belə hesab edirik ki, *motivasiya sahəsində dialoq* da vacib sayıla bilər. Bu, problemə və dialoq texnologiyasına marağı artırır. Subyekt-məna ünsiyyəti iştirakçılar üçün *özünütəsdici dialoqu* maraqlı ola bilər. Bu dialoqun məqsədi şəxsiyyətin özünütəsdici, tam şəkildə özünü təqdim etməsi və ifadəsidir.

Şəxsiyyətlərarası dialoqda inkişafın xarakterik xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- obyektiv problemlilik;
- məna axtarışının subyektiv yaşanan vəziyyəti;
- birliyin münasibəti və dialoq iştirakçıları arasında qarşılıqlı anlaşma;
- başqasına tolerant münasibət;
- zehni fəallığı stimullaşdıran nəticənin natamamlığı.

Dialoq təcrübəsi mürəkkəb və çoxtərəfli hadisədir. Dialoq insanlar arasında baş verir, inkişaf edə bilir və bu prosesin dinamikası üç mərhələdə: süjet-dərketmə, hissi-analitik, şəxsi-refleksiv şəkildə özünü büruzə verir.

Dialoqun xüsusiyyətləri və ünsiyyət forması kimi imkanları onu tolerantlığın tərbiyəsi və inkişafında güclü vasitəyə çevrilir.

Dialoji ünsiyyət sahəsində diskussiya xüsusi yer tutur.

Diskussiyanın əsas məqsədi həqiqət axtarışında kommunikativ və müzakirə mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Məzmun baxımından bir sıra vəzifələri: problem və ziddiyyətlərin dərk edilməsi; məlum olan informasiyanın meydana çıxarılması; biliklərin yaradıcı şəkildə istifadəsi; öz fikrini əsaslandırmaq bacarığının olması; biliklərin yeni kontekstə cəlb edilməsini qeyd etmək olar. Beləliklə, bacarıqla qurulmuş diskussiya tolerantlığın inkişafı üçün vacib metodiki formadır.

Təşkilati baxımdan növbəti vəzifələri qeyd etmək olar: birgə həqiqət axtarışının qayda və prosedurlarını qarşılıqlı təsirin əsası kimi istifadə etmək; kollektiv axtarış bacarığını inkişaf etdirmək; zaman və məkan birliyini formalaşdırmaq və s.

Diskussiyanın bütün formaları yüksək pedaqoji imkanlara malikdir və bununla bağlı aşağıdakılara qadirdir:

- təşəbbüsü və fikir mübadiləsini stimullaşdırmaq;
- refleksiv təffəkkürü inkişaf etdirmək;
- adekvat argument və fikrin müxtəlif ifadə vasitələrinin axtarışına meyilləndirmək;

- yeni ideyalara həssaslığı və tolerantlığı artırmaq;
- hadisəni hərtərəfli görmək bacarığı aşılamaq;
- problemin məzmunu ilə dərinlən işləmək yolları təklif etmək.

Diskussiya zamanı aşağıdakı şərtlərə əməl etdikdə uğur qazanmaq olar:

- problemləri müzakirə etmək üçün kifayət qədər müstəqilliyin və yetkinliyin olması;

- öz mövqeyini, fikrini əsaslandırmaq bacarığının inkişaf etdirilməsi;

- informasiya ötürülməsinin müxtəlif yollarının axtarılması;
- tərəflər arasında təmasın tapılması;
- tərəflərin bərabər şəkildə çıxış etməsi;
- mürəkkəb hadisələrə müxtəlif şərtlərin müqayisəsi;
- xoş psixoloji mikroiklimin yaradılması;
- müzakirənin gedişatının nizamlılığının reqlamentliyinin yoxluğu ilə uyğunlaşdırılması (amma müəllimdə daxili plan mövcud olur);
- sərbəst fikir mübadiləsinə dəstək verilməsi.

Dialogun tolerantlıqda dəyərinin dərk edilməsi, dialog mexanizminin aprobeasiyası belə bir fikrin yaranmasına şərait yaradır ki, pedaqoji prosesin məhz bu cür təşkili onun fundamental əsası kimi qəbul edilə bilər.

Deyilənlərlə əlaqədar olaraq hesab edirik ki, şagirdin qarşılıqlı ünsiyyətə hazırlığı müəyyən qaydaların işlənməsindən ibarət olmamalı, şagirdə özünü təsdiqə olan tələbatı ödəməyə çalışmaq lazımdır. Bu da müəyyən dəyərlərin və həmçinin tolerantlığın qəbulunda, ifadə olunmasında büruzə verir. Şagirdlərlə aparılan iş çərçivəsində istiqamətlənmiş refleksiya vasitəsilə ümummədəni dəyərlər şəxsi dəyərlərə çevrilir və burada tolerant münasibətlər xüsusi yer tutur.

Müşahidələr göstərir ki, şəxsiyyətin belə sosial-mədəni *modelləşdirilməsi* şagirdlərin cəmiyyətdə mədəni müvafiq sistemlərin tolerantlıq və dəyər kimi əsaslarına qoşulmasını stimullaşdırır.

Tolerantlıq tərbiyəsində etnopedaqoji şərtlərin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmizin müasir həyatında qarşıda duran bir çox vacib problemlərdən biri də yetişməkdə olan gənc nəslin tərbiyəsidir. Bu mənada, şübhəsiz, uşaqları cəmiyyətə və cəmiyyət daxilində münasibətlərin düzgün qurulması sistemini formalaşdırmaq lazımdır. Bu baxımdan etnomədəni təsiri təmin edən tolerantlıq tərbiyəsi problemi xüsusi aktuallıq daşıyır.

İnsan mədəni çoxluq şəraitində yaşamağı öyrənməlidir, belə ki, öz şüurunu formalaşdırmaq üçün fikir müxtəlifliyini də dərk etməyi bacarmalıdır. Elmə və mədəniyyətə yaradıcı yanaşmağa alışdırmaq, həyata fərdi münasibəti sözlə, əməllə bildirməyi bacarmaq üçün başqalarının fikirlərini bilmək və onlara tənqidi yanaşmağı mənimsəmək lazımdır.

Deyilənlər uşaqlara da aiddir. Uşaqlara öz etnosunun mədəniyyətini dəyərləndirməyi və dərk etməyi, başqa xalqların mədəniyyətinə hörmətlə yanaşmağı öyrətmək üçün təlim-tərbiyə prosesinin məzmununu əsaslı şəkildə dəyişmək vacibdir. Bu mürəkkəb məsələnin həlli tədris proqramlarını xalq mədəniyyəti haqqında biliklərlə, uşaqların digər azsaylı xalqlar haqqında müxtəlif məlumatlara olan tələb və onlardan istifadə bacarıqları ilə birləşdirmək kontekstində durur.

Şagirdlərin dərstdə və dərstdənkənar vaxtlarda öz və başqa xalqın mədəniyyəti ilə tanış edilməsi gənc nəsildə dünyanın obyektiv mənzərəsini formalaşdırır. Söhbət ölkədə mədəni, təhsilli vətəndaşların yetişdirilməsindən gedir ki, bu da onların ənənələri, adətləri, etiqadları, sosial-məişət həyatı ilə tanış olmağa imkan verir. Millətlərarası mədəniyyətlərin zənginliyini bilmək qarşılıqlı etnomədəni təmas, qarşılıqlı hörmət, uşaqların maraqlarını və söylərini harmoniyalaşdırma mədəniyyətinin inkişafını təmin edir. Belə şəraitdə yeni növ münasibətlərə – mədəniyyətlərin dialoquna meyl artır. Adıçəkilən problemlərin təcrübədə

reallaşması müəllimlərin hazırlığını, müəyyən yeni biliklərə və metodlara malik olmasını tələb edir.

Uşaqlara mədəniyyət dialoqunu öyrətmək üçün müəllim müəyyən mərhələli iş aparmalıdır:

Birinci mərhələ – ayrı-ayrı xalqlar haqqında məlumatın toplanması;

İkinci mərhələ – qohum və yanaşı yaşayan xalqların pedaqoji ənənələrinin müqayisəli təhlili;

Üçüncü mərhələ – bu və ya digər ərazidə yaşayan xalqların pedaqoji təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi. Burada xalq ənənələrinin sosial-psixoloji mənasının açılması, ötən nəsillərin pedaqoji cəhətdən dəyərli fikirlərinin uşaqlara çatdırılması nəzərdə tutulur. Bütün bunlar gənc nəsildə digər xalqlara və onların mədəniyyətinə marağı artırır, yaradıcı, insanpərvər, sərbəst düşünməyi bacaran şəxsiyyətin formalaşmasına səbəb olur. Əsas məqsədlərdən biri də tolerantlığın tərbiyəsində etnopedaqoji şərtlərin müəyyən edilməsidir. Aşağıda daha vacib hesab etdiklərimizi sadalayaq:

- ümumi, milli, əməkdaşlıq və ünsiyyət mədəniyyəti;
- milli mədəniyyətin mühüm əhəmiyyəti, davranışda onun büruzə verməsi;
- mədəniyyətlərə yanaşmada peşəkarlıq;
- tolerantlığa, etnomədəni ünsiyyətə psixoloji meyillilik;
- uşaq kollektivinə- məsləkdaşlar birliyinə olduğu kimi münasibət;
- cəmiyyətin təsirindən pedaqoji məqsədlə istifadə etmək, *milli* və emosional, *dəyərli mühitin* imkanlarından istifadə etmək.

Bəs tolerantlığı tərbiyə edən müəllim hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır? Hesab edirik ki, ilk növbədə ümumbəşəri dəyərlərə sadıqlıq, *mənəvi zənginlik və demokratiklik* əsas sayılmalıdır. Müəllimin digər bir keyfiyyəti sosial fəallığı ilə əlaqədardır. Həmçinin, çoxmillətli uşaq kollektivində çalışan müəllim onları başa düşmək və hiss etmək keyfiyyətinə də malik olmalıdır.

Şəxsi keyfiyyətlərlə yanaşı müəllimin xüsusi bacarıqları da özünü göstərməlidir. Bu bacarıqlar beş qrupa: qnostik, layihələndirmə, konstruktiv, təşkilati və kommunikativ bölünür.

Qnostik bacarıqlar:

- milli siyasət sahəsindəki vəziyyəti pedaqoji mövqedən adekvat qiymətləndirmə və təhlil etmə, proqnoz vermə;

- uşaqların fərdi keyfiyyətlərini, maraqlarını, tələblərini, milli xüsusiyyətlərini, mentalitetini, sosial fəallığını və tolerantlıq səviyyəsini müəyyən etmə;

- uşaq kollektivinin mənəvi-psixoloji mühitini düzgün müəyyən-ləşdirmə;

- uşaq kollektivinin və onun üzvlərinin müəyyən məsələyə, ob-yektdə mümkün münasibətini əvvəlcədən görmə.

Layihələndirmə bacarığı:

- uşaq kollektivində tolerantlıq tərbiyəsinin məqsəd və vəzifələ-rini müəyyən-ləşdirmə;

- sonrakı perspektivləri və nəticələri nəzərə almaqla qarşılıqlı tə-mas sistemini layihələndirmə;

- uşaqlarla birgə etnomədəni tədbirlərin keçirilməsini planlaşdır-ma;

- tolerantlıq tərbiyəsinin metodikasının işlənməsi prosesində mümkün çətinlikləri və qeyri-adi pedaqoji vəziyyətləri nəzərə alma.

Konstruktiv bacarıqlar:

- uşaqlarda tolerantlıq tərbiyəsi zamanı öz hərəkətlərini yüksək ehtimalla proqnozlaşdırma;

- uşaqlarla mübahisənin, diskussiyanın konstruktiv modelini qur-maq təşəbbüsünü öz əlinə almaq;

- yaradıcı mühiti saxlamaqla, uşaqları bu mühitin təşkilatçısına çevirməklə uşaq kollektivində tərbiyəvi tədbirlərin təşkili;

- qeyri-adi qərarlar vermək.

Təşkilati bacarıqlar:

- uşaqlarda təşəbbüs və özfəaliyyət işini inkişaf etdirmək;

- tolerantlıq tərbiyəsinin metod və forma müxtəlifliyini yaradıcı istifadə etmək;

- uşaqları ünsiyyətə cəlb edən mühit yaratmaq;

- öz fəaliyyətini və davranışını təşkil etmək, tolerantlığın tərbiyəsinə zənginləşdirmək və sistemləşdirmək.

Kommunikativ bacarıqlar:

- uşaqlara öz fikrini əsaslandırma;

- öz emosiyalarını və əhvalını idarə etmək, konflikt yarandıqda uşaqlarla nəzakətlə davranmaq;

- uşaqların psixoloji vəziyyətini anlamaq və qarşılıqlı təmas üçün rahat mühit yaratmaq;

- uşaqlarda müəllimlə və bir-birləri ilə ünsiyyətə tələbat və istək yaratmaq (1, s. 27-28).

Hesab edirik ki, biliklər, bacarıqlar, yaradıcılıq və məharət birlikdə tolerantlığın tərbiyəsində müəllimin peşəkarlığı deməkdir.

Müxtəlif azsaylı xalqların nümayəndələrini birləşdirən uşaq kollektivinin fəaliyyətini təşkil edərkən müəllimin etnomədəni qarşılıqlı əlaqəyə meyilliliyi çox vacibdir.

Etno-mədəni qarşılıqlı əlaqə dedikdə adət-ənənələrlə, dəyərlərlə mübadilə ilə müşayiət olunan və nəticədə şəxsiyyətin mükəmmələşməsinə gətirib çıxaran subyekt-subyekt əlaqəsi başa düşülür. Qarşılıqlı əlaqənin belə modeli, beləliklə, sosial meyillərin, motivlərin məntiqi ardıcılığını ehtiva edir. Belə qarşılıqlı əlaqə qarşılıqlı anlaşma və inama, dəyərlərlə, biliklərlə mübadiləyə əsaslanır.

Uşaq kollektivlərinin sosial-mədəni məkanında adıçəkilən şərtlər uşaqların sayı, kollektivin inkişaf səviyyəsi, qarşılıqlı əlaqənin xarakteri və daxili atmosferi, fərdi-psixoloji tərkibi, müxtəlif azsaylı xalqdan olan nümayəndələrin olması, millətlərarası ünsiyyətin inkişaf səviyyəsi, başqa xalqın mədəniyyətini anlama kimi göstəricilər nəzərə alınmaqla həyata keçirilə bilər. Çoxmillətli kollektiv şəxsiyyətin inkişafı üçün əlverişli məkana çevrilir, onun mədəni zənginləşməsinə şərait yaradır.

Yetişməkdə olan gənc nəslin tolerant tərbiyəsi millətlərarası münasibətlərin yüksək mədəni çərçivəsində uğurla həyata keçirilə bilər. Bu zaman mənəvi dəyərlərlə mübadilə milli özünəməxsusluğu qoruma şəraitində baş verir, mədəniyyətlərin yaxınlaşması isə milli xüsusiyyətin zənginləşməsinə və inkişafına təsir göstərir. Qeyd edək ki, belə qarşılıqlı əlaqə milli maraqlar və mədəniyyətlərin əleyhinə getmir.

Müəllim başa düşməlidir ki, tolerantlığın formalaşdırılması müəssir dövrün mürəkkəb etnik prosesləri şəraitində baş verir.

Etnik konsolidasiya prosesi – bu, dil və mədəniyyətinə görə qohum olan bir neçə etnik vahidlərin vahid, daha böyük birliyə qatılmasıdır.

Etnik assimilyasiya prosesi – bu, bir xalqın kiçik qruplarının digər qrupların mühitində qarışması prosesidir. Yəni bu qrupun tam və ya qismən öz ilkin etnik xüsusiyyətlərini itirməsi deməkdir.

Millətlərarası interqراسiya (yaxınlaşma) qarşılıqlı əlaqə nəticəsində özünün mədəni və dil parametrlərinə görə fərqlənən xalqlarda müəyyən mədəni birliyin yaranmasıdır (əsas etnik xassələrin saxlanması şərti ilə).

Dil, mədəniyyət müxtəlifliyinə malik olan etnik birliklərin və ya bir qrup şəxslərin qarşılıqlı əlaqəsini tədqiq edərkən baş verən proseslər mərhələlərə ayrılır.

Həqiqi təmasın *birinci mərhələsi* insanların yeni, yad mühitdə həyata uyğunlaşmasını bildirən akkomadasiya və adaptasiya terminləri ilə müəyyənləşdirilir. İnsanlar yad mühitə həm də birgə yaşamaq, iqtisadi və sosial sahələrdə əməkdaşlıq etmək məqsədilə uyğunlaşırlar.

Akkulturasiya – elə bir prosesdir ki, bunun nəticəsində müəyyən mədəni bazaya malik bir qrup insanın fərqli mədəniyyəti olan digər qrupla daimi ünsiyyəti onun ilkin modelini dəyişir, yəni həmin xalq mədəni assimilyasiyaya uğrayır.

Amalqamasiya prosesində isə irqi və mədəni cəhətdən fərqlənən qruplar bioloji qarışır və ilkin fərqlər aradan qaldırılır.

Son vaxtlar etnosların qarşılıqlı təsiri nəticəsində bikulturalizm halı müşahidə olunur. Bu, eyni zamanda bir etnos tərkibində həm ənə-

nəvi, həm də mədəniyyətin alınma komponentlərinin birgə mövcudluğu. Bu zaman tez-tez *mədəni interferensiya* müşahidə olunur – etnosun ənənəvi mədəniyyəti üzərinə yad mədəniyyətin elementləri qatılır (91, s. 7-8).

Amma qeyd edək ki, müasir cəmiyyətdə baş verən mürəkkəb etnik proseslərə baxmayaraq, tolerant münasibətlərin inkişafının prinsipləri ümumi olaraq qalır.

Xarakterin milli xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, onları bilmək, onların formalaşmasına təsir göstərən tarixi hadisələrə nəzər salmaq digər xalqları başa düşməkdə bizə kömək olur. Müəllim bilməlidir ki, şüurlu şəkildə öz xalqını, ailəsini sevən şəxs başqa azsaylı xalqa, onun nümayəndəsinə, ailəyə nifrət edə bilməz. Əgər insanda başqa mədəniyyətləri qəbul etmə hissi üstünlük təşkil edirsə, bu, qaçılmaz olaraq onu öz mədəniyyətinin dəyərini dərk etməyə təkan verir. Qarşılıqlı anlaşmaya yol yalnız biliklər və təsəvvürlərdən keçmir, buna həm də hisslər vasitəsilə, başqa xalqlarda yaxşı cəhətləri görməklə nail olmaq olar. Hər bir şəxs, müsəlman və ya xristian olmasından asılı olmayaraq, öz dininin çərçivəsindən kənara çıxır və anlayır ki, ümumbəşəri mədəniyyət daha zəngin və rəngarəngdir. Mədəniyyətlərin təbii şəkildə yaxınlaşması və qarışması onların vəziyyətinə müsbət təsir göstərəcək (bir şərtlə ki, bu, mövcud olanların ən yaxşı nümunələri ola). Zənginliyi və müxtəlifliyi ilə seçilən Azərbaycan mədəniyyəti bütün dünyada tanınmağa layiqdir. Eyni zamanda Azərbaycan mədəniyyəti ən yaxşı nümunələri götürməklə digər mədəniyyətlərlə də zənginləşir. Digər xalqların mədəniyyətini anlama tolerant şüurun inkişafında atılan addımlardan biridir. Görünür, başqa xalqların mədəniyyətini bilmək stereotiplərdən və dini xurafatdan uzaq olan yaradıcı şəxs formalaşdırır.

Ümumbəşəri dəyərlərə, dünya və milli mədəniyyətlərə meyillənmə pedaqoji mədəniyyətin belə tədqiqatını nəzərdə tutur. Burada alimlərin köməyinə etnik birliklərdə ənənəvi tərbiyə mədəniyyətini öyrənən etnopedaqogika gəlir. Etnopedaqogika milli tərbiyənin qanunauyğunluqlarını və xüsusiyyətlərini tədqiq edir, pedaqoji metodlardan və spesifik etnoqrafik, arxeoloji, etnopsixoloji və sosioloji araşdırma vasitə-

lərindən istifadə edir. Tədqiqatlar göstərir ki, xalqın mənəvi zənginliyi əxlaqi nəsihətlərlə, dini ehkamlarla sıx bağlıdır. Gənc nəsə sosial-mənəvi dəyərlərin, qabaqcıl ənənələrin ötürülməsi ilk növbədə əmək, yaradıcı fəaliyyət və gənclərin xalq yaradıcılığı ilə tanışlığı vasitəsilə baş tutur. Özündə çoxəsrlik hikməti qoruyub saxlamış atalar sözləri, bayramlar, dastanlar, ayinlər, əfsanələr, nağıllar mənəvi-etik nəsihətlər və öyüdlərlə zəngindir. Onlar milli-mənəvi və bunun vasitəsilə ümumbəşəri dəyərlərə yiyələnməyə istiqamətlənmiş pedaqoji təcrübəni əks etdirir.

2.4. Təhsilənlərin tolerant tərbiyəsinin elmi-nəzəri və praktik problemləri

Tolerantlıq aktual problemlərdən biri olmaqla Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Fəlsəfə, sosiologiya, politologiya, psixologiya, pedaqogika və etika elm sahəsində tədqiqat aparılan tolerantlıq məsələsinin müxtəlif aspektlərini araşdırmağa çalışmışlar.

Tədqiqatçılarda tolerantlıq tərbiyəsinin yaratdığı böyük maraq tolerant münasibətlərin qurulması üçün real yolların axtarılmasına gətirib çıxarmışdır.

Tolerantlığa həsr olunmuş araşdırmaların sayının çoxluğu bizdə belə bir təsəvvür yaratdı ki, artıq problem həllini tapıb və bu sahədə tədqiq edilməli heç nə qalmayıb, lakin məsələyə daha geniş şəkildə baxdıqda görürük ki, problem elmi ədəbiyyatda hərtərəfli təhlil olunmayıb. Aparılan tədqiqatlardan məlum olur ki, müəlliflərin bir çoxunda tolerantlıq probleminə ümumi yanaşma məxsusdur, yəni araşdırmalar formasına görə publisistik, məzmununa görə isə sosial-siyasidir. Ötən əsrin 60-cı illərində Qərbi Avropa alimlərindən Q.Markuz, J.P. Sartr və digər filosoflar yazılarında inkişaf etmiş sənaye cəmiyyətini tənqid etdiklərindən onlar «radikal tənqidçilər» kimi qəbul edilirdilər. Onların fikrincə, o cəmiyyət ki, tənqidi qeyri-mümkün hesab edir, o zaman hər bir alternativ sistemi istisna edən totalitar struktura çevrilir. Hakimiyyət

yətin avtoritarlığına xidmət edən, «repressiv status quo» vəziyyətinin dəstəklənməsini Markuze «təmiz» tolerantlıq prinsipi adlandırır. O bununla əlaqədar «Repressiv tolerantlıq» məqaləsini yazır.

Markuz yazısında «təmiz» və ya «abstrakt» dedikdə rəsmi hakimiyyətin həyata keçirdiyi tolerantlığı nəzərdə tuturdu. Hakimiyyət hər hansı tərəfin mövqeyini müdafiə etməkdən imtina etməli, həm sağların, həm də solların təcavüzkar hərəkətlərinə, nifrət və insanpərvərlik təbliğ edən ideyalarına qarşı dözümlülük nümayiş etdirməlidir. Onun fikrincə, belə tolerantlıq hüquq bərabərliyinin müəyyən olunmuş mexanizmini müdafiə edir. Bu, əvvəla, o zaman özünü büruzə verir ki, belə tolerantlıq demokratik deyil, antidemokratik qüvvələrə qarşı yönəlidir. İkincisi, bu, solçu demokratlara qarşı münasibətdə məhdud və müvəqqəti xarakter daşıyır.

Markuz tolerantlıq prinsipini deyil, onun mütləqləşdirilməsini inkar edərək: «təmiz», «hüquq bərabərliyi gözlənilən» tolerantlığın yalnız elmi debatlarda mümkün ola bildiyi ideyasını irəli sürür. Lakin onun fikrincə, cəmiyyətdə hüquq bərabərliyi təmin edilmədən yaşamaq olmaz, çünki meydana insanların mövcudluğu, azadlığı və xoşbəxtliyi məsələsi var.

Markuz həmçinin tolerantlığa: qadağan edilmiş, qanundankənar elan olunmuş, ideya və hərəkətlərə qarşı yönəlmiş və rəsmi hakimiyyət tərəfindən icazə verilmiş hər şeyə qarşı intolerantlığı da (dözümsüzlüyün olduğunu da) nəzərdə tuturdu.

Tolerantlığı bəziləri sosial problem və münaqişələr kontekstində nəzərdən keçirirlər.

Tədqiqatları bu baxımdan nəzərdən keçirərkən üç məsələyə diqqət yetirdik. Birincisi, niyə bəşəriyyətə məhz tolerantlıq lazımdır? Onun aktuallığının səbəbi nədədir? Burada tədqiqatçılar zorakılıq, fanatizm, hüququ tapdalanma, azadlıq, hörmət və s. problemlərə toxunurlar. İkincisi, tolerantlıq nədir? Burada söhbət tolerantlığın mahiyyətinin müəyyən edilməsindən, onun «şəxsiyyətin muxtariyyəti», «ləqəydlik», «həqiqət» kimi anlayışlarla əlaqələrindən gedir. Üçüncüsü,

burada söhbət ünsiyyətin sərhədlərdən gedir, onların hüduqlarından kə-
narda tolerantlıq əks forma alır və təhlükə mənbəyinə çevrilir.

Qərb alimləri tərəfindən hər suala ayrı-ayrılıqda göstərilən mü-
nasibətin nədən ibarət olmasını nəzərdən keçirək.

Tolerantlığın yeni məna və dəyər baxımından keçən əsrin ikinci
yarısında meydana gəlməsi təəccüb doğurmur. Bəşəriyyət baş vermiş
hadisələr fonunda anladı ki, qarşılıqlı anlaşma və sülh insanın müxtəlif
fəaliyyət sahələrinin inkişafının təbii nəticəsi deyil. Dünya müharibə-
ləri, soyqırımları, millətçilik, hərbi dikdaturalar, polis rejimləri, həbs
düşərgələri, terrorizm və digər bəlalar, özlərini sabillik və inkişafa yö-
nəldən cəmiyyətlərin sosial inkişafının bütövlükdə əldə etdiyi nəticəni
etibardan saldı. İyirminci əsrdə şəxsiyyətin azadlığı ideyasının əks
olunduğu çoxlu sayda bəyannamələr, xartiyalar, qanunlar («Ümum-
dünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi» (1948), «Mülki və siyasi hüquq-
lar haqqında Beynəlxalq Pakt» (1966), «İqtisadi, Sosial və Mədəni Hü-
quqlar haqqında Beynəlxalq Pakt» (1966), «Uşaq hüquqları Konvensi-
yası» (1989), «Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası» (1950), «Avro-
pa Sosial Xartiyası» (1999), «Din azadlığı haqqında bəyannamə»
(1965), «Tolerantlıq prinsipləri bəyannaməsi» (1995) və s.) qəbul edil-
mişdir. Lakin sənədlərdə əksini tapan tolerantlıq insanların qarşılıqlı
əlaqələrinin ümumqəbul olunan prinsipi kimi tanınmasından uzaqdır.

Bəşər tarixində intolerantlıq üstünlük təşkil etmişdir. Zorakılıq
texnologiyalarının mükəmməlləşməsi onu daha da məhvedici və təhlü-
kəli vəziyyətə gətirmişdir. Belə şəraitdə tolerantlıq özünüqoruma və
bəşəriyyətin sonrakı inkişafında yeganə yol kimi başa düşülür.

A.Morvan tolerantlığın əsasında şəxsiyyətə mərhəmət və hörmə-
tin durduğunu bildirərək, onu ideal və həyat üçün vacib, əhəmiyyətli
prinsip kimi qəbul edir və insanlığın xilasını onda görür. P.Vanberqen
tolerantlığı fundamental mənəvi anlayışlardan biri sayır, onun ətrafında
bizim fərdi və ictimai həyatımızın formalaşa biləcəyini vurğulayır.

Tolerantlığın əsas göstəricilərindən biri, onun yoxluğu şəraitində
baş verə biləcək faciələrdir. Buna görə P.Nikolson tolerantlığı böyük

nemət və insanların ən yaxşı fərqləndirici cəhəti kimi başa düşür. M.Krenston isə tolerantlığı ikinci sırada görürdü.

Tolerantlıq yalnız mövcud olanı saxlamaq üçün deyil, həm də irəliləmək, mədəni inkişaf etmək üçün lazımdır. K.Mur hesab edir ki, tolerant insanın təfəkkürü müxtəlif ideyaların qarşılıqlı təsiri üçün açıqdır. Oxşar fikirlərə K.Popperin «Tolerantlıq və intellektual məsuliyyət» məqaləsində də rast gəlinir. Onun fikrincə, istənilən elmi müzakirənin məqsədi aranı qızıışdırmaq, debatlarda nəyin bahasına olursa-olsun qalib gəlmək deyil, həqiqətin aşkar edilməsi və ya ona yaxınlaşmaqdır. Bu yalnız qarşılıqlı tolerantlıq zamanı, qarşı tərəfin də eşidilməyə haqqı olduğunun dərk edildiyi halda mümkündür. Elmdə real inkişaf o zaman mümkündür ki, öz mövqeyini müdafiə etməyə, opponentlərinin fikirlərini tənqid etməyə və bununla da öz nöqteyi-nəzərini dəqiqləşdirməyə münbit şərait yaradılsın. Tolerantlıq və özünü həqiqətə həsr etmək – bu, elmin əsasında duran iki etik prinsipdir.

Tolerantlıq oxşar olmayan fikir sahiblərinin bərabər ləyaqətə malik şəxsiyyətlərin olmasını nəzərdə tutur. Tolerantlığın həqiqi subyekt başqasının fikrini qəbul edən şəxs ola bilər.

Problemin mənəvi tərəfini götürənlər məhz belə düşünürlər. J.Raz hesab edir ki, bizim özümüzə də, başqasına təhqir etmək, ziyan vurmaq, acıqlanmaq kimi hissləri cilovlaya bilən tolerantlıq gərəkdir.

Əgər insan başqasına ziyan vurmaq cəhdinin qarşısını ala bilirsə, deməli, o tolerantdır. Beləliklə, qısa şəkildə nəzər saldıqda Qərb tədqiqatçılarının bu məsələdə mövqeyinin birmənalı olmadığını görmək olur.

Müasir tədqiqatçıların mövqeyinə görə tolerantlıq nədir və onun tərfi necədir?

P.Kinqin fikrincə, tolerant o adamdır ki, fəaliyyəti və ya fikri ilə razı olmağınıza baxmayaraq o, dözümlülük nümayiş etdirə bilər. P.Kinq hesab edir ki, tolerantlıq və intolerantlıq dəyər baxımından neytraldır və öz-özlüyündə nə pis, nə də yaxşıdır. Kinqə görə, onlardan birini yaxşı, digərini pis hesab etmək üçün əsas kimi dövrlərin intolerantlığı səbəbindən yaranan faciəvi və bir sıra tarixi faktlar çıxış edə

bilər, lakin tolerantlığın qəbul etmədiyi ilə razılaşmaq cəhəti adətən passiv güzəşt kimi qələmə verilir. Bu, P.Leslettomun təklif etdiyi «razılaşmamaq», «razılaşmaq», «qəbul etmək» kimi kombinasiyalar sırasında aydın görünür. O, tolerantlığı razılaşmama ilə qəbuletmənin birləşməsi kimi başa düşərək, onu laqeydliyin nəticəsi olaraq qəbuletmə və ya obyektin nə qəbul, nə də rədd edilməsi ilə bitməyən passiv mövqe hesab edir.

Tolerantlıq haqqında yazan müəlliflərin əksəriyyəti onun laqeydliklə oxşar olmadığını prinsipial şəkildə qeyd edirlər. Məsələn, B.Uilyams hesab edir ki, tolerantlıq «şəxsi mövqeyinə sadıqlıq və başqasının fikirlərini qəbuletmə arasında gərginlik yaradır... o, yorğunluq və ya etinasızlıqla eyni deyildir» (95, s.10).

Oxşar fikri Q.C. Dalkurt səsləndirir: «... Tolerantlığı laqeydlikdən fərqləndirmək lazımdır, çünki o nəyisə əhəmiyyətsiz hesab etdikdə yaranır».

Tolerantlığın fəal xarakterli olmasına P.Qarnsey işarə edərək bildirir ki, «onu indefferentliklə, süstlüklə və passiv güzəştlə qarışdırmaq olmaz».

Bu məsələyə «Əxlaqi davranış traktatı» adlı əsərində G.Bastide də toxunur. O, tolerantlığı qiymətsiz səxavət adlandırır, amma bir şərtlə ki, onun əsasında etinasızlıq və skeptik mövqe (fəlsəfi baxış, hər şeydən şübhələnen adam mənasını ifadə edir) durmasın. «Skeptik tolerantlıq» mənəvi dəyərlərə olan marağın itməsi deməkdir. Etimadı doğrultmayan belə tolerantlıq, onun fikrincə, «çevrilmiş doqmatizm» və eyni zamanda cəsarətsiz mövqedir, çünki mənəvi şüurun narahatlığından doğan dramatik problemləri görməmək üçün qulaqları və gözləri bağlamaq deməkdir (64, s.32).

Fikrimizcə, kin həmişə nifrətin və pis işlərin nəticəsində meydana gəlir, ona görə də əgər insan kiməsə qarşı xoşa gəlməyən, yaxud nifrət hissini üstələyə bilməsəydi, tolerant davranış da mövcud olmazdı. Bəs niyə insan ona üstün gəlməyə çalışır? Niyə mənfi hiss müsbət hissə çevrilir? Tolerantlığın mahiyyəti də elə bundadır.

Bu suala pedaqogika, psixologiya və digər elmlərlə yanaşı, etika elmi də cavab verə bilər, lakin tolerantlıq əxlaqi hadisə kimi ötürü nəzərdən keçirilir. Halbuki məsələnin mənəvi tərəfinə varmadan daim ortaya çıxan suallara cavab tapmaq mümkün olmayacaq.

Tolerantlığa çağırışın həddlərinin olması hamı tərəfindən qəbul edilən faktır. Fikir ayrılığı yalnız bu sərhədin haradan meydana gəlməsi və ümumiyyətlə belə səddin çəkilməsinin mümkünlüyü aydınlaşdırılarkən baş verir.

M.Vornok «Tolerantlığın sərhədləri» məqaləsində bir hadisəyə dözümlü və ya dözümsüz olması barədə qiymət verərkən hisslərə və duyğuya etibar etməyi məsləhət görür. Burada söhbət rəğbət və nifrətdən gedir, lakin dözümsüzlük amili tolerant qəbul edilməyən hadisələrin çevrəsini genişləndirir və əsassız şəkildə daralda bilər. Məsələn, bir nəfər üçün qulların əməyinin istismarı dözülməzdirsə, digəri üçünə qulların rəngi dözülməzdir.

Tolerantlıq rasionaldır. P.Nikolson hesab edir ki, tolerantlıq əxlaqi seçim məsələsidir, bizim zövqlərimiz və həvələrimiz məsələyə aid deyil. Tolerantlığın sərhədi məsələsini «Dözülməz hərəkət» məqaləsində D.D. Rafael də qaldırır. Hansı hərəkət dözülməz ola bilər? D.D. Rafaelin fikrincə, şəxsiyyətə və onun azadlığına qarşı yönələn hərəkətlər dözülməzdir. Müəyyən vaxtda hamı tərəfindən müsbət qarşılanan hala qarşı, hətta sənin mövqeyin mənfi olsa belə dözümlü olmaq lazımdır.

R.P. Drua tolerantlığın sərhədi məsələsinin həllində azadlıq ideyasına söykənən variant təklif edir. O hesab edir ki, tolerantlıq «qarşılıqlı prinsipi» üzərində qurulur. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əgər insanın sözləri və hərəkətləri başqalarını özünü sərbəst aparmaqdan məhrum etmirsə, deməli onlar tolerantdır. Dini inam, siyasi mövqe, mənəvi seçim, sosial və mədəni dəyərlər haqqında söhbət getdikdə, «biz etiraf etməliyik ki, bu və ya digər qrupların qəbul etdiyi hansı modellərin mütləq baxımdan ən yaxşı olmasını dəqiqliklə deyə bilmək üçün bizim qiymətləndirmə metodlarımız yoxdur». Tolerantlıq, başqa sözlə desək, həqiqətə tək sahib olmaq iddiasının istisna olunmasıdır.

Bu, başqalarının azad yaşama və özünü təsdiqetmə hüququnu tanıması deməkdir. Druanın fikrincə, qarşılıqlı prinsipi tolerantlığa öz əksinə getməyə, mənasız fikrə qapılmağa imkan vermir.

Qərb alimlərinin fikirlərinə yekun vuraraq tolerantlıq probleminə qısa xülasə vermək istərdik. Göründüyü kimi, XIX əsrdən fərqli olaraq dözümlülük problemi XX əsrin axırlarında və XXI əsrin əvvəllərində müstəqil problem kimi meydana çıxmışdır. Onu ümumən insanın şəxsiyyət azadlığı, təhkimçilikdən qurtulma prosesinin tərkib hissəsi kimi də götürürlər, lakin o həm də sosial dəyərdir. Hərdən tolerantlıq insanın azadlığı və Yerdə sülhün bərqərar olması üçün zəruri şərt kimi başa düşülür. Bundan əlavə, demək olar ki, bütün araşdırmaçılar tolerantlıq nəzəriyyəsinin işlənməsini zəruri hesab etmişlər. Daha doğrusu, söhbət müasir intellektual və sosial şərtlərə cavab verən konsepsiyanın hazırlanmasından gedir.

Müasir elmi ədəbiyyatda bu anlayışın tərfi də təşəkkül tapıb: tolerantlıq subyektin bəyənmədiyi bir şeyə şüurlu surətdə yol verməkdir; bu, subyektin əlində imkanlar olduğu halda, onun könüllü surətdə məzəmmət olunan başqa şəxsə qarşı məhdudiyyətlərdən özünü saxlamasıdır. Əgər tolerantlığa siyasi nöqteyi-nəzərdən baxılırsa, onun dəyəri sosial stabilliyi qorumasındadır.

Beləliklə, 30 ildən artıq alimlərin diqqət mərkəzində olan tolerantlıq müxtəlif aspektlərdən və müxtəlif səviyyələrdə araşdırılır. Maraqlıdır ki, mövqelərini nəzərdən keçirdiyimiz alimlərin fikirlərində bir növ «ümumi» yanaşma sezilir, digər tərəfdən isə, müəyyən analarda diqqəti cəlb etdikdə kifayət qədər plastiklik nəzərə çarpır. Hər bir halda mülahizələrin müxtəlifliyinə baxmayaraq, müəlliflər tolerantlığın bizim seçdiyimiz problemlə bağlı onların həll olunması və müzakirə edilməsində həmfikirdirlər.

Tolerantlıq tərbiyəsi ilə bağlı aktual problemlərin həlli optimal metod, texnologiya və vasitələrin tapılmasını zəruri edir. Daha çox şəxsiyyətin tolerant inkişafına yönələn pedaqoji texnologiyalar içərisində elələri seçilir ki, birincisi, şəxsiyyətə istiqamətlənmiş olur, ikincisi, dia-

loji əsasa malik olur, üçüncüsü, refleksiv olur, dördüncüsü, emosional məzmunlu olur, beşincisi, bənzətmə mühiti yaradır.

Bütün bunlar oyun əsasında qurulan və qoyulan tapşırıqlara uyğun informasiyaya daxil edilən məzmunlu ünsiyyət texnologiyasına xasdır.

Ünsiyyət texnologiyası istənilən informasiyanı təhlil etməyə imkan verən unikal kommunikasiya alətləri toplusudur. Bu, kommunikasiya aktının verbal (şifahi) və qeyri-verbal imkanlarını birləşdirməyə şərait yaradır və təhsil problemləri ilə yaxından tanış olmağa imkan verir.

Ünsiyyət texnologiyası üç mərhələdən ibarətdir: hazırlıq; ünsiyyətin, fəaliyyətin təşkili və həyata keçirilməsi; son mərhələ.

Belə texnologiyanın həyata keçirilməsində hazırlıq mərhələsi xüsusi rol oynayır. Bu mərhələdə kommunikasiyanın mövzusu müəyyən olunur, təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici xarakterli tapşırıqlar yaradılır, iştirakçıların ünsiyyət diaqnostikası aparılır, ünsiyyət dərslərinin mətni üzərində diqqətlə iş gedir, işin fəal formaları seçilir, lazımı avadanlıq hazırlanır.

Ünsiyyət fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi özündə şəxsiyyətə istiqamətlənmiş şərait yaradan bir sıra nadir addımları birləşdirir. Bir qayda olaraq bu mərhələ kommunikasiya aləminə giriş sayılan proloqla başlayır. Pedaqoq psixoloji gərginliyi aradan qaldırmaqla etimad doğuracaq münasibətlər qurmalıdır. Yaxşı olardı ki, aparıcı hər bir iştirakçını yaxından tanıсын, onlarla şəxsi münasibət yaratsın. Bu mərhələdə tərif və xoş sözlərin, ritorik sualların, alqışların, yumorun səsləndirilməsi yerinə düşərdi. Hərdən isə dairə şəklində alan insanlarda bir-birinə ötürülən hər hansı əşya (top, qələm və s.) fəallığa kömək edə bilər.

Əsas mərhələnin növbəti elementi etüddür. Məlumdur ki, etüd bir növ fəallığa hazırlıq, gözlənilən fəaliyyətin texnikasının işlənməsidir. Buna görə də etüd zamanı problemə yanaşmanı müəyyənləşdirmək, onun konturlarını dəqiq təsvir etmək, maraq yaratmaq nəzərdə tutulur. İştirakçılar üçün fərdi tapşırıqlar da mümkündür. Bu mərhələnin mü-

hüm hissəsi-əvvəli aparıcı tərəfindən verilən iştirakçıların ilk məlumat-verici ifadələri ola bilər. Məsələn, «Düşünürəm ki, bu məsələdə əsas ...», «Təklif olunan problemin məni narahat edən tərəfləri ...» , «Bu məsələ məni çaşdırmadı, çünki bu barədə əvvəllər də düşündüm ki ...».

Təbii ki oyun elementləri, hazırlanmış hadisələr, videofilmlər, maraqlı insanlarla tanışlıq, şəkildən üzü çıxarılmışlara baxmaq və s. etüdə müəyyən maraq yaradır. Bu da problemin mahiyyətinə nüfuz etmək həvəsini artırır və onun həlli yollarını axtarmağa sövq edir.

Növbəti element eksplikasiyadır, yəni informasiyanın izah edilməsi və şərhidir. Bu halda materialın ardıcıl şəkildə, dəlillərlə izahı həyata keçirilir. Detallar dəqiqləşdirilir, mübahisə yarada bilən faktlara aydınlıq gətirilir. Bu mərhələdə ideyanın dərinədən öyrənilməsinə təmin edən təcrübi çalışmalar yerinə düşərdi. Təhsil prosesinin təcrübi potensialını gücləndirən rolların yaradılması və işgüzar oyunların keçirilməsi də münasib olardı.

Əsas mərhələnin daha bir elementi diskussiyadır. Tolerantlıq tərbiyəsində ən səmərəli metod diskussiyadan istifadədir. Diskussiyalar dinləmək, növbə ilə çıxış etmək və başqa qrup işi bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı verir, bu isə başqalarının hüquqlarına hörmət baxımından çox vacibdir. Qrup çox böyük olanda (məsələn, 15-20 nəfər), müzakirə aparmaq üçün onu alt-qruplara bölmək daha yaxşı olar. Daha fəal iştirak və qarşılıqlı əlaqə məqsədilə iştirakçıları, bir-birlərini görə bilmək üçün dairə, yaxud yarımdairə şəklində əyləşdirmək məsləhətdir. Ümumi prinsiplər qrupda müzakirə olunmalı və razılaşdırılmalıdır:

- bir-bir danışmaq;
- məzəmmətli ifadələrə və hər hansı bir istehzaya yol verməmək;
- hər kəs öz adından çıxış etməli, öz mövqeyini bildirməli, başqalarının fikirlərini təkrar etməməli; yəni «zənnimcə», «mənə belə gəlir» deməli;
- yadda saxlamaq lazımdır ki, bir neçə «düzgün» cavab ola bilər;
- həssas məsələlər müzakirə olunanda, məxfiliyin qorunması barədə razılaşmaq;

- hər hansı bir sualın müzakirəsində iştirak etmək istəmədikdə, hər kəsin susmaq və müzakirədə iştirak etməmək hüququ var.

Jurnalda çap olunmaq üçün «Mikrofon»dan istifadə etməyin aşağıdakı yolları göstərilir.

Bu metod dinləmək bacarıqları ilə bağlı çətinliklər yaranan qruplar üçün səmərəlidir.

Qrup dövrə vurub oturur. Maqnitofonun köhnə mikrofonu (yaxud ona oxşar bir şey) oyunçuların birindən o birisinə keçir. Yalnız mikrofonu saxlayan danışa bilər, qalanları baxıb-qulaq asmalıdır. Bir nətiq çıxışını qurtardıqdan sonra, mikrofon danışmaq istəyənin o birinə keçir. Bu oyun öz fikrini ifadə etməyi, başqalarını dinləməyi və yeni məlumat nəticəsində öz mövqeyini dəyişməyi bacarmağı öyrənməkdə yardım edir (Oyun forması dəyişə də bilər).

Aşağıdakı göstərişləri nəzərə almaq lazımdır:

- hazırda işlədiyiniz mövzu üzrə 3-4 mübahisəli fikir hazırlayın, məsələn, «Söz azadlığı heç bir şeylə məhdudlaşdırılmamalıdır».

- tabaşirlə yerdə xətt çəkib onu lentlə nişanlamalı;

- izah olunmalı ki, bu fikirlə razı olanlar sağ tərəfdən, etiraz edənlər isə sol tərəfdə durmalıdır. Xətt və onlar arasında məsafə uşaqların razılıq və ya narazılıq dərəcəsini göstərir: xəttədən nə qədər uzaq dururlarsa, o qədər razı, yaxud narazıdırlar. Sərhədlər otağın divarlarıdır. Əgər insan xəttin üstündə durursa, demək onun öz mövqeyi yoxdur;

- birinci fikri ucadan oxuyun;

- iştirakçılara deyən ki, səslənən fikrə qarşı münasibətlərinə uyğun olaraq xəttin hər iki tərəfində dursunlar;

- iştirakçıdan durduqları yeri niyə seçdiklərini izah etməyi xahiş edin;

- istəyənlərin hamısına danışmaq imkanı verilməli. Sonra mövqeyini dəyişmək istəyənlərin olub-olmaması ilə maraqlanmalı;

- istəyənlərin hamısı yeni yerlər tutandan sonra, onlardan yerin dəyişilməsinin səbəbi soruşulmalı;

- növbəti sualı verməli... (43, s. 65-66).

Onun əsas təyinatı nəzəri materialın müzakirəsi, problemin mahiyyəti haqqında mülahizə və müzakirə aparmaqdır. Bu elementin əsas cəhəti suallar sistemi və mülahizələrin müxtəlifliyidir. Suallar əvvəlcədən də hazırlana bilər və bu da problemin müzakirəsində gözlənilən nəticəni verə bilər. Mülahizələrə gəldikdə isə onlar istənilən şəkildə (dərin, səthi və şəxsi) ola bilər. Aparıcı hər bir mülahizənin vacibliyini qeyd etməklə iştirakçıların fəallığını artırmalıdır.

Bu hissədə təsdiq şəklində mülahizələrin irəli sürülməsi müsbət nəticə verərdi. Aparıcı belə suallar verə bilər: «Əsas ideyanı necə qurardınız?», «Siz ... hansı məna verirsiniz?», «Siz bu hadisəni necə dəyərləndirirsiniz?», «Bu ideyanı necə reallaşdırmaq olar?» və s.

Əsas hissənin vacib elementlərindən biri də korreksiya, yəni düzəlişlərin aparılmasıdır. N.Y. Şurkova korreksiyanı bir növ irəliləyişə, iştirakçıların mövqeyinə, baxışlarına yaxınlaşmaq üçün düzəlişin aparılması kimi başa düşür (98, s.16). Korreksiyaedici təsir zamanı nəzərdən keçirilən problemlərin alternativ variantlarını təklif etmək lazımdır. İş zamanı oyun texnologiyalarından və kollektiv fəaliyyət vasitələrindən istifadə olunmalıdır.

Problemin nəzərdən keçirilməsində xüsusi rol son mərhələyə verilir. Onun əsas hissəsi isə refleksiya, yəni öz təəssüratlarını təhlil etməsidir. Hər iştirakçı özünün işini, iştirakını və hisslərini qiymətləndirir. Aparıcı yekunlaşdırıcı suallarla iştirakçıları həvəsləndirə bilər: «Bugünkü ünsiyyət sizə nə verdi?», «Necə işlədiniz?», «Təsəvvürlərinizdə nə dəyişdi?».

Ünsiyyətin təşkili və aparılması mərhələsi qiymətləndirici nəticə və qarşılıqlı minnətdarlıqla başa vurulur ki, bu da kommunikasiya etikasına uyğundur.

Son mərhələ xüsusi olaraq seçilir. Kommunikasiya texnologiyaları çərçivəsində bu, təşkilatçılar üçün vacib əhəmiyyət daşıyır. Adətən bu mərhələdə əldə olunan uğurlar və həll ediləsi məsələlər müəyyənləşdirilir. Yekunlar sonrakı iş zamanı nəzərə alın bilər. Bununla yanaşı fəaliyyətin optimal təşkili üçün bəzi şərtləri də nəzərə almaq lazımdır:

- kommunikativ idealın nümunəsi kimi müəllimin yüksək mədəni səviyyəsi;

- yaradıcı münasibət;

- ideyanın reallaşdırılmasında sərbəstlik;

- minimum hazırlıq;

- reallığa söykənmək;

- tapşırıqların mənəvi səylərini stimullaşdırmaq;

- kulminasiya yaratmaq;

- iştirakçıların şəxsiyyətinə çoxcəhətli təsiri göstərmək (vizual, audio və s.);

- ümumi fəaliyyətə tərz verən aparıcının emosionallığı.

Kommunikasiya texnologiyası çərçivəsində şagirdlərlə iş proloqla başlasa daha effektiv olar.

Proloqa belə başlamaq olar:. Siz bilirsiniz ünsiyyət nədir? Gün ərzində siz insanlarla nə qədər ünsiyyət saxlayırsınız? Kiminlə (tanışlarla, böyüklərlə, kiçiklərlə) daha çox ünsiyyət saxlamağı xoşlayırsınız. «Konstruktiv» və ya «effektiv ünsiyyət» nə deməkdir? Ünsiyyətin hansı növlərini tanıyırsınız? Siz ünsiyyət saxlamağı bacarırsınızmı? İnsanlarla əlaqə yaratmaq üçün ünsiyyət köməyinizə çatırmı? Ünsiyyətinizdə nəyi dəyişmək istərdiniz? Nəyi dəyişməz saxlamaq olar? və s.

Tanışlıq. İştirakçılar dairəvi şəkildə əyləşirlər. Aparıcı onlara bir-biri ilə tanış olmağı təklif edir. Çalışma «Açılan dairə» adlanır. 10 dəqiqə vaxt ayrılır.

Aparıcı bildirir ki, hər iştirakçı növbə ilə özü haqqında: adı, soyadı, sinfi, doğulduğu tarix, tərcümeyi-halından bir-iki epizod danışmalıdır.

Sonra hər iştirakçı bu çalışmada nəyi xoşlamadığını və nəyi xoşladığını deyir. İştirakçılar aparıcıya istənilən sualı verə bilərlər.

Etüd. Monoloq. Hər iştirakçı verilən mövzu üzrə kiçik məruzə hazırlayır. Çıxış üçün 2 dəqiqə vaxt verilir. Sonra çıxışların təhlili başlayır. Nə? (məzmun). Kimə? (istiqlal). Nə səbəbə? (aktuallıq). Niyə? (məhz bu informasiya). Necə? (məntiq, ünsiyyət mədəniyyəti). Bu, ev

tapşırığı şəklində, yaxud tezis formasında verilə bilər. İştirakçı onları aydınlaşdırmaqla ünsiyyətə daxil olur.

1. İnsanın ünsiyyətdə açıqlığı.
2. Ünsiyyətdə tərəfdaşının yüksəldilməsi.
3. Münasibətlərdə istilik. Tərəflərin bərabər hüquqluluğu, mövqelərin yaxınlığı və qarşılıqlı ittihamların olmaması.
4. Empatiya. Digər insanın qavrama dünyasına daxil olmaq. Başqa insan olmağı təsəvvür etmə.
5. Şərtsiz müsbət münasibət – şəxsiyyətin ləyaqətindən asılı olmayaraq diqqət və sayğı.
6. Ünsiyyət subyektinə maraq göstərmək.
7. Davranışın gizli korreksiyası.
8. İnsan ünsiyyətinin möhtəşəmliyi. İnsanın ucaldılması. Mədəniyyət sistemində ünsiyyət bir dəyər kimi.
9. İnsanlar arasında əlaqənin yaradılması.

Eksplikasiya. Ünsiyyət haqqında informasiya. Ünsiyyət insanlar arasında qarşılıqlı əlaqə prosesi kimi başa düşülür və bunun ideal məqsədi bir-birini şərtsiz dəyər kimi qəbul etməsidir. Praqmatik tələblər isə tərəflər arasında yaranan qarşılıqlı maraq və daxili cəlbədicilik sayəsində informasiya, hisslər, hərəkətlər mübadiləsidir. Ünsiyyət sosial, peşəkar tapşırıqları keyfiyyətli şəkildə həll etmək üçün optimal prosesdir.

Yuxarıda göstərilən fikrə söykənərək insanın real davranışında ünsiyyətin hansı funksiyalar yerinə yetirdiyini müəyyən etməsi bir o qədər də çətin deyil. Bura kontakt informasiya, sövqedici, koordinasiyaedici, sosial-perspektiv, prezentativ, interaktiv, affektiv və korrektəedici funksiyalar daxildir. *Kontakt funksiya* qarşılıqlı əlaqəyə, informasiya verməyə və almağa, bunu ünsiyyət üçün lazım olan səviyyədə saxlamağa hazır olmağı bildirir. *İnformasiya funksiyası* proses iştirakçılarının informasiya mübadiləsi deməkdir. Bir qayda olaraq *sövqedici funksiya* tərəfləri müxtəlif vasitələrlə stimullaşdırmaq deməkdir. *Koordinasiyaedici funksiya* hərəkətləri razılaşdırmağa xidmət edir. Tərəflərin bir-birini başa düşməsinə, qəbul etməsinə, fəal qarşılıqlı təsirini so-

sial-perspetiv funksiya müəyyən edir. Özünü tərəfdaşa tanıtmə, özünüifadə *prezentativ funksiya*ya aiddir. İdeya, hərəkət, davranış nümunələri mübadiləsi *interaktiv funksiya* tərəfindən yerinə yetirilir. *Affektiv funksiya* ünsiyyət zamanı yaranan emosiyalarla bağlıdır. Nəhayət, *korrektə funksiya*sı, istənilən halda, xüsusən də pedaqoji prosesdə əsasdır. Çünki davranışın, şəxsi motivlərin dəyişməsinə, dəyərlərə uyğun hərəkət etməyə xidmət edir.

Prosessual xarakterə malik olan ünsiyyət ardıcıl həyata keçirilən mərhələdən ibarətdir. K.S. Stanislavskiye görə, ünsiyyətdə aydın sezi-lən beş mərhələ kommunikativ sistemi xırdalıqlarına qədər işləmək im-kanı verir:

1. Ətraf mühitə istiqamətlənmək.
2. Müxtəlif, həm də qeyri-standart vasitələrlə özünə diqqət cəlb etmək.
3. «Obyektin qəlbinə daxil olmaq» və tərəfdaşı ünsiyyətə hazır-lamaq, ünsiyyətə başlamaq üçün optimal anı seçmək.
4. Göz, səs, intonasiya və digər vasitələrlə informasiya ötürmək və ötürülən məlumatın dəqiq qəbulunu stimullaşdırmaq.
5. Obyektin intellektual, emosional və iradi informasiya ilə reak-siya mübadiləsi.

Bu mərhələlərin reallaşması şəxsiyyətin ünsiyyət bacarıqlarından asılıdır. Bu zaman aşağıdakıları əsas hesab etmək olar:

- tərəfdaşı «görmək» və «eşitmək» qabiliyyəti (davranışa, sözlə-rə, jestlərə, xarici görkəmə qarşı diqqətli olmaq);
- anlamaq bacarığı (onun fikirlərini və hisslərini «oxumaq»);
- özünü aparmaq bacarığı (semantik və üslubi cəhətdən nitqi düz-gün qurmaq, qeyri-verbal vasitələrdən istifadə etmək).

Ünsiyyətin özəlliklərini nəzərdən keçirərkən daha bir vacib xü-susiyyəti qeyd etmək lazımdır – ünsiyyət liderin nümayiş etdirdiyi öz üsulunda keçirilə bilər. Ümumi münasibətdən asılı olaraq insanlar ara-sında ünsiyyəti idarə etməyin üç üsulunu qeyd etmək olar: *demokratik*, *avtoritar* və *liberal*. Pedaqoji ünsiyyətdə təqdim olunan emosional do-minanta uyğun olaraq ünsiyyət bir neçə səciyyəvi üsula bölünə bilər:

dostcasına ünsiyyət, məsafədən ünsiyyət, hədə-qorxu ünsiyyəti, oyun ünsiyyət və s.

Həmçinin insanın tutduğu mövqedən asılı olaraq ünsiyyətin bir neçə növü var. N.P. Yerşov bir neçə kommunikativ mövqe irəli sürür: «yuxarıdan aşağı» mövqeyi (həmsöhbətə təzyiq), «yanında» mövqeyi (əməkdaşlıq), «aşağıdan yuxarı» mövqeyi (həmsöhbətə uyğunlaşmaq). Ünsiyyət həmçinin açıq və qapalı ola bilər. Açıq ünsiyyətdə insan həmsöhbəti ilə münasibətləri açıqlıq, qarşılıqlı etibar əsasında qurur. Qapalı mövqedə isə insan başqasının münasibətinə laqeydlilik nümayiş etdirir.

Ünsiyyəti həyata keçirmək baxımından o, verbal (əsas vasitə nitqdır) və qeyri-verbal (mimika, jest, pantomimika) ünsiyyətə bölünür.

Korreksiya. Ünsiyyət haqqında əvvəlki mərhələlər şəxsiyyətin kommunikasiyaya münasibətini formalaşdırır. Bu baxımdan şagirdlərə ünsiyyət zamanı vacib olan keyfiyyətlər siyahısını tutmaq tapşırığı verilməlidir və bu sərbəst yerinə yetirilməlidir. Ünsiyyətçi insanları: dostları, tanışları, ədəbi qəhrəmanları təsəvvür etmək lazımdır. Tapşırığı yerinə yetirərkən keyfiyyətlər siyahısı müəyyənləşdirilir və onu bitirmək lazım gəlir. Bundan başqa, beşballı şkala üzrə onların formalaşdırılması səviyyəsi qiymətləndirilir:

Keyfiyyət
Özünüqiymətləndirmə
İnsanları dinləmək bacarığı
Diqqətlilik
İnandırmaq bacarığı
İntuisiya
Müşahidəçilik
Həlimlik
Dözümlülük
Enerjililik
Açıqlıq

Korreksiya prosesində ünsiyyət zamanı mümkün ola biləcək çətinliklərin aşkar edilməsinə cəhd göstərilir. Bunlar belə müəyyənləşdi-

rilir: əlaqə yarada bilməmək; şəxsiyyətin daxili psixoloji mövqeyini anlamamaq; ünsiyyəti idarə etmək çətinliyi; qarşılıqlı münasibətləri qura bilməmək və vəzifələrdən asılı olaraq yönləndirmək; nitqlə ünsiyyətdə, emosional münasibətin ötürülməsində və şəxsi psixoloji vəziyyətin idarə edilməsində çətinliklər və s.

Müzakirəyə yekun vurmaq üçün «Ünsiyyət» klasterindən istifadə etmək olar. Bu zaman məktəblilərin aşağıdakı suala cavab verməsi nəzərdə tutulur: iş zamanı siz hansı ünsiyyət növləri və formalarından istifadə edirsiniz?

Refleksiya. Bu mərhələdə vacib yekunlar üç xətt üzrə formalaşdırılır: əsas fikir; həll olunmayan məsələ; iştirakçının razılaşmadığı məsələ.

Bunun ardınca standart ifadələrdən istifadə etməklə çıxışlar başlayır: «Bu gün öyrəndim ki ...», «Əmin oldum ki...», «Dərs zamanı ...», «Qeyd etmək vacibdir ki...».

Empirik səviyyədə «Münaqişə və onun aradan qaldırılması», «Vətənpərvərlik nədir?», «Müasir dövrün cəngavəri», «Sevənin çöhrəsi» və s. mövzulara müraciət olundu. Aparılan iş belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verdi ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyasının hansı məzmunu malik olmasından asılı olmayaraq potensialı böyükdür. Bu texnologiyanın çevikliyi məntiqi düşüncəni düzgün vurğulamaq, iştirakçıların düşüncəsini fəallaşdırmaq, emosionalara müsbət çalar vermək və istənilən problemi həll edə bilmək üçün özül yaratmaq imkanı verir. Ünsiyyət texnologiyasından istifadə iştirakçıların şəxsiyyətinin inkişafını şərtləndirir, mövqeyini formalaşdırır, onlara dialoji təfəkkür və emosional sərbəstlik qazandırır. Bu keyfiyyətlər ünsiyyət texnologiyasını tolerantlığın inkişaf etdirilməsi və tolerant şüurun formalaşdırılmasında effektiv vasitəyə çevrilir.

2.5. Məktəblilərin tərbiyəsində gender probleminin nəzərə alınması

Tərbiyə prosesində gender probleminin nəzərə alınması həm psixoloqları, həm də pedaqoqları düşündürən məsələ olmuşdur. Bu ba-

xımdan, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin tədqiqatları diqqəti cəlb edir. Ə.Ə.Əlizadə, A.N.Abbasov, Ş.Bern, İ.S.Kon, A.İ.Koçetkova, A.S.Prutçekov, A.G.Xripkova, D.V.Kolyosov və digər müəlliflərin əsərlərinin təhlili bizdə belə bir qənaət hasil etdi ki, kişi və qadınlar arasında mövcud olan fərqləri beş əsas istiqamət üzrə qruplaşdırmaq olar.

Bura birinci olaraq, genetik səviyyədə olan fərqlər aiddir. Belə mülahizə söylənilir ki, oğlan uşaqlarında əsas funksiyaları beyinin sağ yarımkürəsi yerinə yetirir. Görmə və musiqini duyma, məkana şüurlu istiqamətlənmə və inkişaf etmiş abstrakt təfəkkür onun göstəricisidir. İti yaddaşla yanaşı, təfəkkürün qeyri-standartlığı da üstünlük təşkil edir. Oğlanlar dəyişkənliyin daşıyıcılarıdır.

Qızlarda oğlanlardan fərqli olaraq beyinin sol yarımkürəsi inkişaf edir. Beyinin sol yarımkürəsi nitq, yazı və hesablama funksiyalarını yerinə yetirməklə, məkana intuitiv istiqamətlənməyə, konkret-əyani və bədii təfəkkürə cavabdehdir. Bununla yanaşı, uzunmüddətli yaddaş və təfəkkürün mühafizəkarlığı üstünlük təşkil edir. Sonuncular irsiyyət daşıyıcılarıdır.

İkincisi, fiziki səviyyədə fərqlərdir. Oğlanlar ağır çəkiyə və yüksək fiziki qüvvəyə malik olurlar. Oğlan əli quruluşuna görə qısa və qalın barmaqları olmaqla fərqlənir. Kişi assimetriyasının göstəricilərindən biri şəhadət barmağın adsız barmaqdan qısa olmasıdır. Oğlan öz quruluşunu gücdə və hərəkətlərin mütənasibliyində gördüyündən müxtəlif yolla onu inkişaf etdirir. Onlar alətlərdən istifadə edərkən ehtiyatlılıq nümayiş etdirmələrinə baxmayaraq, əksər hallarda zədə alırlar. Oğlanlarda məkan obrazının vizual görünüşü üstünlük təşkil edir. Bu da öz növbəsində informasiyanı uzun və mürəkkəb şəkildə deyil, bir neçə hissəyə bölmək zərurəti yaradır. Oğlanlar ilk növbədə ətraf mühiti və əlaqədə olduqları adamları öyrənir.

Qızlar hərəkətlərində dəqiqlik nümayiş etdirirlər. Əşyalarla işləyərkən səliqəlilik və ehtiyatlılıq, hərəkətlərində yüksək dəqiqlik və uyğunlaşma müşahidə olunur. Qızlarda informasiyanın vizual mənimsənilməsi baş verir. Lövhənin eninə yazılmış mətnin uzun sətirələrini asan-

lıqla qavraya bilirlər. Oğlanlar isə bu sahədə müəyyən çətinliklərlə rastlaşırlar. Qızlar ilk növbədə özlərini və öz ətraflarını öyrənir, verbal fəaliyyətə güclü meyl göstərilir.

Üçüncü, koqnitiv səviyyədə fərqlərdir. Oğlanlarda tədris materialının öyrənilməsinə ciddi və keyfiyyətli yanaşma üstünlük təşkil edir; onlar abstrakt düşüncəyə, sərbəst yaradıcılığa meyl göstərilir. Bununla yanaşı, oğlanlarda fantaziya, mücərrədləşdirmə, fəlsəfi düşüncə, sintetik yanaşma, rəşional əsasda fikirləri ümumiləşdirmək qabiliyyəti üstünlük təşkil edir. Oğlanlarda dialoqa, diskussiya və mübahisəyə meyllik, qızgınlıq, diqqəti cəmləşdirmədə iti sürət müşahidə olunur. Oğlanlarda riyazi və texniki elm sahələrinə aid bacarıqlar daha geniş inkişaf edir; onlar təhsil illərində qeyri-bərabər oxumaqlarını 16-17 yaşa çatdıqda təkmilləşməyə başlayırlar.

Qızlarda tədris materialının öyrənilməsinə kəmiyyətli yanaşma üstünlük təşkil edir. Onlar üçün dəqiq təhlil, eləcə də konkret təfəkkür səciyyəvidir. Qızlar şablonçuluğa və icraçılığa meyl göstərilir; intuisiya, təfəkkürün konkretliyi, analitik yanaşma, emosional əsasda təhlil etmək bacarığı da səciyyəvi hallardır. Qızlarda monoloq və şərh etməyə meyl müşahidə olunmaqla yanaşı, həm də onlarda diqqətin cəmləşməsi sürəti aşağı olur, hətta kritik hallarda bu hisslər itir. Estetik qabiliyyət, dilləri qavramaq bacarığı, rəng çalarlarını tez seçmək, əmək bacarıqlarını daha dəqiq yerinə yetirmək qızlara məxsus xüsusiyyətdir.

Dördüncü, psixoloji səviyyədə fərqlərdir. Oğlanlar ətraf mühitin təsirinə daha tez adekvat reaksiya verir və ətraf mühitə asanlıqla uyğunlaşırlar, lakin qızlar stress hallarını ağır keçirirlər. Baş vermiş emosional pozuntu çətinliklə bərpa olunur. Qızlar daha məntiqli olurlar və ümumiləşdirməyə meyl göstərilir. Oğlanlar tez-tez affekt vəziyyətinə düşürlər, hissləri isə daha dramatik şəkildə olur və təbiətə daha fərdidirlər. Onların özlərini qiymətləndirməsi olduqca obyektiv və real hadisələr fonunda baş verir. Oğlanların əksəriyyətində söz ehtiyatı zəif, qısamüddətli, yaddaşın həcmi isə çox da geniş olmur, lakin onlar eyni zamanda təfəkkürün yaradıcı xarakterinə malikdirlər, on beş yaşdan oğlanlarda yüksək müşahidə və dəqiqlik bacarığı formalaşır.

Qızlarda ətraf mühitə uyğunlaşma həyəcan, bəzən isə emosional pozuntu ilə müşahidə olunur. Qızlar emosional hallar keçirməklə yanaşı, həm də emosional stressi ağlamaqla yaşayırlar; intuisiyaya inanaraq, analiz etməyə meyllik göstərməklə əhval-ruhiyyələri tez-tez dəyişir. Hisslərində daha optimistlik nümayiş etdirirlər. Özünüqiyəmətləndirmədə subyektivlik üstünlük təşkil edir, çünki əsas diqqət hisslərə, həyəcana, arzu və konfliktlərə yönəldilir. Qızlar qısamüddətli yaddaşa və geniş söz ehtiyatına malik olurlar. Qızlarda diqqətin yüksək inkişaf göstəriciləri seçmə qabiliyyəti və s. özünü biruzə verir.

Beşinci, ünsiyyət səviyyəsində fərqlərdir. Oğlanlar həyatda mübariz və daha aqressiv olurlar, əksər hallarda mətanət və sərtlik nümayiş etdirirlər; daimi dostluq münasibətləri saxlayırlar; öz hərəkətlərində qətiyyət göstərilər, risk etməyi sevir, texniki aparatlarla işləmək bacarığına malik olurlar. Onlarda fəallıqla-passivliyin kəskin əvəzləşməsi, hökm etmək və cəsarət hissləri, rəhbərlik etmə meylli müşahidə olunur. Oğlanlar üçün kompüter öz fantaziyalarını həyata keçirtmək üsuludur. Onlara güc, cəldlik və ağıl sahəsində yarışma əhval-ruhiyyəsi səciyyəvidir. İdmana və texnikaya həvəs, müəyyən peşə sahəsində özünütəsdiq müşahidə olunur. Oğlanlar üçün əks cinsin nümayəndələri vasitə deyil, yalnız bir məqsəddir. Cinsi inkişaf dövründə əksər hallarda maraq və meyllərin qərarlılığı müşahidə olunur.

Qızlar rəhmli, mehriban və qayğıkeş, dəyişikliyə və ünsiyyətə meylli olurlar. Fəaliyyətlərində ehtiyatlılıq göstərməklə yanaşı, incə və cansız işi də yerinə yetirmək bacarığına malikdirlər. Bədənin sakit, müntəzəm hərəkətlərini yerinə yetirmək qabiliyyəti ilə yanaşı, həm də çalışqanlıq, tabelik, təbii ki, rəhbərlik etmə deyil, daha tez tabe olmaq meylliyi qızlarda qabarıq şəkildə özünü biruzə verir. Qızlar üçün kompüter informasiyanın qəbulu və işlənməsində real vasitədir. Oğlanların diqqətini cəlb etmək qabiliyyəti, o cümlədən uşaqlıqdan gözəllik və qadınlıq hissləri qızlar üçün səciyyəvi amillərdir. Qızlar daha çox yüngül atletikaya, rəqsə maraq göstərilər. Şəxsiyyətlərarası səviyyədə özünə oxşarlarla müqayisədə özünütəsdiq qızlarda yüksəkdir. Qızlar

üçün oğlanlar öz məqsədlərinə nail olmaqda vasitədir. Qız öz qadın rolunda sabit və israrlıdır.

Qeyd olunanlar insanın-cinslərin bioloji sistem kimi assimetriyasının göstəricisidir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, həyatda gender fərqləri real olaraq mövcuddur, lakin bunlara baxmayaraq, ***təhsil müəssisələrində təlim – tərbiyə prosesinin təşkilində bu fərqlər nəzərə alınmur.*** Bunun üçün, müəllimlər ilk növbədə öz gender dominantını bilməli, eləcə də həmin dominantın hər təhsil alan şəxsə hansı formada təşəkkül tapdığını anlamalıdırlar. Gender dominantı dedikdə bu və ya digər şəxsə feminizm və maskulinizm əlamətlərinin mövcudluğu nəzərdə tutulur, bu isə əksər hallarda onun cinsi ilə uyğun gəlir. Aparılan tədqiqatların nəticələri göstərir ki, kişi gender dominantlı qadın müəllimə oğlanların auditoriyasında asanlıqla dil tapır, qadın gender dominantlı kişi müəllim isə qadın auditoriyası və ya qarışıq auditoriyanın qadın hissəsi ilə olduqca asan münasibət yaradır. K.D.Uşinski uzun illər məhz qızlarla işləmiş və xaricdə qadın təhsili ilə bağlı problemləri tədqiq etmişdir. Beləliklə, K.D.Uşinski əsas pedaqoji əsərlərini feminizm ilə ünsiyyət təcrübəsinin əsasında yaratmışdır.

Müşahidələr göstərir ki, kişi, qadın və qarışıq auditoriyalarda təlim-tərbiyə işi bu fərqlərin nəzərə alınması ilə həyata keçirilməlidir: bu da öz növbəsində təlim materialının müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsinə və müəllimin tərbiyəvi işinin təsirliliyinin səmərəliliyinə zəmin yaradır. Ümumiyyətlə şəxsiyyətin gender dominantına dair biliklərin istifadəsi perspektivləri barədə danışdıqda qeyd etmək olur ki, həmin biliklərin bütün fənn müəllimlərinə tərbiyə prosesində aşağıdakıları nəzərə almaları tövsiyə edilir.

Maskulin (kişi) – oriyentasiyada əsas diqqət vizual informasiyaya yönəldilir, burada abstrakt düşüncələrin mövcudluğu da istisna olunmur. Müəllimin şərh etdiyi materialın mənimsənilməsi, məşğələnin sonunda nəticələrin çıxarılması olduqca vacib sayılır. Bu qruplarda yeni materialın öyrənilməsi zamanı dialoq və diskussiyalardan istifadə mövzunun yaxşı mənimsənilməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan şərhin

məntiqiliyi xüsusi olaraq qiymətləndirilir. Kişi genderli təhsil alanlar təlim-idrak fəaliyyətində daha fərdidirlər və bu fəaliyyətin özünüqiymətləndirilməsini onlara etibar etmək olar, çünki bu qrup şəxslər təbiətə olduqca obyektivdirlər. Bununla yanaşı, bu cür şəxslər konkret tərəfdaşla mütəmadi qaydada iş birliyi qurur və məhsuldar fəaliyyəti həyata keçirmək bacarığına malik olurlar.

Femida (qadın)-oriyentasiyalı qruplarda konkret yazılı nümunələr tez mənimsənilir və uzun müddət yaddaşda saxlanılır. Bütün bunlar dəqiq xarakter daşıyır. Vizual informasiyanın üfqi istiqamətdə yerləşdirilməsi daha məqbul hesab edilir. Bu cür təlim alanlar bir qayda olaraq yaxşı inkişaf etmiş nitqə və nəzəri materialı uzun müddətə şərh etmək bacarığına malik olurlar, çünki daha geniş həcmli materialların öyrənilməsi və qavranılmasına səy göstərilir. Həmin qrup şəxslərlə işləyərkən rəngli əyani materialların istifadəsi məqsəduyğun hesab edilir. Onlar bir qayda olaraq yaxşı təhlil aparmaqla kollektivdə məhsuldar və səmərəli şəkildə işləmək qabiliyyətinə yiyələnirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, onların özünə qiymət verməsi obyektivlikdən uzaq olur və onların həyata keçirdiyi təlim-tərbiyə işində fəaliyyətin gedişatı və nəticələrini xaricdən təhlil etmək daha səmərəli hesab edilir.

Ümumtəhsil müəssisələrinin təcrübəsində biz əsasən gender əlaməti üzrə qarışıq oxuyan sinif uşaqları ilə rastlaşırıq. Bu səbəbdən də, qeyd olunan təhsil müəssisələrində təlim prosesi hər iki genderə dair göstərilən xüsusiyyət və istiqamətlər nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Hər bir müəllim öz məşğələlərini təşkil edərkən yuxarıda göstərilənləri nəzərə almalıdır.

Tədris prosesində gender xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması üzrə iş bir neçə istiqamətdə həyata keçirilə bilər. Birincisi, uşaqların hansı koqnitiv növə aid olmasını müəyyənləşdirən diaqnostika metodlarının işlənilib hazırlanması. Müşahidələr göstərir ki, həm qızlar, həm də oğlanlar arasında əks gender dominantı mövcuddur.

İkincisi, hər üç kollektivin (kişi, qadın, qarışıq) xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tədris metod və üsullarının seçilməsi və işlənilməsi vacib amildir. Belə ki, qızlar olan sinifdə yeni materialın izahı zamanı

müəllim təhsil alanların emosional sahəsinə təsir göstərə biləcək misal və nümunələrdən, oğlanlar olan sinifdə rəşional və sübut üsullarından, qarışiq siniflərdə isə hər iki variantdan istifadə edilməlidir. Bu da öz növbəsində öyrənilən materialın təlim alanlar tərəfindən dərk edilməsinin yeni səviyyəyə yüksəlməsinə şərait yaradacaqdır.

Üçüncüsü, dəqiq gender istiqamətinə malik fənn kurikulumlarının və yeni dərş vəsaitlərinin yaradılması barədə düşünmək və bu istiqamətdə müvafiq işlər görmək lazımdır.

Dördüncüsü, hər bir təhsil müəssisəsində gender əlaməti üzrə formalaşmış sinif və qrupların olması məqsədəuyğun olardı, məsələn, kimya-biologiya təmayüllü məktəbdə(lisey və gimnaziyalarda) ixtisas yönümlü təlimin təşkili zamanı bir sinif qızlardan, digər sinif oğlanlardan, üçüncü sinif isə qarışiq uşaqlardan ibarət ola bilər.

Beşincisi, Cəmsid Naxçıvanski adına ancaq oğlanlardan ibarət olan məktəblərdə təlim-tərbiyə işinin təcrübəsini və xüsusiyyətlərini öyrənmək lazımdır. Çünki qeyd olunan məktəb zəngin tarixə malik olmaqla yanaşı, geniş təcrübə toplamışdır. Lakin bu illər ərzində onlar gender-indefferent dərsləklərin əsasında işləyirlər.

Şəxsiyyətin gender dominantının diaqnostikası iki qrup- maskulin (kişi) və femida (qadın) əlamətlərin, eləcə də konkret həyat tərzinin müəyyənləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Burada söhbət gender rolunun qiymətləndirilməsindən deyil, məhz gender dominantının müəyyənləşdirilməsindən gedir.

2.6. Məktəblinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında özünütərbiyənin rolu

Təhsilin mühüm sosial-siyasi məqsədlərindən biri bazar iqtisadiyyatı şəraitində yüksək rəqabətə qabil olan insan tərbiyə etməkdən ibarətdir. Bugünkü şəraitdə dərin biliyə, geniş dünyagörüşə, yüksək mədəniyyətə, vətəndaş fəallığına, işgüzarlığa malik olmadan yaşamaq mümkün deyil. Bazar hər bir insanın sahibkarlıq, sərbəstlik və özfaa-

liyyətinin inkişafı üçün güclü stimuldur. Buna görə də hər bir insanın özünütərbiyəyə sövq edilməsi və onun nəticələrinə görə fərdi cavabdehliyinin yüksəldilməsi ön plana çəkilməlidir. Əgər tərbiyə özünütərbiyəyə əsaslanmırsa, o səmərəli ola bilməz.

Avropa mədəniyyətində «özü özünü yaratmış», yəni öz gücü ilə özünü yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırmış adam anlayışı var. Belə öz-yaradıcılığa yüksək mənəvi və ictimai şücaət kimi ehtiram edilir. Bizim ictimai şüurumuzda mükəmməllik prinsipinə hələ ki, bu şəkildə qiymət yoxdur. Onun sosial əhəmiyyəti ictimai fikirdə qəbul edilməyib. Lakin bu gün elm, mədəniyyət, hüquq, sağlam həyat tərzinin əsaslarının mənimlənməsi daxil olmaqla gənclərin təhsil və tərbiyəsinin dünya standartlarına istiqamətləndirilməsi olmadan işləri düzgün qurmaq olmur. Yaşamaq üçün fikirləşmək qabiliyyətinə malik olmaq, dəyişən şəraitə uyğunlaşmaq və ətraf mühiti başa düşmək lazımdır. Hər kəs məsuliyyətini dərk etməli və üzərinə müəyyən vəzifələr götürməlidir.

Özünütərbiyə – şəxsiyyət tərəfindən idarə olunan özünüinkişafdır. Lakin, eyni zamanda, özünütərbiyə və özünüinkişaf eyni şey deyil. Özünüinkişaf insanın şüur və iradəsindən asılı olmayan obyektiv prosesdir. Özünütərbiyə insanın şüur və iradəsinin təsiri ilə özünü dəyişdirməsi prosesidir. Özünüinkişaf ilkindir. Yaş ötdükcə o özünütərbiyəyə keçir, bu o zaman baş verir ki, şagird şüurlu surətdə öz «Mən»inin təkmilləşdirilməsində iştirak etməyə başlayır. (20, s.58-73).

Özünütərbiyə özünüinkişafın ali formasıdır. Özünütərbiyə yetkin şəxsiyyətin özünün hərtərəfli inkişafında şüurlu və müəyyən məqsədə yönəldilmiş iştirakını nəzərdə tutur. Özünütərbiyə zamanı şagird kimi isə təqlid etmir, o, məqsədini müəyyənləşdirir və ona yeni vasitə və üsullarla nail olmağa çalışır.

Özünütərbiyənin hərəkətverici qüvvələri müəyyən dərəcədə ziddiyyətlidir. Birinci, şagirdlərə qarşı irəli sürülən tələblərlə onların real davranışı arasında olan ziddiyyətlərdir. Cəmiyyətin, kollektivin tələblərini dərk edərkən və onun fəaliyyətinin onlara uyğun olmadığını görürkən insan özünü elə dəyişmək məcburiyyətində qalır ki, ona qarşı irəli sürülən tələblərə uyğunlaşsın. Əgər bu tələblərə məktəblilərin gü-

cü çatmırsa və köməklə müşayiət olunursa, o zaman bu yardım onların özünütərbiyəsinin hərəkətverici qüvvələrinə çevrilir.

İkinci, özünə qarşı tələbkarlığın kifayət qədər olmaması, iradənin zəifliyi, özünütərbiyə metodikasını bilməməsindən yaranan öz üzərində işləmək arzusu və bacarıqları arasında olan ziddiyyətlərdir. Burada çox şey məktəblinin psixoloji hazırlığından asılıdır.

Üçüncü, alınacaq nəticələrin qarşıya qoyulmuş məqsəd və özünüdəyişmə məsələlərinin uyğunsuzluğundan yaranan ziddiyyətlərdir. Məsələn, məktəblilər həyatı bacarıqlara əsaslanan təlim proqramını ciddi və dəqiq yerinə yetirməyə çalışırlar, lakin əldə olunmuş nəticə onlar üçün gözlənilən olmur. Bu, onun öz üzərində aparacağı işə mənfi təsir göstərir və gücünə inamın itməsinə səbəb olur. Bu halda təcrübəli pedaqoqlar məktəblilərə uğursuzluqların səbəbini göstərməyə, gördükləri işi təşkil edəndə dəfələrlə təkrarlamağın məqsədəuyğun olmasına inandırmağa çalışırlar. Özünütərbiyənin məqsəd və vəzifələri reallığa əsaslanmalıdır.

İnsanın fiziki və psixi vəziyyətində dəyişikliklər onun həyat fəaliyyətindən asılıdır. Ona görə də özünütərbiyə ən əvvəl fəaliyyət xarakteri daşıyır. Özünütərbiyə insanın öz istəyi ilə şüurlu, müəyyən dünyagörüş səviyyəsində özünü reallaşdıran, özünüifadə üsulu olan fəaliyyətidir. İnsan hər gün mühüm şücaət göstərmir, lakin hər kəs yoldaşlarına, valideynlərinə, müəllimlərinə, kiçiklərə və böyüklərə, özünün əsas işinə – əməyə və ya tədrisə, əşyalara, təbiətə, nəhayət özünə qarşı onun davranışını təşkil edən yaxşı və ya pis əməllər edir.

Bütün fəaliyyətlər kimi özünütərbiyənin səmərəliliyi də müxtəlif maddi, ictimai və mənəvi tələbatları təmin etməyə yönəlmiş maraq dərəcəsindən və motivləşdirmədən asılıdır. Əgər həyat fəaliyyəti qeyri-mütəşəkkil keçirsə, o zaman psixi və fiziki inkişafda dəyişikliklər də qeyri-mütəşəkkil ola bilər və inkişafın yerinə şəxsiyyətin geri qalması baş verər.

«Özünütərbiyə eyni zamanda ictimai, psixi, pedaqoji durumdan asılıdır və ondakı həlledici rol sosial göstəricilərə məxsusdur. Bu da aydındır ki, insan cəmiyyətdə yaşayır. O, valideyn-uşaq, müəllim-şa-

gird, uşaq-uşaq və b. İnsanlar arasında mövcud olan müxtəlif fəaliyyət və münasibətlər sistemini miras alır. İctimai münasibətlər çox zaman şəxsiyyətin dəyişməsinə müəyyən edir. Biz istəsək də, istəməsək də uşaq ictimai münasibətlər sistemində— bu ona təbiət tərəfindən verilib inkişaf edir. Cəmiyyətin həyat tərzini insanı formalaşdırır, ona görə özünütərbiyə öz mahiyyətinə görə ictimai prosesdir» (66,s.31).

Özünütərbiyə şəxsiyyətin inkişafında qanunauyğun haldır. Bu, onun müəyyən inkişaf mərhələsində və tərbiyənin nəticəsində yaranır. Beləliklə, əgər məktəbəqədər dövrdə uşağın həyatında tərbiyə aparıcı yer tutursa, yeniyetməlik yaşlarında o artıq özünütərbiyə ilə qüvvətləndirilir, gənc yaşlarında isə özünütərbiyə əsas və sərbəst prosesə çevrilir. Bununla demək olar ki, özünütərbiyə dinamik inkişafda olan prosesdir. Bu həm də onunla şərtlənir ki, yaş ötdükcə və cəmiyyət inkişaf etdikcə insana qarşı olan tələblər də dəyişir və onlara uyğun olmaq üçün o daim öz üzərində işləməlidir.

Tərbiyə özünütərbiyə ilə münasibətdə onun həm şərti, həm vasitəsi, həm də göstəricilərindən biridir.

Özünütərbiyə insanın ətraf mühitə və özünə, məşğul olduğu işə qarşı münasibətinin göstəricisidir. O, şəxsiyyətin öz «Mən»ini fəal dərk etməsini (özünüdərk), ətraf mühitlə münasibət yaratmasını (müəyyən dünyagörüşü), həyat təcrübəsini təkmilləşdirməsini, öz üzərində ardıcıl işləmə prosesini tələb edir. Özünüdərk səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, özünütərbiyə də bir o qədər davamlı və səmərəli olar. Öz «Mən»ini dərk etməyə özünüdərk, özünüdəhlil və özünəqiymət kömək edir. Öz növbəsində, öz davranışının, xarici mühitlə münasibətinin dərk edilməsi sonrakı özünüdərk, özünüdəhlil və özünəqiyməti stimullaşdırır, həmçinin özünütərbiyənin məqsədyönlülüyünün və istiqamətinin formalaşmasına səbəb olur.

Təhsil müəssisələrində şagird özünüidarəsinin inkişafına əhəmiyyət vermək lazımdır, çünki burada məktəblilər iştirak etməklə özünüidarəyə alışırlar. Ona görə də özünütərbiyəyə, həm də özünüidarə kimi baxmaq olar, lakin burada özünüidarə, öz davranış və daxili vəziyyətini idarə etmək mənasında götürülməlidir.

Özünütərbiyə və özünüidarə üçün seçimin və məqsədə çatmanın vacibliyi, həyat tərzinin, fəaliyyətin planlaşdırılması, bu fəaliyyətin təşkili (özünütəşkil), gediş və nəticələrin nəzarət və qiyməti, lazım gəldikcə isə öz hərəkətlərinin stimullaşdırılması və düzəlişi məsələləri xarakterikdir.

Həmçinin qeyd edək ki, özünütərbiyə öz təbiətinə görə iradi prosesdir. İnsanın iradəsi, yəni bütün sədləri dəf edərək özünü qeyd olunmuş məqsədə çatmağa məcbur etmək qabiliyyəti nə qədər güclü inkişaf edərsə, özünütərbiyə bir o qədər səmərəli olar. Öz növbəsində, özünütərbiyə ilə iradi xüsusiyyətləri inkişaf etdirmək olar. Bu proseslər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir.

Ümumi dəyərlər baxımından özünütərbiyənin məzmununu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar.

Özünütərbiyə – bu:

- şəxsiyyətin özünümüşahidəsi, özünün başqaları ilə, idealla müqayisəsi, özünəqiymət vasitəsilə təhlili, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, özündə nəyi dəf etməyin lazım olduğunu müəyyənləşdirilməsi, öz üzərində işləyə bilmək haqqında qərar qəbul etməsi;

- məqsədin müəyyənləşdirilməsi və fəaliyyət proqramının tərtibi;

- bəzi cəhətlərin təkmilləşdirilməsi və keyfiyyətlərdən uzaqlaşmaq üçün nəzərdə tutulmuş məqsədə və qarşıya qoyulmuş vəzifələrə çatmaqdan nəyi, nə vaxt və necə etməli olduğunu müəyyən edilməsi;

- özfəaliyyət – (təhsil, əmək, ixtisas, dərketmə, estetik, fiziki tərbiyə sahələrində) öz qarşısına qoyduğu məsələlərə iradi qüvvənin köməyi ilə çatması;

- özününəzarət, özünütəhlil, özünəqiymət, lazım gəldikcə isə düzəlişin aparılması məqsəd və vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi, özünüdəyişmə üçün optimal vasitə və üsulların axtarışını nəzərə alan fəaliyyətin özünüidarəsidir.

Təhsilalan özünütərbiyə haqqında təsəvvür əldə etməsi üçün bu prosesi xarakterizə edən müəyyən cəhətləri bilməlidir. Bunların sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

– şagirdin öz həyat tərzini, müsbət və mənfi cəhətlərini, özünə-qiymətin vacibliyini dərk etməsi;

– özünə qarşı tələbkərlilik, özündən narazı qalma, daha yaxşı olmağa cəhd, özünütərbiyənin vacibliyini anlaması;

– öz qarşısına müəyyən məqsəd qoymaq bacarığının formalaşması;

– idealının olması;

– qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq üçün müəyyən proqram və planın olması;

– özünütərbiyə metodikasını, öz üzərində işləmənin vasitə və üsullarını bilməsi, onlara yiyələnməsi (4, s.65-67).

Təhsilalanların özünütərbiyəsi haqqında konkret informasiya almağa diaqnostik metodlar kompleksinin tətbiqi geniş imkanlara malikdir.

Özünütərbiyənin vacibliyinin pedaqoqlar tərəfindən qəbul olunmasına baxmayaraq, məktəblilərin hamısı məqsədyönlü və müntəzəm olaraq onunla məşğul olmur və buna müvafiq olaraq əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmir.

Təhsilalanlar həmişə özlərini, öz imkanlarını düzgün dərk etməyi və qiymətləndirməyi bacarmırlar. Həm obyektiv, həm də subyektiv çətinlikləri hiss edərkən şagirdlərin çoxu, özünütərbiyədə öz şəxsi təşəbbüsləri ilə pedaqoji köməyə müraciət edirlər. Bu köməyi biz şagirdlərin özünütərbiyəsində stimullaşma kimi görürük. Onun mahiyyəti nədir?

Özünütərbiyənin stimullaşmasının mahiyyəti şəxsiyyətin tələbat və motivasiya səviyyəsində inkişafında, onda sağlam tələbatlar və fəaliyyət motivləri (davranış) formalaşdırmaq üçün vacib şərait yaratmaqdır.

Sistemli yanaşma mövqeyindən özünütərbiyənin stimullaşması onun ictimai- pedaqoji aspektində obyektin çoxsəviyyəli məqsədyönlü qarşılıqlı təsiri sistemi, stimullaşmanın subyektı və şəraiti kimi çıxış edir, bunun nəticəsində özünütərbiyədə tələbatlar inkişaf edir.

Özünütərbiyənin stimullaşması subyektı rolunda həm bütövlükdə cəmiyyət, onun ictimai institutları (məktəb, müəllim və şagird kol-

lektivləri, onların özünüidarə orqanları, ailə və s.) ədəbi qəhrəmanlar, tarixi şəxsiyyətlər, həm də şagirdin özü çıxış edir. Stimullaşma sisteminin üçüncü komponenti şagird şəxsiyyətinin yaş, ictimai və fərdi xüsusiyyətlərinə adekvat, özünüidarəni təmin edən məqsəd, prinsip, məzmun, təşkilat formaları, metodları, müəllim və başqa subyektlərin fəaliyyət vasitəsidir. Bu elə vasitə və metodlardır ki, bunların köməyiylə stimullaşma subyektləri şagirdlərin özünütərbiyəsi üçün şərait yaradır və onların öz üzərindəki işə olan tələbatı inkişaf etdirir və möhkəmləndirir.

Təhsilalanların özünütərbiyəsinin stimullaşması, onların tərbiyəsinin və özünütərbiyəsi məqsədinin harmonizasiyasına əsaslanmış, şəxsiyyətin özünüinkişafının məqsədyönlü idarə prosesidir. Bunu nəzərə alaraq özünütərbiyənin stimullaşmasının ümumi məqsədi – şagirdlərin özünüinkişaf və dərk olunmuş sosiallaşmasına kömək etməsidir.

Təhsilalanların özünütərbiyəsinin stimullaşması prosesində müəllim bu məsələləri həll edir:

- şagirdlərin özünü dərk etmələrini, onlarda adekvat özünə qiyməti formalaşdırır;

- şagirdlərin müxtəlif fəaliyyət növlərinə və ictimai münasibətlərə qoşulmasına, ictimai rollar sistemini mənimsəmələrinə yardım göstərir;

- şagirdlərə müəyyən formada həyat və fəaliyyətlərini təmin etməyə, ətrafdakı şəraitdən lazımi nəticə çıxarmağa kömək edir;

- seçim, təlim-tərbiyə prosesində məqsədəuyğun pedaqoji özünütərbiyə vasitələri və stimullarını həyata keçirir;

- şagirdlərin özünüinkişafı üçün şərait yaradır.

Özünütərbiyənin stimullaşması fasiləsiz və uzunmüddətli həyata keçirməni nəzərdə tutan dinamik inkişaf edən prosesdir ki, bu da ən əvvəl özünütərbiyə prosesinin uyğun xarakteri ilə şərtlənir. Daha bir xüsusiyyət – onun komplekslik xarakteri ilə bağlıdır. Bu onunla şərtlənir ki, şəxsiyyət hissələrlə deyil, bütövlükdə formalaşır, xasiyyətin və keyfiyyətin müəyyən cəhətlərinin inkişafı eyni zamanda, növbə ilə deyil, kompleks – əvvəlcə biri, sonra isə o birisi baş verir. Bununla bəra-

bər, özünütərbiyənin stimullaşmasına tərbiyə işində olduğu kimi uzaqlaşma və eyni cür olmayan nəticələr də xarakterikdir.

Təhsilalanların özünütərbiyəsinin stimullaşması bir əsas ziddiyyətin həll edilməsi ilə – şagirdlərin inkişaf səviyyəsi ilə, onlara qarşı cəmiyyətin və onun ictimai institutlarının irəli sürdüyü tələblər arasındakı ziddiyyətlərlə bağlıdır. Onun həlli şəxsiyyətin özünütərbiyəsinin vacibliyini şərtləndirir.

Təhsilalanın özünütərbiyəsinin stimullaşması obyektiv tələbatlar və cəmiyyət maraqları ilə təyin edilir. Bu da onun birinci və daha çox ümumi olan qanunauyğunluğudur. Bu prosesin ictimai şərtlənməsi onun səmərəliliyini təyin edən məqsəd, məzmun, stimullaşma vasitələrində təzahür olunur.

Başqa qanunauyğunluqlar içərisində – təhsilalanların özünütərbiyə və özünəinkişafının stimullaşması onun məqsəd, məzmun, vasitə və üsullarının birlik və qarşılıqlı əlaqəsi, onun nəticələrinin şagirdlərin müxtəlif fəaliyyət və ünsiyyətə daxil edilməsindən asılılığı, nəticələrin şagirdlərin ümumi inkişaf və tərbiyə səviyyəsindən, istifadə olunan vasitə, üsullarından və onlara uşaqların reaksiyasının adekvatlığından, şəxsiyyətin ətraf mühitlə ünsiyyətinin xarakterindən, şagirdlərin özünəinkişafına psixi və pedaqoji hazırlığı, müəllimlərin isə onu stimullaşmasından asılılığı xüsusi yer tutur (67, s.41).

Özünütərbiyənin stimullaşması ümumpedagoji və spesifik prinsiplərin nəzərə alınmasına əsaslanır.

Təhsilalanların özünütərbiyəsinin stimullaşdırma metodikası bunları: şagirdlərin özünütərbiyə diaqnostikası, onların özlərində şüurlu və məqsədyönlü formalaşdırmalı olduqları şəxsiyyətin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsi (şəxsi inkişafın layihəsi); bu keyfiyyətləri formalaşdırma ilə əlaqədar özünütərbiyə məqsədinin müəyyənləşdirilməsi; müəllim və şagirdlərin bu keyfiyyətləri formalaşdırmağa yönəlmiş fəaliyyətinin birgə qurulması; qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün vasitənin tətbiqi və modifikasiyası; şagirdlərin öz üzərində işləməsi üçün psixoloji- pedaqoji hazırlığı; son nəticənin səmərəliyinin aşkara çıxarılması.

rılmasını (şagirdlərin özünütərbiyəsinin təkrar diaqnostikası) nəzərdə tutur.

Adı çəkilən elementlər öz aralarında sıx əlaqədədir. Özünütərbiyənin diaqnostikasını apararkən müəllim hər bir şagirdin şəxsi inkişafını layihələndirir və eyni zamanda onların həyat fəaliyyətini təşkil edir. Şagirdlərin həyat fəaliyyətinin təşkili öz növbəsində onların inkişafı zamanı dəyişikliyin diaqnostikasını, şəxsi inkişaf layihəsinin təşkilini də nəzərdə tutur. Ancaq ayrılmaz birlik və qarşılıqlı əlaqədə, qarşılıqlı təsirdə olan adı çəkilən elementlər özünütərbiyənin stimullaşmasının bütöv bir prosesini yaradır.

Özünütərbiyənin diaqnostikası– şagirdlərin özlərinin şəxsiyyətlərini nə dərəcədə şüurlu, məqsədyönlü, müntəzəm, fəal inkişaf etdirməsi və təkmilləşdirilməsinin öyrənilməsidir. Bu da onları bunu etməyə vadar edir və əksinə, bununla məşğul olmağa mane olur. Bu, müəllimə imkan verir ki, hər bir şagirdin özünüinkişaf dinamikasını izləsin, onun stimullaşması üzrə öz fəaliyyətinin məzmunu və üsullarını müəyyən etsin.

Həm diaqnostika, həm də bütün mərhələlərdə ən vacib pedaqoji məsələ məktəblinin özünüdərkini stimullaşdırmaqdır. Özünüdərk onları daha mürəkkəb və gərgin fəaliyyətə, həqiqi özünütərbiyə kimi, özünü bürüzə verən şüurlu və məqsədyönlü özünüdəyişməyə hazırlayır.

Təhsilalanların özünütərbiyəsinin stimullaşdırılmasında əsas məsələ onlarda tələblərə müvafiq, məqsədyönlü və öz üzərində daimi işə hazırlığı formalaşdırmaqdır. Bu işə, şagirdlərin özünütərbiyəyə müsbət münasibətini ifadə edir.

Özünütərbiyənin stimullaşdırılması o vaxt səmərəlidir ki, o:

– şagird özünütərbiyəsinin və özünüdərkinin pedaqoji diaqnostikasına əsaslanır, əvvəlki təcrübə, səviyyə və özü üzərində işin xüsusiyyətlərini nəzərə alır, ardıcıl olaraq onunla qarşılıqlı əlaqədədir və şagirdləri özünə qarşı refleksiv münasibətə və qarşıdakı ixtisas fəaliyyətinə istiqamətləndirir;

– təlim-tərbiyə prosesini və dərsdənkənar fəaliyyəti əhatə edir, şagirdlərin ictimai rolları mənimsəməsinə yönəlir və hər bir şəxsin inkişafında şəxsi əhəmiyyətli dominantı nəzərə alır;

– şagirdlərin özünütərbiyəsi ən əvvəl onların müxtəlif fəaliyyət və ünsiyyətinin ixtisaslaşdırılmasına əsaslanan şəxsi və ictimai rifahın şəraiti və vasitəsi, onların ictimai münasibətlərə daxil edilməsi kimi dərk etməsinə kömək edir;

– müəllimlər şagirdlərlə münasibətlərinin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsinə, onların əməkdaşlığına əsaslanır ki, bu prosesdə bəziləri öz həyat tərzləri, şəxsi nümunələri ilə başqalarını cəlb edir.

Sübut edilmişdir ki, şagirdlərə daha çox stimullaşdırıcı təsiri özünütərbiyə ilə məşğul olan müəllimlər göstərir. Tərbiyənin istiqamətinin şəxsiyyətyönümlülüyü, onun təşəbbüsünün inkişafı, sərbəstliyi, pedaqoqlardan şagirdlərlə münasibətlərdə yeni mövqe və yeni üsullar tələb edir. Təlim-tərbiyə prosesində onlar bərabərhüquqlu tərəfdaş olmalıdırlar. Bu prosesdə bəziləri başqalarını necə yaşamaq lazım olduğunu çağırışla deyil, öz nümunəvi həyat tərzləri ilə sübut etməlidirlər.

Stimullaşdırmanın meyarları bunlardır: şagirdlərin öz üzərlərində aparılacaq işə qoşulması, özünütərbiyənin məzmunu, vasitə və metodlarının müəllimlərin fəaliyyətini stimullaşdıran məzmunla eyniliyi, özünütərbiyənin bütövlüyü, dərinliyi, müntəzəmliyi və səmərəliliyidir.

Şagirdlərin özünütərbiyəyə vadar edilməsi probleminin uğurlu həlli üçün vacib şərtlərdən biri – onların öz üzərində aparılan iş zamanı üzləşdikləri çətinliklərin təhlilidir. Onların sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

1) motivləşdirilmiş iradə komponentinin kifayət etməyən inkişafı, lazımi özünütənqidin və özünə qarşı tələbkarlığın olmaması, özünəqiymətin qeyri-adekvat olması;

2) özünütərbiyənin mahiyyəti və əhəmiyyətinin başa düşülməməsi, onun metodikasının bilinməzliyi (şagirdlərin çoxu özünütərbiyə haqqında heç nə eşitməyib və oxumayıblar, onların öz üzərlərində işləmək üçün lazımi təcrübələri yoxdur, onlar sosial cəhətdən qəbul edi-

lən özünü təsadüf vasitələrinə malik deyillər, onlar öz sərəncamlarında olan özünü inkişafın vasitə və üsullar arsenalından istifadə etmirlər);

3) özünü təkmilləşdirmə üçün stimula almağa imkan verən ünsiyyət vərdişlərinin olmaması;

4) asudə vaxtın çoxluğu və onu özünün inkişafı xeyirinə sərf etmə bacarığının olmaması (şagirdlərin çoxunun asudə vaxtları onların inkişafına mənfi təsir göstərən məşğuliyyətlərlə - fəaliyyətsiz vaxt keçirmə, videofilmlərin baxılması və s. ilə bağlıdır).

III FƏSİL.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİ, PLANLAŞDIRILMASI VƏ İDARƏ OLUNMASI

3.1. Tərbiyə işinin planlaşdırılması prinsipləri

Təhsil müəssisəsinin fəaliyyətini, müəssisə rəhbərinin, onun müavinlərinin işini, valideynlərlə, uşaqlarla işi, müəllimlərin peşəkarlığının inkişafını, fənn metodbirləşməsinin, uşaq birliyi təşkilatı rəhbərinin, sinif rəhbərinin, pedaqoji şuranın işini plansız təsəvvür etmək çox çətindir.

Planlaşdırma nəinki pedaqoji hadisələrin inkişafında qeyri-müəyyənliyi lazımı qədər azaltmağa, hətta bugünkü və sabahkı hərəkətlərin ardıcılığını təmin etməyə, eləcə də məktəblilərin təhsil və tərbiyə prosesinin gedişini qaydaya salmağa imkan verir. N.M.Kazımov bu haqda yazır: «Gənc nəslin tərbiyəsi təsadüfdən-təsadüfə, necə gəldi aparılır. Onun qarşısına qoyulmuş məqsədi həyata keçirmək üçün müəyyən tədbir (tədbirlər) görmək lazım gəlir. Qarşıdakı tədbir ətraflı şəkildə ölçülüb-biçilir, yəni planlaşdırılır. Tədbiri nədən başlamaq, onu necə davam etdirmək, bu işə kimləri cəlb etmək, tədbiri necə yekunlaşdırmaq haqqında aydın təsəvvür yaradılır. Tərbiyəvi tədbir beləcə ətraflı planlaşdırıldıqdan sonra təşkil olunur» (39, s. 251).

Tərbiyə işinin planlaşdırılmasından V.Q.Kutsenko yazır: «Tərbiyə prosesi həmişə gələcəyə yönəlir. Ona görə də irəliyə baxmaq, geniş fikirləşmək bacarıqlı sinif rəhbərində nə qədər yaxşı inkişaf edirsə, onun əsas fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti bir o qədər etibarlı olur...» (80, s. 239).

Təhsil müəssisəsində aparılan tərbiyə işinin planlaşdırılmasında şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin əhəmiyyətini xüsusi vurğulayan A.N.Abbasov yazır: «Sinif rəhbəri... şagirdlərlə aparılacaq işləri, o cümlədən, tərbiyə işlərini planlaşdırır, hər bir şagirdi diqqətlə öyrənir, onların fərdi xüsusiyyətlərinə, temperament tiplərinə bələd olur» (2, s. 168).

Ə.Ş.Həşimov isə tərbiyə işinin planlaşdırılmasında aşağıdakıları tövsiyə edir: «Sinfin tərbiyə işləri üzrə iş planı adətən «sinfin pasportu» ilə başlanır. Burada sinfin qısa xarakteristikası (şagirdlərin tərkibi, fəalları, əlaçıları, təlimdə xüsusi köməyə ehtiyacı olanları, ikinci ilə qalanları və s.) ilə yanaşı, qarşıda duran və xüsusi diqqət tələb edən əsas vəzifələr qeyd edilir. Bundan sonra plan sıra nömrəsi, görülməli işlər, əsas icraçı, icra vaxtı və qeyd qrafaları üzrə yazılır...» (38, s. 363).

Planlaşdırma işini Y.R.Talıbov, Ə.Ə.Ağayev və b. daha geniş götürürlər: «Planlaşdırma ən mühüm amil olub məktəbi idarə etməyin və ona rəhbərliyin zəruri tərkib hissəsidir. Planlaşdırma və məktəbə rəhbərlik məsələləri məktəbin müəllimləri ilə razılaşdırılır. Planlaşdırmanın əsasını əldə olan daxili və xarici informasiya təşkil edir. Xarici informasiyalara dövlətin direktiv sənədləri daxil edilir. Daxili informasiyaya isə məktəbin fəaliyyəti, əldə etdiyi nailiyyətlər, pedaqoji kollektivin işindəki çatışmazlıqlar və çətinliklər daxil edilir...» (61, s. 273).

V.C.Xəlilov yazır ki, «Sinifdən xaric işlər kimi, məktəbdən kənar işlərin də mövzu, əhatə dairəsi, forma və yolları genişdir» (36, s. 151).

Ə.X.Paşayev və F.A.Rüstəmov tərbiyə işinin aparılmasında əvvəlcə məqsədin müəyyənləşdirilməsini irəli sürürlər: «Tərbiyənin məqsədinin müəyyənləşdirilməsi mərhələsindən sonra tərbiyə işinin planlaşdırılması mərhələsi başlanır. Bu iki mərhələ bir-birindən nəzəri cəhətdən ayrılır, amma praktik olaraq onlar vahid, bir-birindən ayrılmaz prosesdir. Bu mərhələdə pedaqoq qarşısında vacib vəzifə durur. Bu, şagirdlərlə birlikdə fəaliyyətin istiqamətinin bütün incəliklərini müəyyənləşdirmək, iştirakçılar arasında vəzifələri bölmək, təkcə nə iş görmək lazım olduğunu deyil, həm də necə görmək lazım gəldiyini də göstərmək deməkdir» (57, s. 368).

T.V.İlin məsələyə bir qədər başqa cür yanaşır. O, göstərir ki, pedaqoji planlaşdırmanın əvvəlcə funksiyalarını müəyyənləşdirmək lazımdır (75, s. 6-7). Bura aşağıdakıları aid edir:

- *istiqamətləndirici funksiya*, bura planlaşdırma prosesində pedaqoji fəaliyyətin əhəmiyyətinin öyrənilməsi, işin məqsədi, məzmunu, onun konkret istiqamətləri və növlərinin təyini daxildir;

- *proqnozlaşdırıcı funksiyada* planın hazırlanmasında pedaqoji fikir formalaşır, pedaqoji sistemin gələcək vəziyyəti layihələşir, onun funksiyalaşmasının və inkişafının nəticələri aydınlaşır;

- *koordinatlaşan və ya təşkilati funksiya* pedaqoqlara səmərəli hərəkətlərin köməyi ilə yoxlama aparmağa və qarşısına qoyduğu məqsəddə çatmağa imkan yaradır;

- *reproduktiv (əks etmə) funksiya* kiçik bir fasilədən sonra görülmüş işin məzmununun və həcmnin bərpa edilməsini nəzərdə tutur.

Pedaqoji planlaşdırma təhsil müəssisəsinin fəaliyyət sahələrinin tərəflərinə, məktəb və sinif kollektivlərinin tərbiyəvi işinə təsir edir. Sinifdə təlim-tərbiyə işinin planlaşdırılması dedikdə sinif rəhbərinin, uşaqların və valideynlərin birgə fəaliyyəti, tərbiyə prosesinin təşkilinin üsul və yolları, təşkilatçının və iştirakçıların görəcəyi işi, onun keçirilmə müddəti nəzərdə tutulur.

Bu fəaliyyətin əsasını modelləşmə təşkil edir, axı tərbiyə işinin planı – tərbiyə prosesinin gələcək vəziyyətinin fraqmentlərindən birinin modelidir. Planlaşdırmanın uğurlu alınması üçün pedaqoji modelləşmənin prinsiplərinə riayət etmək lazımdır. Tərbiyə prosesi haqqında yaranmış nümunəvi təsəvvürlərin əsası qoyulmuş ideya və qaydaları sırasına – ***sistəmlilik, dəqiqlik, optimallıq, dialoq, fərdilik, elmilik, fasiləsizlik prinsiplərini*** aid etmək olar. Bu prinsipləri nəzərdən keçirək.

Sistəmlilik prinsipi tərbiyə prosesinə bir neçə qarşılıqlı komponentlərin cəmindən təşkil olunmuş çətin bir sistem kimi baxmağı tövsiyə edir. Məlumdur ki, sinfin tərbiyə sisteminin tərkibinə bu komponentlər: insanlar (sinif rəhbəri, sinif şagirdləri, onların valideynləri, məktəbin müəllimləri və başqa böyüklər); onların fərdi və kollektiv maraqları, tələbatı, dəyərli istiqamətləri, birgə fəaliyyətin ünsiyyəti və münasibəti, məqsədi, prinsipi, məzmunu, forması və təşkili üsulları; cəmiyyətin daxili və xarici əlaqələri; meyarları, göstəriciləri, tərbiyə

prosesinin vəziyyətinin və nəticələrinin öyrənilməsi, təhlili və qiymətləndirilməsinin qayda və metodları daxildir.

Planlaşdırma işinin gedişində adı çəkilən heç bir komponenti unutmamaq olmaz, çalışmaq lazımdır ki, onlar nəinki tərbiyə işinin planında öz əksini tapsın, həm də bu planda bir-biri ilə əlaqəli olsun. Sistemli planlaşdırma xüsusiyyəti təşkilatçıların və iştirakçıların zehni əməliyyatlarına və təcrübi hərəkətlərinə aid olmalıdır.

Konkretlik prinsipi plan tərtib edənlərə başqa təhsil kollektivlərində görülən işləri təkrar etməməyi tövsiyə edir. Planlaşdırmada sinfin inkişafında iştirak etmiş kollektiv üzvlərinin maraq və tələblərini nəzərə almaq vacibdir. Tərbiyə işində bu və ya digər forma və metodların düzgün seçimi pedaqoji situasiyaların səciyyəvi xüsusiyyətlərinin konkret tədris qrupunda necə dərk edilməsindən asılıdır. Bu prinsipə riayət olunması planauyğun işlərin, onların keçirilməsinin dəqiq vaxtının və ona cavabdeh olanların təyin edilməsini nəzərdə tutur.

Optimallıq prinsipi sinifdə tərbiyə işinin planlaşdırılmasının üç vacib halı ilə bağlıdır.

Birincisi, sinif rəhbəri planlaşdırma yolu ilə uşaqların və valideynlərin kollektiv aparılan işdə ən fəal iştirakının yolunu tapmalıdır.

İkincisi, bu birgə fəaliyyətin nəticəsi sinifdə həyat fəaliyyətini və oradakı tərbiyə prosesinin optimal variantını yaratmalıdır.

Üçüncüsü, sinif rəhbəri tərbiyəvi iş planının forma və quruluşunun elə optimal variantını seçməlidir ki, tərtib olunmuş sənəd sinif tərbiyəçisinin gündəlik fəaliyyətində istifadə üçün yararlı olsun.

Dialoq prinsipi aydınlaşdırır ki, planlaşdırma iştirakçılarının hərəkət və fikirlərinin dialoqu – plan hazırlığının əsas şərtidir. Kollektivin hər bir üzvünün fikirlərinə diqqətli münasibət, müxtəlif nəzər-nöqtlərinin hesaba alınması, sinifdə həyat fəaliyyətinin və orada tərbiyə prosesinin yaranmasının düzgün təyin edilməsində böyük məna kəsb edir.

Planlaşdırma prosesində müəllimlərin, şagirdlərin və valideynlərin dialoqu sonralar bu işin uğurla həyata keçməsinə şans yaradır.

Fərdilik prinsipi planlaşdırma iştirakçılarına sinifdə aparılan tərbiyəvi iş sistemi haqqında təsəvvür yaratmağa istiqamət verir. Burada

hər bir şagirdin fərdiliyinin nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman inkişaf prosesi isə modelləşmiş sistemin əsas amillərindən birinə çevrilir. Fərdilik prinsipi həm də planın hazırlanmasında uşaqların və valideynlərin kollektiv işdə fərdi xüsusiyyətinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Elmlik prinsipi sinif rəhbərinin plan işi hazırlığında tərbiyə və inkişafın mahiyyəti və qanunauyğunluqları, müasir pedaqoji konsepsiyaları, gənclərin tərbiyəsi haqqındakı nəzəriyyələri, milli və xarici ölkə alimlərinin şagirdlərlə aparılan tərbiyə işinin təşkili və planlaşdırılması haqqındakı fikirlərinə arxalanmasının elmi ifadəsidir.

Fasiləsizlik prinsipi planlaşdırma prosesində fasiləsizliyin əsas xüsusiyyətlərdən biri olduğunu plan tərtibçilərinin nəzərinə çatdırır. Sinif rəhbərinin iş planının mükəmməlliyi, bu işin hələ tam başa çatmamasıdır. Hətta təcrübəli sinif rəhbəri planın tərtibindən sonra, onda yeni düzəlişlər edir, çünki sinifdə tərbiyəvi iş sistemi – canlı orqanizmdir. Burada uşaq və böyüklərin maraqları, tələbatları, istəkləri mahiyyətə dəyişir, şəxsi psixi-emosional və iş münasibətlərində düzəlişlər edilir, onları əhatə edən sosial və canlı mühitlə yeni əlaqələr yaranır. Bütün bunlar sinif rəhbərini tərbiyə işinin planında dəyişikliklər etməyə məcbur edir.

Sinif rəhbəri müəllimlərlə, şagirdlərlə və valideynlərlə birgə fəaliyyətdə sadaladığımız prinsiplərə söykənərək planını tərtib edir. Tərbiyə işinin təqvim planı həftəlik və ya aylıq zaman kəsiyini əhatə edir və planlaşdırılmış işlərin adları, onların keçirilmə tarixi və müddəti, tədbir təşkilatçılarının soyadları haqqındakı informasiyanı özündə cəmləşdirir. Belə plan sinif rəhbərinin iş planı adlanır. Onun tərtibi, bir qayda olaraq, müəllim üçün elə bir çətinlik yaratmır, ona görə də gələcəkdə planlaşdırmanın perspektiv iş üsulundan, sinifdə tərbiyə planının illik və ya yarımillik quruluşundan, formasından və məzmunundan söhbət gedəcək.

Əvvəlcə, perspektiv plan hazırlanmasının alqoritmindən danışaq. Bu, sinif rəhbəri və digər planlaşdırma iştirakçılarının ardıcıl gördüyü

işlərin özünəməxsus texnoloji zəncirini təşkil edir. Bu zəncirin əsas halqaları bunlardır:

- 1) sinif rəhbəri tərəfindən tərbiyə işinin fəaliyyətinin, iş sırasının və müddətinin planlaşdırma üzrə təyin edilməsi;
- 2) tərbiyə prosesinin mövcud vəziyyətinin və nəticələrinin təhlili;
- 3) sinif rəhbəri tərəfindən sinfin obrazının, onun həyat fəaliyyətinin və tərbiyə prosesinin modelləşdirilməsi;
- 4) kollektiv planlaşdırma;
- 5) pedaqoji fikrin dəqiqləşdirilməsi, düzəldilməsi və konkretləşdirilməsi, tərbiyəvi iş planının tərtibi.

Hər bir pedaqoq bu prosesi addımbaaddım həyata keçirməklə, optimal və elmə əsaslanmış tərbiyəvi iş planı hazırlaya bilər. Sinif rəhbərinin perspektivli plan hazırlaması mexanizmini daha aydın təsəvvür edə bilməsi üçün, sinifdə və oradakı tərbiyə prosesində uşaq və böyüklərin birgə fəaliyyətinin daha geniş təsvir edilməsi məqsədəuyğundur.

Plan hazırlığında sinif rəhbərinin ***ilk addımı işlərin sırasını və müddətini nəzərə almasıdır.***

Faktiki olaraq müəllim hazırlanmış bir plan əsasında ikinci bir plan hazırlamalıdır. İlk baxışdan bu cümlə qərribə səslənə bilər, amma bütün qərribəliyinə baxmayaraq bu düzdür. Sinif rəhbərlərinin və planlaşdırma apararı digər iştirakçıların fəaliyyətinin daha məqsədəuyğun, nizama salınmış və təsirli olması üçün, tərbiyəvi iş planı qurulmasında mütləq birgə fəaliyyət göstərmək lazımdır. Şübhəsiz ki, sinif rəhbəri işlərin sırasının təyin edilməsində planlaşdırma alqoritmi haqqındakı biliklərindən istifadə edir. Lakin bu biliklərdən başqa, müəllim ümum-məktəb miqyasında tərbiyə işi planlaşmasının necə aparılması haqqında informasiyaya malik olmalıdır. Planlaşdırma işi təhsil müəssisələri ilə və onun struktur bölmələri ilə əlaqəli qurulmalıdır. Bu işdə L.B.Bayborodovanın (66, s. 57) yeni dərs ili üçün hazırladığı tərbiyə işinin planlaşdırılmasından istifadə etmək olar. O, belə məsləhət görür:

<i>Tarix</i>	<i>Görüləcək işin adı</i>
<i>mart</i>	<i>Yeni dərs ilində görülməli işin planlaşdırılması, təhlili üzrə sinif rəhbərlərinin seminarı. Yaradıcı qrupun yaradılması və onların işinin planlaşdırılması.</i>
<i>aprel</i> <i>1-ci həftə</i> <i>2-ci həftə</i> <i>3-cü həftə</i> <i>4-cü həftə</i>	<i>Təhsil müəssisəsinin fəal şagirdlərinin planlaşdırma işində iştirakının təhlili.</i> <i>Təhsil müəssisəsinin tərbiyə işinin nəticələrinin öyrənilməsi.</i> <i>IX, XI siniflərdə tərbiyə işinin nəticəsinin öyrənilməsi.</i> <i>Tədris ili ərzində sinifdə aparılan tərbiyə işinin kollektiv təhlili.</i> <i>Bəzi problem və məsələlərin gələn il həll edilməsinin irəli sürülməsi.</i>
<i>may</i> <i>1-ci həftə</i> <i>2-ci həftə</i> <i>3-cü həftə</i> <i>4-cü həftə</i>	<i>Təhsil müəssisəsində və sinifdə aparılan tərbiyə işinin valideyn iclaslarında kollektiv təhlili</i> <i>Sinifdə kollektiv planlaşdırma.</i> <i>Ümumi və məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin planlaşdırılması.</i> <i>Tədris ili ərzində aparılan tərbiyə işlərinin təhlilinin sinif rəhbərləri tərəfindən hesabatının yazılması.</i>
<i>iyun</i>	<i>Şagird kollektivinin iş planının qurulması. Tədris ili ərzində aparılan tərbiyə işinin təhlilinin yazılması.</i>
<i>avqust</i>	<i>Şagird kollektivi üçün metodik iş planının qurulması. Şagird kollektivinin iş planının pedaqoji kollektivdə müzakirəsi.</i>
<i>sentyabr</i> <i>1-ci həftə</i> <i>2-ci həftə</i> <i>3-cü həftə</i> <i>4-cü həftə</i>	<i>Şagird kollektivinin iş planının Pedaqoji şurada təsdiq olunması</i> <i>Sinifdə, resurs mərkəzində və birləşmələrdə kollektiv işin təşkili.</i> <i>Sinif və birləşmələrdə planlaşdırma üzrə toplaşma hərəkəti.</i> <i>Sinif və məktəbdənkənar təhsil müəssisə rəhbərləri tərəfindən tərbiyəvi iş planının tərtibi.</i>

Birgə fəaliyyət planının qurulmasında və perspektiv planlaşdırmanın həyata keçirilməsində şagird və valideynlərin iştirakının üsul və qaydalarını təyin etmək üçün bu məsələni psixoloq, tərbiyə işləri üzrə direktor müavini (təşkilatçı) və pedaqoji kollektivin digər üzvləri ilə həll etmək lazımdır.

Sınıfdə tərbiyə işinin plan üzrə aparılmasının ikinci addımı keçən tədris ilində həyata keçirilən tərbiyə işinin təhlil olunmasıdır. Pedaqoji təhlil çox vaxt əziyyətli və sinif rəhbərinin peşəkar fəaliyyətində əsas olmayan bir hissə kimi qəbul edilir, həm də xeyli fiziki və intellektual əmək tələb edir. Təhlil işinin təcrübi faydası hər zaman anlaşıqlı olmur. Amma İ.Əfəndiyev adına Elitar gimnaziyada aparılan eksperimental işlərin və çoxlu sayda sinif rəhbərlərinin iş planlarının öyrənilməsindən belə nəticə çıxarmaq olar ki, sinif rəhbərinin gələcəkdə görəcəyi işin planlaşması üçün tərbiyə prosesinin təhlili əsas yer tutur və tutmalıdır. Bu aşağıdakı şərtlərlə mümkündür.

- ✓ birincisi, təhlil qeyri-formal keçirilməməlidir;
- ✓ ikincisi, pedaqoji təhlil müxtəlif faktların və dəyərli fikirlərin eklektik (müxtəlifcinsli və heç vaxt birləşməyən) birləşməsini təsvir etməməlidir, amma onun aydın quruluşu olmalıdır və elmi-metodik prinsiplərə əsaslanaraq həyata keçirilməlidir;
- ✓ üçüncüsü, təhlil işi tənqidi-təhlilə uyğun olaraq işlənib hazırlanmalıdır;
- ✓ dördüncüsü, təhlil kifayət qədər məlumatlı və məzmunlu olmalıdır;
- ✓ beşincisi, sinif rəhbəri pedaqoji prosesdə iştirak edən insanların çoxunun: müəllimlərin, məktəblilərin və onların valideynlərinin, məktəbi idarəedənlərin, sinif kollektivi ilə mütəmadi olaraq əlaqə saxlayan pedaqoji ictimaiyyət nümayəndələrinin fikrini nəzərə almalıdır.

Müasir sinif rəhbərliyi təcrübəsində tərbiyə işinin təhlil edilməsinin bir neçə yanaşma yollarını müşahidə etmək olar; məsələn: təsviri, səthi, sistemli, problemli və şəxsiyyəti yönəldən. Sadalanan üsulların əsas cəhətlərini qeyd edək.

Təsviri yanaşmada öncə təlim-tərbiyə prosesinin müsbət və mənfi anları və nəticələri təhlil edilir. Eləcə də sinfin həyatında baş verən neqativ və müsbət halların «ifşa edilmə» səbəbləri aydınlaşdırılır.

Sistemli yanaşma pedaqoji prosesin ümumi vəhdətinin və onun bütün komponentlərinin əlaqəsinin: subyektlərin, məqsədin, mahiyyətin, vasitələrin (forma, metod, yol), fəaliyyətin və tərbiyə münasibətlə-

rinin nəticələrinin təhlilini nəzərdə tutur. Bu zaman pedaqoji prosesin sinfin həyatında birincilik qazanan əsas amilləri xüsusi qeyd olunur.

Problemli yanaşmada pedaqoji prosesin problem və təzadlarının ayrılması, təhlil və strukturlaşması baş verir.

Son zamanlar bəzi müasir tədris müəssisələrində tərbiyə və təhsildə «**şəxsiyyəti istiqamətləndirən yanaşma**» prinsipi uğurla həyata keçirilir. Bu, sinif rəhbərinin apardığı tərbiyə işinin pedaqoji təhlilinin xüsusiyyətini müəyyən edir. Şəxsiyyəti yönəldən yanaşmada təhlil fəaliyyəti bu baxışlarda nəzərə çarpır:

- ✓ uşağın şəxsiyyətinin inkişafı;
- ✓ məktəblilərin fərdi xüsusiyyətlərinin təşəkkül tapması və təzahürü;
- ✓ şagirdlərin şəxsi nailiyyətləri;
- ✓ sinifdə və məktəbdə şagirdlərin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaranması;
- ✓ məktəblilərin inkişaf prosesinin tibbi-psixoloji və sosial-pedaqoji təminat sisteminin funksiyalaşması.

Təhsil müəssisəsinin idarəedilməsi səviyyəsindən və tərbiyəvi işin ənənəsindən, müəllimin şəxsi xüsusiyyətlərindən və onun apardığı pedaqoji təhlil prinsiplərindən asılı olaraq, sinifdə təlim-tərbiyə prosesinin aşağıdakı təhlil növləri tətbiq edilə bilər:

- ✓ məqsədlərin reallaşması və məsələlərin həllinin təhlili;
- ✓ əsas hadisələrin və pedaqoji situasiyaların təhlili;
- ✓ tənqidi-istiqamətləndirici təhlil.

Məqsədin reallaşmasının təhlili

Bu təhlilin məqsədi adından bellidir. Sinif rəhbəri gələcək zaman üçün tərbiyə işinin planında müəyyən edilmiş məqsədin nailiyyət dərəcəsini qiymətləndirir. Bunun üçün məqsədin reallaşması meyarlarından, həm də tərbiyə məsələlərinin həlli haqqında fikir yürüdən göstəricilərdən istifadə olunur.

Əsas hadisələrin və pedaqoji situasiyaların təhlilinin aparılması üçün çoxlu məlumat olmalıdır. Onun toplanmasının formalarından biri məlumat axtarışlarıdır. Məlumatlarda adətən bunlar: nə keçilib, tədbirləri kim və nə vaxt təşkil edib, həyata keçilmiş fəaliyyətdən alınan nəticələr necədir? – göstərilir. İnformasiyalı – təhlil edilmiş məlumata aşağıdakı məzmununda əlavələr daxil edilir:

1. Həyata keçirilmiş fəaliyyətdə müsbət cəhətlər: birgə fəaliyyətin yaranma qaydasında, formasında və mahiyyətində xüsusən nə müəyyən edilib, kim başqalarından seçilə bilib, keçirilmiş tədbir məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafına necə təsir edib? Hansı problemlərin həllində irəliləyişlər olub?

2. Həyata keçirilmiş fəaliyyətdə mənfi cəhətlər: nə alınmayıb, kim öz işinin öhdəsindən gələ bilməyib, hansı pedaqoji və təşkilati məsələlərin axıra qədər həlli mümkün olmayıb?

3. Müştərək işin hazırlığı, keçirilməsi və sona çatması nəticəsində nə kimi yeniliklər mümkün olub? Keçirilmiş tədbirdən sonra hansı pedaqoji nəticələr gözlənilir? Yaxın günlərdə hansı problemlər kəskinləşə bilər və yaxud uzaq gələcəkdə üzə çıxar bilər?

4. Pedaqoqların iştirakı və mövqeyi işin səmərəliliyinə necə təsir etdi?

5. Müştərək fəaliyyətin mükəmməlləşməsi yolları və perspektivi haqqında nəticə və təkliflər.

Əsas hadisələrin uğurlu təhlil edilməsinə həyat fəaliyyətinin kollektiv təhlili imkan verir, hansı ki təhlil işində tərbiyə prosesinin bütün subyektlərinin: müəllimlərin, şagirdlərin, valideynlərin, məktəblinin dostlarının fəal iştirakını güman edir. Kollektiv təhlilin vacib informasiya mənbəyi ola biləcək formalarından bunları seçmək olar: şifahi müsahibə, anket sorğusu, açıq fikirlər vərəqinin doldurulması, müxtəlif məlumat vərəqlərinin tərtibi, radio, foto, divar qəzeti, «Ötən ilin işləri» mövzusunda filmin hazırlanması; yaradıcı kollektiv təhlilin müxtəlif formaları (şifahi jurnal, «canlı qəzet», «teleproqram», yaradıcı hesabat və s.) nailiyyətlərin baxışı, kollektivin özünü attestasiyası, sinif iclası – ilin yekunlarının başa çatmasına həsr olunur.

Tənqid-istiqamətləndirmə təhlili tərbiyə işinin hazırlanmış təsirlilik meyarlarından asılı olaraq, təlim-tərbiyə işinin səmərəliliyinin əsas göstəricilərinin dəyişilməsinin üzə çıxmasına yönəldilmişdir. Təhlil zamanı nəticələrin və proseslərin meyarını ayırd etmək lazımdır. Gözlənilən nəticələrin meyarı şagird şəxsiyyətinin inkişaf səviyyəsinin bu və ya digər keyfiyyətlərini, onların tərbiyəliliyini, təhsilini, sosiallaşmasını qiymətləndirməyə şərait yaradır. Prosesin meyarları tərbiyə fəaliyyətinin necə həyata keçməsinə, tərbiyə mexanizminin necə hərəkət etdiyini, tərbiyənin nəticələrinə bu və ya digər amillərin necə təsir etdiyini başa düşməyə kömək edir. Belə meyarların sırasına aşağıdakılar aid edilə bilər:

- ✓ tərbiyəvi münasibətlərdə insanpərvərliyin tətbiq olunması;
- ✓ sinif kollektivinin həyat fəaliyyətinə şagirdlərin cəlb olunması;
- ✓ iş və şəxsi münasibətlərin formalaşması;
- ✓ sinifdə özünüidarə işinin inkişafının təmin olunması;
- ✓ sinif cəmiyyətində sosial əlaqələrin qurulması;
- ✓ şagirdlərin inkişafının psixopedaqoji və tibbi-sosial səmərəliliyinin artırılması.

Sinif rəhbəri işinin təhlilində üç əsas mərhələni: hazırlıq, əsas və reflektiv (qeyri-ixtiyari) qeyd etmək olar.

Birinci mərhələnin təsis edilməsi müəllimin təhlil fəaliyyətinin həyata keçməsi ilə bağlı olan hazırlığında cəmləşir. Bu zaman sinif rəhbəri pedaqoji təhlilin mövzusunun və məqsədini müəyyən edir, proqram və təhlil fəaliyyətinin vasitələrini (meyarları, formaları, təhlilin üsul və qaydalarını) hazırlayır, bu işdə tərbiyə prosesinin bütün işçilərinin iştirakını nəzərə alır.

İkinci mərhələdə sinif rəhbəri öz söylərini tərbiyə prosesi haqqında informasiyanın toplanmasına və sistemləşdirilməsinə, pedaqoji fəaliyyətin nəticələrinin təhlilinə və qiymətləndirilməsinə, sinfin həyatında və şagirdlərin tərbiyəsində müsbət və mənfi cəhətlərin üzə çıxarılmasına, tərbiyə prosesində problem və ziddiyyətlərin müəyyən edilməsinə, sinfin tərbiyə sisteminin inkişafının proqnozlaşdırılmasına, sinif

cəmiyyətində təlim-tərbiyə prosesinin mükəmməlləşməsi və yeniləşməsi üzrə nəticə və təkliflərin dürüst ifadə edilməsinə yönəldir.

Sonuncu mərhələdə müəllim aparılmış təhlil fəaliyyətini qiymətləndirir, informasiyalı-analitik materiallarda faktiki və üslubi dəqiqləşdirməliyi aradan qaldırır, orada lazımı düzəlişlər edir.

Sınıf rəhbərinin tərbiyə işi planının qurulmasındakı üçüncü addımı müəllim tərəfindən sinfin obrazının və orada tərbiyə prosesinin modeləşdirilməsidir.

Sinfin siması dedikdə, biz müəllimin sınıf ictimaiyyətinin gələcək vəziyyəti haqqında olan təsəvvürlərini başa düşürük. O bir neçə hissədən ibarətdir. Sinfin simasının əsas göstəriciləri bunlardır:

- a) təhsil alan sınıf şagirdlərinin siması;
- b) sınıf şagirdlərinin fəaliyyətinin siması, yəni münasibətlərin və ünsiyyətin səviyyəsi;
- c) sınıf şagirdlərinin «xariclə» əlaqəsi və münasibətləri haqqında təsəvvürlər, onun məktəb ictimaiyyəti arasında yeri və rolu.

Sınıf şagirdlərinin simasını yaradan hər hissəni nəzərdən keçirək.

Təhsil alan sınıf şagirdlərinin siması

Bu sima müəllimin sınıf üzvlərinin ictimaiyyət arasında tərbiyəsindəki daha vacib keyfiyyətləri haqqında olan təsəvvürlərindən yaranır. «Şagird siması»nı yaradarkən, sınıf rəhbəri çox çətin bir suala cavab tapmağa çalışır: uşaq öhdəsinə düşən vətəndaşlıq, oğulluq və ya qızlıq, qardaşlıq və ya bacılıq, şagirdlik, cəmiyyətin həqiqi üzvü olmaq və başqa funksiyaları yerinə yetirərkən, hansı keyfiyyətlərə malik olmalıdır ki özünü məktəb və sınıf kollektivində, ətraf aləmdə yaxşı hiss edə bilsin; əsl xoşbəxt insan olmaq üçün öz güc və imkanlarını reallaşdırmağa bilsin. Bu biliklər müəllimə tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələrini, onun səmərəliliyinin meyar və göstəricilərini düzgün təyin etməyə kömək edəcək.

Sınıf-şagirdlərinin fəaliyyətinin siması, yəni münasibətlərin və ünsiyyətin səviyyəsi

Hər müəllim sinifdə intellekt və mənəviyyatca zəngin, estetik dolğunluğu olan, mənəvi təmizlik və emosional tərəfdən ürəkaçan ab-

hava yaratmağa çalışır. Amma hamıya belə münasibət yaratmaq nəşib olmur, bunun səbəbi müəllimin sinif kollektivinin birgə fəaliyyətinin istiqamətləri və qaydaları, xüsusiyyətləri haqqında dəqiq biliklərə malik olmamasıdır.

Əvvəla, sinif rəhbəri sinif həyatının birgə fəaliyyətin hansı növünün (turizm və ölkəşünaslıq işi, klub fəaliyyəti, şagirdlərin milli mədəni ənənələr əsasında tərbiyəsi və s.) birincilik təşkil etdiyini təyin etməlidir. Qabaqcıl sinif rəhbərlərinin tərbiyəvi iş təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, onlar bir tərəfdən məktəblilərin tərbiyə və inkişafında fəaliyyətin müxtəlif formalarından istifadə etməyə çalışırlar, digər tərəfdən isə nümunə olaraq fəaliyyətin bir növünü seçirlər və onun köməyi ilə sinfin tərbiyə sistemini qururlar, sinif kollektivinin təkrarolunmaz fərdiliyini («simasını») yaradırlar. A.V.Qavrilin aşağıdakı tələblərə uyğun olaraq, əsas və sistemləşmiş fəaliyyət növünü seçməyi təklif edir:

- ✓ bu fəaliyyət növü qeyri-formaldır, amma tərbiyə prosesinin məqsədinə düzgün cavab verir;

- ✓ o, əsas kollektivin tələbatını bildirir və şagirdlərin əksəriyyəti bunu nüfuzlu hesab edir;

- ✓ müəllimlər məktəblilərin tərbiyəsində bu metoddan yüksək peşəkarlıqla istifadə edirlər;

- ✓ uşaq və böyüklərin birgə fəaliyyətinin başqa növləri ilə əlaqələr formalaşır;

- ✓ onun inkişafı üçün maliyyə (özəl, yeni tip məktəblərdə), maddi-texniki və başqa zəminlər mövcuddur (71, s. 42).

Əsas fəaliyyət növünün seçilməsi öncə şagirdlərin tələbat və maraqlarından, müəllimin şəxsi xüsusiyyətlərindən, təhsil müəssisəsinin növündən asılıdır. Çox vaxt sinif rəhbərinin turizm və ya idmana, teatr və ya bədii özfəaliyyətə marağı şagirdlərin ümumi marağına çevrilir və bunun əsasında sinfin tərbiyə sistemi yaranır, onun fərdiliyi formalaşır. Tez-tez gimnaziya və liseylərdə sistemə uyğun fəaliyyət növünün seçilməsi məktəb kollektivinin ixtisasa meyli ilə əlaqələnin: biologiya

sinfində – ekoloji fəaliyyət; idmanda – fiziki tərbiyə və sağlamlıq, xarici dillərdən seçmə sinfində – idraki-diyarşunaslıq və s.

Fəaliyyətin əsas və digər növləri ilə yanaşı, sinif rəhbəri şagirdlərin inkişafının, mükəmməlləşməsinin forma, qayda və yollarını bilməlidir. Son illərdə pedaqoqlar şagirdlərin iş və qeyri-formal münasibətlərinə, məktəblilərin kommunikativ mədəniyyətinin inkişafına diqqəti artırıblar. Pedaqoji təcrübədə ünsiyyət təlimləri, kommunikativ oyunlar, ünsiyyət və inkişaf saatları, kommunikativ mədəniyyət dərəcələri və klubları yaranıb. Bu nəinki tərbiyə prosesini zənginləşdirir, həm də onun təsirliliyinin artmasına şərait yaradır.

Sinfin həyat fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti əsasən sinif ictimaiyyətinin üzvləri arasında formalaşan münasibətlərin xüsusiyyətindən asılıdır. Sinif rəhbərinə sinifdə olan şəxsi və tədris münasibətlərinin real vəziyyətini, onların yaxşılaşmasının imkan və yollarını aydın təsəvvür etmək lazımdır. Müəllimin diqqətində bütün şagirdlər olmalıdır, xüsusilə o şagirdlər ki, onlar uşaqların kollektiv işində fəal iştirak etmirlər. Arzu olunur ki, müəllim sinfin gələcəyini fikirləşəndə hər bir uşağın özünüreallaşdırması və özünütəşdiqi üçün yol müəyyənləşdirə bilsin, tərbiyə etdiyi hər uşaq üçün rahat və müdafiəli şəraitin yaranma yollarını tapa bilsin.

Sinif şagirdlərinin «xaric»lə əlaqəsi və münasibətləri haqqında təsəvvürlər, onun məktəb ictimaiyyətində yeri və rolu olmadan sinfin siması bütövlük təşkil edə bilməz. Müəllim aydın başa düşməlidir ki, şagirdin şəxsiyyətinin inkişafına tərbiyənin təsirini sinif kollektivi çərçivəsilə məhdudlaşdırmaq olmaz, ona görə də öz söylərini açıq tərbiyə sisteminin yaranmasına yönəltməlidir. Sinfin simasını yaradarkən, müəllim öz şagirdlərinin ümumməktəb tədbirlərində, paralel siniflərdə oxuyan yaşlıları ilə işlərdə, daha kiçik və böyük məktəblilərlə işlərdə iştirakını nəzərə alır. Bunu da fikirləşmək məqsəduyğundur ki, sinfin həyat fəaliyyəti ümumməktəb kollektivinin tərbiyə potensialını nə ilə zənginləşdirə bilər? Bizim fikrimizcə, sinfin dostlarını yaxın sosial mühtdə axtaran sinif rəhbərləri düz edirlər. Onlar valideynlər, nənələr,

babalar, dərnək rəhbərləri, xalqın mahir söz ustaları: şairlər, yazıçılar; müharibə veteranları və qaziləri ola bilər.

Sınıf kollektivinin yaxın dostları yaşına, xarakterinə, peşəsinə, siyasi görüşlərinə görə müxtəlif olan, lakin iki vacib keyfiyyətinə görə oxşar insanlar olur: birincisi, onlar şagirdlərdə nə üçünsə (öz maraqları, həyat təcrübələri, istedadlarına görə) maraq doğurur; ikincisi, onlar uşaqlar üçün xeyirli bir iş görməyə meyl göstərilir. Həmişə böyüklərin belə hərəkəti şagirdlərdə adekvat reaksiya yaradır, onlar da çalışırlar ki, ətraflardakılara lazımlı insan olsunlar, ehtiyacı olanlara qayğı göstərməyə can atsınlar.

Sınıf şagirdlərinin simasının təsvirini tamamlayaraq qeyd etmək lazımdır ki, o tərbiyə prosesinin lazımlı, mümkün və arzuolunan vəziyyətini əks etdirməlidir.

Lazımlı – bu, sınıf şagirdlərinin tərbiyə prosesinin inkişaf ideyaları və obyektiv qanunauyğunluqların nəzərə alınması əsasında model-lənmiş vəziyyətdir.

Mümkün – bu, sınıf kollektivinin inkişafını real şərtlərə uyğun olaraq layihələndirən, müəllimin təhlil işində aydınlaşan vəziyyətdir.

Arzuolunan vəziyyət pedaqoq və şagirdlərin arzu və maraqları əsasında yaranır.

Sınıf rəhbəri ancaq belə formalaşmış sınıf şagirdlərinin simasını yaratdıqdan sonra tərbiyə işinin planlaşdırılması fəaliyyətində dördüncü addımı ata bilər. Tərbiyə işinin planının qurulmasında dördüncü *addım-kollektiv planlaşdırma*dır.

Sınıf şagirdlərinin fəaliyyətinin kollektiv planlaşdırılmasında sınıf rəhbəri ilə yanaşı sinfin bütün şagird kollektivi, eləcə də onların valideynləri və məktəblinin dostları iştirak etməlidir. E.B.Titova kollektiv planlaşdırmanı metodik nöqteyi-nəzərdən kollektiv yaradıcılıq fəaliyyətinin təşkilində ən çətin mərhələ sayır. Eyni zamanda növbəti birgə fəaliyyətdə onun həlledici və ümidverici yer tutduğunu göstərir (94, s. 27).

Təcrübəli pedaqoq və metodistlər sübut etməyə çalışırlar: əgər ilkin iş aparmadan şagirdlərdən gələn dərs ilinin iş planına öz arzularını

bildirmələrini xahiş etsək, sözsüz ki, arzu olunan nəticəyə nail ola bilmərik. Bu zaman əsassız və primitiv təkliflər irəli sürülər. Nadir hallarda orijinal və maraqlı ideyalar təklif edilə bilər. Görünür ki, plan qurulması işinə şagirdlərin, valideynlərin və sinif nümayəndələrinin cəlb edilməsi üçün xüsusi texnologiyadan istifadə etmək lazımdır.

Belə texnologiya vaxtilə kommuna hərəkətinin nəzəriyyə və təcrübəsində xırda detalına qədər işlənib hazırlanmışdı. O, nəzəri və təcrübəli pedaqogikaya «kollektiv planlaşdırma» adı ilə daxil olmuşdur. Kommuna pedaqogikası hesab edirdi ki, kollektiv planlaşdırma – yaradıcı təşkilatçılıq işidir. Bu zaman kollektivin hər bir üzvü perspektivlərin meydana çıxmasında, yeni dövr üçün ümumi işlərin axtarışında və seçimində, belə işlərin konkret planının hazırlanmasında iştirak edir. Kollektiv təşkilatçılıq fəaliyyətinin vacib mərhələsi kimi kollektiv planlaşdırma özündə bunları cəmləşdirir: ümumi təkliflərin yığılmasını; plana ən yaxşı təklif müsabiqəsini, ən yaxşı iş lahiyəsi müsabiqəsini; təkliflərin sorğusunu; iş və dostlar kəşfiyyatını – ilkin və kütləvi, plana uyğun təkliflərlə «təcili» qəzetlərin hazırlanmasını (müzakirə üçün) və s. Sonrakı illərdə kollektiv planlaşdırmanın yaradılmış texnologiyası yeni forma, metod və qaydalarla zənginləşdi. Onların sırasına ideya və təkliflər «hərrac»ını, açıq təkliflər vərəqəsini, ideya və təkliflər bankını (fond, «bank», «poçt qutusu»); jurnal-estafetini (ənənəvi), diskussiyanı, plan layihələrinin müdafiəsini və s. aid etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, kollektiv planlaşdırma texnologiyası həm ayrıca işlərin hazırlanmasında, həm də müəyyən zaman kəsiyinin iş və tədbirlərinin ümumi seçimində istifadə olunur.

Hər bir texnologiya işlərin ardıcıl görülməsindən əmələ gəlir. Sınıfdə tərbiyə işinin planlaşdırılması mərhələsində aşağıdakılar yerinə yetirilə bilər:

- 1) yeni dövr üçün sinfin həyat fəaliyyətinin şagird və valideyn fəalları ilə ilkin planlaşdırılması;
- 2) kollektiv planlaşdırmanın pedaqoji müəyyənləşməsinin təşkili;
- 3) sınıfdə həyat fəaliyyətinin sinif ictimaiyyəti tərəfindən perspektiv planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;

4) sinfin həyat fəaliyyəti planının reallaşmasının pedaqoji müşayiətinin valideyn və sinif dostları ilə birgə layihələşdirilməsi.

Sadalanan işlərə metodik baxışı nəzərdən keçirək.

Sinif cəmiyyətinin həyat fəaliyyətinin ilkin planlaşdırılması zamanı plan tərtibçilərinin dairəsini genişləndirmək, şagird və valideynlər arasında olan fəalları gələcəkdə görülməli işlərə cəlb etmək və onların dəstəyini almaq vacibdir. Fəallar qrupu ilə iş planına edilən təkliflərin müzakirəsinin və planlaşdırma prosesinə bütün şagirdlərin və valideynlərin cəlb edilməsinin belə variantı mümkündür:

a) sinif şagirdlərinin həyatında olan daha aktual problemlərin üzə çıxarılması və dərk edilməsi;

b) planlaşdırılmış müddət üçün məqsəd və məsələlərin irəli sürülməsi;

c) gələcək həyat fəaliyyətinin ümumi ideyalarının düşünülməsi;

ç) növbəti tədris ilinin əsas işlərinin təyin edilməsi;

d) kollektiv planlaşdırma iştirakçılarının işlərinin müddət və sırası haqqında olan suallarına cavab axtarışları;

e) kollektiv planlaşdırma üzrə tədbir keçirilməsində cavabdehlərin təyin edilməsi.

Kollektiv planlaşdırmanın pedaqoji müşayiətinin təşkili onun həyata keçirilməsinin uyğun şərtlərini təklif edir. Bunun üçün aşağıdakılara riayət etmək lazımdır:

a) sinfin təklif irəli sürən üzvlərilə əvvəlcədən məsləhətin vaxtı, yeri və məzmunu haqqında danışmaq;

b) planlaşdırma iştirakçı və təşkilatçıların vaxtında informasiya almasını və əlaqəsini təşkil etmək;

c) yığım hazırlığı və iş planında ideya və təkliflərin müdafiəsinin aparılmasına kömək etmək;

ç) mikroqrup rəhbərlərinə kollektiv planlaşdırmanın gedişi, vaxtı və nəticələri haqqında, mikroqrupun işinin təşkilinin üsul və qaydaları haqqında göstərişlər vermək;

d) planlaşdırma işinin ayrı-ayrı sahələrinə cavabdeh şəxslərə kömək etmək.

Perspektiv planın hazırlanmasında sinif şagirdlərinin fəaliyyətini bir neçə dövrə bölmək məqsəduyğundur:

I dövr – kollektiv planlaşdırma üzrə hazırlıq;

II dövr – insanlarla məsləhətləşmələr;

III dövr – əməkdaşların axtarışı;

IV dövr – ideya və təkliflərin illik plana toplanması;

V dövr – sinfin həyat fəaliyyəti planının qurulması;

VI dövr – kollektiv planlaşdırmanın yekunlarının çap olunması.

Sinfin fəaliyyət planının pedaqoji təminat yolu ilə reallaşmasının layihələşdirilməsi təlqin edir ki:

a) böyükklər tərəfindən birgə fəaliyyətin əsas istiqamətləri üzrə nəzarətçilərin təyin edilməsi;

b) böyükklər arasından şagirdlərə ayrı-ayrı işlərin və tədbirlərin hazırlanması və keçirilməsində kömək göstərən cavabdehlərin müəyyənələşdirilməsi;

c) sinif şagirdlərinin fəaliyyəti və tərbiyə prosesinin təşkili informasiyasının köməyi ilə modelləşdirilməsi;

ç) məktəb kollektivinə daxili və xarici sosial münasibətlərin genişlənməsində və möhkəmlənməsində kömək göstərilməsi işinin layihələşdirilməsi.

Kollektiv planlaşdırmanın saydığımız bu forma, metod və qaydalarından düzgün və ardıcıl istifadə olunması, tərbiyə işi planının qurulmasının uğurla bitəcəyinin təminatıdır.

Planlaşdırma üzrə birgə fəaliyyətdə sonuncu addımı – dəqiqləşdirmə, pedaqoji fikrin düzəldilməsi və *tərbiyə işi planının tərtibi* sayılır.

Sinif rəhbəri kollektiv planlaşdırmanın forma və metodlarından istifadə etdikdən sonra, bir qayda olaraq, sinifdə tərbiyə prosesinin və həyat fəaliyyətinin yeni dərs ilində necə qurulması haqqında olan fikirlərində düzəlişlər edir və dəqiqləşdirir. O, şagirdlərin və valideynlərin təkliflərini mümkün qədər nəzərə almağa və bunun əsasında tərbiyə fəaliyyətinin məqsədli, məzmunlu, təşkilatlı və dəyərləndirici-diaqnostik komponentləri haqqında dəqiq təsəvvürlər formalaşdırmağa çalışır.

Bu mərhələdə sinif rəhbəri artıq **tərbiyə işi planının tərtibinə başlaya** bilər. Bunun üçün müəllimə planın forma və quruluşunun daha səmərəli variantını seçmək və qurulmasında pedaqoji planlaşmanın tələblərinə riayət etmək lazımdır.

Son illərdə çap olunmuş «Pedaqogika» dərsliklərindən birinin müəllifləri tərbiyəvi iş planı üçün aşağıdakı tələbləri irəli sürürlər:

- ✓ təhsil məsələlərinin dəqiqliyi və müəyyən məqsədə doğru yönəldilməsi;

- ✓ planın müxtəsərliyi, onun yığcamlılığı;

- ✓ uşaq fəaliyyətinin təşkilinin və maarifləndirilməsinin optimal uyğunluğu, məzmunu, forma və metodlarının müxtəlifliyi;

- ✓ varislik, sistemlilik və ardıcılıq;

- ✓ nəzərdə tutulmuş iş növlərinin uyğunluğunun perspektivliliyi və aktuallığı;

- ✓ pedaqoji rəhbərliyin və şagird fəallığının birliyi;

- ✓ şagirdlərin fərdi və yaş xüsusiyyətlərinin hesabatı, reallığı, onların hazırlığının və həyat tərzinin səviyyəsi;

- ✓ məktəbdənkənar və məktəbdaxili işlərin sinifdaxili işlə əlaqəsi;

- ✓ planın məktəb və ümumi uşaq təşkilatlarının fəaliyyəti ilə uzlaşdırılması;

- ✓ planın dəyərləndirilməsi... (89, s. 172).

Sadələnən tələblərə riayət edilməsi sinif rəhbərinə tərbiyəvi iş planının qurulması və tərtibi işinin düzgün və səmərəli həyata keçirməyə şərait yaradır.

3.2. Tərbiyə işinin planının mahiyyəti, forması və quruluşu

Tərbiyə işinin planlaşdırılmasında sinif rəhbəri şagird tərbiyəsinin məqsədi, forması və qaydasının təyini ilə yanaşı, tərtib edilən sənədin mahiyyəti, forma və quruluşunun optimal variantını tapmağa çalışır. Bu və ya digər variantın seçimi çox vaxt müəllimin şagirdin inkişafında tərbiyənin rolu, qanunauyğunluqları və mahiyyəti, məktəbin

pedaqoji kollektivində planlaşdırma ənənəsinin necə yaranması və tərbiyə fəaliyyətinin təşkili kimi sinif rəhbərinin pedaqoji iş haqqındakı şəxsi nəzəri təsəvvürlərindən asılıdır. Hər tədris ilində müəllim tərbiyə işini planlaşdırır və öz planının məzmunu, forması və quruluşunun düzgün seçimi haqqında düşünür. Sinif rəhbərinin iş planı üçün irəli sürülmüş tələblərə əsaslanaraq bu sənədin 6 hissədən ibarət qurulmasını tövsiyə etmək olar:

- ✓ ötən ilki tərbiyə işinin təhlili;
- ✓ tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələri;
- ✓ tərbiyə işinin əsas istiqamətləri;
- ✓ şagirdlərlə fərdi iş;
- ✓ valideynlərlə iş;
- ✓ sinifdə tərbiyə prosesinin vəziyyətinin və səmərəliliyinin öyrənilməsi.

Hər bir bölmə özündə hansı informasiyanı toplayır? Sinifdə şagirdlərin gələcək fəaliyyəti haqqındakı təsəvvürləri ən yaxşı formada necə sistemləşdirmək və rəsmiləşdirmək olar? Bu və digər sualları cavablandırmağa çalışacağıq.

Planın birinci hissəsi ənənəvi olaraq, **«Ötən ilki tərbiyə işinin təhlili»** adlanmalıdır.

Birgə fəaliyyət və ünsiyyət təcrübəsinin, sinfin zəif cəhətlərinin araşdırılmasının təhlili olmadan, sinif cəmiyyətində gedən sosial prosesləri başa düşmədən və şagirdlərin inkişafındakı meylləri araşdırmadan məqsədli istiqamətləri düzgün qeyd etmək, tərbiyə fəaliyyətinin yeni dərəcə üçün gələcək yollarını təyin etmək, tərbiyə işinin qurulmasının optimal forma, metod və yollarını düzgün seçmək qeyri-mümkündür.

Çox zaman sinif rəhbəri planın bu bölməsinin qurulmasında çətinlik çəkir, ona görə də sinifdə tərbiyə işinin təhlili proqramının variantlarından birini təqdim edirik. Bu proqram öncə yeni işə başlayan sinif rəhbərlərinə tövsiyə edilir, çünki burada təhlilin əsasını təşkil edən maraqlı pedaqoji fikirlər var. Peşəkar təkmilləşmənin növbəti mərhələlərində nə vaxt ki, müəllimin özünün sinifdə tərbiyə işinin orijinal sis-

temi yaranır və bu işin pedaqoji təhlilinin həyata keçməsində elmi-metodik prinsiplər müəyyən edilir, bu proqrama tələbat azalır, belə ki, sinif rəhbəri tərbiyə prosesinin vəziyyət və nəticələrini özünün müəllifi olduğu konsepsiyalara uyğun təhlil edəcək.

Hələlik təklif olunan variantdan istifadə etmək olar.

Sinifdə aparılan tərbiyə prosesinin təhlilinin nümunəvi proqramı

1. Ötən tədris ilində sinifdə aparılan tərbiyə prosesinin planlaşdırılmasının səmərəliliyinin təhlili.

1.1. Ötən tədris ilindəki tərbiyə məsələlərinin həllinin nəticələri, onların quruluşunun məqsədəuyğunluğu, planlaşdırma zamanı irəli sürülən ideyaların təsiri.

1.2. Əsas iş istiqamətinin, məzmununun, forma və metodlarının, pedaqoji təsir vasitələrinin, şagirdlərin fəaliyyət və ünsiyyətə cəlb olunması yollarının düzgün seçimi.

2. Sinif şagirdlərinin inkişafının təhlili.

2.1. Şagirdlərin tərbiyəliliyi, onların mənəvi, estetik, intellektual və fiziki inkişafı (buna hansı amillərin daha çox təsir etdiyini göstərmək).

2.2. Şagirdlərin intellektual, bədii-estetik, əmək və başqa fəaliyyət növlərində göstərdiyi maraqların və yaradıcı qabiliyyətlərin inkişafı.

2.3. Sinif şagirdlərinin bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsi, onların müvəffəqiyyəti.

2.4. Əsas tələbat olan sahələrdə (dərslər, məktəbin, sinfin bu və ya digər fəaliyyət növlərində iştirak motivlərinin dinamikası, məktəblilərin «yeni» tələbatlarının təzahür edilməsi və s.) dəyişikliklər.

2.5. Şagirdlərdə özünütərbiyə ilə məşğul olmaq tələbatının yaranması.

2.6. Şagirdlərin sosial və mədəni inkişafında (ünsiyyət mədəniyyətinin, hüquqi mədəniyyətin, intellektual və informasiya mədəniyyətinin, bədii, ekoloji, fiziki mədəniyyətin, ailə münasibətləri, iqtisadiyyat və əmək mədəniyyəti, müasir həyata uyğunlaşma, sərbəstlik, sosial

mühitə uğurlu təsir bacarığı mədəniyyəti və nəticədə – həyatda özünü-təsdiq mədəniyyətinin inkişafı) dəyişikliklər.

2.7. Sınıf şagirdlərinin uğur və nailiyyətləri, şəxsi müvəffəqiyyətlərinin artması, sınıf şagirdlərinin fərdi xüsusiyyətlərinin daha aydın təzahürü.

2.8. Təhlükəli (riskli) qrup şagirdlərinin müəyyənləşdirilməsi (onların fərdi xüsusiyyətləri, tələbatları, hərəkətlərinin aparıcı motivləri; yaxın sosial mühitin onlara təsiri; onlarla aparılan işin daha təsirli qaydaları; bu şagirdlərin davranışının düzəlişi və tərbiyə məsələləri; şagirdlərin gələcək sosiallaşmasının proqnozları).

3. Şagirdlərin inkişafının sosial situasiyalar dinamikasının təhlili.

3.1. Sınıf şagirdlərinin onları əhatə edən mühitlə əlaqəsinin xüsusiyyətləri, ötən tədris ilində onların münasibətlərində baş vermiş nəzərə çarpan dəyişikliklər. Bu yeniləşməyə xüsusən hansı amillər təsir etmişdir?

3.2. Sınıf şagirdlərinin əsas meylləri, onların insanlara, əməyə, təhsilə, məktəbə, sinfə və s. münasibətlərinin xüsusiyyətləri.

3.3. Sınıf şagirdlərinin mühitinə lazımlı insanlarla dəyişilməsi. Onlar üçün kim daha lazımlı sayılır? Yaxın sosial mühitin (valideynlərin, yaşadların), dərnlərdə, bölmələrdə və başqa müəssisələrdəki məşğələlərin məktəblilərin sosiallaşmasının nəticələrinə təsir dərəcəsi necədir?

3.4. Kimlər və nələr şagirdlərin şəxsiyyətlərinin inkişafına, onların şəxsi keyfiyyətlərinin, yaradıcı (emosional, intellektual, fiziki, təşkilatçılıq və b.) istedadlarının və qabiliyyətlərinin inkişafına daha çox təsir edir?

3.5. Sınıf birliyi məktəblilərin sosial inkişafında hansı rol oynayır?

4. Sınıf kollektivinin inkişafının təhlili.

4.1. Sınıfdə sosial-psixoloji ab-hava (mikroiqlim), hansı amillər (insanlar, şərtlər) bu ab-havanın yaranmasına təsir edir? Sınıfdə mənəvi-psixoloji iqlimin xüsusiyyətləri: şagirdlərin qarşılıqlı münasibətlərinin xüsusiyyəti (ədəb, nəzakətlik, bir-birinə diqqət və hörmət, oğlan

və qızların münasibətləri, xeyirxahlıq, kollektivçilik, qarşılıqlı məsuliyyət əlaqələri, qayğılar və s.); şagirdlərin müəllimlərə və məktəbə olan fərqli münasibətləri, sinif şagirdlərinin başlıca emosional əhval-ruhiyyəsi, sinif kollektivində ünsiyyət xüsusiyyətləri.

4.2. Sinfin sosial ölçülü, əhəmiyyətli və kommunikativ quruluşu, kollektiv münasibətlərin və orada kollektiv yaradıcı fəaliyyətin inkişafının səviyyəsi, şagirdlərin sinfin həyat fəaliyyətinə, planlaşdırma prosesinə, birgə fəaliyyətin təşkilinə və təhlilinə cəlb edilməsinin dərəcəsi.

4.3. Şagirdlərin ictimai fəallığının inkişaf etməsi (onların təşəbbüskarlığı, yaradıcılığı, təşkilatçılığı, sərbəstliyi, sinfin özünüidarəsində iştirakı).

4.4. Sinif tərkibində il ərzində baş vermiş dəyişikliklər, təzə gələn şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri, onların sinif kollektivinə uyğunlaşması və əməkdaşlığı.

4.5. Sinfin ictimai fikrinin xüsusiyyətləri və onun şagirdlərin maraq və davranışına təsiri. Kim (nə) sinfin ictimai fikrinə daha çox təsir edir?

5. Sinifdə tərbiyə prosesinin təşkilinin və sinif rəhbərinin tərbiyə prosesinin səmərəliliyinin təhlili.

5.1. Tərbiyəvi tədbirlər içərisində şagirdlər tərəfindən həvəslə qəbul edilən nə oldu? Hansı işlərdə onlar daha həvəslə iştirak etdilər? Hansı işlərdə özlərini fəal iştirakçı kimi göstərdilər? Hansılara isə bığanə qaldılar? Hansı işlərdə passiv oldular və nə üçün?

5.2. Ötən tədris ilində sinif tədbirlərinin ardıcılığı nə dərəcədə uğurlu oldu?

5.3. Şüurlu intizama və təhsilə, əməyə məsuliyyətli münasibətin yaranmasına hansı fəaliyyət müsbət təsir göstərdi?

5.4. Ötən tədris ilində görülmüş hansı birgə işlər sinif kollektivinin birliyinə şərait yaratdı?

5.5. Tərbiyəvi təsirin hansı metodları, pedaqoji təsirin hansı iş formaları və üsulları şagirdlərin inkişafına müsbət təsir etdi?

6. Sinif şagirdlərinin məktəbin həyat fəaliyyətində iştirakının təhlili.

6.1. Sınıf şagirdlərinin məktəbin özünüidarəsində (Uşaq parlamentində), təşkilatçılıq fəaliyyətində, məktəb dərnəklərinin, bölmələrinin, klublarının və başqa birliklərin işlərində iştirakı, bu fəaliyyətin şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafına və tərbiyəsinə təsiri.

7. Pedaqoji təsirin şagirdlərin ailələri və valideyn fəalları ilə təhlili.

7.1. Şagirdlərin ailələri ilə əlaqələrin tezliyi və xüsusiyyəti.

7.2. Tədris ili ərzində valideynlərin məktəbə münasibətinin dəyişməsi.

7.3. Valideynlərin sinfin tərbiyəvi fəaliyyətinə (sosial tapşırığın yaranmasında, pedaqoji prosesin məzmununa və təşkilinə tələblərin bildirilməsində, sinif işlərinin və tədbirlərinin planlaşdırılmasında və təşkilində) təsiri.

7.4. Valideynlərin pedaqoji maariflənməsinin və onların sinfin təlim-tərbiyə prosesinin gedişi və nəticələri haqqında məlumatlanmasının səmərəliliyi.

7.5. Sınıfdə valideyn iclasları keçirilməsinin əhəmiyyəti.

7.6. Valideynlərlə aparılan işin səmərəliliyi.

7.7. Valideyn fəalları ilə qarşılıqlı əlaqələrin xüsusiyyətləri (məktəbin və sinfin valideyn komitəsi ilə).

7.8. Sınıf şagirdlərinin ailədə tərbiyəsinə pedaqoji müşahidənin nəticələrinin təsiri.

7.9. Məktəb müəllimlərinin xüsusi diqqət tələb edən «problemlili» ailələrlə əlaqəsi.

8. Şagirdlərlə işləyən böyüklərin pedaqoji təsirinin təşkilinin təhlili.

8.1. Pedaqoji, tibbi, sosial işçilərdən və digər peşə nümayəndələrindən kim ilə tərbiyəvi təsirli işlər həyata keçirilmişdir?

8.2. Sınıf şagirdləri ilə işləyən böyüklərdən kim şagirdlərin tərbiyəsinə və inkişafına daha çox təsir etmişdir?

8.3. Sınıf şagirdlərini öyrədən və tərbiyə edən müəllimlərin qarşılıqlı əlaqəsini sinif rəhbəri hansı səviyyədə təşkil edə bilmişdir?

8.4. Böyüklərin pədaqoji təsirinin hansı metodları daha səmərəli oldu?

9. Nəticə:

- ✓ uğurlar və tapıntılar, toplanmış müsbət təcrübə haqqında;
- ✓ şagirdlərin tərbiyəsində və sinif həyatının təşkilində olan mənfi anlar haqqında;
- ✓ reallaşmış imkanlar və istifadə olunmamış ehtiyatlar haqqında;
- ✓ yaxın gələcək üçün perspektivli məqsədlər və ilkin məsələlər haqqında.

10. Aşağıdakılar da əlavə oluna bilər:

10.1. Yekunlaşdırıcı dəqiq tədqiqatların, anketləşdirmənin, sorğuların və s. nəticələri.

10.2. Ayrı-ayrı tədbirlərin, aksiyaların və ya sinif kollektivinin həyatının başqa dövrlərinin keçirilməsi və nəticələri haqqında məlumatlar.

10.3. Başqa analitik materiallar.

«**Tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələri**» – sinif rəhbərinin iş planının ikinci bölməsi belə adlandırılmalıdır. Burada müəllimin həyata keçirəcəyi işin istiqamətləri öz əksini tapmalıdır.

Məqsədsiz tərbiyə olmur, belə ki, bu prosesin mahiyyətində məqsəduyğunluq, müəyyən məqsədə doğru getmə, müəyyən məqsədə yönəlmə durur. Sinif rəhbəri bunu yadda saxlamalı və məqsədə meylliliyə daha çox diqqət yetirməlidir. «Məqsəd» sözünü həyata keçiriləcək fəaliyyətin gözlənilən, üstün nəticəsi kimi başa düşmək lazımdır. Tərbiyə nəzəriyyəsində və təcrübəsində məqsədin üç əsas növünü göstərir:

1) **İdeal məqsəd.** Cəmiyyət, məktəb, müəllim həmişə bu ideala can atır;

2) **Nəticəli məqsəd.** Bu, müəyyən zaman kəsiyi üçün planlaşdırılan proqnozlaşdırılmış və arzuladığımızın şagirdin simasında tez-tez ifadə olunan nəticəsidir;

3) **Prosesual məqsəd.** Bu, tərbiyə prosesinin layihələşdirilmiş vəziyyətidir, şagirdlərdə arzuolunan keyfiyyətlərin yaranması üçün optimal variantdır.

Sınıf rəhbərinin məqsədə meyilli fəaliyyəti prosesində adı çəkilmiş hər bir məqsəd tərbiyəçinin pedaqoji əqidəsi, dünyagörüşü, tədris müəssisəsinin dəyərli istiqamətləri və məqsədli quruluşları, sinfin, şagird kollektivinin xüsusiyyətləri və onun həyat fəaliyyətinin spesifikasiyası ilə şərtləşdirilmiş konkret məzmunundan ibarətdir.

İdeal məqsəd kimi bir çox müəllimlər şəxsiyyətin hərtərəfli və harmonik inkişaf tərbiyəsini seçir, lakin qeyd etmək lazımdır ki, son on il ərzində bəzi elmi və təcrübi işçilər, indiki sosial-iqtisadi şəraitdə bu cür ideal məqsədə çatmağın mümkünsüzlüyünü nəzərə alıb, ondan imtina etməyə çağırırlar. Bu məqsəddən imtina edərkən, o alimlər və təcrübi işçilər hələ ki, müəllimlərin, şagirdlərin, valideynlərin, ictimai təşkilatların öz məqsədlərini bir strateji istiqamətə yönəldə biləcək digər bir ideal təklif edə bilməmişlər.

Bizim fikrimizcə, insan cəmiyyətinin ideal haqqında təsəvvürləri olmadan öz həyatını uğurla qurub və inkişaf etdirə bilməz. Hesab edirik ki, indiki zamanda şəxsiyyətin hərtərəfli və harmonik inkişaf istiqamətlərindən imtina etmək olmaz. Belə bir ideala can atmadan yüksək inkişafı olan humanist və demokratik cəmiyyət yaratmaq mümkün deyil.

Nəticəli məqsəd seçimində sinif rəhbərləri fərdi və kollektiv analitik fəaliyyətin, şagird və sinfin simasının nəzərdə tutulan yekunlarına arxalanırlar. Nəticəli məqsədin hazırlanmasında mütləq tərbiyə fəaliyyətinin məqsədli istiqamətlərinə aid olan tələblərə riayət etmək lazımdır. Onlar:

1) uşağın şəxsiyyətinin inkişafına, onun intellektual, mənəvi, kommunikativ, estetik və fiziki potensialının yaranmasına, şagirdlərin ətraf aləm haqqında biliklər sisteminə yiyələnməsinə, təcrübi bacarıq və vərdislərə, yaradıcı fəaliyyət qaydalarına, özünüdərk və özünüinkişafın yollarına və metodlarına, özünə və onu əhatə edən sosial və təbiət gerçəkliyinə qarşı dəyərli münasibətə yiyələnməsinə yönəldilməlidir;

2) sinif birliyi üzvlərinin maraqları dəyərli məqsədlərlə bağlı olmalıdır, dövlətin və cəmiyyətin sosial tapşırığını nəzərə almalıdır, sinif kollektivinin xüsusiyyətləri və onun həyat fəaliyyətinin şərtlərinə uyğun olmalıdır;

3) onların reallaşması üçün lazımi vəsaitlərlə təmin olunmalıdır;

4) konkret və daha aydın formalaşmalıdır;

5) çətin, lakin həqiqətə çatan olmalıdır;

6) elastik, yəni düzəliş edilməsinə malik olmalıdır;

7) diaqnostik olmalıdır.

Sinif rəhbərinin iş planında nəticə məqsədilə yanaşı, başqa məsələləri də dürüst ifadə etmək olar, onlar məqsədin əsas komponentləri sayıla bilər. Məqsədin quruluşunda, yəni onu tərkib hissələrinə böləndə, tərbiyə prosesinin elə məsələlərini müəyyən etmək lazımdır ki, onların həlli qoyulmuş məqsədə çatmağa şərait yaratsın. Məsələn, qabaqcıl məktəblərin bəzi sinif rəhbərləri tərbiyə sisteminin əsas oriyentiri kimi: intellektual, etikalı və pedaqoji mədəniyyətə malik olan şagirdlərdə yaradıcı şəxsiyyətin formalaşması məqsədini seçmişlər. Onun reallaşması üçün isə pedaqoqlar aşağıdakı vəzifələri müəyyən etmişlər:

a) hər bir şagirdin yaradıcı fərdiliyinin üzə çıxması üçün lazımi şərait yaratmaq;

b) əsas ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına və şəxsi əlaqələrin qurulmasına şərait yaratmaq;

c) şagirdlərin idrak fəallığını inkişaf etdirmək;

ç) məktəblərdə əxlaqlı mövqeyin formalaşmasına şərait yaratmaq.

Prosesual məqsəd nəticəli məqsədlə sıx bağlıdır, belə ki, onlar tərbiyə prosesində şagirdin simasındakı dəyişiklikləri nəzərə alır. Bəzi sinif rəhbərlərinin iş planında bu növün məqsəd və vəzifələrinə rast gəlinmişdi, onlarda məsələ belə ifadə edilmişdi:

✓ xalq bayramlarının və adətlərinin tərbiyəvi imkanlarından şagirdlərin Azərbaycan milli mədəniyyətinin dəyərlərinə uyğunlaşması üçün istifadə etmək;

✓ maraq kurslarına, fakultativ məşğələlərə şagirdlərin ünsiyyət və kommunikativ mədəniyyətinin inkişafı dərslərini daxil etmək;

✓ sinifdə şagirdlərin fəaliyyətinin təhlili, yaradılması və planlaşdırılmasında şagird özünidarəsinin iştirakına şərait yaratmaq;

✓ valideynlərin sinifdə aparılan əsas tərbiyə işlərinin hazırlanmasında və keçirilməsində iştirakını təmin etmək.

« **Tərbiyə işinin əsas istiqamətləri** » – sinif rəhbərinin iş planının üçüncü hissəsini belə adlandırmaq olar. Analitik fəaliyyət prosesində alınan və planın birinci bölməsində əks olunan, tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələrinin dürüst ifadəsindən çıxan nəticələrə uyğun olaraq pedaqoq sinif kollektivinin həyat fəaliyyətinin təşkilinin aparıcı istiqamətlərini, forma və qaydasını müəyyən etməyə çalışır. Onların seçimində ən yaxşı kömək müəllim tərəfindən sinfin obrazının yaradılması, onun sinif birliyində fəaliyyətin, ünsiyyətin və münasibətlərin qurulması haqqında olan model təsəvvürləridir. Sinfin həyat fəaliyyətinin forma və qaydalarının birliyi təsadüfi seçilmiş və bir-biri ilə əlaqəsi olmayan işlərin toplusunu nəzərdən keçirməməlidir. İşlərin seçiminin tam sistemli və elmə əsaslanmış xarakter daşması üçün, sinif rəhbəri planlaşdırma zamanı şagirdlərin tərbiyə problemlərinin nəzəri və texnoloji həllinə çalışmalıdır. Yeri gəlmişkən, planın bu bölməsinin quruluşu və forması ondan asılıdır. Bir neçə elmi hazırlığın adını çəkək və planın bu bölməsinin hazırlıq və tərtibatının onlara uyğun olan variantlarını təklif edək.

N.M.Talançuk şagirdlərlə aparılan tərbiyə işində sistemli yanaşmadan istifadə etməyi məqsəduyğun saymışdır. O, ona əsaslanır ki, şəxsiyyətin formalaşması prosesi irsən və insanın sosial dəyərlərinin artması sayəsində baş verir. Professorun fikrincə, sosial dəyərlər – keçmiş nəsillərin təcrübəsi ilə toplanan biliklər, ideallar, davranış qaydaları və insanlar arasındakı münasibətlərlə mövcud olan həyat gerçəkliyidir. Sosial dəyərlərin varisliyi o zaman mümkün olar ki, insan hansısa cəmiyyətə daxil olsun və oradakı müəyyən sosial vəzifələri yerinə yetirsin. N.M.Talançuk əsas soslumların və ona uyğun olan sosial vəzifələrin adını çəkir:

- ✓ ailə (vəzifələr: oğulluq, qızlıq, ər, ata-analıq);
- ✓ əmək (tədris) kollektivi (vəzifələr: peşəkar əmək, iqtisadi, təşkilatçı özünüidarəedici, kommunikativ, pedaqoji);
- ✓ cəmiyyət (vəzifələr: vətənpərvərlik, milli-beynəlxalq, siyasi, hüquqi, əxlaqi, ekoloji);
- ✓ dünya (şəxsiyyətin beynəlxalq sosioloji vəzifələri);
- ✓ mən, mühit (vəzifələr: maddi-tələbat, mənəvi tələbat, dərs subyekti, özünütərbiyə subyekti, yaradıcılıq subyekti, psixi özünütənzimləyici, məqsədi təsdiqəedici) (93, s. 124).

Əgər sinif rəhbəri öz tərbiyə fəaliyyətini sistemli-vəzifə üsulu əsasında qurmaq istəyirsə, onda sinifdə işlərin planlaşdırılmasının aşağıdakı formasını seçə bilər.

<i>Tematik proqramlar</i>	<i>sentyabr</i>		
	<i>2-ci həftə</i>	<i>3-cü həftə</i>	<i>4-cü həftə</i>
<i>Mən və cəmiyyət</i>			
<i>Mən və təbiət</i>			
<i>Mən və məktəbim</i>			
<i>Mən və ailəm</i>			
<i>Mən və mənliyim</i>			

O.S.Qazman hesab edir ki, «uşağın varlığı, ünsiyyəti və fəaliyyəti elə sahədir ki, onları mədəniləşdirərkən tərbiyəçi fiziki, əxlaqi tərbiyəvi iş həyata keçirir, qabiliyyətlərin inkişafına şərait yaradır». Uşağın özünü dərk etməsi və formalaşması üçün edilən köməyin daha məqsəddüygün yollarını O.S.Qazman və onun həmkarları işləyirlər. Onlar müəllimlərə «Elm», «Ünsiyyət», «Asudə vaxt», «Həyat tərz», «Sağlamlıq» proqramlarını işləyib hazırlamağı təklif edirlər (72, s. 89). Bunlara əsaslansaq, sinif rəhbərinin iş planının üçüncü bölməsi aşağıdakı qaydada ola bilər.

<i>Proqramın məqsədi</i>	<i>oktyabr</i>			
	<i>1-ci həftə</i>	<i>2-ci həftə</i>	<i>3-cü həftə</i>	<i>4-cü həftə</i>
<i>«Elm»</i>				
<i>«Ünsiyyət»</i>				
<i>«Asudə vaxt»</i>				
<i>«Həyat tərz»</i>				
<i>«Sağlamlıq»</i>				

V.A.Karakovski hesab edir ki, ümuminsani dəyərlər təlim – tərbiyə prosesinin əsasını təşkil edir. O, tərbiyəçilərə öz səylərini şagirdlərin *torpaq, vətən, ailə, əmək, biliklər, mədəniyyət, dünya, insan* kimi dəyərlərə yiyələnməsi üçün şərait yaratmağa yönəltməyi təklif edir. Beləliklə, sinif rəhbərinin tərbiyəvi iş planını aşağıdakı hissələrə ayırmaq məqsəduyğundur (78, s. 65).

<i>Ümuminsani dəyərlər</i>	<i>noyabr</i>			
	<i>1-ci həftə</i>	<i>2-ci həftə</i>	<i>3-cü həftə</i>	<i>4-cü həftə</i>
<i>Torpaq</i>				
<i>Vətən</i>				
<i>Ailə</i>				
<i>Əmək</i>				
<i>Biliklər</i>				
<i>Mədəniyyət</i>				
<i>Dünya</i>				
<i>İnsan</i>				

Şagirdlərin tərbiyəsində fəaliyyətlilik üsulundan istifadənin tərfədləri olan L.İ.Malenkova və N.E.Şurkova ona diqqət yetirirlər ki, uşaq şəxsiyyətinin formalaşması prosesinin uğurlu keçməsi üçün məktəblilər fəaliyyətin müxtəlif növlərinə cəlb etmək lazımdır. Bunlar: dərkedici, dəyərli-istiqlalətverici, bədii yaradıcılıq, fiziki tərbiyə, kommunikativ və oyun fəaliyyətləridir. Bu halda sinif rəhbəri adları çəkilən fəaliyyət növlərində şagirdlərin iştirakını nəzərdə tutan plan növünü seçə bilər (83).

<i>Fəaliyyət növü</i>	<i>dekabr</i>			
	<i>1-ci həftə</i>	<i>2-ci həftə</i>	<i>3-cü həftə</i>	<i>4-cü həftə</i>
<i>İdrak</i>				
<i>Əmək</i>				
<i>Bədii yaradıcılıq</i>				
<i>Fiziki tərbiyə</i>				
<i>Kommunikativ</i>				
<i>Oyun</i>				

Bakı şəhərindəki İ.Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın sinif rəhbərləri M.S.Kaqonın bu fikri ilə razılaşırlar: «Şəxsiyyət öz xarakteri, temperamenti, fiziki keyfiyyətləri və s. ilə deyil, aşağıdakılarla müəyyən edilir:

1) O, nə bilir və necə bilir?; 2) O, nəyi və necə qiymətləndirir?; 3) O, kiminlə və necə ünsiyyət qurur?; 4) O, nəyi və necə yaradır?; 5) Onun bədii tələbatları necədir və onları necə təmin edir?» (77, s. 7).

Buradan şəxsiyyətin quruluşunu beş bir-biri ilə əlaqəli potensialın tam vəhdəti kimi təsəvvür etmək olar: idraki, əxlaqi, kommunikativ, estetik və fiziki. Buna görə də müəllimlər tərbiyəvi iş planlarında planlaşdırılmış tərbiyə işlərini və tədbirlərini saydığımız potensiallara uyğun olaraq sistemləşdirməlidirlər.

<i>Şəxsiyyətin potensialı</i>	<i>sentyabr</i>				
	<i>15-18</i>	<i>18-22</i>	<i>22-23</i>	<i>23-25</i>	<i>25-30</i>
<i>İdraki</i>					
<i>Əxlaqi</i>					
<i>Kommunikativ</i>					
<i>Estetik</i>					
<i>Fiziki</i>					

Sınıf rəhbərləri tez-tez planlaşdırılmış işlərini tərbiyə fəaliyyəti prosesində irəli sürülən məsələlərə uyğun bölüşdürürlər. O zaman planın bu bölməsi növbəti qaydada tərtib edilməlidir.

<i>Tərbiyə məsələləri</i>	<i>oktyabr</i>				
	<i>1-5</i>	<i>6-12</i>	<i>13-18</i>	<i>19-25</i>	<i>26-31</i>
<i>1.</i>					
<i>2.</i>					

Tərbiyə işinin planlaşdırılmasında sınıf rəhbəri öz şagirdlərinin ümumməktəb və sınıf kollektivlərinin müxtəlif işlərində iştirakını nəzərdə tutmalıdır, lakin eyni zamanda fəaliyyətin eyni növünü əsas seçməlidir ki, o, şagirdlərdə şəxsiyyətin inkişafına və sınıf kollektivinin təkrarsız fərdiliyinin formalaşmasına daha yaxşı təsir edə bilsin. Forma və qaydaların seçimində sınıf rəhbəri sinfin həyat fəaliyyətinin kollektiv planlaşdırılmasında valideyn və şagirdlərin təklif etdiyi işlərə üstünlük verməlidir. Bu işlər, bir qayda olaraq, şagirdlərin maraq və tələbatına uyğun gəlir və onların inkişaf prosesinə daha çox təsir edir. Daha bir vacib məqam ondan ibarətdir ki, nəzərdə tutulmuş işlər və onların həyata tətbiq olunma vaxtı düzgün təyin olunsun. Sınıf birliyi üzvləri-

nin vaxt və imkanlarının optimal bölüşdürülməsi tərbiyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artmasına imkan yaradır.

«Şagirdlərlə fərdi iş» – tərbiyəvi iş planının dördüncü hissəsini belə adlandırmaq olar. Onun plana daxil edilməsi sinif rəhbərinin hər bir uşaqda şəxsiyyətin formalaşması üçün sinifdə yaratdığı faydalı mühit, pedaqoji layihələşmə və şagirdlərin inkişafının fərdi trayektoriyasının təminatı, hər bir şagirdə edilən tərbiyəvi təsirin səmərəli forma və metodlarının axtarışı ilə əlaqəlidir.

Hər bir şagird sinif rəhbərinin diqqətinə ehtiyac duyur. Bir şagird hansısa işdə həddindən çox «qalmışdır» və onu əvvəlki həyəcanla yerinə yetirmir, çünki o artıq həmin işdə «yetişib». Başqası sırtıqlıqla öz sərbəstliyini göstərməyə çalışır, çünki başqa işdə özünü göstərə bilmir. Üçüncüsü, sinif kollektivində nə isə təşkil etmək lazım olanda, qətiyyətsizlik göstərir. Dördüncüsü, öz imkanlarını bilmədən və onları həddindən artıq qiymətləndirərək, çox vədlər verməyi xoşlayır, sonra isə işin öhdəsindən gəlməyəndə, özünə haqq qazandırır.

Planın bu bölməsinin qurulmasında şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması əsas yer tutur. Fərdilik dedikdə, insanın təkrarsız xüsusiyyətini, başqa fərdlərdən seçilən xüsusi və ümumi cəhətlərinin birləşməsini başa düşmək olar. Amma çətin ki, sinif rəhbərinə hər şagirdin fərdiliyinə pedaqoji yanaşmanın optimal qayda və yollarını tapmaqda bir anlayışın təyini kömək etsin. Burada S.D.Polyakovun təklif etdiyi şagird fərdiliyinin tipologiyasından istifadə etmək yerinə düşər (88).

Fərdiliyin birinci təsnifatını S.D.Polyakov şagirdlərin bu və ya digər şəxsi sahələrinin inkişafına olan meyllər əsasında aşağıdakı kimi qurmağı irəli sürür:

- 1) intellektual sahəyə marağı olan məktəblilər;
- 2) bədii sahəyə istiqamətlənən məktəblilər;
- 3) praktiki məsələlər və işlər sahəsinə marağı olan məktəblilər;
- 4) insan münasibətləri sahəsinə əsas marağı olan məktəblilər;

İkinci təsnifatı bir tərəfdən şagirdlərin fəaliyyət və ünsiyyət formaları arasında olan qarşılıqlı əlaqənin qurulmasına, digər tərəfdən,

onun fərdiliyinin inkişafı prosesinə yönəldilmişdir. Bu formalar belə adlanır:

- a) fərdi fəaliyyətə meyl;
- b) birgə, qrup halında, kollektiv fəaliyyətə meyl;
- c) şəxsi ünsiyyətin üstünlüyü;
- ç) qrup halında olan ünsiyyətin çoxluğu;
- d) ictimai situasiyalara – insanlar qarşısında çıxışlara meyl.

Üçüncü təsnifatda fərdiliyə tərbiyə məsələlərinin spesifikliyi məktəblilərin özünə, öz problemlərinə, onların imkanlarına olan müxtəlif münasibətlərinin həlli nöqtəyi-nəzərindən baxılır:

- özlərinə və öz hərəkətlərinə təsdiq axtaran məktəblilər;
- nə isə başa düşmək və özündə nə isə dəyişdirmək üçün kömək lazım olan şagirdlər;
- özləri ilə münasibətdə, yəni özünü anlamanın yaranması, formalaşması və reallaşdırmasında müəllimin fəal iştirakı tələb olunan məktəblilər;
- öz hərəkətlərini idarə etmək üçün ciddi nəzarət lazım olan şagirdlər.

Fəaliyyətində S.D.Polyakovun elmi araşdırmalarından istifadə edən sinif rəhbəri, hər şagirdin şəxsiyyətinin inkişafına və onun təkrarsız fərdiliyinin formalaşmasına yönəldilmiş pedaqoji vasitələri daha dəqiq seçmək və plana daxil etmək imkanı əldə edir. Fərdi işin çətinliyini və çox mərhələli olduğunu nəzərə alaraq, sinif rəhbəri məktəb psixoloqunun, tibb işçisinin və pedaqoji kollektivin digər üzvlərinin köməyindən istifadə etmək iqtidarındadır. Amma, yeri gəldikcə, tərbiyəvi iş planında sinif işlərində tədris müəssisəsinin müxtəlif işçilərinin iştirakını nəzərdə tutan bəndlər ola bilər.

Sinif rəhbərinin şagirdlərlə apardığı fərdi işin əsas istiqamətlərinə bunları aid etmək lazımdır:

- şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin, şərait spesifikasiyasının və onların inkişaf prosesinin öyrənilməsi;
- hər bir uşaq ilə şəxsi əlaqələrin qurulması;

– sinif kollektivində şagirdlərin real potensial imkanlarının üzə çıxması və inkişafı, məktəblilərin şəxsi maraqlarının və tələbatlarının reallaşması üçün şəraitin yaradılması;

– sinfin həyat fəaliyyətinə, müəllimlər və məktəbin başqa üzvləri ilə münasibətə, məktəbdə və onun həddlərində davranış qaydalarının yerinə yetirilməsinə alışmaqda çətinlik çəkən şagirdlərə fərdi köməyin göstərilməsi;

– şagirdlərin inkişafının fərdi trayektoriyasının müəyyənəşdirilməsi üçün təşəbbüslərinə pedaqoji dəstəyin verilməsi, onların şəxsiyyətlərinin intellektual, mənəvi və fiziki cəhətdən formalaşmasında edilən düzəlişlərin layihələşdirilməsi məqsədilə valideynlərlə məktəbin əlaqəsinin qurulması;

– şagirdlərə özünüdərək, özünütəşviq və özünüinkişaf fəaliyyətində yardım edilməsi;

– hər bir şagirdin təhsil, tərbiyə və inkişafının nəticələrinin diaqnostikası, onların şəxsi nailiyyətlərinin hesaba alınması.

Şagirdlərlə aparılan fərdi işin çoxlu sayda forma və yolları var. Planın hazırlanmasında sinif rəhbəri ora psixoloji və pedaqoji diaqnostikanın üsul və metodlarını, məktəblilərin tibbi və psixoloji müayinəsi materiallarının öyrənilməsini, şagirdlərin fərdi xarakteristikasının qurulmasını, məktəblilərin və onların valideynlərinin həvəs və maraqları xəritəsinin tərtibatını, gündəliyin, yaxud şagirdlərin şəxsi nailiyyətləri haqqında ayrıca vərəqələrin tutulmasını, şagird və onun valideynləri ilə birlikdə perspektivli inkişaf zonasının müəyyən edilməsini, fərdi məsləhətləşmələri və söhbətləri, pedaqoji konsilium, uğur və seçim vəziyyətinin yaradılmasını, düzəliş fəaliyyəti proqramının işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini, «özünü dərk et» dərnəyinin məşğələlərinin keçirilməsini və s. kimi pedaqoji vasitələri daxil edə bilər.

«Valideynlərlə aparılan iş» – bu sinif rəhbərinin tərbiyəvi iş planının beşinci bölməsidir.

Şagirdlərlə aparılan tərbiyəvi fəaliyyətin uğuru sinif rəhbərinin valideynlərlə əməkdaşlığından da asılıdır. Çünki ailə uşağın şəxsiyyətinin inkişafına daha çox təsir edir və etməkdə davam edir. Bu səbəb-

dən, valideynləri pedaqoji prosesin fəal iştirakçılarına çevirmək – müəllimin vacib və məsuliyyətli vəzifəsidir. Əgər iş planında müəllimin valideynlərlə fəaliyyətinin aşağıdakı yolları öz əksini tapsa, bu məsələnin həlli mümkündür:

- şagirdlərin ailələrinin öyrənilməsi;
- valideynlərin pedaqoji maariflənməsi;
- sinifdə kollektiv işlərin hazırlanması və keçirilməsində valideynlərin iştirakının təmin edilməsi;
- sinif valideyn komitəsinin valideyn assosiasiyasının fəaliyyətinə pedaqoji rəhbərlik;
- valideynlərlə fərdi iş;
- şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafının gedişi və nəticələri haqqında valideynlərin məlumatlandırılması.

Göstərilən hər bir istiqamətdə aparılan iş, fəaliyyətin forma və qaydalarının vəhdətində təşəkkül tapır. Onların seçimi tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələrindən, sinif rəhbərinin şəxsi və peşəkar xüsusiyyətlərindən, məktəb və sinfin ənənələrindən, şagirdlər və onların valideynlərinin tərkib xüsusiyyətlərindən, sinif birliyində tərbiyə münasibətlərinin inkişafının qayəsindən, müəllim və valideynlərin əlaqəsi prinsiplərindən asılıdır.

N.E.Şurkova sinif rəhbərlərinə valideynlərlə münasibəti aşağıdakı ideya və prinsiplər əsasında qurmağı məsləhət görür:

- valideyn məhəbbətinə müraciət və onun hörməti;
- düzgün qiymətləndirmə;
- hər bir şagirdə müsbət tərəfləri görmək bacarığı;
- ana və atanın şəxsiyyətinə, onların valideyn qayğılarına, əmək və ictimai fəaliyyətlərinə xüsusi hörmət (92, s. 36).

Valideynlərlə işin hansı forma və metodlarından müəllim istifadə edə bilər? Sinif rəhbərinin valideynlərlə fəaliyyətini əvvəl qeyd etdiyimiz istiqamətlər əsasında cavab verməyə çalışaq.

Şagirdlərin ailələrinin öyrənilməsi sinif rəhbərinə uşaqları və onların valideynlərini yaxşı tanımağa, ailələrin həyat tərzini öyrənməyə, uşaqlarda şəxsiyyətin inkişafı üçün onun ev şəraiti ilə tanış olmağa

imkan verir. Sınıf rəhbərinin fəaliyyətinin bu istiqaməti planda şagird ailələrinin ziyarət edilməsi, anket sorğusunun aparılması, ailə haqqında inşalar, şagirdlərin «mənim ailəm» adlı yaradıcılıq işlərinin müsabiqəsi, valideynlərlə işgüzar oyunlar, ailə və ailə tərbiyəsi haqqında məlumatlar bankının formalaşması kimi iş üsulları ilə əks olunur.

Valideynlərin pedaqoji maariflənməsi uşaqların yaş xüsusiyyətlərinə, təlim-tərbiyə prosesinin məqsəd və vəzifələrinə, müəllimlər və valideynlərin birgə fəaliyyəti zamanı ortaya çıxan konkret problemlərə uyğun olaraq planlaşdırılır. Sınıf rəhbəri pedaqogika, psixologiya, hüquq, etika, fiziologiya və gigiyena haqqında mühazirələri; valideyn iclaslarını; tematik konsultasiyaları; ailədə və məktəbdə uşaq tərbiyəsinin müxtəlif situasiyalarının baxılması və təhlilinin pedaqoji təcrübələrini; valideynlər üçün məşhur pedaqoji ədəbiyyatın müzakirəsini, ailədə uşaqların tərbiyəsi təcrübəsinin bölüşdürülməsini; sual və cavab gecəsini; “açıq qapı” günlərini və digər formaları plana daxil edir.

Valideynlərin sinif birliyinin həyat fəaliyyətində iştirakının təmin edilməsi sinif rəhbəri tərəfindən onların sinifdə tərbiyə işinin birgə planlaşdırılması; kollektiv yaradıcılıq işləri; bayramlara, gecələrə, konsertlərə, teatrlara, sərgilərə, kitabxanalara getmək; gəzintilər, səfərlər, yürüşlər və səyahətlər; yaradıcılıq işləri sərgisi; sağlamlıq günləri; sinif otağının təmiri və estetik tərtibatına kömək; kabinetin qurulması və əyani vəsaitlərin hazırlanmasında iştirak; mini-dərnək və klubların yaradılması kimi qarşılıqlı təsir növlərinə cəlb edilməsi ilə həyata keçirilir.

Sinfin valideyn komitəsinin fəaliyyətinə pedaqoji rəhbərlik tərbiyə işi planının növbəti bəndlərində əks olunmalıdır: valideyn komitəsinin seçilməsi, onun fəaliyyətinin planlaşdırılmasına və təşkil olunmasına kömək, sosial təminatı olmayan ailələrlə iş, rəhbərlərlə, ətraf aləmlə, ictimaiyyətlə əlaqələrin qurulması.

Valideynlərlə fərdi iş şagirdin ailəsinin hər bir üzvü ilə bilavasitə əlaqə qurmağa, uşağın şəxsiyyətinə artan təsir yollarının axtarışında həmrəyliyə çatmağa şərait yaradır.

Şagirdlərin təhsili, tərbiyəsi və inkişafının gedişi və nəticələri haqqında valideynlərin məlumatlandırılması sinif rəhbəri tərəfindən tematik və yekun valideyn iclaslarının, fərdi konsultasiyaların, şagird gündəliklərinin yoxlanılması, uşaqların inkişafı xəritəsinin və onların dərş fəaliyyətinin nəticələri, cədvəlinin qurulması, uşağın inkişaf prosesinin müşahidə gündəliyinin və şagirdlərin nailiyyət dəftərlərinin tutulması, valideynlərə xasiyyətnamə məktubları, xəbərdarlıq məktubu, təşəkkür və təbrik açıqcalarının göndərilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Planın «*Valideynlərlə iş*» bölməsini müəllim V sinfin qabaqcıl sinif rəhbərinin tərtib etdiyi kimi hazırlaya bilər.

Sinif rəhbərinin iş planının altıncı komponenti «*Sinifdə tərbiyə prosesinin vəziyyəti və səmərəliliyinin öyrənilməsi*» bölməsi ola bilər. Bu bölmənin sinif rəhbərinin iş planına daxil edilməsinin vacibliyi onunla izah olunur ki, şagird şəxsiyyətinin inkişafı, sinif kollektivinin formalaşması, tərbiyə prosesinin vəziyyəti və nəticələri haqqında dəqiq yoxlanılmış informasiyanın yoxluğu, müəllim və həmkarlarının yetərincə çətin və zəhmətli fəaliyyətinin pedaqoji məqsədə uyğunluğunu şübhə altında qoyur.

Sinifdə tərbiyə prosesinin vəziyyətinin və səmərəliliyinin öyrənilməsinin tədqiqat obyektini kimi bunları seçmək olar:

- a) şagird şəxsiyyətinin inkişafı;
- b) sinif kollektivinin formalaşması;
- c) şagirdlərdə və onların valideynlərində sinfin həyat fəaliyyətindən razılıq hissinin olması.

<i>Keçirilmə müddəti</i>	<i>İŞİN ADI</i>
<i>Sentyabr</i>	1. «Gəlin tanış olaq» adlı valideyn iclası. 2. Valideynlərlə anket sorğusu. 3. Valideyn komitəsinin seçilməsi və onun fəaliyyətinin planlaşdırılması. 4. Şagird ailələrinin kartotekasının yaradılması.
<i>Oktyabr</i>	1. Şagird ailələrinin ziyarət edilməsi. 2. «Bizim ümumi işlərimiz» adlı birgə fəaliyyətin planlaşdırılması üzrə valideyn və şagirdlərin iclası. 3. «Açıq qapı» günləri. Məktəbin dərş kabinetlərinə– «məüəllimlərimizlə tanış olaq» adlı baxış. 4. Valideynlər üçün «Uşağın yaxşı oxumasına necə kömək etməli?» mövzusunda pedaqoji konsultasiya.
<i>Noyabr</i>	1. Tətilə qədər dərslərin nəticəsinin təhlili. Uşaqların müxtəlif fəaliyyət növlərində nailiyyətləri haqqında valideynlərə məktubların göndərilməsi. 2. Şəxsiyyətin idraki prosesləri və onların inkişaf şərtləri (psixoloq). 3. Ailələrin ziyarəti. 4. Ayrı-ayrı valideynlərə valideyn iclasında «Ailədə idraki oyunlar» mövzusu üzrə çıxış hazırlamaq üçün fərdi pedaqoji tapşırıqların verilməsi.
<i>Dekabr</i>	1. «Uşaqların ailədə idraki maraqlarının inkişafı» adlı valideyn iclasları. 2. Valideyn və şagirdlər üçün «Biz yaradıcı insanlarıq» mövzusunda sərqi. 3. Kollektiv yaradıcılıq işi «Yeni ilə hazırlaşırıq».
<i>Yanvar</i>	1. Şagirdlərin ailələrinin ziyarət edilməsi. 2. Şagirdlərin I yarımilin yekunları üzrə valideynlər qarşısında yaradıcılıq hesabatı. 3. Valideynlərlə birlikdə şəhərdə (kənddə) gəzinti.
<i>Fevral</i>	1. Oğlu olan valideynlər üçün «Ailədə oğlan böyüyür» adlı tematik konsultasiya. 2. «Ata və oğulların münasibəti» mövzusunda konfrans.
<i>Mart</i>	1. Anaların və nənələrin 8 Mart bayramı. 2. Valideynlər üçün tematik konsultasiya «Ailədə qız böyüyür». 3. Qızlar üçün «Bacarıqlı əllər» dərşəyi proqramının birgə hazırlanması (aparıcı analardır). 4. Şagirdlərin ailələrinə ziyarət.
<i>Aprel</i>	1. Şagirdlərin müvəffəqiyyətini əks etdirən ekranının yaradılması. 2. Ən yaxşı şagird işlərinin: dəftərlərinin, gündəliklərinin sərgisi. 3. «Ailə qıraətinin ənənələri» adlı mühazirə. 4. Valideynlər üçün «Ev kitabxanasının yaradılması və ondan istifadənin yolları»nın müzakirəsi.
<i>May</i>	1. Valideynlər üçün anketlər: «Yay üçün planlarınız». 2. Valideyn və şagirdlərin «İlin yekunları» adlı iclası. 3. Təşəkkür məktublarının hazırlanması. 4. Valideynlər üçün konsert.
<i>İyun</i>	1. Şagird və valideynlərin bir günlük səfəri «Doğma vətənin diqqətəlayiq yerləri». 2. Sınıf otağının abadlaşdırılması.

Şagird şəxsiyyətinin inkişafı prosesinin və nəticələrinin öyrənilməsində alimlərin diaqnostik işlərindən sinif rəhbərinə ən yaxşı kömək N.F.Maslovanın işləyib hazırladığı **«Məktəbli şəxsiyyətinin inkişafının ümumi səviyyəsi»** adlı sxem ola bilər. O, uşaq şəxsiyyətinin inkişafı prosesini və nəticələrini öyrənmək üçün aşağıdakı sxemi təqdim edir:

1. məktəbli haqqında ümumi məlumatın toplanması: cinsi, yaşı, sağlamlığı və fiziki inkişaf vəziyyəti, ailədə həyat tərz (ailənin tərkibi, başqa uşaqların olması, maddi-məişət vəziyyəti, valideynlərin təhsil, əmək, əxlaq səviyyəsi, böyüklərin uşaqlara münasibəti, həvəsləndirmənin, cəzanın tətbiq edilməsi);

2. məktəblinin gün rejimi, asudə vaxtını necə keçirməsi, ev işlərində iştirakı ilə tanışlıq;

3. məktəblinin əsas məntiqi – xarakterik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması (üstün əhval-ruhiyyə, sərbəstliyin, iradənin, əməksevərliyin, ünsiyyətçilliyin, hər şeyi bilmək həvəsinin göstərilməsi);

4. məktəblinin ona edilən müraciətdə müxtəlif ton və xarakterə qarşı əsas reaksiyasının aşkar edilməsi: səmimilik, xahiş, ciddilik, tələblərin irəli sürülməsi (müşahidə yolu ilə);

5. məktəblidə öz hisslərini, arzularını, müşahidə etdiyi konfliktli situasiyalara və digərlərinə qarşı olan tələbatını idarə etmək bacarığının müəyyən edilməsi;

6. məktəblinin özünə qiymət verməsinə, özündən, öz davranışı və uğurlarından razılıq dərəcəsinə, onun öz hərəkətlərini təhlil etmək və özünü kənardan və gələcəkdə görə bilmək bacarığına təsir edilməsi;

7. məktəblinin ümumi dünyagörüşünün, oxu və maraq dairəsinin, meyllərinin, musiqiyə, televiziya verilişlərinə, kinoya, teatra, ictimai-siyasi hadisələrə münasibətinin meydana çıxarılması, nitq mədəniyyətinin müəyyənləşdirilməsi;

8. tədris əməyinə olan münasibətin üzə çıxarılması (fəallıq, inadkarlıq, çalışqanlıq, sərbəstlik, təhsildə təşkilatçılıq, ayrı-ayrı dərslərinə maraq, ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində məsuliyyətlik,

oxumaq səbəbləri, öz yoldaşlarının dərs uğurlarına və uğursuzluqlarına münasibət);

9. məktəblinin fiziki əməyə münasibətinin üzə çıxarılması (özü-nəxidmət vərdişləri və bacarıqları, əmək tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə maraq, işlərin icraedilməsində könüllülük, təşəbbüskarlıq, sərbəstlik, dəqiqlik və tezlik göstərilməsi, fərdi və kollektivdə bacarığı);

10. məktəblinin xüsusi qabiliyyətlərinin müəyyən edilməsi (fəaliyyət və aparıcı məşğələlərin nəticələrinə görə, əsasən asudə vaxtlarda);

11. məktəblinin ünsiyyət xüsusiyyətləri (yaxınlarla, böyüklərlə, kiçiklərlə, yaşıdları ilə, müəllimlərlə, tanımadığı adamlarla münasibətləri. Böyükləri, yoldaşlarını, dostlarını hansı səbəbə görə qiymətləndirir? Başqa insanlara bağlılığı – onların dərdinə şərik olmağı bacarırmı? Ünsiyyətdə münəqişəlik, avtoritarlıq dərəcəsi, kollektivdə nüfuzu, məktəblinin ünsiyyətdə əsas rəğbəti və soyuqqanlılığı);

12. məktəblinin hərəkəti və davranışında əxlaqi keyfiyyətlərin gözlənilməsi (düzgünlük və ədalətlilik, tənqid və özünütənqid, şəxsi ləyaqət hissi, işlərdə və hərəkətlərdə məsuliyyətlilik və intizamlılıq və s.);

13. temperament xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi (fəaliyyət və ünsiyyətdə emosiyaların gözlənilməsi, onların dəyişkənliyinin tezliyi, diqqətin sürəti və başqa istiqamətə yönəldilməsi, fəaliyyətin sürəti, ali əsəb fəaliyyətinin gücü, zəifliyi: çevikliyi, süstlüyü, ağırlığı və ahəngdarlığı).

Sınıf birliyində baş vermiş proseslərin tədqiqi zamanı sınıf rəhbəri kollektivin aşağıdakı vacib tərəflərinə diqqət yetirməlidir:

- ✓ sosial dəyərli birgə fəaliyyətin yaradılmasına;
- ✓ üstün (əsas) fəaliyyət növünün varlığına;
- ✓ şagirdlərin əlbir fəaliyyətdə fəallığına və özünüreallaşdırmasına;
- ✓ emosional-psixoloji münasibətlərin vəziyyətinə;
- ✓ iş münasibətlərinin vəziyyətinə;
- ✓ başqa qruplar və müxtəlif fərdlərlə əlaqələrin olmasına;

✓ şagird özünüidarəsinin (Uşaq parlamentinin) inkişafına.

«Şagirdlər və onların valideynləri sinif birliyinin fəaliyyətindən nə dərəcədə razıdırlar?» – sualına cavab axtarışında sinif rəhbərinin nəzər–nöqtəsində şagird şəxsiyyətinin rahatlığı və müdafiəsi, onun sinfin həyat fəaliyyətinin əsas tərəflərinə münasibəti, valideynlərdə öz uşağının təhsili və tərbiyəsinin nəticələrindən, onun sinif kollektivindəki mövqeyindən razılıq hissinin olması kimi aspektlər yer tapmalıdır.

Diagnostik fəaliyyətin gedişində müəllim müxtəlif üsul və metodlardan istifadə edə bilər: pedaqoji müşahidə, sosioloji sorğu (söhbət, müsahibə, anketləşdirmə), testləşdirmə, pedaqoji situasiyanın yaradılması, ekspert tərəfindən qiymətləndirmə, fərdi və qrup halında özünü qiymətləndirmə metodları, şagirdlərin yaradıcı fəaliyyət məhsulunun öyrənilməsi və s. Sinif rəhbərinin psixoloji arsenalına aşağıdakı diagnostik vasitələri daxil etmək olar:

✓ tərbiyəvi didaktik oyunlar;

✓ testlər;

✓ rəsm müsabiqəsi.

Çox vaxt planın «*Sinifdə tərbiyə prosesinin vəziyyətinin və səmərəliliyinin öyrənilməsi*» bölməsi cədvəl şəklində tərtib edilir. Məsələn, VI sinfin qabaqcıl sinif rəhbəri onu aşağıdakı qaydada tərtib etmişdi:

<i>öyrənilən işin mövzusu</i>	<i>forma və metodları</i>	<i>vaxt</i>	<i>icraçı</i>
<i>1. şəxsi münasibətlərin vəziyyəti, sinif kollektivində liderin üzə çıxarılması</i>	<i>1. sosiometriya 2. tərbiyəvi didaktik oyun dərsləri</i>	<i>sentyabr</i>	<i>sinif rəhbəri</i>
<i>2. şagirdlərin maraq və həvəslərinin öyrənilməsi</i>	<i>1. anket sorğusu 2. maraq xəritəsinin qurulması</i>	<i>sentyabr</i>	<i>sinif rəhbəri</i>
<i>3. şagirdin şəxsiyyət kimi inkişafına şərait yaradılması</i>	<i>1. şagirdlərin evlərinə ziyarət edilməsi 2. valideynlərlə söhbət</i>	<i>oktyabr noyabr</i>	<i>sinif rəhbəri</i>
<i>4. uşağın şəxsiyyət kimi özünüqiymətləndirməsi</i>	<i>özünüqiyməti tədqiq edən metodikalar</i>	<i>dekabr</i>	<i>məktəb psixoloqu</i>
<i>5. şagirdlərin sinif həyatından razılığı</i>	<i>kollektiv yaradıcı iş «sinif haqqında ümumi bir rəy»</i>	<i>dekabr</i>	<i>X sinif şagirdləri</i>
<i>6. şagirdlərin ideal kişi və qadın haqqında təsəvvürləri</i>	<i>psixoloji heykəltəraşlıq oyununu</i>	<i>fevral-mart</i>	<i>X sinif şagirdləri</i>
<i>7. şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinin istiqamətlənməsi</i>	<i>1. «test - həyat təcrübəsi haqqında düşünürük» 2. könüllülər aktı</i>	<i>aprel</i>	<i>sinif rəhbəri</i>
<i>8. sinif kollektivinin formalaşması</i>	<i>1. metodika «Bizim kollektivimiz necədir?» 2. şagirdlərin sinif işlərində iştirakının səbəblərini müəyyən edən metodika</i>	<i>aprel</i>	<i>məktəb psixoloqu</i>
<i>9. şagird və valideynlərin sinfin həyat fəaliyyətindən razılığı</i>	<i>1. testlər 2. kollektiv təhlil</i>	<i>may</i>	<i>məktəb psixoloqu</i>
<i>10. şagirdlərin tərbiyəliliyi</i>	<i>məktəblinin qiymətləndirilməsinin standartlaşdırılmış xarakteristikası</i>	<i>iyun</i>	<i>sinif rəhbəri və sinifdə dərs deyən müəllimlər</i>

Əsas bölmələrlə yanaşı, plana əlavələr də edilə bilər. Tərbiyə işinin planı çox olan zaman sinif rəhbərinin gündəliyinə çevrilir. Planlaşdırma ənənələrinə uyğun olaraq, konkret tədris müəssisəsində və ya sinif rəhbərinin qərarına görə tərbiyəçinin əsas sənədində şagirdlər və onların valideynləri, pedaqoji müşahidənin və psixoloji, pedaqoji diaqnozun nəticələri, müəllimin sinif və şagirdlərin ümumi məktəb işlərin-

də iştirakı haqqında qeydləri toplanır. Bəzi sinif rəhbərlərinin iş planları əlavələrlə tamamlanır.

Validənlər haqqında məlumatlar

<i>Validənin adı, atasının adı, soyadı</i>	<i>Doğum tarixi</i>	<i>İş yeri, vəzifəsi</i>	<i>İş və ev telefonu</i>	<i>Yaşadığı yer</i>	<i>Alladə mikromühit</i>	<i>Məktəbə necə kömək edə bilər?</i>
1.						
2.						
3.						
4.						

2. Validənlərin sinfin həyat fəaliyyətində və valideyn iclaslarında iştirakı haqqında məlumatlar

<i>Validənin adı, atasının adı, soyadı</i>	<i>Validəyn iclası</i>	<i>«Açıq qapı» günləri</i>	<i>«Bizim ailənin marağı» dünyası</i>
	<i>tarix</i>	<i>tarix</i>	<i>tarix</i>
1.			
2.			
3.			

3. Ailələr və şagirdlər haqqında məlumatlar:

- a) çoxuşaqlı ailələr _____
- b) natamam ailələrin uşaqları _____
- c) imtiyazı olan uşaqlar _____
- ç) himayədə olan uşaqlar _____

4. Sinif valideyn komitəsi üzvlərinin siyahısı

<i>validənin adı, atasının adı, soyadı</i>	<i>tapşırıq</i>	<i>ev ünvanı</i>	<i>iş yeri</i>	<i>telefonu</i>
1.				
2.				
3.				

5. Şagirdlərin maraq və meylləri, onların dərsdənkənar vaxtlarda məşğuliyyətləri haqqında məlumatlar

şagirdin adı, atasının adı, soyadı	maraq və meyllər	dərnəyin adı	məşğələnin yeri	məşğələnin vaxtı
1.				
2.				
3.				
4.				

6. Diaqnostik tədqiqatların nəticələri

7. Pedaqoji müşahidə gündəliyi

8. Sınıfdə şagirdin özünüidarəsi haqqında məlumatlar

şagirdin adı, atasının adı, soyadı	tapşırıq	fəallıq dərəcəsi
1.		
2.		
3.		

Tərbiyəvi iş planının məzmun və strukturuna baxışı tamamlayarkən, qeyd etmək lazımdır ki, təqdim etdiyimiz plan hissələri məcburi sayılmır. Biz sinif rəhbərinin istifadə edə biləcəyi ən nümunəvi plan variantını tövsiyə edirik. Bu planlarla uğurlu işləyən müəllimlərə rast gəldik. Bəzi (məsələn, I, V, X) sinif rəhbərlərinə başqa məzmunlu və başqa strukturlu plan seçməyi məsləhət görmüşük. Bu siniflərin rəhbərləri bir qayda olaraq, şagirdlərlə işin birinci mərhələsində öz səylərini sinfin tərbiyəvi iş sisteminin modelləşdirilməsinə və sinif kollektivinin birliyinə yönəldirlər. Bu səbəbdən onların planlarında məqsədli istiqamətlər və əsas iş cəhətləri sinfin tərbiyə sistemi haqqında model təsəvvürlərin formalaşması ilə əlaqədar olmalıdır. Belə olan halda sinif rəhbərinə **«Sinif birliyi işinin əsas istiqamətləri»** bölməsini növbəti qaydada tərtib etməyi məsləhət görürük.

Planlaşdırmanın digər variantları da vardır. Planlaşdırma – yaradıcı işdir, ona görə də sinif rəhbəri öz variantlarını seçmək iqtidarındadır, hansı ki, onun pedaqoji baxışlarına daha çox uyğun gəlir, lazımlı məlumatdan ibarətdir və gündəlik işdə istifadə üçün yararlıdır. Amma planın qurulması prosesində kobud səhvlərdən qaçmaq lazımdır.

<i>işin əsas istiqamətləri</i>	<i>birgə fəaliyyət</i>			
	<i>sentyabr</i>	<i>oktyabr</i>	<i>noyabr</i>	<i>dekabr</i>
<i>1. sinif şagirdlərinin münasibətlərinin, ünsiyyətinin və sinif kollektivindəki fəaliyyətinin öyrənilməsi</i>				
<i>2. sinif birliyinin həyat fəaliyyətinin məqsədi, perspektivləri və simasının layihələşdirilməsi</i>				
<i>3. uşaq şəxsiyyətinin inkişafı üçün mühitin yaradılması, sinif kollektivinin birləşməsi və inkişafı</i>				

L.İ.Malenkova müəllimləri tərbiyə işinin planlaşdırılması təcrübəsində ən çox yayılmış səhvlərin icrasından çəkindirir:

✓ dəqiq müəyyən olunmuş məqsədin, şagirdlərin dərin elmi biliklərinə əsaslanmış və psixoloji-pedaqoji situasiyaların öhdəsindən gələn strateji tərbiyə məsələlərinin olmaması;

✓ rəhbərlikdən göstərişlərin, tövsiyələrin, konkret «tədbir» hazırlığının gözlənilməsi və nəticədə sinif rəhbərinin təşəbbüslüzlüyü;

✓ planlaşdırmanın primitivliyi (təsadüfi işlərin cəmləşdiyi başdansıvma plan);

✓ planlaşdırılmış işlərin qeyri-dəqiqliyi və qeyri-müəyyənliyi, hansı ki, həm uşaqları, həm də müəllimləri maraqsızlığa gətirib çıxardır (83, s. 85).

3.3. Ümumi təhsil məktəblərində tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin (təşkilatçı) işinin təşkili

Tərbiyə işləri üzrə direktor müavini (təşkilatçı) – məktəb rəhbərliyinin nümayəndəsi, baş tərbiyəçi-pedaqog, böyüklərin, uşaqların məktəbdə dərsləndikən fəaliyyətinin təşkilatçısı və istiqamətləndiricisi olub, əsas vəzifəsi şagirdlərin məktəbdə və məktəbdənkənar tərbiyə işlərini sistemləşdirir.

Bu zaman aparıcı məsələlər aşağıdakılar olmalıdır:

✓ insan şəxsiyyətinin dəyərinin təsdiq edilməsi;

- ✓ humanist tərbiyənin konseptual əsaslarının həyata keçirilməsi;
- ✓ tərbiyələndirici mühitin yaradılması;
- ✓ təhsilalanların tərbiyəsi proqramının hazırlanması;
- ✓ tərbiyəvi prosesin təşkilinin quruluşca yenidən sistemləşdirilməsi: humanistləşmiş, mədəniləşmiş, fəaliyyətə təşkilatlanmış şəxsiyyətin formalaşmasının təmin edilməsi;
- ✓ kollektivin fəaliyyətinin səmərəli təşkili, özünüidarə qurumları ilə işin təşkili;
- ✓ məktəblinin şəxsiyyət və kamil insan kimi yetişməsi üçün tərbiyə sisteminin səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi.

Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi Kollegiyasının 20 dekabr 2017-ci il tarixli 18-1 nömrəli qərarı ilə "Təhsil sahəsinə aid olan qulluqçu vəzifələrinin Vahid Tarif-İxtisas Sorğu Kitabçası"nda tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin (təşkilatçının) əmək funksiyası və bilməli olduğu məsələlər aşağıdakı kimi təsdiq edilmişdir:

Əmək funksiyası. Məktəbin əsasnaməsinə uyğun olaraq məktəbdə tərbiyə işinə rəhbərlik edir. Müəllimlərin, psixoloqların, tərbiyəçilərin, uşaq birliyi təşkilatının, sinif, dərnək rəhbərlərinin, valideynlərin, ictimai təşkilatların, şagird özünüidarə orqanlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının köməyi ilə şagirdlərin tərbiyə işini təşkil edir. Gənclərin milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlər zəminində formalaşmasına, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına, çağırışa qədərki hazırlığına, fiziki inkişafına və bədii-texniki yaradıcılığına, turizm, diyarşünaslıq və ekskursiya məsələlərinə rəhbərlik edir. Müvafiq tədris müəssisələri, yaradıcılıq ittifaqları, idarə və təşkilatlarla əlaqə yaradır, birgə kütləvi tədbirlər keçirir. Təhsil alan uşaqlar arasında hüquq pozuntuları və cinayətkarlıq hallarına qarşı geniş miqyaslı profilaktik işin təşkilini və ona rəhbərliyi təmin edir.

Bilməlidir: "Təhsil haqqında", "Gənclər siyasəti haqqında" və "Uşaq hüquqları haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarını; Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq hüquqları haqqında Konven-

siyanı; təhsil və elm sahəsinə aid Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aidiyyəti qərar və sərəncamlarını; Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsi üzrə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının aidiyyəti qərar, sərəncam və əmrlərini; müəllimlər üçün yeni modul-kredit sisteminə əsaslanan stimullaşdırıcı ixtisasartırma sisteminin inkişaf etdirilməsini; müəllimlərin karyera inkişafı və fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını; qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsinin yayılması sahəsində müasir tələblərə uyğun mexanizmlərin yaradılmasını; pedaqoji kadrların işə qəbulu sahəsində tətbiq edilmiş yeni mexanizmin beynəlxalq təcrübəyə uyğun daha da təkmilləşdirilməsini; təhsil proqramlarının və dərslərin müasir tələblər baxımından yeniləşdirilməsini; şagirdlərin idrak fəallığını artıran sistemli tədbirlərin görülməsini; tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin təmayüllər üzrə təşkil olunmasını; istedadlı uşaqlar üçün inkişafetdirici fərdi proqramların yaradılmasını; ali təhsil üzrə təsdiq edilən dövlət təhsil standartlarını və proqramlarını (kurikulumları); orta təhsil üzrə qüvvədə olan dövlət təhsil standartlarını və proqramlarını (kurikulumları); ümumi təhsil müəllimləri üçün fəal (interaktiv) təlim texnologiyaları və inklüziv təhsil üzrə məqsədli ixtisasartırmanın təmin edilməsini; müəllimlərin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları bacarıqlarına yiyələnməsi üçün çevik sistemin yaradılmasını; müəllimlərin təkmilləşdirilməsinin beynəlxalq standartlarla uzlaşdırılmasını; qabaqcıl təlim-tərbiyə metodlarını, pedaqogika və pedaqoji psixologiya elminin son nailiyyətlərini, uşaqların asudə vaxtlarının səmərəli təşkili yollarını; İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə tələblərini; tərbiyənin tədrislə vahdətini; fəal təlim metodlarını, sosial-psixoloji ünsiyyət metodlarını; əməyin mühafizəsi, təhlükəsizlik texnikası, sanitariya-gigiyena və yanğından mühafizə norma və qaydalarını.

Bunları əsas götürərək tərbiyə işləri üzrə direktor müavinin (təşkilatçı) hüquq və vəzifələrinin alt komponentlərini açmağa çalışdıq:

1. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin (təşkilatçının) hüquqları:

tərbiyə konsepsiyası əsasında tərbiyə işinin sistemini yaratmaq;

✓ məktəbin idarə edilməsində iştirak etmək;

təcrübəli və yaradıcı pedaqoqların sinif rəhbəriliyinə məsləhət görülməsində, uşaq birliyi təşkilatının rəhbərinin seçilməsində iştirak etmək və zəmanət vermək;

✓ sinif rəhbərlərinin, tərbiyəçilərin, uşaq birliyi təşkilatının rəhbərinin, təşkilatçı-pedaqoqların tərbiyəvi işini əlaqələndirmək;

✓ pedaqoji texnologiyanın, çoxvariantlılığın seçilməsində və sərbəst istifadə olunmasında (tərbiyə metodlarının və formalarının, vəzifə funksiyalarının və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsində) iştirak etmək;

✓ tərbiyəçi-müəllimlərin attestasiyaya hazırlaşmasına dəstək vermək;

✓ peşəkar fəaliyyət üçün münasib şəraitlərin yaradılmasını təmin etmək (əmək üçün yaxşı şərait, peşəkarlığın yüksəldilməsinin daimi mümkünlüyü, məktəb və ondan kənarda iş vaxtını sərbəst planlaşdırmaq);

✓ aşağıdakı meyarların əsasında öz fəaliyyətinin obyektiv qiymətini gözləmək: ixtisasa olan peşəkar tələblərdə keyfiyyət uyğunluğu; məsələlərin və vəzifə bacarıqlarının keyfiyyətli yerinə yetirilməsi səhəsində cavabdehlik; fəaliyyətin təşkilinə yaradıcı yanaşma və peşəkarlıq.

2. Analitik yoxlama funksiyası:

✓ kollektivin inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil edir, sinif rəhbəri ilə birlikdə «çətin tərbiyə olunan uşaqları» müəyyənləşdirir;

✓ ümumi qəbul edilmiş meyarlara əsasən işin keyfiyyətinin və dəyərləndirilməsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə təhlil aparır, sinif rəhbərinin fəaliyyətinə nəzarət edir.

3. Təşkilati əlaqələndirmə funksiyası:

✓ kollektivin fəaliyyətini planlaşdırır və təşkil edir;

✓ məktəb təşkilatlarının, şagird özünüidarə orqanlarının (bölmələr, uşaq parlamenti, studiyalar) işini istiqamətləndirir;

✓ sinif rəhbərlərinə, tərbiyəçilərə, fənn müəllimlərinə, psixoloqlara tərbiyə işinin təşkilində və əlaqələndirilməsində köməklik edir;

✓ təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini ilə birlikdə fənn müəllimlərinin dərşdənkənar tərbiyəvi fəaliyyətini əlaqələndirir;

✓ rəhbərliklə və müəllimlərlə birgə pedaqoji şurada psixoloji-pedaqoji, tərbiyəvi məsələlərin hazırlanması və müzakirəsini təşkil edir;

✓ məktəbdənkənar müəssisələrin fəaliyyətini əlaqələndirir.

4. Metodik funksiyası:

✓ dərşdənkənar tədbirlərin səmərəli təşkili ilə bağlı sinif rəhbərlərinə, uşaq birliyi təşkilatının rəhbərinə, məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin pedaqoqlarına məsləhətlər verir, onları tərbiyə işinin metodikası ilə tanış edir;

✓ sinif saatlarının, bayram ssenarilərinin və başqa tədbirlərin keçirilməsi üçün metodiki işləmələrin hazırlanması və keçirilməsini təşkil edir;

✓ sinif rəhbərlərinin və məktəbdənkənar təhsil müəssisələri işçilərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyənəşməsində və tətbiqində iştirak edir.

5. İnteqrasiya funksiyası:

✓ ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatları ümumi təhsil məktəbi ilə birgə fəaliyyətə cəlb edir;

✓ şagirdlərin tərbiyəvi fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı icra hakimiyyəti və bələdiyyə ilə daimi əlaqə saxlayır;

✓ uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan təşkilatları və fəal valideynləri tərbiyəvi tədbirlərin keçirilməsinə cəlb edir.

6. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin (təşkilatçı) vəzifə borcları:

✓ uşaqların hüquqlarını, maraqlarını və sağlamlığını qorumaq;

✓ təhsil üçün yuxarı idarəetmə orqanlarının hazırladığı normativ-hüquqi sənədlərdən xəbərdar olmaq;

✓ idarəetmənin əsaslarını, iqtisadiyyatı və sosiologiyayı, pedaqogikanı, pedaqoji texnologiyayı, psixologiyayı, gigiyena və uşaq fiziologiyasını, tərbiyənin nəzəriyyə və metodikasını, əməyin mühafizəsinin qaydaları və normalarını, təhlükəsizlik texnikasını bilmək;

✓ fəal şagirdlərlə aparılan işin təşkilində tərbiyəçi pedaqoqlara, valideynlərə metodik kömək göstərmək;

✓ valideynləri və ictimaiyyəti tərbiyə işlərinin keçirilməsinə cəlb etmək;

✓ məktəblilərin tərbiyəsi ilə bağlı fəaliyyətin birgə yerinə yetirilməsi üçün məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi, idarə, təşkilat və yaradıcı kollektivlərlə əlaqə saxlamaq;

✓ pedaqoji və şagird kollektivlərində əməkdaşlıq və rəğbət münasibətlərinin, məktəbdə əlverişli mənəvi-psixoloji mühitin yaradılmasına kömək etmək;

✓ uşaq birliklərinin, klubların, dərnəklərin işini tənzimləmək, onların fəaliyyətini əlaqələndirmək;

✓ tərbiyə işləri üzrə yaradıcı laboratoriyanın təşkili və fəaliyyətini istiqamətləndirmək;

✓ tərbiyəvi fəaliyyətin yaradılması üzrə metodik materialları hazırlamaq;

✓ tərbiyə prosesinin planlaşdırılmasında, təşkilində və nəticəsinin qiymətləndirilməsində müəllimlərə, sinif rəhbərlərinə, valideynlərə və ictimaiyyətə başçılıq və kömək göstərmək, onların işini istiqamətləndirmək;

✓ sinif rəhbərinin peşəkarlığının yüksəldilməsinə kömək etmək;

✓ müəllimlərin tərbiyəvi işdə bacarıqlarının reallaşması üçün şərait yaratmaq;

✓ məktəbdə və cəmiyyətdə tərbiyə işini əlaqələndirmək;

✓ tərbiyə sahəsində qabaqcıl pedaqoji təcrübəni ümumiləşdirmək;

✓ ilin «Ən yaxşı sinif rəhbəri» müsabiqəsini keçirmək;

✓ məktəblinin şəxsiyyətini inkişaf etdirmək;

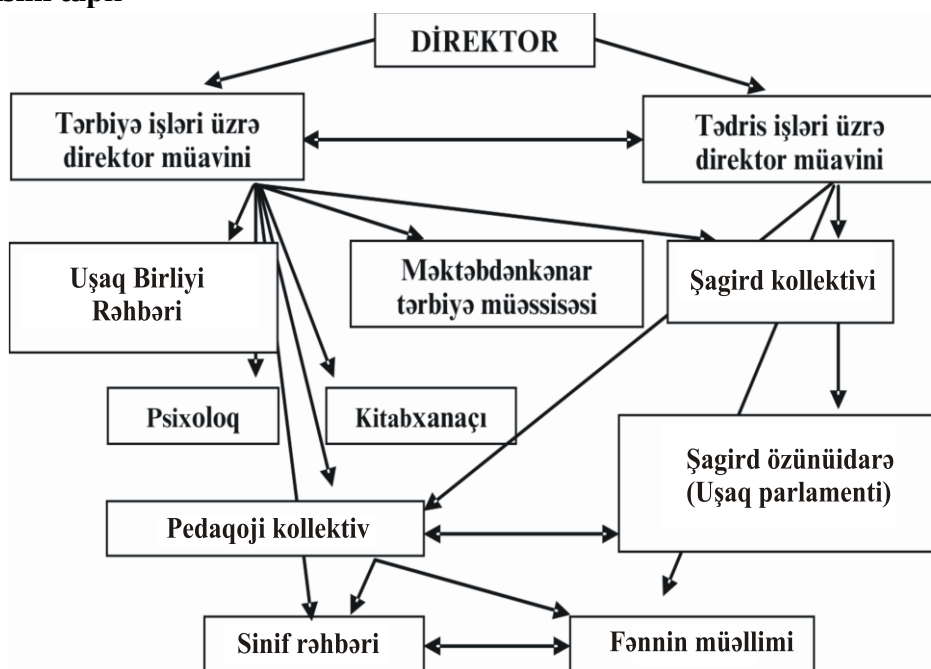
✓ ümumməktəb şagird kollektivini formalaşdırmaq, bu məqsədlə idarəetmə orqanlarını yaratmaq, möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək;

✓ sinif fəalları ilə iş aparmaq;

✓ ümumməktəb əməllərini qorumaq və möhkəmləndirmək;

✓ kollektivin yaradıcı işini təşkil etmək və həyata keçirmək.

7. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin müdiriyyətlə, pədaqoji və şagird kollektivi ilə qarşılıqlı əlaqəsi aşağıdakı sxemdə öz əksini tapır

8. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin fəaliyyət istiqamətləri

Gündəlik:

✓ məktəbdə növbətçiliyin və yeməxanada özünəxidmətin təşkili;

✓ sinif rəhbərləri ilə iş;

✓ sinifdə fəal şagirdlərlə iş;

✓ «çətin tərbiyə olunan şagird»lərlə iş;

✓ öz biliyini artırma və metodik materialların toplanması sahəsində iş.

Həftəlik:

✓ dərsin tərbiyəvi təsirini öyrənmək məqsədilə iki-üç dərstdə iştirak etmək;

✓ siniflərin dərstdən kənar tədbirlərində, yaxud məktəbdən kənar tədbirlərin təşkilinin vəziyyətini, yaradıcılıq sahəsində fəallığını, tərbiyəvi potensialını öyrənmək məqsədilə onlarda iştirak etmək;

✓ tərbiyəvi işlərə aid məsələlərdə sinif rəhbərləri ilə məsləhətləşmək;

✓ “çətin tərbiyə olunan şagird»lərlə aparılacaq işlə bağlı sinif rəhbəri ilə, psixoloqla, uşaq birliyi təşkilatının rəhbəri ilə məsləhətləşmək;

✓ fəal valideynlərlə görüşmək;

✓ şagird özünüidarə orqanlarının işində iştirak etmək;

✓ ekskursiya, gəzinti və mədəni yürüşləri təşkil etmək.

Aylıq:

✓ direktoryanı və pedaqoji şuranın iclasında iştirak etmək;

✓ məktəbin audit komissiyasının işində iştirak etmək;

✓ tərbiyə işləri üzrə direktor müavinləri ilə keçirilən seminarda iştirak etmək;

✓ tərbiyə sahəsində çalışan yetkinlik yaşına çatmayanların problemləri ilə məşğul olan rayon icra hakimiyyətinin nəzdindəki qurumla və onların əməkdaşları ilə görüşmək;

✓ eyni məsələ üzrə sinif rəhbərləri ilə məsləhətləşmək;

✓ direktoryanı müşavirənin aylıq işinin planlaşdırılmasında tərbiyəyə veriləcək yer haqqında məsləhətləşmək;

✓ ümumməktəb divar qəzetinin (radioverilişin) vaxtaşırı buraxılmasına kömək göstərmək (ayda 2 dəfə);

✓ valideyn komitəsinin, xeyriyyə cəmiyyəti fondunun iclasında iştirak etmək;

✓ sinif otaqlarında sanitar-gigiyenik tələblər əsasında iş qurmaq.

Yarımillik:

- ✓ sinif rəhbərlərinin seminarlarının (dərslərin) təşkili;
- ✓ məktəbin saytında olan informasiya blokunda yerləşən materialların yeniləşməsinin təşkili;
- ✓ yarımil ərzində tədrisin, özünəxidmətin və sinfin dərşdənkənar işinin yekunları, siniflər üzrə yekunlaşdırılmış «Baş növbətçi» stendinin hazırlanmasının təşkili;
- ✓ tərbiyə işinin planının hazırlanması, korrektə edilməsi və işin təhlili;
- ✓ sinif otaqlarının ümumi təmizliyinin yaxşılaşdırılmasının təşkili;
- ✓ tətıl üçün iş planının hazırlanması və onun yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;
- ✓ tətıl vaxtı uşaqların səyahətlərinin və ekskursiyalarının təşkili;
- ✓ növbətçiliyin və iməciliyin dərşdən sonra və tətıl vaxtı təşkili;
- ✓ ötən yarımillə aparılmış işin yekunları haqda sinif rəhbərləri ilə söhbət və yeni yarımil üçün işin planlaşdırılması.

İllik:

- ✓ məktəb şagirdlərinin sosial pasportunun hazırlanması;
- ✓ şagirdlərin tərbiyəlilik səviyyəsi xəritəsinin hazırlanması;
- ✓ məktəbdə tərbiyə prosesinin vəziyyəti və təşkilinə həsr olunmuş pedaqoji şuranın hazırlanması və keçirilməsi;
- ✓ «Ən yaxşı sinif rəhbəri» müsabiqəsinin təşkili;
- ✓ tərbiyə prosesində fəal və yaradıcı iştirak edən ən yaxşı sinif rəhbərlərinin, pedaqoji kollektiv üzvlərinin, məktəbdənkənar təhsil müəssisəsinin müəllimlərinin iş təcrübəsinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi;
- ✓ tərbiyə prosesi iştirakçılarının ən fəallarının təltif edilməsi və mükafatlandırılması işinin təşkili;
- ✓ dərşdənkənar işin yekunları haqda şagirdlər arasında anketləşdirmənin təşkili;

- ✓ ötən tədris ili boyu aparılmış işin yekunları haqda sinif rəhbərləri ilə söhbətlərin aparılması;

- ✓ ötən tədris ilində məktəbdə aparılmış tərbiyə işinin təhlili;

- ✓ yeni tədris ili üçün tərbiyə sahəsində iş planının hazırlanması;

- ✓ pedaqoji şura üçün il ərzində tərbiyə işinin yekunlarına həsr olunmuş sərginin hazırlanması;

- ✓ axıncı pedaqoji şura üçün materialların hazırlanması (işin təhlili, məruzə, çıxışlar) və pedaqoji şuranın keçirilməsində fəal iştirak etmək.

9. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin iş həftəsi ərzində fəaliyyətinin istiqamətləri

Bazar ertəsi:

- ✓ direktorluğun iclası (I, III həftə);

- ✓ kollektiv yaradıcı işlərin təşkili barədə təşkilat komitəsinin iclası (IV həftə);

- ✓ tədris işləri üzrə direktor müavini ilə, psixoloqla, müəllimlərlə məsləhətləşmə (II həftə);

Çərşənbə axşamı:

- ✓ məktəb qəzetinin müvafiq qrupunun işində iştirak;

- ✓ bu və ya digər sinfin dərşənkənar tədbirlərində iştirak.

Çərşənbə:

- ✓ baş növbətçilər şurasının işinin təşkili;

- ✓ dərslərdə iştirak;

- ✓ sinif rəhbərləri ilə iclas;

- ✓ müsahibə, metodik iş, xüsusi məsləhətləşmələr;

- ✓ məşvərət və seminarlar.

Cümə axşamı:

- ✓ özünütəhsil günü;

- ✓ şəxsi metodik iş;

- ✓ rayonda, şəhərdə keçirilən məşğələlərdə və seminarlarda iştirak.

Cümə:

- ✓ məktəbdə yaradıcı müəllimlərlə işin təşkili;

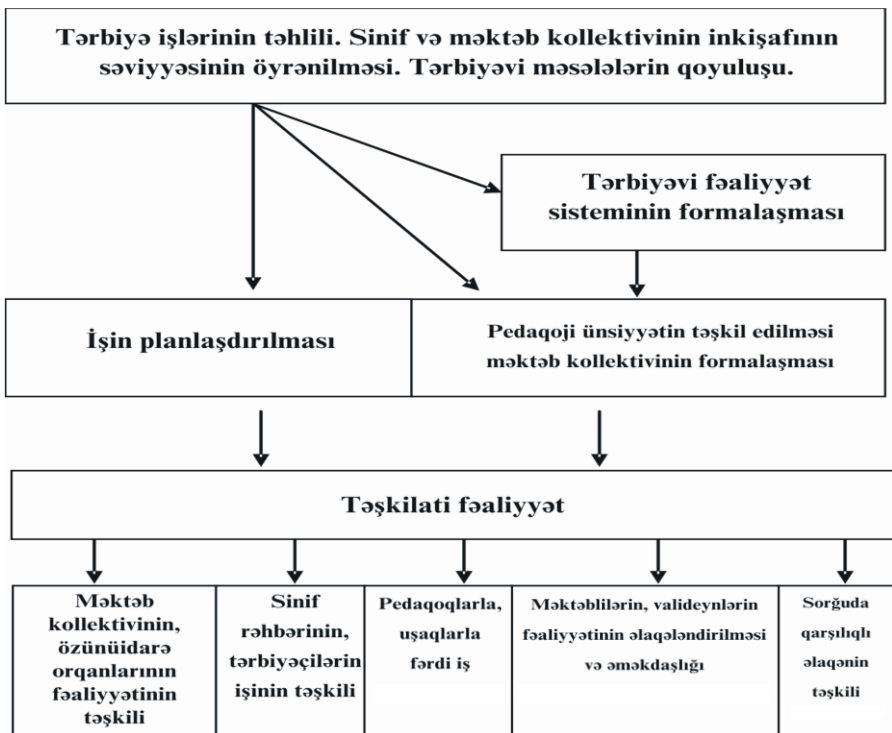
- ✓ sinfin dərscənkənar tədbirlərində iştirak.

Şənbə:

- ✓ “şənbə günü klubu”, gecələr, «Şən və hazır cavablar klubu» ilə işin təşkili;

- ✓ teatr tamaşaları;
- ✓ maraqlı insanlarla görüşlər;
- ✓ gələn həftə üçün işin planlaşdırılması.

10. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin fəaliyyət sistemi:

11. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavində olmalı sənədlər:

- ✓ ötən ilin tərbiyə işinin təhlili;
- ✓ məktəbin sosial pasportu;
- ✓ siniflər üzrə məktəblilərin tərbiyəlilik səviyyəsini əks etdirən məlumat xəritəsi;
- ✓ tədris ili üçün iş planı;

- ✓ hər yarımil üçün (planlaşma da ola bilər) iş planı;
- ✓ məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin (bölmələrin, klubların və s.) iş planı;
- ✓ dərsləndikənər tədbirlərin iş planı;
- ✓ sinifdə və məktəbdə dərsləndikənər tədbirlərə davamiyyət dəftəri;
- ✓ sinif rəhbərlərinin iclas və seminarlarının protokol dəftəri;
- ✓ siniflərin siyahısı;
- ✓ «çətin tərbiyə olunan» məktəblilərlə iş materialları (kartoteka, xasiyyətnamə) iş planı;
- ✓ bayramların, yığıncaqların, gecələrin ssenariləri;
- ✓ tətil vaxtının iş planı;
- ✓ baş növbətçi (sinif nümayəndəsi) şurasının özünəxidmətlə bağlı iş materialları (məktəb üzrə növbətçilik cədvəli, hesabda olan kabinetlər, məktəbyanı sahə və s.);
- ✓ “ən yaxşı sinif rəhbəri”nin məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin, pedaqoqların iş təcrübəsini zənginləşdirən materiallar;
- ✓ tərbiyə işləri üzrə direktor müavinin şəxsi iş planı.

12. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavinin peşəkar fəaliyyəti

Tərbiyə işləri üzrə direktor müavini – vəzifədir.

Tərbiyə işləri üzrə direktor müavini – təhsil müəssisəsinin idarəetmə strukturuna daxil olan müdiriyyətin səlahiyyətli nümayəndəsidir, tərbiyəçi-pedaqoqdur, onu başqasından şəxsiyyət kimi fərqləndirən xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

- ✓ yüksək vətəndaş cavabdehliyi və sosial fəallığı;
- ✓ həqiqi intellektuallıq, mənəvi mədəniyyət, yüksək elmi və yaradıcı dünyagörüşü;
- ✓ uşaqlara, insanlara məhəbbət;
- ✓ özünün inkişafa ehtiyac duyumu, özünütəkmilləşdirmə;
- ✓ ümumi pedaqoji mədəniyyətlə birlikdə yüksək peşəkarlığı;
- ✓ maraqların və ehtiyacların istiqamətinin pedaqoji sabitliyi;
- ✓ pedaqoji mövqe, pedaqoji təfəkkür mədəniyyəti;
- ✓ pedaqoji ünsiyyət və mərifəti;

- ✓ pedaqoji ustalıq, innovasion fəaliyyət bacarığı.

13. Tərbiyə işinin səmərəliliyinin əsas meyarları

Tərbiyə işinin səmərəliliyinin təsdiqi aşağıdakılarla ölçülür:

- ✓ təlim prosesində və dərşdənkənar işdə sinif kollektivinin təşkilinin səviyyəsi ilə (nizam-intizam, özünəxidmətin düzgün təşkili, məktəb kollektivinin tapşırıqlarının, eləcə də şagird özünüidarəetmə orqanlarının tapşırıqlarının mütləq yerinə yetirilməsi);

- ✓ sinif şagirdlərinin təlim nəticələrinin səviyyəsi ilə (bilik keyfiyyətinin daimi yüksəlməsi, zəif məktəblilərlə qurulan işin səmərəliliyi, sinif şagirdlərinin dərşdənkənar işdə fəal iştirak etməsi: maraq kurslarında, fakültativlərdə, fənn dərşdənlərində və olimpiadalarında, elmi-tədqiqat işlərində, tədris ekskursiyalarında, müsabiqələrdə, gecələrdə, intellektual marafonlarda və s.);

- ✓ şagirdlərlə aparılan sinifdənəxaric və məktəbdənkənar işlərin səviyyəsi ilə (yürüşlər, səfərlər, ekskursiyalar, tematik sinif saatları, gecələr, görüşlər, teatr tamaşaları və s.);

- ✓ məktəblilərin tərbiyəlilik səviyyəsinin daim artması, sinif rəhbəri tərəfindən şagirdlərin öyrənilməsi və onların özünütərbiyə və özünütəhsilinin təşkilinə pedaqoji rəhbərliyin həyata keçirilməsi ilə;

- ✓ sinif kollektivinin inkişaf səviyyəsi ilə (onun biliyi, bir-birinə dəstək olması, sinfin işləri ilə maraqlanması, dostluq münasibəti, birgə tədbirlər nəzərdə tutmaq arzusu, boş vaxtlarda ünsiyyət; onun təşkili, ictimai fikrin inkişafı, kollektivdə əlaqələrin xarakteri; sinif işlərində iştirakın fəallığı və təşəbbüskarlığı; öz üzvlərinə kollektivin tərbiyəvi təsiri ilə);

- ✓ sinif rəhbəri ilə şagirdlərin əməkdaşlığının inkişaf dərəcəsi ilə (bir-birinə inamın səviyyəsi, sinif rəhbərinin sinif işlərinə nə dərəcədə qoşulması, fəal uşaqların mövcudluğu və sinif rəhbərinin fəallarla əlaqəsi təşəbbüsü və yaradıcılığın birgə inkişafı);

- ✓ məktəblilərin ailələri ilə əlaqə, valideynlərin tərbiyəvi prosesdə iştirakının fəallığı ilə;

✓ “çətin tərbiyə” olunan məktəblilərlə aparılan işin mürəkkəbliyi və ciddiliyi nəzərə alınaraq, fərdi yanaşılma əsasında pedaqoji yardımın göstərilməsi ilə;

✓ məktəbdə və sinifdə şagirdlərin rahatlığı və təhlükəsizliyi ilə.

14. Sinif rəhbərinin müvəffəqiyyətli fəaliyyətinin göstəricisi:

✓ yuxarıda sadalanan meyarlara uyğun sinif kollektivi ilə tərbiyəvi işin yüksək səmərəliliyinin təmin olunması;

✓ sinif rəhbərinin yaradıcılığının inkişafı, müəllif pedaqoji texnologiyasının mövcudluğu;

✓ tərbiyəçinin şəxsiyyəti, onun pedaqoji üsullar sistemi və şagirdlərlə subyekt-subyekt əlaqə yolları, şagirdlərlə belə ünsiyyət sahəsində işin təşkili;

✓ sinfin həyatında onun iştirakı imkanları (sinif kollektivinin müxtəlif tədbirlərdə yeri, şagirdlərlə yaxınlıq və əlaqə);

✓ sinif kollektivi ilə yaradıcılıq və əməkdaşlıq işləri;

✓ sinif rəhbərinin səriştəlilik və bacarıqlılıq dərəcəsi (məqsəd qoymaq bacarığı, işin planlaşdırılması, onun yerinə yetirilməsi, qiymətləndirmə, təhlil etmə, nəticə çıxartma və yeni məsələlərin qoyulması);

✓ məktəblilərin valideynləri ilə əlaqə yaradılması və onların əməkdaşlığa cəlb edilməsi;

✓ sinif rəhbərinin məktəbliləri öz maraqlarına görə həvəsləndirmək bacarığı, asudə vaxtın səmərəli təşkili;

✓ sinif rəhbəri və məktəblilərin bir-birinə qarşılıqlı marağı, uşaqların sinif rəhbərinə məhəbbət və hörməti.

15. Tərbiyə işinin həyata keçirilməsində sinif rəhbərlərinin və pedaqoji kollektivin stimullaşdırılması

Tərbiyə işləri üzrə direktor müavini sinif rəhbərlərinin təklifi ilə, tərbiyə işinin təşkilində onlara böyük köməklik göstərən müəllimlərə, valideynlərə, ümumməktəb işini təşkil edən, yaxud tərbiyə işinin məzmunlu və maraqlı olmasında iştirak edən şəxslərin əməyinin qiymətləndirilməsi məktəbin direktoru başda olmaqla pedaqoji şura tərəfindən həyata keçirilir.

Stimullaşdırmanın əsas meyarları:

- ✓ təşəbbüskar və yaradıcı olmaq;
- ✓ tərbiyəvi fəaliyyətin yüksək səmərəliliyi;
- ✓ görülmə işin pedaqoji gərəклиyi və yüksək estetik səviyyəsi;
- ✓ kollektivin bütün üzvlərinin inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- ✓ əlverişli psixoloji-pedaqoji iqlimlə, sosial əhəmiyyətli dəyərlərin uyğunluğu.

Stimullaşdırmanın formaları:

- ✓ əmrlə təşəkkür;
- ✓ müdiriyyətin Fəxri Fərmanı;
- ✓ yuxarı təşkilatların müxtəlif fərmanları;
- ✓ məktəb xeyriyyə fondundan və yaxud yardım fondundan mükafat;
- ✓ başqa şəhərdə seminarla iştirak etməyə imkanının yaradılması;
- ✓ pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və yayılması;
- ✓ müəllimin fəaliyyətinə aid bülletenin və yaxud məqalənin dərc edilməsi.

Stimullaşdırmanın həyata keçirilməsinin forması və yeri:

- ✓ görülmə işlərin yekunları haqda əmr yazılmaqla;
- ✓ tərbiyə işlərinin problemlərinə aid keçirilən pedaqoji şurada;
- ✓ tərbiyə işlərinə və onun səmərəliliyinə, ilin yekununa həsr olunmuş pedaqoji şuranın yekun iclaslarında;
- ✓ sinif rəhbərlərinin metodik birləşmələrinin iclasında.

Mükafatlandırılmanı

- ✓ məktəb direktoru;
- ✓ tərbiyə işləri üzrə direktor müavini;
- ✓ yuxarı təşkilatların nümayəndələri həyata keçirə bilərlər.

16. Tərbiyə işinin planlaşdırılması

Təhsil müəssisəsində tərbiyə prosesi ilə məşğul olan müəllimlərin fəaliyyətinin ən çətin məqamı planlaşdırmaadır.

Tərbiyə işinin planlaşdırılmasının əsas növlərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- ✓ təhsil müəssisəsinin tərbiyə işinin illik planı;
- ✓ hər yarımil üçün təhsil müəssisəsinin tərbiyə işinin mövzular üzrə planları;
- ✓ hər tətilə qədər olan dövr üçün məktəbin tərbiyə işinin qrafiki;
- ✓ dərşdənkənar tərbiyə işinin planı;
- ✓ şagird özünüidarə təşkilatının iş planı;
- ✓ yarımillər üzrə sinif rəhbərlərinin iş planı;

Təhsil müəssisəsinin tərbiyə işinin illik planının bölmələrini aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

- ✓ pedaqoji kollektivin və sinif rəhbərlərinin ötən il üçün tədris-dənkənar tərbiyə fəaliyyətinin təhlili;
- ✓ dərşdənkənar tərbiyə işinin yeni dərş ili üçün təşkili;
- ✓ tərbiyə prosesinin həyata keçirilməsində müəllimin pedaqoji peşəkarlığının yüksəldilməsinə yönələn pedaqoji işin təşkili;
- ✓ uşaq kollektivi ilə dərşdənkənar iş;
- ✓ əənəvi ümumməktəb işləri;
- ✓ cari ildə məktəbin iş rejimi;
- ✓ şagird özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinin təşkili;
- ✓ şagirdlərin bacarıq və vərdişlərinin inkişafına yönəldilmiş pedaqoji fəaliyyətin məzmunu;
- ✓ fakültativlərin və maraq kurslarının, dərşdənkənar işi;
- ✓ pedaqoji kollektivin dərşdənkənar fəaliyyət proqramları.

3.4. Ümumtəhsil müəssisələrində sinif, texniki-peşə və peşə liseylərində qrup (sinif) rəhbərlərinin və yeni tip məktəblərdə tərbiyəçilərin fəaliyyətinə verilən tələblər

Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 05 mart 2009-ci il tarixli, 270 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş “Sinif rəhbəri haqqında əsasnamə” əsas götürülərək yeni istiqamətdə hazırlanmışdır.

Sinif rəhbərlərinin fəaliyyətinin istiqamətləri

Sinif rəhbərlərinə məsləhətlər, tövsiyələr, xəbərdarlıqlar.

Yadda saxla:

Şagirdlərlə ünsiyyətdə və əlaqədə olarkən formalizmdən çox, insani münasibət yaradılmalıdır. Belə ki:

- ✓ şagirdlərə rəğbətlə yanaş;
- ✓ uşaqları heç vaxt təhqir etmə, alçaltma – bu və ya digər hərəkətə mənfi münasibəti hörmət və xeyirxah danışıqla bildirsən daha yaxşıdır; uşaqların əksəriyyəti hissiyyətli və tez inciyən olurlar, buna görə də uşaq üçün xoşagəlməz söhbəti təklikdə etmək və baş vermiş hadisəyə baxmayaraq ona inam və ümid bəsləndiyini başa salmaq lazımdır;
- ✓ sinifdə işə başlamazdan əvvəl çalış hər bir uşaq və bütövlükdə sinif haqqında daha çox öyrən və sonralar da həmişə uşaqların həyatı və problemləri ilə maraqlan;
- ✓ uşaqlarla çox vaxt keçirməyə cəhd göstər;
- ✓ uşaqlarla müxtəlif dərslərdə, ekskursiyalarda, muzeylərdə ol, yürüşlər təşkil et, daim söhbətlər apar. Bu, şagirdlər haqqında ətraflı məlumat toplamağa, səmimiyyət və mehribanlıq yaratmağa kömək edir;
- ✓ sinifdə olan qüvvələrin nüfuz dairəsini başa düşməyə çalış, sinfin mikroqruplarını təyin et, liderləri tap. Əgər hansısa lider sinfə mənfi təsir göstərsə, onunla mübarizə etməyə dəyməz, çalış onu özünə tərəf çəkəsən, özünə həmfikir edəsən;
- ✓ “çətin (davranışda) uşaq”larla və onların valideynləri ilə fəal əməkdaşlıq işi qur;
- ✓ uşağın xasiyyətinin konkret müsbət xüsusiyyətlərinə əsaslanmağa çalış, müvəffəqiyyətlərini, dərslərdə müsbət irəliləyişlərini, hansısa bir işdə təşkilati hazırlığını qeyd et. Uşaqda öz gücünə və biliyinə inam formalaşdıraraq, onun fərdi nailiyyətlərini xüsusi qeyd et. Həmişə yadda saxla ki, sənin müdafiən və tərifin şagirdin gücünə inamın tərənnümüdür;
- ✓ həyata keçirə bilməyəcəyin məsələnin həllinə söz vermə;
- ✓ uşaqları sərbəstliyə həvəsləndir, onları müstəqilliyə öyrət;

- ✓ özünün işinin müvəffəqiyyətinə də şübhələnməyi öyrən, həmişə özünə aşağıdakı sualla yanaş:

– Nə üçün əminəm ki, onlar mənə oxşamalılardır? Onların öz yolları var, formalaşan şəxsiyyətə mənəviyyatına toxunmamaq şərti ilə hörmət etmək lazımdır. Uşaqların tələblərə uyğunlaşmağına imkan vermə, daha çox azadlıq, meydan ver;

- ✓ uşaqlarla münasibətdə zirək ol. «Harada ciddi olmalı, harada isə gülmək olar?» sualının cavabını təyin etməyi bacar. Heç bir vaxt səsinə qaldırma (sonra onsuz da utanacaqsan). Çalış bütün qeydləri yumorla et;
- ✓ hər şeydə və hamıya qarşı çalış ədalətli ol, yaranmış gərgin situasiyanı heç vaxt konfliktə gətirib çıxarma;
- ✓ qəyyumluq etdiyinin hər birini elə sev ki, onların müvəffəqiyyətinə sevinə biləsən, kədərlərinə acıyasan və gələcəyinə inanasan. Sevmə bilməsən də, heç olmasa can yandır; eyni zamanda uşaqlara özünü sevdirmə – peşman olarsan;
- ✓ uşaqlarda minnətdarlıq hissini inkişaf etdir, bir vaxtdan sonra onlar özləri sənə minnətdar olacaqlar.

Yadda saxla:

Əsası: uşaqları tərbiyələndirmək istəyirsənsə, onlarla sənin öhdənə düşən birgə vaxtı sözün həqiqi mənasında yaşa. Şagirdlərin sənə necə yanaşmağını istəyirsənsə, onlara beləcə münasibət bəslə.

Yadda saxla:

Uşaqlar hansısa bir fənn üzrə öz qabiliyyətlərinin təsdiqini görməyəndə, bütün məktəbə olan marağı itirirlər.

Sinfin tədris işinə ciddi diqqət yetir:

- ✓ sinifdə dərs deyən müəllimlərlə yaxşı münasibət yarat, pedaqoji şurada da maksimum fikir eyniliyinə can at;
- ✓ gündəliklərin yoxlanması sistemini tətbiq et və valideynlərdən gündəliyə imza atmağı tələb et, davamiyyət yoxlamasını hər həftə aparmağa çalış. Yoxlamanın nəticələrinə görə şagirdlərlə fərdi söhbət apar, həmin fənn üzrə dərstdə iştirak et, problemin ən yaxşı həll olunması üçün valideynlərə zəng et;

- ✓şagirdin uğursuzluğunu ehtiyatla qiymətləndir, çünki o, özü də buna görə əzab çəkir; yadda saxla ki, uşaq məktəbdən evə müəllimdən incimiş halda getməməlidir;
- ✓hər gün davamiyyət və məlumat yoxlaması apar, arayış və məlumatlar üçün ayrıca zərf (qovluq) tut;
- ✓jurnalı vaxtlı-vaxtında və dəqiqliklə doldurmağa öyrən;
- ✓başqa müəllimlərin sənin sinfində olan dərslərində tez-tez iştirak et; uşaqların həmin dərslərdə aldıkları qiymətlərə fikir ver; birinci gündən cavabdehlik və sərbəstlik vərdişləri qazan; sinifdə, məktəbdə növbətçiliyin ciddi yoxlamasını apar və hamıdan öz vəzifələrini yerinə yetirməsini tələb et.

Nəzərə al ki, ən yaxşısı az danlamaq və çox tərifləməkdir, müvəffəqiyyət pedaqogikasına istinad et – o, çox yaxşı nəticələr verir.

Yadda saxla ki, məzmunlu sinif həyatının təşkilinə, şagirdlərin mədəni inkişafına sərf olunan vaxt və güc heç zaman hədəf getməz:

- ✓çalış dərşdənkənar və məktəbdənkənar tədbirləri: teatrlara gedişləri, kinofilmlərə baxışları və müzakirələri (heç olmazsa yol boyu), ekskursiyaları, yürüşləri, səyahətləri mümkünə çox təşkil et;
- ✓şagirdlərlə maraq doğuran yaddaşı, ağıl analitik tərzini inkişaf etdirən, təkrarlamaq və ya yeni bir şey yaratmaq arzusu yaradan hər bir şey haqqında danış;
- ✓oyundan qaçma (o işdə mütləq əqli inkişaf etdirən element olmalıdır), ancaq yadda saxla ki, oyunun əvvəli və axırı var, heç kəsi küsdürməmək şərti ilə qalib gələnlərə xırda mükafat təqdim etsən, yaxşı olar;
- ✓cari problemlərin həll olunması və uşaqları maraqlandıran məsələlər haqqında danışmaq üçün sinif saati keçirməkdən imtina etmə, həmişə buna hazır ol, siyasətdə, idmanda, incəsənətdə olan cari məsələlərə bələd ol və diskussiyalara, qiymətləndirməyə hazır ol;
- ✓çalış nə isə bir ümumi iş tap, uzunmüddətli hazırlıq həm kollektivi birləşdirir, həm də təşəbbüskarlığı inkişaf etdirir;

- ✓ənənə yaratmağa çalış, həmçinin siniflə məktəbdən kənarda səfərlərdə ad günlərinin qeyd edilməsi ənənəsini yarat, lakin yaddan çıxarmaq olmaz ki, hər hansı ənənəvi iş əsaslı hazırlaşmaq lazımdır;
- ✓sinif uşaqlarını təkcə məktəbin işində iştirak etməsindən başqa, öz sinfinin mikroiqliminin yaradılmasına da cəlb et;
- ✓paralel siniflərin sinif rəhbərləri ilə sıx əməkdaşlıq et: bu, vaxta qənaət etməyə və bir-birinizə kömək etməyə, uşaqların həyatını daha da maraqlı etməyə imkan yaradar.

Nəzərdən qaçırma: ən əsası, uşaqları cəlb etmək istədiyinin onlar üçün maraqlı olmasına çalış. Bu zaman onlar sənə qulaq asacaqlar, onlara səninlə-sənə də onlarla birgə olmaq maraqlı görünəcək.

Yadda saxla: uşağın valideyni sənin dostun, məsləkdəşin, məsləhətçindir:

- ✓valideynlərlə işgüzar əlaqələr yaratmağa çalış;
- ✓valideynləri uşaqlarla tərbiyəvi işə cəlb et, onların köməyinə arxalan;
- ✓valideynlərin birinci iclasında bütün il ərzində görülməli işləri bölüşdür – o vaxt bilinəcək ki, kimə arxalanmaq olar, kim isə həmişə kənarda qalır;
- ✓ümumi valideyn iclaslarında ayrı-ayrı uşaqların yox, bütün sinfin problemləri, planları haqqında danış;
- ✓sinif həyatının praktiki olaraq bütün məsələlərinin həllinə köməklik göstərən işgüzar valideyn komitəsi yaratmağa çalış;
- ✓heç vaxt valideynə demə ki, onun uşağı pisdır, başqa valideynlərin yanında uşaqları danlama, əsasən də valideyn iclasında;
- ✓hamı üçün ürəyiaçıq ol, amma valideynlərlə yaxın dostluq əlaqələri yaratma;
- ✓bütün valideynləri razı salmağa çalışma, yoxsa onlar səni prinsipsiz, yumşaq xasiyyətli bir insan kimi tanıyılar.

Yadda saxla: valideynlərlə əlaqənin ən yaxşı forması: uşaq – valideyn – müəllim – valideyn əlbir işinin qurulmasından asılıdır.

Xəbərdarlıq: uşaqları ancaq tədris prosesində müşahidə edərək dəyərləndirmə:

- ✓ sadə və humanist olmaqdan qorxma, ancaq şagirdlərlə öz aranda məsafə saxla – onu yenidən bərpa etmək çox çətin olacaq;
- ✓ özünü həddən artıq ağıllı aparma – sən də nöqsanların var, sən bir şeydə üstünsən ki, o nöqsanları aradan qaldırmağa çalışırsan və onu necə islah etməyin yollarını bilirsen;
- ✓ uşaqların gücü çatmayan tədbirləri (əqli və ya fiziki cəhətdən) planlaşdırma;
- ✓ həddən artıq fəal olma (uşaqlar hərdən tədbirlərdən azad olub dincəlmək istəyirlər);
- ✓ çalışma ki hər şeyi valideynlərsiz görəsən, yoxsa sonrakı vaxt hər şeyi özün edəsi olarsan;
- ✓ öz həmkarların haqqında valideynlərin yanında çalış mənfi fikir söyləmə, yoxsa bir vaxt sonra həmin sözləri sən arxanda da söyləyərlər;
- ✓ əgər sənə elə gəlsə ki, sərf elədiyin güc boş yerə gedib, ruhdan düşmə, tez-tələsik mənfi nəticə axtarma;
- ✓ tədbirlərdə və ya buraxılış gecələrində valideynləri, uşaqları, o biri müəllimləri də yada salmağı unutma – bunu şagirdlər də, valideynlər də, həmkarların da qiymətləndirəcəklər.

Nəzərdən qaçırma: ən əsası, məyus olmamaq üçün minnətdarlıq gözləmə.

Yadda saxla: sinifdəki uşaqlar sənənin güzgüsüdür: çalış öz üzərində həmişə işlə.

- ✓ öz peşə fəaliyyətində nüfuzlu olmağa çalış – bu sənə qiymətləndirmək, ayrı-ayrı məsələlərdə çıxış yolu tapmaq, məsləhət vermək imkanı yaradar;
- ✓ öz şagirdlərin üçün səcdəgah olma, «müəllim həmişə haqlıdır» şüarının tərənnümçüsü olma. Bu həmişə özünü doğrultmur. İnsan ol, mümkünsə böyük hərflərlə yazılan İNSAN ol;

- ✓ öz səhvlərini boynuna almaqdan utanma, səhvləri təhlil etməyi və nəticə çıxarmağı bacar. Öz səhvlərini boynuna almaq, təhlil etmək və düzəltmək şagirdlər üçün yaxşı nümunə olacaq. Öyrənməkdən utanma. Təhsil – bilmədiyini, tanımadığını şeyin mənimsənilməsi deməkdir, ona görə də iş görməkdən və ömür sərf etməkdən qorxma. Fikirləş, danışqlar apar, başqalarının fikrini öyrən, yaxşı, faydalı məsləhətlərə əməl et;
- ✓ tərbiyə işinin prinsiplərini dərinlən fikirləş, onlara əməl etməyə çalış, uşaqlara isə onları qəbul etməyi vadar etmə. Bu prinsiplərə aşağıdakıları aid etmək olar:
- ✓ uşaqlarla dürüst ol;
- ✓ uşaqlarla mehriban davran, ancaq onlarla zarafat etmə;
- ✓ tələbkər və ədalətli ol, uşaqlara öz tələblərini başa sal;
- ✓ söz verdinsə, həmişə yerinə yetir, görə bilməyəcəyini işə boyn olma;
- ✓ nikbin ol, çalış özünü uşaqların yerinə qoy və onlarla şərik ol;
- ✓ uşaqlara və onların işlərinə maraqlı ol, lazım gələndə onları qorumağa çalış;
- ✓ rəsmiliyə yol vermə;
- ✓ ardıcıl və obyektiv ol;
- ✓ öz peşənin ustası ol, natiqliyi bacar, emosional sözlə inandırmağa çalış;
- ✓ həmişə öz-özlüyündə qal, peşəkarlıqla, maskasız işləməyi bacar, özünə, öz fikirlərinə razı ol; səmimiyyətlə tələbkərliyi və mehribançılığı uyğunlaşdırmağı bacar;
- ✓ fəal və təşəbbüskar ol, öz işinə həvəsli ol;
- ✓ bir yerdə dayanma, yeni axtarıqlar daşıyıcısı, işini tənqidi qiymətləndirməyi bacaran, hər şeylə maraqlanan və bilik nümunəsi ol;
- ✓ özünə hesabat ver: yaradılmış şərait hansı insani xüsusiyyətlərin formalaşmağına gətirib çıxarır. «Uşağı yaşadığı mühit öyrədir», ona görə də əgər siz səbr və müdriklik öyrədirsiniz-

sə, özünüz isə hadisələrə tez, təhlilsiz qiymət verirsinizsə, şagirdləriniz çətin səbrli olalar;

- ✓ sən şəxsiyyət tərbiyələndirirsən, tələmə: tez-tələsik iş görməklə yalnız onu sındırmaq olar, sonra da özünə bənzər birini yaratmaq, ona isə heç bir adamın ixtiyarı çatmır;
- ✓ uşaqlardan təşəkkür gözləmə, bağışlamağı və yaddan çıxarmağı bacar, çünki uşaq hələ çox dəyişəcək, sən isə artıq dəyişməyəcəksən, yenidən başlamağı bacar, özünə gülməyi bacar, öz zəifliyini boynuna almağı bacar;
- ✓ yadda saxla ki, uşaqlar gələcəyimiz olduğu kimi, həm də keçmişimizdir. Tez-tez öz uşaqlığını yadına sal (bu sənə uşaqları daha yaxşı başa düşməyə kömək edəcək). Bir tərəfdən də, bizdən fərqli olaraq bizim uşaqlar başqa vaxtda böyüyürlər. Ən çətini – onların qəlblərinə dəyərlər aşılamaqdır, onların bu günkü gündə mükəmməl və rahat böyümələri öz potensiallarını həyata keçirməsidir.

Yadda saxla: əsası – öz gəncliyini, tərəvətini uzun illər saxlamaqdır, onda səninlə birgə gedən gəncləri tez anlayarsan, sənin peşəkar mövqeyin özünə səadət bəxş edər.

Texniki-peşə və peşə liseylərində qrup (sinif) rəhbərinin fəaliyyətinin məzmunu

Təhsil – təlim üstəgəl tərbiyə deməkdir, lakin tərbiyə işinin bü-tövlükdə problemlərinin həlli qrup (sinif) rəhbərisiz qeyri-mümkündür. Elə buna görə də qrup (sinif) rəhbərinin şəxsiyyəti tərbiyəvi prosesdə əhəmiyyət kəsb edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, hazırkı dövrdə öz xahişi və istəyi ilə qrup (sinif) rəhbəri, sinif kollektivinin tərbiyəçisi işləmək istəyən müəllim tapmaq çox çətindir. Bu, bir neçə səbəblə əlaqədardır: dərslərinin çoxluğu, vəzifə borclarının qeyri-müəyyənliyi və müəllimin fəaliyyətinə qoyulan yüksək tələblər, qrup (sinif) rəhbərliyinə verilən əmək haqqının aşağı olması. Digər tərəfdən, yaş və sinif kollektivinin inkişafının müxtəlifliyi, uşaqların ictimai fəaliyyətinin inkişafının, si-

nifdə hər bir uşağın ayrılıqda fəallığının müxtəlifliyi qrup (sinif) rəhbərindən tərbiyə prosesində müxtəlif dərəcədə iştirak etmək tələbini qoyur.

Qrup (sinif) rəhbərinin fəaliyyətinin təşkili

Qrupa (sinfə) rəhbərlik edənin vəzifələri:

I. Təşkilati iş

1. Jurnalın yazılması.

2. Sinif kollektivinin təşkili:

✓ növbətinin seçilməsi və işdə ona kömək edilməsi;

✓ sinif şagirdlərinin yönəldilməsi;

✓ digər fəaliyyətin müəyyənləşdirilməsi;

✓ şagirdlərin (lazım gəlsə) sinifdə yerləşdirilməsinə nəzarət.

3. Sinifdə, məktəbdə, yeməxanada növbətçiliyin təşkili.

4. Təhkim olunmuş kabinetin gigiyenik -sanitar vəziyyətinə əməl edilməsi.

5. Şagirdlərin üst-başının, məktəbli formasının səliqə-səhmanı.

6. Yeməyin təşkili (bəzi liseylərdə həyata keçirilir).

II. Qrup (sinif) kollektivinin və ayrı-ayrı şagirdlərin təhsilinin təşkili

1. Davamiyyətə ciddi nəzarət. Şagirdlərin üzrsüz səbəbdən dərslərdən yayınmasının cavabdehliyi birbaşa sinif rəhbərinin üzərinə düşür.

2. Çox dərs buraxmış xəstə uşaqlara qayğı göstərilməsi, qrup (sinif) yoldaşının dərslərdə köməyinə nəzarət.

3. Qrupda (sinifdə) təhsilə əlverişli şəraitin yaradılması.

4. Qrupda (sinifdə) dərs deyən müəllimlərlə əməkdaşlıq (əlaqələrin nizamlanması, təhsilə kömək).

5. Məktəbli kitabçası (şagird gündəlikləri) ilə iş, məktəbli kitabçası vasitəsilə valideynlərlə əməkdaşlıq.

III. Qrup (sinif) kollektivinin dərslərdən kənar həyatının təşkili

1. Qrupun (sinfin) məktəbin işlərində iştirakının təşkili.

2. Asudə vaxtın təşkilində təhsilalanların iştirakı (ədəbi-bədii, musiqili konsertlərə, məktəb gecələrinə, teatra, məruzələrə, görüşlərə mədəni yürüşlər).

3. Qrup (sinif) rəhbərinin və uşaqların arzusu ilə yarımildə 1-2 işin təşkili.

IV. Valideynlərlə iş

1. “Açıq qapı” günündə iştirak etməyə valideynlərin cəlb edilməsi.

2. Valideyn iclaslarının keçirilməsi.

3. Ayırı-ayrı valideynlərlə (lazım gələrsə) şəxsi əlaqə saxlanılması.

IV FƏSİL.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ SİNİF RƏHBƏRİ İŞİNİN TƏŞKİLİ

4.1. Sınıf rəhbərinin işinin optimallaşdırılması

Sınıf rəhbəri vəzifəsinə, işinə başlayarkən yaddan çıxarmamalıdır ki, bundan çətin, məsuliyyətli iş yoxdur. Sınıf rəhbərinin işi çoxsahəli və çoxhəcmlidir, tələbləri, uğursuzluğu, qəmi çoxdur, sevinc və qələbəsi azdır. Buna baxmayaraq, təhsil müəssisəsində sınıf rəhbərliyindən maraqlı iş yoxdur. Sınıf rəhbərliyi – uşaqla ünsiyyətdən yaranan sevinc hissəsidir. Sınıf rəhbərliyi – pedaqoji əməkdaşlığın həyata keçirilməsidir. Sınıf rəhbərliyi – hər bir şagirdə çalışıb lazım olmaq, kiçik nailiyyətlərin sevinci və təhsiləlinin tərbiyəsində böyük qələbələr deməkdir.

Sınıf rəhbərinin şəxsiyyət kimi xüsusiyyətlərini sadalamaq çox çətin, çünki onlar da müxtəlifdir. Mütəşəkillik, prinsiplilik, nəzakətli tələbkərlilik, vicdanlılıq, hər bir şagirdin şəxsiyyətinə və həyatına maraq, geniş dünyagörüşünün, dərin biliyin ardıcılıqla uyğunlaşdırılması müvəffəqiyyət gətirəcək məsələlər daxildir.

Sınıf rəhbərinin vəzifələri:

I. Təşkilatı iş

1. Jurnalın yazılması.

2. Sınıf kollektivinin təşkili: işlərin bölünməsi, fəallarla iş, sınıf şagirdlərinin işinin yönəldilməsi, hər bir yaradıcı işin düzgün təşkili, baş növbətçiyə işində kömək.

3. Sınıfdə, məktəbdə, yeməxanada (yeməxanası olan məktəblərdə) növbətçilik işinin təşkili.

4. Təhkim edilmiş otaqlarda (kabinetdə) təmizliyin yaradılması.

5. Şagirdlərin vahid məktəbli forması geyinməsinə nail olması.

6. Yeməyin təşkili (yeməxanası olan məktəblərdə) .

II. Sınıf kollektivinin və ayrı-ayrı şagirdlərin təhsilinin təşkili

1. Davamiyyətə ciddi nəzarət. Şagirdlərin üzrsüz səbəbdən dərslərdən yayınmasının cavabdehliyi bütövlükdə sinif rəhbərinin üzərinə düşür.

2. Çox dərs buraxmış xəstə uşaqlara qayğı göstərilməsi, sinif yoldaşlarının dərslərdə onlara köməyinə nəzarət.

3. Sinifdə təhsil üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

4. Sinifdə dərs deyən müəllimlərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi (münasibətlərin nizamlanması, təhsilə kömək; yarımildə iki dəfə sinifdə çalışan müəllimlərin pedaqoji şurasının keçirilməsi).

5. Məktəbli kitabçası ilə iş, valideynlərin şagirdlərin davamiyyə-tindən xəbərdar olması.

6. İstedadlı uşaqların inkişafı üçün şəraitin yaradılması, idraki maraqların inkişafı, şagirdlərin dünyagörüşünün genişləndirilməsi (dərnəklərə, fakültativlərə, konkurslara, olimpiadalara, baxışlara cəlb olunması; şifahi jurnalların hazırlanması; ekskursiyalar, sərgilər, uzaq səfərlərin təşkili və s.).

7. Əqli əməyin inkişafının təşkili (müsahibələr silsiləsi, tövsiyələr. Fərdi iş, işə psixoloqun cəlb edilməsi).

8. Oxu dərslərinin təyini (fənn müəllimlərinin tövsiyələri, kitablarla tanışlıq, onları seçməyə kömək).

III. Sinif kollektivinin dərslərdən kənar fəaliyyətinin təşkili

1. Sinifdə müsbət mikroiklimin yaradılması, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin formalaşması, onların korreksi, münasibətlərin nizamlanması.

2. Ünsiyyətin inkişafı, şagirdə iş tapşırmaqla kollektiv qarşısında məsuliyyət hissinin aşılması, tapşırığın yerinə yetirilməsində şagirdə yardım etmək və nəzarət.

3. Bütün kollektivin və ya ayrı-ayrı şagirdlərin cəlb olunması ilə sinifdə yaradıcı işlərin təşkili.

4. İctimai-faydalı fəaliyyətə uşaqların hamılıqla cəlb olunması, mehribançılığın və mərhəmətin aşılması.

5. Ayrılıqda hər bir uşağın sağlamlıq normalarından kənar sağlamlığının qorunması, möhkəmləndirilməsi, idmana, bədən tərbiyəsinə cəlb olunması. İdman yarışlarının, oyunlarının, yürüşlərinin təşkili.

6. Müxtəlif uşaq təşkilatlarının fəaliyyətinə kömək etmək.

7. Hər bir işin təşkilinin maraqlı formalarının axtarışı, sinif rəhbərinin sinif kollektivi ilə hər bir görüşünün məqsədəuyğunluğunun dərəcəsinin təyin edilməsi (sinif saati, sinif iclası, söhbət, açıq danışiq, gecə və s.). (Hər ay bir dəfə tematik sinif saatının keçirilməsi mütləqdir).

IV. Şəxsiyyətin öyrənilməsi və məktəblinin tərbiyə işində korreklər

1. Mövcud metodikalara uyğun olaraq, sinifdə dərs aparan müəllimlərin və valideynlərin fikrini nəzərə alaraq məktəblinin şəxsiyyətinin öyrənilməsi.

2. Şagirdlərin xasiyyətlərinin öyrənilməsi üzrə iş, şagirdin şəxsiyyətinin korrektəsi üçün hazırlanmış xasiyyətnamədən istifadə.

3. Əxlaq tərbiyəsi işinin təşkili.

4. Siyasi mədəniyyətin aşılması.

5. Estetik mədəniyyətin formalaşması.

6. Əməyə məsuliyyətli yanaşmanın aşılması və əmək vərdişlərinin formalaşması.

7. Sanitar-gigiyenik vərdişlərin aşılması.

V. Valideynlərlə iş

1. Tematik valideyn iclaslarının keçirilməsi (hər tətildən sonra 1 dəfə) və “Açıq qapı” günü (hər tətilə qədər 1 dəfə).

2. Ailədə tərbiyə şəraitinin öyrənilməsi.

3. Valideynlərlə fərdi iş.

4. Sinif kollektivinin təhsildənkənar fəaliyyətinin təşkilinin maraqlı və dəyərli olmasına valideynlərin cəlb olunması.

5. Valideynlərin uşaqlara təsiri.

4.2. Tərbiyəçinin fəaliyyətinə verilən müasir tələblər

Ölkəmizdə gedən sosial-iqtisadi dəyişikliklər dövründə gənc nəslin tərbiyəsi cəmiyyətin inkişafında böyük məna kəsb edir. Məktəb tərbiyə sistemində mühüm yer tutur, sosial vəziyyətdəki dəyişmələr pedaqoji və metodiki dəyərlərin, məktəbdə təşkilati işin yenidən qurulmasını tələb edir.

Sovet məktəbinin tarixi inkişaf dövründə yaranmış sinif rəhbərliyi də ənənəvi məktəb işinin təzahürü kimi dəyişikliyə məruz qalır.

Sinif rəhbəri institutu (sistemi) onun indiki vahid şəkllə salınmış variantında özünün gücünü tükəndirib və bu halda mövcudluğunu dayandırır. Bu tərbiyəvi institutun gələcək inkişafını, şərti olaraq sinif rəhbəri adlandıraraq, ümumtəhsil məktəbinin inkişafının ən yeni tendensiyaalarını nəzərə alaraq həyata keçirmək lazımdır. Bu tendensiyaalar aşağıdakılardır: tərbiyəvi funksiyaların müxtəlif sosial institutlar arasında bölüşdürülməsi; məktəblərin növcə sayının artması, onların fəaliyyətinin maliyyələşməsinin müxtəlifliyi, məktəbin tərbiyəvi məqsədlərinin və vəzifələrin dəyişməsi; sərt sinfi mövqedən geri çəkilməsi; şagirdlərin dəyərlərinin tərbiyənin istiqamətinin transformasiyası (dəyişməsi), mənəviyyat cəhətdən ümuminsani və sosial-sinfi dəyərlərin qurulması. İqtisadi və hüquqi təhsil və tərbiyəyə olan diqqətin artırılması, bazar şəraitində şəxsiyyətin yeni mövqedən formalaşması. Bütün sadaladıqlarımız müasir ümumtəhsil məktəblərinin inkişafında yeni olan tendensiyaalardır ki, onlar da ən yeni tərbiyəvi sistem kimi məktəblinin şəxsiyyətinin dərinədən öyrənilməsini, bunun əsasında hər bir şagirdə fərdi yanaşmağı, məktəblilərin bir-biri ilə, müəllimlərlə, ətraf mühitlə əlaqəsinin inkişafını tələb edir.

Sinif rəhbəri dərstdə və dərstdən sonrakı vaxtda uşaqları nəzarət altında saxlamalı, «müəllim-şagird», «şagird-kollektiv», «valideyn-məktəb» əlaqələrinin formalaşmasına imkan yaratmalıdır.

Tərbiyəçinin ən ümdə funksiyalarından biri – müəllimin, onun istedadının, qabiliyyətinin, maraqlarının, meyllərinin inkişafının dərinədən sistemli diaqnostikasını verməsidir.

Aşağıdakı prinsipləri nəzərə alaraq, məktəbdə tərbiyə işini məktəb direktoru və onun tərbiyə işləri üzrə müavini yerinə yetirir:

- ✓ ilkin məktəb kollektivində təlim-tərbiyə prosesinin bütövlüyünün pozulmasını aradan qaldırmaq məqsədilə, tərbiyəçi məktəblilərin təhsil və məktəbdənkənar işinin təşkilini istiqamətləndirməlidir;
- ✓ konkret şəraitdən, tərbiyəçinin hazırlıq dərəcəsiindən, məktəblilərin tərbiyə səviyyəsiindən və tərbiyəçiyə həvalə olunan sinif kollektivinin inkişafından asılı olaraq tərbiyəçinin işinə fərqləndirici yanaşma;
- ✓ öz fəaliyyətinin metodlarının, təşkilat formalarının məzmununun, məqsədlərinin təyiniində tərbiyəçinin hüquqlarının genişləndirilməsi, çünki uşaq kollektivini, onların tərbiyə səviyyəsiini, maraqlarını, yaş və fərdi xüsusiyyətlərini sinif rəhbərindən yaxşı bilən yoxdur;
- ✓ hər sinif kollektivində «öz sifət»lərinin, öz fəal şagirdlərinin olmasına can atmaq; ümumməktəb işlərində iştirak əsasən könüllü olmalıdır;
- ✓ şagirdlərin tərbiyə səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların intellektual, mənəvi, estetik, siyasi və hüquqi, cinsi və gigiyenik, eləcə də dünyagörüşünün inkişafı tərbiyəçi işinin qiymətləndirilməsinin əsas keyfiyyətidir;
- ✓ qiymət meyarlarından, eləcə də sinif kollektivinin inkişafının yüksəlməsi, tərbiyəçinin pedaqoji peşəkarlığı və onun məktəbin həyatında fəal iştirakını da ayırmaq olar.

Tərbiyəçinin ən dəyərli xüsusiyyəti yaradıcılıqdır, çünki yekunda məktəbin fəaliyyətinin nəticəsi və keyfiyyətin yüksəldilməsinin şərtləri məhz tərbiyəçi-pedaqoqun, pedaqoji kollektivin yaradıcılığından asılıdır.

I. Tərbiyəçinin məqsəd və vəzifələri

Tərbiyəçi – peşəkar pedaqoq bəşər mədəniyyətinin mənimsənilməsində uşaq və cəmiyyət arasında mənəvi vasitəçi, tərbiyəvi fəaliyyət

tin müxtəlif növlərindən münasibət sistemini təşkil edən və hər bir şəxsiyyətin ayrılıqda inkişafına fərdi yanaşan və təsir edən şəxs deməkdir.

Tərbiyəçinin məqsədi:

- ✓ təhsilalanın fərdi inkişafını bilavasitə müşahidə etmək;
- ✓ onun şəxsiyyətinin formalaşması üçün ən əlverişli şəraitlərin yaradılmasına yardımçı olmaq;
- ✓ tərbiyə sistemində lazımi pedaqoji korrektələr edilmək;
- ✓ sinifdə əlverişli psixoloji iqlimin yaradılması üçün lazımi tərbiyəvi təsiri təşkil etmək;
- ✓ şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına kömək olan böyüklərin və müəllimlərin fəaliyyətini əlaqələndirilmək.

Bütün bu məqsədlərdən çıxış edərək bildiririk ki, tərbiyəçinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

Tərbiyəçinin ən əsas vəzifəsi – hər uşağın maksimum inkişafı, onun təkrarsızlığının saxlanması və potensial gücünün üzə çıxarılmasıdır.

- ✓ hər bir uşağın sosiallaşmasını təmin edən, sinif kollektivində tərbiyəvi mühitin yaradılması;
- ✓ uşaqları dəyərli cəmiyyət münasibətlərinə cəlb edən, hər cür qrup, kollektiv və fərdi fəaliyyətin təşkili;
- ✓ məktəblilərin bacarığının azad və bütöv açılmasına, onların formalaşmasına yardım olaraq, sinif şagirdlərinin fərdi inkişafının korrektəsi.

II. Tərbiyəçinin funksiyaları

Tərbiyəçinin əsas funksiyaları

1. Analitik funksiyalar:

- ✓ məktəbli şəxsiyyətinin öyrənilməsi;
- ✓ kollektivin və şəxsiyyətin xüsusiyyətinin öyrənilməsi və təhlili;
- ✓ hər uşağın ailə tərbiyəsinin öyrənilməsi və təhlili;
- ✓ kollektivin və şəxsiyyətin tərbiyə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və təhlili.

2. Təşkilati işdə uyğunlaşma:

- ✓ uşaqların fəaliyyətinin təşkili və həvəsləndirilməsi;
- ✓ məktəbin ailə ilə əlaqəsinin yaradılması;
- ✓ pedaqoji kollektivdə iş;
- ✓ hər bir məktəbliyə və fəaliyyətin subyekti olan kollektivə fər-
di təsir;
- ✓ bu fəaliyyət üçün ən yaxşı maddi-məişət şəraitinin yaradılma-
sı.

3. Ünsiyyət:

- ✓ uşaqlar arasında şəxsi münasibətlərin tənzimlənməsi;
- ✓ «şagird-müəllim» münasibətlərinin optimallaşması;
- ✓ kollektivdə ümumi əlverişli psixoloji iqlimin yaradılması;
- ✓ insanlarla şagirdlərin əlaqəsinin yaradılması.

III. Tərbiyəçinin uşaqlarla işinin formaları

Tərbiyəçi uşaqlar üçün müxtəlif növ maraqlı işlər təşkil etməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, müasir məktəblilər üçün diskussiyalar, oyunlar, yarışlar, yaradıcı əmək, bədii yaradıcılıq, rollar üzrə məşq, psixoloji testlər kimi uşağı özünüdərkə kömək edən iş növləri birinci yer-
də durur. Qeyd etmək lazımdır ki, kollektiv və qruplaşmaların fəaliyyət
növləri sonsuzdur. Yeni formaların seçilməsi və yaradılması tərbiyənin
məqsədləri ilə, eləcə də konkret şəraitdən asılıdır. Tərbiyəçinin işini
tərbiyə işlərinin xüsusi kartotekası yüngülləşdirə bilər. Bu kartoteka
təcrübə yığıldıqca tutulur. *Ayda bir dəfə tematik sinif saati və yarımildə
2-4 tədbir keçirilməsi mütləqdir (sinfin səviyyəsindən və şəraitdən asılı
olaraq çox tədbir keçirmək olar).*

IV. Tərbiyəçinin səlahiyyətləri

Tərbiyəçi direktorluğun üzvü kimi mütləq: uşaqların fiziki və psi-
xi sağlamlığı haqda vaxtaşırı məlumat almalıdır. Sinif şagirdlərinin
dərslərdə iştirakına və hər şagirdin dərslər müvəffəqiyyətlərinə nəzarət et-
məlidir; uşaqlara tərbiyəvi təsir göstərən fənn müəllimlərinin pedaqoji
konsellsiumlar, «kiçik» pedaqoji şura (yarımildə 2 dəfə kiçik pedaqoji
şura) və başqa formalarda əlaqələndirməlidir. Yuxarıda sadaladığımız
vəzifələri və uşaqları sinifdə müşahidə etmək məqsədilə müəllimlərin
dərslərində iştirak etməlidir.

Tərbiyəçinin hüquqları: sinif kollektivi ilə razılaşdırılmış təklifləri müdiriyyətin, metodik şurasının və məktəb pedaqoji şurasının iclasında baxılmasına çıxarmaq; valideynləri (və yaxud onları əvəz edən şəxsləri) məktəbə dəvət etmək; sinif uşaqlarının təlim-tərbiyəsi ilə bağlı sualların həlli üçün müdiriyyətin razılığı ilə komissiyalara, həddi-bulğa çatmayanlar üzrə inspeksiyalara, bəzi müəssisələrdə olan ailəyə və məktəbə kömək şuralarına və başqa təşkilatlara müraciət etmək; onun işinə aid olmayan, iş məzmunundan kənara çıxan tapşırıqları rədd etmək; uşaqlarla fərdi iş rejimini azad təyin etmək; tərbiyəvi fəaliyyətin müxtəlif problemləri ilə bağlı təcrübi-eksperimental və metodiki iş aparmaq; pedaqoji kadrların təkmilləşdirilməsi sistemində pedaqoji peşəkarlığın artırılmasının formasını tapmaq; səyyar təcrübə və təhsil sistemində müxtəlif kollektiv və qrup formalaşmalarının iştirakını təmin etmək; uşaqların mənəvi tərbiyəsinə və sinif kollektivində tərbiyə işinin vəziyyəti ilə bağlı müdiriyyətin, metodiki şurasının qiyməti ilə narazılıqdan məktəb pedaqoji şurasına şikayət etmək və müzakirə açmaq.

Tərbiyəçinin direktorluğun üzvü kimi vəzifə borcları:

- ✓ sinifdə təlim-tərbiyə işinin təşkili və həftədə 5-6 dərsə baş çəkmək;
- ✓ sinif jurnalının vəziyyəti haqda cavabdehlik;
- ✓ təhkim edilmiş sinfin sanitar təmizliyinə cavabdehlik;
- ✓ valideynlərlə sıx əlaqə yaradaraq uşaqların ailə və məişət şəraitlərini öyrənməklə uşaqların tərbiyəsində valideynlərə pedaqoji təsir göstərmək;
- ✓ yarımildə 2 dəfə tematik valideyn iclasını keçirmək;
- ✓ ümumməktəb kollektivinin sistemli fəaliyyətinə sinif uşaqlarını cəlb etməklə o biri qruplar və kollektivlərlə əlaqə yaratmaq;
- ✓ şagird şəxsiyyətini və onun tərbiyəsinin dəyişilməsini həmişə öyrənmək. Hər bir uşağa psixoloji-pedaqoji kart tutmaq, hər 6 həftədən bir, ildə 4 dəfədən az olmayaraq yazı işi aparmaq;

- ✓ uşaqların inkişafında psixoloji və pedaqoji pozuntuları nəzərə almaq, bu haqda müdiriyyəti xəbərdar etmək, pedaqoji yolla aradan qaldırılmasının səmərəli üsulunu tapmaq;
- ✓ tərbiyə işinin yekunlarını və gedişini əks etdirən sənədləri hazırlamaq, hər uşağa psixoloji-pedaqoji tələb müəyyənləşdirmək, pedaqoji gündəlik yazmaq.

V. Tərbiyəçinin işinin qiymətləndirilməsi meyarları

Tərbiyəçinin əmək haqqının ödənilməsinin əsas sənədi – uşaqların şəxsiyyətinin öyrənilməsinin yekunlaşması, tərbiyəçinin dərslərdə tez-tez iştirakını əks etdirən pedaqoji gündəliyin yazılması, psixoloji-pedaqoji kartların aparılması, kollektiv işlərin hazırlanması sayılır.

Pedaqoji gündəliklərin yazılmasına məktəbin direktoru və ya tərbiyə işləri üzrə direktor müavini nəzarət edir.

Tərbiyəçi işinin qiymətləndirilməsi meyarları, uşaqların tərbiyəsinin yüksəldilməsi, onların intellektual, mənəvi, estetik, hüquqi, cinsi və gigiyenik, eləcə də dünyagörüşünün inkişafı ilə ölçülür.

Qiymətləndirmə ölçülərinə sinif kollektivinin inkişafı, tərbiyəçinin pedaqoji peşəkarlığı və məktəb həyatının fəallığını da əlavə etmək olar.

VI. Tərbiyəçinin peşəkar hazırlığı və iş şəraiti

Tərbiyəçinin peşəkar hazırlığının tərkib hissəsi bunlardır:

- ✓ pedaqoji strategiyayı təyin etməyə imkan verən yüksək pedaqoji hazırlıq;
- ✓ uşaq və yaş psixologiyasını, sosial psixologiyayı və əməkdaşlıq psixologiyasını bilmək;
- ✓ tərbiyənin nəzəri əsaslarını və idarəetmənin əsaslarını bilmək;
- ✓ şəxsiyyətə tərbiyəvi təsirin texnologiyasını bilmək;
- ✓ təşkilati bacarıq və vərdislərə yiyələnmək;
- ✓ ünsiyyət bacarığına malik olmaq;
- ✓ insan və vətəndaş kimi tərbiyədə yüksək mənəvi mədəniyyət mücəssəməsi olmaq.

Pedaqoji məsələlərin reallaşması üçün sinif rəhbərinə aşağıdakı şəraiti yaratmaq vacibdir:

- ✓ onun təşkil etdiyi tərbiyə prosesinin maddi-texniki bazasının təmin edilməsi;
- ✓ müdiriyyətin dəstəyi və metodiki köməyinin olması;
- ✓ sinif rəhbərinin işinin sistemli elmi-nəzəri əsasda aparılmasının təcrübədə dərk edilməsi.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, tərbiyəçinin əsas məqsədi sinif kollektivində tədris prosesinin təşkilidir. Sinif rəhbərinin işi isə daha genişdir, çünki sinif rəhbəri tədris prosesinin təşkilindən əlavə, uşaqların məktəbin işində iştirakını, sinfin müxtəlif dərslərdə fəaliyyətinin təşkilini də təmin etməlidir. Tərbiyəçi bütün yuxarıda deyilənlərdən əlavə, ciddi analitik iş aparmalı, eləcə də hər bir şagirdlə fərdi olaraq tərbiyə işi qurmalıdır. Fikrimizcə, gələcəkdə sinif tərbiyəçisi ibtidai siniflərdə, aşağı vəziyyətdə inkişaf etmiş sinif kollektivində, eləcə də aşağı səviyyəli tərbiyəli uşaqların, özlərinə fərdi yanaşma tələb edən şagirdlərin siniflərində lazımdır.

Hazırda isə bunlardan ən çox bizim təhsil sistemində qəbul edilən şəxs, əlbəttə ki, sinif rəhbəridir və əgər onun fəaliyyətini təcrübəli, öz üzərinə düşən vəzifə borclarını ürəkdən yerinə yetirən insana tapşırsaq, bu sözsüz ki, məktəb işinin müvəffəqiyyətinin, eləcə də ona həvalə olunan kollektivin şad və xoşbəxt həyatının, hər bir şagirdin yaxşı insan olmasının təminatı olar.

4.3. Sinif rəhbərinin fəaliyyətinin təşkili

Tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin (təşkilatçının) fəaliyyəti çoxşaxəlidir. Bu fəaliyyətin ən əsası isə sinif rəhbəri ilə metodik və təşkilatı işin aparılmasıdır desək yanlışlıq. Sinif rəhbərinə tərbiyə işinin planlaşdırılmasında, sinif kollektivinin həyatının təşkilində, sinifdə tədbirlərin hazırlanmasında və keçirilməsində, ümumməktəb tədbirlərində sinfin iştirakının təmin olunmasında tərbiyə prosesinə nəzarət və başçılıq edir ki, bu da onun fəaliyyətinin tərkib hissələrindəndir.

Bu işin formaları da müxtəlifdir: yaddaş dəftərçəsinin və zəmanətin, lazımi ədəbiyyatın toplanması, uşaqlarla fərdi söhbətlərin aparıl-

ması, sinif rəhbəri tərəfindən keçirilən tədbirlərdə iştirakı və sonra nəticənin təhlil olunması. Yaddaş dəftərcələrinin və zəmanətin bu işdə yardımı çox böyükdür. Yaddaş dəftərcəsi və zəmanət tərbiyə işləri üzrə direktor müavini tərəfindən tərtib edilir və yeri gələndə sinif rəhbərlərinə paylanır. Zəmanətli yaddaş dəftərcəsinin və onun necə doldurulmasının nümunələri aşağıdakılardır.

Dərs ilinin əvvəlində, avqustda pedaqoji şurada dörd yaddaş dəftərcəsi paylanmalıdır.

1. Sinif rəhbəri üçün tövsiyə olunan sənədlər.
2. Sinif rəhbəri dəftərinin məzmunu.
3. Birinci sinif saatının aparılmasına nümunə.
4. Valideyn iclasının keçirilməsi haqqında yaddaş dəftərcəsi.

Sinif rəhbəri üçün tövsiyə olunan sənədlər

Hər yarımil üçün iş planı

(Bu, hər sinif rəhbəri üçün mütləq lazımdır)

1. Plan – cədvəl vərəqlərdə ümumtəhsil müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən xüsusi hazırlanır.

2. Plana sinif rəhbəri ilə bağlı olan işləri əks etdirən iclaslar daxil edilir.

3. Ümumi məktəb işlərini eyni – qırmızı, sinif işlərini – göy və qalan gündəlik işləri isə – qara rəngdə yazmaq lazımdır.

4. Plan – cədvələ yarımil ərzində daimi olaraq planlaşdırılan işlərlə yanaşı, dərslərə baş çəkmə, valideynlərlə söhbətlər yazılmalıdır.

Bölmələr üzrə iş planı

I. Giriş. Sinfin xasiyyətnaməsi. Məsələlər.

Fərdi yanaşma ilə hər bir uşağın imkanlarının və ehtiyaclarının müəyyən olunması.

II. Sinif rəhbərinin qarşıya qoyulmuş məsələlərin həllinə yönəldilmiş fəaliyyətinin məzmunu:

1. Sınıfdə dərs deyən müəllimlərlə iş.
2. Valideylərlə iş.
3. Şagirdlərlə fərdi iş.
4. Sinif saatları və sinif iclasları təşkil etmək.

5. Sinfin işlərini yerinə yetirmək.

6. Məktəbin işlərində iştirak etmək.

III. İşin qısa yekunları. Gələn il üçün məsələlər (planın hər hissəsi yeni səhifədən başlayır və hissələrarası 1-2 səhifə boş buraxılır ki, il boyu əlavələr etmək mümkün olsun).

IV. Sınıf rəhbərinin dəftəri.

V. Uşaqlar və onlarla aparılacaq iş haqqında qeydlər.

Sınıf rəhbəri dəftərinin məzmunu

- təhsilənlərin ev telefonlarının nömrələri, təcili iş olanda xəbər vermək üçün bir neçə əsas uşağın siyahısı (ünvanı);
- təhsilənlər və onların valideynləri haqqında qeydlər;
- təhsilənlərin sağlamlığı haqqında qeydlər;
- təhsilənlərin dərsləndən vaxtda məşğələləri (fakultativlər, dərslər, əlavə məşğələlər, məsləhətlər, studiyalar, seksiyalar, resurs mərkəzlər, məktəbdə olmayan müəllimlərlə məşğələlər) haqqında qeydlər;
- təhsilənlərin dərsləndən vaxtda həftənin günləri boyu məşğulluğu haqqında məlumat (bu məlumatlar növbətçilik qrafiki düzəldilərkən və ümümsınıf işləri üçün vaxt seçilərkən lazım olacaq);
- yemək haqqında məlumat;
- şagirdin sınıf və məktəb işlərində iştirakı haqqında məlumat;
- məktəblilərin ciddi hazırlıq tələb edən ümümməktəb işlərinə (intellektual marafon, məktəb günü, yarmarka, ənənəvi Novruz bayramı) hazırlığı haqqında məlumat;
- şagirdlərin sınıf və məktəb üzrə növbətçilik, təmizlik işlərində iştirakı haqqında məlumat;
- yarımil və illik qiymət cədvəlləri;
- valideynlərlə iş;
- sinifdə dərslər deyən müəllimlərlə iş. Öz sinfində dərslər dinləmə dəftəri;

- sinif rəhbərinin ayrıca iş planı, sinfin xasiyyətnaməsi. İllik görüləcək məsələlər;
- yarımil üzrə iş planı (əlavə oluna bilər). Məktəblilərlə fərdi iş barədə qeydlər. İş yazıları.

Qeyd: dəftərin aparılması sərbəstdir və dəyişdirilə bilər.

Birinci sinif saatının aparılmasına nümunə

Əziz həmkarlar!

Yeni dərs ilinin başlanması münasibətilə Sizi təbrik edir, pedaqoji fəaliyyətin bütün sahələrində, eləcə də sinif rəhbərliyi işində müvəffəqiyyət və uğurlar arzulayırıq. Sizin sinifə ayrılan kabinetdə (otaqda) sentyabr ayının 15-də beşinci dərsdə sinif saati keçiriləcək. Biz əminik ki, Siz onu maraqlı hazırlayıb və keçirməyi bacaracaqsınız. Deməli, siniflə tanış oldunuz. Əvvəl şagirdləri yeni dərs ilinin başlanması münasibəti ilə təbrik edin. Sonra isə uşaqlarla tanış olmaq pis olmazdı, yəni özünüz, maraqlarınız və nəyə həvəsiniz varsa, siniflə işi necə qurmaq fikrindəsinizsə onun haqqında danışın.

Siz hər bir şagirdlə yaxından tanış olmaq istərdiniz (əgər sizin üçün bu sinif təzədirsə) və yaxud uşaqların yay vaxtı hansı kitabları oxuduqlarını, məktəbdənkənar həyatla bağlı hansı təkliflərlə məktəbə qayıtdıqlarını eşitmək istərdiniz? Onlarla bu mövzuda danışın və sonra birgə işinizi planlaşdırın. Çünki Sizə şagirdlər ilə əməkdaşlıq çox lazımdır. Bunu uşaqlara deməkdən utanmayın. Eyni zamanda qeyd edin ki, Sizin üçün və onlar üçün əsas məsələ təhsildir. Dərsə həm vicdanla, həm də maraqla yanaşmaq lazımdır.

Sizin siniflə ilk görüşünüz zamanı deyəcəyiniz giriş sözünüz yuxarıdakı kimi olmalıdır. Bu, təxminən 15 dəqiqə vaxt aparacaq. Qalan 15 dəqiqənin tədris haqqında danışığa ayırmaq lazımdır. Uşaqlar hansı təzə fənləri öyrənəcəklər? Hansı müəllimlər təzə fənlərdən dərs deyəcəklər? Əgər mümkünsə, hansı fakültativlərə dəvət olunacaqlar? Bunlar incəliyinə qədər açılmalıdır.

Sınıf saatının üçüncüsü (15 dəqiqə) – təşkilati məsələlərə həsr olunmalıdır. Burada biz sadəcə olaraq sualları sadalayıb və onların necə həll olunması və müzakirə edilməsi yollarını göstəririk. Hansı ardıcılıqla və hansı formada aparılmasını özünü seçin. Ancaq artıq dərəcədə xahiş edirik ki, bundan başlayasınız və biz təklif etdiyimiz ardıcılığı saxlayasınız. Beləliklə, zəhmət olmazsa, aşağıdakıları yaddan çıxarmayın:

1. Siyahı ilə uşaqların olub-olmadığını yoxlayın, sınıf saatından sonra, müşavirədən əvvəl olmayanların gəlmədiklərinin səbəbini öyrənin.

2. Kitablarının olub-olmamağını öyrənin.

3. Birinci yarımlı üçün baş növbətçi seçin (və ya təyin edin), onun telefon nömrəsini yazın.

4. Həftədə bir dəfə təmizləmə üçün Sizin sinfin payına düşmüş kabinetini dəqiqləşdirin. Çərşənbə və cümə üçün növbətçi təyin edin, sonra isə qrafik qurun. V-VIII sınıf şagirdlərinə harada hansı kabinetin yerləşməsi haqda xəbərdarlıq edin.

5. Yoxlayın, görün uşaqlar bilirlər ki, sınıf xarici dilləri öyrənmək üçün yarımqruplara necə bölünür?

6. Gündəlik tutmaq qaydaları haqqında danışın.

7. Xəbərdar edin ki, sentyabrın ortasından dəyişik ayaqqabı lazım olacaq. (Bu, hər cür şəraiti olan özəl məktəblərdə tətbiq edilir) aiddir.

8. Axırda uşaqlara mütləq çatdırın ki, gələn il şəhərin təmizliyi (küçənin, məktəbin) günü keçiriləcək və hazırlıq işləri indidən başlayır.

Əgər biz nəyi isə nəzərə almadıqsa, özünü lazım bildiyiniz məsələləri əlavə edin. Yenə xahiş edirik ki, sınıf saatını təşkilati məsələlərin həllinə çevirməyin, lakin mütləq onlardan başlamaq lazımdır.

Birinci sınıf saatında Sizə müvəffəqiyyətlər arzulayırıq. Bu, Sizi də məmnun etsin, şagirdlərə də sevinc gətirsin. Növbəti sınıf saatında uşaqların nəzərinə il boyu ənənəvi işlərin keçirilməsini çatdırın. Məsələn görürük ki, sinfi bir neçə qruplara böləsiniz və hansısa bir ənənəvi iş (intellektual marafon, məktəb günü, yarmarka, mədəniyyət günü,

sinifdə yeni il şənliyi mümkündür) cavabdeh olsunlar. Bunlar haqqında təfəsilatı ilə sinif rəhbərlərinin iclasında deyiləcək.

Sizə uğurlar!

4.4. Sinif rəhbərinin praktik fəaliyyəti

Sinif rəhbərinin əsas vəzifələrindən biri praktik fəaliyyətin təşkilidir. Onun əsasında özünün mədəni inkişafı, uşaqlar və böyükrlərlə yaradıcı əməkdaşlıq işini praktik olaraq qurmaq bacarığı durur. Sinif rəhbərinin peşəkarlığı üçün lazımı xüsusiyyətlər:

- ✓pedaqoji peşəkarlıq;
- ✓ünsiyyətə girmək bacarığı;
- ✓təşkilatı bacarıq və vərdislər;
- ✓yüksək mənəvi mədəniyyət.

1. Əsas qanunlar:

- ✓V-XI siniflərə sinif rəhbəri, həmin sinifdə dərs deyən müəllimlərdən məktəb direktoru tərəfindən (əmrə) təyin edilir.
- ✓Sinif rəhbərinin işinin təşkili məqsədilə və metodiki yardım göstərmək üçün metodbirləşmə yaradılır.
- ✓Sinif rəhbərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və onların işinə nəzarəti tərbiyə işləri üzrə direktor müavini (təşkilatçı) yerinə yetirir.

2. Sinif kollektivinin həyat fəaliyyətinin təşkili. Sinif kollektivlərində təhsil və şəxsiyyətin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması

Sinif rəhbəri

sinifdə təlim-tərbiyə prosesini təşkil edir:

Sinif şagirdlərinin dərslərdəki davamiyyətinə vaxtaşırı olaraq nəzarət edir, buraxılan dərsləri sinif jurnalında qeyd edir; öz sinfində dərsləri dinləyir; fənn müəllimləri ilə sinif uşaqlarının müvəffəqiyyət dərəcəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş iş aparır (vaxtaşırı gündəliklərin yoxlanılması; formativ, KSQ və BSQ təhlili); şagirdlərin nizam-intizama əməl etməsinə nəzarət edir; sinif uşaqlarının zəhəri görünüşünə fikir verir; uşaqların dərslərlə təmin olunması üzrə iş aparır.

Sinifdə dərşdənkənar tərbiyəvi işi təşkil edir:

Sinifdə şagird özünüidarəsini – «Uşaq parlamenti»ni təşkil edir; sinfin birləşməsinə kömək edir; uşaqların təşəbbüskarlığını inkişaf etdirir; sinif iclaslarının, tematik sinif saatlarının, kollektiv yaradıcılıq işlərinin keçirilməsini təşkil edir; muzeylərə ekskursiyalara aparır; teatra, sərgilərə yürüşlər təşkil edir; yol hərəkəti qaydaları və yanğınaqarşı təhlükəsizlik haqqında söhbət aparır; təbii fəlakət və fəvqəladə hallarda təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməyin yolları haqqında metodik məlumat verir; sinifdən xaric tədbirlərin və ictimai-faydalı əməyin keçirilməsi və əməyin qorunması haqqında təlimat verir; məktəbdə, məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində, mədəniyyət təşkilatlarında, yaşadığı yerdə təşkil olunmuş dərnəklərdə, klublarda, ekskursiyalarda, resurs mərkəzlərində birləşmələr sistemi ilə sinif uşaqlarının əlavə təhsil almasına yardım edir; vaxtında uşaqlar arasında «risk qrupunu», «uğursuz ailədən» olanlarla hüquq pozuntusunun profilaktikasına yönəldilmiş iş aparır; həyati problemlərin həllində uşaqlara, lazım gələndə, yardımçı olur;

Sinif uşaqlarının ictimai-faydalı əməyini təşkil edir:

Sinifdə və məktəbdə növbətçiliyi, məktəb binasının və məktəbyanı sahənin təmizlənməsini təşkil edir.

Sinif uşaqlarının valideynləri ilə iş aparır:

* valideynlərin uşaqların davamiyyətinə nəzarət etmələrinə nail olur; valideyn iclasları və valideynlərlə fərdi söhbətlər keçirir; sinfin valideyn komitəsi ilə iş aparır, uşaqların dərşdənkənar fəaliyyətinin təşkilinə valideynləri cəlb edir;

* şagirdin ailə vəziyyəti, yaşayış – məişət şəraiti haqqında məlumatla malik olur;

* sinif uşaqlarının qidalanmasını (əgər məktəbdə yemək verilsə) təşkil edir

3. Uşaq hüquqlarının qorunması:

✓ uşaqları insan hüquqları ilə tanış edir və bu hüquqların həyata keçirilməsinin mümkünlüyü haqqında məlumatlar verir;

- ✓ məktəbin nizamnaməsi ilə, BMT-nin «Uşaq hüquqları Konsepsiyası» və Azərbaycan Respublikasının «Uşaq hüquqları haqqında Qanun»da uşaqların hüquqları və vəzifələrinin imkanları ilə onları tanış edir;
 - ✓ uşaqların hüquqlarının qorunmasına kömək edir;
 - ✓ sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərin keçirilməsi vaxtı uşaqların həyatı və sağlamlığının məsuliyyətini müəllim öz üzərinə götürür.
4. Uşaqların tərbiyəsinin əlaqələndirilməsi və inteqrasiyası:
- ✓ pedaqoji şuralara və pedaqoji konfranslara hazırlıq;
 - ✓ ümumməktəb tədbirlərində iştirak;
 - ✓ qeyri-məktəb təşkilatları və uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olan digər müəssisələrlə əlaqənin yaradılması;
 - ✓ məktəb psixoloqu və başqa mütəxəssislərlə uşaqların inkişafında çatışmazlıqların korrektəsi və şəxsiyyətin xüsusiyyətinin təyin edilməsi haqqında məsləhət verilməsi;
 - ✓ məktəb müdiriyyəti ilə birgə komissiyaya, həddi-buluğa çatmayanlarla işləyən müfəttişliyə müraciət olunması.
5. Sinif rəhbərinin analitik fəaliyyəti:
- ✓ sinif kollektivinin inkişaf səviyyəsinin, onun xasiyyətnaməsinin hazırlanması, uşaqların fərdi bacarıqlarının diaqnostikasının təyin edilməsi və təhlil olunması;
 - ✓ keçirilmiş tədbirlərin təhlili və uşaqlarla işin korrektəsi;
 - ✓ görülmüş işin hesabatının tutulması və sinif kollektivinin inkişafının perspektivlərinin təyin edilməsi.
6. Sənədlərlə iş. Lazımi sənədlər bunlardır:
- ✓ sinif rəhbərinin perspektiv (illik) və təqvim (yarımillik) iş planlarının yazılması;
 - ✓ sinif rəhbərinin hər hansısa formada dəftəri;
 - ✓ sinif jurnalı;
 - ✓ məktəbli kitabçası (uşaqların gündəlikləri);
 - ✓ müvəffəqiyyət haqqında yekun hesabatlar;
 - ✓ şəxsi işlər.

4.5. Sinif rəhbərinin praktik fəaliyyətinin təşkili haqqında tövsiyələr

Sinif rəhbərinin sinif kollektivinin təhsil fəaliyyətinin təşkili üzrə işinin məzmunu

Sinif kollektivində tədris prosesinin təşkili sinif rəhbərinin fəaliyyətinin ən böyük və ən mühüm hissəsi sayılır. Bu fəaliyyətin hər birinin öz məqsədi, vəzifə borcları və formaları olan bir neçə istiqamətdən ibarətdir. Həmin sahədə sinif rəhbərinin fəaliyyətinin real şərtləri, meyarları aşağıdakılardır:

- ✓ dərş vaxtında sinif kollektivinin təşkili səviyyəsi;
- ✓ sinif şagirdlərinin təlim müvəffəqiyyəti və uğursuzluğu haqqında müəllimin xəbərdarlığının səviyyəsi;
- ✓ öz uşaqlarının dərş müvəffəqiyyətləri və çətinlikləri haqqında valideynlərin xəbərdarlıq səviyyəsi;
- ✓ sinif kollektivində təhsil fəaliyyətinin müsbət əsaslarının formalaşma səviyyəsi;
- ✓ dərşetmə fəallığının və dərşetmə maraqlarının inkişafına yönəldilmiş işdə çoxşəxəlilik və müxtəliflik;
- ✓ sinif rəhbərinin öz şagirdlərində ümumtəhsil fənləri üzrə bilik, bacarıq və səriştələrin formalaşmasına maraq və diqqəti.

Sinif rəhbərinin fəaliyyətinin 4 əsas, aparıcı sahələrini qeyd etmək istərdik.

1. Müvəffəqiyyəti daimi nəzarət məqsədilə vaxtaşırı valideynləri xəbərdar etmək üçün uşaqların müvəffəqiyyət dəftərinin tutulması və mütəmadi olaraq məktəbli kitabçasının yoxlanması.

2. Ümumtəhsil fənləri üzrə səriştələrin formalaşması və uşaqlara biliyin mənimsənilməsində yardım məqsədilə «Öyrənməyi öyrən» mövzusunda sinif saatının təşkili.

3. Təhsilin müsbət istiqamətdə formalaşmasına, bilik meyilinin həvəsləndirməsinə yönəldilmiş iş.

4. Uşaqların dərşetmə fəallığının və dərşetmə maraqlarının inkişafına yönəldilmiş təhsilalanların iş planına daxil edilməsi.

Fikrimizcə, əgər sinif rəhbəri vaxtaşırı və diqqətlə sinifdə təhsil işinin təşkilinə yönəldilmiş iş apararsa, onun şagirdləri oxumaq istəyənlər, oxumağı sevənlər, oxumağı bacaranlar üçün təşkil etdiyi bilik birinciliyi o biri şeylərə üstün gəlir. Bilik onlar üçün həyatın ən yüksək dəyərlərindəndir, onlar başa düşür ki, «İnsan nə qədər çox bilərsə, bir o qədər xoşbəxt olar».

Sinif rəhbərinin sinif kollektivinin təhsil işinin təşkili üzrə fəaliyyəti

Məqsəd:

biliyə yiyələnmələrində şagirdlərə hər cəhətdən kömək göstərilməsi;

tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş mübarizə ilə bağlı sinifdə mikroiklimin yaradılması;

sinif şagirdlərinin idraki maraqlarının inkişafında və idraki fəaliyyətində iştirakı.

I. Müəllimlərlə iş

Məqsəd:

sinifdə çalışan müəllimlərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;

hər bir şagirdə fərdi yanaşmanı həyata keçirmək üçün və pedaqoji kollektivin nizamına salınması məqsədilə kiçik pedaqoji şuranın işinin təşkili;

müəllimlərin valideynlərlə birgə işə cəlb olunması.

Forma:

lazım gələrsə yarımildə 2 dəfə plandankənar kiçik pedaqoji şuranın keçirilməsi;

hər bir müəllimlə daimi fərdi və diqqətli iş, müəllimlərin sinif valideyn iclaslarında iştiraka cəlb olunması.

II. Sinif uşaqları ilə iş

1. Məqsəd:

tədris prosesində fərdi yanaşmanın həyata keçirilməsi.

Forma:

yetkinləşmiş təfəkkür səviyyəsinin yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;

sinif kollektivinin və ayrıca şagirdin təhsil əsasının formalaşması; ümumtəhsil biliklərinin formalaşması.

2. Məqsəd:

təhsil prosesinin təşkili və təhsil əməyinin yekunlarının hesabatı.

Forma:

məktəbli kitabçası ilə iş;
davamiyyətin qeydiyyatı;
jurnalla iş;
növbətçi ilə iş;
dərslərdə köməyin təşkili;
sinif iclaslarının keçirilməsi.

3. Məqsəd:

şagirdlərin idraki maraqlarının inkişafı.

Forma:

şagirdlərin dərnəklərə və fakultativ məşğələlərə cəlb olunması, onların məşğulluğunun qeydiyyatı;
müxtəlif ekskursiyaların təşkili;
 intellektual oyunların, sinif saatlarının keçirilməsi və s.

III. Valideynlərlə iş

Məqsəd:

uşaqların təlim fəaliyyətinin yekunları haqqında valideynləri daimi xəbərdar etmək;

uşaqlara dərslərində necə kömək etməyin yollarını valideynlərə öyrətmək;

idraki inkişafa yönəldilmiş işə valideynləri planlı cəlb etmək.

Forma:

valideyn iclasları;
“açıq qapı” günündə iştiraka cəlb olunma;
fərdi iş.

«Öyrənməyi öyrən» mövzusunda sinif saatlarının keçirilməsi metodikasına dair sinif rəhbərlərinə tövsiyələr

«Öyrətməyi öyrən» mövzusunda sinif saatlarının əsas məqsədi bunlardır: öz dərs əməyinin səmərəli təşkilində uşaqlara yardım etmək, öz bacarığını, aqlını, təfəkkürünü inkişaf etdirmək, şagirdin bilik almaq işini maraqlı və faydalı etmək.

1-2 №-li sinif saati (sentyabr - oktyabr)

«Evdə və məktəbdə zehni əmək mədəniyyəti»

Söhbətin planı:

1. Müəllimin izahına necə qulaq asmalı?
2. Ev işlərinin qaydaları necədir?
3. İş necə tezləşdirməli?

Söhbətdən bir gün qabaq, uşaqlar zehni mədəniyyət haqqında nə bildiklərini və onlara tanış olan üsulları necə yerinə yetirmələrini öyrənmək faydalı olardı.

Sinif saati № 3 (noyabr)

«Yaddaş necə inkişaf etdirək?»

Söhbətin planı:

1. Yaddaş aqlın anbarıdır mı?
2. Yaddaşın xüsusiyyətləri nədir?
3. Dərs materialını «əzbərləmək» nəyə lazımdır?
4. Yaddaşın inkişaf üsulları hansılardır?

Müəllimin çıxışı, uşaqların evdə dərslərinə necə hazırlaşmalarını sorğu-sual edəndən sonra olmalıdır. Sərbəst işin müxtəlif üsulları, uşaqların yaddaş inkişaf etdirmək üçün elmi tövsiyələrlə tanış olmaları əsas ola bilər. Ayrı-ayrı yadda saxlamaq qaydalarını uşaqlar dəftərlərinə yazı bilərlər.

Sinif saati № 4 (dekabr)

«Bacarıq necə inkişaf etdirməli?»

Söhbətin planı:

1. Əqli gücü nə üçün inkişaf etdirməli?
2. Bacarıq nə deməkdir?

3. Bacarığı necə inkişaf etdirməli?

Bu söhbəti aparanda uşaqları başa salmaq lazımdır ki, bacarıqlar fəaliyyət prosesində inkişaf edir və «istedad – əmək deməkdir» aforizmini onların yadına salmalı. Şagirdin bacarıqlarını onun dərs materialını necə qavramağı ilə yox, onun fənn ilə maraqlanması və bir məqsədə yönəlmiş, inadkarlıqla işi bacarmağı ilə ölçülür. Həyat həmişə sübut etmişdir ki, bacarıqsız, «səthi düşüncəli» insandan nə əsl alim, nə də yaxşı fəhlə, bir sözlə, öz işinin ustası çıxmayıb.

Sonra uşaqlara başa salmaq lazımdır ki, bacarıq eyni vaxta inkişaf etmir: kimdəsə tez, kimdəsə gec. Biri materiallardan tez baş çıxarır, o birisi isə gec. Amma əməksevər, bacarıqla və sistemli, sərbəst öyrənmək qaydasına yiyələnən şagirdlər isə həmişə müvəffəqiyyət qazanırlar, çünki bu uşaqlarda əsas şeyə – yeni biliklərə ehtiyacda tərbiyə olunur.

Sinif saati № 5-6 (yanvar - fevral)

«Ağıl nədir və onu necə inkişaf etdirməli?»

Söhbətin planı:

1. Təfəkkür və ağıl.
2. Ağılın inkişafının əsas şərti – fəaliyyətdir.
3. Ağılın xüsusiyyətləri.
4. Ağılın özünü tərbiyələndirməsi.

Uşaqlarla təfəkkür haqqında söhbət aparmazdan əvvəl müəllim psixologiya dərslərində bu haqda bölmələri tapıb oxumalıdır.

Söhbətdə uşaqlara başa salmaq lazımdır ki, əqli inkişaf üçün təfəkkürün maksimum formalaşmasını tələb edən çətin məsələlərin həlli faydalıdır. Buna görə də orta bacarıqlı uşaqlar, onlardan bacarıqlı, lakin işgüzar olmayan uşaqları inkişafda üstələyirlər.

Uşaqlara başqa bir əsas qaydanı da xatırlatmaq lazımdır: inkişaf etmiş əqli bacarıqları həmişə insanlara fayda verməyə yönəltmək lazımdır. Əsl intellektual inkişaf etmiş insan başqa bir insanı başa düşməyi və lazımını vaxtda ona yardım etməyi bacaran adamdır. Ağılın inkişafının ən yüksək zirvəsi həyatı düzgün başa düşmək və yüksək məna-viyyət nümayiş etdirməkdir.

Sinif saati № 7 (mart)

«Təfəkkürün intizamı»

Söhbətin planı:

1. Təfəkkürün davranışla əlaqəsi.
2. Ağıl – təfəkkürün nizamlayıcısıdır.
3. İntellektin intizamının yolları.

Bu söhbətdə uşaqlara başa salmaq lazımdır ki, «öz davranışını nizamladın bəsdir, nə haqda fikirləşirsən fikirləş» mülahizəsi səhvdir. Əslində öz hərəkətlərinin nizam-intizamını təfəkkürün intizamından başlamaq lazımdır.

Uşaqları inandırmaq lazımdır ki, təfəkkürün hərəkətlərlə dərin və möhkəm əlaqəsi var. Bu yerdə yaddaşlarında qədim qaydanı canlandırmaq lazımdır: «Nəyi ki eləmək olmaz, heç ağılına belə gətirmə». Bu mövzuda söhbətə hazırlaşanda sinif rəhbəri həmin mövzuda kitablarda maraqlı material tapa bilər.

Sinif rəhbəri kollektivin portretini yaratması məqsədilə uşaqlar üçün anket nümunəsi

Hörmətli şagird!

Sən bizim təhsil müəssisəsində 11 oxumusan. Məktəb həyatında sən bir neçə sinif rəhbərləri ilə tanış olmuşsan. Əgər mümkünsə, aşağıdakı suallara aid öz fikir və mülahizələrini bildir:

1. *İndiki vaxtda sinif rəhbəri lazımdırmı?*
 2. *Onun işini və fəaliyyətini nədə görürsən?*
 3. *Sinif rəhbərinin hansı tipi sənə ürəyincə olar? Necə sinif rəhbərinə sən öz uşağını həvalə edərdin?*
 4. *Öz sinif rəhbərinin hansı dəyərlərini sayə bilərsən?*
 5. *Sinif rəhbəri işində nəyi dəyişərdin?*
 6. *Sən öz sinif rəhbərinə fərdi yanaşaraq şəxsi məsələlərini müzakirə etmişənmisən?*
 7. *Bu danışığ sənə üçün nə qədər faydalı olub?*
- Əziz dost!*

Cavabları ayrıca bir vərəqdə yaz, sualları köçürmə, sadəcə cavablarını nömrələ.

İmza qoymaq vacib deyil, lakin sinfi mütləq göstər. Suallar vərəqini, cavablar vərəqi ilə birlikdə qaytarmaq lazımdır.

Vaxt tapıb yuxarıda qoyulan suallara cavab versən, sən lazımı işə böyük kömək etmiş olarsan.

Çox sağ ol!

Siniflə işin növbəti ili də belə qurtardı. İndi dayanın, dərindən nəfəs alın, özünüə şagirdlərinizin gözü ilə baxın və onların gözü ilə öz fəaliyyətinizi qiymətləndirməyi bacarın.

Sinif rəhbəri şagirdlərinin gözü ilə:

1. *Sən hansı əhval-ruhiyyə ilə məktəbə gedirsən?*

sevinclə

adi etinasızlıqla

pis xəbər duyumu ilə

tezliklə bu məktəbi bitirmək ümidi ilə

2. *Sənin məktəbdən pis xəbərlə qayıtmağın olurmu?*

tez-tez

az-az

heç vaxt

3. *Əgər olursa, pislili sənə kim edir?*

fənn müəllimləri

sinif rəhbəri

öz və ya qonşu sinif uşaqları

4. *Sinif rəhbəri ilə konfliktin olurmu?*

tez-tez

az-az

heç vaxt

5. *Sənin fikrincə, sinif rəhbəri sinifdə hansı rolunu yerinə yetirir?*

müvəffəqiyyət və intizama nəzarət

ikinci ana (ata)

boş vaxtın təşkilatçısı

çətin məqamlarda uşaqların köməkçisi

böyük yoldaş

başqa nə isə

6. Sinif rəhbəri sənə fəaliyyətini necə qiymətləndirir?
 tərifləyir
 həvəsləndirir
 məzəmmət edir
 danlayır
 valideynlərə şikayət edir
 həmişə narazı olur
 başqa nə isə
7. *Sən öz sinif rəhbərinə hansı hissləri bəsləyirsən? (cavabı özün yaz)*
8. *Ondan – sinif rəhbərindən sən nəyi götürmək istədin?*
 xasiyyətinin alicənablığını
 davranış qaydasını
 həmişə yaxşı görünmək tərzini
 hərtərəfli biliklərini
 başqa nə isə
9. *Sən öz sinif rəhbərinə nəyi arzulayırdın?*
 _____(arzunu yaz).
10. *Sənə fikrincə, sizin sinif:*
 yekdil və mehribandır
 qruplaşmalara bölünüb
 hərə özü üçün yaşayır
11. *Hansı sinif rəhbərləri sənə daha çox xoşuna gəlir?*
12. *Sən öz sinif rəhbərin haqqında nə bilirsən? (maraqları, arzuları və s.).*
13. *Demək olarmı ki, bu sinifdə oxumağına görə sənə bəxtin gətirib?*
- Sualları oxudunuz? Siz qane oldunuz? İstərdinizmi, Sizin və yaxud uşağınızın belə bir sinif rəhbəri olsun?
- Əgər Sizin cavab bəllidirsə, onda hesab edin ki, Sizin şagirdlərin həqiqətən bəxti gətirib və onlara yüksək dərəcəli sinif rəhbəri qismət olub.

4.6. Sinif rəhbərinin şagird və valideynlərlə birgə işi

Sinif rəhbərinin əsas işi şagirdlərin fiziki və mənəvi cəhətdən sağlam böyümələrinə şərait yaratmaq, maraqlarını və istəklərini nəzərə alaraq, onları hər cür xoşagəlməz hallardan qorumaqdır.

Sinif rəhbəri şagirdlərin fiziki və psixi sağlamlığında olan problemləri bilməli və çalışmalıdır ki, həm valideynlər, həm də şagirdlər öz çətinlikləri haqqında danışmaqdan çəkinməsinlər. Elə bir şərait yaratmalıdır ki, şagird, valideyn və sinif rəhbəri arasında səmimi münasibət olsun.

İndiki vaxtda sinif rəhbərinin işində **birinci yerdə şagirdlərin fiziki sağlamlığı** problemi dayanır, çünki şagirdin təhsildəki uğurları onun ümumi inkişaf səviyyəsindəki durumundan çox asılıdır.

Məktəblinin fiziki vəziyyətinin onun sağlamlığından aslı olduğunu təsdiq edən bir neçə maraqlı fakt göstərək. Müəllimlər də, şagirdlər də bilməlidirlər ki, tibb elmi sübut etmişdir: baş ağrısı, əsəbilik şagirdin görmə qabiliyyətinin zəifləməsi ilə əlaqədardır. Yaxud, bəzi şagirdlərdə olan əsəbilik, tez özündən çıxma hallarının 70%-i mədə-bağırsaq xəstəliyindən və ya normal yuxunun olmamasından yaranır. Həkimlər hesab edirlər ki, əgər məktəblidə xroniki öskürək və zökəm halları varsa, onda bu hadisə dalaqda, böyrəkdə, daxili orqanlarda yaranan xəstəlik simptomlarından ola bilər.

Məktəblilərin normal fiziki sağlamlığını təmin etmək üçün sinif rəhbəri müxtəlif istiqamətli, rəngarəng işlər aparmalıdır. Onlardan bəzilərini göstərək:

- «sağlamlıq» proqramının tərtib edilməsi və uşaqların bu sahədə maarifləndirilməsi;
- bu fəaliyyətə fiziki tərbiyə müəlliminin və valideynin cəlb edilməsi;
- şagirdlərin sağlamlığının inkişafına yönəldilmiş sinif tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsi;

- valideyn iclaslarının gündəliyinə «fiziki inkişafın xüsusiyyətləri haqqında» və «fiziki sağlamlığın qorunması məsələləri»nin daxil edilərək həyata keçirilməsi;

- şagirdlərlə və valideynlərlə aparılan maarifləndirici işə mütəxəssis həkimlərin cəlb edilməsi.

Sınıf rəhbəri işinin **ikinci istiqaməti uşaqlarla ünsiyyətin yara-dılmasıdır**. Bu məsələnin düzgün qurulmasına böyük ehtiyac var. Ünsiyyət uşağın şəxsiyyət kimi maksimum inkişafını irəli sürən təsir dairəsində nəzərə alınan etik normalardır. Sınıf rəhbəri işinin uğuru üç sahəyə: həyata, insana və mədəniyyətə marağın düzgün qurulmasından asılıdır. Ünsiyyət probleminin həlli uşaqların ümumbəşəri dəyərləri anlamasına və qiymətləndirməsinə gətirib çıxarır. Bunları belə ümumiləşdirmək olar:

1. *Ali dəyər-insan həyatıdır*. Onu alçaltmağa və təhqir etməyə heç kəsin haqqı yoxdur. Həyata maraq-şagirdlərlə aparılan tərbiyə işinin səmərəli olmasında vacib şərtidir. Bu cür tərbiyə xoşbəxt yaşamaq bacarığının formalaşmasına yönəldilməlidir, bunun əsasında həyatı təbiətin bir bəxşişi kimi dərk edilməsi durmalıdır.

2. *Özünü-təkmilləşməni, özünüinkişafı, mükəmməlləşməni bacaran fərdi dəyərlərə malik olan insanın şəxsiyyət kimi dərk edilməsi anlayışının formalaşdırılmasıdır*. Sınıf rəhbəri şagirdləri fərdi daxili aləmi olan daşıyıcılar kimi qəbul etməlidir. Buna görə də ünsiyyətdə sadə, qiymətləndirmədə xeyirxah, işlərin təşkilində sakit və qərarlı, yəni peşəkar olmalıdır.

3. *Dünyanın mədəni dəyərlərinin insanın inkişafında və təşəkkül tapmasında əhəmiyyəti, onların həyatda vacibliyi anlamının formalaşdırılmasıdır*.

Hansı ümumbəşəri dəyərlər tərbiyə prosesinə - müasir mədəniyyət kontekstinə uşağın daxil edilməsinə kömək edə bilər? Onların əsas vəzifəsi insanlar arasındakı ünsiyyət və davranış normalarının tənzimləyicisi olmaqdır.

Mədəniyyət həyat kimi həmişə dəyişir, daim inkişafda olur. Müəllim şagirdlərə başa salmalıdır ki, dünyanın mədəni dəyərlərini qəbul etmədən, onları dərk etmədən həyatda mövcud ola bilməzlər.

Sınıf rəhbəri işinin **üçüncü istiqaməti - uşaq həyatının idrak dairəsidir**. Sınıf rəhbəri bütün fənn müəllimləri ilə sistemli və ardıcıl iş apararaq, şagirdlərin hər birinin fərdi xüsusiyyətlərini, idrakını, dərk etmə səviyyəsini izah etməlidir. Bu zaman sınıf rəhbəri şagirdin daxili aləmini açmaqla yanaşı, həm də hər bir uşağa nikbin mövqedən yanaşmanı irəli sürməlidir. Bu problemin həlli zamanı aşağıdakılara fikir vermək lazımdır:

a) şagirdin təlim bacarığının, onun idrak fəallığının, gələcək peşəsinin müəyyənlişməsi inkişafında ailə ilə birlikdə yeganə taktikanın işlənməsinə;

b) dünyagörüşünü inkişaf etdirən, genişləndirən tədbirlərin həyata keçirilməsinə və şagirdi biliyə həvəsləndirən, təfəkkürünü möhkəmləndirən idraki maraqların təmin olunmasına;

c) ayrı-ayrı şagirdlərin və bütün sinfin ümumtəhsil bacarıqlarının korreksiya proqramlarını işləyib hazırlayan psixoloji və pedaqoji konsullumların keçirilməsinə;

ç) şagirdlərdə tədris bacarıqlarının və özünüinkişafın formalaşması üçün sınıf saatlarının təşkil edilməsinə.

Sınıf rəhbəri işinin **dördüncü istiqaməti - şagirdin böyüdüüyü, formalaşdığı, tərbiyə aldığı ailədir**. Sınıf rəhbəri yadda saxlamalıdır ki, şagirdi tərbiyə edən zaman o həm də ailənin tərbiyə potensialına təsir edir. Peşəkarcasına yönələn diqqətin obyektə ailə və uşağın valideynləri deyil, ailə tərbiyəsidir. Elə bu çərçivədən də uşağın valideynləri ilə münasibətinə nəzər yetirilməlidir. Müəllim mütləq: uşağın maddi durumunu, onun həyat tərzini və ailənin adət-ənənələrinin necə olduğunu bilməlidir. Bu zaman aşağıdakıların öyrənilməsi vacibdir:

a) şagirdin ailə mühitinin, onun ailə üzvləri ilə münasibətlərinin öyrənilməsi;

b) valideyn iclaslarında valideynlərin məsləhətlər, söhbətlər vasitəsilə psixoloji və pedaqoji maarifləndirilməsi;

c) uşaqların və valideynlərin asudə vaxtlarının birgə keçirilməsi;
ç) problemi olan ailələrdə uşağın maraq və hüquqlarının müdafiəsi.

Beləliklə, sinif rəhbərləri tərəfindən valideynlərin maarifləndirilməsi funksiyası (məktəbin tərbiyə konsepsiyası, sinif rəhbərinin pedaqoji fəaliyyəti haqqında, tərbiyə metodikası, məktəblilərin inkişafının məqsəd və vəzifələri haqqında, uşağın mənəvi inkişafının gedişi, məktəblinin fəaliyyətinin xüsusiyyətləri haqqında, qrupda olan qarşılıqlı münasibətləri üzə çıxaran bacarıqlar və uğurlar haqqında olan məlumatlar) və ailə tərbiyəsinin korreksiyası həyata keçirilir.

Sinif rəhbərinin peşəkar qabiliyyətləri

Tərbiyəvi məqsədlər, metodlar və gözlənilən nəticələr müəllimin yalnız şəxsi keyfiyyətlərinə (həyata, insana və mədəniyyətə marağa) görə müəyyən edilmir, çünki bunlar lazım olan peşəkarlığı əvəz etmir. Sinif rəhbəri problemin həlli üçün həqiqi peşəkarlıq qabiliyyətinə malik olmalıdır.

1) Refleksiv-analitik qabiliyyətləri. Bura daxildir:

a) öz fəaliyyətini, uğurlarını və səhvlərini təhlil etmək, təkmilləşmək və işləri əvvəlcədən planlaşdırmaq üçün öz mənfi və müsbət cəhətlərini anlamaq bacarığı;

b) işin nəticəsini öncədən görmək qabiliyyəti;

c) şəxsiyyətin və kollektivin tərbiyəsinin diaqnostik metodla öyrənilməsi metodikasına yiyələnmək bacarığı;

ç) məktəblinin fərdi inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müşahidə etmək və qiymətləndirmək bacarığı.

2) Təşkilatçılıq qabiliyyətləri sinif rəhbərində aşağıdakı bacarıqları cəmləşdirir:

a) uşaqların qarşısında elə məsələlər qoymaq lazımdır ki, onlar gözlənilən nəticəni versin;

b) işləri yalnız yerinə yetirməyi bacaran insanlarla planlaşdırmaq;

c) məqsədi daha xırda məsələlərə ayırmaqla onları sinfin qrup şəklində və fərdi halda yerinə yetirilən asan tapşırıqlara çevirmək;

ç) gələcək fəaliyyət üçün müsbət zəmin yaratmaq;
d) məktəblilərin tərbiyəsində ailənin, müəllimlərin güclərini birləşdirmək;

e) tərbiyə işində ailə və məktəbin əlbir işini koordinasiə etmək.

3) *Kommunikativ qabiliyyətləri yönəldilməlidir:*

a) hər bir uşaq ilə əlaqənin və qarşılıqlı anlaşmanın yaradılmasına;
b) uşaqlar arasında şəxsi münasibətlərin kooreksiyasına;
c) bütün konfliktli situasiyaların ədalətli həllinə;
ç) valideyn, müəllim və uşaqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya nail olunmasına.

Sınıf rəhbərinin valideynlərlə əlaqə formaları

Sınıf rəhbəri valideynlərlə işdə qarşılıqlı münasibətin kollektiv və fərdi formalarından istifadə etməlidir. Belə ki, bu və ya digər məsələlər ənənəvi və yeni iş formalarında həyata keçirilməlidir.

Valideynlərlə ənənəvi iş formaları

-valideyn iclasları;
-ümumsınıf və ümumməktəb konfransları;
-müəllimin fərdi məsləhətləri.

Müəllimin valideynlərlə münasibətinin ən universal forması *valideyn iclaslarıdır*.

Valideyn iclaslarının keçirilməsinə aid tövsiyələr

1. Valideyn iclasları valideynləri maarifləndirməli, lakin uşaqların dərslərdəki səhvlərini və uğursuzluqlarını müzakirə etməməlidir.

2. Uşaqların yaş və bilik səviyyəsi nəzərə alınaraq iclasın mövzusu seçilməlidir.

3. İclas həm nəzəri, həm də təcrübi xarakter daşımalıdır. Situasiyaların araşdırılmasından, treninqlərdən, müzakirələrdən istifadə olunmalıdır.

4. İclaslar şagird şəxsiyyətinin müzakirəsi və məzəmməti ilə məşğul olmamalıdır.

Sınıf valideyn iclasları. Sınıf valideyn iclasları hər yarımildə iki dəfə, lazım gələrsə tez-tez də keçirilə bilər. Valideyn iclasları valideynləri maarifləndirmə məktəbi olmalı, onların pedaqoji dünyagörüşünü genişləndirməli, yaxşı valideyn olmağa sövq etməlidir.

Valideyn iclasında şagirdlərin dərstdəki nailiyyətləri, onların imkanları, sinfin tədris fəaliyyətinin irəliləmə dərəcəsi təhlil edilməlidir. Valideyn iclasları uşağın əldə etdiyi uğurların nümayişinə imkan yaratmalıdır. İclasda söhbət dərstdə alınmış formativ qiymətlərdən deyil, biliyin keyfiyyəti və fərdi güclərin səviyyəsi haqqında olmalıdır. Valideyn iclasları üçün şagirdlərin yaradıcılıq işlərinin, xüsusilə onların dərstdənkənar fəaliyyətlərinin sərgisi hazırlanmalıdır.

Hazırda valideyn iclaslarının keçirilməsinin bir çox variantları mövcuddur. Onların xüsusiyyətini və istiqamətini həyatın özü, uşaq kollektivindəki işlərin təşkili sistemi göstərir. İclasın mövzusu və metodikası şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini, valideynlərin təhsillilik və maraq səviyyələrini, məktəbin qarşısında duran tərbiyə məsələlərini nəzərə almalıdır.

Ümumməktəb valideyn iclasları bir qayda olaraq il ərzində iki dəfədən çox olmayaraq keçirilməlidir. Belə iclasların mövzusu məktəbin müəyyən müddətdə olan işinin hesabatı xarakterini daşmalıdır. Burada direktor, onun müavinləri çıxış etməlidir, məktəbin valideyn komitəsinin (icmanın və valideyn assosiasiyasının) işi haqqında hesabat verilməlidir.

Məsələn, tədris müəssisəsi attestasiyadan keçmişdir və əldə olunan nəticələrlə valideyn kollektivini tanış etmək lazımdır. Ümumməktəb valideyn iclasını, müəyyən ailənin tərbiyə işində olan müsbət təcrübəni öyrənərək, təbliğ olunmasına da həsr etmək olar. Dərs ilinin sonunda isə tərbiyə işində yaxşı təcrübəsi olan ailələri mükafatlandırmaq (Təşəkkür məktubu, Fəxri fərman, kitab hədiyyə və s.) lazımdır.

Valideyn konfransları da məktəbin tərbiyəvi iş sistemində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Valideyn konfranslarında cəmiyyətin vacib problemləri müzakirə olunmalıdır. Valideyn konfransının mövzuları bunlar ola bilər: «Yeniyyətə uşaqlarla valideynlər arasında münaqişə yaradan

problemlər və onların aradan qaldırılması yolları», «Sağlam nəsil tərbiyə etmək üçün uşaqları narkomaniyadan qorumalı».

Validəyn konfransları çox həssaslıqla məktəbdə işləyən psixoloqların, tədqiqatçı pedaqoqların iştirakı ilə hazırlanmalıdır. Onların işinə problem üzrə ölkədə aparılan pedaqoji və psixoloji tədqiqatın nəticələri ilə konfrans iştirakçılarını tanış etmək daxildir. Fəal valideynlər konfrans iştirakçıları kimi çıxış edirlər. Onlar problemlərin təhlilini şəxsi təcrübələrinə uyğun hazırlayırlar. Konfransın fərqli xüsusiyyəti ondadır ki, o müəyyən qərarlar qəbul edir və ya göstərilmiş problemə görə tədbir görür.

Fərdi konsultasiyalar- sinif rəhbərinin ailə ilə münasibətinin vacib formalarından biridir. O xüsusilə, müəllimə yeni sinif təşkil edən zaman lazım olur. Öz uşağı haqqında söhbətdən çəkinən valideynin narahatlığını aradan qaldırmaq üçün valideynlərlə fərdi söhbətlər aparmaq lazımdır. Konsultasiyaya hazırlaşarkən bir sıra sualları əvvəlcədən müəyyən etmək lazımdır. Onların cavabları sinifdə tərbiyəvi işin planlaşdırılmasına kömək edə bilər. İlk fərdi konsultasiya tanışlıq xarakteri daşmalı, müəllim və valideyn arasında yaxşı əlaqənin yaranmasına şərait yaratmalıdır.

Müəllim imkan yaratmalıdır ki, valideyn onunla qeyri-rəsmi şəraitdə səmimi söhbət etsin və o da peşəkarcasına özü üçün lazım olan aşağıdakı istiqamətlər üzrə qeydlər aparsın:

- uşağın sağlamlığı;
- onun həvəs və maraqları;
- ailədə ünsiyyət zamanı üstün tutduğu amillər;
- davranış reaksiyaları;
- xasiyyətindəki fərqli xüsusiyyətlər;
- oxumağa sövq edən motivlər;
- ailənin mənəvi dəyərləri.

Fərdi konsultasiya zamanı «Mənim uşağım» adlı aşağıdakı müsahibədən istifadə etmək olar. Valideynlərin köməyi ilə müəllim tərəfindən sualların cavabı yazılır:

1. Uşağınız nə vaxt anadan olmuşdur?

2. *Ömrünün ilk illərində onun həyatında baş verən maraqlı hadisələr hansılardır?*

3. *Sağlamlığı haqqında nə deyə bilərsiniz?*

4. *Məktəbhazırlıqdan keçmişdir?*

5. *Onun məktəbə münasibəti necədir?*

6. *İlk illərdə necə oxuyurdu?*

7. *Hansı fənlər onun xoşuna gəlir?*

8. *İlk müəllimi ilə münasibətləri necə idi?*

9. *Sinif yoldaşları ilə ünsiyyətdə olarkən özünü necə aparır?*

10. *Tərbiyəsi ilə bağlı hansı çətinlikləri var?*

11. *Bir valideyn kimi müəllimlərin uşağınızın hansı xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməsini arzu edərdin?*

Bu müsahibə sinif rəhbərinə tərbiyə işini aparmaqda və yenidən qurmaqda əhəmiyyətli kömək göstərir. Səmimi aparılan söhbətdən daha çox münaqişəli situasiyaların qarşısının alınması məqsədilə uşaq, valideyn, müəllim və ailələr arasındakı münasibətlərin düzəlməsi üçün istifadə etmək olar. Valideynin söhbətindən işdə inamlı mühit yaratmaq, münaqişəli situasiyalarda çətin təmas nöqtəsini üzə çıxarmaq üçün istifadə etmək lazımdır. Əgər iştirakçılardan kimsə söhbətlərin açıqlanmasını istəmirsə, bunu iclasda söyləmək olmaz. Söhbət zamanı sinif rəhbəri daha çox eşitməli, qulaq asmalıdır (öyüd-nəsihət verməməlidir).

Sinif rəhbərinin valideynlərlə əlaqə formalarından biri də *şagirdin evinə ziyarətdir (kənd yerlərində)*. Müəllim ailəyə gedəcəyi günü və gəlməsinin səbəbini qabaqcadan xəbər verməlidir. Bu iş yalnız valideynlərin razılığından sonra mümkündür. Müəllimin gəlişi ailədə xoş təəssürat oyatmalıdır. Bunun üçün əvvəlcə söhbəti başqa mövzulardan başlamaq lazımdır. Belə ki, ailənin adət-ənənəsi, vaxtlarını necə keçirmələri haqqında soruşmaq olar. Daha sonra gəlişinin səbəbini müzakirə etmək lazımdır.

Valideynlərlə aparılan işin yeni formalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

tematik konsultasiyalar;

valideyn mütailəsi (qiraəti);
valideynin iştirakı ilə gecələr;

Hər bir sinifdə, dərstdə və şəxsi həyatda eyni problemlərlə qarşılaşan şagirdlər və ailələr var. Bəzən bu problemlər elə gizli xarakter daşıyır ki, onları yalnız həmin problemə görə birləşən və bir-birini anlayan insanların əhatəsində həll etmək olar.

Tematik konsultasiyaların baş tutması üçün valideynlər əmin olmalıdırlar ki, bu problem onlara aiddir və həlli təxirəsalınmazdır. Belə tədbirlərdə iştirak etmək üçün valideynlər xüsusi dəvətnamə ilə çağırılırlar. Tematik konsultasiyalarda problemin həlli üzrə mütəxəssislər iştirak etməlidir, çünki onlar optimal variant təklif edə bilirlər. Onlar tədqiqatçı pedaqoq, müəllim, psixoloq və hüquq mühafizə orqanlarının nümayəndələri və s. ola bilirlər. Tematik konsultasiyaların gedişi zamanı valideynlər onları narahat edən problemlərə aid tövsiyələr almaırlar.

Valideynlər üçün nümunəvi tematik konsultasiya

1. *Uşaq oxumaq istəmir. Ona necə kömək etməli?*
2. *Uşağın yaddaşı pisdır. Onu necə inkişaf etdirməli?*
3. *Ailədə tək (bir) uşaq. Tərbiyədə çətinliklərin öhdəsindən gəlmə yolları.*
4. *Uşaqların cəzalandırılması. Onlar necə olmalıdır?*
5. *Uşaqların həyəcanları. Bu nəyə gətirib çıxara bilər?*
6. *Utancaq uşaq. Utancaqlıq problemi və onun aradan qaldırılması yolları.*
7. *Ailədə gender problemi.*
8. *Ailədə istedadlı uşaq.*
9. *Uşaqların dostları ailənin dostudur, yoxsa düşməni?*
10. *Bir evdə yaşayan üç nəsil. Ünsiyyət problemləri.*

Valideyn qiraəti-valideynlərlə aparılan işin ən maraqlı formasıdır. Bu, valideynlərə nəinki pedaqoqların mühazirələrinə qulaq asmağa, həm də problemə uyğun ədəbiyyatı öyrənməyə və onun müzakirə-

sində iştirak etməyə imkan verir. Valideyn mütailəsini növbəti qaydada təşkil etmək olar: dərslərin əvvəlindəki ilk iclasda valideynlər onları daha çox narahat edən pedaqoji və psixoloji məsələləri müəyyənləşdirirlər. Müəllim əvvəlcə məlumat toplayır və sonra isə onların təhlilini aparır. Məktəb kitabxanaçısının və digər mütəxəssislərin köməyi ilə qoyulmuş suallara cavab tapmaq üçün kitablar müəyyən edilir. Valideynlər kitabları oxuyurlar, sonra isə bu ədəbiyyatdan valideyn qiraətində istifadə edirlər. Valideyn qiraətinin xüsusiyyəti ondadır ki, kitabı təhlil edərkən valideynlər öz şəxsi fikirlərini bildirməli və kitabı oxuyandan sonra məsələnin həllində baş vermiş dəyişikliklərdən söhbət açmalıdırlar.

«*Valideynin iştirakı ilə gecələr*» - valideyn kollektivini birləşdirən iş növüdür və ildə 2-3 dəfə (uşaqların iştirakı olmadan) sinifdə keçirilir. Valideynin iştirakı ilə gecələr uşağın dostunun valideynləri ilə ünsiyyət formasıdır, uşağın körpəlik və uşaqlıq xatirələrinin bayramıdır. Bu, həyatın uşağın valideynləri qarşısında qoyduğu suallara cavabların axtarışıdır.

Valideynin iştirakı ilə gecələrin mövzusu müxtəlif ola bilər. Ən əsası, bu mövzular bir-birinə qulaq *asmağı*, öz-özünü, öz daxili aləminin səsinə eşitməyi öyrətməlidir.

Valideynin iştirakı ilə keçirilən gecələrin nümunəvi mövzuları

1. *Uşağın doğulduğu il. O, bir yaşında necə olmuşdur?*
2. *Uşağın ilk oxuduğu kitablar hansılardır?*
3. *Uşağımın gələcəyini necə görürəm?*
4. *Övladımın dostları kimlərdir?*
5. *Ailəmizin bayramları hansılardır?*
6. *Ailəmizdə «nə olar», «nə olmaz»?*
7. *Ailə üzvlərimizin ad günlərini necə keçiririk?*
8. *Bizim oxuduğumuz və övladlarımızın oxuduğu mahnılar hansılardır?*

Gecələrin forması nəinki öz fikrini bildirməyə, həm də digər valideynlərin fikirlərindən nə isə xeyirli bir şey eşitməyə imkan verir.

Valideyn təqdimatları. Valideyn təqdimatları öz uşaqları ilə münasibətlərini dəyişmək, onu daha açıq və etibarlı etmək istəyən valideynlərlə fəal iş növüdür. Valideyn təqdimatlarında ana və ata hər ikisi iştirak etməlidir. Bu zaman təqdimatın effektivliyi artır və nəticələri gözləmək lazım gəlir. Təqdimat 12-15 nəfərdən ibarət qrup halında olan valideynlərlə keçirilir. Təqdimat bütün valideynlərin fəal iştirakı və müntəzəm davamiyyəti zamanı uğurlu alınır. Təqdimatın əhəmiyyətli olması üçün o, 5-8 məşğələdən ibarət olmalıdır. Valideyn təqdimatları bir qayda olaraq məktəb psixoloqu tərəfindən keçirilir. Bu isə valideynlərə özlərini uşaq kimi hiss etməyə, bir daha uşaq təəssüratlarını yaşamağa şərait yaradır.

Valideynlər böyük həvəslə: «uşaq sifətləri», «sevimli oyuncaq», «sehirli surətim», «uşaq oyunları», «uşaq xatirələri», «mənim ailəm haqqında film» kimi təlim tapşırıqlarını yerinə yetirirlər.

Valideyn yarışları-valideyn ünsiyyətinin və valideyn kollektivinin formalaşması növündən biridir. Valideyn yarışları pedaqoji problemlər üzrə sual-cavab formasında hazırlanır. Sualları valideynlər seçirlər. Bir suala iki ailə cavab verir. Onların fərqli mövqeləri və fikirləri ola bilər. Auditoriyanın qalan hissəsi polemikaya qoşulmur, yalnız ailələrin fikirlərini alqışlarla dəstəkləyir. Valideyn yarışlarında ekspert vəzifəsində sinif şagirdləri çıxış edirlər, onlar hansı ailənin suallara düzgün cavab verdiyini müəyyənləşdirirlər.

Sinif rəhbərinin valideynlərlə əlaqəsinin ənənəvi və yeni metod və formaları bir ümumi məqsədə müasir mədəni həyata daxil olan, böyüyən şəxsiyyətin xoşbəxtliyinə xidmət edir.

Müəllimlərə və valideynlərə məsləhətlər

Əgər uşaq:

- daim tənqid olunarsa, o, nifrət etməyi öyrənər;
- ələ salınırsa, o, adamlarla ünsiyyətdən qaçan, qapalı olar;
- yerindəcə tərəflənirsə, o, xeyirxah olmağı öyrənir;
- dəstəklənirsə, o, özünü dəyərləndirməyi öyrənir;
- danlaq altında böyüyürsə, o, günahkar hissi ilə yaşamağı öyrənir;

nir;

- səbirli böyüyürsə, başqalarını anlamağı öyrənir;
- düzgünlük şəraitində böyüyürsə, ədalətli olmağı öyrənir;
- təhlükəsiz böyüyürsə, insanlara inanmağı öyrənir;
- düşmənçilik mühitində yaşayırsa, aqressiv olmağı öyrənir;
- anlaşıma və dostluq şəraitində yaşayırsa, o, bu dünyada sevgi tapmağı öyrənir.

Bununla yanaşı, sinif rəhbəri və valideynlər milli mədəni dəyərlərimizi ardıcıl şəkildə gənc nəsə aşılamalıdırlar.

I-IV siniflərdə keçirilən valideyn iclasları

I sinif

İlk iclas

Mövzu: «Birinci sinif şagirdlərinin valideynlər ilə tanışlıq»

Adətən müəllimlər valideynlərlə dərslərin əvvəlində görüşürlər, yaxşı olar ki, bu görüş avqustun sonunda keçirilsin. Müəllim ilk iclasdan valideynlərlə tanış olmaq, ailəni məktəblə, müəllimlərlə ünsiyyətə cəlb etmək, dərslərin fəaliyyətinə inam yaratmaq, ailənin məktəb qarşısında vəzifələrini izah etmək, aydınlaşdırmaq üçün istifadə edir.

İclasın məqsədi

1. Valideynləri müəllimlərlə, məktəblə, məktəbdəki xidmətlə və bir-biri ilə tanış etmək.

2. Uşağın birinci sinifə hazırlanmasında ailəyə kömək göstərmək.

Müzakirə məsələləri

1. Məktəb direktorluğu ilə tanışlıq.

2. Sinifdə dərslərin deyəcək müəllimin təqdim olunması.

3. Məktəb binasına ekskursiya.

4. Qısa müəddət: «Ailədə tərbiyə qanunları necə olmalıdır?»

5. İclasın mövzusunə uyğun valideynlərlə anket sorğusu.

6. Özünü təqdim etmə –ailənin vizit vərəqəsidir.

7. Valideyn təqdimatı: «Uşaq valideynin güzgüsüdür».

İclas-görüşün təşkil olunması planı

İclas şagirdlərin dərs keçəcəyi sinifdə aparılmalıdır. Sinif bayramsayağı tərtib edilməlidir (bu zaman ibtidai sinfi bitirmiş şagirdlərin fikirlərinə uyğun olaraq birinciləri yerləşdirmək olar). Lövhnə I sinif müəlliminin və IV sinif məzunlarının şəkilləri bəzəməlidir.

Məktəb direktorunun çıxışından nümunə

-Əziz atalar və analar, babalar və nənələr, körpələrinin sentyabrın 15-də ilk dəfə qədəm qoyacağı məktəblə görüşə gələn bütün böyükklər.

Bu gün biz sizi və özümüzü «Təhsil müəssisəsi» adlı gəminin böyük bir komandasının üzvləri elan edirik. Səyahətimiz bu gün başlayır, 11 ildən sonra başa çatacaq. Gəmimizin Biliklər okeanında üzəcəyi 11 il müddətində birlikdə olacağıq, fırtına və çovğunları, sevinc və kədərləri bahəm yaşayacağıq. İstərdik ki, bu səyahət hər bir uşağın və ailənin həyatında maraqlı, sevincli və əhəmiyyətli iz qoysun.

Çətinliklərin öhdəsindən necə gəlmək olar? Yıxılıb əzilməməyi necə öyrənmək olar? Harada tədrislə əlaqədar məsləhət almaq olar? Həlli bəlli olmayan sualın cavabını harada tapmaq olar?- bütün bu suallara ibtidai siniflər üzrə direktor müavininin (təhsilalanların və siniflərin sayından asılı olaraq müəyyənləşir), yaxud təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavininin kabinetində cavab tapa bilərsiniz.

İbtidai siniflər üzrə direktor müavini çıxışında aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirməlidir.

İbtidai təhsilin qayda-qanunlarından, şagirdlərə qarşı tələblərindən, məktəb nizamnaməsi ilə onların tanış edilməsindən, hər ailəyə məktəbin vizit kartının təqdimindən, ibtidai siniflər üzrə direktor müavininin məsləhət (qəbul) günlərindən və s. danışmalıdır.

Sinif müəlliminin özünü təqdim etməsi

Müəllim özünü təqribən belə təqdim edə bilər:

1. Özü haqqında və müəllimlik peşəsini seçməyinin səbəbi haqqında danışmalı.

2. Keçmiş şagirdlərindən söhbət etməli, yeni siniflə gələcək planları haqqında məlumat verməli.

Ailələrin özlərini təqdim etməsi

Valideynlərin iclas-görüşdə özlərini təqdim etməsi çox maraqlı keçir. Bu növ təqdimetmə ailənin vizit kartıdır. Yaxşı olardı ki, özü haqqında danışan valideynlərin çıxışı maqnitofon lentinə yazılsın. Belə iş ailələrin xüsusiyyətlərini, onların səmimiyyətini, ailə dəyərləri və münasibətləri sistemini tezliklə müəyyən etməyə şərait yaradır. Sınıf müəllimi üçün ailə haqqında olan kiçik hekayələri təhlil etmək əhəmiyyətli olar.

Ailənin özünü təqdim etmə planı

- a) valideynlərin soyadı, adı, atasının adı;
- b) valideynlərin yaşı, ailə üzvlərinin ad günləri;
- c) ailənin maraqları;
- ç) ailənin adət və ənənələri;
- d) ailənin devizi.

Ailənin devizini sınıf lövhəsinə yapışdırılmış vatman kağızına yazmaq olar. Bu üsuldən şagirdlərlə iş zamanı uğurla istifadə edilir.

Valideynlərin, pedaqoqların təqdimatından və işgüzar şəraitin yaradılmasından sonra, məktəb binasına ekskursiya başlamalıdır. Valideynlərə məktəb psixoloqunun kabinetini göstərmək, onları iş cədvəli ilə tanış etmək, məktəbin telefonunu yazmağı təklif etmək çox vacibdir. Görüşün sonunda hər bir valideyn uşağın ailədə tərbiyəsi qanunları yazılmış təlimat yazılmış vərəqi almalıdır. Valideynlərə qanunları oxumaq və müəllimə sual vermək imkanı yaradılmalıdır. İclasın sonunda mövzuya uyğun valideynlər arasında sorğu keçirilməlidir.

Sınıf rəhbəri hər bir iclasın sonunda növbəti iclasın mövzusunun elan etməsi yerinə düşər. Bu, valideynlərə növbəti iclasın mövzusunə aid suallar hazırlamağa və orada fəal iştirak etməyə imkan verir.

İclasın sonunda valideynlərlə kollektiv formada şəkil çəkdirmək olar.

İkinci iclas

Mövzu: «Birincilərin məktəbə alışmasının çətinlikləri»

Keçirilmə forması: «dəyirmi masa»

İclasın məqsədi

1. Valideyn kollektivini ilk dərs ilində uşaqların təlimə alışmasında yaranan çətinliklərlə tanış etmək.

2. Birincilərlə ünsiyyətin təşkilinə dair məsləhətlər vermək.

Müzakirə məsələləri

1. Birincilərin məktəbə alışmasının fizioloji çətinlikləri.

2. Birincilərin məktəbə alışmasının psixoloji çətinlikləri.

3. Ailədə uşaqlarla qarşılıqlı münasibətlər sistemi.

4. Valideyn təcrübəsi.

İclasın təşkili planı

İclas valideynlərin uşaqlarının ilk məktəb gününü müzakirə etməsi ilə başlanır. Valideynlər bir-biri ilə və müəllimlərlə öz təəssüratlarını belə bölüşürlər: ilk dərs günü uşağın ürəyində hansı izlər buraxıb, ailə üzvləri onu necə təbrik etdilər.

Sonra «hisslər səbəti» adlı valideyn təcrübə-oyunu keçirilir.

Oyun təxminən bu şəkildə başlanıla bilər: «Hörmətli analar və atalar! Belə təəvvür edin ki, mənim əlimdəki səbətdir, onun içərisində isə insanın duya biləcəyi ən müxtəlif mənfi və müsbət hisslər var. Sizin uşağınız məktəbin kəndarına ayaq basandan sonra ürəyinizdə və qəlbinizdə yeni hisslər əmələ gəlmişdir. Əlinizi səbətə salın, uzun müddət ürəyinizdə tüğyan edən hissi götürün və onun adını deyın».

Valideynlər ürəklərində aşılıb-daşan, onları həyəcanlandıran hissin adını deyirlər. Belə tapşırıqlar ailədə baş verən problemləri və çətinlikləri üzə çıxarmağa və bu problemləri iclasda müzakirə etməyə şərait yaradır.

1. «Uşağın məktəbə alışmasının fizioloji şərtləri» məsələsinin müzakirəsi

Müəllimin və məktəb həkiminin uşağın sağlamlıq problemləri ilə tanışlığı. Uşaq bağçası və məktəbəhazırlıq sinifləri ilə müqayisədə uşağın gün rejiminin dəyişməsi. Ev tapşırıqlarını yerinə yetirən zaman valideynin uşağın stol arxasında düzgün oturması vəziyyətinə nəzarəti (yaxından baxmanın və onurğa sütununun əyilməsinin qarşısının alınması). Uşağın düzgün qidalanmasının təşkili. Valideynlərin uşağı fiziki cəhətdən möhkəmləndirmə qaydası, hərəkət fəallığının maksimum in-

kişafı (evdə idman guşəsinin yaradılması). Uşaqlarda sağlamlıqlarını qorumağın əsas keyfiyyətləri kimi müstəqillik və məsuliyyətliliyin tərbiyə edilməsi.

2. «Uşağın məktəbə alışmasının psixoloji şərtləri» məsələsinin müzakirəsi

Ailə üzvləri tərəfindən uşağa qarşı xoş psixoloji iqlimin yaradılması. Məktəbə uyğunlaşmada uşaqda özünüqiymətləndirmənin rolu (uşaq özünü nə qədər az qiymətləndirərsə, bir o qədər məktəbdə çətinliklərlə üzləşər). Valideynlər üçün məktəb uğurunun ilk şərti uşağın öz-özünə qiymət verməsi. Məktəbə qarşı marağın formalaşması. Sınıf uşaqları ilə tanışlıq və dərstdə onlarla ünsiyyət yaratmaq imkanı. Uşağın tənqid edilməsi, qorxudulması kimi fiziki təsirlərə yol verilməzliyi, xüsusən başqa insanların (nənənin, babanın, yaşadlarının) yanında. Fiziki və psixoloji cəzaların yolverilməzliyi.

Uşağın temperamentinin məktəb həyatına alışması müddətində nəzərə alınması. Tədris işində uşağa sərbəstliyin verilməsi və dərslərdəki fəaliyyətinə yoxlama xarakterli dinləmələrin təşkil edilməsi. Uşağın mənəvi nailiyyətlərə həvəsləndirilməsi. Uşaqda özünənəzarət və özünəqiymətin inkişaf etdirilməsi.

3. Ailədə uşaqla qurulması məsləhət görülən münasibətlər sisteminin elementləri

Uşağı məktəbə hazırlamaqda valideynlərə kömək edən qaydaları uşağa başa salmalı və onların köməyi ilə uşağı gələcək həyata hazırlamaladırlar:

Özgənin malını alma və özününkünü də vermə.

Xahiş edirlərsə ver, əlindən almağa cəhd edirlərsə, çalış müdafiə olun.

Səbəbsiz dalaşma.

Oynamağa çağırırlar-get, çağırırlarsa birlikdə oynamaq üçün icazə istə, bu ayıb deyil.

Düzgün oyna, yoldaşlarını pis vəziyyətdə qoyma.

Heç kimə sataşma, heç bir şey dilənmə. Heç kimdən bir şeyi iki dəfə istəmə.

Aldığın pis qiymətlərə görə ağlama, qürurlu ol. Qiymətə görə müəllimlə mübahisə etmə və ondan incimə. Çalış hər şeyi vaxtında et və yaxşı nəticələr haqqında düşün, onlar mütləq olacaq.

Xəbərcilik etmə, heç kimə böhtan atma, yalan danışma.

Səliqəli olmağa çalış.

Tez-tez bu sözləri de: «Gəl dost olaq və evə birlikdə gedək».

Yadda saxla! Sən heç kimdən nə yaxşı deyilsən, nə də ki pis. Sən özün üçün, valideyn, müəllim və dostların üçün təkrar olunmazsan!

Yaxşı olardı ki, valideynlər bu qaydalar toplusunu evdə uşaq otağının görünən bir yerindən assınlar. Həftənin sonunda uşağın diqqətini qaydalara yönəltmək lazımdır, hansı qaydaları yerinə yetirə bilib, yerinə yetirməyibsə nə üçün? Uşaqla birlikdə öz qaydalarınızı da yarada bilərsiniz.

Üçüncü iclas

Mövzu: «Televiziya verilişləri ailənin və birinci sinif şagirdinin həyatında»

İclasın məqsədi

1. Valideynlərin diqqətini uşağın televizorla ünsiyyətinin mənfi və müsbət cəhətlərinə yönəltmək.

2. Uşaq verilişlərinin adını və sayını müəyyən etmək.

Müzakirə məsələləri

1. Televiziyanın uşağın həyatında oynadığı rol haqqında statistik məlumat.

2. Televiziya verilişlərinin uşağın xarakterinə və idrak dairəsinə təsiri.

Müzakirəyə çıxarılan sualları

1. Hesab edirsiniz ki, televizor məişət əşyaları içərisində mütləq olmalıdır?

2. Hansı verilişlər uşağın şəxsiyyətini formalaşdırır?

3. Uşağın televizorla ünsiyyətini necə təşkil etmək lazımdır? Mümkün olan variantları sadalayın.

İclasın təşkili planı

Müəllimin çıxışının variantı

Uşağın həyatında televizorun olması yaxşıdır, yoxsa pis? Uşaqlar hansı verilişə və neçə saat baxmalıdırlar? Əgər biz hesab edirik ki, veriliş uşağa maraqlı olmaz, bu zaman televizoru söndürmək lazımdır mı? Bu və ya digər suallar bu gün cavab tələb edir. İndi isə, bir az statistika müərciət edək:

-6 yaşdan 12 yaşa qədər olan uşaqların üçdə iki hissəsi televizora hər gün baxır;

-uşağın gündəlik baxdığı verilişlərin vaxtı orta hesabla iki saatdan çox təşkil edir;

-uşaqların 50%-i verilişlərə fasiləsiz, heç bir seçim etmədən baxır;

-6 yaşdan 10 yaşa qədər olan uşaqların 25%-i eyni verilişlərə 5 dəfədən 40 dəfəyədək fasiləsiz baxır;

-6-12 yaşlı uşaqlar arasında asudə vaxtdan səmərəli istifadə reytinqinin öyrənilməsi keçirilərkən, 38%-i birinci yerə televizoru qoymuşdur, idman məşğuliyyəti, havada gəzintini və ailə ilə ünsiyyəti də istisna etmirlər.

Əgər fikirləşsəniz ki, bu statistika bizim uşaqlara aid deyil, o zaman səhvə yol verərsiniz. Biz sizə sinifdə növbəti suallar üzrə uşaqlarla aparılmış sorğunun nəticələrini göstərmək istərdik:

1. Həftədə neçə dəfə televizora baxırsan?

2. Televizora tək, yoxsa ailənlə baxırsan?

3. Televizora fasiləsiz baxmağı sevirənsən, yoxsa hansısa verilişləri üstün tutursan?

4. Əgər valideynlərini Qarabağın azadlığı yolunda döyüşlərdə itirmiş adaya düşsəydin, həyatının maraqlı keçməsi, cansıxıcı olmaması üçün xeyirxah sehirbazdan nə istərdin?

Müəllim uşaqların cavabları ilə valideynləri tanış edir.

Statistika və sualların cavabının nəticələri ilə tanış olan valideynlər bir qayda olaraq sual verirlər: nə etməli? Sadəcə olaraq verilişlərə baxmağa qadağa qoymaq və uşağı müəyyən proqramlarla məhdudlaşdırmaq mümkündür mü? Televizor uşağa nə verir? Televiziya verilişlə-

rinin baxılmasında xüsusən birinci sinif şagirdləri üçün müsbət bir şey varmı?

Problem müzakirə edilir və fikir mübadiləsi aparılır.

10 yaşlı uşağın televiziya verilişlərinə baxması haqqında fikirləri
Televizora baxmaq mənə:

-dincəlməyə, gündəlik problemləri unutmağa, qorxu və həyəcəndən qurtulmağa;

-böyüklərin cavab vermədiyi suallara cavab tapmağa;

-nəyin «yaxşı», nəyin «pis» olduğunu televizorun köməyi ilə anlamağa;

-müəyyən bilik dairəsində müxtəlif hadisələri öyrənməyə;

-xəyalın gücünü, fantaziyanı, emosional dairəni inkişaf etdirməyə imkan verir.

Uşaqların cavablarına valideynlərin münasibəti

İclas günə şagirdlərin şəkil sərgisinə ekskursiya.

Bu valideyn iclası üçün şagirdlər «mən televizora baxıram» adlı şəkil sərgisi hazırlayırlar, çalışırlar ki, sərgi onların üstün tutduğu halları özündə əks etdirdirsin.

Müzakirə üsulları

1. Böyüklər və uşaqlar tərəfindən gələn həftə baxılacaq verilişlərin birgə müəyyən edilməsi və müzakirəsi.

2. Sevimli verilişə baxışdan sonra böyüklərin və uşaqların müzakirəsi.

3. Uşaqların böyük verilişləri, böyüklərin isə uşaq verilişləri haqqında mənfi və müsbət fikirlərinin dinlənilməsi.

4. Televizor valideynlərin həyatında əsas rol oynamamalıdır, bu uşaqlara yaxşı nümunə ola bilər.

5. Yadda saxlamaq lazımdır ki, televiziya hər gün zorakılıq, ölüm səhnələrinə baxan uşaq, bunlara öyrəşir və hətta bələ epizodlardan həzz alır. Körpələrin bu xarakterli verilişlərə baxmasının qarşısını almaq lazımdır.

Valideynlər üçün ev tapşırıqları

1. Uşağınız televizor qarşısında neçə saat vaxt keçirir?

2. Verilişə baxandan sonra uşaq sual verirmi? Sizinlə baxdığı verilişi müzakirə etmək istəyirmi?

3. Hansı verilişlərə üstünlük verir?

4. Hansı verilişdə uşaq özü də iştirak etmək istərdi?

5. Necə etmək lazımdır ki, uşaqlar valideynlərdən: «Dərslərini yenə axşam hazırlayacaqsan?», «Sən hansı işlə məşğul olmusan ki, yenə televizorun qarşısında oturmusan?» və s. kimi suallar eşitməsinlər.

Valideyn gündəliyindən

Yadda saxlamaq lazımdır ki, televiziyanın uşaqlara təsiri valideynə olan təsirdən kəskin şəkildə fərqlənir. Məsələn, aparılmış tədqiqatların nəticələrinə görə birinci sinif şagirdlərinin əksəriyyəti nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu müəyyən edə bilmirlər. Onlar ekranda göstərilənlərə kor-koranə inanırlar. Onları aldatmaq çox asandır. Yalnız 11 yaşından uşaqlar ekranda gördüklərinə tənqidi yanaşa bilirlər.

Dördüncü iclas

Mövzu: «Müsbət və mənfi emosiyalar»

Keçirilmə forması: ailə şurası

İclasın məqsədi

1. Sinif şagirdlərinin özünüqiymətləndirməsi ilə tanış olmaq.
2. Şagirdlərdə baş verən mənfi və ya müsbət emosiyaların üstün cəhətlərinin təyin edilməsi.

İclasın təşkili planı

Müəllimin çıxışının variantı

-Hörmətli analar və atalar! Bu, bizim ailə şurası formasında keçirdiyimiz valideyn iclasıdır. Ailə şurası o zaman toplanır ki, bu iş təxirə salına bilməz və hərtərəfli təhlil tələb edir. Problem üzrə ailə şurasının işinə başlamazdan əvvəl, xahiş edirəm maqnitofon yazısına qulaq asın: uşaqların «Mən necəyəm?» sualına cavabları (məsələn, mən xəyirxaham, gözələm, ağıllıyam və s.) eşidilir.

Lent yazısına qulaq asandan sonra valideynlər uşaqların müsbət və mənfi cavablarının motivləri haqqında suallara cavab verməlidirlər. Fikir mübadiləsi baş verir.

Bizim bugünkü mövzumuz insan emosiyaları haqqındadır. Mən istərdim sizin diqqətinizi əsəbilik yaradan, uşağın sağlamlığını pozan mənfi emosiyalara yönəldim. Bu, dağıdıcı: hirs, acıq, nifrət; əzabverici: ağrı, qorxu, inciklik emosiyalardır. Uşaqları müşahidə edərkən görürsən ki, dağıdıcı və əzabverici emosiyalar onlara daha yaxındır, sevinc və xeyirxahlıq emosiyaları isə bəzən uzaqdadır.

Fikirlərin bölüşməsindən sonra lövhə açılır, orada mənfi emosiyaların yaranma sxemi əks olunub.

Emosiyalar: hirs, acıq, nifrət, ağrı, qorxu, inciklik.

Aqressiv emosiyalar-hirs, acıq, nifrət.

Əzabverici emosiyalar-ağrı, qorxu, inciklik.

Validəyn təlimi

1. Özünüzün, ailənizin həyatından, yaxud müşahidə etdiyiniz mənfi və müsbət emosiyalarla əlaqəli vəziyyətlərdən misallar göstərin.

2. Deyə bilərsiniz ki, maqnitofon yazısında uşaqların cavabından mənfi emosiyaların əks-sədasını eşitdinizmi? (Psixoloqların fikrincə, müsbət emosiyalar o zaman yaranır ki, insanı sevirilər, başa düşürlər, qəbul və hörmət edirlər, yaxşı insan kimi tanıyırlar; mənfi emosiyalar isə tələbatlar ödənilməyəndə yaranır). Müsbət emosiyaları necə formalaşdırmaq olar? Nədən başlamaq lazımdır?

3. Sizin qarşınızda ağ kağızlar var. Orada ailədə uşaqla ünsiyyət zamanı qadağan olunmuş, tövsiyə olunan və arzu edilən ifadələri yazın.

4. Yazdığınız ifadələrlə lövhədə təsvir olunanları müqayisə edin. Uşaqlarla ünsiyyət zamanı aşağıdakı ifadələrdən istifadə etmək olmaz:

Sənə min dəfə demişəm ki,...

Necə dəfə təkrar etmək lazımdır...

Axı nə haqda düşünürsən...

Yəni sənün üçün yadda saxlamaq çətinidir ki, ...

Sən olursan...

Sən ... kimi olmağa başlayırsan...

Əl çək, vaxtım yoxdur...

Nə üçün Anar (Arzu, Aqıl və s.) belədir, amma sən yox...
Uşaqlarla ünsiyyət zamanı aşağıdakı ifadələrdən istifadə etmək yerinə düşər:

Sən hamıdan ağıllısan (gözəlsən və s.)...

Yaxşı ki sən varsan...

Afərin sənə...

Səni çox istəyirəm...

Bunu nə yaxşı etmisən, mənə də öyrət...

Çox sağ ol, sənə minnətdaram...

Sən olmasaydın bunun öhdəsindən heç vaxt gələ bilməzdim...

5. Lövhədə yazılmış arzu olunan ifadələrdən tez-tez istifadə etməyə çalışın.

Valideyn gündəliyindən

Uşağınızı şərtsiz qəbul edin.

Onun həyəcanlarını, fikirlərini həvəslə dinləyin.

Mümkün qədər tez-tez onunla məşğul olun, oxuyun, oynayın, bir-birinizə məktub yazın.

Öhdəsindən gələ bildiyi işlərə qarışmayın.

Xahiş edəndə kömək edin.

Uğurlarını dəstəkləyin və qiymətləndirin.

Öz problemləriniz haqqında danışın, öz hisslərinizi onunla bölüşün.

Münaqişələrinizi sülh yolu ilə həll edin.

Ünsiyyət zamanı müsbət emosiyalar yaradan sözlər işlədin.

Gündə dörd dəfədən az olmayaraq bir-birinizi qucaqlayın və öpün.

Valideynlərə ev tapşırığı. Uşağınıza məktub yazın. Bu məktubu, o, məktəbi bitirəndə açmalıdır.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Uşaqlarınızda müsbət emosiyaların yaranmasına çalışırsınız-mı? Bunu necə edirsiniz?

2. Uşağınızda mənfi emosiyaları görürsünüzmü? Sizin fikrinizcə onlar nə üçün yaranır?

3. Uşağınızda müsbət emosiyaları necə inkişaf etdirirsiniz? Məsəllər göstərin.

Anket sorğusu iclasın gedişi zamanı aparılır, müəllim bunun üçün 10-15 dəqiqə vaxt ayırır. Cavab vərəqlərini valideynlər müəllimə verirlər. O, bunlardan valideynlər və şagirdlərlə aparacağı gələcək işində istifadə etməlidir.

Beşinci iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»-səhifələrini vərəqləyərkən...»

Keçirilmə forması: şifahi jurnal

Bu iclasın gedişi üzərində xüsusi dayanmaq lazımdır. Burada valideyn və şagirdlərin il ərzində gördüyü işlər yekunlaşdırılır. Görüş təntənəli, maraqlı və qeyri-adi olmalıdır. İclas şagirdlərlə birlikdə keçirilməlidir.

Birinci səhifə. «Dərsdəki həyatımız» (dərsdən fraqmentlər)

İkinci səhifə. «Bizim tənəffüslər»

Üçüncü səhifə. «Dərsdən sonrakı həyatımız» (sinifdə keçirilmiş tədbirlərin ən gözəl anları)

Dördüncü səhifə. «Yaradıcılığımız» (şagirdlərin yaradıcılıq sərgisi, şeir, mahnı müsabiqəsi, dərək fəaliyyəti).

Beşinci səhifə. «Biz və bizim valideynlərimiz» (sinifdəki işə görə valideynlərin mükafatlandırılması).

Altıncı səhifə. «Yay planlarımız « (hər şagird yay üçün tapşırıq alır).

İclasın sonunda şagirdlər, valideyn və müəllim birlikdə şəkil çəkdirirlər (məcburi deyil). Əvvəllər keçirilmiş sinif iclaslarında və tədbirlərində çəkilmiş şəkillər təqdim olunur.

II sinif

İlk iclas

Mövzu: «Azyaşlı uşağın məktəbdə və evdə fiziki inkişafı»

İclasın məqsədi

1. Uşaqların fiziki və psixi inkişafındakı yeni mərhələni valideynlərlə müzakirə etmək.

2. Uşaqların fiziki hazırlığına valideynlərin nəzarətini artırmaq.

İclasın təşkili planı. İclasın əvvəlində müəllim valideynlərlə anket-sorğusu aparır. Fiziki tərbiyənin şəxsiyyətin inkişafına təsiri haqqında məlumatları toplayır (fiziki tərbiyə müəllimini və tibb işçilərini də dəvət etmək olar). Sorğunun nəticələrinin operativ təhlili iclasın sonunda aparılır.

Müzakirə məsələləri

1. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında fiziki tərbiyənin əhəmiyyəti.

2. Fiziki tərbiyə dərslərində şagirdlərə aşılanan səriştələr.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Sizin uşağınız fiziki tərbiyə dərslərini sevirmi?

2. Fiziki tərbiyə dərslərini necə təsəvvür edirsiniz?

3. Uşağınızdan fiziki tərbiyə saatlarından əlavə məşğul olduqları məşğələlər haqqında soruşursunuzmu?

İclas üçün «Fiziki tərbiyə dərslərində» adlı şəkil sərgisi hazırlanmalıdır.

İkinci iclas

Mövzu: «Təcavüzkar uşaqlar. Uşaq təcavüzkarlığının səbəb və nəticələri»

İclasın məqsədi

1. Müəllimin müşahidələrindən və valideynlər arasında aparılan anket sorğusunun nəticələrindən istifadə edərək, sinif şagirdlərinin təcavüzkarlığının səviyyəsini müəyyən etmək.

2. Valideynlərə uşaqlardakı təcavüzkarlığın səbəblərini anlamğa kömək etmək və onun qarşısının alınması yollarını tapmaqda yardım göstərmək.

Müzakirə məsələləri

1. Uşaq təcavüzkarlığının səbəbləri.
2. Valideynin hökmranlığı, onun növləri və uşağa təsir yolları.
3. Uşaq təcavüzkarlığının aradan qaldırılması yolları.

İclasın təşkili planı. Müəllim uşaq təcavüzkarlığının səbəblərini təhlil etməli, onun aradan qaldırılması üçün tövsiyələr verməlidir. İclasın əvvəlində valideynlər və sorğu aparən müəllim iclasın gedişi zamanı onların cavablarını operativ halda təhlil etməlidir. İclasın mövzusunə uyğun fikir mübadiləsi aparmaq xeyirlidir.

Valideynlər üçün sorğu

1. Uşağınız təcavüzkarlığa yol verirmi?
2. Hansı hallarda aqressivlik nümayiş etdirir?
3. Kimə qarşı aqressivlik nümayiş etdirir?
4. Uşağın aqressivliyini aradan qaldırmaq üçün ailədə hansı işlər görürsünüz?

Üçüncü iclas

Mövzu: «Ailədə uşaqların cəzalandırılması və həvəsləndirilməsi»

İclasın məqsədi

1. Valideynlərin iclasın mövzusunə dair optimal mövqelərini müəyyən etmək.
2. Təklif olunmuş pedaqoji situasiyaları təcrübədə nəzərdən keçirmək.

Müzakirə məsələləri

1. Ailə tərbiyəsində cəzalandırmanın və həvəsləndirmənin növləri.
2. Ailədə cəzalandırma və həvəsləndirmənin əhəmiyyəti (pedaqoji situasiyaların və anket sorğusunun nəticələrinin təhlili).

İclasın təşkili planı

Şəxsi pedaqoji təcrübəsindən, xüsusi ədəbiyyat materiallarından və iclasın mövzusunə aid aparılmış valideyn sorğusunun nəticələrindən istifadə edərək, müəllim valideynlərin təcrübələrini bölüşmələrini təşkil etməli və pedaqoji məsləhətlər verməlidir.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Ailədə hansı cəza və həvəsləndirmə üsullarından istifadə edirsiniz?
2. Hansı səbəbə görə uşağı cəzalandırır və həvəsləndirirsiniz?
3. Uşağınız həvəsləndirmə və cəzalandırmaya necə reaksiya verir?

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»

III sinif

İlk iclas

Mövzu: «Uşağın şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında ünsiyyətin rolu»

İclasın məqsədi

1. Ünsiyyətin uşaqlar və böyüklər üçün əhəmiyyətini müəyyən etmək.
2. Uşaqlar və valideynlər arasında aparılan anket sorğusu nəticəsində üzə çıxan problemləri nəzərdən keçirmək və iclasın mövzusunə uyğun müzakirələr aparmaq.

Müzakirə məsələləri

1. Ünsiyyət və onun insan həyatında rolu.
2. Uşağın ailədə ünsiyyəti. Böyüklər və uşaqlar üçün bu prosesin nəticələri.

İclasın təşkili planı

Müəllimin xüsusi ədəbiyyat materialları ilə tanışlığı. Operativ sorğunun keçirilməsi, valideynlərin və şagirdlərin (əgər onlar sorğuda iştirak etmişlərsə) cavablarının təhlili.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Bir günün necə saatını uşağınızla ünsiyyətə sərf edirsiniz?
2. Uşağınız özü sizə dərslər uğurlarından, məktəbdəki və məktəbdən kənardakı dostlarından danışır mı? Onun parta yoldaşının adını bilirsinizmi?
3. Uşağınızın hansı problemi var?

İkinci iclas

Mövzu: «Ailənin həyatında uşağın əmək fəaliyyəti. Onun iş qabiliyyətinin və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında əməyin rolu»

İclasın məqsədi

1. Ailənin həyatında uşağın əmək fəaliyyətinin formaları və valideynlərin tanışlığı.

2. Uşaqda əməksevərliyin tərbiyə olunmasında ailənin rolunun müəyyən edilməsi.

Müzakirə məsələləri

1. Əməyin uşaq həyatında əhəmiyyəti.

2. İntellektual əmək və iş qabiliyyəti.

3. Uşaqda əməksevərlik qabiliyyətinin inkişafında ailənin rolu.

İclasın təşkili planı.

İclasdan öncə valideynlər arasında keçirilmiş sorğunun nəticələrinə əsasən müəllim konkret pedaqoji situasiyada dayanmalıdır. Valideynlər şagirdlər tərəfindən iclas üçün hazırlanmış «Bizim ailədə əmək» adlı fotosərgi ilə tanış olmalıdırlar. Müəllim uşaq əməyinin fizioloji aspektlərinə, eləcə də iş qabiliyyətinin inkişafına və əməksevərliyin tərbiyəsinə aid məsləhətlər verməlidir.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Uşağınız işləməyi sevirmi?

2. Hansı işləri icra etməyi xoşlayır?

3. Sərbəst iş görməyi bacarır, yoxsa yalnız sizin köməyinizlə yerinə yetirir?

4. Uşağınız neçə saat işləyə bilər?

5. İşə həvəslə, yoxsa həvəssiz görünür?

Üçüncü iclas

Mövzu: «Təxəyyül və uşağın həyatında onun rolu»

İclasın məqsədi

1. Uşağın ümumi və estetik inkişafında təxəyyülün vacibliyini sübut etmək.

2. Valideynlərə uşaqlarda olan yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməkdə kömək etmək.

Müzakirə məsələləri

1. İnsanın həyatında təxəyyülün rolu.

2. Uşağın estetik mədəniyyətinin inkişafında təxəyyülün rolu. valideynlərin musiqi müəllimi ilə, musiqi məktəbinin müəllimləri ilə, rəsm müəllimi və digər incəsənət növlərində çalışan mütəxəssislərlə görüşünün əhəmiyyəti.

İclasın təşkili planı. Müəllim uşağın həyatında təxəyyülün oynadığı rolun valideynlərin cavablandığı anketin təhlili ilə əlaqələndirərək nəzərdən keçirməlidir. Anket sorğusunun nəticələrindən müəllim sinifdə gələcək işlərində istifadə etməlidir. İclasda yaradıcı peşələrin nümayəndələri də iştirak edə bilər. Valideynlərin onlarla görüşünü iclasdan sonra təşkil etmək yaxşı olar.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Uşağınız arzulamağı və xəyala dalmağı bacarırmı?

2. Uşağınız «yeni formaya» düşməyi sevirmi?

Müzakirə məsələləri

3. Şagirdlərin fantaziyasının inkişafı özünün əksini ailədə (şer, xatirə və inşa yazanda, tədbirlərdə müstəqil söz söyləyəndə və s.) stimullaşdırı bilirmi?

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»

IV sinif

İlk iclas

Mövzu: «Uşağın şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasında fizioloji inkişafın təsiri»

İclasın məqsədi

1. Uşaqların fizioloji inkişaf problemləri ilə valideynlərin tanışlığı.

2. Uşağın şəxsi keyfiyyətinin inkişafı yolları.

Müzakirə məsələləri

1. Fizioloji inkişafın uşağın davranışında təzahürü.
2. Pedaqoji şərait iclas mövzusu kimi.

İclasın təşkili planı

İclasın əvvəlində sinif rəhbəri valideynləri uşaqların fizioloji inkişafının ümumi problemləri ilə tanış edir. Sonra iclasın mövzusu üzrə məktəbin həkim və psixoloqunun çıxışı olur. Axırda isə, sinif rəhbəri valideynlər arasında keçirilən anket sorğusunun təhlilini aparır. Anketlər iclasın gedişi zamanı valideynlər tərəfindən cavablandırılır.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Axır zamanlar uşağınızda zahirən və daxilən hansı dəyişikliklər baş vermişdir?
2. Evdə özünü necə aparır?
3. Müstəqillik göstərirmi? (Necə və harada?)
4. Uşağınızla cinsi yetişkənliklə əlaqədar söhbətlər aparmaqdan qorxmursunuz ki?

İkinci iclas

Mövzu: «Uşağın təlim qabiliyyətləri. Dərsdə və dərsdənəcnar vaxtlarda qabiliyyətlərin inkişaf yolları»

İclas uşaqların iştirakı ilə aparılır.

Keçirilmə forması: İstedadlı şagirdlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə aparılan «olimpiada» oyunları (şer yazmaq, mətni ifadəli və şüurlu oxumaq və söyləmək, mahnı ifa etmək, mürəkkəb riyazi rəqəmləri hesablamaq və s.)

İclasın məqsədi

Hər bir uşağa qabiliyyətini, səviyyəsini və təkrarolunmazlığını aşkar etmək üçün imkan yaratmaq.

Müzakirə məsələləri

1. Qabiliyyətin növləri və mənalrı. Onun insan həyatında rolu.

2. Şagird qabiliyyətinin məktəbdə tətbiqi yolları.

İclasın təşkili planı

Müəllim insan qabiliyyətinin inkişafı haqqında məlumat verir. Qabiliyyət növləri üzrə uşaqlar arasında «olimpiada» yarışları aparır. Hakimlər kollegiyasına daxil edilən valideynlər olimpiada qaliblərini mükafatlandırırlar.

Üçüncü iclas

Mövzu: «Təlim prosesində şagirdlərin nitq vərdişlərinin inkişafı»

İclasın məqsədi

1. Şagirdlərin nitq üzrə bacarıq və vərdişlərinin qiymətləndirilməsi.
2. Dördillik təhsilin nəticələri haqqında hazırlanmış hesabatın valideynlərə verilməsi.

Dördüncü iclas

Mövzu: «Dördillik təhsilin yekunları»

İclasa qədər şagirdlər və valideynlər arasında anket sorğu keçirilməlidir. Müəllim sorğunun təhlil edilmiş nəticəsindən yekun iclasın hazırlanmasında istifadə etməlidir.

Müzakirə sualları ibtidai təhsilin başa çatmasının yekunları ilə əlaqədar olmalıdır. İclas bayramsayağı, valideynlər və uşaqlar üçün yadda qalan yolla aparılmalıdır.

Şagirdlər üçün anket sorğusu

1. Öz sinfində oxumaq xoşuna gəlirmi?
2. Sinifdə hansı əşyalar daha çox xoşuna gəldi və nə üçün?
3. Təhsilini davam etdirmək istəyirsənmi?
4. Beşinci sinifdə hansı qiymətləri almaq istədin?
5. Beşinci sinifdəki müəllimlərini necə təsəvvür edirsən?
6. Onlardan kim ilə dostlaşmaq istədin?

7. Gələcəkdə oxuyub necə insan olmaq istədin?
8. Sınıf rəhbərini necə təsəvvür edirsən?
9. O necə olmalıdır ki, sən onunla ünsiyyət qura biləsən?
10. Öz keçmiş müəlliminə nə arzulamaq istədin?
11. Gələcək birincilərə nə arzulamaq istədin?

Validəymlər üçün anket sorğusu

1. Övladınızın gələcək müəllimlərini necə görmək istədiniz?
2. Onlar hansı professional keyfiyyətlərə malik olmalıdırlar?
3. Onlar hansı xasiyyətlərə malik olmadırlar?
4. Siz o müəllimlərin köməyi ilə uşağınızda hansı keyfiyyətləri inkişaf etdirmək istədiniz?

5. Uşağınızın hansı keyfiyyətlərini onunla işləyəcək müəllimlərin köməyi ilə dəyişdirmək istədiniz?

6. Dərstdən əlavə uşağınız özünü daha hansı sahədə nümayiş etdirə bilər?

7. Uşağınızla işləyəcək sinif rəhbərindən nə gözləyirsiniz?

8. Uşağınızın sinif həyatının maraqlı keçməsi üçün nə kimi kömək göstərə bilərsiniz?

V-XI SİNİFLƏRDƏ KEÇİRİLƏN VALİDEYN-İCMA İCLASLARI

V Sınıf

İlk iclas

Mövzu: «V sinif şagirdlərinin təhsilə alışmasında çətinliklər»

Keçirilmə forması: «dəyirmi stol»

İclasa müəllimlər, dərnəklərin rəhbərləri, kitabxanaçı, həkim və ya tibb bacısı dəvət olunmalıdır.

Müəllimin məqsədi:

1. Validəymlərlə tanış olmaq və uşaqlar haqqında onların verəcəyi qısa xasiyyətnaməyə qulaq asmaq.
2. Dərsə verilən tələblərdən danışmaq.

Həkimin məqsədi: valideynləri tibbi nəticələri ilə tanış etmək, alınmış məlumatlara əsasən məsləhətlər vermək, uşaqlarda yaşla əlaqədar baş verən çətinliklərin fizioloji xüsusiyyətlərini şərh etmək.

Kitabxanaçının məqsədi: kitabxananın imkanları haqqında məlumat vermək, kitabxana fondu ilə valideynləri tanış etmək, digər zəngin kitabxanalarla əlaqə yaratmağın yollarını tövsiyə etmək.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisə rəhbərinin məqsədi: uşaqları müxtəlif dərnəklərə qəbulun şərtləri ilə tanış etmək.

Müzakirə məsələləri

1. Məktəblinin yaş xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq müəllimlərə alışmasında və yeni dərs keyfiyyəti qazanmasında ailənin rolu və əhəmiyyəti.

2. Məktəblinin təhsilində və tərbiyəsində məktəb həyatının qanunları.

İkinci iclas

Mövzu: « Ünsiyyətin məktəblinin həyatında rolu»

Keçirilmə forması: *diskussiya.* İclas zamanı müxtəlif pedaqoji situasiyalar təhlil edilməli və şagirdlər arasında anket sorğusu aparılmalıdır. Anketdə öz əksini tapan suallar əsasında sinif rəhbərləri fərdi söhbətlər də apara bilərlər. Sorğunun nəticələrindən sinif rəhbəri iclasın mövzusunun müzakirəsində istifadə etməlidir.

Müzakirə məsələləri

1. Ailədə uşağın ünsiyyətinin əhəmiyyəti.
2. Uşaq kollektivində ünsiyyət problemləri.
3. Ünsiyyətdə yaranmış problemləri aradan qaldırılmasında məktəbin və sinif kollektivinin rolu.

Şagirdlər üçün anket sorğusu

1. Yaşadığın gün haqqında valideynlərinə danışmağı xoşlayırsanmı?
2. Valideynlərin həmişə danışığın sonuna qədər sənə qulaq asırlarmı?
3. Sırrını kiminlə: ananla, atanla, yoxsa dostunla bölüşürsən?

4. Valideynlərin hansı nəvazişli sözləri və hansı hallarda sənə deyirlər?

5. Ailən sənə ad gününü bayram hesab edirmi?

6. Ailədə keçirilən hansı bayramları sevirsen?

7. Əgər sən sehribaz olsaydın ailəndə nəyi dəyişmək istərdin?

Üçüncü iclas

Mövzu: «Ailənin mədəni dəyərləri və onların uşaq üçün əhəmiyyəti»

Keçirilmə forması: iclasın mövzusu üzrə fikir mübadiləsi

Müzakirə məsələləri

1. Şəxsiyyətin idrakı və əxlaqi inkişafında kitabın əhəmiyyəti.

2. Ailənin adət-ənənələri.

3. Uşağın idrakı inkişafına ailənin mədəni dəyərlərinin təsiri.

4. Valideynlərin uşaqlarda mədəni dəyərlərin formalaşması üzrə ailə ənənələri haqqında söhbəti; kitabların, qəzet və jurnalların oxunması; teatr və muzeyə baş çəkilməsi; təbiətlə tanışlıq; turist səfərləri və s.

5. Sinif rəhbərinin «Uşağın idrak fəallığına ailənin mədəni dəyərlərinin təsiri» haqqında mühazirəsi.

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən dərs ilinin yekunları»

«Bir il ərzində xeyli böyümüşük» (I-IV siniflərin yekun iclaslarında verilmiş).

Keçirilmə forması: təqdimat

1. Uşaqlar tərəfindən sinif üçün hazırlanmış « Ən yaxşı himn mətni » müsabiqəsi.

2. «Gələcək il sənə nə arzulayıram?» mövzusunda sürprizlər.

3. Şagirdlərə yay tapşırığı: « Harada olursan ol, dostlarını xatırla».

4. «Xatirə bağçası» adlı sinif qəzetinin buraxılışı.

5. Valideynlərin siniflə fəal əməkdaşlığına görə mükafatlandırılması.

VI sinif

İlk iclas

Mövzu: «İnsanın intellektual və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında kitabın rolu»

Keçirilmə forması: «dəyirmi stol». İclas uşaqların iştirakı ilə keçirilməlidir. Valideynlər arasında anket sorğusu aparılmalıdır (analoji suallarla uşaqlar arasında da anket sorğusu aparmaq olar). Sorğunun nəticələrindən sinif rəhbəri valideynlərlə və şagirdlərlə gələcəkdə aparacağı işdə istifadə etməlidir.

Müzakirə məsələləri

1. Kitabxanaçının şagirdlərin oxumaq qabiliyyəti və tələbləri haqqında çıxışı. Ən çox kitab oxuyan uşaqların mükafatlandırılması.

2. Fənn müəllimlərinin (uşaqlar və valideynlər üçün) dərslik haqqında çıxışları.

3. Valideynlərin və uşaqların problem üzrə çıxışları:

a) bizim ailədə kitab

b) bizim ailənin ənənələri

c) şagirdlərin kitaba münasibəti (VI sinif uşaqlarının oxu texnikasının nəticələri).

4. Ən fəal oxucu işi üzrə sinfin «Ginnes rekordları kitabı»nın yaradılması.

Valideynlər üçün anket sorğusu

1. Uşağınız kitab oxumağı sevirmi? Hansı kitablara üstünlük verir?

2. Kitabı asan, ya çətin oxuyur?

3. Ailədə hansı kitabları oxumağı sevirsiniz?

4. Uşağınız kitabı yaxşı hədiyyə hesab edirmi?

İkinci iclas

Mövzu: «Məktəblinin fiziki inkişafı və onun təkmilləşdirilməsi yolları»

Müzakirə məsələləri

1. Uşaqların yetkinləşmələrinin fizioloji problemləri (həkimin çıxışı).

2. Fiziki tərbiyə məsələləri, dərslə verilən tələblər, sinfin problemləri, onların həlli yolları, idman dərnəkləri və bölmələri (fiziki tərbiyə müəlliminin çıxışı).

3. Şagirdlərin fiziki inkişaf problemlərinin həlli yolları (sinif rəhbərinin çıxışı).

Şagirdlər üçün anket sorğusu

1. Sən fiziki tərbiyə dərslərini sevirsənmi?

2. Dərsdə nə ilə məşğul olmağı xoşlayırsan?

3. Bu dərslərin köməyi ilə özündə hansı xüsusiyyətləri dəyişdirmək istədin?

4. Fiziki tərbiyə müəlliminə nə arzulardın?

Valideyn və şagirdlərin anket sorğusunun nəticələrini müqayisə etmək maraqlı olardı.

Üçüncü iclas

Mövzu: «Dərsin müsbət nəticəsi nədən asılıdır?»

Müzakirə məsələləri

1. Müxtəlif fənlər üzrə dərslərin təhlili (burada sinif rəhbəri də iştirak etməlidir). Şagirdlərin dərsdə fəallığı problemi (sinif rəhbərinin çıxışı).

2. Bu problem üzrə valideynlərə tövsiyələr.

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən dərs ilinin yekunları»

Keçirilmə forması: «dəyirmi masa»

VII sinif

İlk iclas

Mövzu: «Cinsi ayrılıqlar və cinsi yetişkənlik». Problemlər və həlli yolları

Müzakirə məsələləri

1. Uşağın cinsi yetişkənlik dövründə ailənin tərbiyəvi söhbətinin əhəmiyyəti.

2. Yeniyetmənin fiziologiyası.

3. Sınıfdə cinsi yetişkənliklə əlaqədar yaranan problemlərin həlli (valideynlər üçün pedaqoji maarifləndirmə) yolları.

İkinci iclas

Mövzu: «Şagirdin əməksevərlik qabiliyyətinin inkişafında ailənin rolu»

Keçirilmə forması: fikir mübadiləsi

Müzakirə məsələləri

1. Şagirdin əmək qabiliyyətinin inkişafında ailənin rolu (sinif rəhbərinin çıxışı)

2. Şagirdin iş qabiliyyətinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun formalaşdırılması yolları.

3. Ailələrin təcrübə mübadiləsi (məs.: ailələrin əmək ənənələri, qarşıya qoyulmuş məqsədin əhəmiyyəti).

İclasa başlamazdan öncə mövzu üzrə şagirdlər arasında anket sorğusu aparılmalıdır (bundan əvvəl valideynlər arasında aparılması təklif olunan anket üzrə). Alınan nəticələri sinif rəhbəri valideynlər üçün təhlil edir.

Üçüncü iclas

Mövzu: «İradə və onun şagirdlərdə formalaşdırılması yolları»

Müzakirə məsələləri

1. Mənfi instinktlərin aradan qaldırılmasında şəxsiyyətin iradəsinin rolu.

2. Uşağın xasiyyətindəki mənfi cəhətlərin aradan qaldırılmasında ailənin rolu.

3. Öz iradi keyfiyyətləri haqqında şagirdlərin fikirləri (şəxsi iradəlilik keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün anket sorğusunun aparılması).

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»

VIII sinif

İlk iclas

Mövzu: «Yeniyetmənin əxlaqi keyfiyyətlərinin inkişafında ailənin rolu»

Müzakirə məsələləri

1. Sinif uşaqlarının əxlaqi keyfiyyətlərinin araşdırılması.
2. «Qanun və məsuliyyət» mövzusunda hüquq mühafizə orqanı işçisinin çıxışı.

3. Sinif rəhbəri tərəfindən sinif kollektivinin bir neçə il ərzindəki inkişafının təhlili və qarşıdakı yeni tədris ili məsələlərinin müəyyən edilməsi.

4. İclasın mövzusu üzrə uşaqlar və valideynlər arasında anket sorğusunun aparılması, nəticələrdən sinif rəhbərinin tərbiyə işində istifadə etməsi (anket sorğusunun aparılması yolları sonrakı səhifələrdə veriləcək).

İkinci iclas

Mövzu: «İstedadlı uşaqların qabiliyyətlərinin inkişafında ailənin rolu»

Keçirilmə forması: məktəb direktorunun iştirakı ilə «dəyirmi masa»

Müzakirə məsələləri

1. Direktorun, dərnek rəhbərlərinin iştirakı ilə dərslərin təhlili
2. Sinif şagirdlərinin valideynlərinin ailə təcrübəsi
3. «Bizim istedadların dünyası» sərgisi

Üçüncü iclas

Mövzu: «Yeniyetməlik dövründə uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətləri»

Müzakirə məsələləri

1. Yeniyetməlik dövründə uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətləri (məktəb psixoloqunun çıxışı).

2. Uşaqların inkişaf prosesinin təhlili (sinif rəhbərinin çıxışı)

3. İclasın mövzusunə aid valideynlər tərəfindən verilən suallara mütəxəssislərin cavabı.

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»

IX sinif

İlk iclas

Mövzu: «Uşaqların peşələrə istiqamətləndirilməsində ailənin rolu»

Müzakirə məsələləri

1. IX sinif şagirdlərinə peşə və texniki-peşə liseyləri haqqında məlumatın verilməsi.
2. Doqquzuncuların peşələrə maraqlarının öyrənilməsi, təhlili və valideynlərin münasibətləri.
3. Peşələrə istiqamətləndirmə üzrə psixoloqun tövsiyələri.

İkinci iclas

Mövzu: «IX sinif şagirdlərinin təlim fəaliyyətinin təhlili»

Müzakirə məsələləri

1. Uşaqların dərslə münasibətlərinin təhlili (fənn müəllimlərinin çıxışı).
2. Yoxlama yazı işlərinin təhlili (təlim keyfiyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi).
3. Məktəb rəhbərliyinin dərsləndən geri qalan şagirdlərlə söhbəti.

Üçüncü iclas

Mövzu: «Çətin uşaq. O necə olur?»

Müzakirə məsələləri

1. İclasın mövzusu üzrə sinif rəhbərinin çıxışı
2. Uşaqlar arasında tərbiyəvi iş aparən polis işçilərinin çıxışı
3. Mütəxəssislərin valideynlərlə söhbəti

Dördüncü iclas

Mövzu: «Sinif şagirdlərinin imtahana hazırlığının təhlili»

Müzakirə məsələləri

1. Həyatın məsuliyyətli anlarında ailənin rolu
2. Sinif şagirdlərinin imtahana hazırlığı

X sinif

İlk iclas

Mövzu: «X sinifdə məktəblinin tədris əməyinin təşkili xüsusiyyətləri və valideynlərin bu prosesdə rolu»

Müzakirə məsələləri

1. Peşələr üzrə hazırlıq kursları haqqında məlumat (sinif rəhbərinin çıxışı).
2. Şagirdlərin peşələrə yararlılığının müəyyən edilməsinin nəticələri (psixoloqun çıxışı).
3. Şagirdlərin peşə seçimi haqqında fikirləri (sinif rəhbərinin və valideynlərin məlumatları əsasında). «Özümü içərisində gördüyüm peşə- budur» mövzusunda yazılmış insanın təhlili.

İkinci iclas

Mövzu: «Məktəblinin gün rejimi»

Müzakirə məsələləri

1. Ev tapşırıqları (onların həcmi və yerinə yetirilməsi üçün lazım olan vaxt).
2. Fənn müəllimlərinin tövsiyə etdiyi əlavə ədəbiyyat.
3. X-XI sinif şagirdlərinin iş qabiliyyətlərinin təhlili (sinif rəhbərinin, tibb işçisinin, psixoloqun məlumatı).
4. Mütəxəssislərin valideynlərə gənc yaşda düzgün qidalanmanın əhəmiyyəti haqqında tövsiyələri.

Üçüncü iclas

Mövzu: «Məsuliyyətlik, özünənəzarət və özünəqiymət. Bunları özündə necə inkişaf etdirməli?»

Keçirilmə forması: diskussiya

Müzakirə məsələləri

1. Məsuliyyətli insan olmaq nə deməkdir?
2. Məsuliyyətlik özünənəzarətin və özünəqiymətin formalaşmasına təsir edirmi?
3. Özündə məsuliyyətliliyi necə formalaşdırmaq olar? (sinif şagirdlərinin «yaddaş foneminin» nəticələrinin təhlili)

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»

XI sinif

İlk iclas

Mövzu: «Fiziki tərbiyənin xüsusiyyətləri»

Müzakirə məsələləri

1. İdman üzrə normativlər və şagirdlərin fiziki imkanları, onların fiziki tərbiyə dərsinə münasibəti (fiziki tərbiyə müəlliminin çıxışı).

2. XI sinif şagirdlərinin fiziki sağlamlığının yaxşılaşdırılması üçün valideynlərə tövsiyələr.

İkinci iclas

Mövzu: «XI sinif şagirdlərinin birinci yarım ildə əldə etdiyi təhsilin nəticələri».

Müzakirə məsələləri

1. Seçmə fənlər üzrə valideynlər üçün «Açıq qapı» günlərinin keçirilməsi.

2. İclasın mövzusuna aid valideynlərlə söhbət.

Üçüncü iclas

Mövzu: «İnsan həyatında seçimin əhəmiyyəti»

Keçirilmə forması: diskussiya

Müzakirə məsələləri

1. Uşaqlar və valideynlər peşəkar seçimi: lehinə və əleyhinə.

Dördüncü iclas

Mövzu: «Ötən tədris ilinin yekunları»

PROBLEMLİ TEMATİK VALİDEYN- İCMA İCLASLARI

I. Mövzu: «Siqaret çəkmək problemi və statistika»

İclasın məqsədi

1. Uşağın siqaret çəkməsi probleminin müzakirəsinin və həllinin vacibliyinə valideynləri inandırmaq.

2. Valideynlərə siqaret çəkmə probleminin məlumat və statistikasını ilə tanış olmağa şərait yaratmaq.

Müzakirə məsələləri

1. Siqaret çəkmək probleminin statistikasını.

2. Siqaretdən yaranan xəstəliklər.

3. Siqaret çəkən uşağa kömək üsulları.

İclasın təşkili planı

Valideyn iclasına sinif rəhbəri problem üzrə sinifdə və ya məktəbdə təşkil olunmuş, keçirilmiş tədbirlərin təhlilini hazırlamalıdır.

İclas üçün şagirdlər arasında aşağıdakı işi həyata keçirmək olar:

1) Test tapşırıqları: «Yarımçıq cümlələri tamamlayın»:

1. Siqaret çəkmək...

2. Əldə olan siqaret onun göstəricisidir ki, ...

3. Siqaret çəkmək ona dəlalət edir ki, ...

4. Siqareti atmaq üçün adamda gərək ...

5. Mənim ailəmdə siqaret çəkən belə qiymətləndirilir ki, ...

6. Siqaret çəkmək bizim ailədə ...

7. Siqaret çəkmək mənə imkan verir ki, ...

2) Anket sorğusu: «Siqaret çəkmək probleminin statistikada əksi və ona münasibət».

Valideynlərə bildirilməlidir ki, tələbləri oxusunlar və onlarla razı olub olmadıqlarını qeyd etsinlər.

1. Tibb elmi sübut etmişdir ki, xərçəng xəstəliyindən ölmə hallarının 20 faizi siqaret çəkmə ilə bağlıdır.

2. Gündə ən azı 1-2 siqaretin çəkilməsi ürək xəstəliyinin riskinin 2 dəfə artmasına səbəb olur.

3. Kişilər arasında ölüm hallarının çoxu, əsasən, siqaret çəkmənin törətdiyi ağ ciyər xərçəngindəndir.

4. Siqaretin tərkibində olan maddələr xeyirli olmadığı kimi zərərli də deyildir.

5. Siqaret çəkənlərin əksəriyyəti gənc yaşlarından bu işə başlayırlar.

6. Passiv siqaret çəkmək də zərərliyə (yəni siqaret çəkməyənlərin tüstü udması).

7. Xəstəxanada müalicə olunan insanların üçdə birinin xəstəliyi siqaret çəkməkdən yaranmışdır.

8. Qadınlar arasında ürək xəstəliyindən ölmə hallarının 50 faizi siqaret çəkməyin nəticəsidir.

9. Gündə bir siqaret sağlam adam üçün «zərərli» deyildir.

10. Qadınlar arasında siqaret çəkməkdən yaranan ağ ciyərin xərçəngi döş xərçəngindən olanları üstələyir.

3) «Xəyali və həqiqi siqaret çəkənin manoloqu» mövzusunda inşa yazmaq tapşırılır.

4) Anket sorğusu (siqaret çəkən valideynlər və şagirdlər arasında aparılır)

«O zaman siqaret çəkirəm ki, ... «

həyatda nəyə isə nail olmuşam

fəallıq göstərmək lazımdır

siqaret əlimə düşübdür

sakitləşmək istəyirəm

dincəlmək lazımdır

nədənsə kədərlənmişəm

nə isə fikirləşmək lazımdır

mən əsəbləşmişəm

vacib qərar qəbul etmək lazımdır

bütün siqaret çəkənlər toplaşblar

buna adət etmişəm

Anket sorğusunun sonuncusu iclasın axırında aparılır.

Sinif rəhbərinin çıxışının nümunəsi

-Hörmətli analar və atalar!

Bu gün biz insanın sağlamlığına ciddi təsir göstərən siqaret çəkmə probleminə toxunacağıq. Mövzu valideyn iclasında müzakirə üçün təsadüfi seçilməyibdir. Dərs ilinin əvvəlində sizə valideyn iclaslarının mövzuları təqdim olunanda müəyyən etdiniz ki, uşaqların siqaret çəkmə problemini mütləq öyrənməliyik, müzakirə etməliyik və həlli yollarını axtarmalıyıq...

İclasa hazırlıq üçün şagirdlər arasında aparılan işin təhlili verilməlidir.

Problemin statistikada əksi və faktların təhlili

Siqaretin satışının, istifadə olunmasının rəsmi bu işlə məşğul olan nazirliklər tərəfindən araşdırılmasından və televiziya ilə xalqa mütləq açıqlamalarından məlum olur ki, respublikada il ərzində bir milyona yaxın siqaret çəkilir. Elə insanlar var ki, gündə 1-2 siqaret çəkir. Eyni zamanda müəyyən bir kütlə də var ki, gündə 20 ədəddən çox siqaret çəkir.

Təqdim olunmuş statistikaya görə gənc oğlanlar arasında siqaret çəkmə artır. Siqaret çəkən qızların sayında da artma müşahidə olunur.

Hazırda 14-17 yaşlı gənclər arasında siqaret çəkmək sevimli məşğuliyyətə çevirilmişdir. Bu yaş dövründə siqaret çəkmək üzrə beşillik təcrübəsi olanlar da var. Hətta siqaret çəkənlər «peşə»si də mövcuddur.

Siqaret çəkmək nəticəsində yaranan xəstəliklər

Siqaret çəkmək nəticəsində insanda müxtəlif xəstəliklər, əlillik və ölüm halları da yaranır. Siqaret çəkməkdən ölənlərin sayı günü-gündən artır. Müqayisə üçün deyək ki, bədbəxt hadisə nəticəsində hər il ölən insanların sayı siqaret çəkmək nəticəsində yaranmış xəstəliklərdən ölənlərdən azdır.

Siqaret çəkmək nəticəsində yaranan xəstəliklər:

- bronxit, emfizitizm;
- ürək xəstəlikləri, infarktlar;
- ağ ciyərin xərçəngi və digər xəstəliklər;
- mədə və onikibarmaq bağırsağın xəstəliyi.

Ağ ciyər xərcəngindən ölənlərin 85 faizi siqaret çəkənlərdir. Miokard infarktından ölənlərin 25 faizi siqaret çəkən insanlar olur. 40 yaşında infarkt ilk əvvəl siqaret çəkən insanı gözləyir.

Siqaret çəkən insanın sağlamlığındakı hansı problemləri adi gözlə müəyyən etmək olar?

1. Siqaret çəkən kişilər və qadınlar tez-tez öskürürlər, çətin nəfəs alırlar.

2. Cərrahiyyə əməliyyatı zamanı belə insanlar nəfəs almaqdan bəzən əziyyət çəkdiklərindən ölürlər.

3. Siqaret çəkən insanlar dişlərinin müalicəsi və onların sağlamlığı problemi ilə üzləşirlər.

4. Xarici görünüşdə sifətlərin rəngi bozumtul-sarı, gözlərinin altında qara dairələr, qan dövranının normal olmadığı aydın görünür.

Siqareti atmağa necə kömək etməli?

1. Öncə valideynlər özləri siqaretdən azad olmalıdırlar.

2. Valideynlər uşaqları siqaret çəkmək vərdislərindən uzaqlaşdırmaq üçün onları təmiz havada gəzdirməli, gəzintilərə aparmalı, müxtəlif idman yarışlarına qatılmasına dəstək olmalı, söhbətlər aparmalıdırlar.

3. Uşaqları müdafiə etməli, öyüd-nəsihət verməli, onları əmin etməli ki, əgər insan bir şeyi çox istəsə alınar.

4. Valideynlər uşaq ilə bir yerdə olmaqdan yorulmamalı, onlara siqaretlə mübarizə aparmağa kömək etməlidirlər.

Siqaret çəkən uşaqlara qarşı mübarizə aparan valideynlərə məsləhətlər

1. Siz özünüzü siqaretsiz də mükafatlandırma bilərsiniz, bunun üçün bir necə dəfə dərinləndirən nəfəs almaq və ya piyada gəzmək yaxşıdır. Nəticələr daha təsirli olacaqdır.

2. Sizə əllərinizi məşğul etdirmək lazımdırsa karandaşınızı əlinizə götürün və dostunuza məktub yazın, yaxud qəzetlərdə verilmiş krossvordun həll edin.

3. Guya siqaret sizi işləməyə həvəsləndirir. Bu özünü aldatmaqdır. Nə qədər çox çəkirsinizsə, bir o qədər işinizi çətinləşdirirsiniz.

4. Siz həyəcanlananda siqaret çəkirsiniz. Sadəcə çalışın münafişəli vəziyyətləri vaxtında həll edəsiniz və siqaret çəkməyə ehtiyac olmasın.

5. Vacib qərar qəbul etmək üçün onu hərtərəfli düşünmək lazımdır, siqaret isə fikri dağınıq edir və problemi yaxşıca düşünməyə imkan vermir.

6. Siz siqaretin sayına və keyfiyyətinə baxmadan çəkirsiniz. Hər dəfə siqareti əlinizə götürəndə özünüə sual verin: mən siqaret çəkmək istəyirəmmi? Siz bunu istəmədiyinizə təəccüb edəcəksiniz.

Valideynlər üçün təcrübi iş

Suallara cavab verin:

1. Uşağınız hansı siqareti çəkir?
2. Gündə neçə dəfə siqaret çəkir?
3. Kimlə və hansı şəraitdə çəkir?
4. Siqaret çəkməyinin səbəbi nədir?

Öz cavabınızı uşağınızın müəllimə verdiyi cavabla müqayisə edin. Sonra elə tələb yazın ki, bu sizə və uşağınıza siqaret çəkməyə qarşı apardığınız mübarizədə kömək etsin.

II. Mövzu: «Qazanılmış immun çatışmamazlığı sindromu (QİÇS)- realıq və ya əfsanə»

İclasın məqsədi

1. Yuxarı sinif şagirdlərinin valideynlərini QİÇS xəstəliyi haqqında məlumatlandırmaq.

2. Valideynləri QİÇS xəstəliyinin mövcud problemləri ilə tanış etmək.

Müzakirə məsələləri

1. Valideynlərə QİÇS-in yayılması haqqında statistikanın bəyan etdiyi təcrübədən danışmaq.

2. QİÇS-in tarixi və problemin ümumdünya tendensiyaları.

3. İnfeksiyanın inkişaf mərhələləri.

4. Təqdim olunmuş mövzu üzrə valideyn cavablarının təhlili.

İclasın təşkili planı

İclasdan əvvəl valideynlərə təcrübi işlərdən məlumat vermək olar. Lövhədə vəziyyət və davranış qaydaları yazılır, onlar kateqoriyalara bölünürlər.

1. Risklə əlaqədar yoluxa bilənlər.

2. Təhlükəsizdir, yoluxa bilməzlər.

Valideynlərə aşağıdakı tapşırıq verilir.

Təsəvvür edin ki, sizin və ailənizin yanında, əhatənizdə QİÇS-ə yoluxmuş insan var. Aşağıda cədvəldə qeyd edilmiş hansı vəziyyətlər və davranış qaydaları sizin və ya uşağınızın -XXI əsrin vəbasına yoluxmasına səbəb ola bilər (Cədvəldəki suallara uyğun olaraq cavabları iki əhəmiyyətliyə bölmüş, siz də cavablarınızı «bəli», yaxud «xeyr» yazmaqla bildirirsiniz).

<i>Nö</i>	<i>Yoluxan şəxsə qarşı hərəkətlər</i>	<i>risklidir</i>	<i>təhlükəsizdir</i>
1	<i>Dostcasına qucaqlaşmaq</i>		
2	<i>Cinsi əlaqədə olmaq</i>		
3	<i>Bir süfrə arxasında xörək yemək</i>		
4	<i>Eyni otaqda yatmaq</i>		
5	<i>Bir-birinə əl vermək</i>		
6	<i>Yaraların təmizlənməsinə kömək etmək</i>		
7	<i>Bir stol və ya stol arxasında oturmaq</i>		
8	<i>Müvəqqəti olaraq ona karandaş və ya qələm vermək</i>		
9	<i>Dış fırçasından istifadə etmək</i>		
10	<i>Eyni su qabından içmək</i>		
11	<i>Eyni ayaqyolundan istifadə etmək</i>		
12	<i>Dodaq-dodağa öpüşmək</i>		
13	<i>Eyni otaqda asqırmaq və ya öskürmək</i>		
14	<i>Birlikdə hovuzda üzmək</i>		
15	<i>Eyni avtobusda yol getmək</i>		
16	<i>Eyni çayda çimmək</i>		
17	<i>Yoluxmuş xəstə tərəfindən dişlənmək</i>		
18	<i>Eyni futbol komandasında oynamaq</i>		
19	<i>Eyni qəzet nüsxəsini oxumaq</i>		
20	<i>Eyni ülgücdən istifadə etmək</i>		

Valideynlərin cavablarının təhlili iclasın sonunda aparılmalıdır.
QİÇS-in tarixi və inkişafı haqqında

1981-ci il iyun, amerikalılar arasında yayılmış qeyri-adi xəstəliyin simptomları haqqında ilk məlumat üzə çıxdı. Analoji faktlar Afrikada da qeydə alındı.

1983-cü il may, Parisdə Paster İnstitutunda QİÇS adlanan virus aşkar edildi.

1985-ci il mart, ABŞ-da ilk dəfə virusun aşkar edilməsi məqsədilə analiz aparılır.

1991-ci il oktyabr, M. Conson Amerika Birləşmiş Ştatlarının basketbol ulduzu elan edir ki, QİÇS-ə yoluxub.

1992-ci il oktyabr, QİÇS araşdırmaları üzrə qlobal siyasət aparan Harvard komissiyası xəbər verir ki, 2000-ci il üçün dünyada 24 milyona yaxın QİÇS xəstəsi olacaqdır.

1993-cü il fevral, Uimbuldan turnirinin qalibi, ilk qaradərili tennisçi Artur Egi QİÇS-dən ölür.

1995-ci il yanvar, alimlər aşağıdakıları müəyyən edirlər:

QİÇS yoluxmadan sonra insan orqanizmində o qədər çoxalır ki, müasir dərman preparatları onun müalicəsinə təsir edə bilmir.

1995-ci il, QİÇS-ə 4,5 milyon insan yoluxur, onlardan 3 milyondan çoxu ölür.

Proqnozlara görə qarşıdakı 5 ildə 20 milyondan artıq insan QİÇS daşıyıcısı olacaq.

QİÇS daşıyıcı olan qadınların 70 faizi 15-24 yaş həddindədir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatına görə XXI əsrin 20-cin illərində 10 milyondan çox uşaq valideynlərinin QİÇS-dən ölməsi nəticəsində yetim qalmışdır.

Valideynlər üçün təcrübi iş

Suallara cavab verin:

1. Siz heç həyatınız boyu QİÇS xəstəliyinə tutulmuş adamla rastlaşmışsınız mı?
2. O insanın görünüşü necə olur və onlar bizdən nə ilə fərqlənirlər?

QİÇS infeksiyasının mərhələləri

QİÇS virusu üzrə tədqiqat aparan Amerika alimləri bunun 6 mərhələsini müəyyən ediblər:

1. *Virusun orqanizmə daxil olması.* İnsanlar xəstə olduqlarını hələ ki, hiss etmirlər. Orqanizm xəstəliklə mübarizə aparmaq üçün yetərinə antitel ifraz edir, amma cinsi əlaqə zamanı xəstə digər insanlara da yoluxdurur.

2. *Gecə tərləmələri, oynaqların şişməsi.* İki-üç həftədən sonra bu simptomlar (əlamətlər) yoxa çıxır və insan hələ də bilmir ki, o, virus daşıyıcısıdır.

3. *İmmun sisteminin zədələnməsi.* Böyrəklərdə bu müddət 10 il çəkir. İnsanlar xəstə olduqlarını hiss etmirlər.

4. *İmmun sisteminin zədələnməsi və infeksiya xəstəliklərə qarşı orqanizmin müqavimətinin zəifləməsi.* Əgər insan hər hansı virusa yoluxursa, onun müalicəsi daha çətin və uzun olur.

5. *Xəstə aşağıdakı simptomlarla müşahidə olunur:*

- xroniki yorğunluq;
- istilik, titrəmə, çoxlu gecə tərləməsi;
- çəkinin birdən-birə azalması;
- oynaqların şişməsi (iki aydan artıq davam edir);
- dəridə və dərialtında ləkələr, səpmə, müxtəlif səpkili çibanlar (qəhvəyi rəngdən bənövşəyi rəngə qədər);
- ağız ətrafında yox olmayan ağ ləkələr;
- xroniki ishal;
- xroniki quru öskürək.

6. *İnfeksiyanın sonuncu mərhələsi-xəstənin yalnız 18 ay yaşamaq şansıının olması.*

QİÇS-in yayılma yolları

1. İntim cinsi yaxınlıq (cinsi əlaqə).
2. Dərman preparatlarının və ya narkotiklərin venadaxilinə yeridilməsi.
3. Qan köçürülməsi.

4. İnsan qanından istifadə edərək bədənində şəkillərin döydürülməsi.

5. Orqanların köçürülməsi.

Valideyn üçün tapşırıq

Yunan təmsilçisi Ezopun «Qurbağa və quyu» təmsilinin mənasını anlamaq təklif olunur.

«Qurbağa və quyu» (məzmunu verilir).

Bir bataqlıqda iki qurbağa yaşayırdı. İsti yay gəldi, bataqlıq qurudu, qurbağalar təzə yerdə yerləşməyə məcbur oldular, axı qurbağalar nəm yerdə yaşayırlar. Təzə məkan axtararkən onlar bir dərin quyuya rast gəldilər. Qurbağalardan biri quyunun içərisinə baxdı və dedi: «Əla yerdir. Burada çoxlu soyuq su var. Gəl bu quyuya tullanaq və orada yaşayaq».

Digər qurbağa isə belə cavab verdi: “Tələsmə. Əlbəttə, burada su çoxdur, amma əgər bu quyu da bataqlıq kimi quruyarsa, o zaman bizim halımız necə olacaq? Bu cür dərin quyudan necə tullanıb çıxarıq?”.

QİÇS problemi müzakirə edilir.

III. Mövzu: «Təhsilalanların narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınması və statistika»

İclasın məqsədi

1. Valideynləri narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınması probleminin məlumatları və statistikasını ilə tanış etmək.

2. Valideynləri bu problemin ailədə fəal müzakirəsinin vacibliyinə inandırmaq.

Müzakirə məsələləri

1. Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınması haqqında statistik məlumatlar.

2. Xəstəliyin simptomları və təhlükələri.

3. Problemin həlli yolları.

İclasın təşkili planı

Sınıf rəhbəri valideyn iclası üçün sinifdə və ya məktəbdə problem üzrə keçirilmiş tədbirlərin təhlilini hazırlayır. İclas üçün sınıf rəhbəri sinifdə şagirdlərlə test işi aparır.

Test: yarımqıq cümlələri tamamlayın:

- 1.Narkotiklər-bu...
- 2.Narkoman-bu ...
- 3.Mənim ailəmdə narkotiklərə münasibət...
- 4.Mənim dostlarım narkotiklərə ... yanaşırlar.
- 5.Nesab edirəm ki, narkotik... lazım deyil.
- 6.Narkotik imkan vermir ki, ...
- 7.Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə insanın gələcək taleyini ...

8. Əgər mən narkoman olsaydım, narkotik vasitələri və psixotrop maddələri o zaman qəbul edərdim ki, ...

Zəhmət olmazsa aşağıdakı cümlələri oxuyun, onlarla razı olub-olmadığınızı qeyd edin:

1. Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən az miqdarda qəbul olunarsa, orqanizm üçün ciddi fəsadlar yaratmaz.

2. Narkomanlar bəzən ağır cinayətlər törədirlər və sonra bunu xatırlaya bilmirlər.

3. Marixuanadan istifadə insanın bütün işlərə və məşğuliyyətlərə olan həvəsini öldürür.

4. Hətta kokaindən bir dəfə istifadə etməklə insan ölə bilər.

5. İnsan hər dəfə narkotik sərxoşluğu vəziyyətində olduqca, beynin zədələnməsi də baş verir, bu isə sonra bərpa olunmur.

6. Marixuananın tərkibində naməlum zəhərli maddələr yerləşir.

7. Az miqdarda narkotiklərin qəbulundan sonra, insan böyük effektiv «həzz» almaq üçün daha yüksək miqdarda narkotik qəbuluna ehtiyac duyur.

8. Sterilizə olunmuş iynədən QİÇS-ə yoluxmaq mümkün deyil.

9. Spirtli içkilər əsəb sistemini stimullaşdıran «azadlıq hissi» yaradan uyşdurucudur.

10. Həkimin təqdim etdiyi narkotik dərmanlar uzun müddətli və yanlış miqdarda qəbul olunarsa, orqanizmdə ciddi fəsadlar törədə bilər.

Mühakimə xarakterli inşa: «Əgər mənə narkotik təklif etsələr...»

İclasın sonunda uşaqların inşaları təhlil edilir.

Müəllimin çıxışından

-Hörmətli analar və atalar!

Siz iclasa dəvətnamə alanda və mövzunun adını oxuyanda yəqin ki, təəccüblənmişiniz. Hətta müxtəlif hisslər keçirmisiniz. Lakin, fikrimizcə, bu mövzunu diqqətdən kənarda qoymaq olmaz. Çünki son zamanlar aparılan anonim sorğular göstərir ki, gənclər arasında narkotik maddələrin qəbulu artır, lakin bizə sağlam gənclər lazımdır. Ona görə ki, Azərbaycan Respublikası XX əsrin sonlarında əldə etdiyi dövlət müstəqilliyini onlar qorumalıdır. Respublikamız beynəlxalq aləmə inteqrasiya olduqca, öz milli-mənəvi dəyərlərini saxlamaqla yanaşı, onun genefonduna ağır zərbə vuran narkotiklərdən istifadəyə qarşı ciddi mübarizə aparmaq əzmindədir. Respublikamız dövlətlərarası qarşılıqlı hörmət, beynəlxalq hüquq öhdəliklərini yerinə yetimək prinsipindən çıxış edərək 1992-ci ildə BMT-nin «Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» 1988-ci il Vyana Konvensiyasına, 1998-ci ildə «Narkotik vasitələr haqqında Konvensiya»sına və «Psixotrop maddələr haqqında» 1971-ci il Konvensiyasının, habelə «Narkotik maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsi ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında» Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin qəbul etdiyi 1980-ci il tarixli Parsial Sazişə qoşulması, həmin beynəlxalq normalara uyğun ölkəmizdə hüquqi normativ bazanın yaradılması təmin edilmişdir.

Narkomanlığın artması və ona qarşı mübarizənin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq Respublika Prezidentinin 1996-cı il tarixli Fərmanı ilə «Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə» üzrə dövlət komissiyası yaradılmış, həmin fərmanın 3-cü bəndinə əsasən «Azərbaycan Respublikasında 2000-ci ilədək» və sonradan «2006-cı ildən narkomanlığın yayılmasına, narkotik vasitələrin

və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsinə qarşı mübarizə üzrə Ümummilli Proqram» qəbul edilmişdir.

Bu qanunlardan irəli gələn vəzifələri yerinə yetirmək üçün əlaqədar təşkilatlar çoxlu tədbirlər həyata keçirmişdir. Respublikamızda son 2 il ərzində 4493 cinayət faktı müəyyən edilmiş, qanunsuz dövriyyədən ümumi çəkisi 197 kq. olan narkotik vasitə, psixotrop, güclü təsiredici və zəhərləyici maddələr, o cümlədən tiryək, marixuana, həşiş, heroin, kokain və s. aşkar olunub cinayətlərdən 1415 fakt narkotiklərin qanunsuz satışı, 2492 fakt narkotik vasitələrin qanunsuz olaraq əldə edilib saxlanması və 521 hadisə narkotik tərkibli bitkilərin qanunsuz olaraq əkilib becərilməsi ilə bağlı olmuşdur. Göstərilən dövrdə aşkar olunan cinayətlər üzrə 4 min nəfərə yaxın cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş, onlardan yarı qismini 30 yaşa qədər olan gənclər, o cümlədən 14 nəfərini yetkinlik yaşına çatmayanlar təşkil etmişlər. Narahatedici hallardan biri də ondan ibarətdir ki, narkotiklərlə əlaqədar cinayətlərdə qadınların sayının ilbəil artmasıdır. Bu gün Respublikamızda qeydiyyatda olan narkomanların sayının 16 minə çatması və səhiyyə orqanları tərəfindən profilaktiki qeydiyyatda alınanların sayının 75%-i gənclərin təşkil etməsi təəssüf və ciddi narahatçılıq doğurmaya bilməz (34, s.79).

Ölkə ərazisində narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı aparılan mübarizə sahəsində hüquqi məsələləri tənzimləyən qanunvericilik bazasının yaradılması və bu bazanın dəyişən şəraitə və tələblərə uyğunlaşdırılması Azərbaycan dövlətinin və müvafiq qurumların əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri olmuşdur. Belə ki, bu məsələ ilk dəfə “Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı tədbirlər haqqında” 1996-cı il 26 avqust tarixli 485 nömrəli Fərmanda öz əksini tapmaqla, insanların sağlamlığının, rifahının və mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin qorunması və narkomanlığa, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə ümumdövlət vəzifəsi kimi müəyyən edilmiş, həmçinin narkotik vasitələrinin qanunsuz dövriyyəsi və narkomanlıqla mübarizə sahəsində dövlət siyasətinin strateji istiqamətləri dəqiq göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.H.Əliyev problemi dəyişən

şəraitə və tələblərə uyğun yanaşmış və dövlətin əsas prioritetlərindən birinə çevirmiş və “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nı təsdiq etmişdir.

Narkotikdən istifadə etməyin başlıca səbəbləri:

- 1) maraq; 2) dostların və tanışların təsiri; 3) «xoş hisslər»; 4) problemlərdən qaçmaq arzusu.

Siz necə düşünürsünüz, bu hamımızın, yoxsa hüquq-mühafizə orqanlarının problemi midir?

Valideynlərə suallar

1. Uşağınızla narkomaniya haqqında söhbət edirsinizmi, yoxsa bu mövzunu təhlükəli hesab edirsiniz?

2. Bu haqda necə və hansı vəziyyətlərdə danışırırsınız?

3. Hesab edirsiniz ki, bu mövzuda danışmaqla uşağınızı narkomaniyaya meyilləndirərsiniz? «Bəli» - deyirsinizsə nə üçün?, «Xeyr»-deyirsinizsə nə üçün?

4. Necə hesab edirsiniz, uşağı narkomaniyadan qorumuq üçün ailədə hansı işlər görülməlidir?

5. Bədbəxtliyin qarşısını almaq üçün valideynlərə ailədə hansı işlərin görülməsini təklif edərdiniz?

İştirakçı valideynlər beş qrupa bölünürlər və hər qrup bir suala cavab hazırlayır. Sonra valideynlərin ümumlaşdırılmış fikirlərinin müzakirəsi gedir. Hər qrup problem üzrə bülleten hazırlayır.

Validəyn gündəliyi

«Yaddaş dəftəri» hazırlayıb valideynlər arasında yaymaq lazımdır. Buraya narkomaniya ilə əlaqədar müxtəlif məsələlər qeyd olunmalıdır.

«Narkotikdən istifadə ilə əlaqədar yaranan təhlükələr»:

- narkotikin yüksək miqdarda qəbulu huşun itməsinə və hətta ölümlə nəticələnir;

- narkotik sərxoşluğu insanın özünü idarə edə bilməməsi vəziyyətində baş verən qəzalar törətməsi ilə nəticələnir;

- insanda zəiflik, ağlağanlıq yaradır;
 - başqalarından fiziki və psixi asılılıq yaradır;
 - emosional hərəkətlər və qeyri-adekvat davranış törədir;
 - yaddaşın itməsi ilə nəticələnir;
 - narkotik qəbulundan sonra insanda ürəkbulanması və baş gicəllənməsi olur;
 - ani ölümlə (kokain qəbulu zamanı) nəticələnir;
 - narkotikin iynə ilə qəbulundan QİÇS xəstəliyi yaranır;
 - marixuananın qəbulu çalışqanlığın itməsinə və tənbəlliyn yaranmasına səbəb olur;
 - uşaqlarda anadangəlmə çatışmazlıqlar yaradır;
 - emosional və fiziki qüsurlar törədir;
 - narkotikdən cəmiyyəti bir dəfə istifadə edən əksər hallarda onun iradəsiz quluna çevrilir. Narkotik maddələrindən müntəzəm istifadə etmək isə narkomaniya xəstəliyinə gətirib çıxarır;
 - QİÇS xəstələrinin 70%-i narkotik maddələrdən müntəzəm istifadə edənlərdir;
 - dünyada 500 000 000 adam narkotiklərdən əzab-əziyyət çəkir;
 - narkotiklərdən istifadə edənlər hepatit B, C (sarılıq), xərçəng, vərəm, dəri-zöhrəvi və s. ağır xəstəliklərə düşər olurlar. Onlar psixi pozuntulara daha çox məruz qalırlar;
 - narkotiklərdən istifadə edənlər arasında sui-qəsd hallarına daha tez-tez rast gəlinir;
 - narkotikdən istifadə edənlər cinayətə daha çox meyilli olurlar.
- Gənclərin narkotikdən istifadə etmələri aşağıdakı səbəblərlə bağlıdır:
- uşaqları narkotik qəbul etməyə vadar edirlər;
 - narkotik alverçiləri yeni-yeni gəncləri narkotiklərə öyrəşdirmək üçün qəsdən öz adamlarını gənclərin toplaşdıqları yerlərə göndərirlər;
 - bir narkotik alverçisi ildə ən azı 10 gənci narkotik alıcısına çevirir;

- narkotik alverçiləri gəncləri özlərinə hər üsulla cəlb edirlər: aldadırlar, müxtəlif vədlər verirlər, hədələyirlər, kələklərə əl atırlar ki, gənclər heç olmasa bircə dəfə narkotiklərin dadına baxsınlar;

- narkotikin dadına baxanlar narkotik alverçisinin toruna düşmüş sayılırlar.

Narkotik alverçisi öz məqsədlərinə çatmaq üçün gənclərin ən zəif yerlərindən çox hiyləgərcəsinə istifadə edirlər.

IV. Mövzu: «Ailə ilə göz-gözə»

İclas üçün şagirdlər «Ailəmə mesaj» adlı yazı hazırlayırlar. Orada ancaq mövzuya aid düşüncələrini qeyd edirlər. İclas şagirdlərin və valideynlərin iştirakı ilə keçirilir.

İclasın məqsədi

1. Şagirdlərin və valideynlərin diqqətini «ailə» sözünün əhəmiyyətinə yönəltmək.

2. Ailədə qarşılıqlı münasibətlər və şəxsi keyfiyyətlərin əhəmiyyəti haqqında birgə nəticələr çıxarmaq.

Müzakirə məsələləri

1. Ailədə qarşılıqlı münasibətlərin əldə olunması üsulları.

2. Yaşlı şəxsiyyət. O necə olmalıdır? Müdrik qoca nümunəsi.

Sinif rəhbərinin çıxışının variantı

-Görüşümüzü bir ibrətamiz hekayə ilə başlamaq istərdim.

Günlərin birində səhər tezdən bir balıqçı iki oğlu ilə balıq tutmağa getmişdi. Yaxşı ov edirlər, günortaya yaxın evə qayıtmağa hazırlanırlar. Amma onlar toru sudan çəkib yığmağa başlayanda fırtına qopur və sahil görünməz olur.

Eyni zamanda fırtına onların kiçik daxmasına da rəhm etmir. Evləri və bütün əşyaları yanır. Balıqçı oğulları ilə sahilə çıxanda, onu ağlayan arvadı gözləyirdi. O, başlarına gələn bədbəxtlik haqqında onlara danışdı. Balıqçının isə heç üzünün ifadəsi də dəyişmədi. Arvadı hirsənərək dedi: «Kişi, biz hər şeyimizi itirmişik, amma sənin heç vecinə də deyildir».

Bu zaman balıqçı cavab verdi: «Evimizi dağıdan alov, bizə du-manlı dənizdən sahilə çıxmaqda yol göstərdi».

Evin pəncərəsindən görünən işıq... O, bizim uşaqlarımızda hansı hisslər yaradır? «Məni gözləyirlər»-deyə sevinc hissi? «Budur, artıq mən evdəyəm»; Əsəbilik, acıq: «Axı onlara nə lazımdır? Nə üçün yat-mırlar?»; Qorxu: «Evə nə cür sakit daxil olum ki, söz-söhbət və hay-küy olmasın?»

İclasa hazırlaşarkən oğlanların və qızların fikirlərini öyrənmək çox maraqlı olardı, çünki bir müddətdən sonra özləri də ata-ana olub, öz evlərinin çırağını yandıracaqlar.

Test: «Yarımçıq cümlələri tamamlayın»

1. Ailə budur ki, ...
2. Mənim valideynlərim...
3. Evimin pəncərəsindən görünən işıq...
4. Ailəmdə sevincin olması üçün ...
5. Mənim ailəmdə kədər...
6. Evimdən uzaqda olanda yada salacağam ki, ...
7. Valideynlərimin ənənəsindən gələcək ailəm üçün...
8. İstərdim ki, gələcək ailəmdə...
9. Hesab edirəm ki, valideynlərimin ən ümdə arzusu...
10. Valideynlərim ən çox qorxurlar ki, ...

Testin yekun nəticələri lövhədə qeyd olunur.

Valideynlərə suallar

1. Doğrudanmı, uşaqların cavabları ilə sizin fikirləriniz, tərə-düdləriniz və ümidləriniz üst-üstə düşür? (problem üzrə fikir mübadi-ləsi).

2. Uşağınızın hansı keyfiyyətləri xoşunuza gəlir, hansıları gəlmi-r? («dəyirmi masa» ətrafında iş).

Cavab üçün uşaqların hazırladığı böyük çobanyastığı çiçəyindən istifadə olunmalıdır. Valideynlər çobanyastığının ləçəklərini qopara-raq: «xoşuma gəlir», «xoşuma gəlmir»-söyləyirlər.

Şagirdlərə suallar

Valideynlərə verilən analogi suallar uşaqlara yönəldilir. Onlar çobanyastığının ləçəklərini qoparırlar və valideynlərdən nəyin xoşlarına gəldiyini, nəyin isə gəlmədiyini söyləyirlər. Bu zaman könüllü köməkçi (bu psixoloq, pedaqoq ola bilər) lövhədəki cədvəli doldurur.

xoşuma gəlir		xoşuma gəlmir	
valideyn	uşaqlar	valideyn	uşaqlar

«Qarşılıqlı münasibətlərdə ünsiyyət bacarığını qorumaq üçün insana hansı keyfiyyətlər lazımdır?». Bu sualı həm valideynlərə, həm də uşaqlara vermək olar.

Tənqidi təfəkkürü olan, öz fəaliyyətini təhlil etməyi bacaran insan heç kimi günahlandırmaz ki, onu başa düşməzlər. O, başqa insanlarda və ya başqa hallarda dəyişiklik gözləmir. O, özünü təkmilləşdirir və dəyişdirir.

Həlli qarşılıqlı anlaşılmaya gətirib çıxaran həyat qanunları

1. Başqa insanların maraqlarını özününkündən üstün tut.
2. Öz ailənə sadıq ol, ona xəyanət etməkdən uzaq ol.
3. Sədaqətli və etibarlı ol.
4. İnsanlara hörmət etməklə, özünə hörmət qazandırırısan.
5. Başqasının fikirlərinə səbirlə yanaş.
6. İnsanları özünə bərabər tut.
7. Başqasının halına yanmağı öyrən, özünü onların yerinə qoy.
8. Bağışlamağı bacar və kinli olma.
9. Ailənlə və başqaları ilə mehriban yaşa.
10. Sayıqlıq göstər.
11. Özünə inamlı ol və öz ailənə layiq ol.
12. Yalan və fırıldaqdan uzaq ol.
13. Öz arzularına və hərəkətlərinə hakim ol.
14. Maneələrə baxmayaraq, öz məqsədinə doğru inadla get.
15. Hər şeyi bacardığın qədər yaxşı etməyə çalış.

Şagirdlərin «Ailəmə mesaj» inşası ilə valideynlərin tanışlığı.

Müəllim mövzunu tamamlayan son sözündə pəncərədən düşən işıqı belə yekunlaşdırır: pəncərəmdə işıq var, mən istərdim o sönməsin, çünki o pəncərədəki işıq həyəcanlı, sevincli gözlərin işığıdır. Pəncərədəki işıqla aramsız illər keçir, uşaqlar böyüyür, ailədə mehribanlıq yaranır. Buna görə də pəncərədəki işıq qoy heç zaman sönməsin...

4.7. Valideyn iclasının keçirilməsinin yeni formaları

Mövzu: «Ailə həyatının və sinif həyatının qanunları»

Keçirilmə forması: valideyn treninqi (valideyn pedaqogikası formulunda təqdim etmə).

Söhbəti uşaqların tərbiyəsinə həsr olunmuş poetik sözlərlə başlamaq olar. Bu baxımdan H. Arifin «Vaxtsız köçməsin» şerindən istifadə yerinə düşər.

Başqadır könlümdə eşqin həvəsi,
Nə qış düşündürür, nə bahar məni.
Açın radionu yayılsın səsim,
Dinləsin atalar, analar məni.
Bir anlıq təsadüf, bir anlıq tufan
Nələr törənməyib? Dərk edin bəri
Qoruyun qəzanın tikanlarından
Çiçək balaları, gül balaları.
Nə çoxdur gündüzün, gecənin şəri,
Daddıq ağrısını hər müsibətin
Bir misal də çəkim gəlmişkən yeri
Yaratmaq asandır, yetirmək çətin.
Qoruyun onları bağçada, bağda
Enişdə, yoxuşda, düzdə qoruyun.
Şirin nəğmələri isti dodaqda,
Qaynar gülüşləri gözdə qoruyun.
Yüzillik möhlətdir bir anlıq vaxt da,
Adi küləyin də hökmünü duyun.

Şamamanı tağda, qönçəni şaxda,
Körpəni qucaqda, qolda qoruyun.
Nə yaman çırpınır ürəyim yenə,
Qalxan ocağın da kül qoxusu var.
Demək istəyirəm, qoy deyim yenə,
Evin də, çölün də çöl qoxusu var...
Ey ana təbiət, ey ana vətən,
Bir insan həyatdan vaxtsız köçməsin.
Bir ata çiyində yer kürəsindən
Bir oğul ayrılıb, bir qız köçməsin.

Müəllimin çıxışının nümunəsi

- Siz müxtəlif təhsilli, xasiyyətli, həyata baxışları fərqli olan, tələləri bir-birinə bənzəməyən insanlarsınız. Ancaq sizi bir amal birləşdirir ki, bu da övladlarınıza olan sevinc və kədərinizdir.

Nəyi və necə etməlisiniz ki, uşaqlarınız sizin xoşbəxtliyiniz olsun, hər dəfə deyə bilərsiniz ki, uşaqlarıma görə həyatımdan razıyam.

Bunu demək və uşaqları düzgün tərbiyə etmək üçün bu gün bir yerə yığışaraq oğlunuzun və qızınızın partası arxasında əyləşərək valideyn pedaqogikasını öyrənirsiniz.

Qarşınızdakı vərəqləri götürün, gördüyünüz kimi onların bir tərəfi ağ, digər tərəfi isə yazılıdır. Yazılı səhifədə bizim diqqət yetirmək istədiyimiz cümlələr yazılmışdır. Biz heç vaxt uşaqların problemlərini: uğursuzluqlarını, kədərlərini təhlil etməyəcəyik. Bu, bizim sizinlə ünsiyyət qanunumuz, valideyn iclaslarının əhəmiyyəti olacaqdır. Onlar burada sinif rəhbəri ilə fərdi ünsiyyət üçün qalmalıdır (valideynlər yazını oxuyaraq təhlil etməlidirlər və sinif rəhbəri ilə fərdi görüşün lazımlılığı haqqında düşünməlidirlər).

Ailə qanunlarının müəyyənləşdirilməsi üzrə valideynlərə tapşırıq

Valideynlərə müraciət edilərək deyiməlidir:

-Hörmətli analar, atalar! Sizin qarşınızda ailədə uşağın tərbiyə edilməsi qanunlarının əks olunduğu şifrələnmiş formula vardır. Onları şərh edin.

$$\text{Ailə qanunları} = \frac{1}{t.v.} + \frac{2}{tər. əh.} + \frac{3}{əm. iş.} + \frac{4}{sər. böl.} : \frac{2}{3} = \text{insan}$$

Valideynlərlə tapşırığı həll edərkən beşdəqiqəlik musiqi fasiləsi verilməsi məsləhətdir.

Valideynlərə sual: “Hansı ailə qanunları burada şifrələnmişdir?”.

Sonra şifrələnmiş düsturun təhlili verilir.

Birinci qanunda: ata-ana uşaqlarının tərbiyəsində «tələblərin vahidliyinə» əməl etməlidir.

İkincidə: uşaq üçün «tərifin əhəmiyyəti qanunu» öz əksini tapmışdır.

Üçüncüdə: ailənin hər bir üzvünün «bütün ailənin həyatında fəal iştirakı (əməli iş) qanunu» göstərilmişdir.

Dördüncüdə: «maddi və mənəvi sərvətlərin böyüklər və uşaqlar arasında bərabər səviyyədə bölünməsi qanunu» verilmişdir.

Əgər bu qanunlar ailədə yerinə yetirilərsə, ata-ana optimist olarlarsa, uşaqla dostluq edələrsə, deməli uşaq əsl insan, şəxsiyyət kimi yetişəcəkdir.

Valideynlərə tapşırıq (ailənin “gerbi»nin diaqnostikası)

Valideynlərin cədvəlində növbəti dərs diaqnostika ilə bağlıdır. Dərsə qədər uşaqlara öz ailə gerbini çəkmək təklif olunmalıdır. Valideynlərə lövhədə uşaqlar tərəfindən çəkilmiş gerb göstərməlidir. Sonra onların hər birinə ağ vərəq verilməlidir. Tapşırılmalıdır ki, bu vərəqləri oğlunuz və ya qızınızın əvəzinə doldurmalısınız. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün onlara on dəqiqə vaxt ayrılmalıdır.

İş icra olunan kimi o birisinə keçməlidirlər. Öz gerblərini uşaqlarının gerbi ilə tutuşduraraq nəticə çıxarmalıdırlar.

Onlara deyilməlidir ki, uşaqlarınız çəkdiyi gerbi görməzdən əvvəl, siz ailənin gerbini təsəvvür etdiyiniz kimi çəkməlisiniz.

Təsəvvür edin ki, hər biriniz ailədə təklif olunan həyat qanunlarını hədiyyə almısınız. Onları evinizdə ailənizlə bir yerdə müzakirə

edin. Siz uşaqlarınızı nə qədər yaxından tanıdığınız haqqında nəticə çıx-
xarın və s.

***Mövzu: «Yeniyetmələrin psixi və fiziki inkişafı
(çətin yaş dövrü)»***

Keçirilmə forması: diskussiya

«Yeniyetmənin yeni, ictimai cəhətdən təşkil edilən və rəğbətlən-
dirilən fəaliyyəti onun psixikasının, şəxsiyyətinin əsas inkişaf şəraiti və
vasitəsinə çevrilir» (Ə.Ə.Əlizadə).

Müzakirə məsələləri

1. Yeniyetmə şagirdin çətin yaş dövrü və fiziki vəziyyəti.
2. Yeniyetmənin psixikası.
3. Yeniyetmələr özlərini necə görürlər?

Verilmiş məsələlərə görə valideynlərin qarşısında məktəb psixo-
loqu və sinif rəhbəri çıxış etməlidir.

İclasın epiqrafına Azərbaycan Respublikasının məşhur alimi,
psixologiya elmlər doktoru, professor Ə.Ə.Əlizadənin sözləri seçilə bi-
lər. Yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi sahəsində onun sanballı tədqiqatları
vardır. Nəticələrdən işin gedişində istifadə olunması məqsədəuyğun-
dur.

Yeniyetmənin inkişafı özünün, öz yeganə «məni»-nin axtarışdır.
Bu, fərdiliyin yaranması yoludur. Valideynlər uşaqları tərbiyə edərkən
tez-tez «heç kimdən seçilmə, hamı kimi ol!»- deyərək səhvlərə yol ve-
rirlər. Psixologiyada bu dövrü psixikanın «zəifləməsi» dövrü adlandı-
rılar, bunun ardınca isə əminlik və tarazlıq dövrü gəlir. Bu dövr demək
olar ki, həmişə ağırlı keçir. Uşaqlar və böyüklər arasında problemlər
dövrüdür. Çoxları belə hesab edir ki, bu dövrdə valideynlərin əsas məq-
sədi uşağın cinsi yetişkənliyini qorumaqdır, lakin bunlar bəzən yeni
problemlər yaradır.

Bəs onda bu dövrdə uşaq üçün əsas amil nədir? Müəllim sualın
cavabını lövhəyə bu şəkildə yazmalıdır: «Məhəbbət-İnam-Arayış-Dəs-
tək». Bunu qorumaq bizim borcumuzdur. Bir yumoristin dediyi kimi,

nəsillər keçdikcə uşaqların tərbiyəsi pisləşir, valideynlər yaxşılaşır. Beləliklə, ən pis uşaqlardan ən yaxşı valideynlər alınır.

Şagirdlərin fiziki sağlamlığı onun təhsildəki uğurunun təməlidir. Uşaqların fiziki sağlamlıq vəziyyəti və cinsi yetişkənlik sürəti fərqlidir. Onlar uşağın şəxsi inkişafına təsir göstərir. Cinsi yetişmə prosesi nə qədər tez başlanarsa, o qədər də sürətlə davam edir. Cinsi yetişkənlik adətən, 12 yaşda son dərəcə kəskin şəkildə özünü 2 il; -13,5 yaşda 3-3,5 il; 15 yaşında 5-6 il göstərir. Bu yetişkənlik növlərində fərqlilik bir çox kədər və həyəcanlara səbəb olur.

XX əsrin 1960-1980- ci illərdən akselerasiya və retardantasiya ciddi problemə çevrilmişdir. «Akselerasiyanın xüsusi variantı intensivləşmə» adlanır. O, cinsi yetişmənin tez başlanmasından deyil, onun tempinin kəskin şəkildə artmasında təzahür edir».

Akselərlər məktəb illərində sinifdə liderlik edirlər. 30 yaşında bu insanlar fiziki cəhətdən sağlam və sosial cəhətdən bacarıqlı olurlar, ancaq ətrafdakıların fikri ilə yaşayırlar.

Aparılan araşdırmaların nəticəsinə görə, retardantlar isə əksinə gənc yaşlarında tez inciyən, davakar, diqqəti cəlb etməyə çalışan, qapalı və təbəddici olurlarsa, 30 yaşında isə yüksək prinsiplərə malik insan olurlar.

Keçid dövründə məktəbli:

- uşaqlıqdan qurtulmaq üçün;
- toxunulmazlığına görə;
- yaşdları arasında təsdiq olunmasına görə;
- məsləhətlərə, xüsusi ilə onun fiziki inkişafını kinayəli müzakirə edilməsinə qarşı mübarizə aparır.

Yeniyyətlik yaşı dövründə olan uşaqların valideynlərinin gözləməli olduqları qaydalar:

- uşağa mənəvi və fiziki inkişafın vəhdətini tapmaqda kömək etmək;
- bütün məsləhətləri xoş və sakit tərzdə demək;
- uşağı orqanizmin quruluşu və funksiyası ilə tanış etmək;

Yadda saxlayın! Nə qədər ki uşaq fiziki cəhətdən inkişaf edir, ona mənəvi dəstək zəruridir.

Valideynlər üçün psixoloji təmrinlər

Pedaqoji situasiyaların təhlili:

1. Qız öz otağını yığışdırmaq istəmir.
2. Oğlan özünə fikir vermir və s.

Problemin valideynlərlə birgə müzakirə edilməsi.

Yeniyetmənin psixikasını bəzən «harmonal dəlilik» dövrü də adlandırırlar. Şəxsi «məni»-nin axtarışı və təşəkkül tapması böyüklərin təsirindən azad olması və yaşıdlarla ünsiyyət qurmağa çalışması ilə nəticələnir. Hansı ailədə ki, hörmət var, hər kəsin hüququ gözlənilir, azadlıq istəyi orada yumşaq qəbul edilir və mübahisələr az baş verir.

Valideynlər uşaqların sevgisini qazanmaq üçün nə etməlidirlər?

Bununla əlaqədar müəyyən qaydalar hazırlamalı və valideynlərə təqdim olunmalıdır (qaydaların nümunəsi aşağıda verilir).

1. Uşağı sərbəstliyinə görə itirməkdən qorxmayın.
2. Yadda saxlayın ki, uşağı sərbəstlikdən çox, onun hərəkətlərinə haqq qazandırmaq maraqlandırır.
3. Əgər istəyirsiniz ki, uşağınız sizin dediyiniz kimi hərəkət etsin, onda çalışın, o, özü bunu istəsin.
4. Uşağı qayğı və nəzarətlə yormayın.
5. «İnqilabi vəziyyət» yaratmayın, əgər bunu etmişsinizsə onu sülh yolu ilə həll edin.
6. İ.V.Hötenin sözlərini yadda saxlayın: «Yeniyetməlik dövründə bir çox insani keyfiyyətlər qəribə və uyğun olmayan hərəkətlərlə üzə çıxır».

Yeniyetmələrin hərəkətlərində əsas yeri dostluq və məhəbbət tutur. Qızlar oğlanlardan daha tez özlərinə dost tapmağa çalışırlar və arzularını həyata keçirirlər. Qızlarda yalqız qalmaq arzusu, şəfqət hissi, oğlanlarda isə qarşılıqlı kömək hissi güclü olur.

Bəzən bu dövrdə baş verən ilk məhəbbət nigahla (4-7 %) nəticələnir. Vurğunluq hissi nədən yaranır? Bu fərdi, şəxsi münasibətlərdə olan müxtəlifliklə bağlıdır. Yeniyetməyə bunu qadağan etmək onun hə-

yatında bədbəxt hadisələrlə nəticələnə bilər. Yeniyetmənin vurulduğu insan haqqında danışmaq bəzən onun işinə müdaxilə etmək kimi qəbul edilir və o münasibətləri pozur. Problemə yanaşmada səhvə yol verməmək üçün: məsələni nəsihətlərlə həll etməyə çalışmayın. Problemi şifirtmədən ailədaxili normalara uyğun tənzimləməyə çalışın.

Mövzu: «Uşaq aqressivliyi»

“İnsan sevmək bacarığına malikdir, əgər bu bacarıqdan istifadə edə bilmirsə, o, aqressivlik və kobudluq göstərərək nifrət edə bilər” Erix Fromm.

Keçirilmə forması: « dəyirmi masa »

Müzakirə məsələləri

1. Aqressivlik probleminin təhlili
2. Uşaq aqressivliyinin yaranmasında ailənin rolu
3. Ailədə uşaqların həvəsləndirilməsi və cəzalandırılması
4. Uşaq aqressivliyinin qarşısının alınmasına aid qanunlar
5. İclasın problemi üzrə valideynlərlə ekspressiv sorğu

Sinif rəhbərinin çıxışının variantı

-Hörmətli babalar, nənələr, atalar və analar!

Bugünkü iclasımızın mövzusu ciddi və maraqlıdır. Yəni uşaqların kobudluq və aqressivlik göstərməsi məsələsidir. Təəssüf ki, uşaqlar arasında belə hərəkət edənlər vardır. Bu necə hərəkətdir? Biz böyüklər bunun öhdəsindən gələ bilərikmi?

İnkişaf etmiş ölkələrdə aqressivlik həmişə nəzarət altında olur və bu iş o zaman effektiv olur ki, həmin cəmiyyətdə aqressivliyə müqavimət də güclüdür.

Aqressivlik nədir? Bu suala müxtəlif cavablar verilmişdir. Bizcə, aqressivlik-əşyaya, yaxud əşyalara, insana, yaxud insanlara zərər yetirən davranışdır. Aqressivlik- fiziki (vurmaq) və ya şifahi (sözlə-başqa insanın hüquqlarının fiziki təmas olmadan pozulması) cəhətdən meydana çıxır.

Psixologiyada aqressivliyin iki: instrumental və düşmənçilik növünün olduğu göstərilir. Instrumental aqressivlik insanın müəyyən

məqsədə çatması üçün meydana çıxır. Bu, tez-tez kiçik uşaqlarda özünü göstərir (məsələn: oyuncağı, əşyanı və s. mən götürmək istəyirəm). Böyüklərdə, yəni bizim bu yaşda olan uşaqlarımızda isə ən çox insana fiziki ağrı verməyə yönəldilmiş düşmənçilik aqressivliyi yaranır.

Çox vaxt aqressivliyi inadkarlıq və tərsliklə səhv salırlar. Necə hesab edirsiniz, bunlar eyni dərəcəli keyfiyyətlərdirmi? Uşaqlarımızda sizi ən çox hansı xüsusiyyətlər sevindirir: inadkarlıq, yoxsa aqressivlik? Sözsüz ki, müsbət mənalı inadkarlığın adını çəkəcəksiniz. Aqressivliklə müqayisədə bu keyfiyyətin sosial formaları var: yəni təhqiri, inciməyi və s. qəbul etmir.

Uşaqların aqressivlik səviyyəsi vəziyyətindən asılı olaraq dəyişir, bəzən isə hərdən davamlı olur. Bu cür davranışların səbəbləri çoxdur: uşağın kollektivdə yeri, yaşadlarının ona münasibəti, müəllimlərlə qarşılıqlı münasibətləri və s. buna aid ola bilər. Bəzi uşaqlarda davamlı aqressivlik ona görə yaranır ki, onlar digərlərindən fərqli olaraq ətrafdakıların hərəkətlərini düşmənçilik kimi qəbul edirlər.

Uşaqların televiziya verilişlərinə münasibətini qabaqcadan öyrənmək olar. Hazırlanmış sualların uyğun olanlarını lövhədə yazmaq olar. Suallara verilən cavabları sinif rəhbəri təhlil etməməlidir.

1. Televiziya baxmaq üçün hansı verilişləri seçirsən?
2. Həmin verilişlərdə nə xoşuna gəlir?
3. Televiziya verilişlərinin seçimi zamanı valideynlərin sənə məsləhət verirlərmə?
4. Valideynlərini hansı televiziya verilişləri cəlb edir?
5. Ailəliklə hansı verilişlərə baxırsınız?

	Sualların sırası				
	1	2	3	4	5
oğlanlar					
qızlar					
analar					
atalar					

Ailədəki xoşagəlməz hallar uşaq aqressivliyinin tez-tez baş ver-
məsinə səbəb olur. Belə ki:

1. Gündəlik situasiyalarda ailə üzvlərinin aqressiv davranışı: qış-
qırıqlar, söyüş, kobudluq, bir-birini alçaltmaq, qarşılıqlı danlaq və təh-
qirlər də mühüm rol oynayır.

Psixoloqlar hesab edirlər ki, uşaqlar aqressiyanı gündəlik yaşa-
dıqları həyatda, gördükləri yerdə nümayiş etdirirlər.

2. Uşaqlara davranış qaydalarının öyrədilməsində valideynlərin
məntiqsiz tələbləri buna nümunədir.

Belə tərbiyə metodu ona görə yararsızdır ki, bunun nəticəsində
uşaqlarda əxlaqi davranış formalaşmır. Çünki bu gün valideynlərə nə
əlvərişlidirsə onu uşaqlardan tələb edirlər, onun yollarını öyrədirlər, sa-
bah isə bunun əksinə, başqa şeyi uşaqlara öyrədirlər. Bu çəşqinlik, va-
lideynlərə və digər insanlara qarşı aqressiya hissi yaradır.

Uşaq aqressivliyinin yaranmasına həddən artıq rəğbət və nifrətdə
səbəb ola bilər.

Uşaq aqressivliyinin qarşısını almağa rəğbət, ona qulaq asmaq
bacarığı, ünsiyyət yaxınlığı, xoş söz, mehriban baxış kömək edir. Uşağı
qəbul etməmək isə əksinə, uşaq aqressivliyini stimullaşdırır. O, sayma-
mazlıqla, ünsiyyətdən qaçma ilə, səbirsizliklə və mənəm-mənəmliklə,
uşağın dünyaya gəlməsi faktına qarşı söz-söhbətin ortaya çıxması ilə
yaranır. Uşaq doğma insanlarla ünsiyyət qurmaq arzusunda olduğu hal-
da, ailədə adət-ənənələrin və qanunların olmaması bunu reallaşdırmaq
imkanı vermir. Uşaqların tərbiyəsində həvəsləndirmə (sözlə, baxışla,
jestlə, hərəkətlə və s.) mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, ailədə uşağa
müəyyən qadağalar da tətbiq etmək əhəmiyyətlidir. Bu halda ata-ana
səbir, təmkin və dözümlülük nümayiş etdirməlidir.

Problem üzrə öncədən şagirdlərlə aparılan sorğu.

<i>Səni cəzalandıranda necə hərəkət edirsən?</i>	<i>Səni həvəsləndirəndə ne- cə reaksiya verirsən?</i>	<i>Hansı qadağaları pozanda, səni cəzalandırırlar? Yaza bi- lərsənmi?</i>

Növbəti görüş başa çatandan sonra müəllim iclas iştirakçılarına bildirməlidir ki, öyrəndiyiniz dəyərli fikirlər ailənizdə yeni münasibətlərin qurulmasına kömək edəcəyinə inanıram. Hər bir iştirakçı iclasın mövzusunə uyğun «qızıl» tərbiyə qaydaları alır:

1. Uşağınızı dinləməyi öyrənin.
2. Çalışın ki, yalnız siz onun emosional yorğunluğunu aradan qaldırasınız.
3. Onu olduğu kimi qəbul edin və sevin.
4. Uşaqlara mənfi emosiyalarını bildirməyi qadağan etməyin.
5. Ağıl olan yerdə itaət, tabelilik və sözə baxmaq olar.
6. Uşağın aqressiv hərəkətlərinə ailədəki aqressivlik səbəb olur.

Mövzu: Ötən tədris ilinin yekunları – «Biz bir yaş da böyüdük»

Keçirilmə forması: şifahi jurnal

Şifahi jurnal-üst-üstə yığılıb, lentlə bağlanmış vatman vərəqlərindən ibarət olmalıdır. Hər vərəq sinfin il ərzindəki həyatından səhifələrdir.

Bu valideyn iclası şagirdlərlə birgə keçirilməlidir. O, uşaqların, valideynlərin və sinif rəhbərinin birgə fəaliyyətini yekunlaşdırır. Bu hərəkətlərin təhlili gələcək perspektivləri müəyyən etməyə, optimist əhval-ruhiyyə yaratmağa imkan verir.

Sinif rəhbəri bildirir ki, dərslər ili başa çatır, biz məktəblə vidalaşaraq tətilə gedirik. İstərdik ki, bu ayrılıq xoş və yaddaqalan olsun. Birgə fəaliyyət göstərdiyimiz ilin necə keçdiyini öyrənmək üçün gəlin birlikdə, ötən tədris ilinin hadisələri əks olunmuş səhifələri «vərəqləyək».

Birinci səhifə-riyazi sahə. Bu, təbiət-riyaziyyat silsiləli fənlərdən məlumatlar, dərslər fraqmentləri; dərslərdə iştirak, olimpiadalarda sinif uşaqlarının göstərdiyi nəticələr və s.

İkinci səhifə-dillər və ədəbiyyat. Azərbaycan dili və ədəbiyyat, xarici dil dərslərindən fraqmentlər.

Üçüncü səhifə-tarix və coğrafiya. Valideynlərlə «Biz vətənimizi tanıyırmı?» mövzusunda mini Şən və Hazırcavablar Klubu.

Valideynlər və uşaqlar iki komandaya bölünürlər, onlar tarix və coğrafiya fənləri üzrə bir-birinə suallar hazırlayırlar. Tapşırığın yerinə yetirilməsinə 10 dəqiqə vaxt ayrılmalıdır.

Dördüncü səhifə- musiqi. O, nəğmənin ifası ilə başlanmalıdır. Məsələn: «Məktəb illəri». Bu səhifə üçün əvvəlcədən atılmış püsk yolu ilə uşaqlar kiçik qruplarda musiqi sürprizləri hazırlamalıdırlar (valideynlər də öz aralarında bu yolla gedə bilərlər).

Beşinci səhifə- təşəkkür. Bu səhifə bir neçə hissədən ibarət ola bilər.

Birinci, bu, böyük vərəqdə «hisslər qammasının» doldurulmasıdır, burada rəngli qələmlə aşağıdakı sözlər yazılmalıdır:

uşağıma insanlarla sərbəst ünsiyyət qurmağı öyrədirəm;
uşağıma hər cür cır-cındırla oynamağa icazə verirəm;
uşağımı problemləri sərbəst həll etməyə sövq edirəm;
uşağın məşğuliyyətində tərifə layiq şeylər tapıram;
uşaqla müzakirə etməkdən qaçdığım heç bir mövzu yoxdur;
uşağa şəxsiyyət kimi formalaşmaqda kömək edirəm;
uşağın inkişafına kömək edən televiziya verilişləri tapmaqda yardımçı oluram;

uşağın qavrayış bacarığını inkişaf etdirirəm;
uşağın uğursuzluqlarından «mən də bunu bacarmıram»-deyərək boyun qaçırmıram;

uşağımı böyüklərdən asılı olmamağa həvəsləndirirəm;
uşağımın ağılına inanıram və ona etibar edirəm.

Əgər bu məsələlərin 20%-i ilə razısınızsa, onda siz mütləq qalanları haqqında düşünməlisiniz.

Əgər məsləhətlər sizi qane edirsə və tərbiyə proqramınızın 50%-nə uyğun gəlirsə, deməli hər şey yaxşı alına bilər, çünki buna şansınız var.

Əgər siz bu məsləhətlərin 90%-ni yerinə yetirmişsinizsə, onda uşağa və özünüə bir az rahatlıq verin.

Valideynlər üçün test tapşırıqları: ana və atanın uşağa münasibəti hansı əsaslar üzərində qurulur?

Siz aşağıdakı cavablarla razısınızsa, özünüə-«1» bal, razı deyilsinizsə- «0» bal yazın.

- Əgər uşaq düz danışmırsa, o, yalan da danışmır, özündən uydurur.
- Müasir məktəb proqramları həddindən artıq çətinidir.
- Ana ata ilə uşaq arasında emosional vasitəçi rolunu oynamalıdır, çünki atalar ciddi olurlar.
- Əgər uşaq xeyirli işlə məşğuldursa, amma heç bir şey alınmırsa, onu göstərdiyi səyə görə tərifləmək lazımdır.
- Sadəlövh davamsızlıq uşağın çatışmazlığı deyil, üstünlüyüdür.
- Əgər uşaq qaranlıqda yuxuya gedə bilmirsə, ona gecə lampası lazımdır.
- Uşaqların bir çox dəxəllikləri, yaşadlarının pis təsiri ilə izah olunur.
- Hər bir uşağın üstün cəhətləri var, çatışmamazlıqla müqayisədə üstündür.
- Əgər müəllimlər uşaqlara xoş münasibət göstərsələr böyük uğurlara nail ola bilərlər.
- Ata və ananın uşağın davranışı haqqındakı fikirləri uyğun gəlmirsə, o zaman ananın fikirlərinə üstünlük verilməlidir, çünki qadınlar anadangəlmə tərbiyəçidirlər.
- Uşaqlıqdan idmanla məşğul olmaq lazımdır.
- Süfrə arxasında ən yaxşı tikələr uşaqlara verilməlidir.
- Uşaqların sözə baxmaması o zaman baş verir ki, uşaqlardan lüzumsuz olaraq çox şey tələb edilir.
- Böyüdükdən sonra uşaqlar mütləq çətinliklərlə üzləşəcəklər, ona görə də valideynlər vaxtı gələndək onları qorumağa çalışmalıdırlar.

Yekun nəticə:

12-14 bal

Ata. Siz tərbiyədə kişinin rolunu qiymətləndirirsiniz. Sizin uşağa qarşı tələbkarlığınız öz əhvalınızdan asılıdır, uşağın davranışından asılı deyil.

Ana. Siz uşağınızı çox sevirsiniz, amma bir şeyi unudursunuz ki, uşaq böyüyəcək və öz problemlərini sərbəst həll etməli olacaq.

8-11 bal

Ata. Uşağın tərbiyəsində kənaraçıxma halları mövcuddur.

Ana. Uşağın həyatında sizin emosional iştirakınız daha vacibdir.

8 baldan az

Ata. Uşağınızı çox danlamayın.

Ana. Uşağınıza daha çox həlimlik və həvəsləndirmə lazımdır.

Şagirdlərin məktəb gününün diaqramının hazırlanması

Diaqram valideynlərin suallara cavabları əsasında hazırlanmalıdır. Hazırlanmış nümunə valideynlərə göstərilərək soruşulur ki, uşağınız aşağıdakılara nə qədər vaxt sərf edir?

yatmağa

məktəbə

dostlarına

ev işlərinə

ailə ilə ünsiyyətə

yalqızlığa

başqa şeylərə.

Bu diaqramda siz nəyi dəyişmək istərdiniz?

Valideynlər üçün anket sorğusu

Bu anket sorğusunun cavabları əsasında müəyyənləşdirə bilərsiniz ki, uşaqlarınızla apardığınız tərbiyəvi iş prinsipi doğrudur, ya səhv?

1. Siz hər an işlərinizi kənara qoyub uşağınızla məşğul ola bilərsinizmi?

2. Uşağın yaşına baxmayaraq, onunla məsləhətləşə bilərsinizmi?

3. Uşağa qarşı etdiyiniz səhvi etiraf edirsinizmi?

4. Haqlı olmadığınızı anlasanız, uşaqdan üzr istəyərsinizmi?

5. Uşağınızın hərəkəti sizi özünüzdən çıxarsa belə, sakitliyinizi saxlaya bilərsinizmi?

6. Özünüzü uşağın yerinə qoya bilərsinizmi?
7. Siz özünüzü heç olmasa bir dəqiqə xeyirxah pəri və gözəl şahzadə kimi hiss edə bilərsinizmi?
8. Uşağınıza öz uşaqlığınızdan ibrətamiz əhvalat danışırırsınızmi?
9. Uşağın qəlbinə toxuna bilən sözlərdən həmişə uzaq dura bilərsinizmi?
10. Yaxşı davranışa görə uşağın istədiyini yerinə yetirirsinizmi?
11. Siz uşağınızdan bir günlüyə ayrılı bilərsinizmi ki, o, istədiyini etsin?
12. Əgər uşağınız kimisə vursa, itələsə, yaxud günahsız incitsə, buna reaksiya verməyə bilərsinizmi?
13. Şıltaqlıq olduğunu bilə-bilə göz yaşlarına, xahişlərinə dözə bilərsinizmi?

Cavab variantları:

A-edə bilirəm və həmişə bu cür edirəm- 3 bal.

B-bacaram, amma həmişə belə etmirəm-2 bal.

C-bacarmaram- 1bal.

30 baldan 39 bala qədər siz düzgün tərbiyə prinsiplərinə riayət edirsiniz.

16-30 bal. Sizin tərbiyə metodunuz çubuq və qamçıdır.

16 baldan az. Uşaq tərbiyə etmək üçün sizin pedaqoji bacarığınız və arzunuz yoxdur.

Şagirdlər üçün anket sorğusu

1. Hansı müsbət keyfiyyətlərə maliksən?
2. Özündə hansı mənfi keyfiyyətlər görürsən?
3. Hansı xasiyyətlərə malik olmaq istədin?

Validəynlər üçün anket sorğusu («Ailəmizdə sülh»)

Anket sorğusuna cavab verərkən valideynlər bir üstün keyfiyyəti seçə bilərlər.

1. Necə düşünürsünüz, uşağınız yaşadığı ailədən nə gözləyir?

- A) Yaxşı məişət şəraiti
- B) Ünsiyyət sevinci
- C) Sakitlik və müdafiə

2. *Ailədə sizi ən çox nə maraqlandırır?*
- A) Uşaqların sağlamlığı
 - B) Yaxşı təhsil
 - C) Ailə həyatında uşaqların iştirakı
 - D) Uşaqların əhval-ruhiyyəsi və onun dəyişilmə səbəbləri
3. *Uşağınız ailədə özünü yalnız hesab edirmi?*
- A) Bəli
 - B) Xeyr
 - C) Bilmirəm
4. *Necə fikirləşirsiniz, uşağınız gələcək ailəsinin yaşadığı ailəyə oxşamasını istərdimi?*
- A) Bəli
 - B) Xeyr
 - C) Bilmirəm
5. *Aşağıdakı həyat qanunlarından hansı uşağınız üçün daha əhəmiyyətli?*
- A) Maddi cəhətdən təminatlı olmaq
 - B) Məhəbbət tapmaq
 - C) Çoxlu dost qazanmaq
 - D) Özünün intellektual imkanlarını reallaşdırmaq.
6. *Uşağınız ailədə baş verən mənəvi və maddi problemlərdən xəbərdardırmı?*
- A) Bəli
 - B) Xeyr
 - C) Bilmirəm
7. *Uşağınız üçün axşamı evdə ailəsinin yanında keçirmək nə deməkdir?*
- A) Ünsiyyət sevinci
 - B) Öz-özü ilə qalmaq imkanı
 - C) Sınaq və əziyyət
 - D) Uşağın həmişə evdə olması.

VALIDEYN-İCMA İCLASLARININ MÖVZULARINI AŞAĞIDAKI KİMİ MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏK OLAR

I sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Birinci sinif şagirdlərinin valideynləri ilə tanışlıq».
2. «Birincilərin məktəbə alışmasının çətinlikləri».
3. «Televizor ailənin və birinci sinif şagirdlərinin həyatında».
4. «Müsbət və mənfi emosiyalar».
5. «Ötən tədris ilinin yekunları-səhifələrini vərəqləyərkən».

II sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Azyaşlı məktəblinin məktəbdə və evdə fiziki inkişafı».
2. «Təcavüzkar uşaqlar. Uşaq təcavüzkarlığının səbəb və nəticələri».
3. «Ailədə uşaqların cəzalandırılması və həvəsləndirilməsi».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

III sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Uşağın şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında ünsiyyətin rolu».
2. «Ailənin həyatında uşağın əmək fəaliyyəti. Onun iş qabiliyyətinin və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında əməyin rolu».
3. «Təxəyyül və uşağın həyatında onun rolu».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

IV sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Uşağın şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasında fizioloji inkişafın təsiri».
2. «Uşağın təlim qabiliyyəti. Dərstdə və dərstdənkənar vaxtlarda qabiliyyətin inkişaf yolları».
3. «Təlim prosesində şagirdlərin nitq vərdişlərinin inkişafı».
4. «Dördillik təhsilin yekunları».

V sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «V sinif uşaqlarının təhsilə alışmasının «çətinlikləri».
2. «Məktəblinin həyatında ünsiyyətin rolu».
3. «Ailənin mədəni dəyərləri və onların uşaq üçün əhəmiyyəti».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

VI sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «İnsanın intellektual və şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafında kitabın rolu».
2. «Məktəblinin fiziki inkişafı və onun təkmilləşdirilməsi yolları».
3. «Dərsin müsbət nəticəsi nədən asılıdır?»
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

VII sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Cinsi ayrılıqlar və cinsi yetişkənlik. Problemlər və həlli yolları».
2. «Şagirdlərin əməksevərlik qabiliyyətlərinin inkişafında ailənin rolu».
3. «İradə və onun şagirdlərdə formalaşdırılması yolları».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları»

VIII sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Yeniyyətmanın əxlaqi keyfiyyətlərinin inkişafında ailənin rolu».
2. «İstedadlı uşaqların qabiliyyətlərinin inkişafında ailənin rolu».
3. «Yeniyyətməlik dövründə uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətləri».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

IX sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Uşaqların peşələrə düzgün istiqamətləndirilməsində ailənin rolu».

2. «IX sinif şagirdlərinin tədris fəaliyyətinin təhlili».
3. «Çətin uşaq. O necə olur?»
4. «Sinif şagirdlərinin imtahana hazırlığının təhlili».

X sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «X sinifdə məktəblinin tədris əməyinin təşkili xüsusiyyətləri və valideynlərin bu prosesdə rolu».
2. «Məktəblinin gün rejimi».
3. «Məsuliyyətlik, özünə nəzarət və özünə qiymət. Bunları özündə necə inkişaf etdirməli».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

XI sinif şagirdlərinin valideynlərinin iclasının mövzusu

1. «Fiziki tərbiyənin xüsusiyyətləri».
2. «XI sinif şagirdlərin birinci yarımildə əldə etdiyi təlim nəticələri».
3. «İnsan həyatında seçimin əhəmiyyəti».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları».

**PROBLEMLİ TEMATİK VALİDEYN İCLASLARININ
MÖVZUSU**

1. «Siqaret çəkmək problemi və statistika».
2. «Qazanılmış immün çatışmamazlığı sindromu (QİCS) - reallıq və ya əfsanə».

3. «Narkotiklər və statistika».
4. «Ailə ilə göz-gözə».

Valideyn iclaslarının yeni formalarının mövzusu

1. «Ailə həyatının və sinif həyatının qanunları».
2. «Yeniyetmələrin psixi və fiziki inkişafı (çətin yaş dövrü)».
3. «Uşaq aqressivliyi».
4. «Ötən tədris ilinin yekunları- bir yaş da böyüdük».

V FƏSİL. TƏRBIYƏ İŞİNDƏ KOLLEGİAL İDARƏETMƏ VƏ ÖZÜNÜİDARƏ

5.1. Təhsil müəssisələrinin pedaqoji şurasında tərbiyə işinin müzakirəsi

Pedaqoji şura təhsil müəssisəsində daimi fəaliyyət göstərən, hər yarımildə 2 dəfədən az olmayaraq iclasını keçirən kollegial orqandır. Məktəbin pedaqoji işçilərini əhatə edən şura fəaliyyətə başlayanda əvvəlcə öz iş planını təsdiq edir. Həmin iş planında təhsil müəssisəsinin təlim-tərbiyə sahəsindəki bütün problemləri əhatə olunmalıdır. Planda pedaqoji işçilərin qüvvəsindən istifadə edərək tərbiyə işinin səviyyəsini yüksəltməyin yolları göstərilməlidir.

Pedaqoji şura şagirdlərin sinifdən xaric və məktəbdən kənar tərbiyə işinin (dərnəklərdə, studiyalarda, klublarda, resurs mərkəzlərində və s.) vəziyyətinin müzakirəsinin planını əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir.

Pedaqoji şurada direktorun, tərbiyə işləri üzrə direktor müavini-nin, sinif rəhbərləri metodbirləşməsinin sədrinin, sinif rəhbərinin, uşaq birliyi rəhbərinin, uşaq parlamenti sədrinin, sinif müəllimlərinin, məktəbdə müstəqil fəaliyyət göstərən uşaq təşkilatlarının tərbiyəvi iş planı və onun yerinə yetirilməsi vəziyyəti müzakirə olunmalıdır.

Pedaqoji şura məktəbin güzgüsüdür, o tərbiyə prosesinin idarə olunmasında daha böyük rol oynayır, bu səbəbdən də pedaqoji kollektivin birgə orqanıdır, burada bütün məsələlər yaradıcı və prinsipial müzakirə edilməlidir. Məktəb direktoru tərbiyə işi ilə əlaqədar vacib məsələləri: məktəbin təlim-tərbiyə vəziyyətinin səviyyəsini yüksəltməyi, nəzəri və təcrübi yenilikləri ümumiləşdirməyi, müəllimlər arasında yaymağı bir vəzifə kimi pedaqoji şuranın qarşısında qaldırır. Əsasnaməyə uyğun olaraq, pedaqoji şura məktəbdə fəaliyyət göstərən dərnəklərin, maraq kurslarının, studiyaların, klubların, resurs mərkəzlərinin işini müzakirə edir.

Pedaqoji şura təsdiq etdiyi iş planına uyğun olaraq fəaliyyət göstərərək ehtiyac duyanda iclasın təsdiq olunmuş planına əlavələr edə

bilər. Məsələlərin həlli iclasda iştirak edənlərin sadə səs çoxluğu (50%-dən yuxarı) ilə qəbul olunur.

Müzakirəyə çıxarılan hər bir məsələ haqqında məktəb direktorunun fikir və mülahizələri olmalıdır. Məsələlərin, xüsusilə elmi-nəzəri, pedaqoji problemlərin müzakirəsinə ciddi hazırlaşmalıdır. Məsələnin müzakirəsini demokratik şəkildə aparmalıdır.

Müzakirə ediləcək problemlər müasir dövrün tələblərinə cavab verməklə yanaşı, tərbiyə işində proqnozlaşdırıcılıq xarakteri daşmalıdır. Bu zaman, tərbiyənin nəzəri problemləri ilə yanaşı praktik məsələlərinə də diqqət yetirilməlidir. Məktəb təcrübəsində gündəlik qarşılaşdığımız, aradan qaldırılmasında müəyyən çətinliklər olan məsələləri pedaqoji şüuranın gündəlik iş planına daxil edərək müzakirəyə çıxarmaq faydalı sayılır.

Məktəbin tərbiyə işi geniş və mürəkkəb bir sistemdir. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil müəssisələrinin tipində fərqlər olduğu kimi tərbiyə işinin aparılmasında da rəngarənglik vardır, lakin məktəblərin hamısının tərbiyə işində məqsəd ləyaqətli Azərbaycan vətəndaşı yetişdirməkdir. Bu işdə pedaqoji şuralar az rol oynamır.

Cədvəl 5.1. Məktəb pedaqoji şurasında müzakirəsi tövsiyə olunan mövzular

<i>Nö</i>	<i>Mövzu</i>
1	<i>Şagirdlərin müstəqil elmi biliklərə yiyələnməsində müəllimin rolu</i>
2	<i>Ləyaqətli şagirdin formalaşdırılması yolları</i>
3	<i>Tərbiyə prosesinin təhlili və onun optimallaşdırılması yolları</i>
4	<i>Şagird biliyinin ümumiləşdirilməsində və tədris materialının sistemləşdirilməsində müəllimin iş metodikası</i>
5	<i>Şagirdlərin bilik, bacarıq və səriştələrə yiyələnməsində müəllimin rolu</i>
6	<i>Sınıf kollektivinin dünyagörüşünün artırılmasının və hər bir uşağın tərbiyəsinin sınıf rəhbərinin fəaliyyətindən asılılığı</i>
7	<i>Dərsin təhlili onun səmərəliliyinə təsir göstərir</i>
8	<i>Məktəblinin tərbiyə səviyyəsinin öyrənilməsi metodikası və tərbiyə prosesinin optimallaşdırılması yolları</i>
9	<i>Fənlərin tədrisində praktik işlərin gücləndirilməsi təcrübəsindən</i>
10	<i>Müasir dərsə hazırlığın metodikası</i>
11	<i>Sınıf kollektivinin şagird şəxsiyyətinə təsiri, müəllim və sınıf kollektivi</i>
12	<i>Dərsdənkənar prosesdə şagirdlərə fərdi yanaşmanın təkmilləşdirilməsi</i>

Cədvəl 5.1-in davamı

13	<i>Şagirdlərin davranış qaydalarına və onların bilərəkdən törətdikləri qəbahətlərə qarşı pedaqoji kollektivin vahid tələbi</i>
14	<i>Dərsin tərbiyəvi əhəmiyyəti</i>
15	<i>Məktəblinin bacarığının formalaşmasında tədris əməyinin rolu</i>
16	<i>Müəllimlərarası əlaqələr yaradıcılıq formasının xüsusi bir növü kimi</i>
17	<i>Məktəb həyatında demokratikləşmiş sinif və məktəb kollektivinin təşkilatçılıq fəaliyyəti</i>
18	<i>Müasir dövrdə sinif rəhbərinin iş konsepsiyası</i>
19	<i>Məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün tədrisin təsirindən necə istifadə etməli?</i>
20	<i>Tərbiyənin məsuliyyəti və tərbiyənin məsuliyyətliliyi</i>
21	<i>İstedadlı və bacarıqlı uşaqların inkişaf etməsi üçün təhsil sahəsində lazımi şəraitin yaradılması yolları</i>
22	<i>Müasir şəraitdə tərbiyənin əsas formalarından biri şagirdlərlə qarşılıqlı əlaqənin və yaradıcı işlərin qurulmasından asılıdır</i>
23	<i>Şəxsiyyətin inkişafında idarəçiliyin rolu</i>
24	<i>Müəllim peşəsinin psixoloji və pedaqoji əsasları</i>
25	<i>Müasir dövrdə pedaqoji kollektivin tərbiyə işində: problemlər, axtarışlar, tapıntılar</i>
26	<i>Ümumi təhsil, lisey və gimnaziya sistemində sinif rəhbərinin fəaliyyətinin panoramu</i>
27	<i>Şagird şəxsiyyətinin inkişafında: problemlər, axtarışlar, təcrübələr</i>
28	<i>Sinif rəhbərinin vəzifə borcu</i>
29	<i>Şəxsiyyətin inkişafında özünütərbiyə metodikası</i>
30	<i>Müasir dövrdə şagirdlərin həyata hazırlanmasının forma və metodları</i>

5.2. Şagirdlərin sinif kollektivində tərbiyəlilik səviyyəsinin və inkişafının öyrənilməsi yolları

Bu gün ən aktual məsələlərdən biri şagirdlərin kollektivdə tərbiyəsinin öyrənilməsi metodikasıdır. Xüsusilə şagirdin fərdi və kollektivdə şəxsiyyət kimi formalaşmasının qiymətləndirilməsi meyarlarının müəyyənləşdirilməsi mürəkkəb, lakin lazımlı məsələlərdən biridir. Bura şagirdlərin özünütərbiyəsini də əlavə etsək, işin ciddiliyi bir daha aydın görünər.

Mövzunun vacibliyi üç sualın: nəyi öyrənmək? necə öyrənmək? niyə öyrənmək? – izahı ətrafında açıla bilər. Birinci sualın cavabı elə

mövzunun özündə verilib, yəni şagirdin şəxsiyyətini öyrənmək lazımdır. Buradaca qeyd edək ki, sinif rəhbərinə tapşırılmış (direktorun əmri ilə təhkim olunmuş) 20 şagirdin (say təxminidir) hər biri fərdi şəkildə öyrənilməlidir. Uşaq şəxsiyyətini öyrənməklə uşağı başa düşməyə çalışmaq lazımdır, bununla da onun məqsədini, marağını, meylini, xasiyyətini, ailə vəziyyətini və s. aşkar etməklə işin gedişinə müsbət təsir göstərmək olur.

İkinci sualın cavabı fəaliyyət prosesində öyrənilir: pedaqoji müşahidə etmə yolu ilə, pedaqoji intuisiya metodu ilə, xüsusi psixoloji diaqnostik metodlarla, pedaqoji metodların digər müvafiq gələnlərindən istifadə etməklə biz bu sualı sonra cavablandıracağıq.

İndi üçüncü sualı (niyə öyrənmək?) cavablandırmağa çalışaq. Bu sualın cavabı müəyyən cəhətdən verilən mövzuda qısa və aydın şəkildə: şagirdləri özünüinkişaf və özünütərbiyəyə istiqamətləndirmək məqsədilə öyrənməkdə tapıbdır.

Buradan daha bir konkret sual meydana çıxır: özünüinkişaf və özünütərbiyə nədir?

Dünya mədəniyyətində «özü özünü yaratmış», yəni öz gücü ilə özünü yüksək inkişaf səviyyəsinə qaldırılmış adam anlayışı var. Belə özyaradıcılığa yüksək mənəvi və ictimai şücaət kimi ehtiram edilir. Bizim məktəb təcrübəsində mükəmməllik prinsipinə hələ ki, bu şəkildə yanaşma zəifdir. Onun sosial əhəmiyyəti indi də ictimai fikir kimi hamı tərəfindən qəbul edilməyib.

Özünütərbiyə – şəxsiyyət tərəfindən idarə olunan özünüinkişafdır, lakin eyni zamanda özünütərbiyə və özünüinkişaf eyni şey deyil. Özünüinkişaf – insanın şüur və iradəsindən asılı olmayan obyektiv prosesdir. Özünütərbiyə insanın şüur və iradəsinin təsiri ilə özünüdəyişdirməsi prosesidir. Özünüinkişaf ilkindir. Yaş ötdükcə özünütərbiyəyə keçir, bu o zaman baş verir ki, o, şüurun nəzarəti altında olur, şagird daha şüurlu surətdə öz «mən»inin təkmilləşdirilməsində iştirak etməyə başlayır.

Şəxsiyyətin inkişafının əsas faktorlarından biri olan tərbiyə özü-nüinkişafa, münasibətə heç də laqeyd deyildir. Hətta özünüinkişafda da öz həqiqiliyini, orijinallığını reallaşdırır və səmərəliliyə nail olur.

Tərbiyə işini təşkil edərkən, şagirdin öz üzərində fəal iş görməsi-ni də hesaba almaq lazımdır. Məsələn, ondadır ki, bütün şəxsi xüsusi-yətlər və keyfiyyətlər bioloji deyil, sosial təbiətlidir, bunlar insanın bü-tün ömrü boyu hasil edilmir. Bu xüsusiyyət və keyfiyyətin inkişafının əsas mənbəyi ictimai təcrübədir (səriştədir). O təcrübə nəsillərdən-nə-sillərə keçərək yığılıb, toplanıb bizim dövrümüzdə gəlib çıxmışdır.

Beləliklə, şəxsiyyətin inkişafının mənbəyi onun daxilində deyil, xaricindədir. Bu da ətraf mühitdə böyük rol oynayır, şəxsiyyətin for-malaşmasına şərait də təsir edir. Biz insanın şəxsiyyət kimi inkişafının hansı cəhətini göstərsək də o, onun fəaliyyətindən ayrılmaz surətdə ası-lıdır, özünütəkmilləşdirmə meyli ilə bağlıdır. Buradan aydın olur ki, uşağa özünün şəxsi istəyi, fəaliyyəti və fəallığı olmadan heç bir şey öyrətmək olmaz. Özünüinkişaf ideyası bu fikirdə ifadə olunur: uşağı öy-rətmək olmaz, o, yalnız özü öyrənə bilər. Onu məcburi tərbiyə etmək olmaz – o, özü tərbiyələnmə bilər. Şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşması özünün fəal fəaliyyəti, arzusu, öz üzərində ciddi işləməsi olmadan mümkün deyildir.

Hərdən bir uşağa bilik vermə sahəsində ciddi iş gördüyümüzlə, müəyyən vərdislər aşladığımızla fəxr edirik, lakin onların tərbiyəsini, şəxsiyyət kimi inkişafını unutduğumuzu bilirikmi?

Tərbiyə – bu, xüsusi təşkil olunmuş, şagirdə müsbət təsir etmək məqsədi daşıyan pedaqoji prosesdir. Tərbiyəni məqsədyönlü etmək üçün şəxsiyyətin hərtərəfli (savadlı, dünya görüşlü, mədəni-estetik, tə-bii və çalışqan yönümlü) inkişafını təmin etmək lazımdır. Tərbiyə – şəx-siyyətin formalaşmasında o zaman müsbət nəticə verə bilər ki, o özü-nüinkişaf və özünütəkmilləşdirmə ideyalarının şərtinə əsaslansın.

Özünütərbiyə şəxsiyyətin inkişafında qanunauyğun haldır. Bu, onun müəyyən inkişaf mərhələsində yaranır və tərbiyənin nəticəsidir. Beləliklə, əgər məktəbəqədər dövrdə insanın həyatında tərbiyə hökm-

ranlıq edirsə, yetkin yaşlarında artıq özünütərbiyə ilə qüvvətləndirilir, gənc yaşlarında isə özünütərbiyə əsas və sərbəst prosesə çevrilir.

Bununla demək olar ki, özünütərbiyə dinamik inkişafda olan prosesdir. Bu həm də onunla şərtlənir ki, yaş ötdükcə və cəmiyyət inkişaf etdikcə insana qarşı olan tələblər də dəyişir və onlara uyğun olmaq üçün, o, daim öz üzərində işləməlidir. Özünütərbiyə insanın özünün şəxsiyyət kimi dəyişməsinə yönələn fəaliyyətidir. Təxmini olaraq hər bir sinif üçün özünütərbiyənin aparılmasını belə müəyyənləşdirmək olar:

I-IV siniflər – etikanın əvvəli (davranışda özünü tənzim);

V sinif – özünüdərkət (şəxsiyyətin psixologiyası);

VI sinif – özün özünü yarat (özünütərbiyə);

VII sinif – özünü öyrənməyə öyrət (özünütədris);

VIII sinif – özünü təstiq et (özünütəsdiq);

IX sinif – özünü tap (özünütəyin);

X sinif – özünü idarə et (özünütənzim);

XI sinif – özünü realizə et (özünüaktuallaşdırma).

Bu mərhələlərlə məqsədli aparılan tərbiyə işi müsbət nəticələnməlidir. A.V.Suxomlinski yazır: «Mən illərlə fikirləşmişəm ki, tərbiyənin nəticəsi hansı üsulla daha aydın ifadə olunur? Mənim nə vaxt mənəvi hüququm var ki, deyim: «Mənim işimin nəticəsi öz bəhrəsini verdi». Həyat məni inandırdı ki, tərbiyənin əsas hiss edilən nəticəsi odur ki, insan özü haqqında bu sualla: məndə nə yaxşıdır, nə pisdir? – fikirləşməyə başlayır. Tərbiyə, insanı həyatda özünütərbiyəyə məcbur edir. Mənim fikrimcə, bu, elə tərbiyədir» (90, s. 19).

Şagirdlərin özünütəkmilləşdirməsinin, özünütərbiyəsinin və özünüinkişafını stimullaşdırılmasında əsas məsələ onlarda yuxarıda göstərilən mərhələlərə uyğun məqsədyönlü və daim iş hazırlığı formalaşdırmaqdır. Mərhələlərdə qoyulan məqsədə nail olmaq üçün şagirdlərin valideynləri, müəllimləri və tərbiyəçiləri onları özünütəhlilə öyrətməlidir. Eyni zamanda özlərinin hərəkətlərinə, fəaliyyətlərinə görə qiymətləndirməlidir. Şagirdin şəxsiyyətinin inkişafının qiymətləndirilməsi müxtəlif üsullarla aparıla bilər. Biz çalışmışıq ki, məktəbin mərhələsi-

nə, şagirdlərin yaş və psixoloji inkişafına uyğun qiymətləndirmə göstəriciləri və meyarları seçək. Göstərilən meyarları tətbiq etməklə, tərbiyə sahəsində mövcud durumu öyrənməklə gələcəyi proqnozlaşdırmaq mümkündür. Tərbiyədə korrektələrin aparılma yeri də qiymətləndirmənin nəticəsinin əsasında müəyyənləşdiriləcəkdir.

Dünya təcrübəsində şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sahəsində geniş işlər aparılır. Bizim təhsil sistemimizdə şagird davranışı qiymətləndirilmir, lakin təhsildə gedən islahat bizim qarşımızda yeni vəzifələr qoyur ki, bunlardan biri də qiymətləndirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulmasından ibarətdir. Yeni konsepsiyalara görə şagird fəaliyyəti bütöv qiymətləndirilməlidir. Doğrudur, bunun çoxunu sırf təlimlə bağlı götürürlər, lakin şagirdin fəaliyyəti: nəticənin yaxşılaşmasına kömək edirsə, bu qiymətləndirmədə yeni nüanslardan xəbər verir. (Sonrakı səhifələrdə qiymətləndirmənin indikatorları siniflər üzrə verilir).

5.3. Tərbiyə işində diaqnostikadan istifadə

Həyatda «diaqnoz» sözünü tez-tez eşidirik. Hətta bəziləri mənasını bilərəkdən, digərləri isə adi söz kimi mahiyyətinə bələd olmadan söyləyir. Təhsil müəssisələrinin tərbiyəvi iş sistemində də bu təcrübə ilə qarşılaşıırıq, lakin bununla yanaşı apardığımız müşahidələr, müsahibələr bizdə belə bir qənaət hasil etmişdir ki, məktəbə aid olan diaqnostik işin mahiyyətindən, təşkili yollarından tərbiyəçilərimiz – müəllimlərimiz tam xəbərdar deyillər.

«Diaqnostika» sözü sinif rəhbərlərini, müəllimləri, şagirdləri, valideynləri qorxutmasın. Çünki bu sözlə hamımız həkimə müraciət zamanı tanış olmuşuq, o, müalicə etməmişdən, müəyyən tövsiyələr söyləməmişdən əvvəl diaqnoz qoyur. Yaxud başqa bir nümunə, çilingər avtomobili təmir etməmişdən qabaq ona diaqnoz qoyur. Diaqnostika – insan orqanizminin, hər hansı cihazın, hər bir çətin iş sisteminin əvvəlcədən öyrənilməsidir.

Adətən ilin, yaxud yarımilliyin əvvəlində sinif rəhbərləri belə bir sual ətrafında fikirləşməyə məcbur olurlar: şagirdlərlə birlikdə indiyə kimi hansı işləri görüblər və daha nələr görməlidirlər? Bu zaman onları daha çox dərşənkənar işlər: səfərlər, ekskursiyalar, gecələr, çox nadir hallarda isə şagirdlərin keçmişdə necə olduğu, indiki vəziyyəti və onları necə görmək istədikləri düşündürür. Yəqin çoxları düşünür ki, müəllimlər öz şagirdləri ilə hər gün ünsiyyətdə olduğundan onları yaxşı tanıyırlar, amma bu heç zaman həqiqətə uyğun gəlmir.

Çox vaxt müəllimə elə gəlir ki, onun uşaqlarla münasibəti yaxşıdır və o, hər şeyi düzgün edir. Digər tərəfdən isə, şagirdlər müəllimlə ünsiyyətdən razı qalmırlar, onlar daha çox anlamaq, qeyri-formal münasibətlər və dərslərin başqa formada keçilməsini istəyirlər. Dərslərdə baş verən bir çox səhvlər və tərbiyə işindəki uğursuzluqlar müəllimin öz şagirdlərini yaxşı tanımadığına görə baş verir. Psixoloji-pedaqoji diaqnostikanın əsas xüsusiyyətinə nələr aiddir? Məktəbliləri öyrənmək nə deməkdir? Bu öyrənmə nəyə lazımdır və o, müəllimə nə verir? Onu necə həyata keçirmək və alınan məlumatı işdə necə istifadə etmək olar? Sonrakı şərtlər bu suallar ətrafında olacaqdır.

Psixoloji və pedaqoji diaqnostikanın əsas xüsusiyyətləri

Təhsil və tərbiyə sahəsində psixoloji və pedaqoji diaqnostika yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi müəyyən cəhətdən az da olsa yayılmışdır. Ümumtəhsil və ali məktəblərdə çalışan müəllimlər eyni zamanda təcrübəli psixoloq olmalıdırlar. Bu zaman onlar nəinki ümumi və yaş psixologiyası haqqında olan biliklərə, eləcə də psixoloji və pedaqoji diaqnostika metodlarına dərinlən yiyələnmişdirlər.

Psixoloji və pedaqoji diaqnostika şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin və uşaq kollektivinin sosial və psixoloji xarakteristikasının öyrənilməsinə yönəldilmiş dəyərli təcrübədir. Psixoloji diaqnostikadan fərqli olaraq, pedaqoji diaqnostika həmişə pedaqoji prosesin daxilində həyata keçirilir.

Pedaqoji diaqnostika təlim-tərbiyə məsələlərini operativ məlumatlandırma yolu ilə həll etməyə kömək edir.

Bu məsələlərə aşağıdakılar daxildir:

-birinci sinfə qəbul zamanı uşaqların məktəbə hazırlıq keçməsi haqqında məlumatların əldə edilməsi, bunun isə sinfin quruluşunu planlaşdırmağa şərait yaratması;

-ibtidai sinif şagirdlərinin imkanlarının qiymətləndirilməsi və siniflərdə onların hazırlığının müəyyən edilməsi, onlarda əqli və tədris fəaliyyətinin formalaşdırılması səviyyəsinin aşkar edilməsi;

-yeniyetmələrdə dərkətmə dairəsinin inkişafı, sinif kollektivində qarşılıqlı münasibətlərin, uşaqların xarakterik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;

-məktəblilərin maraqlarının, meyllərinin, bacarıq və şəxsi keyfiyyətlərinin, yuxarı sinif şagirdlərində professional istiqamətlənmənin təşkili üçün öyrənilməsi;

-pedaqoji kollektivdə olan qarşılıqlı münasibətlər, pedaqoji kollektivin idarə edilməsi məqsədilə müəllimin şəxsi keyfiyyətləri haqqında, kollektivdə yaxşı psixoloji şəraitin yaradılması, ayrı-ayrı müəllimlərin fəaliyyət tərzinin mükəmməlləşməsi haqqında məlumatların əldə edilməsi;

-ibtidai və əsas sinif şagirdlərinin inkişafı və bunun əsasında onlarla tərbiyə işinin korrektəsinin təşkil edilməsi səviyyəsinin dəqiqləşdirilməsi və s.

Psixoloji diaqnostika müəllimlərə öz vəsaitlərindən, yəni metodlarından istifadə etmək imkanı verir, amma bu zaman bir neçə vacib qaydaları yadda saxlamaq lazımdır.

Təlim və tərbiyədə aparılan diaqnostikanın əsas vəsaitlərindən biri testlərdir ki, onların çoxu standartlaşdırılmış tapşırıqların birliyi kimi qəbul edilir.

Pedaqoqun, psixoloqun seçdiyi hər bir test validlik, etibarlılıq, dəqiqlik və səmərəlilik meyarlarına cavab verməlidir. Validlik qiymətləndirmə yanaşmasının özünə deyil, qiymətləndirmə məlumatı əsasında verilmiş qərarı xarakterizə edir. «Bu qiymətləndirmə məlumatı validdir» ifadəsi hansı qərarlar və ya qruplar üçün valid olduğu qeyd olunmursa doğru deyil. Validlik müxtəlif dərəcədə ola bilər, o, bütünlüklə və ya yoxluq şəklində mövcud olmur. Mütəxəssislər qiymətlən-

dirmə validliyini kateqoriyalar şəklində: yüksək dərəcədə valid, orta və qeyri-valid adlandırmışlar. Diaqnostik qiymətləndirmədə istifadə olunan test tapşırıqlarının ikinci vacib xüsusiyyəti etibarlılıq və dəqiqlikdir.

Diaqnostikada etibarlılığın əsas aspektləri aşağıdakılardır:

1. Etibarlılıq məlumatın stabilliyini və uyğunluğunu ifadə edir və bu suala: «Topladığım məlumat şagirdin fəaliyyətinə nə dərəcədə uyğun və səciyyəvidir?» cavab axtarır.

2. Etibarlılıq toplanmış məlumatın müvafiqliyi ilə deyil, uyğunluğu, stabilliyi və səciyyəviliyi ilə əlaqədardır.

3. Etibarlılıq müxtəlif dərəcədə də ola bilər: o, bütünlüklə və ya yoxluq şəklində mövcud olmur. Testlərin etibarlılığı kateqoriyalar şəklində göstərilir: yüksək, orta və az etibarlı. Bəzi qiymətləndirmə metodları digərlərinə nisbətən daha etibarlı olurlar.

4. Etibarlılıq validliyin təmini üçün lazımi, lakin yetərli olmayan şərtidir. Zidiyyətli və qeyri-səciyyəvi nəticələr verən qiymətləndirməyə, qərar qəbul etmək üçün məlumat mənbəyi kimi etibar etmək olmaz.

Testin validliyi verilmiş diaqnostik metodun psixi xüsusiyyətlərin öyrənilməsində nə dərəcədə düzgün olduğunu göstərir.

Etibarlılıq testin bir müddətdən sonra təkrar istifadəsi və təxmini eyni nəticə alınması zamanı meydana gəlir. Etibarlılıq və validlilik bir-biri ilə sıx bağlıdır. Validlik – məqsədə çatmadır, etibarlılıq isə məqsədə çatmanın tezliyidir. Testin dəqiqliyi müəllimə bir öyrənilən şəxsi digərindən fərqləndirməyə imkan verir. Məsələn, dəqiq bir test üçün intellektual inkişaf səviyyələri haqqında fikir söyləməyə imkan yaradan kəmiyyət qiymətləri (ballar, xallar, faizlər) xarakterikdir.

Təhsil müəssisəsində psixoloji və pedaqoji diaqnostikanı ilk növbədə müəllim-psixoloq həyata keçirir, amma yuxarıda qeyd edildiyi kimi məsələlərin həlli işi o qədər çoxdur ki, bütün müəllimlərin və sinif rəhbərlərinin köməyi olmadan onları həll etmək mümkün deyil. Bəzi məsələlər, məsələn, yeniyetmələrin özünüdərkətməsinin təşkili, uşaq kollektivinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və peşəkar istiqamətləndirilməsi, daha yaxşı sinif rəhbəri tərəfindən müəllim-psixoloqun köməyi

ilə həll olunur. Psixoloji və pedaqoji diaqnostikanın təcrübədə həyata keçirilməsi müəllimdən aşağıdakı komponentləri özündə birləşdirən müəyyən psixoloji və diaqnostik mədəniyyət tələb edir.

1. Psixoloji savadlılıq ümumi, yaş və pedaqoji psixologiya haqqında olan bilikləri, diaqnostik tədqiqat obyektı olan psixoloji reallıqları nəzərə alır, eləcə də testləşdirmənin keçirilməsi və nəticələrinin deyilməsi zamanı müəllimin obyektivliyini nəzərə alır. Test zamanı imtahan verən şəxsə təzyiq etmək, nəticələri yanlış izah etmək, onun inkişafına mane ola biləcək və ya onun psixikasını zədələyəcək məlumatlar vermək yolverilməzdir. Nəhayət, təcrübəli psixoloq-müəllimlər üçün həkimlərin «xətər yetirmə» tələbi aktualdır.

2. Müəllimin diaqnostik vəsait haqqında bilikləri, onun istifadə edilməsi prinsiplərinin başa düşülməsidir.

Pedaqoq əsas diaqnostik vəsaitə aid olan validlik, etibarlılıq və dəqiqlik kimi anlayışları mənimsəməlidir.

3. Müəllim də məktəb psixoloqu kimi «alıcı vəziyyət»inin yaranmasına çalışmalıdır və «ekspertiza şəraiti»ndə diaqnostik tədqiqatın aparılmasına yol verilməməlidir.

Ekspertiza vəziyyəti o zaman yaranır ki, sınaqdan keçənlər müxtəlif üsullarla yoxlamaya məruz qalırlar. Məsələn, müəllim və ya direktorluq məktəblilərə yoxlamadan keçməyi təklif edirlər və yoxlamanın nəticəsi onların həyatına hər hansı bir yol ilə (valideyn iclaslarında elan edilərək, bütün siniflərə xəbər verilərək, müzakirə mövzusuna çevrilərək, yaxud başqa bir sinfə keçirilərək və s.) təsir edir.

«Alıcı vəziyyəti» şagirdlərin öz şəxsi xüsusiyyətləri, meylləri və digər şəxsi keyfiyyətləri haqqında öyrənmək arzusu ilə xarakterizə edilir. Pedaqoq özü şagirdlərdə özünüdərkə maraq yarada bilər. Bu zaman informasiya yalnız müəllimə və şagirdlərə məlum olmalıdır.

4. Müəllim bilməlidir ki, testləşdirmə və ya diaqnostikanın hər hansı növü öz etibarlılığına baxmayaraq, hələ hər şeyi həll edir. Bu, sadəcə diaqnozlaşdırmanın bir qaydasıdır və hələ çox şey nəticələrin düzgün izahından, məktəblinin digər həyat göstəricilərindən və fəaliyyətindən asılıdır.

5. Diaqnostikanın səmərəlilik və düzülüş prinsiplərinə uyğun gələn metodları seçmək lazımdır. Səmərəlilik prinsipi nəticələri tez bir zamanda yoxlayıb, şərh edən və daha dəyərli məlumatlar verən metodların seçimini nəzərdə tutur. Korrektə prinsipi – yoxlamanın nəticələrini şagirdlərdə işdə, yəni onlara psixoloji köməyin göstərilməsi, onlarda baş verən ayrı-ayrı psixi proseslərin inkişafı və formalaşması məqsədilə istifadə etməyə şərait yaradır.

6. Savadlı pedaqoq riyazi statistikanın elementlərinə yiyələnəməlidir, onu diaqnostik tədqiqatın ayrılmaz hissəsinə (orta həndəsi bölüklük, mediana, standart uzlaşma) çevrilməlidir.

Müəllimin yaradıcılıq işi baxımından hər hansı bir tədqiqat, hal-hazırda diaqnostik nəticələri, onların izahını və təhlilini özündə birləşdirməlidir.

Psixodiaqnostik tədqiqat üsulu elə düşünüldü quraşdırılmalıdır ki, o, asanlıqla pedaqoji texnologiya ilə uzlaşa bilsin. Elmə məlum olan diaqnostikanın texnologiyasını təsvir etməyə çalışaq: müəllimə diaqnostik tədqiqat üsulunu mükəmməl həyata keçirməyə şərait yaradan ümumiləşdirilmiş texnoloji sistemi əks etdirək.

Diaqnostik məqsədin qoyuluşu

Diaqnostik məqsəd dəqiq olarsa, bu da təlim-tərbiyə məsələlərinin həllinə kömək edər. Buna görə də diaqnostikada məqsədin aydınlığı fəaliyyətin texnologiyasında çox vacibdir. O, təlim-tərbiyə işinin praktikasında problemlərin və ya problemli vəziyyətlərin yaranması ilə sıx bağlıdır; yəni məqsədin təşkilinin ikinci mərhələsi mövcuddur. Pedaqoji problem növbəti addımların, yəni məqsədin qoyuluşunu, planlaşdırılmış işlərin reallaşmasını və s. artırılmasını təklif edir.

Yaranmış problemli vəziyyət öncə pedaqoji məsələlərin təhlilini və qoyuluşunu, daha sonra isə növbəti hərəkətlərin planlaşdırılmasını tələb edir. Fərz edək ki, belə bir vəziyyət yaranıb: şagird riyaziyyat dərində iştirak etməmək üçün həmişə bir bəhanə tapır. Müəllim pedaqoji problemi qeyd etməzdən əvvəl, pedaqoji vəziyyəti araşdırmalıdır. Amma təlim-tərbiyə təcrübəsində problemli situasiyalar tez-tez baş verir.

Belə hallarda pedaqoji situasiyanın təhlili texnologiyası köməyə çata bilər.

Bu cür problemlərin yaranması müəllimi müəyyən işlər görməyə vadar edir. Məsələn, yuxarı sinif şagirdlərinə vaxtında kömək göstərmək üçün onların maraqlarını, meyllərini və bacarıqlarını öyrənmək vacibdir. Elə bu da məqsəd sayıla bilər. Konfliktin həll edilməsi problemi bir neçə məqsədin yaranmasını tələb edir: konflikt qaynaqlarının üzə çıxarılması (yaradanlar və səbəbi); hər bir iştirakçının münafişə yaratmaq səviyyəsinin öyrənilməsi bəzən insanların şəxsi keyfiyyətlərinin də öyrənilməsinə tələb edə bilər. Birincilərin müxtəlif siniflərdə yerləşdirilməsi problemi müəllimi müvafiq iş görməyə: uşaqların məktəb tədrisinə hazırlığına və gələcək məktəblilərin bilik dairəsinin inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsinə vadar etməlidir.

2. Şəxsiyyət və kollektivin diaqnostik məqsədlər əsasında öyrənilməsi məsələlərinin quruluşu.

3. Müxtəlif şəxsiyyətlərin keyfiyyətlərinin və ya kollektivin qoyulmuş məqsədləri həll etməyə imkan verən sosial və psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi metodlarının seçimi.

4. Diaqnostik öyrənilmə üsulunun psixodiaqnostik mədəniyyət tələblərinə uyğun olaraq seçilmiş metodikaların köməyi ilə həyata keçməsi.

5. Alınmış nəticələrin təhlili, onların şəxsiyyət və kollektiv haqqında artıq məlum olan məlumatlarla tutuşdurulması, psixi və intellektual inkişafın bu yaş üçün xarakterik olan göstəricilərinin norma ilə müqayisəsi və bunun əsasında alınmış nəticələrin psixoloji və pedaqoji elm baxımından şərh edilməsi, müəllimin şəxsiyyət və ya kollektiv haqqında fikirləri. Təəssüf ki, aydınlaşdırma bu prosesə bəzən subyektiv çalar verir.

6. Diaqnostik yoxlamanın nəticələrinin şagirdlərə, valideynlərə və ya həmin sinifdə çalışan müəllimlərə xəbər verilməsi. Alınmış informasiyanın bildirilməsi öncə məxfi olmalıdır, şəxsiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərməlidir. Müəllim uşağın inkişafını zədələyə biləcək məlumatları ona və valideynlərinə verməməkdə sərbəstdir.

Tərbiyə işinin vacib istiqamətlərindən biri də müəllimin şagirdlərin peşələri şüurlu seçməkdə kömək göstərilməsi ilə bağlıdır. Peşəkarlıq istiqamətləri prosesi yetəri qədər detallaşdırılmalı və ona görə də asanlıqla texnologiləşdirilməlidir.

Sınıf rəhbəri işində diaqnostika

Sınıf rəhbəri işində diaqnostika (sınıfın ayrı-ayrı şagirdlərinin və bütün qrupun tam şəkildə kompleks öyrənilməsi) nisbətən yeni istiqamət – pedaqoji diaqnostikanın bir hissəsidir. Diaqnostik metodikanın köməyi ilə müəllim pedaqoji prosesin vəziyyəti, təhsilin və tərbiyənin keyfiyyəti, məktəblilərin tərbiyəlilik və qavrama səviyyəsi haqqında məlumatlar alır, bu məlumatları nəzərdən keçirir, onları təhlil edir və qiymətləndirir, şagirdlərin və pedaqoji prosesin inkişafını proqnozlaşdırır və düzəlişlər aparır. Diaqnostika nəzəri və tətbiqi cəhətdən növbəti problemləri: nə və hansı metodla öyrənmək, pedaqoji vəziyyəti və şagirdlərin hazırlıq dərəcəsini necə öyrənmək, nəticələri necə təsbit və istifadə etmək yollarını həll edir. Təcrübədə müəllimlər bunu həmişə ediblər, lakin yalnız XX əsrdə elmə əsaslanan pedaqoji diaqnostika, «pedaqoji ölçmə», «pedaqoji kvalimetriya» kimi anlayışlar yaranmışdır.

Pedaqogikaya uyğun olaraq, ölçülər çətin nəzəri və təcrübi problemlər təsəvvürü yaradırlar. Pedaqoji proses və onun nəticələrinin keyfiyyətinin etibarlı qiymətləndirilməsi sistemi bu prosesi daha səmərəli edə bilirdi.

Pedaqoji diaqnostika (təhsil və tərbiyə prosesinin və nəticələrinin öyrənilməsi) öz-özlüyündə yox, pedaqoji sistemdə əks əlaqəni təmin etdiyi üçün vacibdir. O pedaqoji prosesin optimal təşkili üçün vacibdir. Elm onun növbəti funksiyalarını: yoxlama və düzəliş funksiyasını, proqnozlaşdırma funksiyasını, tərbiyəedici funksiyanı qeyd edir.

Birinci, əvvəl də deyildiyi kimi tərbiyə prosesinin məlumatlarından və korrektəsindən ibarətdir; ikincisi, şagirdlərin gələcək inkişafındakı dəyişiklikləri proqnozlaşdırmanı bildirir; üçüncüsü ondan ibarətdir ki, diaqnozlaşdırma prosesində və onunla əlaqədə müəllim şagirdlərə tərbiyəvi təsir göstərmək imkanı qazanır. Məsələ burasındadır ki,

diagnostikanın bir çox məlumatları şagirdlərə bildirilir, onlarla müzakirə edilir və onların təhlili üzrə tərbiyə işi qurulur.

Beləliklə, pedaqoji diagnostika öz işinə görə üç sahəyə bölünür: təhsilin nəticəsi kimi biliklərin qiymətləndirilməsi (şagirdlərin akademik nailiyyətləri); şəxsiyyətin və şagird qrupunun sosial, emosional, mənəvi keyfiyyətləri kimi təhsil və tərbiyənin nəticələri, şəxsiyyətin psixoloji keyfiyyətləri və yenidən qurulması əsasında pedaqoji prosesin nəticələri (sonuncu onu psixodiagnostika ilə yaxınlaşdırır). Başqa sözlə, diaqnozlaşmaya, yəni davamlı öyrənməyə şagirdlərin birlik səviyyəsi, sosial və psixi inkişafın dərəcəsi aiddir, elə bu da təlim-tərbiyə prosesinin üç funksiyasına uyğun gəlir: öyrədən, tərbiyə edən və inkişaf etdirən.

Diaqnostika işində istifadə olunan metodlar

Sınıf rəhbəri işinin texnologiyasında başlıca olaraq sınıf şagirdlərinin sosial və əxlaqi keyfiyyətlərinin öyrənilməsi durur. Tərbiyə işini aparmaq üçün sınıf rəhbəri şagirdləri yaxşı tanımalı, onların inkişafına nəzarət etməli; onların tərbiyə problemlərini görməlidir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bəzi müəllimlər hesab edirlər ki, onlar uşaqları yaxşı tanıyırlar, lakin işin inandırıcı olması üçün daha peşəkar yanaşma üsulu tələb olunur.

Sınıf rəhbəri uşağın özünü, onun ailəsini, ətrafını və sınıf kollektivini öyrənməlidir. Diagnostikanın mahiyyətinə növbəti məsələləri aid etmək olar: şagird və onun ailəsi haqqında demoqrafik məlumatları; uşaq sağlamlığı və fiziki inkişafı haqqında məlumatları; idraki bacarıqları (diqqəti, yaddaşı, təsəvvürü, təfəkkür xüsusiyyətlərini); emosional və iradi tələbatın sübut dairəsini; şəxsiyyətin istiqamətliliyini (maraqları, münasibətləri, dəyərləri); nəhayət, şagirdin davranışını, hərəkətlərini. Sonra sınıf rəhbəri sinfi tam kollektiv olaraq (sınıfdə qarşılıqlı münasibətlər, birləşmə, ictimai fikir, dəyərlərin birliyi və s.) öyrənir.

Şagirdləri və sinfi bir vəhdət halında necə öyrənmək olar? Bunun üçün elm sınıf rəhbərinə diagnostik metodların böyük seçimini təklif edir. Amma ona asan, çətin olmayan, şagirdlər üçün maraqlı və eyni zamanda etibarlı olan metodika lazımdır.

Diaqnostikanın təcrübədə istifadə üçün daha əlverişli olan metodlarını nümunə gətirəcəyik.

Müşahidə müəllim üçün daha əlverişlidir, çünki şagird haqqında daha çox məlumat əldə etməyə imkan verir. Bu baxımdan pedaqoji müşahidə diaqnostik vasitə içində ən birinci və əsas yer tutur. Hətta çətin tərbiyə olunan uşaqlarla aparılan işdə də pedaqoji müşahidə üstünlük təşkil edir. Bunun bir neçə səbəbi var:

- birincisi, pedaqoji müşahidə uşağın həyat fəaliyyətində təbii şəraiti nəzərə alır;
- ikincisi, pedaqoji müşahidə diaqnostikanın gizli formasıdır, bu zaman uşaq bir obyekt kimi pedaqoji yoxlamaya məruz qaldığını hiss etmir və bilmir;
- üçüncüsü, pedaqoji müşahidə uşağın həyata münasibətlərinin bütün sahələrini birdəfəyə əhatə etməyə şərait yaradır;
- dördüncüsü, müşahidələr bu və ya digər münasibətin üzə çıxması üçün müxtəlif situasiyalar təklif edir;
- beşincisi, pedaqoji müşahidə dəyişən münasibətlərin dinamikasını laboratoriya metodlarından fərqli olaraq əks etdirir.

Təcrübədə müəllimlərin çətin tərbiyə olunan uşaqlarla apardıqları işdə əsas səhvləri onların davranışına peşəkarcasına diqqət yetirmələridir. Əslində diaqnostikada davranış münasibətin praktik cəhətdən bildirmə formasından başqa bir şey deyildir. Müəllim həmişə pis davranışı qeyd edərək, söylərini bu hərəkətin düzəldilməsinə yönəldir, münasibətin başqa yaranma formalarını düzəlişsiz və inkişafsız qoyur.

Münasibətin yaranmasının bütün formaları real münasibət göstəriciləri sayılar, bir şərtlə ki, onlar pedaqoji müşahidəyə aid olsun. Bunlar aşağıdakılardır:

- nitq göstəriciləri: «nə dedi?, necə dedi?»;
- mimika göstəriciləri: «necə görünürdü?, necə baxdı?»;
- praktik göstəricilər: «bu zaman özünü necə hiss etdi?»;
- reaksiya vermə davranış göstəriciləri: «nə etdi?»;

-xarici görünüşü: «xarici görünüşü (gigiyenası, estetikası, qaməti, duruşu, plastikası) necədir?».

Pedaqoji müşahidə zamanı uşaqların təbii həyat şəraitinin məqsədli qavrayışı, yaşadığı münasibətlərin çoxsaylı göstəriciləri təhlil və qeyd edilir. Təcrübəli pedaqoqlar yaxşı bilirlər ki, göstəricilər aldadıcı da ola bilər. Xüsusilə yeniyetmə tez-tez qeyri-adekvat addımlar atanda, intensiv inkişaf edən özünüdərk prosesi onun diqqətini bir şeyə cəlb edir ki, o da özünün diqqət obyektində olduğunu hiss edəndə onu bir şey narahat edir: görəsən ətrafdakıların qavrayışı necədir? Diqqətini yayındırmaq üçün bəzən o, biganəlik, kobudluq, abırsızlıq pərdəsi altında gizlənir.

Davranışın xarici göstəricilərini əsaslı əlamətlər kimi qəbul etmək təhlükəlidir. Validlikdə pedaqoq sosial və psixoloji yeniləşmənin tərbiyəlilik xarakteristikasının təsnifatında yanılır.

Təsəvvür edək ki, uşaqlar sözə baxan, nəzakətli, səliqəli, hər şeyi yerinə yetirəndir. Belə müsbət göstəricilər insanı sevindirməyə bilməz. Amma bu xarakterlərin qaynaqları haqqında (müsbət göstəricilər mənfi göstəricilərlə necə əvəz olunur) düşünməyə dəyər. Ola bilər ki, müəllimdən və onun cəzalarından qorxan uşaqda da müsbət davranış xüsusiyyətləri yaransın. Həm də belə göstəricilərin əsasında müəllimə maraq və hörmət durur.

Göstəriciləri qeyd edərkən, pedaqoji müşahidə öz obyektini kimi onları deyil, tərbiyəlilik əlamətlərini nəzərə alır. Göstəricilər uşağın iradəsindən və şüurundan asılı olmayaraq, onun obyektə qarşı real münasibətini əks etdirir. Ətraf mühitə adi və təbii reaksiya verərək, uşaq davranışın xarici görünüşündə müəyyən obyektə münasibətini göstərir. Əgər peşəkar qavrayış belə çoxsaylı əks etməni hiss etsə, o zaman konkret münasibətin reallığını təsdiq etmək olar.

Pedaqoji müşahidənin diqqət mərkəzində həmişə *münasibət obyekti* dayanır, o çoxsaylı göstəricilərin təhlili sayəsində üzə çıxır. Əgər müəllim bilmək istəyirsə ki, uşaq özünü nə üçün pis aparır, bu zaman o, uşağın fiziki və ya psixoloji vəziyyətinin üzə çıxmasından başqa,

uşaqda hansı obyektə qarşı neqativ hərəkətlərin gizləndiyini təyin etməlidir.

Təxmin edək ki, pedaqoji müşahidə uşaqların bir-birinin ünvanına söz atmasını, başqasına qulaq asa bilməməsini, yoldaşının şərhinə gülməyini, zəif və sakit uşaqlara qışqırmasını qeyd edir. Pedaqoji təfəkkürün əldə edə biləcəyi ilkin nəticə insani dəyərlərə qarşı mənfi münasibət oldu.

Münasibət obyektini müəyyən edərkən, müəllim öz təxminində əmin olmalıdır. Bundan sonra diaqnozlaşdırmanın xüsusi metodikalarına keçmək lazımdır.

Təsəvvür edək ki, biz müəllimlər yeniyetmə qızların necə gözəl geyindiylə, oğlanların onlara qarşı diqqətini, həmin oğlanların çətin işlərdən necə yapışdığını və qızların məmnuniyyətlə oğlanlara kömək üçün müraciət etdiyini görürük. Belə olanda biz uşaqlarda sosial-cinsi münasibətin formalaşması qənaətinə gələ bilərik, lakin bununla biz öz fikrimizin həqiqiliyinə əmin ola bilmərik. Ona görə də işləyərkən mülahizənin düzgünlüyünü yoxlamaq üçün diaqnostikaya müraciət edilir.

Bu prosesdə hərəkətin istiqaməti belə ola bilər:

müşahidə – təhlil – obyekt – diaqnostika

Müşahidə zamanı müəllim öz təəssüratlarını dəqiqləşdirərkən, uşaqlara belə yarımçıq suallar verir: «Siz istərdinizmi..?», yaxud «Sizin xoşunuza gəlmir..?» və ya «Siz necə fikirləşirsiniz..?». Bəzən bu cür dəqiqləşdirici suallar diaqnostikaya ehtiyacı aradan qaldırır, yəni uşaqlar açıq şəkildə öz meylləri və dəyərləndirdikləri şeylər haqqında məlumat verirlər.

Əgər uşaqlar müəyyən vəziyyətlərdə davranışlarını açıqlaya bilmirlərsə (çətin tərbiyə olunan uşaqlar öz davranışlarını təhlil edə bilmirlər) və müəllim analitik nəticələrin düzgünlüyündən əmin deyilsə, o zaman diaqnostika işçiləri uşaqlara ünvanlanan adi sualları dəyişirlər.

Deyilənləri məktəblilərin tərbiyə təcrübəsindən götürülmüş misalla aydınlaşdırmaq.

Müşahidə prosesində uşaqlar arasındakı qarşılıqlı münasibətdən razı qalmayan müəllim bu nəticəyə gəlir ki, belə narazı münasibətlərin

əsası onlarda mənliyin formalaşmasındandır. Uşaqlara seçim cavablı test təqdim olunur. Mətnin hissələrindən biri belədir: «Siz növbətçisiniz, döşəməni süpürərkən pul tapırsınız. Nə edərdiniz?» Seçim üçün cavablar:

- 1) əgər tapmışamsa, demək mənimdir;
- 2) səhər soruşaram görüm kim pulunu itirib?;
- 3) bəlkə də özümə götürdüm.

Cavab verən oğlanların 100, qızların isə 70 faizi pulu özlərinə «götürdülər», onların seçim variantı belə idi.

Növbəti sualın: «Kimsə sizinlə təhqiredici sözlə danışanda, özünü necə hiss edirsiniz?» – cavabını nəticəsi belədir: şagirdlərin 56 faizi cavab verir ki, «fikir verməzdim, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur». İndi müəllim öz təxmininə əmin ola bilər ki, əksər uşaqlarda mənfəətlə davranışın yaranması onlarda mənliyin inkişaf etməməsindən irəli gəlir.

Biz yenidən müəllimin diqqətini etik və fəlsəfi problemlərə yönəldirik. Müəllim uşaqlarla aparılan tərbiyəvi iş sisteminə müəyyən diaqnostik üsulları cəlb edərək və onları həyata keçirərək, alınmış nəticəni təhlil edir. Yuxarıda gətirdiyimiz misal bunu açıq şəkildə göstərir ki, pedaqog etik və psixoloji; etik və fəlsəfi dəyərləri maddi dəyərlərdən üstün tutur. Müəllimin digər dünyagörüşü əks etdirən platforması olarsa, o zaman diaqnostik nəticələr başqa şəkildə ola bilər, lakin pedaqoji müşahidələr də dünyəvi prizmadan asılı olaraq dəyişir, onun vasitəsilə də pedaqog şagirdlərin davranışını dərk edir. Beləliklə, alimlər tərbiyə prosesinin əsası kimi pedaqoji texnologiyanın mahiyyətinə pedaqoji müşahidə texnologiyasını da aid etmişlər. Belə müşahidələrin tərkib hissəsi kimi davranış göstəricilərinin qeyd edilməsi, onların təhlilinin aparılması, dəqiqləşdirici suallar və aydınlaşdırıcı diaqnostikalar şübhəsiz ki, tərbiyə işinin məqsədindən və proqramından irəli gəlir. Demək olar ki, şagirdlərlə hər bir əlaqə onları müşahidə etmək imkanı yaradır, lakin peşəkar müşahidə metodik baxımından elmi və ardıcıl aparılmalıdır. Müşahidədə hadisələr, faktların təsvirləri, şagirdlərin davranış xüsusiyyətləri öz əksini tapmalıdır. Tərbiyə metodikası müşa-

hidənin məqsəd və obyektinin təyini (hansı keyfiyyət və xüsusiyyətləri öyrənmək lazımdır) eləcə də nəticələrin uzunömürlülüüyü və təsbit etmə bacarığını da tələb edir. Məsələn, müəllim öz müşahidələrini dərstdə, sinifdən xaric və məkdəbdən kənar işlər zamanı apararaq (müəllim dərsi izah edən zaman; şagird sərbəst inşa yazdığı zaman; sinfin təmizliyi və ya məktəb tədbiri zamanı; səfər zamanı şagirdin davranışını və s.) ayrı-ayrı kartoçkalara qeyd edə bilər. Müşahidə müəllimə şagirdi təbii şəraitdə görmək imkanı yaradır. Sınıf rəhbərinə gündəlik tutmaq və orada müşahidənin qeydləri üçün yer saxlamaq tövsiyə olunur. Vaxtilə öz şagirdləri haqqında qeydlər aparən müşahidə ustaları olmuşdur. Müasir məktəblərdə də elə müəllimlərə rast gəlirsən ki, onların gündəliklərində şagirdlərdən, onların xarakteristikasından, yəni yalnız müşahidədən və söhbətlərdən deyil, həm də bu işlərin təhlilindən danışılır.

Anket və digər sorğu metodları şagirdlərin şəxsi keyfiyyətləri, dəyərləri, münasibətləri, fəaliyyət səbəbləri haqqında müxtəlif məlumatlar verir. Formasına görə anketlər açıq (şagird cavabı sərbəst qeyd edir, öz fikirlərini yazır) və qapalı (verilmiş cavabların arasından uyğun variantı seçmək lazımdır) olur. Açıq suallar aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- sualın dilinin qrammatik cəhətdən düzgün olması;
- sualın kifayət qədər aydın və yığcam olması, çətin sözlərdən istifadə olunmaması;
- sualda kifayət qədər məlumatın olması;
- sualdan nə gözlənilməliyinin aydın olması;
- açıq sualların relevantliq baxımından müəyyənləşdirilə bilən sahəyə – bacarığa aid olması;
- sualın yalnız müvafiq (relevantliq) bacarıq vasitəsilə cavablandırılmağa aid olması;
- sualın aldadıcı olmaması – سوالın mənanı tutmaqla, cavablandırılma bilən olmaması;
- şagirdlərin yaş, bilik və dünyagörüşlərinə müvafiq olması;
- aidiyyatı olmayan məlumatın hesabına artırılmaması.

Açıq suallar aşağıdakı formada təqdim olunmalıdır:

- sual və onun hissələrinin seçilə bilən olması;
- sualların nömrələnməsinin aydın olması;
- işarələrdən qaydalara – ənənəyə uyğun olaraq istifadə olunması;
- şəklin, cədvəlin və s. qrafik cəhətdən düzgün olması;
- şəkillərə, cədvəllərə istinadların düzgün olması.

Bir neçə seçimli (cavab variantlı) sualların üstün cəhətləri:

- məzmunla bağlı nümunələrin daha geniş çeşidli olması;
- balların hesablanması (nisbətən asan olması);
- balların hesablanması obyektiv olması;
- şagirdin vaxtından səmərəli istifadə olunması;
- yazmaq bacarığının tələb olunmaması;
- mexaniki iş hesablanması mümkün olması və s.

Bir neçə cavab variantlı sualların tərkibi aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- aydın sual və ya tapşırığın olması;
- suala cavab vermək üçün yetərli və müvafiq məlumatın olması;
- qrafik cəhətdən sualın düzgün tərtib olunması.

Anket sorğusunun tərtib edilməsi asan iş deyil. Bu müəllimdən həm şagird fəaliyyətinin keyfiyyətinin siyahısını, həm də onun haqqında lazım olan digər məlumatların müəyyənəşdirilməsini tələb edir. Bir sözlə, suallar anlaşıqlı, aydın, uşaqların yaş və bilik səviyyəsinə cavab verən olmalıdır. Onların sayı çox olmamalıdır. Anketləşdirmə asan əldə edilən məlumatların tez toplanmasına şərait yaradır. Anketdən istifadə zamanı sorğunun çatışmazlığı da mümkündür. Belə ki, cavablar həmişə geniş, dəqiq, səmimi olmaya bilər.

Aparılan anket sorğusu göstərdi ki, şagirdlərə həyatı cəhətdən vacib, təcrübə əhəmiyyət kəsb edən suallar maraqlıdır. Birinci cərgədə duran mövzular sübut etdi ki, şagirdlər öncə bunları bilmək istəyirlər: necə oxumaq və necə yaxşı təhsil almaq; necə seçmək; insanlarla münasibəti necə qurmaq lazımdır? Belə bir sorğu aparılmamışdan əvvəl

müəllimə elə gəlirdi ki, bu suallar uşaqları az maraqlandırır. Cavablar məktəblilərin seçim istiqamətini əks etdirdi. Belə məlum oldu ki, şagirdlər yetərinə pragmatik və müasirdirlər.

Müəllim üçün uşaqların istəklərini, idrak maraqlarını vaxtında öyrənmək vacibdir ki, onları işdə tətbiq edə bilsin.

Şagirdləri öyrənmək üçün sorğuya nisbətən daha asan üsul – *söhbətdir*. O, standartlaşdırılmış və sərbəst ola bilər. Birinci halda əvvəlcədən düşünülmüş suallar müəyyən ardıcılıqla verilir ki, asan söhbət alınsın. Sərbəst söhbət daha dəqiq, geniş məlumatların alınması məqsədilə sualların şəklini dəyişməyə şərait yaradır. Amma bu iş müəyyən səriştə tələb edir. Psixoloqlar açıq suallar verməyi tövsiyə edirlər ki, sərbəst, geniş cavablar alına bilsin. Məsələn, açıq sualları belə vermək olar: «Axşamların adətən necə keçir?» Bu sualın əvəzinə qapalı sual belə verilə bilər: «Televizora baxmağı xoşlayırsanmı?». Söhbət də müşahidə kimi məktəbliyi tanımaq üçün daha təbii üsuldur, amma bir çox müəllimlər, xüsusən də işə yeni başlayanlar söhbət aparmağı bacarmırlar. Müəllim şüurlu olaraq müəyyən etməlidir ki, o şagird nə öyrənmək istəyir və bu haqda ondan necə soruşmaq olar.

İnsan mənliliyini alçaldan kobud nəsihətdən qaçmaq lazımdır. Diaqnostik söhbəti tərbiyəvi söhbətlə səhv salmayaraq, baxmayaraq ki, təcrübədə bunlar tez-tez birləşir. Özünü sərbəstlikdə də diqqətli aparan istənilən yaşda olan şagirdə qarşı hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Şagird hiss etməlidir ki, onunla söhbət edən yalnız sözləri və vurğunu eşitmək istəmir, həm də lal işarələrlə də olsa: jestləri, mimikanı, əhval-ruhiyyəni də görmək istəyir. Alınan nəticələri qısa formada qeyd etmək lazımdır.

Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün sənədlərin (kitabxana, tibb kartoçkası) və yaradıcılıq işlərinin (inşalar, şəkillər) təhlilindən istifadə olunmalıdır.

Qrupda qarşılıqlı münasibətlərin yaranması və şəxsi keyfiyyətlərin üzə çıxması üçün həm də sosiometriyalardan istifadə edilməlidir.

Psixoloji diaqnostikada üç növlü psixodiaqnostik metod geniş vüsət almışdır. Şəxsiyyətin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə isti-

qamətlənmə onların əsas xüsusiyyətidir. Testlər etibarlılıq və validlik tələblərinə uyğun gəlməlidir.

Beləliklə, test – standartlaşdırılmış sınaqdır, tədqiqatçını maraqlandıran xüsusiyyəti üzə çıxaran və ölçüb-biçən «cihazdır». Diaqnostika zamanı bir qrup testlər şagirdlərin uğurları və bacarıqları haqqında fikir yürütməyə şərait yaradır. Burada intellekt və şəxsiyyət, xüsusi qabiliyyət və nailiyyət testləri də vardır. Digər qrupda aparılan diaqnostika özünü təsvirə və sual kitabçalarında əksini tapan suallara verilmiş cavablara əsaslanır. Üçüncü qrup isə layihələşmiş metodikalardır.

Buradakı məlumatlar suallara cavab verən şəxsin hərəkətlərinin, davranışının təhlili əsasında yazılır. Testlər mütəxəssislər tərəfindən hazırlanır və bir qayda olaraq, psixoloqlar tərəfindən ekspertizadan keçirilir. Bu yerdə «test» sözü işi tam dəqiq ifadə etmir, çünki təcrübədə çox vaxt layihələşmiş metodikalardan istifadə olunur. Bəzən ona görə istifadə olunmur ki, onlar normaya uyğun istiqamətlənmir və dəqiq məlumatlar vermir. Layihələşmiş testlərin bəzilərindən: tamamlanmış bü-töv cümlələrdən; hekayə, əhvalat metodundan; hansısa hadisənin, situasiyanın aydınlaşdırılmasından; rəsm çəkilməsi, yaxud tamamlanmasından; vəziyyətin öyrənilməsindən sinif rəhbərləri istifadə edə bilər.

Sinif rəhbəri şagirdə bir neçə ifadədən – söz birləşməsindən ibarət olan cümləni tamamlamadığı təklif edir: «Bazar günü gəldi, adəti üzrə bütün ailə ... məşğul oldu» (əksər şagirdlər adətən ailəsində baş verənləri təsvir edir).

Səhnəcik düzəltmək üçün mətn də vermək olar: uşaq məktəbdən gəlir, anası ona yemək verir və soruşur... Yaxud şəxsiyyətin keçirdiyi əhval-ruhiyyənin vəziyyətini də öyrənmək olar. Məsələn, «Ötən həftə mən ... sevindirdi», «Dərsdə ... mənə həmişə maraqlıdır», «Mən sevirməm ki, müəllim ...».

Diaqnostikadan istifadənin təşkili və nəticələrinin təhlili

Təhsil müəssisələrində diaqnostika işləri planlı və sistemli şəkildə aparılmalıdır. Sinif rəhbəri bu işi məktəb psixoloqu ilə əməkdaşlıq edərək görə bilər. Sinfin həm ümumi pedaqoji diaqnostikasını, həm də təhsilənlərin iştirakının şəxsi aspektlərə yönəldilmiş diaqnostikasını

keçirmək tövsiyə olunur. Yaxşı olar ki, əvvəlcədən şagirdləri öyrənmə proqramı hazırlansın.

Diaqnostika ayrı-ayrı şagirdləri və bütün sinfi əhatə etməsinə görə müxtəlif ola bilər. Ölkə məktəbliləri üçün ənənəvi olan mətnli xarakteristika, yaxın keçmişdə əsasən formal, az informasiyalı və diaqnoz tələb etməyən olurdu. Şagirdin şəxsi işində onun müvəffəqiyyətini əks etdirən qiymət cədvəlindən başqa heç nə yox idi. Hazırda təhsil müəssisələrində şagirdlərin inkişafını əks etdirən portfolio, pedaqoji monitoring və qiymətləndirmə keçirməyə şərait yaradan başqa sənədlər işlənilib hazırlanmışdır. Pedaqoji təcrübədə adi sinif jurnalı ilə yanaşı, sinif rəhbərinin jurnalından da istifadə etmək təcrübəsi var.

SİTO qrupunun beynəlxalq məsləhətçisi B.Naçayevanın fikrincə, Makedoniyada sinfin diaqnostik cədvəl – xəritəsi hazırlanır. Bu cədvəldə xanalara hər bir şagird haqqında məlumatlar qısa və kodlaşdırılmış şəkildə qeyd edilir. Bu, onu məzmunlu, məlumatlı, eyni zamanda müzakirə və təhlil üçün rahat edir. Cədvəlin üfüqi vəziyyətində – hər şey bir şagird haqqında; şaquli vəziyyətində – sinfin bir göstəricisi üzrə vəziyyəti haqqında yazılır. Cədvəlin başlanğıcı təxminən belə ola bilər:

<i>Soyadı, adı, atasının adı</i>	<i>Doğulduğu gün, ay, il</i>	<i>Atasının və anasının peşəsi</i>	<i>Ailə tərbiyəsinin növü</i>
<i>Əliyev Kamran ...</i>	<i>19.07.1990</i>	<i>müəllim, həkim</i>	<i>avtoritar</i>

Cədvəldə cəmi 19 şaquli sütun olur. Onlardan 18-ində şagirdin xasiyyətinin parametrləri açıqlanır, sonuncuda isə əsas fərdi tərbiyə məsələlərinin dəqiq ifadəsi öz əksini tapır. Cədvəldə demoqrafik, tibbi, psixoloji və pedaqoji məlumatlara yer verilir. Demoqrafik məlumatlara yuxarıdakı cədvəldə gördüklərimiz aiddir.

Tibbi məlumatlara uşaqların keçirdiyi xəstəliklər, fiziki inkişaf dərəcəsi haqqında olan məlumatlar aid edilir. Psixoloji məlumatlar qrafasında uşağın – qabiliyyətləri, həvəsləri, maraqları, xasiyyətinin əsas cəhətləri (uğur və çatışmazlıqları), xüsusi bacarıqları qeyd olunur. Pedaqoji məlumatlara – müvəffəqiyyəti, davranışı, təhsilə, əməyə mü-

nasibəti, sinifdə vəziyyəti, yoldaşları ilə münasibəti, sosial fəallığı, dərsdənkənar məşğuliyyəti, peşəkarlığı öz əksini tapmalıdır.

Məlumatların alınması üçün metodlar kompleksindən: anket sorğusundan, söhbətdən, sənədlərin və şagird işlərinin təhlilindən, müşahidədən, sosiometrik və layihə metodundan istifadə olunur.

Məlumatlar təhsilənlərin təhsilində, tərbiyəsində və inkişafında olan problemlərin üzə çıxması üçün planın, tərbiyə proqramının hazırlanmasında istifadə olunur. Məlumatların çox hissəsini şagirdlərə bildirmək, müzakirə etmək, onlarla özünüinkişaf, özünütərbiyə üzrə iş aparmaq lazımdır.

Diaqnostik xəritənin digər üzündə şagird haqqında məlumatı necə almaq, onları necə qeyd və istifadə etmək haqqında tövsiyələr vardır. Bunların içərisində ən asan məlumat toplayan üsul sorğudur. Müəllim tədris ilinin əvvəlində şagirdlərə deyir: «Biz bu tədris ilində dərsdən əlavə hansı işlə məşğul olacağımız haqqında düşünməliyik. Ona görə də xahiş edirəm bir vərəq götürün və suallarına cavab yazın». Müəllim elə suallar verməlidir ki, onların cavabı bu sütunlara: 1-3, 7-9, 11, 14, 15, 17, 18-ə uyğun gəlsin.

Qalan məlumatların alınması üçün yuxarıda göstərilən digər üsullardan istifadə olunmalıdır.

Beləliklə, ardıcıl olaraq xarakteristika cədvəlinin doldurulma sırasını təsvir edək.

1 №-li sütunda şagirdin soyadı, adı, atasının adı yazılır. Müəllim oğlan və qızların soyadlarını tərbiyəvi iş zamanı mümkün çətinliklərin yaranmaması üçün tam yazır.

2 №-li sütunda şagirdin yaşı yazılır. Bu, inkişaf və işdə yarana biləcək çatışmazlığa görə yazılır: hüquqi məsuliyyət, doğum şəhadətnaməsinin və ya şəxsiyyət vəsiqəsinin alınması, ad günü tədbirlərinin keçirilməsi (biz müəllimə sütunu genişləndirə biləcəyi istifadə növlərini veririk).

3 №-li sütunda surətdə ananın, məxrəcdə isə atanın peşəsi qeyd edilir. Əgər uşaqlar bunu bilmirlərsə, məlumatlar valideynlərdən alınır.

Onlar müəllimin ailə ilə aparacağı tərbiyəvi iş üçün və valideynlərin sinif şagirdləri ilə işə cəlb edilməsi üçün istifadə olunur.

4 №-li sütunda ailədə tərbiyə növünün: demokratik (daha çox rast gəlinən), avtoritar, səhlənkar (pedaqoji cəhətdən yol verilməyən) təyin edilməsi. Bu haqda məlumatı söhbət və müşahidə prosesində, eyni zamanda ailəni ziyarət edərkən (kənd məktəblərində) almaq olar. Onlar valideynlər və uşaqlarla iş zamanı istifadə olunur.

5 №-li sütunda sağlamlıq durumu göstərilir. Bu barədə valideynlərə həkim məlumat verir, müəllim isə xəstəliyi şifrlə qeyd edir: ƏP – əsəb pozuntusu; GQ – görmə qabiliyyəti; Yad. – yaddaşı və s. Məlumatlar işlərin nizama salınmasında, gündə sağlamlığın qorunmasına yönəldilmiş işin təşkilində və müalicənin aparılmasında istifadə edilir.

6 №-li sütunda şagirdin müvəffəqiyyəti, yəni ayrı-ayrı fənlərdən aldığı qiymətlər göstərilir. Məlumatlar şagirdin fərdi inkişafına dəstək verilməsi, ona lazımı köməyin göstərilməsi üçün istifadə olunur.

7-8 №-li sütunda şagirdə məxsus xarakterik xüsusiyyətlər yazılır. Onları müşahidə prosesində, eləcə də uşaqların özü ilə, valideynləri ilə, başqa müəllimlərlə söhbət zamanı müəyyən etmək olar. Nöqsanlı cəhətləri seçilmiş sərbəst şifrdən istifadə edərək, qeyd etməyi məsləhət görürük. Yadda saxlamaq lazımdır ki, hazırlanmış xəritələr az sayda insan üçün anlaşılıqlı olmalıdır. Onlar məktəblilərin tərbiyəsində, özünü-tərbiyəsində, fərdi işində, özünə müsbət qiymət verməyin formalaşmasında istifadə edilməlidir.

9 №-li sütunda şagirdlərin maraqları, məşğuliyyətləri, xüsusi bacarıqları valideynlərlə, müəllimlərlə aparılan söhbət əsasında yazılmalıdır. Mənfi maraqları şifrləmək lazımdır. Məlumatlardan maraqların və asudə vaxtın təşkili zamanı fərdi işin inkişaf etdirilməsi üçün istifadə etmək olar.

10 №-li sütunda aparılan qeydlər uşaqların olimpiadalarda müvəffəqiyyətlərinə və istedadlarının kəşf edilməsinə həsr olunduğundan onların yaxından tanınmasına kömək edir. Üstün bacarıqlarının istiqamətini mütləq qeyd etmək lazımdır. Məlumatlar istedadlı uşaqların in-

kişafına şəraitin yaradılmasına, peşələrə yönəldilməsinə, subyekt-subyekt münasibətlərinin yaradılması üçün istifadə olunmalıdır.

11 №-li sütunda şagirdin təhsilə münasibəti, şəxsiyyəti və təhsili üçün vacib amillər göstərilməlidir. Bunları müşahidə və söhbət metodu ilə üzə çıxararaq qeyd etmək lazımdır (Məsələn, dərkətmə fəallığı, marağı, məsuliyyət hissi, seçim fəallığı, oxumaq həvəsi). Dərsə marağın yaradılması və bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün lazımdır.

12 №-li sütunda şagirdin ümumi mədəniyyəti, erudisiyası göstərilməlidir. Müşahidə metodu vasitəsilə müəllimlərlə, uşaqların özü ilə söhbət prosesində üzə çıxır. Meyarlar belə yazıla bilər: yüksək, təminədi, orta, aşağı səviyyə. Məlumatlar idrak və oxu maraqlarının, əqli əmək, davranış mədəniyyətinin, estetik mədəniyyətin formalaşması üçün istifadə olunmalıdır.

13 №-li sütunda şagirdin qrupda vəziyyəti, yoldaşları ilə ünsiyyəti, sinifdə qarşılıqlı emosional münasibətləri yazılır. Qeydlər nəticəsində sevilən və rədd edilən liderlər («ulduzlar») üzə çıxır. Yəni uşaqlar sosial cəhətdən fəal və qəbul edilən sinif üzvlərinə və sosial cəhətdən passiv, qəbul edilməyənlərə bölünürlər. Burada məlumatları şifrələmək lazımdır. Məlumatları müşahidənin köməyi ilə almaq və sinfin birləşməsində, fərdin şəxsi keyfiyyətlərinin, ünsiyyət vərdişlərinin formalaşmasında istifadə etmək mümkündür.

14 №-li sütunda şagirdin rəsmi ictimai təşkilatlara, qeyri-formal qruplara, məclislərə mənsub olması yazılmalıdır. Bunu söhbətlərdə müşahidə yolu ilə aydınlaşdırmaq və müsbət əlaqələrin inkişafı, sosial cəhətdən bəyənilməyən davranışın neytrallaşdırılması üçün istifadə etmək lazımdır.

15 №-li sütunda şagirdə həmişəlik və ya müvəqqəti tapşırılmış işlər qeyd olunmalıdır. Onlardan sinifdə işlərin təşkili, şagirdlərlə müxtəlif əlaqələrin qurulması, bacarıq və vərdişlərin inkişafı zamanı istifadə olunmalıdır.

16 №-li sütunda şagirdin əmək fəallığı göstərilməlidir. Onun inkişaf səviyyəsini sinif rəhbəri müşahidənin, söhbətin köməyi ilə aşkar edərək belə qeyd etməlidir: əməkdə fəaldır: həmişə, tez-tez, hərdən bir,

heç vaxt. Məlumatlardan şagirdlə aparılan fərdi tərbiyə işində istifadə etmək olar.

17 №-li sütunda şagirdin hansısa sahəyə-peşəyə aid olan maraq və meylləri qeyd edilməlidir. Onlar söhbət və xüsusi metodların köməyi ilə aşkarlanmalı, bu məlumatlar isə peşə seçməyə kömək işində istifadə olunmalıdır.

18 №-li sütunda şagirdlərin məktəbdənkənar məşğələləri haqqında məlumatlar verilməlidir. Onlar uşaqlarla qrup halında və fərdi tərbiyə işlərinin təşkili zamanı nəzərə alınmalıdır.

19 №-li sütunda şagird haqqında tərbiyəvi tapşırıqlarda üstünlük təşkil edən başlıca fərdi nəticələr nəzərə alınaraq, diaqnostik xəritədə xətti (üfüqi) və düzüst əks olunmuş ifadənin tapılıb yazılması. Məsələn, ünsiyyət vərdişlərinin inkişafına kömək etmək; özünüqiyətləndirmənin artmasına çalışmaq, yaxud əksinə, özünə qarşı tənqidi münasibət formalaşdırmaq və s. göstərilməlidir.

Yeni variantda müəllim tərəfindən şagirdlər haqqında məlumatların toplanması və onların təşkili formaları hazırlana bilər. Bizim təşkil etdiyimiz xəritənin əvvəlcə kompüter variantını hazırlamaq məqsəddəuyğundur, çünki «kağız» xəritədə dəyişikliklər etmək asandır. Bu, «Microsoft Excel» cədvəlində olduğu kimidir. Əlbəttə, yadda saxlamaq lazımdır ki, məlumatların bir hissəsini şagirdlər və valideynlər bilməlidir. Xarici ölkələrdə şagirdlər haqqında kompüterli diaqnostikadan geniş istifadə edirlər. Respublikamızda isə bir-iki yeni tip məktəblərdə var. Yaxşı olardı sinif rəhbəri hazır diaqnostik texnologiya və metodikalardan istifadə etsin. Baxmayaraq ki, bir çox şeyi o özü də edə bilər.

Xatırladıq ki, məktəblilərin öyrənilməsi məqsəd yox, təlim-tərbiyə işinin yaxşılaşması üçün vasitədir. Diaqnostik məlumatlar əsasında sinif rəhbəri şagirdlərin tərbiyəsini qiymətləndirir və onların gələcək inkişafındakı mümkün problemləri qısaca qeyd edir. Sinif rəhbəri şagirdlərinin gələcək tərbiyə məsələlərini diaqnostik məlumatlar əsasında təyin etməyi bacarmalıdır. Burada problem dedikdə, məktəblilərin inkişafında, tərbiyəsində olan hər hansı çatışmazlığı, məsələ dedikdə isə şagirdin və ya qrupun arzulanan vəziyyətinin keyfiyyətli dəyişkən-

liyinin təsviri nəzərdə tutulur. Pedaqogikada bu xüsusi pedaqoji məsələ adlanır. Belə məsələlərdən biri qarşılıqlı subyekt-subyekt münasibətləri vərdişlərinin formalaşdırılmasıdır. Tərbiyə texnologiyası tələb edir ki, məsələ diaqnostik məlumatlar əsasında, şagirdin davranışını təsvir edərək açıqlansın. Bu halda o, təxminən belə olmalıdır: şagird özünü tanıyır, öz məni haqqında məlumatı var, başqasını başa düşməyi və hörmət etməyi bacarır və s.

Sinfin diaqnostik xəritəsi aşağıda göstərilən alqoritmə uyğun qurularsa, problemi obyektiv şəkildə üzə çıxarmağa və məsələnin həlli yollarını tapmağa kömək edər:

Xəritənin doldurulması və istifadə edilməsi haqqında təlimat.

<i>Nö</i>	<i>Məlumatın məzmunu</i>	<i>Qəbul edilən üsul</i>	<i>Qeyd forması</i>	<i>Sınıf rəhbəri işinin məqsəd və vəzifələri</i>
1.	<i>Şagirdin soyadı, adı, atasının adı</i>	<i>yazılı sorğu</i>	<i>əlifba sırası ilə (qızlar və oğlanları ayrıca) yazmaq</i>	<i>Müxtəlif cinsli məktəblinin göstəricilərinin müqayisəsi üçün tərbiyə işinin qruplarla təşkili</i>
2.	<i>Doğulduğu tarix (gün, ay, il)</i>	<i>yazılı sorğu</i>	<i>rəqəmlə göstərmək</i>	<i>İnkişafında olan çatışmazlığın hesabı, yaşla əlaqədar işlər, hüquqi cavabdehlik (pasportlara əsaslanmaq)</i>
3.	<i>Ananın və atanın peşəsi</i>	<i>yazılı sorğu</i>	<i>anası, ya atasının qeyd olunması</i>	<i>Validəylərlə və şagirdlərlə aparılan tərbiyə işlərində istifadə etmək</i>
4.	<i>Ailə tərbiyəsinin tipi</i>	<i>validəylərlə söhbət, müsahibə, ailələrə gediş</i>	A - demokratik, B - avtoritar, C -liberal	<i>Validəylərlə məsləhətləşmələrdə, onlarla aparılan işlərdə istifadə olunmalı</i>
5.	<i>Sağlamlıq durumu</i>	<i>həkimlə, valideynlə söhbət, sağlamlıq kağızının doldurulması</i>	şifr: ə.p. - əsəb pozuntusu gö. - görməsi ü. - ürəyi yad. - yaddaşı nk. - normadan kənara çıxma	<i>Tədris yükünün tənzimlənməsi, gün rejiminin təşkili, sağlamlığının qorunması, müalicəsinin təşkili</i>

6.	<i>Dərslərdə müvəffəqiyyəti</i>	<i>məktəblinin təhsilinin jurnal və məktəbli kitabçası əsasında təhlili</i>	şagirdlərin üstün cəhətlərinin qeyd edilməsi	<i>Şagirdin inkişafına göstərilən kömək, fərdi işlərin təşkili</i>
7.	<i>Şagirdin əsas müsbət xarakterik xüsusiyyətləri</i>	<i>özünüqiymətləndirmə, müəllimlə söhbət</i>	söhbət, müsahibə	<i>Tərbiyəvi işin təşkili, uşaqların özünütərbiyəsinin və özünüqiymətləndirməsinin yüksəldilməsi</i>
8.	<i>Şagirdlərin xarakterində əsas çatışmazlıqlar</i>	<i>özünüqiymətləndirmə, müsahibə</i>	əsassız işlərin şifri	<i>Özünütərbiyədə fərdi işə kömək</i>
9.	<i>Həvəsi, marağı, xüsusi qabiliyyəti</i>	<i>müşahidə, müsahibə, valideynin və müəllimin fikri (rəyi)</i>	mənfi işlərə meylinin şifri	<i>Maraqların inkişafı və fərdi tərbiyə işinin təşkili üçün</i>
10.	<i>Bacarığının təkmilləşdirilməsi</i>	<i>olimpiadalar da və dərslərdə müəllimin müşahidələri</i>	qabiliyyətin yəzılı istiqamətləndirilməsi	<i>İstedadlı uşaqların inkişafı üçün şəraitin yaradılması, məktəblilərin qarşılıqlı fəaliyyətinin zənginləşdirilməsi</i>
11.	<i>Oxumaqla əlaqəsi, təlim motivi</i>	<i>müşahidə, valideynin və müəllimin rəyi</i>	şifahi: marağı, fəallığı, uzun müddətli hiss etməsi, oxunu istəməsi	<i>Dərketmə maraqlarının formalaşdırılması, qabiliyyətlərin inkişafı, təhsilin fəallaşdırılması</i>
12.	<i>Ümumi mədəniyyəti, erudisiyası</i>	<i>müşahidə və müəllimin rəyi</i>	səviyyəsi: yüksək, təminedic, orta, aşağı səviyyə	<i>Dərketmə maraqlarının formalaşdırılması, əqli əmək və davranış mədəniyyəti, şagirdlərlə fərdi işlər</i>
13.	<i>Kollektivdə yoldaşlıq əlaqəsinin vəziyyəti</i>	<i>müşahidə, müəllimin rəyi, sosiometriya</i>	özbaşına: liderliyi, fəallığı, özünü üstün tutması, rədd etməsi, qəbul edilməməsi	<i>Daxili qruplarla münasibətin inkişafı, kollektivin, uşaqların müsbət keyfiyyətləri, aralarındakı qarşılıqlı əlaqə, fərdi problemlərin həlli, şagirdlərin ünsiyyəti</i>

14.	<i>Rəsmi ictimai təşkilatlarla formal və qeyri-formal əlaqəsi</i>	yazılı sorğu, müsahibə, müşahidə	sərbəst hərəkətin yazılması	<i>Tərbiyəvi tapşırıqların təyin edilməsi, sosial fəallığın inkişafa, fərdi inkişafa göstərilən kömək</i>
15.	<i>Tapşırığın yerinə yetirilməsi</i>	yazılı sorğu	şifahi cavablar	<i>Təlim «yükünün» bölgüsü, təcrübənin inkişafı, fəaliyyətdə tərbiyə</i>
16.	<i>Əmək fəallığı, fəallığın çətinliyi</i>	müşahidə, müəllimin rəyi	f - fəaldır fz - fəallığı zəifdir fd - fəal deyil	<i>Sosial təcrübənin inkişafı üçün dərsləndirən işlərin təşkili</i>
17.	Peşə (maraq və meyili)	valideynlərin və şagirdlərin sorğusu	şifahi cavablar	<i>Peşəseçmə fəaliyyətinə kömək üçün profilli işlər</i>
18.	Məktəbdən-kənar məşğələlər	valideynlərin və şagirdlərin sorğusu	sözlük, şifahi cavablar	<i>Uşaqlarla fərdi və qrup halında aparılan tərbiyə işlərində istifadə</i>
19.	<i>Tərbiyəvi tapşırıqlarda üstünlük təşkil edən başlıca fərdi nəticələr nəzərə alınaraq diaqnostik xəritədə xətti (üfüqi) və dürişt ifadə edilməmiş ifadənin tapılması.</i>			

1. Tərbiyə göstəricilərini tipik xüsusiyyətlərə, ayrı-ayrı parametrlərə görə aşkar etmək və onları əxlaq və digər normaların tələbi baxımından qiymətləndirmək.

2. Şagird xasiyyətinin müxtəlif parametrləri arasındakı əlaqəni bu və ya digər çatışmazlığın səbəbini anlamaq üçün aşkar etmək. Məsələn, təhsil motivləri və müvəffəqiyyət arasındakı əlaqə.

3. Xüsusi pedaqoji məsələləri qısaca qeyd etmək. Məsələn, ünsiyyət vərdişləri: özünə və başqasına hörmətlə yanaşmaq; idraki işə, təhsilə marağı artırmaq.

Məsələləri tərbiyənin ümumi məqsədləri və mahiyyətinə görə dəqiqləşdirərək, diaqnostik təlimatları, sənədləri, metodiki tövsiyələri nəzərə alaraq həll etmək olar.

I-II siniflər

Şəxsiyyətin qəbul edilmiş xüsusiyyətləri (təxmini)

Qiymətləndirilmənin meyarları və göstəriciləri	Özünü valideynlə birgə qiymətləndirmə	Müəllim qiymətləndirir	Yekun qiymət
1. Biliyə maraq * oxumaq mənim üçün maraqlıdır * xeyalları sevirəm * mənə bilmədiyim suallara cavab axtarmaq maraqlıdır * ev tapşırıqlarını yerinə yetirmək xoşuma gəlir * yaxşı qiymət almağa çalışıram			
2. İşgüzarlıq * dərstdə çalışqanam * diqqətliyəm * başqalarına kömək etməyi sevirəm və özümə də kömək lazım olanda onlara üz tuturam * ev işlərində valideynlərimə kömək etməkdən xoşum gəlir * məktəbdə növbətçilik etməkdən xoşum gəlir			
3. Təbiətə qayğılı münasibət * torpağı becərməyi xoşlayıram * bitkilərə qulluq etməyi sevirəm * heyvanlara xidmət etmək istədim * təbiəti öyrənməyi xoşlayıram			
4. Mənim məktəbə münasibətim * şagirdlərə aid tapşırıqları yerinə yetirirəm * insanlarla münasibətdə mehribanam * sinfin və məktəbin işlərində iştirak edirəm			
5. Gözəllik mənim həyatımda * işlərimdə səliqəliyəm * geyimimdə səliqəliyəm * ətrafımdakı bütün gözəllikləri sevirəm * insanlarla ünsiyyətdə nəzakətliyəm			
6. Mən özümə necə münasibət bəsləyirəm * özümü idarə edirəm * sanitariya-qiyayenik qaydaları yerinə yetirirəm * pis adətlərim yoxdur.			

Yekun 5 ballı sistemlə qiymətləndirilir

Hər meyar üzrə bir orta riyazi qiymət çıxarılır. Yekunda hər şagirdin 6 qiyməti olur.

5 - həmişə

4 - tez-tez

3 - az-az

2 - heç vaxt

1 - mənim başqa mövqeyim var.

Sonra 6 qiymət üst-üstə gəlinir və 6-ya bölünür. Tərbiyə səviyyəsinin şərti qiyməti həmin bu orta bal sayılır.

Orta bal

5-4,5 – yüksək səviyyə

4,4 - 4 – yaxşı səviyyə

3,9 - 2,9 – orta səviyyə

2,8 - 2 – aşağı səviyyə

I-II sinif müəllimlərinə tərbiyə səviyyəsinin təyin edilməsi

_____ sinif şagirdlərinin göstəricilərinin ümumi vərəqi

<i>Nö</i>	<i>Adı, soyadı</i>	<i>Biliyə marağı</i>	<i>İşgüzarlığı</i>	<i>Tabiatə qayğıkeş münasibəti</i>	<i>Məktəbə münasibəti</i>	<i>Gözəllik həyatında</i>	<i>Özünə münasibəti</i>	<i>Orta bal</i>	<i>Tərbiyə səviyyəsi</i>
1.									
2.									

Sinifdə — şagird var.

Onlardan:

tərbiyəsi yüksək səviyyədə (yük.)- nəfər

tərbiyəsi yaxşı səviyyədə (y) - nəfər

tərbiyəsi orta səviyyədə (o) - nəfər

tərbiyəsi aşağı səviyyədə (a) - nəfər

Sinif rəhbəri (imza)

III-IV siniflər

Şəxsiyyətin qəbul edilmiş xüsusiyyətləri (təxmini)

Qiymətləndirilmənin meyarları və göstəriciləri	Özünü valideynlə birgə qiymət- ləndirmə	Müəllim qiymətləndirməsi	Yekun qiymət
1. Biliyə maraq * bilik almağı sevirəm * ev tapşırıqlarını həmişə yerinə yetirirəm * oxumağı sevirəm * bilmədiyim suallara cavab axtarmaq maraqlıdır * yaxşı qiymətlər almağa çalışıram			
2. Mən dərslərimdə çalışqanam * diqqətliyəm * müstəqiləm * başqalarına kömək edirəm və özümə də kömək lazım olanda başqalarına üz tuturam * evdə və məktəbdə özünəqulluqdan xoşum gəlir			
3. Təbiətə münasibət * torpağı qoruyuram * bitkiləri qoruyuram * heyvanları qoruyuram * təbiəti qoruyuram			
4. Mən və məktəb * şagirdlərə aid tapşırıqları yerinə yetirirəm * məktəbdaxili həyatın bütün qanunlarını yerinə yetirirəm * məktəbin və sinfin işlərində iştirak edirəm * insanlarla münasibətdə mehribanam * insanlarda münasibətdə ədalətliyəm			
5. Gözəllik mənim həyatımda * səliqəli və təmizkaram * davranış mədəniyyətinə riayət edirəm * sağlamlığıma fikir verirəm * dərslər və istirahət vaxtını düzgün bölüşdürə bilirəm * pis adətlərim yoxdur			

Yekun 5 ballı sistemlə qiymətləndirilir.

Hər meyar üzrə bir orta riyazi qiymət çıxarılır. Yekunda hər şagirdin 5 qiyməti olur.

5 - həmişə

4 - tez-tez

3 - az-az

2 - heç vaxt

1 - başqa mövqeyim var.

Sonra 5 qiymət üst-üstə gəlinir və 5-ə bölünür. Tərbiyə səviyyəsinin şərti qiyməti həmin bu orta bal sayılır.

Orta bal

5 - 4,5 – yüksək səviyyə (yük.)

4,4 - 4 – yaxşı səviyyə (y)

3,9 - 2,9 – orta səviyyə (o)

2,8 - 2 – aşağı səviyyə (a)

III-IV sinif müəllimlərinə tərbiyə səviyyəsinin təyin edilməsi üçün
 _____ *sinif şagirdlərinin ümumi göstəriciləri*

<i>Nö</i>	<i>Adı, soyadı</i>	<i>Biliyə marağı</i>	<i>İşgüzarlığı</i>	<i>Təbiətə münasibət</i>	<i>Mən və məktəb</i>	<i>Gözlilik mənim həyatında</i>	<i>Orta bal</i>	<i>Tərbiyə səviyyəsi</i>
1.								

Sinifdə — şagird var

Onlardan

tərbiyəsi yüksək səviyyədədir (yük.) - nəfər

tərbiyəsi yaxşı səviyyədədir (y) - nəfər

tərbiyəsi orta səviyyədədir (o) - nəfər

tərbiyəsi aşağı səviyyədədir (a) - nəfər

V-IX sinif şagirdlərinin tərbiyə səviyyəsinin öyrənilməsinin diaqnostik proqramı

Münasibət	Tərbiyə göstəriciləri	Tərbiyə əlamətlərinin təzahürü			
		Aydın təzahür	Təzahür edir	Zəif təzahür	Təzahür etmir
CƏMIYYƏTDƏ	Vəzifə borcu və məsuliyyəti	İctimai tapşırıqları həvəslə, məsuliyyətlə yerinə yetirir, digərlərindən də bu cür, münasibət tələb edir	İctimai tapşırıqları həvəslə, məsuliyyətlə yerinə yetirir, ancaq digərlərindən bunu tələb etmir	İctimai tapşırıqları yalnız müəllimləri və yoldaşlarının nəzarəti altında olmaq şərti ilə həvəs-siz yerinə yetirir	İctimai tapşırıqlardan boyun qaçırır, məsuliyyətsizdir
	Ehtiyatlılıq	Məktəbin əmlakını qoruyur, digərlərini də buna dəvət edir.	Özü qayğıkeşdir, ancaq yoldaşlarının da qayğıkeş olub-olmadığı ilə maraqlanmır	Müəllimləri, böyük yoldaşları tərəfindən nəzarət hiss edəndə qayğıkeşlik göstərir	Qayğıkeş deyil, məktəbin əmlaklarına zərər vurur və ancaq onu təkidlə tələblərdən sonra bərpa edir
ƏMƏKDƏ	İntizamlılıq	Özünü nümunəvi aparır, məktəbdə, küçədə, evdə davranış qaydalarına riayət edir, digərlərindən bu keyfiyyətləri tələb edir.	Nəzarətin mövcudluğundan asılı olmayaraq özünü yaxşı aparır, ancaq digərlərindən yaxşı davranış tələb etmir.	Böyüklərin və yaxşı yoldaşlarının nəzarəti və tələbkərligi şərti ilə davranış qaydalarına riayət edir.	Müəllim və yoldaşlarının tələbkərliginin mövcudluğuna baxmayaraq intizamı pozur, xarici təsirlərə zəif reaksiya verir

ƏMƏKDƏ	Ehtiyatlılıq	Məktəbin əmlakını qoruyur, digərlərini də buna dəvət edir.	Özü qayğıkeşdir, ancaq yoldaşlarının da qayğıkeş olub-olmadığı ilə maraqlanmır	Müəllimləri, böyük yoldaşları tərəfindən nəzarət hiss edəndə qayğıkeşlik göstərir	Qayğıkeş deyil, məktəbin əmlaklarına zərər vurur və ancaq onu təkidlə tələblərdən sonra bərpa edir
	İntizamlılıq	Özünü nümunəvi aparır, məktəbdə, küçədə, evdə davranış qaydalarına riayət edir, digərlərindən bu keyfiyyətləri tələb edir.	Nəzarətin mövcudluğundan asılı olmayaraq özünü yaxşı aparır, ancaq digərlərindən yaxşı davranış tələb etmir.	Böyüklərin və yaxşı yoldaşlarının nəzarəti və tələbkərliliyi şərti ilə davranış qaydalarına riayət edir.	Müəllim və yoldaşlarının tələbkərliliyinin mövcudluğuna baxmayaraq intizamı pozur, xarici təsirlərə zəif reaksiya verir
	Oxumağa məsuliyyətli yanaşma	Var gücü ilə oxuyur, biliyə maraq göstərir, əməksevər və çalışqandır, təhsildə yaxşı nəticələrə nail olur, özü yoldaşlarına həvəslə kömək edir.	Var gücü ilə oxuyur, biliyə maraq göstərir, özü yaxşı oxuyur, yalnız dostlarına tapşırıq və yaxud xahiş ediləndən sonra kömək edirlər.	Var gücü ilə oxumur, özü oxumağa maraq göstərmir, həmişə nəzarət tələb edir, yoldaşlarının oxumağına laqeyiddir.	Nəzarətə baxmayaraq, oxumağa və çalışmağa maraq göstərmir, pis oxuyur.
	İtimai-faydalı əməyə münasibət (əməksevərlik)	İtimai əməyin dəyərini başa düşür, ona maraq göstərir, özünəqulluğa və əmə-	İtimai əməyin dəyərini başa düşür, özü əməyə maraqla və vicdanla yanaşır, ancaq	Müəllimlərin və yoldaşlarının təkidləri və nəzarəti ilə işləyir.	Əməyi sevmir, hətta təkidlər və nəzarət olanda belə boyun qaçırmamağa can atır.

		yin başqa növlərinə vicdanla yanaşır, başqalarının əməyini bacarıqla təşkil edir.	başqalarının ictimai-faydalı əməyini təşkil etmir və həvəsləndirmir.		
İNSANLARA QAYĞI	Kollektivçilik və yoldaşlıq	Ünsiyyətli-dir, kollektivin maraqlarına hörmət edir, yoldaşlarının xahişlərinə özü həvəslə cavab verir və kollektivin xeyirli işlərini təşkil edir.	Ünsiyyətli-dir, kollektivin maraqları ilə hesablaşır, həvəslə tapşırıqları yerinə yetirir, ancaq özü xeyirli işləri təşkil etmir.	Çox da ünsiyyətli deyil, yoldaşlarının xahişlərinə cavab vermir, yalnız kollektivin işlərində həvəssiz iştirak edir.	Ünsiyyətli deyil, egoistdir.
	Mehribanlıq və xeyirxahlıq	Mehribandır, qayğıkeşdir, hamıya həvəslə kömək edir, ehtiyacı olan yoldaşların da yaxşı işlərə həvəs yaradır.	Özü mehribandır, xeyirxahdır, çətin dəqiqələrdə yoldaşlarına həmişə kömək edər, ancaq başqalarını yaxşı işlərə səfərbər etmir.	Əgər müəllimlər və ya kollektiv tapşırırsa, başqalarına kömək edir.	Mehriban deyil, yoldaşları ilə kobuddur.
	Səmimilik və düzlük	Sözündə sadıqdır, müəllimləri və yoldaşları ilə səmimidir, günahlarını könüllü boyuna alır və bunu da baş-	Sözündə sadıqdır, müəllim və yoldaşları ilə səmimidir, günahını etiraf edir, ancaq başqalarından səmi-	Çox vaxt vədini yerinə yetirmir, günahlarını dərhal boyuna almır, yalnız böyük və	Tez-tez səmimi olmur, müəllimləri və yoldaşlarını aldadır.

		qalarından tələb edir.	miyyəti və düzgünlüyü tələb etmir	yoldaşları məzəmmət etdikdən sonra hər səhvini etiraf edir.	
ÖZÜNƏ TƏLƏBKARLIQ	Sadəlik və təvazökarlıq	Sadə və təvazökardır, bu keyfiyyətləri digərində də bəyənir.	Özü sadə və təvazökardır, ancaq onu əhatə edən insanlarda da bu keyfiyyətlərin olub olmadığını ilə maraqlanmır	Böyüklərin və müəllimlərin yanında sadə və təvazökardır	Lovğa və təkəbbürlüdür, yoldaşlarına saymazyana yanaşır.
MƏDƏNİYYƏT SƏVİYYƏSİ	Mədəniyyət səviyyəsi	Çox müəllimədir. Mədəniyyət mərkəzlərinə çox həvəslə baş çəkir. Musiqi və rəsmdən başı çıxır. Həvəslə öz biliklərini yoldaşları ilə bölüşür. Onları mədəni həyata cəlb edir.	Müəllimə etməyi sevir. Mədəni mərkəzlərə çox həvəslə baş çəkir. Musiqiyə və rəsmə maraqlıdır. Bununla ancaq özünə görə maraqlanır. Mədəniyyət təşəkkül tapmış həyata yoldaşlarını cəlb etmir.	Müəllimədir. Mədəni mərkəzlərə baş çəkir. Hər şeydən muzeylərə və sərgilərə gedir, ancaq bunların hamısını böyükələrin, müəllimlərin, valideynlərin məsləhətindən və ya təkidindən sonra edir.	Bədii ədəbiyyatı oxumaq və mədəni mərkəzlərə baş çəkmək istəmir. Mədəniyyətə və incəsənətə maraqlı deyildir.

V-IX sinif rəhbərlərinin şagirdlərin tərbiyə səviyyəsini öyrənmələri üçün diaqnostikadan ümumi vərəq

<i>Nö</i>	<i>Adı, soyadı</i>	<i>Məsuliyyəti</i>	<i>Ehtiyatlılığı</i>	<i>İntizamlılığı</i>	<i>Dərsə məsuliyyətli münasibəti</i>	<i>Əməyə münasibəti</i>	<i>Kollektivçilik və yol-dəşli</i>	<i>Mehribanlıq və xeyirxahlığı</i>	<i>Səmimiyyəti</i>	<i>Sadəlik və təvazökarlığı</i>	<i>Mədəni səviyyəsi</i>	<i>Tərbiyə səviyyəsi</i>
1.												

Tərbiyə səviyyəsinin təyin edilməsində hər göstəriciyə görə diaqnostik cədvəldən istifadə etmək lazımdır. Qiymət şərti göstərici ilə yazılır.

P – parlaq nəzərə çarpır (5 bal)

Ç – nəzərə çarpır (4 bal)

ZÇ – zəif nəzərə çarpır (3 bal)

NÇ – nəzərə çarpmır (2 bal)

Yekun qiymət orta riyazi olur (alınan ballar 11-ə bölünür)

5 - 4,5 bal – yüksək səviyyə

4,5 - 3,9 bal – yaxşı səviyyə

3,8 - 2,9 bal – orta səviyyə

2,8 - 2 bal – aşağı səviyyə

Sinifdə – uşaq var.

Onlardan

yüksək səviyyəlidir - nəfər

yaxşı səviyyəlidir - nəfər

orta səviyyəlidir - nəfər

aşağı səviyyəlidir - nəfər

Sinif rəhbəri (imza)

V-IX sinif şagirdlərinin özünütəkmilləşdirməsində şəxsiyyətin xüsusiyyətlərini əks etdirən cədvəl

Qiymətləndirilmənin meyarları və göstəriciləri	Özünü valideynlərimlə birgə qiymətləndirirəm	Müəllim qiymətləndirir	Yekun qiymət
1. Erudisiya (hər hansı sahədə dərin bilik, geniş məlumat) * biliyin dərinliyi və möhkəmliyi * nitq mədəniyyəti * mülahizələrin sübut edilməsi və əsaslandırılması * zəkalıq * əlavə mənbələrdən istifadə			
2. Əməyə münasibət * çalışqanlıq və vicdanlılıq * sərbəstlik * diqqətlilik * özünəxidmətə adət			
3. Mən və təbiət * torpağa bağlılıq * bitkilərə qulluq * heyvanlara diqqətlilik * gündəlik həyat fəaliyyətində təbiətə qayğı və təbiətə kömək			
4. Mən və cəmiyyət * daxili nizam-intizam qaydalarının yerinə yetirilməsi * nizam-intizam hərəkətlərinin şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilməsi * insanların birlikdə yaşama qaydalarına və normalarına riayət etməsi * mərhəmət qəddarlığın əksidir * sinfin və məktəbin həyatında iştirak			
5. Estetik duyum (gözəlliyə münasibət) * səliqə-səhman * estetikanın həyat fəaliyyətinə çevrilməsi * həyatda gözəlliyi duymaq bacarığı * mədəni mərkəzlərə yürüşlər			
6. Mən (özümə münasibət) * özümü, öz davranışımı idarə edirəm * öz vaxtımı təşkil edə bilirəm * şəxsi gigiyena qaydalarını yerinə yetirirəm * sağlamlığımı haqqında düşünürəm * pis adətlərim yoxdur			

Yekun qiymət 5 ballı meyar əsasında çıxarılır.

5 - həmişə	Hər keyfiyyətə (meyara) görə bir
4 - tez-tez	orta riyazi qiymət çıxarılır.
3 - hərdən	Yekunda hər şagirdin qiymətlən-
2 - heç vaxt	dirmədə verilən meyarlara uyğun
1 - başqa mövqeyim var	olaraq 6 qiyməti olur

Sonra həmin 6 qiymət üst-üstə toplanır və 6-ya bölünür. Bu orta ball tərbiyə səviyyəsinin şərti təyindir.

Orta bal

5 - 4,5 – yüksək səviyyə (yük.)

4,4 - 4 – yaxşı səviyyə (y)

3,9 - 2,9 – orta səviyyə (o)

2,8 - 2 – aşağı səviyyə (a)

VI-IX sinif rəhbərlərinə _____ sinif şagirdlərinin şəxsiyyətin keyfiyyət qiymətlərinin ümumi vərəqi

<i>Nö</i>	<i>Adı, soyadı</i>	<i>Erudisiyası</i>	<i>Əməyə münasibət</i>	<i>Mən və cəmiyyət</i>	<i>Mən və təbiət</i>	<i>Estetik duyumu</i>	<i>Mən və özümə münasibət</i>	<i>Orta bal</i>	<i>Tərbiyə səviyyəsi</i>
1.									
2.									

Sinifdə – uşaq var

Onlardan

tərbiyəsi yüksək səviyyədədir - nəfər

tərbiyəsi yaxşı səviyyədədir - nəfər

tərbiyəsi orta səviyyədədir - nəfər

tərbiyəsi aşağı səviyyədədir - nəfər

Sinif rəhbəri (imza)

X-XI sinif rəhbərlərinə ____ şagirdlərin tərbiyə səviyyəsinin öyrənilməsinin diaqnostik proqramı

Tərbiyənin göstəriciləri	Tərbiyə səviyyəsinin müxtəlif təzahürləri			
	4 - yüksək	3 - orta	2 - aşağı	1 - çox aşağı
İnsanpərvərlik	İnsanlara pis münasibətin, kobudluğun qarşısını almağa çalışır, ətrafdakılara qayğı göstərir.	Ətrafdakılara qayğı göstərir, faydalı əmək tədbirlərində iştirak edir, lakin başqalarının kobudluğunun qarşısını almır.	Müəllimlərin və yaxud kollektivin tapşırığı ilə ətrafdakılara və yoldaşlarına kömək edir.	Qərəzlidir, kobuddur.
Biliyə həvəs	Biliyin fərdi və ictimai dəyərini başa düşür, yaxşı oxuyur, məktəbdə və sinifdə idraki fəaliyyətdə yoldaşlarına həvəslə kömək edir.	Biliyin fərdi və ictimai dəyərini başa düşür, var gücü ilə oxuyur, məktəbdə və sinifdə idraki fəaliyyətdə iştirak edir.	Biliyin dəyərini başa düşür, idraki fəaliyyətdə yalnız tapşırıqla və nəzarət altında iştirak edir.	Pis oxuyur. Biliyə maraq göstərmir.
Əməksevərlik	Əməyin fərdi və ictimai dəyərini başa düşür, əməkdə yaradıcılıq göstərir, məktəbdə və ondan kənarda ictimai-faydalı əməyi təşkil edir.	Əməyin fərdi və ictimai dəyərini başa düşür, əməkdə icraçıdır, məktəbdə və ondan kənarda təşkil olunmuş əmək tədbirlərində iştirak edir.	Böyükklərin və yoldaşlarının təkid və nəzarəti altında çalışır.	<i>Təkidlərə baxmayaraq işləməyi sevmir, əməkdən yayınır.</i>

Müəyyən məqsədə nail olmaq	Kim və necə olacağını dərk edir, seçdiyi peşəyə aid bilikləri almağa çalışır.	Kim olacağını dərk edir, ancaq seçilmiş peşə yönümlü işdə heç nə etmir.	Kim olacağını dəqiq bilmir. Peşə seçimində yoldaşlarının və ailə üzvlərinin məsləhətinə qulaq asır.	<i>Peşə seçməyib. Gələcəkdə təhsilini davam etdirmək fikrində deyil.</i>
Mədəni səviyyə	Çox müəllimdir. Mədəni mərkəzlərə çox həvəslə baş çəkir. Musiqi və rəsmlərlə maraqlanır. İncəsənəti başa düşür. Həvəslə öz bildiklərini yoldaşları ilə bölüşür. Onları mədəni həyata cəlb edir.	Müəllim olmağı sevir. Mədəni mərkəzlərə baş çəkir. Musiqi və rəsmə həvə göstərir. Bununla ancaq özü üçün maraqlanır. Mədəni həyata yoldaşlarını cəlb etmir.	Müəllimdir, mədəni mərkəzlərə gedir. Hərdən muzeylərə və sərgilərə baş çəkir. Ancaq bunların hamısını böyüklərin, valideynlərin, məsləhətindən və təkidindən sonra edir	<i>Bədii ədəbiyyatı oxumaq və mədəni mərkəzlərə getmək istəmir. Mədəniyyət və incəsənətə maraqlı deyil.</i>
Özünə tələbkərlik, özünü təkmilləşdirməyə çalışmaq	Öz idrakı bacarıqlarını, xasiyyət və xüsusiyyətlərini obyektiv qiymətləndirir, öz üzərində səylə işləyir.	Öz idrakı bacarıqlarını, xasiyyət və xüsusiyyətini obyektiv qiymətləndirir, öz üzərində lazımi qədər işləyər bilmir.	Özünə tələbkərliklə yanaşı bilmir, özünü yüksək qiymətləndirir, öz üzərində işləməyi bacarmır və daha yoldaşları və pedaqoqları tərəfindən stimula ehtiyacı var.	<i>Özünə tələbkərliklə yanaşı bilmir və özünə qarşı tələbkər deyil, öz bacarıqlarının obyektiv qiymətini mənfi qarşılayır.</i>

X-XI sinif rəhbərlərinə _____ sinif şagirdlərin tərbiyə səviyyəsinin öyrənilməsinin ümumi vərəqi

<i>№</i>	<i>Adı, soyadı</i>	<i>Biliyə həvəsi</i>	<i>Əməksevərliyi</i>	<i>İnsanpərvərliyi</i>	<i>Müəyyən məqsədə nail olması</i>	<i>Özünə tələbkarlığı</i>	<i>Mədəni səviyyəsi</i>	<i>Tərbiyə səviyyəsi</i>
1.								
2.								

Tərbiyə səviyyəsinin təyin edilməsində hər göstəriciyə görə diaqnostik cədvəldən istifadə etmək lazımdır. Qiymət şərti işarələrlə yazılır:

P – parlaq üzə çıxır (5 bal)

ÜÇ – üzə çıxır (4 bal)

ZÇ – zəif üzə çıxır (3 bal)

Ç – üzə çıxmır (2 bal)

Yekun qiymət orta riyazi yolla hesablanır (alınan ballar 6-ya bölünür)

5 - 4,5 bal – yüksək səviyyə

4,5 - 3,9 bal – yaxşı səviyyə

3,8 - 2,9 bal – orta səviyyə

2,8 - 2 bal – aşağı səviyyə

Sinifdə – şagird var

Onlardan

yüksək səviyyə - nəfər

yaxşı səviyyə - nəfər

orta səviyyə - nəfər

aşağı səviyyə - nəfər

Sinif rəhbəri (imza)

X-XI sinif rəhbərlərinə _____ şagirdlərin dəyər sistemi

<i>Qiymətləndirmənin meyarları və göstəriciləri</i>	<i>Özünüqiymətləndirmə</i>	<i>Validəylərin qiymətləndirilməsi</i>	<i>Ekspert qrupunun qiymətləndirilməsi</i>	<i>Yekun qiymət</i>
<i>I. İntellektual səviyyəsi</i> <i>* erudisiyasayı</i> <i>* nitq mədəniyyəti</i> <i>* məntiqi əsaslandırması, mülahizə yürütməsi</i> <i>* müstəqilliyi</i>				
<i>II. Mənəvi mövqeyi</i> <i>1. mərhəməti</i> <i>* mehriban və rəhmlidir</i> <i>* ailəyə, yaxınlarına, dostlarına mehribanlıq və rəhm-lilik göstərir</i> <i>2. məsuliyyəti</i> <i>* valideynlər və böyükələr qarşısında borcunu dərk edir</i> <i>* cəmiyyət qarşısında borclarını anlayır</i> <i>3. ədaləti</i> <i>* cinslərin bərabərliyini gözləyir</i> <i>* məktəbdaxili normalara əməl edir</i> <i>* qanunlara əməl edir</i> <i>4. xasiyyəti</i> <i>* zəiflərə, xəstələrə, ehtiyacı olanlara səxavət göstərir</i> <i>* bağışlamağı bacarır</i> <i>* düzlüyə riayət edir</i>				

Nəticələri necə qiymətləndirməli?

Uşaqları qiymət meyarları ilə əvvəlcədən mütləq tanış etmək lazımdır. Hər bir istiqamət haqqında müxtəlif dərslərdə (sinif saatlarında, disputlarda, şifahi jurnallarda, dəyirmi masalarda) məktəblilərin göstəricilərinin dəyəri anlaması üçün ayrıca müzakirə aparmaq vacibdir.

2. «İntellektual səviyyə» meyarına orta qiymət çıxarılır, «mənəvi mövqe» meyarı üzrə isə hər göstəriciyə orta qiymət çıxarılır.

3. Ekspert qrupu məktəblilərin özləri tərəfindən seçilir (2-3 şagird, 1-2 müəllim)

4. Nəticə 5 ballı sistemlə qiymətləndirilir:

5 - bu həmişə var

4 - tez-tez

3 - az-az

2 - heç vaxt

1- mənim başqa mövqeyim var

Özünüqiymətləndirmənin zahiri qiymətləndirməyə uyğunlaşdırılması sistemi şagirdə mühitlə münasibətlərinin qurulmasında, özünü idarə etməsində, özünütərbiyə ilə məşğul olmasında, yüksək nailiyyətlər və müvəffəqiyyətlər qazanmasına kömək edir, imkan yaradır.

Yekunda hər şagirdin 5 qiyməti olur. 5 qiymətin cəmi 5-ə bölünür. Tərbiyə səviyyəsini orta bal təyin edir.

5 - 4, 5 bal –yüksək səviyyə

4,5 - 3,9 bal –yaxşı səviyyə

3,8 - 2,9 bal –orta səviyyə

2,8 - 2 bal –aşağı səviyyə hesab olunur

X-XI sinif rəhbərlərinə ____ şagirdlərin tərbiyə səviyyəsinin öyrənilməsinin göstəricilərinin ümumi cədvəli

<i>Nö</i>	<i>Adı, soyadı</i>	<i>İntellektual səviyyəsi</i>	<i>Mərhəmətliliyi</i>	<i>Məsuliyyətliyi</i>	<i>Ədalətliyi</i>	<i>Xasiyyəti</i>	<i>Orta balı</i>	<i>Tərbiyə səviyyəsi</i>
1.								
2.								

Nəticələr 5 ballı sistemlə hesablanır

«İntellektual səviyyə» meyarlarına orta qiymət çıxarılır, «məənəvi mövqe» meyarı üzrə isə hər göstəriciyə görə orta qiymət çıxarılır.

5 - həmişə

4 - tez-tez

3 - az-az

2 - heç vaxt

1 - mənim başqa mövqeyim var

Qiymətlərin müəyyənləşdirilməsindən sonra hər şagird 5 qiymət alır. 5 qiymətin cəmi 5-ə bölünür. Bu orta bal tərbiyə səviyyəsini təyin edir.

5 - 4, 5 bal – yüksək

4,4 - 3,9 bal – yaxşı

3,8 - 2,9 bal – orta

2,8 - 2 bal – tərbiyəsi aşağı səviyyə hesab edilir.

Şagird şəxsiyyətinin öyrənilməsi üzrə nümunəvi proqramı:

1. Şagird haqqında ümumi məlumat

1.1. Yaşadığı ünvan. Valideynləri, ailə üzvləri, maddi vəziyyəti.

1.2. Valideynlərinin mədəni səviyyəsi. Ailədə bir-birinə münasibətin səviyyəsi.

1.3. Ailə tərbiyənin vəziyyəti. Şagirdin təlim fəaliyyətinə valideynlərin və yaşca böyüklərin təsiri. Həvəsləndirmə və cəzalarındırmanın tətbiqi.

1.4. Məktəblinin gün rejimi. Asudə vaxtdan səmərəli istifadəsi. Ev işlərində uşağın iştirakı vəziyyəti.

1.5. Şagirdin məktəbdə və məktəbdənkənardə dostları. Onların təsiri və ünsiyyətin xarakteri.

1.6. Şagirdin sağlamlığının vəziyyəti (məktəb həkiminin məlumatı əsasında).

2. Şagirdin inkişafının ümumi səviyyəsi

2.1. Şagirdin ümumi inkişafı, onun dünyagörüşü. Danışiq mədəniyyəti, məlumatlılığı, maraqlarının genişliyi və sabitliyi; teatra, muzeylərə yürüşləri, televerlişlərə baxışı.

2.2. Şagirdin zehni əməyə, dərslərə münasibəti. Dərsdə diqqətliyi. Ev tapşırığını yerinə yetirməsi vəziyyəti. Təlim əməyinin təşkili bacarığı. Tədris əməyində müvəffəqiyyətlərə və uğursuzluqlara yanaşması (Özü və başqa şagirdlər haqqında).

2.3. Fiziki əməyə münasibəti. Özünəxidmətə münasibəti. Əmək xarakterli ictimai tapşırıqları yerinə yetirməsi. Məktəbdənkənardə əməklə məşğul olması.

2.4. Şagirdin intizamının səviyyəsi. Uşaqlara aid qanunları bilməsi və onları yerinə yetirməsi. Mədəni davranış qaydalarına riayət etməsi. Dərsdə təşkilatçılığı. Böyüklər və yoldaşları ilə münasibətdə nəzakətliliyi. Səliqə-səhmanı.

2.5. Şagirdin maraqları və həvəsləri. Dərsə marağı. Ədəbiyyat, incəsənət, texnika, idman sahəsində maraqları. Məşğul olduğu dərnək və məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi. Maraqlandığı peşə.

3. *Şagirdin ictimai siması və ictimai işləri*

3.1. Sinfin təşkil etdiyi ictimai işdə iştirakı. Sınıf həyatına marağı və ictimai işdə fəallığı.

3.2. İctimai işin yerinə yetirilməsi. Vicdanlılıq. İşə axıra çatdırmaq bacarığı. Başqa şagirdləri işə cəlb etmək bacarığı. Yaddaşlarına tabe olmaq bacarığı.

3.3. Şagirdin sınıf kollektivində yeri. O, kollektivlə bağlıdır və yaxud ondan ayrılır. Sınıf şagirdlərinin ona münasibəti. Sınıfdə nüfuzu və hörməti.

4. *Şagird şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətləri*

4.1. İctimai şüuru. Onun dərs və ictimai işinin əsasları.

4.2. Şagirdin mənəvi xüsusiyyətləri. Cari məsələlərə marağı. Məktəbə yardım etmək hazırlığı. Düzgünlük və sadıqlıq. Əqidəlilik və təvazökarlığı. Yoldaşlarına qarşı maraq və həssaslığı, onlara yardım etməsi.

4.3. İrədi xüsusiyyətləri. Müəyyən məqsədə yönəldilməsi və fəallığı, sərbəstlik və təşəbbüskarlığı. Təşkilatçılığı, dözümlülüüyü, özünə inamı. İnadkarlığı, qətiyyətliliyi, cəsarəti, özünütənqidi.

4.4. Şagirdin temperamentinin və psixi proseslərinin xüsusiyyətləri. Həvəsləndirici və yaxud ləngidici proseslər daha çoxdur. Bir işdən o birisinə şagird asanlıqla keçir? İntellektual və emosional proseslərin xüsusiyyətləri: nitqi, diqqəti, yaddaşı necədir?

Psixologiya elmləri doktoru İ.Fridman tərəfindən təklif edilən, şagirdin tərbiyə səviyyəsinin təyin edilməsinin mümkün metodikası təxminən aşağıdakı məzmunundadır:

Ailədə davranışı: uşaq ailə işlərinə, onun problemlərinə maraq göstərir və yaxud göstərmir, başqa ailə üzvləri ilə birlikdə ailənin sevinc və uğursuzluqlarını duyurmu? Özünə qulluğu öyrənirmi? Böyüklərin tapşırıqlarını həvəslə yerinə yetirirmi? Yardıma ehtiyacı olan kiçiklərə və böyüklərə kömək göstərirmi? Ailənin bütün üzvləri ilə nəzakətli rəftar edirmi? Təhmətlərə düzgün reaksiya verirmi və buraxdığı səhvləri düzəltməyə çalışır mı?

Sinifdə davranışı: dərstdə diqqətliliyi, müəllimlərin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi bacarığı; əməksevərliyi, təhsildə müvəffəqiyyətlərə və uğursuzluqlara münasibəti; gördüyü işə görə məsuliyyət hissinin təzahürü, tapşırıqların yerinə yetirilməsində səliqəliliyi, sinif və məktəb əmlakına qayğıkeş münasibəti; tənəffüslərdə düzgün davranışı.

Böyüklərlə münasibəti: nəzarət, sözbəxanlıq, etiket qaydalarının yerinə yetirilməsi.

Yaşlılar ilə münasibəti: dostları varmı? Birgə fəaliyyətdə və oyunlarda fəal iştirak edirmi? Öz sevinc və kədərlərini dostları ilə bölüşməyə çalışır mı? Yoldaşlarına təmənnəsiz kömək edirmi? Öz yoldaşlarını, sinfi pis vəziyyətdə qoymamağa çalışır mı?

Küçədə və ictimai yerdə davranışı: yol hərəkəti qaydalarına əməl edirmi? Təbiəti qoruyurmu? İctimai yerlərdə, nəqliyyatda, küçədə səliqə-səhmanı gözləyirmi?

Özünə münasibət: paltar və ayaqqabılarına münasibətdə səliqə və qayğı, şəxsi gigiyenanın, gün rejiminin və səhər gimnastikasının yerinə yetirilməsi, öz davranışına və ayrılıqda hərəkətlərinə qiymət verməkdə özünə-tənqidlə yanaşma, düzgünlük, sədaqət necədir?

Tədrisin hər pilləsində bu göstəricilər dəqiqləşdirilib və konkretləşdirilməlidir.

Şagirdlərin tərbiyə işinin dəyərləndirilməsi tədris ilinin sonunda aparılır. Bu proses aşağıdakı mərhələlərdən keçməlidir (sinif rəhbərləri valideynlərdən belə bir anketi doldurmalarını xahiş etməlidir):

a) Sizin fikrinizcə, oğlunuza (qızınıza) xas olan müsbət xüsusiyyətlər hansılardır?

b) Sizin oğlunuza (qızınıza) xas olan mənfi xüsusiyyətlər hansılardır?

c) Öz uşağınızda hansı vacib xüsusiyyətləri tərbiyə etməyə çalışırsınız?

ç) Sizin uşağın evdə hər hansı daimi vəzifələri varmı və o, bu vəzifələri necə yerinə yetirir?

d) Sizin oğlunuz (qızınız) digər ailə üzvlərinə necə münasibət bəsləyir, onlara lazım olan yardımı, qayğını göstərmir?

e) Oğlunuz (qızınız) ailə bayramlarında fəal iştirak edirmi? Bu işlərdə necə təşəbbüskarlıq göstərir?

Hər şagird başqa-başqa siniflər üçün (sadə – aşağı siniflər üçün; kifayət qədər ətraflı və mürəkkəb – böyük siniflər üçün) nəzərdə tutulmuş forma üzrə özünə xasiyyətnamə yazmalıdır.

Yuxarıda qeyd edilən göstəricilərə görə şagirdin tərbiyəsi sinif iclasında müzakirə olunur. Sinif rəhbəri bu sənədləri yığır və müəllimlərlə birgə ümumi dəyərləndirmə aparır. Bu qiymətləndirmə məktəblinin psixoloji-pedaqoji xəritəsinə köçürülür və onun valideynlərinə bu haqda məlumat verilir.

Tərbiyə işində dəyərləndirmədən istifadə yeniyetmələrin özünüdərk etməsi prosesini stimullaşdırır, şəxsiyyətin formalaşmasına müsbət təsir göstərir və özünüinkişafa və özünütərbiyəyə həvəs və istək yaradır.

Şagird kollektivinin öyrənilməsi proqramı

1. Sinfin tərkibi

a) yaş tərkibi

b) şagirdin idraki inkişafının səviyyəsi

c) iş bacarığı və dərslə davamiyyəti

ç) sinfin ictimai siması, ictimai işlərə marağı, ictimai tapşırıqların yerinə yetirilməsi.

2. Sinfin birliyi

a) maraqlara görə qruplaşmalar. Şagirdlərin bir-birinə olan münasibəti. Sinif işlərinə münasibətləri.

- b) asudə vaxtda əylənmələri, oxumaları.
- c) qızlarla və oğlanların dostluğu.
- ç) uşaqlar arasında bir-birinə etibar.
- d) şagirdlərin sinfin müvəffəqiyyətləri və uğursuzluqları ilə həyəcanlanması vəziyyəti. Öz kollektivlərinə azarkeşlik etməsi.

3. Sinfin təşkilatçılığı

a) kollektiv işlərin görülməsini şagirdlər özləri təşkil edə bilirlərməmi? Öz aralarında işi bölgüsü aparmağı və daha səmərəli yerinə yetirilməyi bacarırlarmı?

b) bir-birinə təmkinlə və diqqətlə qulaq asa bilirlərməmi?

c) səlahiyyətli şəxslərə tabe olurlarmı?

4. Sinifdə ictimai fikir

a) şagirdlər sinif yoldaşlarının hansı hərəkətlərini bəyənir, hansı-ları pisləyirlər?

b) onlar bəyənib, bəyənmədiklərini hansı formada bildirirlər?

c) dedikləri ilə elədikləri arasında fərq varmı?

5. Kollektivdəki əlaqələrin xarakteri

a) məktəbliləri bir-birinə nə bağlayır? Ümumi yaşayış yeri, parta arxasında yerləri, maraqları?

b) uşaqlar (təkcə məktəbdə və yaxud məktəbdənkənardada) dostluq edirlər?

c) onlar bir-birinə diqqətlidirlərməmi? Kömək etməyə çalışırlarmı? Bu kömək nədə əks olunur?

ç) öz dostlarına qarşı tələblər irəli sürürlərməmi? Onların çatışmazlıqlarını görürlərməmi?

d) sinif intizamsızlara, əlaçılara, fəallara, dərslərdən geri qalanlara necə münasibət bəsləyir?

6. Sinfin fəalları

a) fəalların tərkibi

b) fəallar nüfuza malikdirlərməmi?

c) tapşırıqları yerinə yetirirlərməmi?

ç) həmişə fəal olan şagirdlər varmı?

7. Sinif kollektivinin ümumi məktəb kollektivi ilə əməkdaşlığı

- a) məktəbdə və o biri siniflərdə baş verənlər haqqında bilirlərmi?
 b) ümumməktəb tapşırıqlarını yerinə yetirirlərmi?
 c) ümumməktəb tədbirlərində sinif necə iştirak edir?

8. Sinif kollektivinin gələcək birliyinə yönəldilmiş tədbirlər

a) sinif kollektivinin təşkili və birləşməsi məqsədilə sinifdə hansı pedaqoji tədbirlər keçirilməlidir?

b) ayrı-ayrı şagirdlərə təsir etmək üçün sinif kollektivindən necə istifadə etmək olar?

_____/_____/_____ tədris ili üçün sinif işinin təhlili cədvəli

	Bəli	Hərdən	Xeyr	
1. Sinfi bir ümumi fəaliyyət məqsədi birləşdirir.				Sinifdə ancaq ayrı-ayrı şəxslər kollektiv qarşısında qoyulmuş məqsədi yerinə yetirməyə çalışırlar.
2. Sinif bütöv birlikdir.				Sinif bütöv birlik deyil, bir-biri ilə dostluq etməyən qruplaşmalardan ibarətdir.
3. İşdə müsbət nəticələrin alınması sinfin çoxu üçün maraqlıdır.				Hərəkət maraqları ilə məşğuldur, kollektivin maraqları onun üçün önəmli deyil.
4. Sinif fəaldır, yaradıcı enerjilə doludur.				Sinif fəaliyyətsizdir, passivdir.
5. Sinfin hər bir üzvü sinfi birləşdirməyə çalışır.				Sinifdə uşaqlar arasında xoş münasibət yoxdur.
6. Uşaqlar həmişə bir-birilə ünsiyyətdə olmağa çalışırlar.				Uşaqlar bir-birilə ünsiyyətdən qaçırlar.
7. Bir-birilə xoş münasibət qururlar.				Münasibətlərində konflikt, bir-birindən qaçma, bir-birinə nifrət vardır.
8. Sinifdə bütün sinif üzvlərinə ədalətli münasibət vardır, zəiflərə ictimai fəaliyyətdə yardım etməyə çalışırlar.				Sinif gözə çarpan qədər «yüksəklərə» və «etinasızlara» bölünüb və zəiflərə etinasız münasibət bəslənilir.

9. İşlərin təhlilində tənqidi tövsiyələr yaxşı qəbul olunur və nöqsanların aradan qaldırılmasına və dərk edilməsinə çalışırlar.				Tənqidi qeydlər çox pis qarşılanır, sinifdə əsəbi mühit yaranır.
10. Sinifdən xaric işdə uşaqlar kollektiv olaraq çalışırlar.				Kollektiv əməklə məşğul olmağa can atmırlar (hərəkət öz işini görür, öz tapşırığını yerinə yetirir, o birinə kömək etməyə çalışmur).
11. Özünəqulluq zamanı uşaqlar fəallıq, təşəbbüskarlıq, fərsətdilik göstərirlər				Əmək fəaliyyətində yalnız icraçılıq və çalışqanlıq xüsusiyyətləri üzə çıxır.
12. Sinifin bacarıqlı təşkilatçıları var				Sinifdə təşkilatçı yoxdur.
13. Sinif işində özünüidarəetmə aparıcı rol oynayır.				Özünüidarəetmə fəaliyyətsiz, passivdir.
14. Özünüidarəetmə aparıcı olmaqdan əlavə, uşaqlar özü də işlərin təşkili və keçirilməsində fəaldırlar.				Özünüidarəetmə orqanları müşahidəçi-nəzarətçi mövqeyindən çıxış edir.
15. Sinifdə əhval-ruhiyyənin ümumi tonunun yüksək olması.				Sinifdə pessimist duyğulu, düşüncəli çoxdur.
16. Sinifin məktəb üzrə (radio verilişi, divar qəzeti, gecələr və s.) çıxışları olur.				Sinifin başqa siniflərlə müqayisədə (başqa siniflərlə ünsiyyəti) çıxışı yoxdur.

Sinfin tərbiyə işinin nümunəvi planlaşdırılması

I. Sinfin tərbiyəvi iş sisteminin konsepsiyası

1.1 Sinfin qısa pedaqoji-psixoloji xarakteristikası.

Sinfin tərbiyəvi işi onun pedaqoji-psixoloji xarakteristikasının yazılması ilə başlayır. Bu zaman aşağıdakı məsələlər öz həllini tapmalıdır:

- sinifdə şagirdlərin sayı, cins tərkibi;
- fiziki sağlamlıqları;
- təlimə maraqları;
- valideynlərin rəyləri.

Bunu qabaqcıl məktəbin 2a sinfinin iş nümunəsində təqdim edirik. Ötən tədris ilində 1a sinfində oxuyarkən, şagirdlərin sayı 26 nəfər olmuşdur. Onlardan 18-i oğlan, 8-i isə qız idi.

20...-20...-ci tədris ilinin nəticələri əsas götürülərək, şagirdlərin hamısı pedaqoji-psixoloji testdən və söhbətdən keçirilmişdir. Məlum olmuşdur ki, birinci sinfə qəbul olunana qədər 22 uşaq məktəbəqədər təlim keçmiş, 4 uşaq isə bağçada tərbiyə almışdır.

Uşaqlara verilən tibbi arayışları nəzərdən keçirəndə məlum oldu ki, onlardan doqquzu fiziki cəhətdən tam sağlamdır, qalanlarından bəzilərinin ürək-damar sistemində, digərlərinin psixi inkişafında, bir sırasının mədə-bağırsağında, bəzilərinin isə görməsində bu və ya digər şəkildə çatışmazlıqlar vardır.

Uşaqlardan beşi testləşdirmə və söhbət zamanı təlimə hazırlıqda yüksək, digərləri orta səviyyə nümayiş etdirmişlər.

Təəssüfləndirici hal odur ki, birincilərin əksəriyyətinin söz ehtiyatı kasaddır. Məktəbəqədər təhsil müəssisəsindən gələn uşaqların leksikasında dialekt və məişət sözləri üstünlük təşkil edir. Onlar məktəbə və yeni həyata uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Həyəcan doğuran odur ki, 13 uşaq özünüqiymətləndirmə məsələsini qəbul etmək iqtidarında olmamışdır.

Sinifdə təlim alan şagirdlərdən biri çoxuşaqlı ailədənir. Yeddi uşaq tam olmayan ailədə 4-nün atası, 3-nün isə anası tərbiyə almış, bir uşağın ailəsi isə xaricdə (ABŞ-da) yaşayır, onun tərbiyəsi ilə nənəsi məşğul olur.

Ailənin sosial-peşə tərkibi aşağıdakı kimidir:

<i>atalar</i>	<i>analar</i>
<i>hamısı – 21</i>	<i>hamısı – 26</i>
<i>həmçinin</i>	<i>həmçinin</i>
<i>hərbi xidmətçi – 2</i>	<i>müəllim – 8</i>
<i>polis işçisi – 4</i>	<i>tibb işçisi – 4</i>
<i>müəllim – 2</i>	<i>müəssisə rəhbəri – 2</i>
<i>mühəndis – 5</i>	<i>kitabxanaçı – 1</i>
<i>özəl müəssisə rəhbəri – 3</i>	<i>satıcı – 7</i>
<i>sürücü – 1</i>	<i>müəssisədə katibə – 2</i>
<i>fəhlə – 3</i>	<i>fəhlə – 1</i>
<i>menecment – 1</i>	<i>evdar – 1</i>

Şagirdlərin təlimə hazırlığının və onun gedişinin vəziyyəti öyrənilərkən, pedaqoji elmlər doktoru, professor Y.Ş.Kərimovun elmi-nəzəri, metodik iş sistemindən istifadə edilmişdir.

Xarakteristikadan aydın olur ki, valideynlər uşaqlarının təlimi ilə daimi maraqlanmış, kollektiv yaradıcı işlərin təqdiminə də kömək göstərmişlər. Valideynlərə siniflə birgə tərbiyə işi aparmağın istiqamətləri, formaları və metodları haqqında məlumat verilmişdir. Xüsusilə «Gəlin tanış olaq» təqdimetməsində, «Mənim ailəm» rəsm sərgisinin hazırlanmasında və ona baxışda, «Dövlət atributlarımız və sinfimiz» sosial eksperimentin tətbiqində, «Kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafı»nda oyunlu tapşırıqların təşkil olunmasında, «Sinfin obrazının layihələndirilməsi»nin anketləşdirilməsində bu məsələnin səmərəsi olmuşdur.

1.2. Sinfin tərbiyəvi iş sisteminin qiymətləndirilməsi meyarları

Sinfin təlim və tərbiyə işinin metodoloji əsasında şagirdlərin humanist şəxsiyyət kimi fəaliyyətinin müəyyən istiqamətə yönəldilməsi durur.

Kiçikyaşlı məktəblilərin bir fərd kimi gizli yaradıcılıq imkanlarının açılaraq inkişaf etdirilməsi sinfin tərbiyə işinin məqsədi olmalıdır.

Məqsədin müəyyənləşdirilməsi sonrakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini qarşıya qoyur:

- 1) hər bir şagirdin fərd kimi inkişafını;
- 2) kiçikyaşlı məktəblilərin şəxsiyyət kimi formalaşmasını təmin etmək üçün əxlaqi, idraki, kommunikativ, fiziki və estetik tərbiyə işinə geniş yer verilməsini;
- 3) hər bir şagirdin yaradıcılıq imkanlarının müəyyənləşdirilərək istiqamətlənməsini.

Sinfin tərbiyəvi iş sisteminin mahiyyətini açıqlayan şəxsiyyət (fərdilik), müstəqillik, əməkdaşlıq, yaradıcılıq, fəallıq, kollektivçilik kimi prinsiplərin qəbul edilməsi qiymətləndirmənin gedişinə müsbət təsir göstərir. Hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətinin dəyərliliyi onun kollektivçiliyinin də yaranmasına ruh verir.

1.3. Tərbiyəvi iş sisteminin quruluş mexanizmi və fəaliyyəti

Başlıcası kollektiv daxilində şagirdin şəxsiyyət kimi özünüdərkini, «məni»nin inkişafına xidmət edən yaradıcı işlərin aparılmasıdır.

Bu işlərin əsası isə illik ənənəvi tədbirlərdə: Bilik günündə, payız gəzintilərində, Yeni il və Novruz bayramı şənliklərində, 8 Mart qadınlar bayramında, İkinci Dünya və Qarabağ döyüşçüləri ilə görüşdə, «Əlvida 2-ci sinif!» oyun şənliklərində, digər əlamətdar tarixi günlərdə həyata keçirilir.

Növbəti pedaqoji ideyanı əsaslandırmaqla, çox vacib məsələlərə: şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafına, imkanlarının açılaraq meydana çıxarılmasına, uşaqlarla böyüklər arasında əməkdaşlıq əlaqəsinin yaradılmasına şərait yaranır. Deyilənlər aydınlaşandan sonra aşağıdakı məsələlərin həllinə çalışmaq lazımdır:

bütün şagirdlərə bərabər şəraitin yaradılmasına;

şagirdlərin fəaliyyət prosesinə könüllü cəlb olunmasına;

fikri, rəyi soruşulanda, müqayisə aparanda, əməkdaşlıq edəndə özünüqiymətləndirmədə əvəzedici stimül yaradılanda, özünükorrektə edəndə, özünütərbiyədə müstəqilliyin yaradılmasına;

kollektiv işlərə və fərdi əvəzlənmələrə;

nə qədər yaradıcılıq prosesi varsa, onun o qədər də istiqamətləndirilməsinə;

yüksək nəticənin alınması üçün şagirdlərə seçimli materialların verilməsinə;

şagirdlərin əxlaq tərbiyəsinin zənginləşdirilməsi üçün milli və bəşəri dəyərlərlə tanış edilməsinə.

Şagirdlərin yaradıcı imkanlarının meydana çıxarılmasının əsas məqsədi heç də onların biliyinin və cavab verməsinin səviyyəsinin öyrənilməsi deyil, əsasən hissetməsinin, emosianallığının, fəaliyyətdə olarkən yoldaşları arasında əməkdaşlığın yeni formasından istifadə etməsinin xüsusiyyətlərinin meydana çıxarılması işlərinin bu istiqamətdə qurulmasıdır.

Kiçikyaşlı məktəblilərin subyekt kimi şəxsiyyətinin inkişafında özünüqiymətləndirmə və özünüidarə mühüm rol oynayır. Özünüidarə

müxtəlif formalarda və ayda bir dəfədən gec olmayaraq tətbiq oluna bilər.

Sinfin tərbiyəvi iş sistemi yüksək səviyyəli açıq sistemdir və valideynlər, məktəb pedaqoqları onu dərslərdə və sinifdən xaric tədbirlərdə həyata keçirirlər. Bununla yanaşı, valideynlər üçün «Açıq qapı» günündə, valideynləri maraq kursları üzrə etika dərslərinə dəvət etməklə, sinif saatlarında valideyn komitəsinin sədrinin iştirakına nail olmaqla tərbiyəvi iş sistemini yüksəltmək olar.

Kiçikyaşlı məktəblilərin məqsədli inkişafını təmin etmək üçün şəhərin (rayonun) sosial mədəni potensialı ilə (muzeylə, teatr, kitabxana ilə, sərgi salonları ilə, «Cücələrim» uşaq rəqs qrupu ilə, ingilis dilində aparılan maraq kursları ilə, T.İsmayılov adına Uşaq Yaradıcılıq mərkəzi ilə, «Yallı» rəqs kollektivi ilə, şaxsi-şahmat dərnəkləri ilə və s.) tanış edib onları cəlb etmək lazımdır.

Sinfin ümumi daxili və xarici əlaqəsinin (şagird – müəllim – valideyn – başqa müəllimlər – başqa sinif şagirdləri) qurulmasının əsasında aşağıdakı tələblər durur:

- bir-biri haqqında geniş məlumatla nail olmaq;
- bir-birinə qarşılıqlı kömək;
- hər bir şəxsə fərdi qaydada yanaşmaq;
- uyğun olmayan şəraitdə yaşamağın mümkünsüzlüyü, yəni normal psixoloji iqlim yaratmaq.

1.4. Sinfin tərbiyəvi iş sisteminin səmərəsinin öyrənilməsinin vasitələri və meyarları

Sinfin tərbiyə işinin nəticələrinin öyrənilməsi çətin və mürəkkəb bir prosesdir. Bu haqda müxtəlif yanaşmalar və mülahizələr vardır. Bütün bunlara baxmayaraq, fikrimizcə, tərbiyəvi iş sisteminin səmərəliliyinin öyrənilməsinin əvvəlcədən meyarları müəyyənləşdirilməlidir. Müəllimləri, valideynləri və ictimaiyyəti təmin edən və onların maraqlarına uyğun gələn, şagirdlərin dərslə başlayandan buraxılış gününə qədər inkişafetdiriciliyini özündə birləşdirən meyarlar olmalıdır. Həmin tərbiyə olunacaq şəxsiyyət özündə beş keyfiyyət imkanını birləşdirməlidir:

əxlaqi imkanlar (dəyərlər): «ailə», «məktəb», «müəllim», «Vətən», «təbiət», «həmyaşıdlarla dostluq», «böyüklərə hörmət» kimi dəyərlərin qavranılması və anlaşılması, «məktəblinin davranış qaydaları»nın yerinə yetirilməsinə tələbat, insanların yaxşı və pis hərəkətlərini fərqləndirmək bacarığı, özünün və sinif yoldaşlarının hərəkət və rəftarını düzgün qiymətləndirmək, məktəbdə, ictimai yerlərdə nizam-intizam, küçə hərəkəti qaydalarına riayət etmək;

dərketmə imkanları: müşahidəçilik, fəallıq və təlim əməyinə maraq, öyrənməyə sabit vərdiş;

kommunikativ imkanlar: (sadə kommunikativ bacarıqlara yiyələnmək): danışmaq və dinləmək, duymaq və başa düşmək bacarığı, insanlara, heyvanlara və təbiətə qayğılı münasibət, özünü-tənzimləmənin ilkin vərdişlərinin formalaşdırılması;

bədii imkanlar: fənnin estetik təzahürü və qavranılması, təbii və sosial mühitin, şəxsiyyətin mövcud (şəxsi, fərdi) emosional mühitdə incəsənətlə əlaqəsinin təyin edilməsi;

fiziki imkanlar: hər gün gigiyena rejimi qaydalarına riayət edilməsi, güclü, cəld, çevik və möhkəm olmağa səy göstərilməsi.

Sinfin tərbiyəvi iş sisteminin səmərəliliyinin öyrənilməsi meyarlarına daxildir:

1) kiçikyaşlı şagirdlərin dürüst ifadə edilmiş əxlaqi, idraki, kommunikativ, bədii və fiziki şəxsi potensialının müəyyənləşdirilməsi;

2) uşaqların istedadının böhranlı vəziyyətdə də inkişafının təmin edilməsi;

3) sinifdə hər bir şagirdin fərdi imkanlarının inkişafı məqsədinin müəyyənləşdirilməsi;

4) sinif kollektivinin formalaşmasının təmin olunması.

Göstərilən meyarları həyata keçirmək üçün ənənəvi və qeyri-ənənəvi iş üsullarından təlim-tərbiyə prosesində istifadə etməklə yüksək nəticə əldə etmək olar. Bunlara əsasən aşağıdakılar daxildir:

1. Kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyə metodikası.

2. Şəxsiyyətyönümlü testlərdən istifadə.

3. «Himnimiz, gerbimiz və sinfimiz» mövzusunda debatlar.

4. Sosiometrik metod.
 5. «Mənim həyatımın dəyəri», «Mənim məktəbim» anketi.
 6. Yaradıcılığın inkişafının öyrənilməsinin qısa testləri.
 7. «Bu il mən həyatda nə gözləyirəm» mövzusunda inşa müzakirəsi.
 8. Hər ayın, yarımilin və ilin axırında kollektiv müzakirə.
- İstifadəsi təklif olunanlara müəllim yaradıcı yanaşaraq sinfin və şagirdlərin tərbiyəsinə uyğun əlavələr və dəyişikliklər apara bilər.

II. 20...-20...-ci tədris ilinin II yarımilinə aid nümunəvi tədbirlər planı

2.1. Sınıf kollektivlə işin başlıca istiqamətləri

Şagird şəxsiyyətinin potensial imkanlarının inkişafı				
əxlaqi	idraki	kommunikativ	fiziki	estetik
yanvar				
12.01. Etika üzrə nitq etiketləri: «Xoş münasibət bildirən ifadələr»	22.01. Sınıf saati «Qardaş, bacı, əmi, xala, qayın, quda, yad...» (ailə qohumluğu terminləri ilə tanışlıq, mərasimlərdə, adi görüşlərdə, cəmiyyətdə (insanla əlaqə formaları))			13.01. Xalq mahnılarında Vətənin tərənnümü (musiqi dərslərində)
19.01. 20 Yanvar ümumxalq hüzn günüdür (ədəbi-bədii kompozisiya ilə şəhidləri yad etmək, Şəhidlər xiyabanına ziyarət) 13-30.01. S.Ə.Şirvaninin anadan olmasının 185 ili ilə əlaqədar bədii yaradıcılıq müsabiqəsi				
29.01. Etika üzrə nitq etiketləri: «Böyük yüklərə mürciət»	26.01. Məktəbin radio qovşağında «A. Şaiq və A.Səhhət şeirlərinin oxusu»		23.01. Sağlamlıq günü	

Fevral				
04.02. Etika üzrə nitq etiketləri «Böyük ailənin daxili quruluşu, gün rejimi: hər birinin özünə-məxsus müraciət formaları»	18.02. Sinif saati «Ailə ənənələri»	09.02. «Peşadə ünsiyyətin sevinc və kədəri»	11.02. Təbiətdə qar oyunu	02-20.02. Ailənin oxuduğu qəzetin məzmun gözəlliyi (qəzetlərin sərgisi)
20.02. Ailələrin iştirakı ilə «Adam doğmalarsız yaşaya bilməz» mövzusunda disput				
27.02. İkinci Dünya müharibəsi və Qarabağ döyüşçüləri ilə görüş				
19.02. Etika üzrə nitq etiketləri: «Qonağa müraciət forması»	25.02. Məktəbin radio qovşağında «Xocalı soyqırımına həsr olunmuş şeirlərin oxusu»		23.02. Qarlı havada təbiət qoynunda oynamaq sağlamlığı qorumaq deməkdir.	24.02. Yaxınlıqda olan şəhidlər xiyabanına ziyarət 27.02. «Qış mənzərələri» rəsm müsabiqəsi
02.03. Validəylərin iştirakı ilə kitab müzakirəsi «Hansı kitab daha gözəldir»				
Mart				
02-06.03. 8 Mart qadınlar bayramı ilə əlaqədar şagird işlərinin sərgisi				
04.03. Davranış qaydalarına riayət etmək hamının borcudur 05.03. Etika üzrə qrammatik nitq etiketləri: «Qızların və oğlanların bir-birinə müraciət formaları»	13.03. Sinif şagirdlərinin kollektiv şəkildə kitabxanaya gedişi və kitab fondu ilə tanışlığı	10.03. «Sülh və müharibə» bəddii yaradıcılığın əsas mövzusu kimi	04.03. Qar üzərində «rəsm»	09.03. Radio qovşağında «Musiqi buketi»

16.03. Sınıf saati: «III tətilə qədər biz necə yaşamışıq»				
aprel				
01.04. «Sınıf günü» bayramı			03.04. Musiqili qonaqlar	
10.04. Etika üzrə nitq etiketləri: «Telefonla müraciət və cavab vermə formaları».	28.04. «Ən cəld və yüngül idman müsabiqəsi»		15.04. Sınıf saati «Gül festivalı»na hazırlıq	
İbtidai siniflər üzrə gül festivalının keçirilməsi				
May				
06-07.05. 9 May Qələbə Günü ilə əlaqədar kollektiv yaradıcılıq işi				
08.05. Qəhrəmanlıq məktəbi (İkinci Dünya müharibəsi iştirakçıları)	13.05. Yaxınlıqda olan hərbi hissələrə ekskursiya 19-20.05. İbtidai sinif şagirdlərinin idman yarışları			
15.05. Etika üzrə tapşırıq: «Kollektivdə yaxşı işləyən insanın təbrik olunması yolu»		26.05. Əlaqənin ustalığı (valideynlərlə bir yerdə) «Əlaqə necə gözəldir, bu gün daha çox hansı əlaqə formalarına ehtiyacınız var?»		
21.05. Təbiət qoynuna ekskursiya				
	25.05. Tarixi və mədəni abidələrimizə baxış		27.05. Meşəyə gəzinti (valideynlərlə bir yerdə)	

2.2. Şagirdlərlə fərdi iş

1. Anar, Samir, Cəmil və Əhmədlə məktəb psixoloqunun fərdi məşğələləri.

2. Şirinlə və Fəridlə məktəb psixoloqunun fərdi korrektə məşğələləri.

3. Bədii yaradıcılıqda ustalığın pozulmasına səbəb olan stereotiplərin aradan qaldırılmasında şagirdlərin iştirakı.

4. Növbətçi şagirdlərin sinif rəhbərinə vəzifələrini yerinə yetirməkdə köməyi.

5. Məktəbdə bədii yaradıcılığa malik olan şagirdlərin (məs.: Dənizin) rəsm sərgisinin təşkili və təqdim edilməsi.

6. İdman və bilik yarışlarında qalib gəlmiş uşaqlarla və onların valideynləri ilə tanışlıq.

7. Sinfin və məktəbin kollektiv tədbirlərində bədii özfəaliyyətin təşkilinə kömək.

2.3. Valideynlərlə iş

1. Valideyn iclasında müzakirəyə qoyulan məsələlər:

«Qarşılıqlı münasibət qurmaq bacarığı» (28.01).

«III tətilə qədər təlimin yekunu. Uşaqlar necə də inkişaf edir» (30.04).

«Valideynin peşə ustalığı» (29.04).

«Tədris ilinin yekunu. Məktəbin yay günləri» (04.06).

2. Aylıq valideyn iclasının mövzularının müəyyənləşdirilməsi və keçirilməsi üçün pedaqoji ədəbiyyatla təminat.

3. Hər ayın axırmıçı həftəsinin beşinci günü valideynlərlə «açıq dərslər»lərin təhlili.

4. «Azərbaycanlı vətənsiz yaşaya bilməz» mövzusunda şagird müsabiqəsinə valideynlərin cəlbə.

5. Valideyn komitəsi üzvlərinin iş fəaliyyəti xəritəsinin dəqiqləşdirilməsi (mart).

6. «Atam, anam, bacım, qardaşım və mən – mehriban ailəyik» mövzusunda valideynlərin iştirakı ilə debatın keçirilməsi (fevral).

7. Şagirdlərin gün rejiminə riayət etməsi ilə tanış olmaq məqsədilə ailələrə baş çəkilməsi (müntəzəm).

8. Yay tətilində şagirdlərin oxuyacağı əlavə kitabların siyahısının valideynlərlə müzakirəsi (may).

9. Valideynlərlə hər həftənin sonunda fərdi söhbətin aparılması.

10. Valideynlərə təşəkkür məktubunun hazırlanması (may-iyun).

11. Sınıf otağının tərtibində valideynlərin iştirakı (iyun).

12. Valideynlərin iştirakı ilə sinfin aylıq təlim müvəffəqiyyətinin müzakirəsi.

2.4. Sinfin tərbiyəvi iş prosesinin vəziyyətinin səmərəli olması üçün öyrənilməli və tətbiq edilməli məsələlər

<i>Öyrənilən problem</i>	<i>Resurs</i>	<i>Vaxtı</i>	<i>İcraya məsul</i>
<i>Bərabər hüquqlu qarşılıqlı əlaqələrin qurulması</i>	<i>Sosiometriya</i>	<i>yanvar</i>	<i>Əliyeva S.K.</i>
<i>Uşağın özünüqiymətləndirməsi</i>	<i>Özünüqiymətləndirmə metodikası</i>	<i>yanvar</i>	<i>məktəb psixoloqu</i>
<i>Yaradıcı təxəyyülün inkişaf etdirilməsi</i>	<i>E.Bəylərovun, N.Çəlbəyevin və L.Bağırovanın fiqurlu testləri</i>	<i>mart</i>	<i>məktəb psixoloqu</i>
<i>Sınıfdə kollektivçiliyin formalaşdırılması</i>	<i>Klassik ənənələrdən istifadə</i>	<i>aprel</i>	<i>Əliyeva S.K.</i>
<i>Şagirdlərin və valideynlərin təlim və tərbiyəvi istəyinin məktəbdə təmin olunması</i>	<i>Y.Ş.Kərimovun «İbtidai təlimin metodikası»</i>	<i>may</i>	<i>məktəb psixoloqu</i>
<i>Şagirdlərin yay tətilinə hazırlanması</i>	<i>«Sizin yay planınız» anketi</i>	<i>iyun</i>	<i>Əliyeva S.K.</i>

Tərbiyə işinin planlaşdırılmasında sinif rəhbəri bir neçə forma, metod və priyomu məqamına görə əlaqələndirib işlətməlidir.

Birinci sinif şagirdlərinin valideynləri üçün anket

Məqsəd: məktəbə qəbul olunan uşaqlar və valideynlər haqqında məlumat əldə etmək.

Vəsait: 1, 2, 3 nömrəli anketlər.

Tətbiqi yolu: birinci sinif şagirdlərinin valideynləri ilə ilk dəfə qrup şəklində söhbətdə və valideyn iclasında aşağıdakı anketlər doldurulmalıdır.

Valideynlər üçün 1 nömrəli anket

Uşağın soyadı, adı _____

Doğum tarixi _____

<i>Suallar</i>	<i>atanın cavabı</i>	<i>ananın cavabı</i>
1. Soyadı, adı, atasının adı 2. Ev ünvanı, telefonu 3. Təhsili 4. Yaşı 5. İş yeri 6. Ailə tərkibi 7. Yaşayış şəraiti 8. Tərbiyəvi işlə əlaqədar nə oxuyursunuz? 9. Tərbiyə işi ilə bağlı hansı mövzuda söhbətə qulaq asmaq istərdiniz? 10. Məktəbə hansı vaxtda rahat gələ bilərsiniz? 11. Sinfə necə kömək edə bilərsiniz? (Sinfin yenidən qurulmasında, ekskursiyaların təşkilində, dər-nək işində və s.)		

Anketin doldurulma tarixi _____

Validəymlər üçün 2 nömrəli anket

<i>Uşağın soyadı, adı</i>

<i>Doğum tarixi</i>

<i>1. Sizin uşaq asudə vaxtda hansı işlə məşğul olmağı sevir?</i>

<i>2. Hansı oyuna üstünlük verir?</i>

<i>3. Hansı idman növünü daha çox sevir?</i>

<i>4. Qızlarla, yoxsa oğlanlarla daha tez-tez oynayır?</i>

<i>5. Uşaq kollektivində özünü necə aparır? (fəal, passiv, utancaq və s.)</i>

<i>6. Evdə öhdəsinə düşən vəzifəni necə yerinə (epizodik, həmişə) yetirir? -</i>

<i>7. Sizin ailədə uşağın tərbiyəsiz işlərinin qarşısını kim alır və bu işlə kim məşğul olur?</i>

<i>8. Uşağın tərbiyəsində sizə daha çox nə çətinlik törədir?</i>

<i>9. Tərbiyədə hansı metoda (inandırmaya, başa salmağa, ciddi tələbə, cəzaya, həvəsləndirməyə və s.) üstünlük verirsiniz?</i>

<i>Anketin doldurulma tarixi</i>

Valideynlər üçün 3 nömrəli anket

Uşağın soyadı, adı _____

Doğum tarixi _____

Suallar	Cavab		
	hə	yox	cavab vermək çətindir
Sizin uşağı güldürmək asandırımı?			
2. Tez-tez şıtaqlıq edir?			
3. Ürəyi istəyəndə onunla oynayan dostu varmı?			
4. O, tez-tez özündən çıxır?			
5. Siz onu evdə tək qoya bilərsinizmi?			
6. Yaşadları yanında özünü yaxşı apara bilirmi?			
7. Yədd uşaqlarla əlaqəyə asan girməyi bacarırmı?			
8. Tanımadığı insanlar arasında özünü itirirmi?			
9. Sizin uşaq dalaşqandırımı?			
10. Uşağınız tənhalığa can atırmı?			

Anketin

doldurulma

tarixi

Cavabların nəticəsinin təhlili və işlənməsi: alınan faktlardan sinif jurnalının müvafiq qrafalarının doldurulmasında, sinfin psixoloji-pedaqoji xarakteristikasının tərtib olunmasında, valideyn komitəsinə üzv və sədr seçilməsində istifadə etmək olar.

Sinif rəhbərinin 20...-20...-ci tədris ilinin III tətil günündən sonra üçün tərbiyə işinin təxmini planlaşdırılması

Əvvəlki bölmələrdə göstərdiyimiz kimi məktəblərimizdə tərbiyə işinin planlaşdırılması müxtəlif variantlarda hazırlanır. Ənənəvi forma ilə yanaşı, yeni məzmunu uyğun olan bölgülərin də aparılması təqdirəlayiq haldır. Bəzən bunlar, elmi, pedaqoji, psixoloji cəhətdən düzgün tərtib olunmur. Çalışdıq ki, təcrübədə özünü doğruldan yeni formalar-dan da nümunə gətirək.

İ.Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın qabaqcıl sinif rəhbərinin təcrübəsindən gətirilən nümunəvi planlaşdırmanın üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, fəaliyyətin istiqamətləri müasir dövrün tələbləri baxımından işlənmişdir.

Planlaşdırmada diqqət yetirilən və bu gün – COVID-19 pandemiya dövründə bəşəriyyəti narahat edən məsələlər sırasında şagirdlərin sağlamlığı ən ön sırada durur. Deyərdik ki, bu, terrorizmlə mübarizə qədər aktual və əhəmiyyətli problemdir. Gənc nəslin fiziki və mənəvi sağlamlığı məsələsinə Azərbaycan dövləti həmişə diqqət yetirmişdir.

Planlaşdırmada şagirdlərin gündəlik gigiyenanın tələblərini gözəlmələri ilə yanaşı, QİÇS-dən və narkotiklərdən qorunması məsələsi də aparıcı yer tutur. Bölgədə praktik təkliflər, ideyalar, tövsiyələr, resurslar, məlumat mənbələri, təşkilatlanmalar və s. öz əksini tapmışdır. Fikrimizçə, burada prosesin dəyərləndirilməsi, nəticənin monitorinqi və təsirin qiymətləndirilməsi aparılmalıdır. Sinif rəhbəri problemin məzmununu, formasını, məqsədini, üsullarını əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir ki, nəticə müsbət alınsın.

Qarşılıqlı əlaqədə «şagird - şagird», «şagird - müəllim», «müəllim - şagird» və başqaları arasında yeni münasibətlərin qurulmasından danışılır. Hazırda demokratik cəmiyyətdə bərqərar olan prinsiplərdən biri müxalif fikri dinləmək mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır. Tərbiyədə dözümlülük nümunəsi göstərmək, şagird - müəllim münasibətlərində üfqi əlaqə yaratmaq ən başlıca məsələlərdən sayılmalıdır. Şagirdin subyekt kimi qəbul edilməsi onun təklif, arzu və mülahizələrinin nəzərə alınması istiqamətində işlər getməlidir.

Bununla yanaşı eyni, paralel, yuxarı və aşağı sinif şagirdləri arasında qurulan qarşılıqlı əlaqələrin səviyyəsi də müzakirə olunmalıdır. Qarşılıqlı əlaqədə hörmət, səmimiyyət, etika tələbinin gözənilməsi əsas yer tutmalıdır.

Mənəvi tərbiyə ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanmış bütün proqramlarda, planlaşdırmalarda, dərsliklərdə və metodik vəsaitlərdə aparıcı yer tutur, lakin ad köhnə olsa da, məzmun tam yenidir. İndi elə

bir insanın mənəviyyatından söhbət gedir ki, o, kapitalizmin, xüsusi mülkiyyətin tələblərinə cavab versin. Dünyəvi mədəniyyətə yiyələnməklə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin də qoruyucusu olsun. Milli mentalitetə bələd olan, onu dünya xalqları içərisində təmsil etməyi bacaran gənclərin yetişdirilməsi günün vacib məsələsi olduğundan planlaşdırmada yer ayrılmalıdır.

Mənəviyyat geniş anlayış olduğundan çalışmaq lazımdır ki, şagirdlərin yaşına və psixi inkişafına uyğun məsələlər bura daxil edilsin.

İntellektin inkişafına müzakirələrlə, disputlarla, debatlarla da nail olmaq mümkündür. Elə mövzular seçilməlidir ki, doğrudan da mübahisəlidir, şagirdlər arasında fikir ayrılığına səbəb ola bilər. Bu müzakirələr şagird təfəkkürünün, təxəyyülünün qapılarını açmalı, onları gələcəyə inkişaf etmiş, mədəni bir adam kimi aparmalıdır. İntellektual mövzular çoxdur, o digər bölmələri də özündə birləşdirir.

Ailə tərbiyədə ağırlıq mərkəzidir. Bəzən tərbiyəvi işdə məktəblə ailə arasında fikir ayrılığı olur. Yaranmış hər hansı gərginliyi aradan qaldırmağın yolu pedaqoji müzakirələrdir. Valideynlə təlimin keyfiyyətcə yüksəldilməsinə xidmət edən məsələlərdən başlamış, tərbiyəvi tədbirlərin aparılmasına qədər bütün problemlərdən söhbət etmək olar. Hər bir işin tərbiyəvi əhəmiyyəti olmalıdır. Alınacaq nəticələr əvvəlcədən proqnozlaşdırılıb planlaşdırmaya daxil edilməlidir. Valideynlərlə aparılan işlər bütün xırdalığına qədər düşünüüb-daşınılmalıdır.

Tərbiyəvi işin məqsədinə uyğun olaraq fəaliyyət növləri müəyyənləşdirilməlidir. Dinləyicinin (valideynin) səviyyəsini əvvəlcədən bilmək çox vacibdir. Elə yol seçilməlidir ki, valideynlər prosesdə fəallıq göstərə bilsinlər. Şagirdin bir şəxsiyyət kimi yetişməsi, şəxsi «mən»inin formalaşdırılması müəllim - valideyn işinin aparıcı məsələsi olmalıdır.

Asudə vaxt aktual sahələrdən biridir. Şagirdlərin asudə vaxtını səmərəli təşkil etmək ən çətin məsələdir. Çünki şagirdləri eyni məqsəd ətrafına toplamaq bəzən mümkün olmur. İdman yarışlarında, milli bayramlarda, soyqırımını və matəm günlərində və s. birlikdə tədbirlər keçirmək mümkündür. Yaxın ərəzidə yaşayan uşaqlarla məktəbdə, məktəb-

dənkənar təhsil müəssisələrində, resurs mərkəzlərində və müvafiq yerlərdə plana uyğun tədbirlər təşkil etmək olar. Könüllülük əsasında qurulan tədbirlər şagirdlərin dostlarının, valideynlərinin və b. iştirakı ilə də keçirilə bilər.

Şagirdlərin səviyyəsinə, məktəbin tipinə uyğun olaraq planlaşmanın bölmələrini artırmaq da olar.

Sinif rəhbərinin III tətil günündən sonra üçün tərbiyə işinin təxmini planlaşdırılmasına nümunə

<i>Fəaliyyətin istiqamətləri</i>	<i>Tədbirlər</i>	<i>Tarix</i>	<i>Cavabdeh</i>	<i>İşin həyata keçirilmə forması</i>	<i>Nəticənin detallı təhlili</i>
<i>Asudə vaxt</i>	<i>Sinif saati: «II yarım il üçün bizim plan»</i>	<i>01.04</i>	<i>sinif rəhbəri</i>	<i>təfəkkürə təsir (problemlə məsələlərin təcili surətdə həlli)</i>	<i>Necə əldə etdin?</i> <i>Nə üçün etmək olmur?</i>
<i>Sağlamlıq</i>	<i>«Yaşamaq hüququ və sağlamlığın qorunması»</i>	<i>06.04</i>	<i>sinif rəhbəri, tarix müəllimi</i>	<i>söhbət</i>	<i>Beynəlxalq və Azərbaycan qanunlarını bilir. Sağlamlığın həyatda qorunmasının hüquqi və təbii problemlərini bilir.</i>
<i>Asudə vaxt</i>	<i>İnkişaf saati: «Gerbin və himnin mənim həyatımda rolu»</i>	<i>07.04</i>	<i>tərbiyə işləri üzrə direktor müavini, sinif rəhbəri</i>	<i>siniflə birlikdə sərgiyə ekskursiyaya</i>	<i>Gerbimizin və himnimizin xüsusiyyətlərini, keçdiyi yolu bilir.</i>
<i>Asudə vaxt</i>	<i>Bayram: «Bizim məktəbi bitirmiş məzunlar»</i>	<i>10.04</i>	<i>sinif rəhbəri, valideynlər, UBR</i>	<i>ailələrlə birlikdə bayram</i>	<i>Məktəbin ən istedadlı məzunları və onların ailələrinin müvəffəqiyyətinin nəticələrini aydınlaşdırır.</i>

Ailə	Validəyn iclasına «Siz öz uşaqlarınızı dərinlən tanıyırırsınız mı?» mövzusunda materialın hazırlanması	14.04	direktor, tərbiyə işləri üzrə direktor müavini, sinif rəhbəri, UBR	sinif uşaqları arasında anketləşdirmə	Anketdəki cavabdan məlum olur ki, şagirdlər öz ailələri haqqında həqiqətə daha yaxın cavab verirlər.
Mənəviyyat	Sinif saatları: «Mən necə insanam?»; «Mənim səçrəm»	18.05	sinif rəhbəri, UBR	müzakirə	Mövzu məzmununa görə açılmaqla yanaşı, şagirdlərdə müzakirə mədəniyyətinə formalaşdırır.
Ailə	Validəyn iclası «Siz öz uşağınızı tanıyırırsınız mı?»	26.05	direktor, sinif rəhbəri, müəllimlər	« dəyirmi masa»	Validəynlər öz uşaqları haqqında yeni-yeni məlumatlar qazanırlar.
Mənəviyyat	«QİÇS - XXI əsrin qorxulu xəstəliyidir»	05.05	sinif rəhbəri, həkim	həkimlə görüş	Qorxulu xəstəlikdən qorunmaq yollarını öyrənmək.
	«Heç nə yaddan çıxmır, heç nə unudulmur»	06.05	sinif rəhbəri, direktor	yaşlı nəşillə görüş	Tarixi ənənələri qorumaq və gələcək nəşillərə çatdırmaq
	İnkişaf saatlarında: «Özünü tanı. Pifaqorun məntiq tərəkürü»	12.05	sinif rəhbəri, psixoloq	intellektual mübarizə	İnsan özünü tanımaqla digərlərini də qiymətləndirir.
«İlk görüşdən sevmək»	18.05	uşaq paramenti	oyun	Təmiz hisslərin toxunulmazlığı.	
«Şagirdlərin biliyinin aşığı olması- nın səbəbi»	19.05	sinif rəhbəri, psixoloq	psixoloqla görüş	Psixoloji tərilmə hazırlıq	

5.4. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların özünüidarə işi

Tərəddüd etmədən söyləmək olar ki, hazırda tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanlar məktəbin əsas simasıdır. Məhz onlar müəllimlərin fəxri, bəzən isə xəcalət obyektidir, onların nailiyyətlərini (uğursuzluqlarını) kənar müşahidəçilərin diqqətli baxışları xüsusi səylə qeyd edir, aşağı sinfin şagirdləri isə məftun (ehtiyatlı-qorxulu) nəzərlərini onlara tərəf yönəldirlər. Apardığımız müşahidələrdən məlum olmuşdur ki, uzun müddət öz uşaqlarının tərbiyəsinə səthi yanaşan valideynlərin çoxu oğul və qızlarının tədris müvəffəqiyyətləri ilə birdən israrla maraqlanmağa başlayırlar. Onlardan nüfuzlu peşələrin şüurlu seçimini və bu yolda müstəqil addımlarını gözləyirlər. Şagirdləri əhatə edənlərin müxtəlif ümidləri ayrıcında diqqətli uşaqlar qayğıkeş, böyük dost rollarını daha tez-tez qəbul edirlər. Belə qəbulun nəticəsi öz ətrafına və son nəticəsi isə özünə formal münasibət yaradır. Əlbəttə, elə şagirdlər də olur ki, onlar öz azad və müstəqil fikirlərini qoruyur, amma hər hansı bir mübarizə çox nadir həldə konstruktiv xarakter daşıyır.

«Böyükler dünyası» və «uşaqlıq dünyası» arasında yaranmış müxtəlif fikirlər bir çox pedaqoq və psixoloqlar tərəfindən qeyd olunur. «Böyükler aləminə xas olan bütün həll edilməmiş və daha da kəskinləşən global problemləri ilə dolu təcrübəsinin translyasiyası kimi məntiqsizlik» (A.B. Orlov) yenidən qurulmasını tələb edir.

Deyilən qarşıdurmanın aradan qaldırılmasının bir sıra xüsusiyyətləri var. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların bir subyekt kimi götürüb, demokratik idarəetmə sisteminə alışdırmaq və məktəbin inkişaf prosesinə münasibətdə yuxarı sinif şagirdlərinin subyekt mövqeyinin yaranmasına şərait yaratmaqdır. Belə şəraitin yaranması məktəbdə humanist tərbiyə sisteminin açıq və sərbəst təşkil olunan inkişafı prosesində mümkündür.

Hazırda pedaqoji-psixoloji elmlərdə və məktəb təcrübəsində yuxarı sinif şagirdlərinə idarəetmənin subyektləri kimi baxılır. Onların bu böyüklüyü məktəb özünüidarə sisteminin özəyini təşkil edir, uşaqların

müəllimlər tərəfindən müəyyən edilən ehtiyaclarına xidmət göstərir. Fikrimizcə, tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanlar idarəetmənin subyekti kimi, ilk növbədə «uşaqlıq dünyası»nın təcrübəsini real mənim-səmiş və bu təcrübəni kiçikyaşlı məktəblilərə, yeniyetmələrə, eləcə də müəllimlərə, valideynlərə təlqin etməyə qadir bir şəxsiyyətdir. Müasir tərbiyə sistemi şəraitində tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların şəxsiyyəti böyüklər dünyasının uşaq dünyası ilə inkişaf etmiş dialoqunda həll oluna bilər. Belə yaşmada tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanların idarəedici təsiri, xüsusilə də tərbiyə sistemi sərhədlərində yaş-şəxsiyyətin qarşılıqlı əlaqələri sahəsində son dərəcə vacibdir.

Məktəbdə özünüidarə sisteminin yaradılması barədə ehtiyac aşığıdan, uşaqların özündən gəlməlidir. Belə bir şəraitdə pedaqoji kollektivin vəzifəsi -məktəb şagirdlərinin yaradıcı idarəetmə təşəbbüslərini ancaq rəsmiləşdirmək deyil, həm də həvəsləndirmək, onlara kömək etməkdir. Bu yolda hansı addımlar atılmalıdır? Müasir gəncliyin kiçik həmyaşıdlarına münasibətdə təşkilatçılıq imkanları son dərəcə məhduddur. Ancaq indiki dövrdə onun genişləndirilərək «böyük dost-bala-ca dost» prinsipi üzrə aparılması müxtəlif yaşlıların ünsiyyət sistemi ilə mümkündür. Sırr deyil ki, böyük və kiçikyaşlı məktəblilər məktəb çərçivəsində bir-birindən sırf fiziki cəhətdən uzaqlaşsınlar. Bəzi məktəblərdə kabinet sisteminin hökmranlığı şəraitində, hətta böyük və kiçikyaşlı şagirdlərin sinif otaqlarının sadəcə dəyişdirilməsi onların qeyri-formal ünsiyyətlərinə zəmin yarada bilər. Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilalanlar və müəllimlər tərəfindən yaradılmış «Mənim kiçik dostum» proqramı çərçivəsində qarşılıqlı ünsiyyətin əsası qoyula bilər. Proqramın gənclərin nəzərində əhəmiyyətli olması üçün hər bir proqram bir tərəfdən cari eksperimentlərin, müşahidələrin, digər tərəfdən, təntənəli ümumtəhsil festivallarının, viktorinaların, müsabiqələr sistemini əhatə etməlidir. Bəzən gənc müəllimlər düzgün olmayaraq uşağın real həyatını, onun baxışlarını, maraqlarını oğlan və qızlar üçün lazımlı olan əşyalar aləmi haqda pis təsəvvür yaradırlar. Uşaq aləmi, nəinki onun böyüklərin aləminə mənsubluğu, hətta ənənəvi başa düşülən mü-təxəssis mövqeyindən müəllimdən də qorunur.

Təəssüflər olsun ki, bir çox müəllimlər sadəcə olaraq öz uşaqlıqlarını yada salmırlar. Uşaqlıq təcrübəsinin ilk növbədə müəllimin şüurunda mövcud hüquqlar əsasında bərpası, eləcə də onların psixi inkişafına, uşaq aləminin qiymətlərinin dərk edilməsinə kömək edən maraqlı tapşırıqdır.

Uşaq dünyasının öyrənilməsi şəxsi təsəvvürlərini ifadə edə biləcəkləri məktəb uşaq diaqnostikası xidmətinin yaradılması bu məsələnin həll edilməsi şərtlərindən biri ola bilər. Lakin ən əsası odur ki, müəllimlər, bəlkə də, olmasını güman etdikləri məlumat sahəsinə daxil olaçaqlar. Ola bilsin ki, bu onların şəxsi və professional yüksəlməsinə kömək olacaq. İki suveren dünyanın - uşaq və böyüklər dünyasının — birləşməsinə məktəb tərbiyə sistemi çərçivəsində müəllim və valideynlər üçün «uşaqlıq dərsləri» adlanan dərslər strukturunun yaradılması səbəb ola bilər. Belə dərslərin mənası uşaqların vasitəsilə uşaq subyektiv mədəniyyəti ilə tanışlıqdır. Belə qeyri-adi, qarşılıqlı əlaqə yuxarı sinif şagirdlərinin və onların dinləyicilərinin psixoloji hazırlığı amerika psixoloqu K.R.Rodcersin və onun davamçılarının adı ilə bağlıdır. Onların fikrincə, bu iş psixologiyaya yaxşı məlum olan sərbəst, ünsiyyət qrupları vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Birinci mərhələdə «uşaqlıq dərsləri»nin forma və məzmununun təşəbbüskarları müəllimlər olsa da, onlara müəllimlik hüququ bütövlükdə və tam şəkildə uşaqlara məxsus olmalıdır. Bu cür ünsiyyət formasının dəyəri aydındır — müəllimlər fikirləşmək üçün məlumat alırlar, yuxarı sinif şagirdləri məktəbdə yeni humanist əlaqələrin qurulmasına real təsir imkanı qazanırlar.

Müasir humanist tərbiyə sistemi şəraitində ənənəvi uşaq özünüidarəsinin saxlanılmasının mümkünsüzlüyü haqqında çox danışılmışdır. Özünü-təşkil etmə məqamı kimi özünüidarəetmə də inkişaf edən tərbiyə sisteminin mahiyyət xarakteristikasıdır və humanist əhval-ruhiyyəli pedaqoqlar tərəfindən mütləq dərk edilməlidir. Bu isə sosial dərk etmə sahəsində bəzi nəzəri fikirlərə müraciət etmədən mümkün deyildir.

Özünüidarə-rəhbərlik etmə və idarə ilə bərabər insanların birgə fəaliyyət rejimlərindən biridir. Zənnimcə, özünüidarənin mənasını

məhz bu kontekstdə, o cümlədən məktəb mühitinin fenomeni kimi başa düşmək mümkündür.

Rəhbər icraçıya fəaliyyətinin məqsədini, obyektini verir, onun həyata keçirilməsinin vasitə və üsullarını müəyyənləşdirir, gedişinə nəzarət edir və nəticəsini qiymətləndirir. İcraçı qarşılıqlı əlaqənin təşəbbüslü tərəfi kimi qalaraq, idarə edən iradəsini həyata keçirir.

İdarəetmə rejimində rəhbərlik edənə praktik arasında qarşılıqlı əlaqə yaranır. Birgə fəaliyyət nəticəsində onlar, özlərinin arzu edilən yekun işlərinə nail olmağa yaxınlaşırlar.

Özünüidarə rejimində öz fəaliyyətinin məqsəd və obyektlərini birgə müəyyən edən, onun tətbiqinin vasitə və üsulları haqqında razılığa gələn uşaqlar birliyi qarşılıqlı əlaqədə olur. Birgə fəaliyyətləri prosesində onların qarşılıqlı əlaqəsinə əməkdaşlıq, fəaliyyət və ünsiyyət məkanında birgə varlıq (hadisə) xarakteri verən xüsusi növ münasibətlər yaranır. Vaxt keçdikcə bu cür birgə varlıq münasibətləri fəaliyyətin sonrakı inkişafının, mükəmməlləşdirilməsinin bilavasitə əsasına çevrilirlər. Bundan əlavə, psixoloqlardan Y.İ. İsayev, V.İ. Slobadçikov və b. tədqiqatlarında göstərilir ki, ümumilikdə insanların birgə varlığı onları başqalarına oxşamayan şəxsiyyət, yaradıcı fərqliyyətlər kimi inkişaf etdirir.

Demək olar ki, özünüidarə rejimində, rəhbərlik və idarə rejimlərindən fərqli olaraq, birgə fəaliyyət onun öz-özünə inkişaf edən iştirakçıların birgə varlığı ilə zənginləşir, lakin birgə varlıq qarşılıqlı əlaqədə olan insanlardan daimi və fasiləsiz səy tələb edir.

Birgə varlığın real olması üçün onun məkan-zaman lokallaşması zəruridir. Burada birgə varlığın ümumiliyi çıxış edirsə zaman kimi hadisə də nəzərə alınmalıdır.

Hadisə-birgə varlığın baş verə biləcəyi və baş verdiyi gerçəklik anıdır. Hadisələrlə dolu olmanı adilikdən fərqləndirmək lazımdır. Hadisə heç də mütləq bir anlıq olmamalıdır; o, uzana da bilər. Bu işin yekunu təkcə onun bilavasitə yekunu deyil, həm də insanların «ağıl və ürəklərində» onun törətdiyi effektlərdir, yəni nəticələndir. Öz demokratik tərbiyə sistemini inkişaf etdirən məktəbin həyatı müxtəlif növ ha-

disələrlə zəngindir, lakin məktəblərdə tez- tez uşaqların bir-biri ilə, uşaq və böyüklərin bir-birilə birgə demokratik, hüquqi əməkdaşlığı baş vermir, çünki böyüklər uşaqlarla, onların fəaliyyəti ilə, onlar üçün və onların iştirakı ilə mühazirə xarakterli tədbirlər təşkil etməyə vərdis etmişlər.

Uşaqların şəxsiyyət kimi inkişafı üçün özünüidarəyə imkan vermək zəruridir.

Məktəbdə uşaq özünüidarə problemi pedaqoji ictimaiyyət tərəfindən aşağıdakı əsasların qəbul edilməsini nəzərdə tutur:

1. Uşaq özünüidarəsinin mənası uşaqların mövcud idarəetmə piramidasına qoşulmasında deyil, onların demokratik münasibətlərdə şəxsi təcrübə qazanmasında və bu təcrübə formalarının dərk edilməsindədir.

2. İctimai həyatda özünüidarəyə tələbat və imkan var. İctimai həyat olmayan yerdə hər cür özünüidarə uydurma və ya oyuna çevrilə bilər. Məktəbin ictimai həyatı heç də müxtəlif uşaq təşkilatlarının məktəb çərçivəsindəki fəaliyyəti deyil, həm də məktəblilərin müxtəlif klublarda, dərnlərdə fəaliyyətidir. Məktəb tədbirlərinin hazırlanması və yerinə yetirilməsi prosesində uşaq, müəllim, valideynlərin qarşılıqlı əlaqəsidir. İctimai həyatın dolğunluğuna, məktəbdə demokratik, hüquqi tərbiyə sisteminin inkişafı prosesində nail olunur.

3. Məktəb özünüidarəsi «idarə etmə» üzrə xüsusi uşaq fəaliyyəti deyil (milli məclis, parlamentli hökumət, respublika və s. surətinin çıxarılmasının geniş yayılması da buradan irəli gəlir). Məktəb özünüidarəsi uşaq mühitində demokratik, birgə varlıqlı əlaqələrin zəruri dinamikasını təmin edən, yeniyetmə və gənclərin vətəndaş və şəxsi müqəddəratını seçməyə real imkanlar verən («müstəqilliyin» açılması vaxtı 10-12 yaşdır; məhz ona görə də özünüidarəni yeniyetmə və gənclərin fəaliyyətinə münasibətdə nəzərdən keçiririk), məktəblilərin birgə və müstəqil həyat fəaliyyətinə keçməsi rejimidir.

4. Uşaq özünüidarəsi demokratik əlaqələr şəbəkəsi kimi fəaliyyətdə məktəb hadisələrinin hazırlanması və yerinə yetirilməsi ətrafında (sinif, müvəqqəti yaradıcı qrup, məktəb səviyyəsində kollektiv yaradıcı

işlər) inkişaf edir. Təsəvvür edilir ki, «hadisələrdə münasibətlərin» məzmunu məktəbin gündəlik həyatına translasıya edilə bilər.

5. Məktəbdaxili özünüidarənin yüksək səviyyədə əmələ gəlməsi çətin məsələdir, sistemin ünsürlərinin, ünsürlər arasında əlaqənin, sistemin bütövlükdə keyfiyyətlərinin, onun mühitlə qarşılıqlı təsirinin təyin olunması üzrə müəllim və şagirdlərin uzunmüddətli əməyinin özünüidarə sistemini «qurmaqla» yanaşı, onu «böyütmək» («becərmək») də lazımdır.

6. Uşaqların özünüidarə şəraitində müəllimlər şəxslərarası, yaşlararası, daxili və qruplararası münasibətlərə müdaxilə edə bilməzlər, lakin onların vəziyyətini diaqnostika etmək, bu münasibətlərin qurulması zamanı fəaliyyətini problemləşdirmək, şəxsi özünüidarəetmə mövqeyini möhkəmləndirməkdə ehtiyac duyan şagirdlərə kömək etmək bir tərbiyəçi kimi müəllimin peşə vəzifəsidir.

Məktəbdaxili uşaq özünüidarəsinin qurulması və inkişafının mümkün modeli bir sıra addımlar kimi (hər addım, əvvəlkinin məntiqi davamı və növbəti addıma keçiddir) təsəvvür olunur.

Birinci addım ondan ibarət olmalıdır ki, məktəbdaxili münasibətlər sahəsinin diaqnostikası hazırlanmalıdır. Bu mərhələdə şəxslərarası və yaşlararası uşaqların digər münasibətləri diaqnostika olunmalıdır. Hazırlıqlı şagirdlər birləşə bilərlər. Onlar məktəbin uşaq diaqnostika xidmətini təşkil edirlər. Kollektiv tədqiqatçı və sonradan fəaliyyətinin layihələşdiricisi kimi yaranan belə xidmət başlanğıc mərhələsinin əsas məqsədidir.

Fikrimizcə, ikinci addım «özünüidarənin presedenti»nin layihələşdirilməsi və həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu mərhələdə məktəbin uşaq diaqnostika xidməti məktəbin həyatında hadisəli dəyişikliklərin təşəbbüskarı kimi çıxış edir. «Özünüidarə presedentləri» - əksərən şagirdlər tərəfindən özfəaliyyətlə həyata keçirilən hadisələrdən əmələ gəlir.

Belə hadisələrə bir tərəfdən cari müşahidələr və təcrübələr, digər tərəfdən, ümumməktəb münasibətləri, viktorinalar, festivallar sistemini əhatə edən, yuxarı sinif şagirdləri tərəfindən işlənmiş və həyata ke-

çirilmiş «mənim kiçik dostum» proqramını nümunə kimi göstərmək olar.

Başqa nümunə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi müəllim və valideynlər üçün «uşaqlıq dərsləri»ni göstərə bilərik. Bu dərslərin məqsədi- uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik dövrünün subyektiv mədəniyyəti ilə böyükler tərəfindən «pedaqoji sifariş»in verilməsidir ki, burda «müəllif hüquqları» şagirdlərə məxsus olur.

Üçüncü addım ondan ibarətdir ki, məktəbin hadisəli həyatının əsas prinsipi olan özünüidarənin qurulmasıdır.

İndi hər bir ümumməktəb tədbiri mümkün qədər özfəaliyyətli və özünüidarədən asılı olmalıdır. Hadisələr bir neçə mərhələdə cərəyan edə bilər:

- kollektiv;
- yaradıcılıq işinin ən yaxşı layihəsinə müsabiqənin elan olunması (məsələn, ümumməktəb bayramlarının illik dövrü çərçivəsində);
- layihələrin işlənməsi üzrə müvəqqəti yaradıcılıq qruplarının təşkili;
- tam orta təhsil səviyyəsində təhsilənlərin ekspert şurası tərəfindən ən yaxşı layihənin, bu mümkün olmayanda isə, yaradıcılıq qruplarında qrupdaxili reytingin nəticələrinə görə ən yaxşı layihəçilərin müəyyən olunması;
- layihələri həyata keçirəcək işçi qruplarının yaradılması;
- marağı olan bütün şəxslərin cəlb edilməsi qruplarının fəaliyyəti.

Lakin hadisələrin inkişafının bu cür dinamikası özünüidarə rejimində şagirdlər arasında bir fəaliyyət obyekti kimi birgə varlıq, demokratik əlaqələrin əmələ gəlməsinə zəmin yaratmır. Bəzi formal demokratik prinsiplərin şəxsi məsuliyyət, razılaşmaya can atma, fikir sərbəstliyi, idarəetmə mövqeyinin dəyişilməsi, bərabərlik imkanının qəbulu zəruridir. Prinsiplərin qəbulu Uşaq parlamentində özünüidarə rejimində fəaliyyəti təşkil edən konkret sənəd kimi bu əsasnamədə pedaqoji kollektivin, özünüidarənin fasilələri olan müəllimlərin, müdiriyyətin və valideynlərin müdafiə səviyyəsinin yeri və rolu müəyyən olunmalı, özünüidarə rejimində fəaliyyətin xüsusiyyətləri məktəblilərə izah edil-

məlidir. «Uşaq parlamenti haqqında Əsasnamə» məktəbin tərbiyə sisteminin bütün subyektlərinin razılaşmasıdır.

Təklif edilmiş uşaq özünüidarə modeli tamamlanmalıdır. Bəzi məktəblər özünüidarə münasibətlərini tətbiq edərək üçüncü addımda ləngiyə bilirlər (amma dayanmazlar); başqaları özünüidarə sistemi orqanlarının formalaşmasına addım ataraq verilmiş, sonuncu hal məktəblərin özləri tərəfindən «yetişdirilmiş» sistem olacaqdır.

Daha bir mühüm səbəbi qeyd edək. Nə qədər ki, məktəbin özünüidarəetməsi, başlıca olaraq, məktəb həyatının ayrıca hissəsi, idarə üzrə xüsusi uşaq fəaliyyəti kimi anlaşılaçaq, müəllimlər şagirdlərlə birgə mütləq formalizm və doğmalaşmanın «tələ»sinə düşəcəklər. Məktəbdə özünüidarə — təkcə xüsusi fəaliyyət deyil, həm də uşaq və böyüklərin birgə fəaliyyətinin müxtəlif növ və formalarında hüquqi, demokratik əlaqələrin axtarışıdır. Bu cür yanaşmada belə suallar meydana çıxır: «Özünüidarə harada meydana gələ bilər?, Özünüidarə münasibətlərinin demokratik xarakterini hansı yollarla qoruyub saxlamaq və dəstək vermək olar? »

Demokratik tərbiyə sisteminin qurulmasına yönəldilən məktəb uşaq özünüidarəsinin yaranması və inkişafı müəllimlər tərəfindən xüsusi pedaqoji mövqe tələb edir. «Uşaqlar özləri yerinə yetirsinlər» şüarını demokratik şüar kimi təqdim etmək mənasızdır. Bu zaman müəllimsiz qalan uşaqlar əvvəllər onlara zorla qəbul etdirilənləri təkrar edirlər, ya da onlar şüurlu ehkamlaşdırılmayıbsa, uşaqlarda onların təbii fəallığının nəticəsi kimi tez-tez cəmiyyətə zidd xarakterli, müxtəlif növ etiraz formaları yaranır. Müəllimlər dərk etməlidirlər ki, uşaqların təbii fəallığını vətəndaş fəallığına qədər inkişaf etdirmək öz şəxsi peşəkar mövqelərinin ehkamlarına üstün gəlməklə mümkündür. Bu, necə aparılmalıdır.

Müəllimlərin hər cür yeniliyə həvəsi olan uşaqlarla qarşılıqlı münasibətini götürək. Təcrübənin göstərdiyi kimi, məktəblilərin bu cür mövqeyinin müəllimlər tərəfindən funksional möhkəmləndirilməsi meylə çox parlaq ifadə olunur. Öz növbəsində müəllimlər tərəfindən

həvəsləndirilən fəallar xüsusiləşməyə çalışır, özləri üçün rahat olan «hakimiyyət piramidası» yaradırlar.

Buna baxmayaraq, lider mövqeyi cəmiyyət tərəfindən qeyri-formal mənimsənilmir. Mövqelərin dəyişdirilməsi prinsiplərinin reallaşdırılması əsas həvəsləndirmə forması olaraq açıq qrupdaxili reytingə görə şagirdlərin yeni ideya, yanaşma, hərəkət üsulları və sairə təkliflərinin yoldaşları tərəfindən mükafatlandırılması fəalların durğunluğunun qarşısını almaq üçün köməklik göstərir. Əlbəttə ki, bütün bunlar ancaq müəllimlərin dəyişməz ideyalarından, həmişəki «daimi və vəfalı» fəallarından imtina etdikləri, öz müəllim tələbatlarını məhdudlaşdırmağa hazır olduqları təqdirdə mümkündür.

Qanunauyğun olaraq təxmin etmək olar ki, «uşaq özünüidarəsi məktəb həyatının bölünməz hissəsinə çevrildiyi məktəblərdə şagirdlərlə öz məktəbdaxili özünüidarə sistemini yaratmaq təşəbbüsünü oyada bilər ki, bu da məktəbə administrativ idarəetmə sisteminin quruluşu və funksiyalarına alternativ ola bilər. Bu təşəbbüsün himayə olunması, həyata keçirilməsi üçün müəllimlər hansı köməyi göstərə bilərlər?

Birinci, məktəbin pedaqoji kollektivi uşaq özünüidarəsinin yaranması prosesinin qarşısının alınmasının mümkünsüzlüyü haqqında sərbəst və şüurlu qərar qəbul etməlidir.

İkinci, müəllimlər yuxarı sinif şagirdlərinə parlamentin idarə etdiyi məktəb günlərinin keçirilməsi təklifini edə bilər və lazımı hazırlıq işlərində təşəbbüs göstərə bilərlər. Parlamentin idarəetmə günlərinin başlıca xüsusiyyətlərini şagirdlərə məktəbin idarə olunması üçün öz strukturlarının sınaqdan keçirmələrinə imkan yaradılması, yeni məktəbdaxili idarəetməyə qarşılıqlı əlaqə prinsiplərinin yaradılması təşkil edir. Müstəsna deyil ki, ilk sərbəst təşəbbüslər idarəetməyə ənənəvi yanaşmanı xatırladacaq. Demokratik idarəetmə günlərinin müntəzəm keçirilməsi şagirdlərin stereotiplərdən azad olmasına kömək edərək, həm də yeni, onların tələb və maraqlarına cavab verən nəyinsə yaranmasına şərait yaradacaq. Vacibdir ki, şagirdlərdə şəxsi özünüidarəetmə fəaliyyətinin müstəqilliyi və eyni zamanda, böyükrlə əməkdaşlıq zəruriliyi anlayışı yaransın.

Üçüncü, müəllimlər şagirdlərə eyni zamanda mövcud olan iki idarəedici sistemin-uşaq və böyük prinsiplərinin tətbiqi mərhələsində qarşılıqlı əməkdaşlığın və fəaliyyətin, sosial əhəmiyyətli cəhətlərinin təyin olunmasında köməklik edə bilirlər.

Burada irəli sürülmüş mülahizələr rolunun yeni demokratik anlayışını təşkil edən çoxsaylı mənalarda münasibətdə minimaldırlar. Bu, böyükklərin uşaq aləmini sözsüz qəbul etməsi, valideyn və müəllimlərin uşaqlarla birgə dəyişməyə hazır olması, onların şəxsiyyət kimi inkişafının stimullaşdırılması, sadəcə, onlarla dost olub və onları sevməyə əsaslanan demokratik idarəetmə sisteminin yaranması deməkdir.

5.5. Uşaq parlamenti haqqında tövsiyələr

1. Uşaq parlamenti işinin məzmunu və vəzifələri

Demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət olan Azərbaycan Respublikasının bütün sahələrində yeniləşmə, müasirləşmə gedir. Ümumtəhsil müəssisələrində bu iş xüsusilə aydın nəzərə çarpır. Belə işlərdən biri də məktəbdə yaradılan Uşaq parlamentinə aid edilə bilər.

Uşaq parlamenti VII-XI sinif şagirdləri üçün seçkili özünüidarə orqanı sayılır. Burada hər bir şagirdin hüququ, arzusu, istəyi qorunur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, BMT-nin “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nın, “Uşaq hüquqları haqqında”, “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın tələbləri nəzərə alınmaqla yaradılır. Şagirdlərin milli və bəşəri dəyərlərə söykənərək özünüidarə prinsipi əsasında formalaşan bu təşkilatı orqanların dünya demokratiyasını dərk etməyə, sivil bir cəmiyyətdə yaşamağın yollarını öyrənməyə xidmət edir. Uşaq parlamentinin qarşısında bir sıra vəzifələr durur:

- «Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün xalqlar ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək».

Uşaqların könüllülüüyü və seçiciliyi əsasında yarandığına görə tənqid və özünütənqid, dialoq, qarşıdakının fikirlərini nəzakətlə dinləmək, mübahisədə ədəb-ərkan qaydasını gözləmək də bu parlamentin başlıca qayəsidir.

Ümumi təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi Uşaq parlamentinin işinə yer-siz müdaxilə etmir, lakin tövsiyə xarakterli məsləhətlər verir. Təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi onları nə öz monopoliyasına götürməli, nə də başlı-başına buraxmalıdır. Təşkilatlanana kimi ona qayğı göstərməlidir. Pedaqoji kollektiv Uşaq parlamentinin fəaliyyətinin böyük tərbiyəvi əhəmiyyətini dərk etməlidir. Uşaq parlamenti məktəbdə təkcə xüsusi fəallıq deyil, həm də uşaq və müəllimlərin birgə fəaliyyətinin müxtəlif növ və formalarda: humanist, demokratik əlaqələrinin axtarışıdır. Humanist tərbiyə sistemi şəraitində məktəbdaxili Uşaq parlamentinin yaradılması, özünüidarənin bərqərar olması müəllim və şagirdlərin uzunmüddətli əməyinin nəticəsində meydana gələ bilər.

Parlamentin üzvü olmaq şərəfli bir işdir. Yoldaşlarının, məktəbin hüquqlarını müdafiə etmək, qarşıda duran vəzifələrin həlli yollarını göstərmək parlament üzvlərinin məsuliyyətini artırmaqla yanaşı, onların müsbət xüsusiyyətlər qazanmalarına da kömək edir. Parlament üzvləri şüurlu, təşəbbüskar, nəzəri biliklərə sahib olan, demokratik fikirli adamlar olmalıdırlar. Onlar kollektivin mənafeyini hər şeydən üstün tutmalıdırlar. Parlamentin sədri pedaqoji şuranın üzvü kimi şuranın iclaslarında onların işləri ilə əlaqədar bütün müzakirələrdə iştirak etməlidir.

II. Uşaq parlamentinə seçkilərin aparılması qaydası

Uşaq parlamenti seçki əsasında bir il müddətinə yaradılır. Dərs ilinin əvvəlində məktəbin Pedaqoji Şurasında müəssisə direktoru bu haqda tərbiyəçilərə məlumat verir. O bildirir ki, Uşaq parlamenti VII-XI sinif şagirdlərini təmsil etməklə 25 nəfərdən ibarət olur (Şagirdlərin və siniflərin sayından asılı olaraq azaltmaq mümkündür).

Hər sinifdə seçki keçirilir. Namizədliyi irəli sürülmüş (özü də öz namizədliyini irəli sürə bilər) uşaq haqqında iki nəfər məlumat verir.

Onun müsbət xüsusiyyətləri sadalanır və sinfin müzakirəsinə verilir. Çıxışlar qurtarandan sonra açıq səsverməyə buraxılır. İclasda iştirak edənlərin yarısından çoxunun səsini toplayan şagird seçilmiş hesab olunur. Əgər şagird kontingentinin sayı çox olarsa, iki, üç və s. eyni sinif (VII^a və VII^b) birləşərək öz namizədlərini irəli sürə bilər. O zaman iki nəfərdən hansı daha çox səs toplayarsa, o, seçilmiş hesab olunur.

Seçki tam demokratik keçirilməlidir. Verilən təkliflərə biganə qalınmamalıdır. Seçilmiş şagird haqqında anket məlumatı və iclasın protokolu bir həftə ərzində tərbiyə işləri üzrə direktor müavininə təqdim edilməlidir.

Parlament üzvü hər tədris ilinin əvvəlində yenidən seçilməlidir, lakin o, kollektivin etimadını doğrultmursa, istənilən vaxt sinif iclası keçirməklə sadə səs çoxluğu ilə o, geri çağırıla bilər. Belə hallarda bir həftə ərzində onun yerinə yeni parlament üzvü seçilməlidir. Bu da ona görə belə edilir ki, parlament üzvü özünü daimi və hegemon hesab etməsin. Parlament ilk iclasda sədri, müavinləri və komissiya sədrələrini, onların müavinlərini seçir.

Açıq səsvermədə səs çoxluğu ilə sədr və müavin seçilir. Əgər seçkidə bərabər səs toplanarsa, onlar gizli səsverməyə buraxılırlar. Komissiyanın üzvləri isə sadə səs çoxluğu ilə seçilirlər. Hər bir komissiya üzvü ayrı-ayrılıqda müzakirə olunmalı və onlara münasibət bildirilməlidir. Komissiyanın sədri növbəti iclasa qədər siniflər üzrə işçi qrupunun tərkibini müəyyənləşdirir.

Parlamentin ilk iclasında direktor, direktor müavinləri və sinif rəhbərləri iştirak etməlidirlər. İclasda müəllimlər şagirdləri haqqında bəzi mülahizələr söyləyə bilərlər, lakin bu təlqin xarakterli olmamalıdır. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavinini Uşaq parlamenti sədrinin məsləhətçisi statusuna malik olur. Müzakirəyə təqdim olunan bütün məsələlər onunla məsləhətləşdirilə bilər.

Uşaq parlamentinin ilk iclası ümumməktəb tədbiri kimi yüksək səviyyədə keçirilməlidir. Əvvəldən elanlar yazılmalı, məktəbin radio-qovşağı ilə məlumat verilməli, onlara xüsusi geyim, parlament üzvlüyü vəsiqəsi, döş nişanı hazırlanaraq tərbiyə işləri üzrə direktor müavi-

ninin təqdimatı ilə direktor tərəfindən məktəbin iclas zalında təqdim olunmalıdır.

Təhsil müəssisəsində ən yaxşı otaq Uşaq parlamentinin ixtiyarına verilməlidir. Otaqda Azərbaycanın Dövlət müstəqilliyinin rəmzləri xüsusi yer tutmalıdır. Ayda bir dəfə iclaslarını keçirən Uşaq parlamentinin nümayəndələri həmin gün dərsdən icazəli hesab olunurlar. İclas saat 14⁰⁰-da başlanır. Əvvəlcə Azərbaycan Respublikasının dövlət himni oxunur və Uşaq parlamentinin iclas gündəliyində duran məsələlər müzakirə olunur. Sonra iclaslararası komissiyaların gördükləri işlərin hesabatları dinlənilir. Komissiya sədrinin hesabatına 10 dəqiqə, çıxışlara isə 3-5 dəqiqə vaxt ayrılır.

Komissiyanın işi barəsində hesabat səsvermə yolu ilə təsdiq olunur. Yaxşı işlər qiymətləndirilir. Qabaqcıl təcrübə təqdir edilir, digər siniflərə də tətbiq olunur.

Beləliklə, Uşaq parlamenti demokratik, hüquqi, dünyəvi prinsipə əsaslandığından ən nüfuzlu bir orqana (təşkilata) çevrilir.

Tədris ili ərzində Uşaq parlamentinin bir iclası məktəbin bütün şagirdlərinin iştirakı ilə akt zalında keçirilə bilər. Burada məktəbin ümumi problemləri müzakirə olunmalıdır. Müzakirələrdə parlament üzvlərilə yanaşı digər şagirdlər də iştirak edirlər. Qonaqlar məşvərətçi səsə malik olurlar.

Uşaq parlamentinin nümayəndələri kollektiv şəkildə məktəbdə ictimai tədbirlərdə keçirirlər. Bunun tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür.

III. Uşaq parlamentinin tərkibində fəaliyyət göstərən komissiyalar

Siniflərin sayını nəzərə almaqla komissiyalar yaradılır. Komissiyaların hüquq və vəzifələri əvvəlcədən müəyyənləşdirilir. Görəcəkləri işlərin sərhədini bilən şagirdlər həmin istiqamətdə fəaliyyət göstərilir. Komissiyaların fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, hüquqi normativ aktlarına, BMT-nin «Uşaq Hüquqları Haqqında Konvensiya»sına istinad olunması məqsədəuyğundur.

Aşağıdakı komissiyalar yaradıla bilər:

1. Uşaq hüquqlarının qorunması üzrə iş aparan komissiya

Komissiya uşaqların hüquqlarının qorunması üzrə məktəbdə təbliğat işi aparır, irqi, cinsi, əqidəsi, sosial mənsəyi və s. nəzərə alınmadan onların hüquqlarının bərabər olduğunu, aralarında ayrı-seçkilik ola bilmədiyi ideyasını aşılayır. Uşaqlar öz fikirlərini tam azad şəkildə ifadə etmək hüququna malik olduqlarını bilməlidirlər, məktəbdə və mətbuatda müxtəlif mövzularda çıxış edə bilirlər.

Şagirdlərin hüquqlarını anlatmaq üçün seminarlar da keçirmək olar. Məktəbdə, ailədə, ictimai yerlərdə hüququ pozulmuş şagirdlər haqqında dəqiq qərəzsiz məlumatlar toplanır. Komissiyaya qədər sinifdə müzakirə olunur, sonra qərar şəklinə komissiyanın qarşısında qaldırılır. Komissiya məsələnin müzakirəsini keçirərək, Uşaq parlamenti-nin gündəliyinə daxil edə bilər və yaxud əsaslandırılmamış qərar olduğu üçün geri də qaytara bilər.

Əgər Uşaq parlamenti hər hansı hüququ pozulmuş uşaq haqqında qərar verirsə, işin icrası üçün məktəb direktoruna, Pedaqoji Şuraya rəsmi məktubla müraciət edərək tədbir görülməsini xahiş edir.

Komissiya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, BMT-nin «Uşaq Hüquqları Konvensiya»sının, müstəqil dövlətimizin rəməzlərinin və s. öyrədilməsi üçün tədbirlər keçirir. Məktəbdə hüquq işçilərinin mühazirələrini də təşkil edir.

Radio qovşağında, məktəbin keçirdiyi tədbirlərdə, divar qəzetlərində, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdə hüquqi biliklərin təbliğinə xüsusi yer verilməlidir. Elə iş aparılmalıdır ki, uşaqlar ümumi təhsil müəssisəsini bitirdikdə beynəlxalq və respublika səviyyəsində insan hüquqları haqqında bilikləri mənimsəmiş olsunlar.

2. Uşaqlar arasında narkomaniyaya və QİÇS-ə qarşı mübarizə aparan komissiya

Narkomaniya və QİÇS cəmiyyətimizin ən böyük bəlasına çevrilmişdir. Hamılıqla bu işə qarşı mübarizə aparmaq lazımdır. Xüsusilə uşaqların özləri fəal olsalar daha səmərəli olar. Komissiya işini bir neçə istiqamətdə qura bilər:

- a) məktəbə həkim çağıraraq, onların mühazirələrini təşkil etməklə;

b) təbliğat xarakterli karikaturaları, kitabça və kitabları şagirdlər arasında yaymaqla;

c) yoldaşlarından bu işlərlə məşğul olanları müəyyənləşdirib, profilaktik tədbirlər görməklə (əsas təbliğat üsulu üstünlük təşkil etməlidir);

ç) valideynlər arasında metodik işlər aparmaqla;

d) məktəbin kompüter otağında xüsusi proqramlar hazırlayıb, belə uşaqlara göstərməklə;

e) hüquq işçilərini görüşə dəvət edərək narkotik vasitələrdən və psixooaktiv maddələrdən istifadə edənlərin sonrakı taleyi haqqında rəsmi məlumatları dinləməklə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş inzibati tədbirlərdən danışmaqla və s.

Yerli şəraiti nəzərə almaqla, narkomaniyaya və QİÇS-ə qarşı mübarizə aparən komissiya yeni yollar da müəyyənləşdirə bilər.

Komissiya apardığı işlər haqqında parlament qarşısında hesabat verməlidir.

3. Təlim komissiyası

Uşaq parlamentinin əsas komissiyası Təlim komissiyasıdır. Komissiya şagirdlərin təliminin hazırkı durumunu öyrənir və gələcək fəaliyyət üçün tövsiyələr hazırlayır. Fənlərin tədrisində şagirdlərin geri qalmalarının səbəblərini araşdırır. Tərbiyə işləri üzrə direktor müavini-nin uşaqların dərstdən yayınma problemi ilə əlaqədar qaldırdığı məsələni operativ müzakirə edərək tədbirlər görür. Şagirdlərin məktəbə qəbulunda, növbətçiliyin aparılmasında, geri qalanlara köməkdə, dərstdən yayınanların məktəbə cəlb olunmasında, məktəbdə kütləvi tədbirlərin keçirilməsində yaxından iştirak edir.

Təlim komissiyası mütəmadi sinif nümayəndələrinin hesabatını dinləyir. Siniflərdə şagirdlərin necə oxumalarını, intizamlarını, səliqə-səhmanı necə gözləmələrini müzakirə edir və müəyyən tapşırıqlar verir.

Komissiya zəif oxuyan uşaqları dinləyir, müəllimlərin tövsiyələri istiqamətində onlarla aparılacaq işin yollarını göstərir. Nəticəsi müsbət

olana kimi onlara kömək göstərir. Təlimdə geri qalan şagirdləri tədbirlərə cəlb edir, onlara etimad göstərir və onlarda işə həvəs yaradır.

Komissiyanın sədri müəllimlərin “açıq dərs”lərində iştirak edir, təlimdə geri qalan şagirdlərə diqqət yetirir.

Fənn dərnəklərinin yaradılmasında və onun məşğələlərinin təşkilində, olimpiadaların keçirilməsində kollektivə yaxından köməklik göstərir. Olimpiadanın qaliblərini iclasa dəvət edərək, onları rəğbətləndirir və onlar haqqında parlamentin orqanı olan divar qəzetində məlumat verir.

Komissiya sinifdən xaric oxu və məktəbdən kənar tədbirlərdə şagirdlərin iştirakını öyrənir. Parlamentdə müzakirə edərək Pedaqoji Şuraya məlumat hazırlayır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında irəli sürülmüş müddəalara uyğun olaraq, icbari təhsilin həyata keçirilməsində pedaqoji kollektivə yardımçı olur.

4. Sinif nümayəndələri ilə iş komissiyası

Komissiyanın sədri sinif nümayəndələrinin seçilməsində iştirak edir.

Sinif rəhbəri seçilmiş nümayəndə öz iş planı ilə komissiya sədrini tanış edir. Sinif nümayəndəsi komissiya sədrinə şagirdlərin davranışı, təlim müvəffəqiyyəti, keçirdikləri tədbirlər haqqında (sinfin təmizliyi, şagirdlərin geyimi, divar qəzetinin buraxılması, şagirdlərin dərsliklərlə təchizi, dərs buraxmanın siyahısı və radio qovşağında çıxışı və s.) mün-təzəm məlumat verir. Əlaçı şagirdlərin foto stendlərini düzəldir və təlimdə geri qalan yoldaşlarına kömək etmələri üçün onlara tapşırıqlar verir. Həmin işin icrasına nəzarət edir. Şagirdlərin fiziki hazırlığına qayğı göstərir: idman növlərinə maraqları öyrənir, komandaların təşkilində təşəbbüskar olur.

Sinif nümayəndələri valideynlərin arzu və istəklərini öyrənərək, komissiya qarşısında həlli vacib olan məsələ qaldırır. Parlamentin məktəb kollektivinin mənafeyinə uyğun qərarını valideynlərə çatdırır.

Komissiya sinif nümayəndələrindən şagirdlər üçün müəyyən edilmiş «Qaydalar»a əməl olunmasını tələb edir. O, həmçinin «Qayda-

lar»ı pozan şagirdlər haqqında komissiya qarşısında məsələ qaldırılmasını lazım bilir. Sınıf nümayəndəsi mədəni-kütləvi tədbirlərin keçirilməsində fəallıq göstərən şagirdlər haqqında komissiya sədrinə siyahı təqdim edir və onların işlərinin parlamentdə təqdir olunmasına çalışır.

5. Ekoloji iş üzrə komissiya

Komissiya işini bir neçə istiqamətdə qurur. Əvvəlcə, siniflərdə sanitar-gigiyena qaydalarını icra edən nümayəndələrlə tanış olur. Onları komissiyanın iclasına dəvət edərək, qarşısında duran vəzifələr haqqında məlumat verir. Siniflərin, fənn kabinetlərinin, iclas zalının, divarların, pəncərə şüşələrinin, oturduqları stulların və stolların, məktəbin, foyenin və s. səliqəyə salınmasına cavabdeh olduqlarını onlara xatırladır. Bununla yanaşı, məktəb ərazisinin abadlaşdırılmasına, şagirdlərin təmiz və səliqəli geyinmələrinə nail olur. Komissiya məktəbin yerləşdiyi MİS-ilə razılaşdırılmış yer müəyyənləşdirir. Orada hər şagirdin torpağa bir ağac əkməsinə, məktəbi bitirənədək ona qulluq etməsinə nail olur.

Şəhər mühitində insan orqanizmində yaşıllığın böyük rol oynadığını nəzərə alan komissiya valideynlər, şagirdlər arasında təbliğat aparır. Onlara izah edir ki, təbiətin bizə bəxş etdiyi ən ideal sərvəti insanlar məhv edir, özlərinin həyat tərzini çətinləşdirirlər. Bəzən insanlar ağacları kəsirlər, ətraf mühiti çirkləndirirlər. Hər bir sinfin sanitar-gigiyena vəzifəsinə seçilmiş şəxs yaşadığı ərazinin və məktəbin təmizliyi haqqında komissiyaya məlumat verir. İnsanların ətraf mühitə vurduqları ziyan, flora və faunanın məhv olunmasını öyrənərək, komissiyaya məruzə edir.

Komissiya ekologiyanın mühafizəsinin dövlət işi olduğunu sinif sanitar-gigiyena vəzifəsini icra edənlərə başa salır. Komissiya ətraf mühitin mühafizəsi anlayışını açır, torpağın, suyun, atmosferin, bitkilər aləminin, heyvanlar aləminin, quruda yaşayan heyvanların, quşların, su heyvanlarının, faydalı qazıntıların, təbiət abidələrinin və s. mühafizəsinin də qayğısına qalması bir tələb kimi qarşılarında qoyur. Komissiya bu istiqamətdə işləri ilə şagirdlərdə təbiətə məhəbbət hissləri formalaşdırır.

6. Valideyn birlikləri ilə iş komissiyası

Bu komissiya digərlərindən fərqli olaraq daha çox məsuliyyət və gərgin zəhmət tələb edir.

Komissiya işini respublika və beynəlxalq hüquq normaları əsasında qurur. Məktəb valideyn komitəsinin iş planı ilə tanış olur. Sınıf valideyn komitələri sədrlərinin iclasını çağırmağı ondan tələb edir. Bütün məktəb üzrə keçirilən valideyn komitələrinin sədrlərinin qarşısında duran vəzifələrdən danışır.

Valideynlərlə iş komissiyasının üzvləri müəllimlərin açıq dərslərində, sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərdə, fənn olimpiadalarında və s. yaxından iştirak edirlər.

Komissiya valideyn komitəsindən tədrisdən yayınan, tərbiyəsi qüsurlu olan şagirdlərin valideynləri ilə müntəzəm iş aparmağı tələb edir. Ən “çətin tərbiyə” olunan, adı polis qeydiyyatına düşən uşaqlar haqqında kartoteka düzəldir. Onların işini yoxlayır və nəticəsi haqqında parlamentə məlumat verir. Atılmış uşaqların xüsusi məktəblərə cəlb olunmasına köməklik göstərir.

Komissiya sinif rəhbərləri ilə birlikdə valideynlərin iclasını da keçirir. Hər bir valideynin təklif və arzularını müzakirə edir. Sınıf rəhbərləri ilə evlərə gedərək, şagirdlərin gün rejiminə nəzarət edir, təklif və mülahizələrini valideynlərə çatdırır.

Valideyn tərəfindən fiziki cəza almış şagirdlərin hüquqlarını müdafiə edir. “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nın bəzi maddələrini şərh edərək, valideyni belə işlərdən çəkindirir.

Komissiya şagirdlərin ev tapşırıqlarını yerinə yetirmələri səviyyəsini öyrənir. Şagirdlərin dərslərə hazırlanmasında, cədvəlinin tərtibində valideynlərə kömək edir.

Komissiya şəhid və qaçqın, valideynlərini müxtəlif səbəbdən itirmiş uşaqlarla aparılacaq işlərin planını qurur. Onların məişət şəraiti ilə tanış olur. Problemləri ümumiləşdirib, parlamentin müzakirəsinə verir, onun həlli üçün məktəb direktorunun müvafiq təşkilatlar qarşısında məsələ qaldırmasına nail olur.

7. Elmi-texniki işlər üzrə komissiya

Komissiya şagirdlərin elmi-texniki biliklərinin inkişafının qayğısına qalır. Məktəbdə elmi-texniki işlərin yüksək səviyyədə aparılması üçün istedadlı uşaqların siyahısının inkişafını izləyir, onları cəmiyyətimiz üçün yararlı olan sahələrdə aparılan yeniliklərlə tanış edir. Komissiyanın üzvləri məktəbin bütün tədbirlərində texniki vasitələrə nəzarət edir. Məktəbin nəzdində və məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrində yaradılmış elmi-texniki dərnəklərdə iştirak edən istedadlı şagirdləri ümumi işə cəlb edir. Komissiyanın iclasında onların öyrəndikləri haqqında hesabatının dinlənilməsini təşkil edir. Siniflərdə informatika və proqramlaşdırma, məişət kimyası, kimya texnologiyası, təyyarə, raket, gəmi modelçiliyi, foto, kinotexnika, radiomexanika və s. bölmələr üzrə qruplar yaradılır.

Elmi-texniki sahədə şagirdlərin iş təcrübəsini komissiya öyrənib yayır. İnformatika məişətimizə daxil olub. Şagirdlər bundan məharətlə istifadə edirlər. Komissiya ən istedadlı uşaqları meydana çıxarır, onların hazırlığı proqramını parlamentin müzakirəsinə verir.

Məktəblərdə tədbirlərin keçirilməsində, texniki işlər üzrə komissiya xüsusi fəallıq göstərməlidir.

Texniki sahədə ən yaxşı proqramları olan şagirdlər arasında müsabiqələr keçirir. İstedadlı uşaqları meydana çıxarır.

8. Estetik tərbiyə komissiyası

Estetik tərbiyə komissiyasının məqsədi uşaqlarda sağlam bədii zövqü inkişaf etdirmək, gözəlliyin mahiyyətini onlara aydınlaşdırmaq, onlarda gözəlliyə məhəbbət hissi yaratmaqdan ibarətdir.

Estetik tərbiyə komissiyası siniflərin, kabinetlərin tərtibatına, tədbirlərin səhnə dekorasiyasına, şagirdlərin eyni formada geyinmələrinə, məktəb ləvazimatlarının gözəl saxlanmalarına, uşaqların obrazlı, ifadəli, canlı nitqdən istifadə etmələrinə diqqət yetirməlidir.

Komissiya ilkin olaraq siniflərin, kabinetlərin, idman və akt zalının, yeməcxananın, fasadın, dəhlizin estetik görünüşünə baxış keçirməlidir. Şagirdlərin dərslərdə istifadə etmək üçün əyani illüstrasiyalar hazırlamalarına istiqamət verməlidir.

Komissiya şagirdlər arasında estetikaya həsr olunmuş mövzularda söhbətlər aparmalıdır. «İnsan gözəlliyi yaratmalıdır», «Gözəllik insanı yaratmağa həvəsləndirir», «Bəşəriyyəti gözəllik xilas edəcək» və s. mövzular diskussiya obyektinə çevrilə bilər. Bu işə müəllimləri, incəsənət xadimlərini də cəlb etmək olar.

Komissiya şagirdlərin ədəbiyyat, tarix, incəsənət muzeylərinə, memarlıq komplekslərinə, sərgi salonlarına, teatr tamaşalarına və s. vaxtaşırı baxışını təşkil etməlidir.

Məktəbdə «musiqi və estetika dərniyi» yaratmalı, istedadlı şagirdləri bura cəlb etməli, ümumməktəb tədbirlərində onların çıxış edərkən qabiliyyətlərini nümayiş etdirmələrinə şərait yaratmalıdır. Ən istedadlılarının respublika yarışlarında iştirakı təmin olunmalıdır.

Şagirdlərin bədii yaradıcılıq işlərinə xüsusi qayğı göstərilməlidir. Təsviri sənət, gənc tərtibçi, uşaq xor kollektivi, musiqisevərlər, bədii tikmə, memarlıq, xalçaçılıq və s. dərnlərdə aparılan işlərlə tanış olmalı və onların yaxşı işlərindən məktəbin tədbirlərində istifadə etməlidir.

Komissiya ayda bir dəfə fənn kabinetlərinin, sinif otaqlarının, laboratoriyaların əyani-bədii tərtibatı, estetik gözəlliyinin qorunması üzrə baxış müsabiqə keçirməlidir.

Estetik tərbiyə ilə bağlı aparılan işin bir istiqaməti valideynlərlə bağlıdır. Komissiya evdə-ailədə estetik mühitin yaradılması istiqamətində söhbətlər təşkil etməli, şagirdlərin televiziya, kompüterlərdən istifadə mədəniyyəti haqqında onlarda müəyyən biliklər formalaşdırılmalıdır. «Həyətdə, mənzildə, konsert, teatr zallarında geyim formaları necə olmalıdır?» mövzusunda izahat işləri aparılmalıdır və s.

Komissiya məktəbin bütün işlərinin yenidən qurulmasında iştirak etməli, digər komissiyalarla əlbir işləməlidir, çünki digər sahələrdə də estetika gözlənilməlidir.

9. Dövlətçilik və hərbi-vətənpərvərlik üzrə iş komissiyası

Komissiya Uşaq parlamentinin ən vacib və ən əsas qurumudur. Komissiyanın sədri ictimai-siyasi, hüquqi sənədləri dərindən bilməlidir. Siniflərdən seçilmiş komissiya üzvləri də məktəbin fəal uşaqları

olmalıdırlar. Komissiya məktəbdə dövlətin dövlətçilik strategiyasının xətt-hərəkətini sədaqətlə yerinə yetirməlidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında qoyulmuş dövlətçilik ideyalarını şagirdlər arasında təbliğ etməlidir. Dövlətin atributlarının təbliğini gücləndirməli, hətta məktəbdə yaradılmış guşədə şagirdlərin növbətçiliyini təşkil etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının İstiqlal, Milli Qurtuluş, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələr, Dövlət Müstəqilliyi, Milli Dirçəliş günündə, Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi, Qanlı yanvar, Xocalı faciəsi və s. günlərdə tədbirlər təşkil etməlidir.

Komissiya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının təbliği işi ilə məşğul olmalıdır. «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» fərmanla əlaqədar məktəbdə mütəmadi konfrans keçirilməlidir. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı 1905-1907-ci illərdə, 1918-ci ildə və 1992-ci ildən başlanan hələ də davam edən soyqırımı haqqında məruzələr dinlənməli və məlumat verilməlidir.

Komissiyanın üzvləri müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması, inkişafı, onun qorunması ideyasını tədbirlərdə şagirdlərə aşılmalıdır.

Bununla yanaşı, Azərbaycanı parçalanmadan, iqtisadi və siyasi təzyiqlərdən qurtarmasında böyük rol oynamış Ümummilli liderimiz H.Ə.Əliyev dövrünün xüsusi bir mərhələ təşkil etdiyi komissiyanın işinin əsas sahəsi kimi ön plana çəkilməlidir. Bir tərəfdən Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin hücumları, digər tərəfdən «Talış-Muğan Respublikası»nın yaradılması və daxilində hakimiyyət uğrunda gedən siyasi mübarizələr ölkəni məhv olmaq dərəcəsinə gətirib çıxarmışdı. Bu dövrdə xalqın istəyi ilə hakimiyyətə gəlmiş H.Ə.Əliyev böyük cəsarətlə ölkəni xilas etdi. Azərbaycanda yaradılmış qeyri-qanuni qruplaşmaları ləğv etdi, ona qarşı yönəldilmiş dövlət çevrilişlərini aradan qaldırdı. Azərbaycanı dünyaya tanıtdı, ölkənin iqtisadi inkişafını təmin etdi. Milli Ordu formalaşdırıldı və s.

Komissiya 1993-cü ildən ölkədə aparılan islahatlar haqqında yığcam məlumat verməlidir. Dövlətin ərazi bütövlüyünün qorunması

gənclərin əsas vəzifələrindəndir. Komissiya hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsi işini bir neçə istiqamətdə qurmalıdır: humanitar və ictimai fənlər, dəqiq fənlər üzrə yaradılmış dərnəklər, disputlar, görüşlər, ekskursiyalarda həyata keçirə bilər. Texniki yaradıcılıq dərnəklərində hərbi silahların quruluşu, onun işlədilmə qaydası praktik şəkildə göstərməlidir. Məktəbdə hərbi idman oyunlarının aparılmasında yaxından iştirak etməlidir. Məktəbin rayon və şəhər komandaları ilə yarışlarının yüksək səviyyədə keçirilməsinə kömək göstərməlidir. Yaxınlıqda yerləşən hərbi hissələrlə əlaqə yaradılmalıdır. Zabit və əsgərlərdən məktəbdə keçirilən görüşə dəvət etməklə, yuxarı sinif oğlanlarının hərbi hissələrə aparılması ilə onlarda hərbi vətənpərvərlik hissləri yaratmaq olar.

Qarabağda Ermənistan Silahlı Qüvvələrinə qarşı vurulmuş qəhrəman oğlan və qızlarımızın – şəhidlərin həyat yolunu əks etdirən stendlər, albomlar yaratmaqla, şəhid ailələrinin evlərinə gedərək onların yaşayış şəraiti ilə tanış olmaqla, şəhidlərin döyüş yolundan danışanları xatirə dəftərlərinə yazaraq məktəbin muzeyində saxlamaqla, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi işini inkişaf etdirməlidir.

Yanvarın 20-də komissiya üzvləri məktəb uşaqları ilə birlikdə Şəhidlər Xiyabanına getməli və qəhrəmanların məzarları üstünə qərənfil dəstələri qoyaraq, onların xatirəsini yad etməlidirlər. «Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz» mövzusunda söhbətlər aparırlar. Onların haqq işinin yaşayacağını aydınlaşdırırlar.

Hərbi jurnalistin, operatorun qeydlərindən və çəkdiqləri lentlərdən disput mövzusu kimi istifadə etmək olar.

Komissiya üzvləri şəhid abidələrinin, büstlərinin, barelyeflərinin ucaldılmasında və qorunmasında iştirak etməlidirlər. Məktəbin yerləşdiyi ərazidə olan şəhidlər haqqında dəqiq məlumat toplamalıdırlar.

Komissiya elə işləməlidir ki, bugünkü məktəblilər dövlətçiliyimizin və ərazimizin bütövlüyünü qorumağa daim hazır olsunlar.

10. Turizm və diyarşünaslıq üzrə iş komissiyası

Komissiya öz ətrafına elə şagirdlər yığmalıdır ki, onlar Azərbaycan coğrafiyasını, tarixini, muzeylərini sevsinlər, onun haqqında geniş biliyə malik olsunlar. Komissiya məktəbin şagirdləri arasında sorğu

aparır. Öyrənir ki, şagirdlər arasında doğma diyar haqqında kimin daha dəqiq məlumatı vardır.

Əvvəlcə şagirdlərə ölkəmizin ən gözəl tarixi yerləri haqqında yazılı məlumat verir, sonra isə tərbiyə işləri üzrə direktor müavini ilə razılaşdıraraq gəzinti təşkil edir. Azərbaycanın tarixi abidələrini, ziyarətgahlarını və s. yerləri cədvəl üzrə gəzirlər. Bununla yanaşı, dini-mənəvi dəyərlərimizin qoruyucusu olan pirlərə, ocaqlara ziyarət təşkil etmək olar. Bir qrup şagird isə tarixi muzeylərimiz haqqında məlumat əldə edir və həmin fikirləri söhbətlərdə, iclaslarda şagirdlərə çatdırırlar.

Digər iş növlərindən istifadə etməklə, diyarımızın tarixi yerləri ilə şagirdləri tanış edirlər.

11. Bədən tərbiyəsi-fiziki hazırlıq üzrə iş komissiyası

Komissiya məktəblilərin fiziki hazırlığına xüsusi diqqət yetirməlidir. Sağlam, gümrəh gənclər yetişdirmək üçün komissiya işini müxtəlif istiqamətdə qurmalı, şəhər gimnastikasında şagirdlərin fəallığına diqqət yetirməli, iştirak etməyən şagirdlərlə fərdi söhbət aparmalı və onları şəhər gimnastikasına cəlb etməlidir.

Komissiya məktəb şagirdlərinin fiziki hazırlığı qayğısına daim qalmalıdır. Komissiya idmana xüsusi əhəmiyyət verməlidir. İdmanın bütün növləri üzrə şagirdlər öz qabiliyyətlərini göstərməlidirlər. Tennis, həndbol, futbol, yüngül atletika, güləş, karate, üzgüçülük və s. sahəsində iştirak edən şagirdlərin siyahısı komissiya sədrində olmalıdır.

İdmanın elə növlərindən istifadə etməlidirlər ki, uşaqlar tez-tez bu növdə güclərini sınağa bilsinlər.

Komissiya idman yarışlarında yaxşı göstəriciyə nail olan şagirdləri rəğbətləndirməlidir. «Məktəbimizin idmançıları» divar qəzetində onların şəkilləri, qısa tərcüməyi-halları, necə oxumaları, idman sahəsində uğurları verilməlidir.

Komissiya milli ənənələrimizə, bayramlara, məşhur idman ustalarına həsr olunmuş idman yarışlarının keçirilməsini təşkil etməlidir. Komissiya həmçinin rayon, şəhər, vilayət, respublika birinciliyi üzrə idman yarışlarına gedən şagirdlərlə görüşməli, onları psixoloji cəhətdən hazırlamalıdır. Elə şərait yaratmalıdır ki, məktəblilər yarışda möh-

kəm iradi keyfiyyətlər nümayiş etdirləsinlər. Məktəblilər yarışda dostlarını mənəvi cəhətdən müdafiə etməyə hazır olmalıdırlar. Komissiya lazım gəldikdə, idmançıların hüquqlarını müdafiə etməlidirlər.

Komissiya idmançıların milli adət-ənənələrimizə əməl etmələrinə, özlərinin şərəf və ləyaqətlərini qorumalarına xüsusi fikir verməlidir.

Ən yaxşı tərbiyəvi yollardan biri Azərbaycanın görkəmli, dünya şöhrətli idmançılarının xatirəsinə həsr olunmuş yarışların keçirilməsidir. Bunun üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, idmançı şagirdlər gələcək nəsillərin onlara da belə hörmət göstərəcəklərini dərk etsinlər.

Məktəblilər dərk etməlidirlər ki, sağlam və gümrəh qalmaları üçün idmanla daim məşğul olmaları vacibdir. Bu, təhsildə yüksək müvəffəqiyyəti təmin edir. Komissiya fiziki sağlamlığın əqli inkişafa kömək etməsinə çalışmalıdır. Güclə əql birləşəndə daha gözəl təlim müvəffəqiyyəti əldə edilir.

Komissiya məktəbdə şagirdlərin asudə vaxtlarından səmərəli istifadə etməlidir. Hər bir sinfin şagirdləri ilə söhbət edərək, onların maraqlarını nəzərə almalı və asudə vaxtda idman yarışlarının oyun və əyləncələrin keçirilməsinə nail olmalıdır. Şagirdlər sinif-sinif, məhəllə-məhəllə yarışma prosesində fiziki sağlamlıqlarını qorumuş olurlar.

Asudə vaxt elə təşkil olunmalıdır ki, o məktəblilərin fiziki inkişafına, mənəvi-əxlaqi cəhətdən zənginləşməsinə, yüksək mədəni tələbatın və estetik zövqün formalaşdırılmasına, humanizmin və demokratiyanın ən yaxşı cəhətlərinə qovuşmalarına kömək göstərsin.

Komissiya idmançı şagirdlərin təhsildə müvəffəqiyyətinin vəziyyətini öyrənməklə yanaşı, zəif oxumalarının səbəblərini də araşdırmalıdır. Onların təhsildə müvəffəqiyyət qazanmaları üçün müvafiq idman növlərinin seçilməsinə və yerinə yetirilməsinə nail olmalıdır. Komissiya şagirdlərə fərdi yanaşmaqla hər birinin psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənməli, zəif cəhətlərini aradan qaldırmağın yollarını müəyyənləşdirməlidir.

Bədən tərbiyəsi və fiziki hazırlıq komissiyası elə yüksək səviyyəli iş təşkil etməlidir ki, bütün şagirdlər öz imkanlarını meydana çıxar-

ra bilsinlər, dünya şöhrətli idmançılarımızın ənənələrini davam etdirməyi bacarsınlar.

12. Mətbuat və kitabxanalarla iş komissiyası

Komissiya şagirdlərin ideya-siyasi, ideoloji, elmi, bədii dünya-görüşünün inkişafı istiqamətində iş aparmalıdır. Komissiya üzvləri məktəbliləri müstəqil Respublikamızda baş verən ən mühüm hadisələrlə dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi sahəsində görülən işlərlə tanış etməlidir. Bu ideyalar divar qəzetində də öz əksini tapmalıdır.

Komissiya yeniyetmələrdə fotomontajlar, dəvətnamələr hazırlayır, siniflərdə aparılan tədbirlər haqqında mətbuatda məlumat verir.

Hazırda respublikamızda çoxlu uşaq qəzet və jurnalları çap olunur.

Komissiya uşaq mətbuatını almalı, ondakı maraqlı yazılarla kollektivi tanış etməli, şagirdlər arasında ədəbi yaradıcılığa meyli olanları meydana çıxarmalı, onların yazılarının mətbuatda çap olunmasına kömək göstərməlidir. İnformasiya şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olaraq verilməlidir. Komissiya üzvləri məktəbin nailiyyətlərinin hər hansı mətbuatda çapını, radio və televiziyaadakı verilişləri müntəzəm izləməli, məktəb həyatına, tədrisə, tərbiyəyə həsr olunmuş verilişlərin şagirdlər tərəfindən izlənilməsini təşkil etməlidir. Lazım gəldikdə, bəzi mövzuları disputa çevirmək olar. Komissiya tədris ilinin axırında məktəb üzrə divar qəzetlərinə və bülletenlərə baxış keçirir, məzmununa və tərtibatına görə yaxşılarını mükafatlandırır.

Komissiya kitabxana müdirlərinin iş planı ilə tanış olur. Kitabxana tərəfindən alınan yeni ədəbiyyatla tanış olur, onun şagirdlər arasında yayılması istiqamətində iş aparır. Kitabxanayı zənginləşdirmək üçün hər bir şagirdin oraya bir kitab bağışlaması istiqamətində iş təşkil edir.

Komissiya yazıçılarla görüşlər keçirir, onların yubileyləri münasibətilə oxucu konfransı keçirir. Şairlərin şeirlərinin ifadəli oxusu üzrə yarışda qalib gələnləri kitabla mükafatlandırır.

Azərbaycanda ümumi təhsil müəssisələrində təhsilalanlara dərsliklər pulsuz verilir. Bununla yanaşı məktəblərdə dərslik fondu yaradı-

lır. Onların çirklənməməsi, cırılmaması qayğısına qalmaq lazımdır. Şagirdlərə izah edilməlidir ki, bu kitablar sizdən sonra oxuyan uşaqlara da lazım olacaq, onlara yaxşı baxmalısınız. Komissiya sinif uşaqlarına başa salmalıdır ki, kitabın əvvəlində onun pasportu var. Dörd tədris ili üçün nəzərdə tutulmuş bu kitabda sizin adınız gedəcəkdir. Yoldaşlarınız biləcək ki, kim daha təmizkar və səliqəlidir. Komissiya dərsləkləri bərpa edən qrup yarada bilər. Onlar kitablara baxış keçirir və cırılmışları bərpa edib, yararlı hala gətirirlər. Komissiya uşaqların kitabxanaya üzv yazılmalarına köməklik edir. Onların yaş və bilik səviyyəsinə uyğun olan kitabları seçmələrinə istiqamət verir. Tarixi günlərlə əlaqədar kitabxana ilə birgə ssenari hazırlayır, tədbirdə çıxış edənlərə kömək göstərir.

Komissiya kitabxanada elə iş yaratmalıdır ki, bütün şagirdlər fəal olsunlar, biliyini artırmağın yollarının kitabxanadan keçdiyini dərk etsinlər.

13. İdarəetmə və intizam tərbiyəsi komissiyası

Komissiya demokratik prinsiplər əsasında işini qurmaqla, məktəblərimizdə uzun müddət hakim kəsilmiş köhnə idarəetmə ənənələrindən əl çəkilməsinə nail olmalıdır.

Komissiya şagirdlər arasında intizam tərbiyəsi üzrə iş apararkən, onların məktəbdə, ailədə və ictimai yerlərdə özlərini apara bilmələrini, adamlarla nəzakətli olmalarını, dəqiqliyi, səliqəliliyi gözləmələrini tələb etməlidir.

Komissiya məktəbin tipini və şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, intizam tərbiyəsinə kömək edən bir sıra tədbirlər həyata keçirməlidir. Belə ki, şagirdlər üçün yeni qaydaların onların davranışlarında nəzərə alınması və s. məsələlərə diqqət yetirməlidir.

Komissiyanın üzvləri I-IV siniflər üzrə də iş aparmalıdır. Onların davranışları, özlərini məktəbdə idarə etmələri, müəllimə həssaslıq göstərmələri tələb edilməlidir. İbtidai siniflərdə intizamın özü də necə qoyularsa yuxarı siniflərdə də elə davam etdiriləcəkdir. Ona görə də komissiya ibtidai sinif dərsləklərindəki intizamla əlaqədar tələblərə əməl

olunmasına nəzarət etməlidir. Bu işdə sinif müəllimləri onların yaxın köməkçiləri ola bilərlər.

Yuxarı sinif şagirdlərində şüurlu intizam tərbiyəsi formalaşdırmaq lazımdır. Komissiya onların qarşısında daha böyük vəzifələr qoymalıdır. Onlar gələcəyin əsgərləri kimi verilmiş bütün tapşırıqları intizamla yerinə yetirməli və davranışda, əxlaq, ailə, təbiət, hüquq, əmək, hərbi və s. sahələrdə tələb olunan səviyyədə intizamlı olmalıdırlar.

Komissiya şagirdlərin intizamını öyrənmək üçün siniflərə baxış keçirə bilər. Dərsə gəlməyən, dərstdən yayınan, tədbirlərdə iştirak etməyən, məktəbin daxili nizam-intizam qaydalarını pozan, ictimai yerlərdə özünü apara bilməyən şagirdlərin siyahısını əldə edərək, onları icaslara dəvət edə bilər. Onlarla səmimi söhbət edərək baş verən intizamsızlığın əsl səbəbini meydana çıxardıqdan sonra profilaktik tədbirləri müəyyənləşdirir.

İntizam tərbiyəsi şagird özünüidarə təşkilatlarında da gözlənilməlidir. Uşaq parlamentində də intizam tərbiyəsi ən məsul sahədir. Parlamentin iclaslarında üzürsüz səbəbə görə iki dəfə iştirak etməyən üzv haqqında komissiya sədri məsələ qaldırır. İştirakçıların yarıdan çoxu onun parlamentin üzvlüyündən azad olunmasına səs verərsə, həmin şagird səlahiyyətlərini itirmiş hesab olunur. Parlament üzvlüyündən azad olunmuşun yerinə yenisinin seçilməsi üçün məktəb rəhbərliyi qarşısında vəsatət qaldırır. Elan verilir və məktəbdə seçki keçirilir.

Uşaq parlamentinin üzvləri intizamlarına görə bütün məktəb şagirdlərinə nümunə olmalıdır. Özləri nəzarəti müzakirə etdikləri kimi onların da davranışını bütün məktəb qeyri-rəsmi müzakirə edir. Bunları nəzərə alan Uşaq parlamenti Əsasnamənin bütün tələblərini gözləməlidir.

İldə bir dəfə parlament sədrlərinin rayon, şəhər toplantısı keçirilməlidir. Onlar təcrübə mübadiləsi etməklə yanaşı, qarşılarına çıxan çətinliklərdən, həmin çətinliklərin aradan qaldırılması yollarından, Əsasnamədə olan hansısa boşluqdan, yerli şəraitin nəzərə alınmasından danışmalıdırlar. Arzu, təklif və iradlar Təhsil Nazirliyinə, Təhsil İnstitutuna bildirməlidirlər.

VI FƏSİL.

ÜMUMTƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ TƏHSİLALANLARIN MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏRBIYƏ İŞİNİN TƏŞKİLİ

6.1. Şagirdlərlə məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində aparılan tərbiyə işi

Məqsədi: Məktəbdənkənar təhsil müəssisə təhsil sisteminin tərkib hissəsi olub uşaqların, yeniyetmələrin, gənclərin mənəvi və fiziki inkişafını, onların müxtəlif yaradıcılıq tələbatını təmin etmək üçün təsis edilir.

Vəzifəsi: Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin əsas vəzifəsi uşaq, yeniyetmə və gənclərin maraq, meyl və bacarıqlarının, intellektual səviyyəsi və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların istirahətlərinin, asudə vaxtlarının, əyləncələrinin mənalı təşkilidir.

Fəaliyyəti tənzimləyən dövlət sənədi: **“Təhsil haqqında”, “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunlarının, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının və “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın, “Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sistemində məktəbdənkənar təhsil müəssisələrin nümunəvi Əsasnaməsi”** əsasında fəaliyyət göstərir.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin əsasları: Məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi həmin ərazidə ictimai tələbatın olması nəzərə alınmaqla və bunun üçün kadrlar, zəruri maddi-texniki baza, maliyyə vəsaiti olduqda, Azərbaycan Respublikası yuxarı dövlət idarəetmə orqanları və Təhsil Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla, yerli icra hakimiyyətinin qərarı ilə açılır.

Məktəbdənkənar təhsilin sistemi. Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində təhsil sistemi müəyyən sosial problemlərin dövlət, ayrı-ayrı sosial qruplar, bütövlükdə cəmiyyətin məqsədləri əsasında qurulmasıdır.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələr dövlət sifarişi ilə yanaşı, sosial-pedaqoji funksiyanı da şərəflə yerinə yetirir. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Sənətə, peşəyə vətəndaş kimi müstəqil yiyələnmə funksiyası

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələri uşaqların istedadlarını, yaradıcılıq qabiliyyətlərini planlı surətdə inkişaf etdirir.

Vətəndaş özünüidarəsinin, insan həyatında lazım olan keyfiyyətlərin təcrübi baxımdan aşılmasının əsası qoyulur. Müstəqil araşdırma aparmaq, yerlərdə bayram və konsert təşkil etmək, əməkdə birgə çalışmaq, müəssisəyə baxmaq, onu qoruyub saxlamaq və s. kimi keyfiyyətlər aşılır.

2. Məktəbdənkənar təhsil müəssisəsinin əlavə təhsil funksiyası

Məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənlərin daha dərinləndirilməsinə, estetik, texniki, idman və elm sahəsində dünyagörüşünün formalaşmasına kömək edir. Məktəb təliminin komponentinə çevrilir, məktəblinin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına yardımçı olur və çatışmazlıqlar korreksiyasını həyata keçirir. Yenidən qurulan məktəbdənkənar müəssisələr «Kiçik Azad Mirzəcanzadə Akademiyası», «Bilik», «Elm Mərkəzi» və sairə adı ilə elm mərkəzinə çevrilirlər.

3. Xalqlararası, regionlararası, məktəblərarası, şəxsiyyətlərarası əlaqənin kommunikativ inkişafı funksiyası

Müxtəlif sosial və mədəni tədbirlərdə yaxından iştirak edirdilər. Məktəblərarası və rayonlararası həyata keçirilən festivallar, sərgilər, olimpiadalar, konkurslar, yarışlar, yığıncaqlar onların əlaqələrini inkişaf etdirir.

Klublarda fəaliyyət göstərən dərnəklərdə uşaqlar xarici dilə dərinləndirilir. Ən nəhayət, məktəbdənkənar təhsil müəssisələri uşaqların mənəvi tərbiyəsinin formalaşması funksiyasını yerinə yetirir. Məktəblilər boş vaxtını bir yerdə kitab oxumaqla, şeir söyləməklə, kino və teatra baxmaqla keçirir, müzakirələr təşkil edirlər.

«Asudə vaxtda təhsil» devizi bu istiqamətdə mənəvi aləmi formalaşdırır. Kütləvi şəkildə məktəbdənkənar müəssisələrdə müxtəlif

növdə oyunlar təşkil olunur. Oyun-səyahət, oyun-tapmaca, viktorina, idman oyunları bu işə xidmət göstərir. Kiçikyaşlı uşaqlar nağıl evlərinə, tam orta təhsil səviyyəsində təhsilənlər isə istirahət günü klublarına, diskussiya klublarına gedərək daimi fəaliyyət göstərən bölmələrdə mənəvi problemlərin fəlsəfi əsaslarını müzakirə edirlər.

Ümumtəhsilin sosial funksiyası - hər bir insana lazım olan zəruri bacarıqların gözlənilən nəticəsinin aşılması. Bunu, bu sahədə çalışan institutlar müəyyənləşdirir.

Ümumtəhsilin əsas funksiyasını üç yerə ayırmaq olar. *Birincisi*, şəxsiyyətin inkişafının sosial funksiyasına, ümumi mədəniyyətə yiyələnmə, vətəndaş, peşəkar işçi, rəqabətəqabil insan formalaşdırmaq.

İkinci funksiya - ümumtəhsilin nəticələrinin peşəkarcasına aşılması, əlavə təhsilin inkişafı.

Üçüncü funksiya – maraq, intellekt, tələbat və qabiliyyətlərin spesifikasiyi nəzərə alınaraq şəxsiyyətin fərdi inkişafı. Bu ən çox özünüqiymətləndirmə, özünüdərin və özünüidarəetmə əsasında mümkün olur.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin pedaqoji potensialı

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində pedaqoji sistem ümumtəhsillə eyni prinsiplər əsasında qurulmalıdır. Nəticədə rəqabətəqabil insanın tərbiyəsi alınmalıdır.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində uşaqların təhsillənməsinin nəzəri modeli

<i>Təhsil sistemində varislik prinsipi (seçim hüququ, müvəffəqiyyət şansının qaranantiyası)</i>		
<i>Ümumi təhsilin mənbələri (məktəb təlimi, məktəbdənkənar müəssisələrdə təhsil (əlavə təhsil) özünütəhsil, evdə təhsil, sosial fəaliyyət təcrübəsi)</i>	<i>Şəxsi təhsillənmə (fərdi şəkildə təhsillənməklə problemi həll etmək, əsas sosial təcrübəyə yiyələnmə)</i>	<i>Ümumi təhsilin məzmunu (elmi, humanitar, texnoloji)</i>
<i>Şəxsi bacarıqlara yiyələnmənin mümkünlüyü (universal metodlarla müxtəlif problemlərin bazasını müəyyənləşdirmək, təhsil almanı qurmağı, ətrafdakı problemlərin həllinə yardımçı olmaq)</i>		

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələri təhsil sisteminin elementi kimi

Hər bir məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi təhsil sisteminin bir elementidir. Bir və çoxprofilli məktəbdənkənar təhsil müəssisələri hər-tərəfli inkişaf və asudə vaxtlarını düzgün müəyyənləşdirmək üçün uşaq və yeniyetmələrə şərait yaradır.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi elmi-tədqiqat, yaradıcılıq təşkilatları ilə birgə iş aparır, bu məqsədlə həm özünün, həm də bu təşkilatların bazalarında şagirdlərin elmi biliklərini yaradır. Ən başlıcası məktəbdənkənar təhsil müəssisəsi ümumtəhsilin elmi bazasının sistemli inkişafına şərait yaradır, məktəblilərin qazandıqları bacarıqların tətbiqinə yardım göstərir.

Təhsil Nazirliyi bəyan edir ki, məktəbdənkənar təhsilin başlıca fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

- məktəbdənkənar təhsil siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etmək;

- məktəbdənkənar təhsilin istiqamətləri üzrə işləri tənzimləmək;

- təhsili idarəetmə orqanları və məktəbdənkənar təhsil müəssisələri tərəfindən məktəbdənkənar təhsil sahəsinə dair mövcud qanunvericiliyin yerinə yetirilməsinə ümumi rəhbərliyi həyata keçirməkdir.

Adıçəkilən fəaliyyət istiqamətləri üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə ayrı-ayrı təşkilatlar, qeyri-hökumət və beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq həyata keçirilir.

Məktəbdənkənar təhsil sahəsi üzrə işin təşkili vəzifələri:

- məktəbdənkənar təhsilin prioritet istiqamətlərinin formalaşdırılması və bu istiqamət üzrə müvafiq zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- uşaq, yeniyetmə və gənclərin maraq, meyl və bacarıqlarının müəyyənləşdirilməsi və onların yaradıcılıqlarının, asudə vaxtlarının təşkilinin, fiziki inkişaflarının təminin dəstəklənməsi;

- şagirdlərin tərbiyəsi, onların zərərli vərdislərdən qorunması ilə bağlı maarifləndirmə mexanizmlərinin təşkil edilməsi və daim təkmilləşdirilməsi;

- tərbiyə işinin təşkili və məktəbdənkənar təhsilin istiqamətləri üzrə təlimati sənədlərin işlənilib hazırlanmasının təmin edilməsi, onların təsdiqinə nail olunması və digər öhdəliklərin yerinə yetirilməsi.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələri haqqında statistik məlumat

Mərkəzlərin adı	Mərkəzlərin sayı	Qrupların sayı	Uşaqların sayı	Dərnək rəhbərləri, məşqçi-müəllimlərin sayı
Uşaq-Gənclər İdman-Şahmat Məktəbi	74	4767	57892	2856
Uşaq-Gənclər İnkişaf Mərkəzi	67	3856	54279	2895

Müəssisənin funksiyası, spesifikliyi nəzərə alınmaqla onun məqsədini belə müəyyənləşdirmək olar.

Məqsəd: dövlətin, cəmiyyətin, fərdin maraqları əsasında təhsil proqramlarının inkişafının həyata keçirilməsi, yaradıcılığın və dərkətməsinin möhkəmləndirilməsi.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin əsas vəzifələri:

- 6-dan- 18-ə qədər yaşlı uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasına lazım olan şəraitin yaradılması, sağlamlığın möhkəmləndirilməsi, peşəkarcasına özünütəyin etməsi, yaradıcılıq əməyi;

- cəmiyyət həyatına adaptasiya;
- ümumi mədəniyyətin formalaşması;
- asudə vaxtın məzmunlu keçirilməsi;

- Respublikada məktəbdənkənar müəssisələr Nümunəvi Əsasnamə əsasında idarə olunur. Bu sənəd bir neçə bölmədən ibarətdir. Belə ki, Təhsil Nazirliyi sistemindəki məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin təxmini siyahısı, Əsasnamənin ümumi müddəaları, müəssisənin fəaliyyətinin əsasları, müəssisənin idarə olunması, onun maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti, hüquqları, maddi-texniki bazası, beynəlxalq əlaqələri.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin növləri

Tarixən Azərbaycanda müxtəlif məzmunlu məktəbdənkənar təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki,:

Mərkəzlər : uşaqların və gənclərin humanitar və texniki, ekoloji tərbiyə və təcrübəçilik, turizm və diyarşünaslıq, fiziki hazırlıq, estetik tərbiyə və şahmat sahəsində yaradıcılığının inkişafını stimullaşdırır.

Saraylar: pionerlər sarayı, uşaq yaradıcılığı, uşaqların və gənclərin, təhsil alan gənclərin, məktəblilərin, gənc təbiətçilərin, idmançıların, uşaqların bədii yaradıcılığı (tərbiyəsinin), uşaq mədəniyyəti ilə məşğul olanları özündə birləşdirmişdir.

Evlər: uşaq yaradıcılığı, uşaqlar və gənclərin, təhsil alan gənclərin, məktəblilərin, gənc təbiətçilərin, texniklərin, turistlərin, uşaqların bədii yaradıcılıq (tərbiyə) mədəniyyəti ilə məşğul olanları özündə birləşdirirdi.

Klublar: gənc dənizçilərin, nəqliyyat işçilərinin, təyyarəçi, kosmonavt, paraşütçülər, desantçılar, sərhədçilər, zabitlər, yangınsöndürənlər, avtomobilistlər, uşaq ekoloqları (ekoloq-bioloqlar), gənc naturalistlər, gənc texniklər, uşaq və gənclərin turizm və ekskursiyası (gənc turistlər), uşaq-gənclərin fiziki hazırlıq mərkəzləri uşaqların istifadəsinə verilir.

Məktəblər: uşaq-gənclərin idmanının (idmanın texniki, olimpiya ehtiyatlarının) inkişafına yardımını göstərir.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində uşaqların fəaliyyətinin təşkilinin forma və üsulları

Uşaqların fəaliyyəti, maraqları və eyni yaş həddi gözlənilməklə (klub, studiya, ansambl, qrup, bölmə, dərnək, teatr və digər formalarda) qurulur. Məşğələlər ya tematik əsasda qurulmuş proqramlar, ya kompleks proqram, ya da integrasiya olunmuş proqram əsasında aparılır. Proqramlar Əsasnamənin və bu sahədəki normativ sənədləri gözlənməklə tərtib edilir. Məşğələlər müxtəlif formada: qrup şəklində, fərdi və bütün uşaqların birləşməsi şəklində aparılır. Daha çox dərnək (qrup şəklində), klub, studiya, məktəb, emalatxanada bunlardan istifadə edirlər.

Dərnək- qrup uşaqların maraqları əsasında yaradılan ənənəvi dəyişməz birlik.

Konkret profil üzrə fənnin praktik məsələlərinin tədqiq edilməsi. Yəni ki, proqramın tələbinə uyğun olan bir tədris kursu tədqiq olunur. Bir qrupla bir müəllim işləyir.

Klub – problemi pedaqoji tələblərə cavab verən şəkildə həll edən uşaq birliyi.

Tədris klublarında əsas diqqət uşaqların fənnin məzmununu dərinlən yiyələnməsinə yönəldilir.

Asudə vaxt klublarda uşaqlar və yeniyetmələr arasında ünsiyyət əlaqəsinin yaradılmasına xidmət edir.

Klubların fərqli əlamətləri onların müxtəlif adlar, müəyyən simvollar daşımındadır. Bu klubların fəaliyyətində uşaq özünüidarə təşkilatları fəal iştirak edirlər. Onlarla bir yerdə müxtəlif yaşlı nəsil, valideynlər, tərbiyəçilər və klubun dostları bu işi həyata keçirirlər. Bu klubun müəyyən ənənələri, qaydaları, həyat ritmi var. Klubda uşaqları müxtəlif cəhət: maraq, yaş, təcrübə birləşdirir.

Studiyanın fəaliyyətinin məzmunu incəsənətin müxtəlif növləri ilə bağlıdır. “Bədii yaradıcılıq”- deyəndə təsviri incəsənət, musiqi, teatr və ədəbiyyat bura şamil olunur.

Burada çalışanların əsas məqsədi uşaqların yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmək üçün onlara lazım olan şəraiti yaratmaqdır. Tədris kurslarının inteqrasiya olunmuş kompleksi öz fəaliyyətini məqsədlər əsasında qurur. Təşkilatın spesifikasiyası ondan ibarətdir ki, burada təhsilin ənənəvi və innovasiya üsulları birləşdirilərək uşaqların praktik bacarıqlarını fəaliyyətə tətbiq edə bilirlər. Məsələn, konsertlərin təşkil edilməsi, festivallar, tamaşalar və bədii yaradıcılıq axşamlarının keçirilməsi buna nümunədir.

Məktəb başqa müəssisələrdən layihədə (nizamnamə, əsasnamə) və tədris proqramlarında təqdim olunan konsepsiyaya görə, tədris proqramları, dərslər vəsaitləri, tədris prosesinin pedaqoji kollektiv tərəfindən idarə olunması, tədrisin mərhələləri, uşaqların qəbul edilməsi və məktəbi bitirərkən sertifikatın verilməsinə və s. görə fərqlənir.

Uşaq birliyinin maraqlı növlərindən biri *də laboratoriya və emalatxanalardır.*

Elmi tədqiqat, araşdırma, birliyin tətbiqi laboratoriyaya aiddir. Laboratoriyada ancaq yuxarı sinif şagirdləri iştirak edirlər.

Emalatxana üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, bu yaradıcılığın fərdi sahəsini əhatə edir. Əsas məqsəd təyin olunmuş istiqamətdə müvəffəqiyyətə nail olmaqdır. Teatr emalatxanasıdırsa, geyim və qrimlərin hazırlanması, səhnənin qurulması, işıqlanmanın təyin edilməsi və s. burada həyata keçirilir.

Burada tərbiyəçi uşaqların maraqlarını nəzərə alaraq variantivlikdən ustalıqla istifadə edərək, onların yaradıcılığını meydana çıxara bilir.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin başqa tədris ocaqları ilə əlaqəsi

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələri müxtəlif illərdə ümumtəhsil, texniki-peşə, orta ixtisas məktəbləri ilə əlaqəli iş qurmuşdur. Pedaqoji kollektivlər başa düşürlər ki, uşaqları müstəqil araşdırma aparmağa, yaradıcılığa yiyələnməyə, özünütəsdiqə aparan ən başlıca yol məktəbdənkənar təhsil müəssisələrindən keçir. Əsas əlaqə:

- ümumi təhsil, məktəbəqədər təhsil müəssisələri; ilkin peşə təhsili müəssisələri; valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq müəssisələri: sağlamlığında qüsurlar olan uşaq müəssisələri, dövlət və ictimai təşkilatlar.
- məktəbdənkənar təhsil ümumi təhsilin tərkib hissəsidir. Ona görə də onların əlaqəsi ümumi təhsildə olan problemlərin həll olunmasının şərtidir.

Əlaqənin əsas formaları:

ixtisasın yüksəlməsi, idarəetmə və pedaqoji kadrların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;

uşaq birliklərinin daha effektiv əlaqəsi üçün layihələrin və tematik proqramların həyata keçirilməsi;

uşaqların nailiyyətlərinin nümayişi: müsabiqə, konfrans, sərgi və s.;

müəllimlərin müsabiqəsi;

həmin təhsil müəssisələrinin nailiyyətlərini, layihələrini əks etdirən yarmarkalar və s.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin pedaqoji proqramları

Proqramın məqsəd və vəzifələri

Sifarişçi təşkilatın ehtiyac və tələbatını nəzərə alaraq proqramlar tərtib edilir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

1. uşaq və valideynlərin yaradıcı istəyinin nəzərə alınması;
2. kommunikativ ehtiyac (kiçiklərlə, həmyaşıdları ilə, böyüklərlə, müəllimlərlə ünsiyyət);
3. bilik və bacarıqlara dərinlən yiyələnməsi (məktəb proqramı çərçivəsindən geniş olan);
4. əlavə təhsillə geriləmənin kompensasiyası;
5. asudə vaxtın maraqlı keçirilməsi.

Pedaqoji proqramların sosial mühümlüyü şəxsiyyətin inkişafının məqsədləri ilə təmin olunur:

- əlavə proqramlar vasitəsilə həyata keçirilən, həmçinin istedadlı uşaqlar üçün olan proqramlar;
- sosial uyğunlaşma; şəxslərarası əlaqənin təcrübəsi;
- yaradıcılıq potensialının açılması (istedadlı uşaqlar üçün, yaxud inkişafdan geri qalan uşaqlar üçün);
- ümumi mədəniyyətin inkişafı, həmçinin asudə vaxtın təşkili.

Təhsil proqramı

Təhsil proqramları məktəbəqədəri, ümumi təhsili və məzunları əhatə etməklə vaxta; texnologiyaya, istiqamətə və dərk etmə vəziyyətinə görə tərtib olunur.

Bu proqramlar sintetik xarakter daşıyırlar. Yəni birliyin emosional, intellektual, kommunikativ sahələrini əhatə edirlər.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin təcrübəsində bu proqramların mənimsənilməsinin bir neçə səviyyəsi müəyyən olunub:

- *Ümumi mədəniyyətin səviyyəsi.* Uşaqların bu sahədə əlavə birliklərə yiyələnməsi; dünyagörüşünü; intellektual səviyyəsini yüksəltməsi;
- *Dərinləşdirilmiş səviyyə.* Seçilmiş sahə üzrə şəxsiyyətin yaradıcılıq bacarıqlarının inkişafı, nəzəri bilikləri və praktik bacarıqların formalaşması;
- *Peşəkar səviyyənin* ən yüksək mərhələyə çatdırılması və təhsilin xüsusi proqramlarının hazır olması.

Təhsil proqramına verilən tələblər:

«Təhsil proqramı təhsil sahəsinə aid olan normativ sənədlərə və əsasnamələrə uyğun olmalıdır».

Təhsil proqramı bir neçə strukturda ola bilər.

«İzahat vərəqi»ndə təhsilin məqsədləri müəyyən olunmalı, təhsil alanların yaşı göstərilməlidir.

- Tədris planında fənlərin sayı müəyyənləşdirilir.
- Təlimdənkənar proqram
- Uşaqların sərgi, müsabiqə, asudə vaxtında fəaliyyətinin məqsədyönlü təşkili.
- Proqramın həyata keçirilməsinin təşkilatı, pedaqoji şərtləri.
- Oxucuların və qrupların sayı, qəbulun şərtləri və proqramı dərk etmək üçün oxucuların hazırlığı.
- Proqramın mənimsənilməsinin nəticəsinin oxucunun qavramasına diaqnozun qoyulması.
- Proqramın mənimsənilməsindən gözlənilən nəticə.

Pedagoji kollektivlərin proqram üzərində işləməsi:

1. proqramın sosial lazımlılığının müəyyənləşdirilməsi, təhsilin məqsədinin müəyyən edilməsi;

2. proqramın dərs və dərsdənkənar məqsədlərinin uyğunlaşdırılması;

3. proqramın resuslarının müəyyənləşdirilməsi;

4. fənn proqramlarında düzəlişlərin aparılması;

5. tədris proqramlarının mətninin rəsmiləşdirilməsi;

6. tədris proqramlarının ekspertizası;
7. tədris proqramının istifadəçilərə prezidentasiyası;
8. tədris proqramının təsdiqi.

Proqramın məzmunu

Uşaq və yeniyetmələrin maraq və ehtiyacı nəzərə alınmaqla, gələcəyə istiqamətlənməklə yeni pedaqoji texnologiyalar əsasında proqramın məzmunu hazırlanır.

Proqramlar müxtəlif sahələr üzrə tərtib olunur:

Texniki istiqamətlər

Gəmi modeli, birləşmiş avtomodel, studiyanın dizaynı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, videostudiya və digər birləşmələr üçün yaradılır.

Konstruksiya və texniki modelləşdirmə

Plasma, fanar, karton, kağız əsasında kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafı.

Yeniyetmələr və gənclər üçün fizika, riyaziyyat və təsviri incəsənətə aid texniki yaradıcılığın praktik inkişafı.

Elmi-texniki yaradıcılıq

Tam orta təhsil səviyyəsində təhsilənlərin fizika, astronomiya, riyaziyyat üzrə fundamental araşdırmaların aparılmasına istiqamətlənən proqramları ən vacib tədqiqatların elmi-praktik seminarlar, konfranslar şəklində təqdim olunması.

Bədii-texniki yaradıcılıq

Proqramlar təhsil prosesini təmin etmək üçün yaradılır. Studiyada kinonun, şəklın videolentə alınması; uşaq modalarının, dizaynının studiyada kollektiv yaradılması; tətbiqi dekorativ işlərin aparılması məzmunu verilir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyası

Proqram məktəb kursunun daha dərinədən mənimsədilməsinə, uşaqların fərdi yaradıcılığının daha da inkişafına təminat verir. Yaş və səviyyə nəzərə alınmaqla elementar elmi işləmələrdən əsas elmi ideyaları əhatə etməklə müasir texnologiyalar paketi şəklində qurulur.

Burada mətbuat səhifəsinin yığılması, redaktə edilməsi sistemi, elektron cədvəlin qurulması, grafik redaktorluq, işgüzar işin grafik təsviri, verilənlər bazası, paskal, delpi, vörd, c++ və s. üzrə proqramlar öyrədilir.

Ekoloji-bioloji elmi istiqamət

Proqramlar gənc nəsilə erkən yaşlarından ekoloji təfəkkürün, mədəniyyətin, ətraf mühitə məsuliyyətli və humanitar münasibətin formalaşması, uşaq və yeniyetmələrin asudə vaxtlarının səmərəli təşkili ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əməli bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi, onların mənəvi və intellektual inkişafı, potensial yaradıcılıq istedadlarının aşkara çıxarılması, elmi-tədqiqat qabiliyyətlərinin formalaşmasını nəzərdə tutur.

Turizm-diyarşünaslıq istiqaməti

Məktəb proqramının praktik şəkildə inkişafına xidmət göstərir. Forma və üsullarına görə çoxprofilidir.

Məktəbdənkənar müəssisələr üçün nəzərdə tutulan proqramlarda *turizm idmanına* üstünlük verilir.

Turizmə aid proqramlarda əsas və orta məktəblərdə təhsil alan uşaqlar nəzərdə tutulmuşdur. Proqramda fiziki hazırlığın, idman məşq-lələrinin turizmə xidməti açılır.

Diyarşünaslığa aid proqramlarda ərazinin coğrafi, etnoqrafik, in-cəsənət və ədəbi nümunələrin dərinləşmiş şəkildə əksi verilir.

Bölgənin, şəhərin, rayonun, kəndin sosial-mədəni potensialı la-yihələrlə proqramlarda əks olunur.

Bədii istiqamət. Bədii məzmunlu proqramlar bütün yaş qrupla-rından olan uşaqların marağını təmin edir. Musiqi, teatr, xoreografiya, tətbiqi-dekorativ yaradıcılığını əhatə edən proqramlar hazırlanır.

Musiqi yaradıcılığı üzrə proqramlar: xalq çalğı alətləri və inst-rumental ansambl, xor kollektivi və nəfəsli alətlər sahəsində təlim pro-sesini təmin edir.

Teatrlaşdırma yaradıcılığına görə proqramlarda kukla teatri, uşaq dram teatrları sahəsini əhatə etməklə, səhnə mədəniyyəti, aktyo-

run nitqi, ifadəli oxusu, hərəkətləri, yeni teatr tamaşasına incəsənətin meyarları əsasında qiymətvermə öz əksini tapır.

Xoreoqrafik yaradıcılıq proqramlarında xüsusi məşğələlərdə klassik xoreoqrafiya və xalq çalğı alətləri üzrə rəqsin kollektiv və fərdi şəkildə ustalıqla aparılması göstərilir.

Sosial pedaqoji və peşəyə uyğunlaşma proqramları

Proqramlarda təhsil müəssisələrindən gələn müxtəlif xarakterli uşaqların bir-birinə, tərbiyəçilərə, kollektivə adaptasiyasının məzmunu verilir.

Tədris proqramları

Tədris proqramı uşaqların müxtəlif tələbatlarının inkişafına, onların yaradıcı potensialının açılmasına xidmət edir. Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində tədris üçün nəzərdə tutulmuş: nümunəvi, eksperimental, müəllif proqramları olur.

Nümunəvi (müəyyən tədris tipinə uyğun) olan proqramlar Təhsil Nazirliyinin razılığı əsasında hazırlanaraq məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində tətbiq edilir.

Uyğunlaşdırılmış- şəkli dəyişdirilmiş proqramlar standartların dəyişdirilərək, uşaqların marağı əsasında qurulmasını nəzərdə tutur.

Müəllif proqramı – pedaqoji kollektivin bir və ya bir neçə üzvü tərəfindən tədrisdə olan yenilikləri, yaxud aktual bir sahəni əks etdirməklə hazırlanır.

Eksperimental proqramlar – yeni pedaqoji texnologiyaları, elmdə yeni sahənin aşkar edilməsini, təlim metodları və pedaqoji prosesin aktual sahələrini əks etdirməklə məzmununda müəyyən dəyişiklik aparılmasını əhatə edir.

Tədris proqramının strukturu

- 1.Mündəricat
- 2.İzahat vərəqi
- 3.Tematik plan
- 4.Proqramın məzmunu
- 5.Qiymətləndirmə meyarları
- 6.Tədris – materialının bazası

7. Ədəbiyyat siyahısı (müəllimlər üçün)

8. Ədəbiyyat siyahısı (uşaqlar üçün)

Proqramın ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilməsi

Tədris proqramları maraqlı tərəflərin (direktor müavininin, elmi-metodik bölmənin nümayəndələrinin, psixoloqun, müəllimin və s.) iştirakı ilə əvvəlcədən hazırlanmış meyarlar əsasında ekspertizası aparılır.

Asudə vaxt proqramları

Asudə vaxtın ənənəvi şəkildə səmərəli təşkili məktəblinin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasını stimullaşdırır.

Asudə vaxtda uşaqlarla aparılan işlərə dair müxtəlif məzmunlu proqramlar var.

1. *Birdəfəlik oyun proqramları.* Kütləvi oyun və oxunu, saraylarda və mərkəzlərdə keçirilən tədbirlərdə oyun və estrada, xalq-çalğı alətlərinin müşayiəti ilə 30 dəqiqə ərzində ifa olunması nəzərdə tutulan proqramlardır.

2. *Müsabiqə yarışları proqramları.* Tematika əsasında uşaqların yarışları (şən və hazırcavablar klubu və s.) verilir.

3. *Bayramlar.* Tarixi günlərimizin məzmunlu keçirilməsi üçün konsert, baxış, ekskursiya, şeir yarışlarının həyata keçirilməsi əks olunur.

4. *Oyun tamaşalara* – auditoriyanın dəvəti.

5. *Uzunmüddətli asudə vaxt proqramları.* Bu proqramlar bir tədris ili və ya bir neçə ili əhatə etməklə tərtib olunur.

Asudə vaxt proqramının strukturu

1. Kimə ünvanlanıb proqram: hansı ehtiyacı təmin edir?

2. Proqramın məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi.

3. Asudə vaxtda hansı növdən istifadə etmək?

4. Asudə vaxtda fəaliyyətin məzmununu (qısa şəkildə) təqdim etmək.

5. Nəzərdə tutulan fəaliyyətin forması.

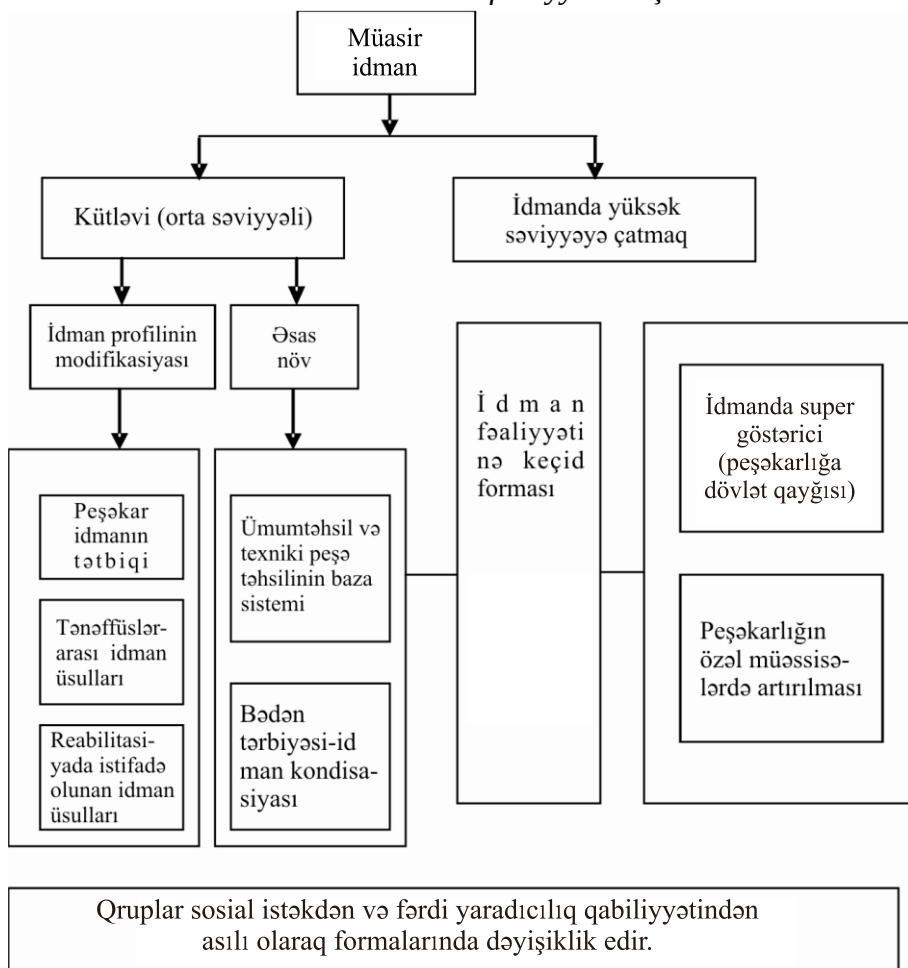
6. Uşaqların istifadəsi üçün proqramların mümkün variantı.

7. Proqramın müddəti.

8. Proqramın tətbiqinin şərtləri.
9. Asudə vaxtda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisənin nümayəndələri (müəllim və şagirdlər).
10. Proqramda istifadə üçün lazım olan ədəbiyyat.
11. Proqramın tətbiqindən gözlənilən nəticələr.

Uşaq-Gənclər İdman-Şahmat Məktəbi

İdman məktəblərində fəaliyyətin təşkili

Müasir dövrdə uşaqların fiziki hazırlığına dövlət xüsusi diqqət yetirir. İdman insanın formalaşmasında vacib sosial faktora çevrilmişdir. İdmanın inkişafı uşaq və gənclərin fiziki cəhətdən sağlam, tərbiyəli və təhsilli olması vəzifəsini yerinə yetirir. Uşaqların asudə vaxtının təş-

kilində, texniki və bədii yaradıcılıqdan istifadə də fiziki tərbiyə mühüm yer tutur. Lakin peşəkar mütəxəssislər idman məktəblərində hazırlanırlar. Hazırkı dövrdə uşaqlar məqsədlərinə görə idmanın müxtəlif növlərindən istifadə edirlər. Profissional idmanla, tətbiqi-peşəkar idmanla (hərbi-tətbiqi, fəvqəladə hallar üçün lazım olan hərbi-tətbiqi, avtomobil sürücüləri və s.); hərbi xidmətə hazırlıq üçün; xüsusi reabilitasiya idmanı (sağlamlığın bərpası idmanı) və s. ilə məşğul olurlar.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində idman uşaq və gənclərin, valideynlərin, müəssisənin, maraqlı tərəflərin məqsədi əsasında qurulur və bacarıqların aşılmasına xidmət göstərir.

Fiziki mədəniyyət. İnsanın sosial muxtariyyəti, mənəvi və maddi dəyəri, sağlam həyat tərz, fiziki inkişafı, fiziki mədəniyyətin göstəricisi sayılır.

Fiziki tərbiyə. Pedaqoji prosesdə uşaqların sağlamlığının formalaşdırılması istiqaməti, fiziki və əqli tərbiyə nəsillərin ənənəsini qorumaq sahəsində məqsədyönlü fəaliyyət, işgüzar qabiliyyəti yüksəltmək, insanın uzunmüddətli həyatının təminatına fiziki tərbiyə ilə nail olunması.

İdman. Fiziki tərbiyəyə xidmət edən praktik hərəkətlərlə müəyyən nailiyyətlərə çatmaq.

İdman məktəbləri. İdmançıların hazırlanması məktəbi.

Uşaq – Gənclər İdman – Şahmat Məktəbi - uşaqların müxtəlif növ idmanda təlim yaradıcılığının inkişafını həyata keçirir.

İxtisaslaşdırılmış Olimpiya Ehtiyatları Uşaq-Gənclər İdman Məktəbi. Olimpiya, Dünya, Avropa və Azərbaycanda keçirilən yarışlar üçün iştirakçılar hazırlayır, idmançıların dərəcələrinin yüksəldilməsinə və s. xidmət edən işlər görür.

Burada işlər müxtəlif aspektdə aparılır:

- idman məşqləri;
- idman yarışları;
- tədris planına uyğun idman yarışları.

Məktəblər vahid ixtisaslaşdırılmış proqramlarla, fiziki hazırlıq normativləri ilə biliyi və dərəcəni yüksəltmək məqsədi daşıyır.

Əsas normativ hüquqi sənəd kimi «Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyatı»na, «Təhsil haqqında», «Ümumi təhsil haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarına, «Azərbaycan Respublikasında fiziki tərbiyə və idmanın inkişafı» qanununa, «Təhsil Nazirliyi sistemindəki məktəbdənkənar təhsil müəssisələr haqqında Nümunəvi Əsasnamə»yə, idmanın normativ – hüquqi əsaslarına istinad edir.

İdmanın məqsədli aparılmasının spesifik prinsipləri var:

1. İdmançının ümumi və xüsusi hazırlığının vahidliyi.
2. Məqsədlər prosesində fasiləsizlik.
3. Tədrisən və maksimum dərəcədə məqsədlərdə qüvvə.
4. Məqsədlərin dalgavariliyində qüvvənin inkişafı.
5. Məşq prosesinin dövrüliyi.

İdman məşqlərinin aparılması texnikası və metodları müxtəlifdir. Bunlar izahlı (nəql, izah etmə, mühazirə, müsahibə, təhlil və müzakirə); tapşırıqların yerinə yetirilməsinin göstərilməsi (tədris filmi, xüsusi tapşırıqlara aid nümunə, vidiofilm, oyun meydançasının taktiki sxeminin təqdimatı) aid edilir. Praktik metodlardan istifadə çalıışmaları iki qrupa bölünür: a) əsas idman texnikasının istiqamətində istifadə olunan metod; b) idman hərəkətlərində irəliləyişə nail olmaq üçün istifadə olunan metod (təkrar, nümunə, interval və müqayisədə və s.)

Tədris ili sentyabrın 15-dən başlayır.

11-13 yaşlı qızların yüngül atletika üzrə Uşaq-Gənclər İdman məktəbində nümunəvi nəzarətli aparılan normativlərindən fraqment

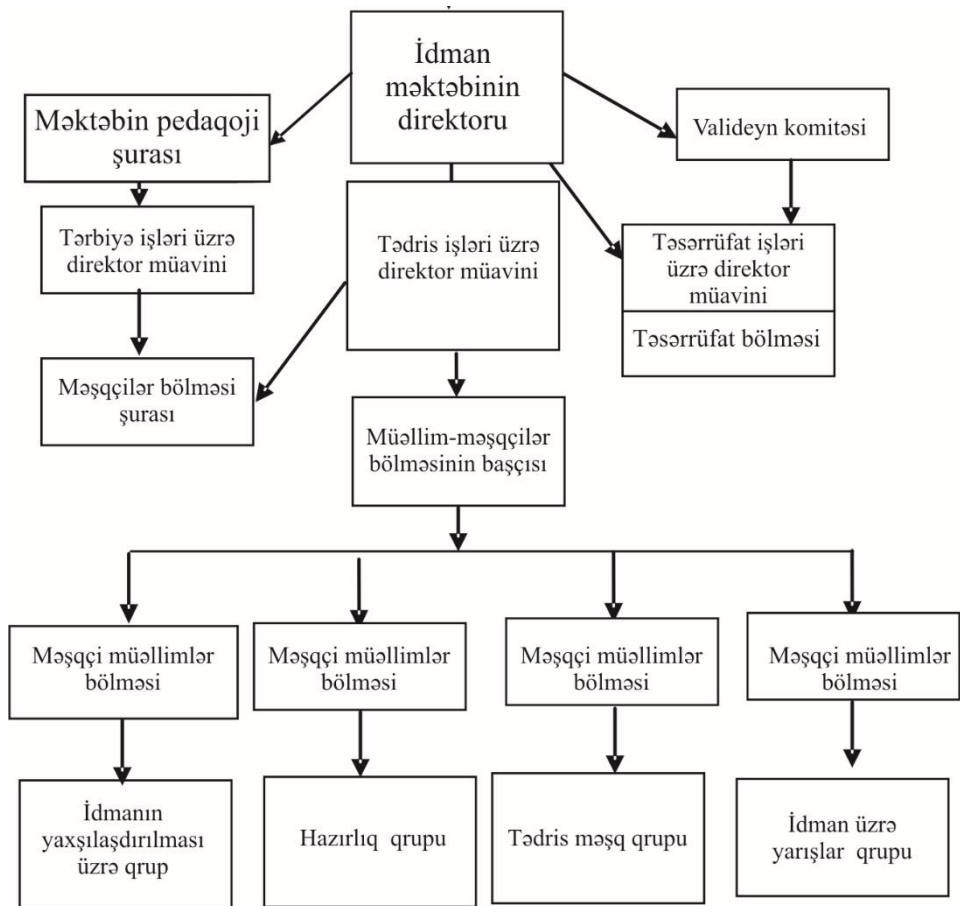
<i>Testin xarakteri</i>	<i>30 m-ə dayanmadan qaçmaq</i>	<i>30 m-ə yüksək sürətlə qaçmaq</i>	<i>Sıçrayışla bir yerdə uzununa qaçmaq</i>	<i>Üç nəfərlə sıçrayışla qaçmaq</i>
<i>Qəbul olunmuş testlər</i>	<i>4,6 – 4,8</i>	<i>5,8 – 6,0</i>	<i>180-120</i>	<i>500-470</i>
<i>1 Növlü nəzarət testləri (tədrisin I ili)</i>	<i>4,5 – 4,7</i>	<i>5,7 – 5,9</i>	<i>163-173</i>	<i>510-480</i>
<i>2 Növlü nəzarət testləri (tədrisin I ili)</i>	<i>4,4 – 4,5</i>	<i>5,6 - 5,8</i>	<i>190-180</i>	<i>530-500</i>
<i>3 Növlü nəzarət testləri (I tədris ilin sonu)</i>	<i>4,3 – 4,5</i>	<i>5,5 – 5,7</i>	<i>195-185</i>	<i>550-580</i>

Digər sahələr üzrə də işlər normativlər əsasında aparılır. İdman növlərində məktəblilərin yaş həddi gözlənilir.

Aşağı yaş həddinə görə idman növləri belə müəyyənləşir:

<i>Nö-li</i>	<i>İdman növü</i>	<i>Yaş həddi</i>
1	Akrabatika	7
2	Badminton	8
3	Basketbol	8
4	Boks	10
5	İdman mübarizəsi	10
6	Voleybol	9
7	İdman gimnastikası	6-7
8	Bədii gimnastika	9
9	Yüngül atletika	9
10	Üzgüçülük	7
11	Güllə atıcılığı	10
12	Üzgüçülük	10
13	Tennis	7
14	Stolüstü tennis	10
15	Ağır atletika	10
16	Futbol	8
17	Şahmat və şaşki	7

İdman məktəbinin idarə olunması sxemi:

İdarəetmədə hər bir şəxs öz səlahiyyətləri çərçivəsində qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirir. Dövlət idmançı gənclərin yetişdirilməsində əməyi olan məşqçi-müəllimləri müxtəlif formada təltif etmişdir.

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin kadr təminatı

Başlıca məsələlərdən biri də məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin kadrlarla təminatıdır. Hansı sahə üzrə, harada neçə kadr yetişdirmək lazımdır ki, bu vacib işləri aparsın. Onların ixtisaslaşdırılması, attestasiyası, elmi-metodik təminatı, təcrübi-eksperimental işin öyrənilib

yayılması vəziyyəti müasir təhsillə ayaqlaşmırsa, bəs hansı yolla bunları yaxşılaşdırmaq olar?

Kadrlarla təminat məsələsi «Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi sistemindəki məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin Nümunəvi Əsasnaməsi» və «Təhsil haqqında» qanunla tənzimlənir. Məktəbdənkənar təhsil müəssisəsinə direktor başçılıq edir. Təlim-tərbiyə prosesi-nə və cari fəaliyyətə rəhbərlik direktor tərəfindən həyata keçirilir və öz işində pedaqoji kollektivə və ictimai təşkilatlara istinad edir.

İşçilər direktor tərəfindən müəyyənləşdirilir. İşçilərin qəbulunda aşağıdakı tələblər nəzərə alınır.

Birinci, yüksək səviyyədə özünüqiymətləndirmə.

İkinci, insanlarla müsbət ünsiyyətin səviyyəsi.

Üçüncü, yaxşılığa inamın insanın gücünün artmasına kömək olduğunu bilməsi.

Dördüncü, yeni texnologiyalarla işləməyin uşaqların qabiliyyətlərinin inkişafını stimullaşdırmasına inamın olması.

Pedaqoji ustalığ

1997-ci ildən Respublikada başlayan təhsil islahatı müəllimlərin pedaqoji ustalığını xeyli artırmış, dünya təcrübəsinə yaxınlaşmağa yardımçı olmuşdur. Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində fəaliyyət göstərən işçilər bu istiqamətdə islahatdan bəhrələnmişlər.

1. Təhsilin məzmunu, strategiyası və qiymətləndirmə sistemində gedən müzakirələrdə iştirak edərək prosesi dərk etmişlər.

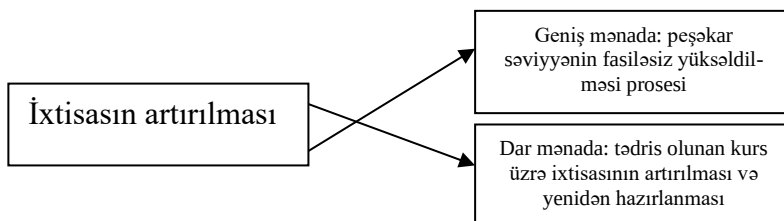
2. İxtisasları üzrə yeniliklərlə tanış olaraq birliklərini inkişaf etdirmişlər.

Pedaqoji texnologiyalara yiyələnməklə, idarəetmədə və pedaqoji təcrübədə olan yeniliklərlə tanış olmaqla, texnikanın son nailiyyətlərini tədrisə tətbiq etməklə, nitq mədəniyyətini yüksəltməklə, müəssisələr arasında pedaqoji təcrübə mübadiləsilə, pedaqoji ustalığı artırmaqla, pedaqoji fakta sahib olmaqla, konfliktlərin pedaqoji həll yollarına bələd olmaqla, pedaqoji prosesin demokratik idarəolunmasında iştirak etməklə, tədris müəssisəsinin təlim-tərbiyə işinin nəticələrinin monito-

rinqi və qiymətləndirilməsinin pedaqoji-psixoloji meyarlarını müəyyənləşdirməklə pedaqoji ustalığını artırır.

Kadrların peşəkarlığının inkişafı sistemi

Elmi ədəbiyyatda ixtisasartırmanın bir neçə yolu göstərilir.

İxtisasartırma kurslarında tədrisin müxtəlif formalarından: mühazirə, praktik çalışmalar, seminar, trening, təcrübə mübadiləsi seminarı, «dəyirmi masa», konsultasiya, layihələr müdafiəsi, kurs üzrə zəncilər və debatlardan istifadə olunur. Bu sahədə geniş təcrübə var. Yaxşı olar «Məktəbdənkənar təhsil » adda jurnal hazırlanıb çap olunsun.

Pedagoji kadrların elmi-metodik və informasiya ilə təminatı

Kadrların elmi-metodik təminatı sistemi bir neçə:

- ölkə;
- bölgə;
- şəhər (rayon);
- müəssisələr səviyyəsində aparılır.

Metodik xidmətin modeli fərqlidir.

Məktəbdənkənar təhsil probleminin elmi tədqiqi

Pedagoji tədqiqatlarda məktəbdənkənar təhsil müəssisələrində aparılan təhsilin məqsəd, məzmun, forma, metod və vasitələri haqqında xeyli tədqiqatlar aparılmışdır.

Bu tədqiqatlar bir neçə funksionu:

- biliklərin mənbələrində yeniliklərin əks olunması;
- inkişaf sisteminin yaradılması;
- pedagoji təcrübənin elmləşdirilməsini yerinə yetirir.

Pedagoji elmi- tədqiqatlar

Pedaqogikanın nəzəri və praktik problemlərində bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir.

1. Pedaqoji tədqiqatlarda təlimin prinsipləri, metodları, məzmunu, ənənəvi və yeni texnologiyaları, təlim-tərbiyə işinin effektivliyinin yüksəldilməsi metodikası, dərsin quruluşu, terminalogiya və s. məsələlər araşdırılır.

2. Pedaqoji tədqiqatların obyektinin pedaqoji prosesə aidliyi sistemi (təhsil, tərbiyə, təlim, inkişaf, şəxsiyyətin formalaşması, kollektiv).

3. Fundamental elmi -tədqiqatlarda bu sahənin metodologiyasının, metodikasının, texnologiyasının araşdırılması.

4. Tətbiqi pedaqoji tədqiqatlarda nəzəri və praktik problemlərin, təlim metodları, tərbiyə, təhsilin məzmunu, məktəblilərin tapşırıqları, müəllimin dərslər hazırlaşmasının metodikası tətbiq edilir.

Metodologiya 4 səviyyədə araşdırılır: fəlsəfi səviyyədə (ekzistensializm, neotomizm, pozitiv, pragmatizm, dialektik idrak); ümum elmi səviyyədə (konsepsiya, müxtəlif elmlərin dəqiqləşdirilməsi); konkret-elmi səviyyə (elmi- nəzəri konsepsiya); texnoloji səviyyədə (tədqiqatın metodikası və texnikası).

Pedaqoji tədqiqatlarda aşağıdakı meyarlar əsas götürülür:

- yenilik meyarı;
- aktuallıq meyarı;
- nəzəri əhəmiyyətlik meyarı;
- praktik əhəmiyyətliliyi meyarı.

Problemlərin elmi-tədqiqi aşağıdakı sahələri əhatə edir:

1. *Ümumi elmi:*

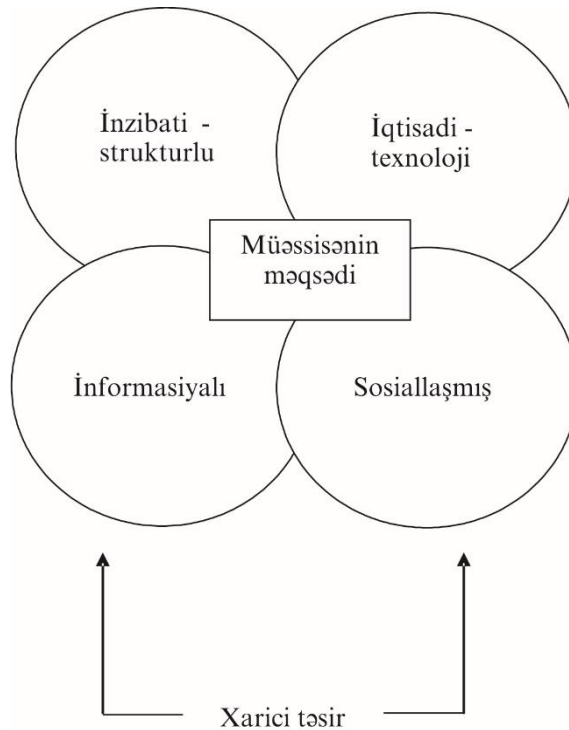
- *ümumi nəzəri problemlər:* abstrakt və konkret; analiz və sintez; müqayisə; induksiya və deduksiya;
- *sosiallaşdırma:* anketləşdirmə, müsahibə, ekspert sorğusu, reyting;
- *sosial psixoloji:* testləşdirmə, trening, layihələr təqdimi;
- *riyazi:* statistik hesablamalar, məktəbə uyğunlaşdırma.

2. *Konkret – elmi*

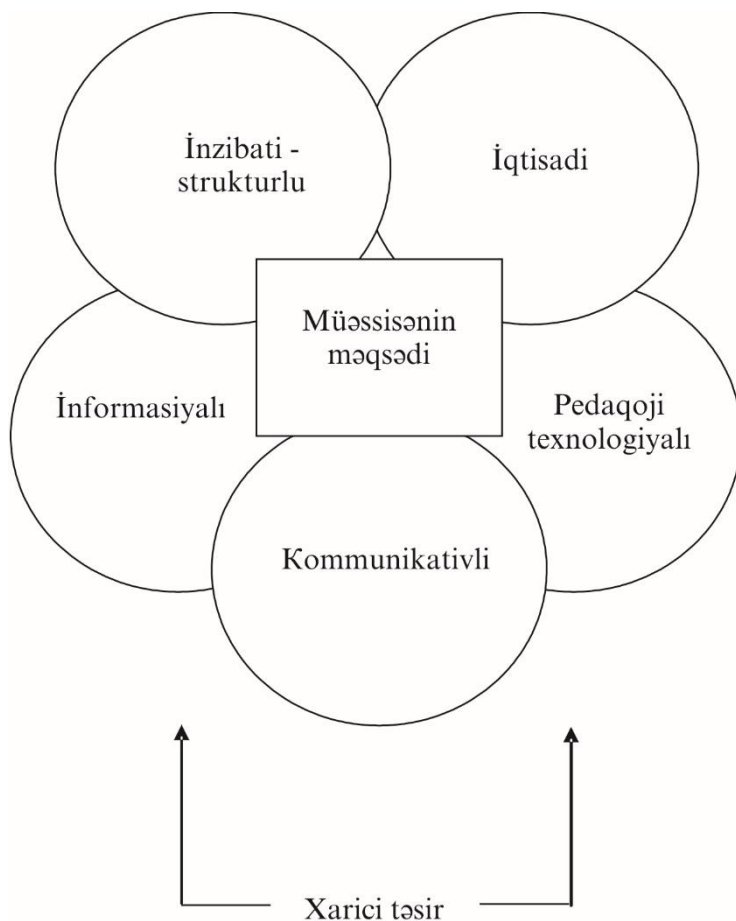
- *nəzəri*: ədəbiyyatın təhlili, arxiv materialının, rəsmi sənədlərin araşdırılması;
- *emprik*: formal müşahidə (laboratoriyada) formal, müsahibə, pedaqoji məsləhət, pedaqoji eksperiment və s. əhatə edir.

Müəssisənin sosial sisteminin sxemi:

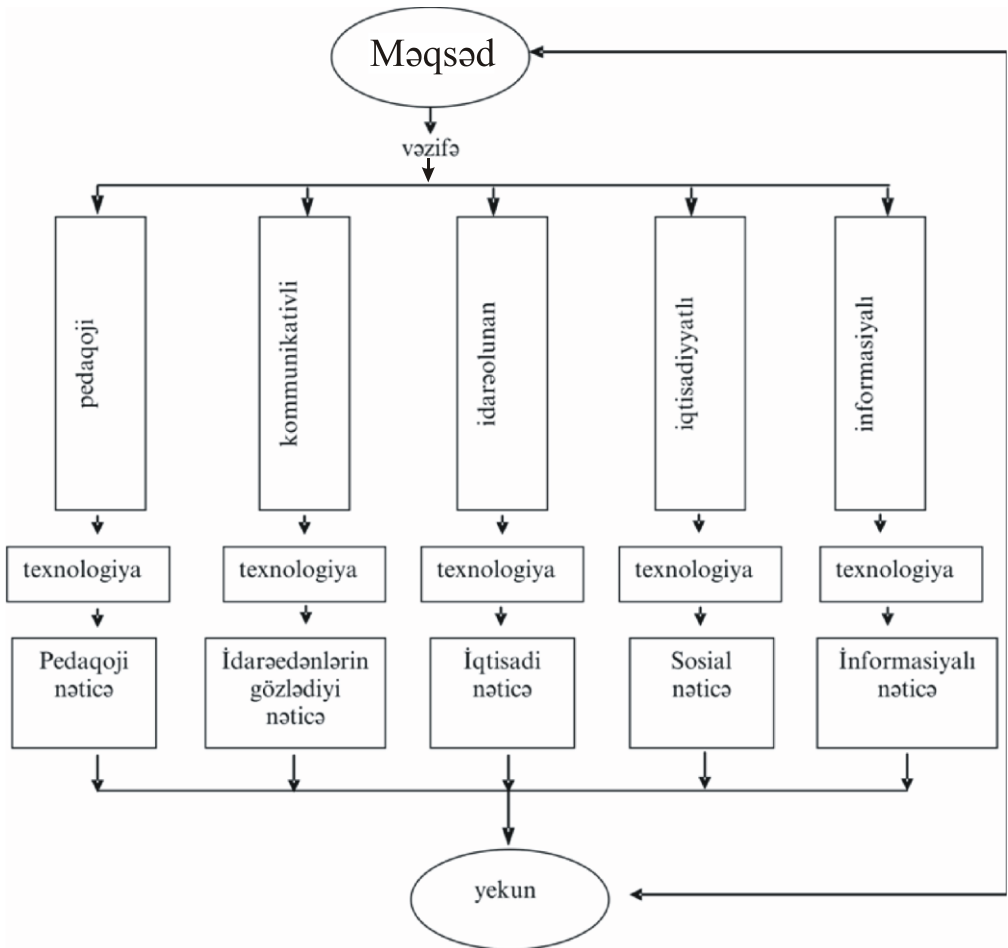
Yaşayış yerləri üzrə klubların fəaliyyətlərinin proqramla təmin edilməsi

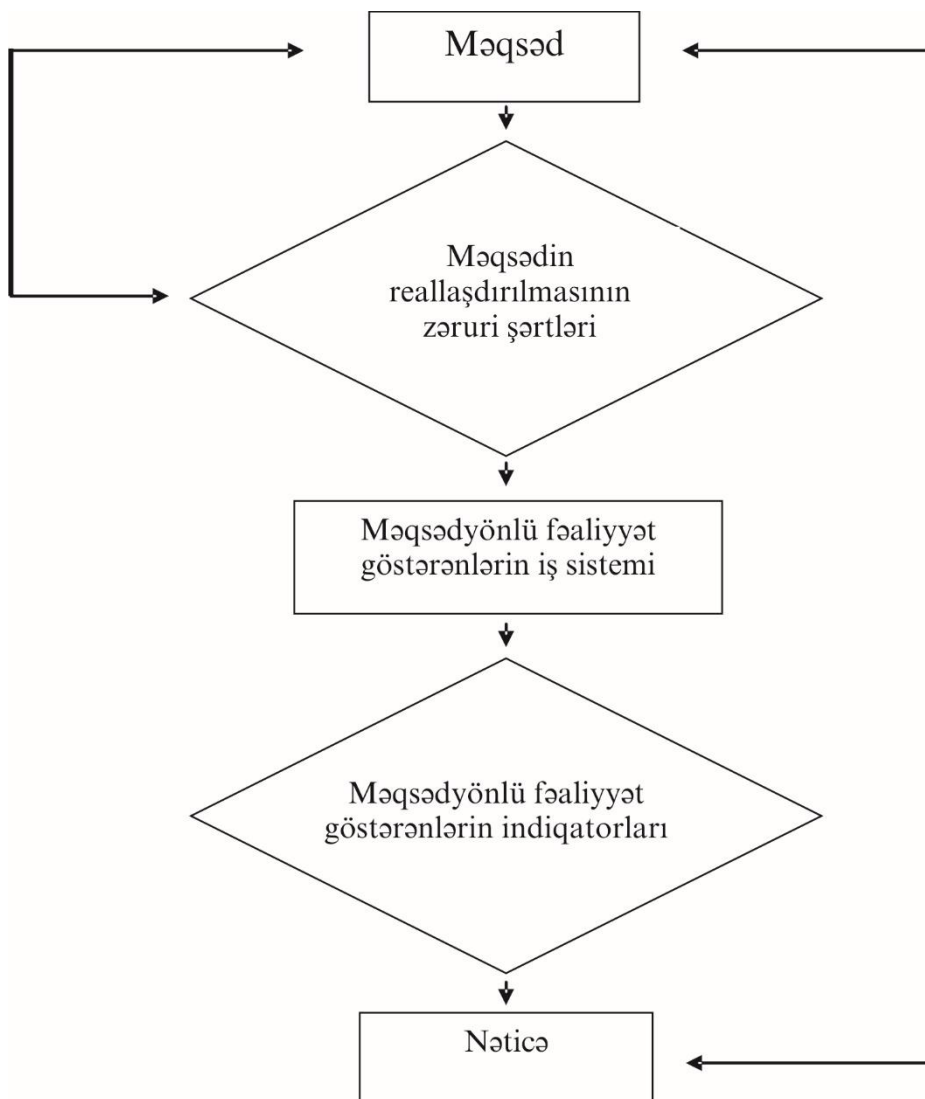
Müəssisənin sosial-pedaqoji sisteminin sxemi

Proqramın texnologiyası

Sosial-pedaqoji fəaliyyət proqramının quruluşu

Eksperimental proqram əsasında klubda şəxsiyyətin formalaşması təcrübəsini göstərən nümunə

<i>Mərhələlər</i>	<i>Tədqiqat işinin mərhələlər üzrə məqsədi</i>	<i>Tədqiqatın mərhələlərə aparılmasının forma və üsulları</i>	<i>Gözlənilən nəticə</i>
I. Diaqnostik	<i>Klubda təhsil mühitinin qurulması və inkişafı tarixinin öyrənilməsi.</i>	<i>Sənədlərin təhlili. Mərkəzin elmi-metodik təminatının təhlili. Tarixi inkişaf yolunun təhlili. Uşaqların fəalliyətindəki nailiyyətin təhlili</i>	<i>Klubda təhsil mühitinin və prosesin inkişaf xüsusiyyəti</i>
II. Layihələndirmə	<i>Klubda təhsil mühitinin yeniləşdirilməsində müəllimlərin pedaqoji-psixoloji hazırlığı. Klubun təhsil proqramlarının işlənməsi.</i>	<i>Pedaqoji seminar. Pedaqoji konsultasiya. Seminarın layihələndirilməsi.</i>	<i>Müəllimlərin yeni təlim üsulları ilə işləməsinə hazırlıq. Klubun yeni təhsil proqramı</i>
III. Yeni-dən işlənmə	<i>Daxili və xarici potensiallar hesabına təhsil mühitinin zənginləşdirilməsi. Uşaqların maraq və tələbatına uyğun təhsil mühitində adaptasiyası. Uşaqların mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin mürəkkəbləşməsi.</i>	<i>«Tanışlıq» studiyası. «Şəhəri öyrənmə» studiyası. «Klubun ad günü» studiyası. «Klubla aid konfrans» studiyası. «Yay işi» studiyası.</i>	<i>Klubun təhsil mühitinin zənginləşməsi. Şagirdlərin ölkəşünaslıq sahəsində müsbət dinamik nailiyyətləri. Şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşması.</i>
IV. Analitik ümümləşdirmə	<i>Klubun inkişaf etmiş təhsil mühitində şəxsiyyətin formalaşmasının ümumi və xüsusi tendensiyalarının aşkar olunması.</i>	<i>Bütün mərhələlər üzrə nəticənin müqayisəsi.</i>	<i>Mühitin inkişafının xarakterizəsi, tendensiyalar. Şagirdlərə mühitin təsiri, onların formalaşması və inkişafı.</i>

Məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin işi lokal praktik-istiqamətdə də araşdırılır. Yerli şəraitə və müəssisənin spesifikasiyasına uyğun aparılan tədqiqatlar:

- uşaqların səviyyələrinin yüksəlməsinə;
- təhsil müəssisələrinin elmi-metodik vəsaitlərlə təmininə;
- təlimin məzmun və xarakterinin zənginləşməsinə;
- təcrübəsini təqdim etməklə özünü tanıtməsinə kömək edir.

6.2. Uşaqların reabilitasiyası

Reabilitasiya (reabitos) latın sözüdür, mənası bərpaetmə deməkdir. Bərpa əvvəlki (öncəki) normal vəziyyətinə gətirmə, yenidən bərpa, əski vəziyyətinə gəlmə deməkdir.

Bizdə reabilitasiya deyəndə həmişə tibbi reabilitasiya nəzərdə tutulmuşdur. Qərbdə isə yarım əsrdən artıqdır ki, uşaqların reabilitasiyasında tərbiyə amilini əsas götürürlər. Uşaqların reabilitasiyasında «tərbiyəvi məkan» anlamı əsas yer tutur. Vahid istiqamətə yönəltməklə, şəraitdən maksimum istifadə etməklə baş verə biləcək əyintinin qarşısını almaq olar.

İdeal tərbiyəvi məkan; uşaqların yaşadığı şəraitdə yaratmaq çətinidir

Biz elə bir ideal tərbiyəvi məkandan danışırıq ki, doğrudan da, o, uşaqların reabilitasiyasında pedaqoji- psixoloji faktor kimi qəbul olunsun. Tərbiyəvi məkanda hansı proseslər baş verməlidir? Bunu hansı kontekstdə götürməliyik ki, uşaqların reabilitasiyasında mühüm rol oynasın? Bu mühitdə – tərbiyəvi məkanda baş verənlərə nə adi «hadisələr» kimi yanaşmamalı, nə də ki, bu sözü ənənəvi şəkildə qavradığımız mənaya əks götürməməliyik. Bu kontekstdən məsələyə yanaşdıqda görürük ki, hadisəlilik tərbiyəvi məkanın elə bir xassəsidir ki, o, bizə hadisəyə uşaqların reabilitasiyası faktoru kimi yanaşmağa imkan verir.

Uşaqların yerləşdiyi tərbiyəvi məkan, orada cərəyan edən müsbət hadisələr uşaqların həyatını (tərbiyəvi baxımdan) zənginləşdirir, ona rəngarənglik verir. Bu isə öz-özlüyündə, uşaqların tərbiyəsində baş verən mənfi xüsusiyyətlərin aradan qaldırılmasına kömək edir, digər mənfi faktorların profilaktikasında zəruri vasitəyə çevrilir. Bu, peda-

qoqların, psixoloqların, valideynlərin və başqalarının apardığı yorulmaz işin tərkib hissəsidir.

Uşaqların reabilitasiyasında tərbiyəvi məkanın rolu onunla müəyyənləşdirilməlidir ki, burada daha çox milli- mənəvi, dini, hüquqi, əxlaqi dəyərlər onların bir şəxsiyyət kimi yetişməsində əvəzsiz rol oynasın, onların bu məsələlərə yiyələnməsini stimullaşdırsın. Burada Azərbaycan xalqının zəngin mədəniyyəti də əsas rol oynayır. Bu baxımdan yaşlılarla uşaqlar arasında görüş keçirmək, Azərbaycanın tarixindən, ərazisindən, zəngin mədəniyyətindən söz açmaqla onların qəlbində xoş duyğular yaratmaq olar.

Əgər məktəblilər kiçikyaşlıdırsa onların «vasitəçi» daha böyük ehtiyacı olur. «Vasitəçi» isə uşaqlarla əlaqəsində xatirələri ilə yanaşı, mədəniyyət nümunələrindən də istifadə edir. Bu zaman söhbətdə mədəniyyət inteqraedici rol oynayır.

Uşaqlar tərəfindən mədəniyyətimizin mənimsənilməsinin aktuallığı üzərində geniş dayanmağa lüzum yoxdur, lakin reabilitasiyaya ehtiyacı olan uşaqlar üçün bunun əhəmiyyətli olduğunu göstərməklə kifayətləndik.

Şərh edilən problemin kontekstində zəruridir qeyd edək ki, tərbiyəvi məkan, öz subyektlərinin rol repertuarının xeyli dərəcədə genişlənməsinə səbəb olur.

Belə bir faktor da maraqlıdır ki, uşağın ictimai həyatda iştirakı nə qədər müxtəlif olarsa, onun özünü reallaşdırması, böyük miqdarda sosial rolları mənimsəməsi, özünü tanıması üçün daha çox imkan yaranar. Burada bir şeyi də qeyd edək ki, məhz bir çox rollardan «keçmə», dünyanın dərkinə geniş şərait yaradır.

Belə bir zəruri məqamı da göstərək ki, bu çoxnövçülük ünsiyyət üsulunun müsbət vərdislərinin mənimsənilməsi, öz fərdi qaydalarını digər adamların qaydaları ilə uzlaşdırılması üçün geniş imkan yaradır.

Tərbiyə məkanının reabilitasiya gücü haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, belə bir şəraitdə inkişafın əsas xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən uşaqlar, özlərini tənha hiss etməmək, digərlərinə qaynayıb-qarışmaq üçün xeyli imkan əldə etmiş olurlar. Onlarda bö-

yüklər tərəfindən müdafiə olunma hissi yaranıb möhkəmlənir və bununla özünü təsdiqə şərait yaradır. Çox vaxt bu uşaqlar özləri də bilmirlər ki, davranışlarında nəyi dəyişmək lazımdır, lakin bunu həyata keçirmələri üçün onlara şərait yaratmaq lazımdır. Hər hansı bir cəhd, hərəkət digərləri tərəfindən təriflənilsə, rəğbətləndirilsə, uşaqda özünə inam hissi möhkəmlənir. Müdrik yaşlılardan dəstək alan və təhlükəsizlik şəraitində uşaq müxtəlif münasibət üsullarını eksperimentdən keçirə bilər və bu, vaxt o özünün fərdiliyinə adekvat olan, eyni vaxtda sosial cəhətdən təsdiq olunan faktorlar tapar.

Müsbət şəkildə cərəyan edən pedaqoji-psixoloji reabilitasiya təkcə uşaqlar tərəfindən öz problemlərinin başa düşülməsi və onun dəyişiklik etməyə hazır olmasını nəzərdə tutmur, burada ünsiyyətin və davranışın müsbət üsullarının daim möhkəmləndirilməsi, onların vərdişə çevrilməsi də özünə yer tapmalıdır. Ona görə də, tərbiyə məkanı şəraitində psixoloji və pedaqoji reabilitasiya təsirləri uşağın gündəlik həyatına daxil olmalıdır. Pedaqoji-psixoloji reabilitasiya məsələlərinin həllinə tərbiyə məkanının digər xüsusiyyəti də təkan verir. Uşaq eyni vaxtda müxtəlif məzmunlu kollektivlərin və qrupların (əgər varsa) üzvü ola bilər.

Belə müxtəliflik, əlbəttə, əgər onlar pedaqoji təşkilatçılığa uyğundursa, sosial cəhətdən düzgün seçilibsə, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Burada zəruri məqam ondan ibarətdir ki, müxtəlif xarakterli hadisələr imkan vermir uşaqlar bir qrupda qapanıb qalsın, özünü cəmiyyətə əks tutsun, əksinə, bu prosesdə yeniyetmə özünü digərləri ilə bərabər hüquqlu insan kimi hiss edir.

Müvəffəqiyyət qazanmaq üçün uşaqda imkan yaranır, o meylinə müvafiq fəaliyyət növü seçsin və bu fəaliyyətin yaşlılar və həmkarları arasında müsbət qiymətləndirildiyini başa düşsün.

Uşaqların ixtisas seçmələri də problemdir. Onlara istiqamət verməkdə tərbiyə məkanının böyük rolu vardır. Bu işdə yaşlıların köməyi çox vacibdir, bu, peşəseçmədə çətinlik çəkən məktəblilər üçün daha zəruridir. Məqsədə müvafiqdir ki, bu vaxt oğlan və qızlar müxtəlif sənət

növləri ilə tam şəkildə tanış olsunlar. Yeniyetməyə öz ixtisas meyllərini düzgün müəyyənləşdirilməsində lazımi köməklik göstərmək lazımdır. Sadalanan, potensial cəhətdən faydalı olan üsullar: uşaqların müşahidə edilməsi, testlərdən keçirilməsi və s. bərabər, tərbiyə məkanı məktəblilər tərəfindən gələcək ixtisasların seçilməsi üçün də geniş imkanlara malikdir. Uşaqlar müxtəlif şəraitdə, müxtəlif fəaliyyətə aid eksperiment keçirərkən öz fərdi qabiliyyətlərini düzgün seçə bilirlər.

Tərbiyə məkanının rehabilitasiya potensialı həm də uşaqların yaşlılarla dialoqunda da özünü göstərir. İnkişafında nöqsanlar olan uşaqlar üçün insanlar arasında müsbət xarakterli münasibətlərin müşahidəsi çox zəruridir. Əvvələ, əgər biri digərinin münasibətinə hörmət edirsə və dözümlülük göstərsə, belə halda uşaqlar yaşlılarla əlaqəyə tez girirlər. Görəndə ki, uşaqla münasibətdə yaşlı özünü üstün tutmur, uşaq onu özü üçün təhlükəsiz subyekt kimi qarşılayır və onu ünsiyyət üçün arzu olunan subyektə çevirir. Müasir tərbiyənin də qarşısında duran ən başlıca məsələ budur ki, şagirdi subyektə çevirmək lazımdır. İkinci, dialoq münasibətləri daxilində yaşlılar uşaqların fikirləşdiklərini daha tez öyrənə bilirlər. Burada insan öz təcrübəsində dialoqun faydalılığına inanır, özü üçün götür-qoy edir və müvafiq ünsiyyət, davranış seçir. Üçüncü, belə bir təsir üsulunun faydalılığını gördükdə uşaq onu mənimsəmək istəyir. Nəhayət, dördüncü, tərbiyə məkanı təkcə uşaqları yox, pedaqoji hadisələrin digər subyektlərini- yaşlıların da həyatını dəyişir. Bu, necə baş verə bilər?

Rehabilitasiya prosesinin səmərəliliyi, şübhəsiz ki, yalnız uşaqla bağlı mütəxəssislərin (müəllimlərin, səhiyyə və sosial işçilərin; mədəniyyət, idman, hüquq-mühafizə orqanı işçilərinin və s.) qarşılıqlı münasibəti vaxtı təmin oluna bilər.

Tərbiyə məkanı belə bir təsir məkanı olduğu üçün, inkişafında xüsusiyyətləri olan uşaqların pedaqoji rehabilitasiyası üçün optimal şərait yaradır.

Belə bir faktor da əhəmiyyətlidir ki, tərbiyə məkanı şəraitində pedaqoqun, sosial sahə işçilərinin və digər mütəxəssislərin işini müşahidə etmək üçün geniş imkan tapır və onun bu işdə şəxsi rehabilitasiya təcrü-

bəsi artır. Bundan başqa, işini digər sahə mütəxəssislərinin işi ilə müqayisə edərək, müəllim öz potensialını genişləndirir. Belə ki, tərbiyəçi və ya müəllim bu sahədə iş aparan dövlət komissiyasının yerli nümayəndəsi müəyyən məktəblinin pedaqoji reabilitasiyasının elə perspektivlərini təklif edə bilər ki, bu da işə böyük kömək olar.

Göründüyü kimi tərbiyə məkanının yaşlıların şəxsi inkişafının bir faktoru kimi böyük rolu diqqəti cəlb edir. Məsələ ondadır ki, tərbiyəçi reabilitasiya subyekti kimi həmişə özünü təkmilləşdirməyə can atmalı və onda yüksək səviyyədə hissetmə, duyma olmalıdır. Arzu olunur ki, o, uşaq üçün nümunə olsun.

Ögər yaşlı insan böyüyün öhdəsinə düşən vəzifəni sakitcəsinə qəbul edərsə, deməli öz hüquqlarını layiqincə həyata keçirir, beləsi reabilitasiya işində uşağa kömək göstərə bilər, lakin aparılan müşahidələr bir daha göstərir ki, öz daxili problemlərindən əziyyət çəkən yaşlı bəzən belə bir məsul işin öhdəsindən gələ bilmir.

Elə hallar da olur ki, tərbiyəçinin reabilitasiya fəaliyyəti üçün yüksək biliyi, dünyagörüşü olur, o, uşaqları sevir, uşağa qarşı simpatiya göstərməyə hazırды, lakin uşaqlar konkret ünsiyyətə girdikdə görüş üçün lazımi şərait yarada bilmir. Bəs buna səbəb nədir?

Ön başlıcası emosional əlaqə tələbatının - insanın baza tələbatının olmamasıdır. Bunu həyata keçirmək üçün qeyri-formal ünsiyyət zəruridir.

Bu tələbatın reallaşdırılmasına çalışan tərbiyəçi (bilə-bilə eləməsə də) uşaqlarla ünsiyyətdə yaxşı emosional münasibətdə daha çox öz arzularını həyata keçirmək istəyir, ikinci tərəf o qədər də nəzərə alınmır.

Fikrimizcə, burada da tərbiyəvi məkan müsbət rol oynaya bilər. Bu məkan imkan verir ki, pedaqoqların və uşağın reabilitasiyası ilə məşğul olan digər mütəxəssislərlə ünsiyyət dairəsi əsaslı şəkildə genişlənsin, onlar öz arasında bir-birləri və uşaqla görüş keçirsin, nəticədə dərin emosional əlaqələr yaransın.

Yaşlının və uşağın münasibətlərinin xarakteri, pedaqoji hadisələrin dolğunluğu, uşağı mədəniyyətə qovuşdurmanın optimallaşdırılma-

sı, real repertuarın zənginləşməsi, özünün təhlükəsizlik hissəsinin möhkəmləndirilməsi, hadisəlilik, onun ənənəvi məzmununda dərk edilməsi, müxtəlif uşaq cəmiyyətlərinə üzv olmaq imkanlarının genişlənməsi (əgər varsa) istəyə müvafiq işin tapılması, gələcək ixtisasın seçilməsində dəstək olmaq, yaşlıların qarşılıqlı əlaqəsinin dialoq xarakteri, özü də müxtəlif mütəxəssislərin, yaşlıların şəxsi inkişafının optimallaşdırılması - bütün bunlar, bizim fikrimizcə, tərbiyə məkanının ən əsas xassələrindəndir və bunlar cəmləndə uşaqların pedaqoji-psixoloji reabilitasiyasında böyük potensiala malikdir.

İndi isə, tərbiyə məkanının uşağın inkişafında oynadığı rolu nəzərə alaraq pedaqoji-psixoloji reabilitasiya modelini şərh edək. Bunun üçün bəzi xarici ölkə alimlərinin apardıqları tədqiqat işlərini öyrənərək müəyyən nəticəyə gəlmişik.

«Tərbiyə məkanı» adlandırdığımız məzmunu pedaqoqlar şərti olaraq beş hissəyə bölürlər:

- qiymətlik;
- fəaliyyətlik;
- münasibətlik;
- emosianallıq;
- informasialılıq.

Bunların ətrafında da modeli şərh edək.

Yaşlı subyektlər tərəfindən tərbiyəvi məkanın təbliği və bunların uşaqlar tərəfindən reabilitasiya prosesində qavranılması məsələlərinin yığcam olması məqsədi ilə qısa olaraq – insan hüquqları adlandırmaq. Bu, humanizmin zəruri tərkib hissəsidir. Pedaqoqlar bu modeldə izahın, şərhin, nöqteyi-nəzərin üzərində dayanırlar.

Uşaq hüquqlarının qorunmalı bir vaxtında bu problemə önəm verilməsinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. İlk növbədə pedaqoqlar uşaqların istismar edildiyini, onların maraq və hüquqlarının böyüklərin özbaşınalığından qorunmasını zəruri hesab edirlər.

İndiki dövrdə uşaqların yaşlılar tərəfindən sözsüz qəbul edilməli hüquqları olduqca çoxdur. Bunların bir neçəsi üzərində dayanacaq. Ən əsası uşağın uşaqlıq hüququdur. Burada uşaqlıq dövrünün çox qiymətli

dövr olduğu təsdiq edilir, uşaqları «həqiqi» böyük olmağa hazırlaşdırmaq, onlara «kiçik-böyük» kimi baxmaq düzgün deyil, uşağa bir çox cəhətdən böyükklərdən fərqlənən nadir bir varlıq kimi baxılmalı, onların hər bir hissinə, tələbatına və maraqlarına diqqətlə yanaşılmalıdır.

İkincisi, özü-özlüyündə olma hüququdur.

«Tipik uşaq» anlayışı yoxdur – bu modelin əsas ideyası da bundadır. Uşağın şəxsiyyətinin nadirliyi sosial uyğunlaşmaya qurban verilməməlidir.

Üçüncüsü, hörmət hüququdur. Uşaq müəyyən bir iş görməyə məcbur edilməməlidir, bununla yanaşı şərait yaradılmalıdır ki, o, iş növünü özü seçsin və icra məsuliyyətini də öz üzərinə götürsün. Demək olar ki, hər xırda işdə uşağa hörmətlə yanaşılmalıdır. Məsələn adi bir nümunə gətirək: müəllim uşağa demədən onun kitablarını, yaxud asılqandan asılmış paltarlarının yerini də dəyişməməlidir.

Dördüncüsü, sağlamlığın qorunması hüququdur. Qaçqın uşaqlara sağlam yaşayış tərzinin yaradılması çox çətindir. Çünki onların minimum sağlamlıqlarının qorunması üçün şərait çoxdur. Lakin bütövlükdə onların da insan kimi yaşamağa haqları vardır.

Məqsəddən bir az kənara çıxaq. Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda tez-tez «uşağın şəxsiyyətinin reabilitasiyası» və «uşağın reabilitasiyası» ifadələri işlədilir. Biz ikinci ifadənin daha müvafiq olduğunu qəbul edərək, ənənəvi qaydaya görə insanın inkişafı deyəndə şəxsiyyətin inkişafı nəzərdə tutulur, bu isə bəzən inkişafın tərsinə olur.

2. Modelin tərkib hissələrindən biri olan fəaliyyətliliyə keçərkən yerində olar qeyd edək ki, pedaqoji hadisələrin məzmunu nöqtəyi-nəzərdən, ümumi işdə heç də bütün subyektlərin iştirakı zəruri deyil. «Nağıl məkan»ı da tərbiyəvi ola bilər və bu vaxt subyektinin onun qəhrəmanları əvəz edir və ya hərəkət məkanında aparılan işləri qeyd etmək olar. Bizim tərbiyə məkanımızda uşağın cəlb olunduğu hadisələrin cizgisini fərdi tələbat və meyllərlə istiqamətləndirmə təşkil edir.

Pedaqoq alimlərdən bəziləri hadisələrin məzmununa aşağıdakı yanaşmanı da daxil edirlər. Uşağın daxili şəxsi ehtiyatları: emosional, fiziki və intellektual imkanları - pedaqoji- psixoloji reabilitasiyanın

özülünü təşkil edir. Lakin bunlar o vaxt inkişaf edə bilər ki, uşaq öz fəallığını, təşəbbüskarlığını reallaşdırmağa imkan tapsın.

Bu mənada pedaqoji hadisə sadəcə olaraq birgə olma yox, birgə fəal olma deməkdir. Müstəqillik imkan verir ki, uşaq öz varlığını hiss etsin və bu vaxt şəxsiyyət formalaşmağa başlar. Modelin münasibətliklə əlaqədar tərkib hissəsi özünə, digərinə və aləmə münasibətinin cəmindən ibarətdir.

Birincidən başlayaq. Reabilitasiya işinin zəruri hissəsi uşağa onun özünü intellektliyinin inkişafının təsdiqi, özünün şüurunun yaranmasında köməklik göstərmək hesab olunur. «Özünü şəxsiyyət kimi tapmağ»ın əsas şərti özünə hörmət hesab edilir. Bunun formalaşdırılmasının ən səmərəli üsulu uşağa dərin hörmət, ona özünüifadə üçün müəyyən sərbəstliyin verilməsindən ibarətdir. Bu vaxt nəzərə alınmalıdır ki, özünəhörmət, mütləq özünəməliki, özünəməliki, sosial məsuliyyətliliyini öz əməlləri kimi qəbul etməklə birlikdə götürülməlidir. Belə köməyin göstərilməsi yolları hər bir uşaq üçün ciddi şəkildə fərdi olmalıdır.

Modelin rol yarım-məkanına da baxmaq maraqlıdır. Uşaq bunu nəinki özündə yoxlaya bilər, həm də cəmiyyətdə təzahürü ola bilər və belə da mənimsəyə bilər. Uşağa qəyyum kimi çətin rolun öyrənilməsində də şərait yaradılmalıdır. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, digərlərin yolunda məsuliyyət hissi nəzərdə tutulur. Baxmayaraq ki, bu dövrdə uşaq öz əməlləri və sözləri üçün cavab verə bilmir. Aparılan təcrübə materialları göstərmişdir ki, qəyyum təcrübəsi həm uşaq üçün, həm də qəyyum üçün xoş olar. Birincidə uşaq birliyə qovuşur, ikincidə isə yaxşı davranış, dözümlü və qayğıkeş olmaq üçün stimullaşdırılır.

Uşaqda tam uyğunlaşmanın, özünüqiymətləndirmənin formalaşdırılmasının əsas şərtlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onun psixi həyəcanlarına, əməllərinin motivlərinə birmənalı, qəti şəkildə yanaşılsın. Uşağa imkan verilsin ki, o öz fəaliyyətini müstəqil olaraq qiymətləndirə bilsin.

Tərbiyə məkanında başqasına yanaşma sistemini şərti olaraq belə bölmək olar: uşaqların bir-biri ilə münasibəti, uşaqların yaşlılarla mü-

nasibəti və yaşlılar arasında münasibət. Bu sistemi qısa olaraq şərh edək.

Təqdim edilən modelin fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, uşaqların qarşılıqlı münasibətləri, onların əmələ gəlməsi və inkişafı, təkcə pedaqoji qayğının sadəcə olaraq predmeti olmayıb, eyni vaxtda bu qayğı geniş tədqiqatlar əsasında həyata keçirilməlidir. O zaman tədqiqatın nəticələri imkan verər ki, cəld və çevik tədbirlər görülsün, ayrı-ayrı uşaqlar arasında xoşa gəlməz hallara yol verilməsin.

Uşaqlar arasında müsbət əhvali-ruhiyyənin yaradılması problemi müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Onları əsaslarından müsbət ictimai fikirlərin formalaşdırılmasıdır.

Uşaqlar və yaşlılar arasında münasibətlər birgə davranış normaları əsasında qurulmalıdır. Burada yaşlının uşağa olan hüsn-rəğbətinə üstünlük verilməlidir. Məsələ orasındadır ki, bəzən inkişafında nöqsanlar müşahidə edilən uşaqlar istər yaşlılarla, istər sadə həmyaşlıları ilə ünsiyyətdə neqativ hallarla rastlaşırlar, bəzən də özlərini cəmiyyətdən təcrid olunmuş hiss edirlər və bu vaxt onları başa düşən subyekt axtarırlar, ona görə də tərbiyəçi müəllimlər onlara hər bir qayğını göstərməlidir.

Ola bilər ki pedaqoji hadisə insanların yalnız «real» əlaqə vaxtı yox, həm də bilavasitə, mühit vasitəsilə olsun. Yaşlı adamlar evin, məktəbin, yaşadıkları, işlədikləri müəssisənin qaydaya salınması üçün əllərindən gələni etməlidirlər, bu da uşaqların reabilitasiyası işində zəruri faktor rolunu oynayır, çünki, əvvəla, yaşlıların uşaqlar tərəfindən müsbət qavranılmaalarına təsir edir, ikincisi, uşaqlar onların xarici, maddi həyatın daim obyektiv gözəlliyini müşahidə edərək öz daxili problemlərinin həlli üçün imkanları gördükdə nikbin əhval-ruhiyyə əldə edirlər, şəxsi davranışlarında dəyişikliklərə daha meyilli olurlar.

Bu yaşayış yerlərində yaşlıların qarşılıqlı münasibəti, baxmayaraq ki, onlar «dünyanın əşrəfi insandır» kimi bəşəri mövqeyə əsaslanır, bir çox hallarda reabilitasiyanın vəzifələrinin xüsusiyyətləri zamanın tələblərinə cavab vermir. Ona görə də çadır şəhərciyinin pedaqoji kollektivi cəmiyyət tərəfindən tələb olunandan da yüksək əxlaqi davranışa

riayət etməlidirlər. Uşaq o vaxt özünü düzgün aparmağa öyrənər ki, ona daim harmonik şəxsiyyətlərarası münasibətlər nümunəsi göstərsin. Bunlar da o dərəcə cəlbedici olmalıdır ki, uşaq özü onlara riayət etsin.

Həyata, cəmiyyətə uşağın eyni münasibəti (sosial və təbii) mərhələlər üzrə, ehtiyatla formalaşdırılmalıdır. Bununla belə, bu aləmdə ünsiyyətə uşaq fəal olaraq, planlı şəkildə müdaxilə etməlidir. Belə müdaxilənin əsas səciyyəsinə şagirdin hər hansı bir marağı təşkil etməlidir. Bundan irəli gələrək çətin tərbiyə olunan uşaqlara da tərbiyəvi-korreksiya təsir göstərən sistem də qurulmalıdır.

Qeyd etmək zəruridir ki, şərh olunan modeldə aləm dərk etmə predmeti kimi götürülməlidir.

Tərbiyə prosesi emosionallıq cəhətdən daha böyük maraq təşkil edir. Müsbət emosiyalar yaradılması qeyd olunan məkanda bütün həyat atmosferini əhatə edir. Nəzərə alaq ki, qaçqın uşaqlarında həmişə sevinc tələbat var, onların məktəbdə olduğu vaxt maraqlı, cəlbedici olmalı, yüksək hisslər oyatmalıdır.

Uşaq ünsiyyətdə olanlar həmişə çalışmalıdırlar ki, onlarla emosional əlaqəyə girsinlər. Zəruri hərəkəti lazımı vaxtda yerinə yetirmək kifayət deyil. O, adekvat emosiyalarla müşayiət olunmalıdır. Buna nail olmaq üçün müəllim uşaqlarla açıq söhbət aparmalı, onun hər bir həyəcanına, narahatçılığına şərik olmalıdır.

Nəhayət, uşağın yaşayışının emosional cəhətdən dolğunluğuna da diqqət yetirilməlidir. Bu, həyat fəaliyyətinin müvafiq təşkili formaları (oyun, idman yarışları, bayramlar və s.) vasitəsilə reallaşdırılmalıdır. Müəllim uşaqlara qayğı göstərməlidir ki, hər an emosional vəziyyət yaransın. Məsələn: nahar vaxtı uşaqların birinin ad günündə iştirak edərək tərbiyəvi məqsədini həyata keçirə bilər. Xörəklər dəfələrlə təriflənməli, qab-qışıqların çox gözəl olduğu qeyd olunmalı və onlarda müəyyən estetik həyəcan oyadılmalıdır.

Elə etmək lazımdır ki, uşaq öz emosiyalarını cəmiyyətin tələblərinə uyğun ifadə edə bilsin.

Bu, xüsusi qayğı predmeti olmalıdır. Belə olarsa, uşaqlarda müsbət emosional əlaqələrə tələbat, sonra isə vərdişlər əmələ gələr.

Modelin tərkib hissəsindən biri olan informasiyanın çatdırılması şərti onunla fərqlənməlidir ki, burada aşkarlıq müdrik şəkildə əlaqələndirilsin.

Birinci, xüsusən, onunla ifadə olunmalıdır ki, müəllim tərəfindən uşaqlar haqqında əldə edilən hər bir məlumatdan, valideynin fikirlərindən və narahatlıqlarından uşaqların xəbəri olsun. Hətta elə ola bilər ki, uşaqlar direktorun kabinetində müxtəlif sənədlərlə tanış olsunlar. Bu zaman, bir tərəfdən şagirdin təbii uşaq tələbatı özünü göstərir, digər tərəfdən bu, uşağa edilən hörmətin təzahürü olur. Bu hal eyni vaxtda güclü reabilitasiya vasitəsi sayılmalıdır. Hadisələrə digər uşaqların mövqeyindən baxdıqda bu barədə düşünməli oluruq. Uşaqların reabilitasiyasında divar qəzetlərinin, əlaçılarının lövhədəki şəkillərinin, dövlətçiliklə əlaqədar stendlərin, elanlar lövhəsinin böyük rolu vardır. Bunların içərisində elanlar lövhəsinin oynadığı rol üzərində dayanmaq.

Lövhə məktəbin görünən yerində asılmalı və burada əmirlər, məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Hazırda məktəblərdə ənənəvi iclaslar keçirilməklə yanaşı, yeni iclas formaları da öz əksini tapmaqdadır. Hər iki halda iclaslarda aşkarlıq inkaredilməzdir. Bu işdə ümumi iclasın böyük əhəmiyyəti vardır. Məhz belə ümumi iclaslar şagird-müəllim münasibətində yaranan bəzi neqativ halların neytrallaşmasını təmin edir.

Bu gün tərbiyədə demokratik prinsipləri əsas götürərək zorakılığın təbiəti haqqında məsələlərin müzakirəsini keçirmək olar. Çünki, onlar bəzən öz destruktiv hərəkətlərinin səbəbini başa düşmürlər, ona görə ki, onlarla bu sahədə söhbətlər aparılmamışdır. Zorakılıq nədir və ondan necə qorunmaq olar? Bəzən tərbiyəçilər bu məsələyə uşaqlarla ünsiyyətdə toxunmurlar, elə bil ki, cəmiyyətdə zorakılıq halları yoxdur. Yaxşı olar ki, tərbiyəçi gender probleminin tələbləri daxilində uşaqlarla iş aparsın. Dünyada 25 noyabr-BMT-nin Beynəlxalq Qadınlara qarşı zorakılığa son qoyulması günü kimi qeyd olunub.

Günümüz üçün o da maraqlıdır ki, uşaqlarla söhbət edəndə onlar ermənilərin azərbaycanlılara qarşı apardıkları zorakılığa aid yüzlərlə fakt gətirirlər. Müəllim bunları dinləməklə yanaşı uşaqlara yaşadıkları ərazidə kiçik-böyük, valideyin-uşaq, müəllim-valideyin, müəllim-uşaq münasibətlərində də heç bir zorakılığın olmaması prinsipini irəli sürməli, onları bu ruhda tərbiyə etməyin digər yollarından da istifadə etməlidir. Tərbiyəçilər şagirdlərlə söhbətdə onun gördüyü işlər haqqında yalnız uşağın özünün dedikləri ilə qənaətlənməməli, uşaqlar haqqında daha çox məlumat toplamağa çalışmalıdır. Tərbiyəçilər tərəfindən uşağın daxili aləmi, onun mədəni və sosial mühiti, ilk növbədə ailəsi öyrənilməlidir. Onlar çalışmalıdırlar ki, uşaqların valideyinlərlə ilə də çox yaxın olsunlar və uşağın fəaliyyəti barədə kifayət qədər məlumat toplusınlar.

6.3. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan tərbiyə işi

Ölkəmizdə müxtəlif səbəblərdən dövlət himayəsinə götürülən uşaqların sayı artır, onların sosial inkişafı ailədə yox, uşaq evlərində və internat məktəblərində (Bakı şəhəri üzrə fəaliyyət göstərən və birbaşa Təhsil Nazirliyinin tabeliyində olan internat məktəbləri; respublikanın digər şəhər və rayonlarında fəaliyyət göstərən və birbaşa rayon/ şəhər təhsil şöbələrinə tabe olan internat məktəbləri; Təhsil Nazirliyinin birbaşa tabeliyində olan reabilitasiya mərkəzləri; Təhsil Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən alternativ xidmət müəssisəsi; rayon/-şəhər icra hakimiyyətlərinin tabeliyində fəaliyyət göstərən müəssisələr; Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən müəssisələr; Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərən müəssisələr) həyata keçirir. Bu gün göstərilən tipli təlim-tərbiyə müəssisələrində uşaqların tərbiyəsi və həyatının təşkilinin ənənəvi üsulları hazırda köklü şəkildə dəyişmiş cəmiyyətimizi qane edə bilməz. Bu mənada uşaq evində və ya internat tipli məktəbdə təhsil alan gənc cəmiyyətin bərabər hüquqlu üzvü kimi müstəqil həyata hazır olmalı və

öz həyat yolunda rastlaşdığı ən mürəkkəb sosial problemlərin həllinə qadir olmalıdır. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan mövcud pedaqoji iş sistemi isə bu vəzifələrin tam şəkildə həllinə imkan vermir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan tərbiyə işinin təşkili sistemi yenidən qurulmalıdır və burada əsas ideyalar hər bir uşağın potensialına istinad, özünüdərketmə üçün şəraitin yaradılması, fərdin bütün imkanlarının aşkar edilməsindən ibarət olmalıdır. Uşaq evlərində və internatlarda uşaqların həyat fəaliyyətinin təşkili «Özün özünü yetkinləşdir» prinsipi üzərində qurulmalıdır.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan tərbiyə işinin öz xüsusiyyətləri vardır və bunlar uşaq evlərində və internat məktəblərində tərbiyə olunanların sosial inkişafının xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşdirilir.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial inkişafının xüsusiyyətləri aşağıdakı faktorlarla şərtlənir:

- ✓ psixi inkişafın xüsusiyyətləri ilə;
- ✓ internat tipli müəssisələrdə onların həyat fəaliyyətinin təşkili şərtlərilə;
- ✓ sosial mənbələrin təsirinin zəifləməsi və xarakterinin dəyişməsilə.

Aparadığımız tədqiqat nəticəsində belə nəticəyə gəlmişik ki, internat tipli müəssisələrdə tərbiyə olunanların psixi inkişafının aşağıdakı sahələrində geridə qalma səciyyəvidir:

- ***böyükrlə ünsiyyət sahəsində***

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasını təhrif edən əsas faktor, onu əhatə edən böyükrlə birgə münasibətinin çətin tapılmasıdır. Böyükrlə ünsiyyətin məzmun və forması uşaqların qrup halında ancaq tədbirlərdə görüşünün həyatı rejiminin anları və şərtlərilə müəyyənləşdirilir ki, bu da istənilən effekti vermir.

Bütövlükdə götürsək böyüklərlə ünsiyyətin təcrübi işi inzibati formada baş verir. Bu da onları belə bir qənaətə gətirir ki, «böyüklərin tədbirlərdə münasibətini, qayğısını qazanmaq lazımdır». Belə hal uşağı böyüyün ona verdiyi qiymətdən asılılığına, yüksək emosionallığın formalaşmasına və ilk növbədə müstəqilliyin və təşəbbüskarlığın boğulmasına gətirib çıxarır.

- ***həmyaşlıqlarla ünsiyyət sahəsində***

Böyüklərlə ünsiyyətin emosional zəifliyi həmyaşlıqlar arasında diqqətə və xeyirxahlığa xüsusi tələbat yaradır. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar yoldaş, partnyor, rəqabətin sosial rolunun, mövqeyinin müəyyənləşdirilməsində çətinlik çəkir. Uşaq evi şəraitində onlar daim çərçivə daxilində - qrup şəraitində və digər əlaqə formalarından məhrum şəkildə olurlar. Bu vaxt digər qrup ilə birləşmə kimi əsəbi mexanizm işə düşür (bir sözlə, bu vaxt «biz» kimi uşaq evi fenomeni baş verir).

- ***emosional-iradi sahədə***

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın emosional -iradi xüsusiyyətləri aşağıdakılarla səciyyələnir:

- ✓ əhval-ruhiyyənin aşağı səviyyəli fonu ilə;
- ✓ emosiyaların zəif uyğunluğu ilə;
- ✓ emosional-ekspressiv ünsiyyət vasitələrinin eyniliyi ilə;
- ✓ əhval-ruhiyyənin tez-tez dəyişməsinə meylliliklə (canlanma - ağlamağa, qışqırığa; yüksək əhval-ruhiyyə isə - qaşqabaqlığa və təcavüzkarlığa keçir);
- ✓ emosional təzahürlərin eyniliyi, stereotipliyi ilə;
- ✓ mənfi həyəcanların yumşalması və onların tez yaddan çıxmasına səbəb olan emosionallıqla;
- ✓ tərif və xoş münasibətə qeyri-bərabər münasibətlə;
- ✓ qorxuya, narahatlığa, həyəcana (təhlükəyə) yüksək meylliliklə;
- ✓ müsbət emosiyaların yeni təzahürlərinin əsas strateji xəttə uyğun istiqamətləndirilməməsilə;
- ✓ həddindən artıq qeyri-iradəliliklə;

- ✓ başqa adamın emosional vəziyyətinin başa düşülməməsilə.

özünü düşünmədə

Özünüdüşünmənin bütün aspektlərinin inkişafı müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün situasiya ilə «bir anla» yaşamaq səciyyəvidir. Bu, təcrübənin inkarına gətirib çıxarır və bu vaxt artıq baş vermiş epizodlar həyat hadisəsinə çevirilmir, mənimsənilmir və şəxsi psixoloji təcrübəyə daxil olmur. Bu da özünüqiymətləndirmənin inkişafına mənfi təsir göstərir.

Uşaq evində olan çatışmazlıqdan biri də cinsi tərbiyənin düzgün aparılması ilə bağlıdır. Həyat yoldaşı, valideyn kimi sosial rolların mənimsənilməsi üçün uşaqlarda nümunə yoxdur.

Bu və ya digər sosial roluuşaq mənimsəyərək, müəyyən problem və çətinliklərlə rastlaşır ki, bunları biz sosiallaşdırmanın çətinlikləri adlandırırıq. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosiallaşdırılması reduksiya ilə, sosiallaşdırmanın əsas mənbələrinin zəifliyi ilə əlaqəlidir ki, bunlara da aşağıdakıları şamil etmək olar:

a) valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların ya valideynlərin, qohumların sosial təcrübəsini mənimsəməyə, onlara bənzəməyə imkanları yoxdur, ya da ki, bu təcrübə mənfi asosial xarakter daşıyır;

b)uşaq evinin mövcud yaşayış rejimində sosial əlaqə formaları məhduddur, nəticədə uşaqlar sosial münasibətlərin bütün xüsusiyyətlərini mənimsəyə bilmir,uşaq evi şəraitindəuşaqda xüsusi rol mövqeyi yaranır - cəmiyyətdə dəstək və tərif tapmayan valideynlərini itirmişlik və yetimlik mövqeyi;

c) valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olanuşağın ilkinuşaq təcrübəsi onun anasızlıqdan yaranan ruh düşgünlüyü ilə bağlı olur və onlarda «dünyaya etibar bazasını itirmiş» kimi «valideynlərini itirmiş» fenomeni formalaşır. Nəticədə beləuşaqlar aqressiv, şübhəli, müstəqil yaşayışa inamsız olurlar;

d) özünüidarəetmə prosesi də çətinləşir və bu vaxt yüksək nəzarət tədricən daxili özününəzarətə keçir. Bu da uşaq evində uşaqların həyatının təşkili xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Yəni burada nəzarət funksiyası bütövlükdə tərbiyəçilərin əlindədir.

Validənlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələri

Uşaq evindəki pedaqoji kollektivin əsas məqsədi müstəqil, yetkin şəxsiyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir. Yəni söhbət daxili resurslara arxalanaraq öz həyat mövqeyini yaradıcı şəkildə reallaşdırmağa qadir olan şəxsiyyətin formalaşdırılmasından gedir; uşağın, onun fərdiliyinin əsasını təşkil edən mühüm insani keyfiyyətlərin (intellektual, motivation, emosional, iradi, predmet-təcrübi, ekzistensialıq, özünü idarə sahələrinin) inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi. Validənlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəsində o vəzifə bir prioritetli sayılır ki, onlar uşağın sosial münasibətlərinin bütün sahələrində (iqtisadi, siyasi, mənəvi) tam bərabər iştirakını təmin etsin. Bu vaxt tərbiyə olunanın cəmiyyətlə, dövlətlə və dünya ilə bütövlükdə münasibəti onda formalaşmış humanist hisslərin əsasında qurulmalıdır.

Bunlar ilk növbədə aşağıdakılardan ibarətdir:

Sosial savadlılığın formalaşdırılması, yəni siyasi, iqtisadi, hüququ, psixoloji bilik və bacarıqların kompleks aşılınması. Bu vaxt uşağın sosial münasibətlər sisteminə adekvat olaraq qoşulması və sosial özünümüdafiə funksiyasının reallaşdırılmasının təmin edilməsi.

Ailə başçısı hissənin tərbiyəsi. Burada öz həyatını qurmaq üçün lazımi qabiliyyətlərin formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Ailənin ləyaqətli və kamil olması, analıq və atahq mövqeyinin şüurlu formalaşdırılması.

Əmək fəaliyyətinə hazırlığın tərbiyəsi. Burada tərbiyə olunanların müxtəlif qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onların peşə seçməyə hazırlanması nəzərdə tutulur. İqtisadi hazırlıq isə imkan verməlidir ki, şəxs öz həyat planlarını müstəqil reallaşdıra bilsin.

Şəxsiyyətdə rəqabətlik qabiliyyətinin formalaşdırılması, yəni insanın müəyyən davranış üsulları, bacarığı ilə cəmiyyətdə yüksək mövqe tutmağa qadir olması.

Vətəndaşlıq tərbiyəsi. Burada tərbiyə olunanlarda şüurlu vətəndaşlıq məsuliyyətinin, vətəndaşlıq hissinin formalaşdırılması, cəmiyyətin və dövlətin idarə olunmasında iştirak etmə qabiliyyətinin aşılması.

Mənəvi dəyərlərin və humanist mövqeyin formalaşdırılması: insanlara kömək etməyə və digər əxlaqi addımlara hazır olan hisslərin tərbiyəsi.

Sağlam həyat tərzinə hazırlanmanın tərbiyəsi. Burada səmərəli qidalanma, bədən tərbiyəsi və idmanla daim məşğul olma, ailə münasibəti mədəniyyəti, ziyanlı vərdişlərlə mənfi münasibət nəzərdə tutulur.

Tərbiyə işinin təşkilinin ideya və prinsipləri

Yeni şəraitdə uşaq evlərində uşaqlarla aparılan işin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi əsasında tərbiyə prosesinin humanistləşdirilməsi durur və bu hal aşağıdakı ideyaların reallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Uşağın subyekt kimi tərbiyəsi ideyası onun maraq və tələbatlarının nəzərə alınmasının, özünürealizasiyası üçün hər bir uşağa şəraitin yaradılmasını, onların potensial imkanının açılmasını, uşağın vaxtı və məşğulluğunun idarə edilməsində kəskin reqlamentdən kənara çıxmasını, pedaqoji qayğıni uşaqlara verilən tələblər incə şəkildə uzlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu vaxt uşaqlar sonuncu istiqaməti qayğının bir təzahürü kimi dərk etməlidir.

Ətraf aləmlə sosial əlaqələrin və münasibətlərin genişləndirilməsi ideyası sosial qarşılıqlı əlaqənin dairəsinin zənginləşdirilməsini, müxtəlif sosial münasibətlərin inkişafını, bu sistemdə uşaqlar tərəfindən öz sosial rolunun müəyyənləşdirilməsini, özünümüəyyənləşdirmə üçün uşaqlara şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Bütün bunlar uşaqlara imkan verir ki, onlar ətraf aləmlə müxtəlif münasibətlərə girsin və bu vaxt öz məni qorusun.

Sosial dözümlülük ideyası uşaqlarda rastlaşdığı həyatı çətinliklərlə mübarizəyə hazırlığını, onları əhatə edən mənfi sosial təsirdən yaxa qurtarmağın yollarının axtarılması bacarığının aşılmasını nəzərdə tutur.

Yuxarıda sadalanan ideyalar valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla aparılan tərbiyə işinin təşkili prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir.

1) Sosial sınaqların pedaqoji cəhətdən stimullaşdırılması prinsipi sosial rolların mənimsənilməsi prosesində uşaq tərəfindən səmərəli davranış üsullarının seçilməsini, özünün imkanlarının müəyyənləşdirilməsi üçün şəraitin yaradılmasını tələb edir. Sosial problem insanın həyatının bütün sahələrini əhatə edir. Bu əhatəyə daxil olma prosesində uşaqlarda müəyyən sosial mövqe və sosial məsuliyyət hissini formalaşdırır və bunlar da uşağın sonralar sosial əhatəyə şamil edilməsi üçün əsasdır.

Uşaqlarla işin təşkilində çoxnövlülük prinsipi fərdi zövqlərin, meyllərin bütün dairəsinin nəzərə alınmasını, uşaqların mövcud meyllərinin reallaşdırılması üçün şəraitin və yeni maraq dairəsinin yaradılmasını, uşaq evinin həyatında iştirak etmə formalarının seçilməsi üçün uşaqlara şəraitin yaradılmasını tələb edir.

Şəxsi məkanın təşkili prinsipi uşaqlar üçün təklənməyə, öz şəxsi yerini qaydaya salmağa şəraitin yaradılmasını, fərdi tempin və yaşayış rejiminin nəzərə alınmasını, ehtiyacına müvafiq olaraq ətrafla əlaqənin ritm və tezliyinin müstəqil şəkildə idarə etmək üçün imkanın verilməsini, öz mənliyinin sərhədlərini qorumaq bacarığını, öz şəxsi məkanının, vaxtının, sosial kontaktlarının və sosial rollarının seçilməsi və müəyyənləşdirilməsində müstəqilliyin, özünüidarənin verilməsini tələb edir.

Qarşılıqlı qayğı və tələbkərlığın əlaqələndirilməsi prinsipi qrup şəraitində tərbiyə olanların həyatda özünü kifayət qədər qorunmuş hiss etməsini, eyni vaxtda kollektivdə humanist əxlaq normalarının qorunmasına çalışmasını, bu işdə pedaqoq və şagirdlərin ümumi məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsini, uşaqla münasibətin qarşılıqlı başadüşmə və

əməkdaş əsasında qurulmasını, münasibətdə təhqiiredici elementlərin istisnasını, digərlərin qeyri-adi davranışına qarşı sərt çıxışının formalaşdırılmasını, belələrinin həmin davranışa hüququnun olmasını tələb edir.

Uşaqların özfəaliyyətinin və təşəbbüskarlığının inkişaf etdirilməsi prinsipi müəssisənin kollektivində həyat fəaliyyətinə dair məsələlərin həllində tərbiyə olunanların fəal iştirakını, uşaq özünüidarəsinin inkişafını, müstəqil qərar qəbul etmək üçün situasiyaların yaradılmasını, tərbiyə olunanın müxtəlif fəaliyyət növlərində təşkilatçılıq rollarının mənimsənilməsində təşəbbüskarlığın dəstəklənməsini tələb edir.

Sosial mühitin əxlaqi cəhətdən zənginləşdirilməsi prinsipi uşaqların həyat fəaliyyətinə ümumbəşəri nemətlərin, mədəniyyət nümunələrinin daim daxil edilməsini, tərbiyə olunanların əxlaqi təcrübəsinin zənginləşdirilməsini, uşaqların ətrafındakı əxlaq normalarının dəqiqləşdirilməsini və inkişafını, onlarda əxlaqi vərdislərin formalaşdırılmasını, əxlaqi əqidənin inkişafını tələb edir. Bu vaxt uşaqlar özləri ətrafın əxlaqi zənginləşdirilməsində subyekt kimi çıxış edir.

Uşağın sosiallaşdırılmasının faktorunu, uşaq evlərində və internat məktəblərdə tərbiyə fəaliyyətinin mexanizmini qarşılıqlı fəaliyyət təşkil edir.

Tərbiyə prosesində iştirak edən subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsi

Qarşılıqlı əlaqənin ümumi əsasları. Pedaqoji prosesdə iştirak edənlərin münasibətlərinin yeni yanaşmasında dialoq və həmrəylik önəmə durur.

Dialoq partnyorların mövqeyinin bərabərliyini, əlaqədə olan adamların bir-birinə müsbət münasibətini, partnyorun olduğu kimi qəbul edilməsini, ona hörmət və etibar, səmimi münasibəti nəzərdə tutur. Bu da imkan verir ki, dialoq iştirakçıları eyni situasiya haqqında bir fikrə gəlsinlər.

Qarşılıqlı əlaqədə olan tərəflərin inkişafı üçün ən səmərəli yol əlaqənin həmrəylik növüdür. Bu vaxt hər iki tərəfin müsbət cəhətlərinə

istinad edilir, belə münasibətlər xeyirxah və etibarlı, demokratik olur, hər iki tərəf fəal olur, bir-birinə qarşılıqlı müsbət təsir göstərir. Pedaqoji prosesin iştirakçılarının həmrəyliyi fəaliyyətin məqsədlərinin birgə müəyyənləşdirilməsini, gələcək işlərin birgə planlaşdırılmasını, qüvvələrin, vasitələrin, predmetlərin hər bir iştirakçının imkanlarına müvafiq bölüşdürülməsini, işin nəticəsinin birgə qiymətləndirilməsini və bundan sonra yeni məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Tərbiyə prosesinin iştirakçıları arasında dialoji və həmrəylik münasibətlərinin formalaşdırılması yolları:

- ✓ qarşılıqlı fəaliyyət müsbət münasibətlərin formalaşdırılmasına gətirir (həmrəyliyin zəruriliyinin şərh);
- ✓ birgə fəaliyyətin təşkili (kollektiv yaradıcı fəaliyyət daha səmərəlidir);
- ✓ tərbiyə prosesinin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqənin başa düşmənin təmin edilməsi, bu da bir-biri haqqında obyektiv və hərtərəfli məlumatın əldə edilməsi ilə reallaşdırılır;

-bərabər hüquqa aid situasiyaların yaradılması («bərabər» səviyyədə müəssisənin problemlərinin, özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin və s. müzakirəsi);

-pedaqoji prosesin iştirakçılarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə hazırlanması;

f) fəaliyyətin həyata keçirilməsinin əsas yolu - müəssisənin demokratik üsulda idarə edilməsi deməkdir.

Pedaqoji prosesin subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqə inkişaf və idarə edilməsidir. Bu vaxt hər bir münasibət sisteminin xüsusiyyəti: tərbiyəçi-tərbiyə olunan; tərbiyə olunan - tərbiyə olunan; tərbiyəçi - tərbiyə olunan - uşağın valideynləri, pedaqoq-pedaqoq nəzərə alınmalıdır.

Pedaqoqlar və tərbiyə olunanlar. Müəssisənin münasibətlər sistemində pedaqoq və tərbiyə olunanlar arasında qarşılıqlı əlaqə aparıcı rol oynayır.

Həmrəylik münasibətlərinin qurulması tərbiyəçi tərəfindən bir sıra şərtlərin gözlənilməsini tələb edir. Qarşılıqlı əlaqənin nəticələri barədə məsuliyyət böyüklər və uşaqlar arasında bölüşdürülür. Bu vaxt uşağın üzərinə düşən məsuliyyət payı onun yaş və şəxsi imkanlarına müvafiq olmalıdır.

Uşağa göstərilən kömək məqsədli şəkildə olmalıdır, müəyyən situasiyadakı çətinliklərin həllinə dair kömək, həm də yeni vərdişlərin aşılanmasına istiqamətləndirilir. Bu növ kömək uşaqda təşəbbüskarlığın inkişafına səbəb olur (O yalnız mürəkkəb situasiyalarda kömək üçün müəllimə müraciət edir).

Həmrəylik münasibətlərinin yaradılması tərbiyəçidə formalaşdırılmış peşəkar pedaqoji mövqedən asılıdır.

Total qiymətləndirməyə əks olaraq, peşəkarların mövqeyi uşağa kompleks sosial-psixoloji-pedaqoji təsiri nəzərdə tutur, onun şəxsi resurslarının nəzərə alınmasına istiqamətləndirilir.

Formalaşdırılmış peşəkar mövqe aşağıdakı əlamətlə səciyyələnir:

-situativ pedaqoji təsirlər dərk edilən strateji məqsədlərə tabe olmalıdır. Uşaqlarla qarşılıqlı əlaqə prosesində yaranan mənfi emosiyalar tərbiyəçi tərəfindən ört-basdır edilməməlidir. Əksinə, onlar bunu peşəkar dairədə dərk etməli və müzakirəyə qoymalıdırlar. Bu məqsədlər üçün xüsusi seminarlar, pedaqoji debatlar konsilium təşkil olunmalıdır.

Uşaqlar arasında qarşılıqlı əlaqə

Tərbiyə olunanlar arasında tam və sağlam şəxsiyyətlərarası münasibətlər - şəxsiyyətin harmonik inkişafının və insanlarla münasibətdə qiymətli sosial təcrübənin əsas göstəricisidir. Belə, qarşılıqlı münasibətlərin formalaşdırılmasına tərbiyə olunanların yaş dövrü, qohumluq əlaqələri, uşaq evində yaşayış müddəti, uşaqların şəxsi keyfiyyətləri, uşaq evinin struktur quruluşu, qrupların formalaşdırılması tərzı və bir çox digər faktorlar təsir edir. Qruplarda və ümumiyyətlə uşaq evlərində yeniyetmələrin qarşılıqlı münasibətlərinə müsbət təsir böyükərin kiçik uşaqlarla birgə fəaliyyətinin təşkilindən asılıdır. İnternat tipli müəssisələrdə müxtəlif yaşlı uşaqların qarşılıqlı əlaqəsi təbiidir. O adətən kor-

təbii şəkildə əmələ gəlir, uşaqların özləri və ya pedaqoqlar tərəfindən təşkil olunur.

Tərbiyəçilərin və uşaqların fəaliyyətinin təyinatından, xarakterindən və şəraitlərdən asılı olaraq onlar müxtəlifyaşlı birləşmələrə cəlb oluna bilirlər. Uşaqların imkanlarının aşkarlanması və şəxsiyyətinin zəruri tərəflərinin inkişafı, onun ünsiyyət dairəsinin tədricən genişlənilib zənginləşdirilməsi, o cümlədən müxtəlif sosial rolların mənimsənilməsi məqsədilə uşaqları müxtəlif prinsiplər üzrə formalaşdırılmış daimi və müvəqqəti birliklərə daxil olması üçün şərait yaradılmalıdır.

Fikrimizcə, qrupların 2 yaşıdan 18 yaşına qədər olan 8-10 uşaqlardan ibarət tərkibdə yaradılması məqsəduyğundur. Burada uşaqların yaşayış şəraiti ailə şəraitinə yaxın olmalıdır. Uşaqlara mənzil, otaq, əşyalar, oyuncaqlar verilməli, onlar özləri öz məişətini yaratmalıdırlar.

Müxtəlif yaşlı uşaqların qarşılıqlı fəaliyyətini təşkil edərkən tərbiyəçilər aşağıdakı tələblərə riayət etməlidirlər:

Müxtəlif yaşlı qrupların fəaliyyətində yeniyetmələrin sosial maraqlarının integrasiyasını və diferensasiyasını təmin etmək zəruridir. Bu birgə fəaliyyətdə uşaqların şəxsi və qrup maraqlarının nəzərə alınması deməkdir. Böyük və kiçikyaşlı uşaqlar arasında müvəffəqiyyətli birgə fəaliyyətin əsasını ümumi maraq təşkil edir. Bütün iştirakçılar özləri üçün konkret lazım olan faydalı işlə məşğul olur.

Tərbiyəçi müxtəlif yaşlı uşaqların birgə fəaliyyətinin məzmun və formalarının yeniləşdirilməsi barədə fikirləşməlidir, sosial münasibətlərin bütün sahələrinə uşaqları onların arzusuna görə qəbul etməlidir, o tərbiyə olunanları birgə işin axtarışında iştirak etməyə stimullaşdırmalıdır.

Uşaqlar arasında həmrəylik münasibətlərini qarşılıqlı dəstəkləmə, qarşılıqlı kömək əsasında inkişaf etdirməli, bir uşağın müdafiə olunmasını təmin etməli, ona qayğı göstərməlidir ki, uşağın digərləri ilə münasibətləri onun üçün referent xarakteri daşısın, yaşıdan və sosial roldan asılı olmayan qrupda onların şəxsiyyəti alçaldılmasın.

Uşaq evində müxtəlif yaşlı uşaqlar olan qrupların fəaliyyətində özünüinkişafa və özünütərbiyəyə şərait yaratmaq zəruridir. Bu, uşaq-

ların arzularına görə birləşməsi, müxtəlif yaşlı qrupların həyat fəaliyyətinin təşkilinin tərbiyə olunanların özlərinə tapşırılması, uşaqların təşəbbüskarlığının, yaradıcılığının stimullaşdırılması, özünü idarənin inkişaf etdirilməsi deməkdir.

Müxtəlif yaşlı uşaqların əlaqəsi kollektiv yaradıcı işlərin, süjet - rollu oyunların keçirilməsini stimullaşdırır, bu vaxt təşkilatçılar yuxarı yaşlı uşaqlar ola bilər. Əsas odur ki, yuxarı yaşlı uşaqlar kiçiklərlə həmrəylik münasibətlərinin yaradılmasına qadir olsunlar, bu uşaq-təşkilatçıların, təşkilatçı fəaliyyətinin liderlərinin xüsusi hazırlığından və onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin pedaqoji cəhətdən idarə edilməsindən asılıdır.

Uşaqlar arasında müsbət münasibətlərin formalaşdırılmasında klub birlikləri zəruri vasitədir. Məqsədmüvafiq olar ki, bu birləşmələr xarici mühitlə əlaqələndirilsin, bura ailəsini də, uşaqları da cəlb etmək olar. Uşaq evində tərbiyə olunanların xaricə əlaqəsi nə qədər müxtəlif olsa, o qədər də uşaq evinin özündə müsbət qarşılıqlı əlaqələr asan formalaşar.

Cinslərarası qarşılıqlı əlaqənin yaradılması xüsusi problem təşkil edir və burada əsas istiqamət cinslərarası münasibətdə əmələ gələn tipik mənfi təzahürlərin aradan qaldırılmasıdır. Burada eynicinsli qrupların olması, cinslərarası kommunikasiyaların qurulması üzrə bacarığın olmaması, gənclik romantizminin olmaması, oğlan və qızlar arasında əxlaqi münasibətlər normalarına riayət edilməməsi, qızlar tərəfindən qadınlığın və oğlanlar tərəfindən kişiliyin təzahürlərinin çatışmazlığı, qızlarda cinsi həyatın vaxtından tez başlaması, oğlanlarda bəzən cinsi gecikmə təzahürlərin yaranması kimi faktorlar özünü göstərir. Uşaq evlərində tərbiyə olunanlarda adekvat sosial və şəxsiyyətlərarası münasibətlərə hazırlığın formalaşdırılmasının tərbiyəvi strategiyası aşağıdakı kimi ola bilər:

1) «*Sosial təlim*» - əsas pedaqoji təsirlər emosional, iradi və motivasiya sahələrinin inkişafında cəmləşir və sağlam davranışın dəstəklənməsindən və rəğbətləndirilməsindən ibarətdir.

Tərbiyəçi nağıllardan, oyunlardan, əhvalatlardan istifadə etməlidir, bu da bənzəmə üçün müsbət nümunədir; şəxsi nümunələr, söhbətlər, treninqlər də bura aiddir. Uşaq evində cinslərarası müsbət davranış tipini rəğbətləndirmək və əksinə olanları cəzalandırmaq üzrə dəqiq sistem yaradılmalıdır. Uşaq evində oğlan və qızlar arasında münasibətlərdə qaydaların qəbul edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir və bunlar uşaqların özləri tərəfindən qarşılıqlı tələblər və iddiaların müzakirəsi və hamını təmin edən münasibətlərin tapılması yolu ilə hazırlanıb qəbul edilməlidir. «Sosial təlim» tərbiyə strategiyası çərçivəsində üç proqrama ayrılması məqsədəuyğundur:

- qızlarda qadınlıq tərbiyəsi;
- oğlanlarda mərdlik tərbiyəsi;
- yeniyetmə və qızların romantikləşdirilməsi proqramı.

Bu proqramlarda həm xüsusi məşğələlər (dərslər, oyunlar, psixoloji treninqlər), həm də sinifdən xaric tədbirlər (gecələr, müsabiqələr, görüşlər, tematik ekskursiyalar və s.) nəzərdə tutulur.

2) «*Sosial calaqlama*» (*sosial möhkəmləndirmə*) - sosial təzyiqə «immunitetin» inkişafı məqsədilə əsasən predmet-praktik sahələrin inkişafını nəzərdə tutan pedaqoji təsirdir. Bu tərbiyə olunanların bir-birinə müsbət qarşılıqlı təsiri, onların «oyundan işə» istiqamətdə inkişafı deməkdir. Bu vaxt aparıcı metod - tərbiyəedici situasiyalar və sosial sınaq metodudur. Bu, uşaq və yeniyetmələrin və ilk növbədə uşaq özünüidarəsinin fəaliyyəti prosesində həyata keçirilir, uşaqlar həmyaşlılarının təzyiqinə qarşı durmaq üçün müəyyən vərdişlər əldə etməlidir («sosial calaqlama»), zorakılıqsız və cinayət tərzini daşımayan, qarşılıqlı hörmət, yoldaşlıq tipli münasibətlər yaradılmalıdır.

3) *Arzuolunmaz davranışın* idraki-davranış vasitəsilə qarşısının alınması. Bu vaxt əsas pedaqoji təsirlər tərbiyə olunanların və eksiztensial əhatələrin inkişafında cəmlənir və inandırma metodunun tətbiqindən, fəaliyyətin və ünsiyyətin təhlilinin öyrədilməsindən (problem və situasiyaların təhlili), qərarların şüurlu qəbulundan və davranışın korreksiyasından ibarətdir. Bu tərbiyə işinin formaları seminarlar, disputlar, situativ rollu oyunlar, treninqlər, teatrşəkilli psixoloji dramlardır ki,

yeniyetmələr kiçik səhnəciklər təşkil edir və burada öz problemlərini müzakirə edir, qərarların müxtəlif variantlarına baxır və yaxşısını seçirlər.

Zəruridir ki, uşaqlara təbiətin gözəlliyindən, incəsənətdən, insanlarla münasibətdən zövq almaq və onlara adekvat sosial cəhətdən mümkün olan formalarda stress vəziyyətdən çıxmaq üsulları öyrədilməlidir.

4). *Fərdi və qrup* (oxşar problemlə uşaqlar üçün), psixoloji korrektə və reabilitasiya: məsələn, kobud rəftar, zorakılıq, iyrənc hərəkətlərin və s. qurbanları üçün.

Uşaq, onun valideynləri və qohumları

Hazırda uşaq evlərində tez-tez belə faktlarla qarşılaşırıq ki, valideynləri sağ olan uşaqlar da burada tərbiyə alır, bunlar faktik olaraq yetim deyillər. Uşağın valideynləri ilə və qohumları ilə münasibətlərinin inkişafı uşaq evi pedaqoqları üçün əsas fəaliyyət istiqaməti olmalıdır. Bu iş sosial pedaqoqlar, psixoloqlar, tərbiyə işləri üzrə direktor müavinləri, uşaq tərbiyəçiləri tərəfindən düzgün təşkil olunmalıdır. Pedaqoq uşaqla, onun valideynləri ilə, həm də qohumları ilə iş aparmalıdır.

Pedagoqlar ailənin yaradılması funksiyasını qarşılarına qoymur, lakin çalışır valideynləri uşaq evinə cəlb etsin, onların uşağa münasibətini dəyişsin, uşağa kömək etsin ki, o öz həyatında ailənin yerini və rolunu hiss etsin. Bütün bunların uşaq üçün böyük mənası var. Bu problemi həll edərkən zəruridir ki, uşağın qohumlarının və yaxınlarının olmasına maraq və tələbat, onun, insan cəmiyyətinin bir hissəsi kimi, müəyyən bir nəsəyə daxil olması hissiyyatı nəzərə alınsın.

Tərbiyəçilər üçün çox zəruridir ki, valideynləri qiymətləndirməkdə və başa düşməkdə uşaqlara kömək olsun, onların uşaq evinə düşməsi səbəbi açılsın. Uşaqlarda öz keçmişi və öz ailəsi barədə məlumat olmalıdır. Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar belə vəziyyətə düşmələrində çox vaxt günahı özlərində bilirlər («mən pisəm, ona görə də məni atıblar»), bu hal incimə his-

sinə də transformasiya olunur (onlar pis olduğu üçün məni atıblar). Ona görə də qarşılıqlı fəaliyyət uşağı belə qənaətə gətirməlidir ki, tərbiyə olunanlar və valideynlər arasında olan mövqə dəyişsin və uşaqlar uşaq evinə düşmələri səbəbini aydın təsəvvür etsinlər («mən uşaq evində ona görə yaşayıram ki, valideynlərin qarşılarına çıxan çətinlikləri həll edə bilməmişlər»). Emosional dairədən daxili konfliktin rəasional-şərhədici dairəyə keçməsi uşağa imkan verir ki, o qarşısına vəzifə qoysun - mən valideynlərimdən də yüksək olmalıyam.

Uşaq evi ilə qarşılıqlı əlaqəyə girmə prosesində qohumların rolu qabaqcadan müəyyən edilməlidir, lakin bir qayda olaraq, o əvəzedici funksiya daşımır, yəni valideynlərin funksiyasını əvəz etmir.

Zəruri odur ki, uşaq özlüyündə qohumlarının mövqeyini dərk etməli və uşaq evi də onlarla xeyirxah, məlumatlandırıcı əlaqə yaratmalıdır. Uşaq onlara qonaq gedir, tətildə gəlir, məktub yazır, zəng edir və s. Bu əlaqə uşağa tərbiyəvi təsir göstərir və sosiallaşmanın əsas faktoru olur, çünki buradan o ailəsi haqqında, atanın və ananın rolu haqqında, vəzifələrin bölüşdürülməsi haqqında, ailədə uşağın yeri haqqında informasiya əldə edir. Bütün bu biliklər uşaqlara öz şəxsi ailələrini qurmaqda lazım olur.

Valideynlərlə, qohumlarla əlaqə saxlamaq məqsədilə onlara poçt vasitəsilə uşağın müvəffəqiyyətləri, onun haqqında bioqrafik faktlar, tərbiyəçilərin rəyləri, uşağın inkişafı, onun rəsmləri və s. barədə məlumatları göndərmək olar.

Uşağın qohumları ilə görüşünün təşkilinə aid müəyyən şərtlər və tələblər müəyyənləşdirilməlidir və bunları pedaqoji kollektiv hazırlayıb təqdim etməlidir. Tərbiyəçilərin uşaqların qohumları ilə davranış qaydaları da qabaqcadan müəyyən edilməlidir, hər iki tərəf üçün bəzi qadağalar qoyulmalıdır.

Qohumların uşaq evinin tərbiyə işlərinə cəlb edilməsi - çox mü-rəkkəb və uzun çəkən prosesdir. Əvvəla, ola bilsin ki, onlar passiv müşahidəçilər kimi hər-hansı bir tədbirə dəvət olunsun və ya uşaq evində müəyyən abadlıq işləri aparmaq üçün onlardan kömək xahiş edilsin və bu vaxt müəyyən stimula, rəğbətləndirmə barəsində də düşünmək lazım-

dır. Sonra isə uşağın bu və digər problemlərinin həlli üzrə böyüklərə ehtiyac olduğu halda qohumların üzərinə bəzi funksiyalar da qoymaq olar.

Müvəffəqiyyət o vaxt mümkündür ki, uşaq evinin pedaqoqları bu işin əhəmiyyətini dərk etsin və nəticə haqqında onlarda inam olsun.

Tərbiyəçi və məktəb

Uşaq evinin tərbiyəçiləri, onların uşaqlarının oxuduğu məktəblərlə qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Əgər şərait imkan verirsə, məqsədmüvafiq olar ki, onlar özlərini daha müstəqil və avtonom hiss etsin, müxtəlif ünsiyyət təcrübəsi toplansın, məktəblə tanış olsun və bununla öz uşaq evindəki təcrübəni daha da zənginləşdirsin. Bu məktəblərin pedaqoqları üçün zəruridir ki, aralarında qarşılıqlı məlumatlandırma olsun. Bu məktəb haqqında, uşaq evi haqqında, tərbiyə olunanların müvəffəqiyyətləri, problemləri haqqında məlumat toplansın, problemlərin asan yolla həll edilməsinə və bununla uşaqların inkişafına təsir göstərsin. Məqsədmüvafiq olar ki, uşaq evlərinin və internat məktəblərin tərbiyəçilərinin məktəbin pedaqoqları ilə birlikdə pedaqoji şura, pedaqoji konsilium keçirsinlər.

Tərbiyə müəssisələrində tərbiyə olunanların və uşaqların birgə fəaliyyətinin təşkili lazımı məsələdir, bu vaxt məktəbin yerləşdiyi mikrorayonda tərbiyə olunanlar və şagirdləri birləşdirən dərnəklər, klublar, teatrlar, studiyalar təşkil etmək olar.

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar və cəmiyyətin sosial institutları

Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sosial institutlarla qarşılıqlı əlaqəsi bilavasitə və bilavasitə ola bilər, bu vaxt o uşaq evinin heyəti (tərbiyəçi, sinif rəhbəri, psixoloq, direktor müavini, direktor) vasitəsilə təşkil olunur, istiqamətləndirilir, nəzarət edilir. Uşaq evinin və onun uşaqlarının ictimaiyyətin sosial institutları arasında qarşılıqlı əlaqəsinin daha iki prinsipial qrup formaları mövcuddur:

- vəzifə - funksional;
- sosial sahəli.

Birinci qrup formalar (vəzifə-funksional) tərbiyə olunana baza cəhətdən həyatının təşkili üçün lazımdır. Bu qarşılıqlı əlaqə formaları uşaq evinin təyinatı ilə, regionda uşaqların sosial müdafiə sistemində ona ayrılan rol və yerlə müəyyənləşdirilir. Onlar direktiv təlimatlarla reqlamentləşir və uşaq evinin işçilərinin vəzifə borclarına daxil olur.

Onlarda yeni xarakterli olan fərqlər prinsipial xarakter daşıyır, həm uşaq evinin, o cümlədən regionu idarə edən orqan və müəssisənin təşkilat-ştat strukturunun xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Hər bir uşaq evi uşaqların qəbul edilməsi məsələləri üzrə (qəyyumluq və hamilik orqanları), məktəbəqədər və məktəb təlimi üzrə (internat məktəblər şöbələri, məsləhətçilər), diaqnostik və korreksiya məsələləri üzrə (psixoloji-tibbi-pedaqoji komissiya, peşə mərkəzləri) təhsil orqan və təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə olur; sosial təqaüdlərin təyini, verilməsi, məişət məsələləri üzrə («ailə və sağlamlıq», sosial təminat şöbələri) sosial müdafiə orqan və müəssisələri; yenidən tərbiyə və ailə ilə iş məsələləri üzrə (qanun pozuntuları üzrə profilaktika şöbələri, həddi-buluğa çatmamış uşaqların işləri üzrə komissiyalar) qanunçuluğun pozulması üzrə orqan və müəssisələri ilə; peşə təlimi və yeniyetmələrin işlə təmin olunması üzrə məşğulluq və əhalinin işə düzəlməsi xidməti ilə; tibbi profilaktika, müalicə və uşaqların sağlamlaşdırılması üzrə səhiyyə orqan və müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqə saxlayır. Bundan başqa uşaqların maraqlarını təmin edən uşaq evlərinin rəhbərləri ilə, ailə vəzifələri, mülki hüquq, uşaq cinayətləri və uşaqlara qarşı cinayətlər üzrə iş aparan məhkəmələrlə, uşaqların hüquqları haqqında qanunçuluğun gözlənilməsi üzrə iş aparan polis işçiləri ilə; valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarla iş aparan rayon İK-nın nəzdində fəaliyyət göstərən komissiya üzvləri ilə və s. əlaqə saxlayır.

Qarşılıqlı əlaqənin ikinci qrupu (sosial sahəli) uşaq evinin sosialləşdirilməsi üçün lazımdır. Bu uşaq evinin və onun uşaqlarının ətrafla qarşılıqlı əlaqəsidir, uşaq evi uşaqların etnomilli, mədəni, ictimai-siyasi, kommunal-administrativ, sosial-iqtisadi sahələrə inteqrasiyası deməkdir. Qarşılıqlı əlaqənin formaları bu və digər təlimatla reqlamlaş-

dırılır və müstəsna olaraq uşaq evinin, yerli birliyin hissəsi və onun administrasiyasının və heyət üzvlərinin fəal sosial mövqeyi kimi, sosial özünü müəyyənləşdirmədən asılıdır. Sosial sahə qrupunda qarşılıqlı əlaqəni mənşəyinə görə 4 qrupa ayırmaq olar: etno-mədəni, ictimai-siyasi, kommunal - administrativ, sosial-iqtisadi.

Etno-mədəni mənşə. Bu, şəhərdə, rayonda, qəsəbədə mədəni müəssisələrin (klublar, istirahət mərkəzləri, mədəniyyət evləri və s.) və idmanın (idman sağlamlıq mərkəzləri, stadionlar və s.), məktəbdənkənar təhsil müəssisələrinin (idman, yaradıcılıq, texniki, resurs mərkəzləri və s.), etno-mədəni profil üzrə ictimai təşkilatların və birləşmələrin (milli-mədəni mərkəzlər, tarixi-diyarşünaslıq cəmiyyətləri və s.) infrastrukturudur.

Uşaq evləri sisteməlik tərbiyə işini aparmaq üçün bu müəssisələrin bazasından istifadə etməli, tərbiyə olunanların idraki, istirahət fəaliyyətinin təşkilinə mütəxəssisləri cəlb etməli, klub tipli uşaq birləşmələrin birgə işinin təşkilində mədəniyyət işçilərinin və təhsil mərkəzlərinin iştirakı ilə tərbiyəvi tədbirlərin keçirilməsində təşəbbüs göstərməlidir.

İctimai-siyasi mühit. Bu, ilk növbədə uşaq və gənclər birlikləridir, ekoloji, qanunqoruyucu, sosial müdafiə və digər istiqamətli ictimai (qeyri siyasi) birləşmələrdir.

Uşaq evinin və onun tərbiyə olunanların ictimai-siyasi mühitdə qarşılıqlı fəaliyyətinin inkişafı strategiyası onların ətrafında tək cə mövcud olan ictimai təşkilatlarla birləşdirilməsindən ibarət deyil, eyni vaxtda onlar belə təşkilatların təsisçisi və ya müştərək təsisçi kimi çıxış edə bilər. Uşaq evlərinin və onlarda tərbiyə olunanların ictimai-siyasi təşkilatlarda iştirakı pedaqoqlar tərəfindən idarə olunmasını və dəstəklənməsini tələb edir.

Kommunal - administrativ mühit. Bu, vətəndaşlar tərəfindən birgə yaşayış məsələlərinin həlli üçün yaradılan ictimai orqan və təşkilatlardır. Bura daxildir: sahənin abadlaşdırılması və yaşıllaşdırılması, ətraf ələmin və ictimai qaydaların qorunması, birgə istirahət və s. Uşaq evinin strategiyası onun uşaqlarının və heyətinin ictimai tibb postların-

da, «yaşıl patrullar»da qayda-qanunun qorunması üçün keçmişdəki kimi xalq drujinasında, sosial volontyorların təşkilində deyil, onlar qəsəbədə, mikrorayonda, mərkəzdə ictimai funksiyanı öz üzərinə götürməlidir (uşaq evi - qəsəbədə, mikrorayonda ictimai mərkəzdir).

Sosial-iqtisadi əhatə. Bu, uşaq evinə yaxın olan sənaye, kənd təsərrüfatı müəssisələri, kommersiya təşkilatlarıdır. Uşaq evinin müəssisələrlə, kommersiya strukturunun təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi sosial partnyorluq deməkdir. Qarşılıqlı əlaqənin bu forması müəssisələrin, təşkilatların öz humanist missiyası, özünün sosial təyinatı üzərində qurulur. Uşaq evi isə bu halda sosial partnyor kimi çıxış edir, bu müəssisələrə öz sosial məqsədlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərir. Sosial əməkdaşlıq - bu müxtəlif şəxəli qarşılıqlı əlaqədir və bura vəsaitlərlə, materiallarla, avadanlıqla sponsor köməyi, eyni vaxtda uşaq evinin və onu hamiliyə götürdüüyü müəssisənin tərbiyə, istirahət-mədəni, sağlamlaşdırma, professional, istehsal-əmək sahələrində birgə fəaliyyətləri daxildir.

Zəruridir ki, tərbiyə olunanların həyat sahələrinin, ətraf aləmlə, insanlarla qarşılıqlı əlaqəsi genişləndirilsin, uşaq evlərində uşaqların yaşayış yerləri və şəraitləri dəyişdirilsin, sosial adaptasiyanın, muxtariyyətin, fəallığın formalaşdırılması üçün situasiya yaradılsın. Bu problemlərin həllində ekskursiyaların, şəhərciklərin, yürüşlərin, ölkənin digər rayonuna, regionuna gedişin təşkili, o cümlədən, tətil vaxtı sosiallaşdırma mərkəzlərinin bazasında müvəqqəti uşaq birliklərinin yaradılması və s. kompleks vasitələrdir. Burada uşaq evindən fərqli olaraq uşaqlar digər ənənəvi normaları mənimsəyir, qarşılıqlı əlaqənin digər sistemi ilə tanış olur, həyat tərzinin özünəməxsus ritm və xarakterini görür; yeni insanlar ailəsi olan uşaqlarla müxtəlif aspektdə ünsiyyət hesabına uşaqların həyat haqqında, ətraf aləm haqqında təsəvvürləri zənginləşir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Əliyev İ.H. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Andıçmə mərasimində nitqindən// “Azərbaycan müəllimi”, 2003, 7-13 noyabr-s.
2. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. Pedagogika (Pedaqoji ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti)/ A.N. Abbasov, H. Ə. Əlizadə. – Bakı: Renesans- 2000-s.
3. Abbasov A. N. Pedagogikadan konsept və sxemlər / A. N. Abbasov. - Bakı: Mütərcim- 2007-80 s.
4. Abbasov A. N. Milli əxlaq və ailə etikası/ A. N. Abbasov. - Bakı: Mütərcim- 2008-s.
5. Ağayev Ə. Ə. Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi/ Ə. Ə. Ağayev. - Bakı: Avropa- 2005-s.
6. Axundov M. F. Aldanmış kəvakib. (“Məktəb kitabxanası”, tərtib edəni və redaktoru: N. Məmmədzadə)/ M. F. Axundov.- Bakı: Maarif- 1985-s.
7. Axundov S. Q. Təlim prosesində şagirdlərə fərdi yanaşma / S. Q. Axundov. – Bakı: Maarif- 1975-s.
8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, “Azərbaycan”, 1993.
9. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında qanunu”. Bakı, 1993
10. Azərbaycan Respublikası Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı. Bakı, 1999.
11. Azərbaycan Respublikasının “Uşaq hüquqları haqqında qanunu”. Bakı, 1998.
12. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ. H. Əliyevin fərmanı (11 fevral 2004-ci il).
13. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi “2000-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemində tərbiyə işinin inkişaf proqramı”. Bakı, 2001.

14. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirinin 08.10.2003-ci il tarixli, 830 №li əmri “Ümumtəhsil məktəblərində sağlam mənəvi-psixoloji durumun möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar valideyn komitələrinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında”.
15. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, On cildə, X cild. Bakı, 1987.
16. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, On cildə, IV cild. Bakı, 1987.
17. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, On cildə, VIII cild. Bakı, 1987.
18. Avropa Birliyi, Azərbaycan Respublikası UNDP. Cənubi Qafqazda narkotiklərə nəzarət proqramı-Polis, Təhsil, QHT-nın nümayəndələri üçün orta məktəblərdə narkotiklərdən istifadənin qarşısının alınması istiqamətində maarifləndirmə, təbliğat işlərinə kömək məqsədilə təlimat kitabçası, Bakı, 2003.
19. Bayramov Ə. S. Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri/ Ə. S. Bayramov. - Bakı: Maarif- 1967- s.
20. Bayramov Ə. S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri/ Ə. S. Bayramov. –Bakı: Azərnəşr- 1981-s.
21. Bayramov Ə.S. Sosial psixologiyanın aktual məsələləri/ Ə.S. Bayramov.- Bakı: Azərnəşr- 1986-s.
22. BMT-nin “Uşaq hüquqları konvensiyası”. Bakı, 1992.
23. Dotsenko V. S. Uşaqlarla məktəbdənkənar iş/ V. S. Dotsenko. – Bakı: Maarif-1973-s.
24. Əhmədov B. A., Rzayev A. Q. Pedagogikadan mühazirə konspektləri/ B. A. Əhmədov, A. Q. Rzayev, B. A. Əhmədov, A. Q. Rzayev.- Bakı: Maarif-1975-
25. Əlizadə Ə. Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi/ Ə. Ə. Əlizadə.– Bakı: Maarif- 1967-s.
26. Əlizadə H. Ə. Tərbiyənin demoqrafik problemləri/ H. Ə. Əlizadə. – Bakı: Maarif- 1993-s.
27. Əlizadə H. Ə. Sosial pedagogikanın aktual məsələləri/ H. Ə. Əlizadə. – Bakı: Səda- 1998-s.

28. Əliyev R. İ. Tərbiyə psixologiyası /R. İ. Əliyev.- Bakı: Nurlan-2006-s.
29. Əliyeva E., Anadolu E., Bəylərova İ. Reproduktiv sağlamlığın əsasları/ E. Əliyeva, E. Anadolu, İ. Bəylərova. – Bakı: 2000- s.
30. Fətəliyev X. Q. Ailədə milli tərbiyə/ X. Q. Fətəliyev.- Bakı- 1996-s.
31. Həsənov, A.A. Məktəbəqədər pedaqogika (dərs vəsaiti)/ A. A. Həsənov. – Bakı: Nasir- 2000-s.
32. Həsənov E. N. Antinarkotizm: cinayət hüququ və kriminoloji problemlər/ E. N. Həsənov.- Bakı: Azərnəşr- 1996-s.
33. Həsənov, E. N. Narkotizm: meyllər və aradan qaldırma tədbirləri (Azərbaycan Respublikasının materialları əsasında)/ E. N. Həsənov. – Bakı: Azərnəşr- 1999-s.
34. Həsənov E. N. Narkotizmlə bağlı cinayətlərlə mübarizə (dərs vəsaiti)/ E. N. Həsənov.- Bakı: Oskar form mətbəəsi- 2000-s.
35. İnsan hüquqlarının tədrisi. Metodik vəsait. Norveç qaçqınlar şurası. Bakı, 2003.
36. Xəlilov, V. C. Ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin inkişaf yolları/ V. C. Xəlilov. –Bakı: Maarif- 1991-s.
37. Kazımov N. M. Mərhələli tərbiyə nəzəriyyəsi/ N. M. Kazımov. – Bakı: Əlfəvil- 2007-s.
38. Kazımov N. M., Həşimov Ə. Ş. Pedaqogika/ N. M Kazımov., Ə. Ş. Həşimov.- Bakı: Maarif- 1996-s.
39. Kazımov N. M. Milli pedaqogika yollarında/ N. M. Kazımov.- Bakı- Ağrıdağ- 2001-s.
40. Kamenski K. D. Didaktik prinsiplər/ K. D. Kamenski.- Bakı: Azərnəşr- 1941-s.
41. Kutsenko V. Q. Məktəb pedaqogikası (Q. İ. Şukininin redaksiyası ilə)/ V. Q. Kutsenko. – Bakı: Maarif- 1982-s.
42. Kərimov Y. Ş. Təlim metodları (dərs vəsaiti)/ Y. Ş. Kərimov. – Bakı: 2007-s.
43. Kompas. Gənclərin iştirakı ilə insan hüquqlarının tədrisinə dair vəsait. Gənclərin İnkişafı İctimai Birliyi. 2006

44. Qaralov Z. İ. Tərbiyə (prinsiplər, məzmun, metodika). II cild/ Z. İ. Qaralov. – Bakı: Pedaqogika-2003-s.
45. Qasimov E., Ağayev Ə. İnsan, sağlamlıq, gələcək (metodik vəsait)/ E. Qasimov, Ə. Ağayev. – Bakı: 2003-s.
46. Qasimov E., Ağayev Ə. Reproduktiv sağlamlığın əsasları/ E. Qasimov, Ə. Ağayev.- Bakı: 2003-
47. Marks K. Kapital. I cild/ K. Marks. – Bakı: 1969-s.
48. Маслова Н. Ф. Воспитание в школе: Оптимистическая гипотеза/ Н. Ф. Маслова. – Москва: 1999-
49. Mehdizadə M. M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları/ M. M. Mehdizadə. – Bakı: Maarif- 1982-s.
50. Mehrabov A. O. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri/ A. O. Mehrabov.- Bakı: Mütərcim- 2007-s.
51. Mehrabov A.O., Abbasov Ə. M və b. Pedaqoji texnologiya/ A.O. Mehrabov, Ə. M. Abbasov və b.- Bakı: Mütərcim- 2006-s.
52. Məmmədova V., Debora K., Şərifova T., Seyidov N. Uğurlu əməkdaşlığın qurulması... Valideyn-Müəllim Assosiasiyası yaradılması zərurəti və funksional fəaliyyəti/ V. Məmmədova, K. Debora, T. Şərifova, N. Seyidov.- Bakı: Ümidli gələcək Təşkilatının nəşri- 2003-s.
53. Məmmədova V., Vels D. K. Pilot məktəblərində təhsilin dəstəklənməsi: valideyn, ailə və ictimaiyyətin təhsilin təşkilinə köməyə cəlb edilməsinə dair tədqiqat/ V.Məmmədova, D. K. Vels. – Bakı: 2001-s.
54. Məmmədova V., Vels D. K. Azərbaycan Milli Valideyn Assosiasiyası (AMBMA): Valideyn Müəllim Assosiasiyasının təşkili üçün vəsait/ V. Məmmədova, D. K. Vels – Bakı: 2001-s.
55. Məmmədli R., Təbrizi N. Gənc vətəndaşın pasportu/ R. Məmmədli, N. Təbrizi. – Bakı: Maarif- 2000-s.
56. Mərdanov M. C. Bakı şəhər ümumtəhsil məktəblərinin direktorlarının iştirakı ilə keçirilən müşavirədə çıxışı // “Azərbaycan müəllimi” qəzeti 2006, 17 noyabr- s.

57. Muradxanov M. Məktəblilərin ailədə tərbiyəsi/ M. Muradxanov. – Bakı: 1972-
58. Paşayev Ə. X., Rüstəmov F. A. Pedaqogika, Yeni kurs/ Ə. X. Paşayev, F. A. Rüstəmov. – Bakı: Çarşıoğlu- 2002-s.
59. Suxomlinski V. A. Vətəndaşın doğulması/ V. A. Suxomlinski. – Bakı: Maarif- 1975-s.
60. Suxomlinski V. A. Ürəyimi uşaqlara verirəm/ V. A. Suxomlinski. – Bakı- Maarif- 1979-s.
61. Sağlam və xoşbəxt olun. Azərbaycan “Qadın və İnkişaf Mərkəzi”. Bakı, 2002.
62. Talıbov Y. R., Ağayev Ə. A., İsayev İ. H., Eminov A. İ. Pedaqogika (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti)/ Y. R. Talıbov, Ə. A. Ağayev, İ. H. İsayev, A. İ. Eminov. – Bakı: Maarif- 1993-s.
63. Uşinski K. D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri/ K. D. Uşinski. - Bakı: Azərnəşr- 1953-s.
64. Uşaqlar üçün Dünya Hərəkəti-Azərbaycan Uşaqdan-uşağa sülh şəbəkəsi. İDH. Bakı, 2000.

Rus dilində

1. Бахтин М.М.Эстетика словесного творчества. М.,1979
2. Бахтин М.М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники: Ежегодник, 1984-1985. М, 1986
3. Байбородова Л.В. Сущность процесса самовоспитания. М, Владось,2001.
4. Бажович Л.И. Проблемы формирования личности. М., 1997.
5. Байбородова Л.Б. Воспитательной процесс в современной школе. Ярославль, 1997.
6. Байбородова Л.Б. и др. Организация воспитательного процесса в школе. М., 2000.
7. Битинас Б.П. Структура процесса воспитания. «Каунас», 1984.
8. Гаврилин А.В. Как разработать планирование работы

- классного руководителя. М, 1993.
9. Газман О.С. Технология эмоциональных отношений. М., 1987.
 10. Доровский А.И. Сто советов в развитии одаренности детей. Родителям, воспитателям, учителям, М., 1997 г.
 11. Иванов И.П. Звено в бесконечной цепи. Рязань, 1994.
 12. Ильин Т.В. Педагогическое планирование в образовательных учреждениях. Ярославль, 1985.
 13. Иванов В.Д. Самодеятельность, самостоятельность, самоуправление, или Несколько историй из жизни школьников с вопросами, письмами, монологами и документами. М., 1996
 14. Кагон М.С. Тренинг: навыки конструктивного взаимодействия с подростками. М., 1997.
 15. Караковский В.А. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения. М., 1997.
 16. Кричанская Ю.С., Третьяков В.П. Грамматика общения. М, 1990.
 17. Кутценко В.Г. Воспитательная система: теория, проблематика, альтернатива. Минск, 1997.
 18. Казанцева Н.А. Общественно-активные школы: Опыт Добровольческих инициатив.М., 2002.
 19. Кохонович Л.И. Гуманизация и гуманитаризация в современном вузе. Интеллигенция и нравственность. М, 1993.
 20. Маленькова Л.И., Шуркова Н.Е. Воспитание в современной школе. Книга для учителя -воспитателя. М., 1999.
 21. Маслова Н.Ф. Воспитание в школе: Оптимистическая гипотеза. М., 1999.
 22. Молодеж в меняющемся обществе в помощь дискуссии. ЮНИСЕФ-2001.
 23. На пути к толерантному сознанию. М, 2000

24. Педагогическая диагностика в опытно-экспериментальной работе школы. СПб. 1993.
25. Поляков С.Д. Психопедагогика воспитания: опыт популярной монографии с элементами учебного пособия и научной фантастики. М., 1996.
26. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика. М., 1997.
27. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. М., 1981.
28. Салдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности. М., 1998
29. Тафель Р.Е. Диагностические методики для выявления (идентификации) творческих личностей в американской психологии. Канд. дисс. М., 1974.
30. Таланчук Н.М. Воспитательная деятельность мастера производственного обучения СПТУ. Вопросы теории. М., 1987.
31. Титова Е.В., Трухочева Т.В. Они и мы: () концептуальных основах взаимодействия образовательных учреждений и детских общественных организаций. М., 1993.
32. Уильяме Б. Нескладная добродетель // Курьер ЮНЕСКО. 1992, №9, с. 10
33. Фридман Л.М. и др. Изучение личности учащегося в ученических коллективах. М., 1998.
34. Школа как воспитательная система. (Под ред. Л.В. Гаврилина). М., 1998. 5\$ 35- Щуркова Н.Е. Воспитание: новый взгляд с позиции культуры. М., 1998. 53
35. Шукшунов В.Е. От сознания парадигмы к образовательной практике. «Тезисы докладов международной научно-практической конференции». Тюмень, 1996.

İngilis dilində

36. Бастиде Э. Траите де Гастион морал // Парис, ПУФ, 1961, Вол. 1-2, п.32
37. Далъоурт Э. Ж. Толеранъе // Нев Ёатщолиъ Университй оф Америъа. 1967
38. Диътионнаире де Морале. Ед. пар. О.Щоффе. Фрибоург, Едитион Университаирес. 1983, п. 202-203

*Kitab “CN POLİGRAFIYA” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapaimzalanıb: 01.12.2022
Format: 60x84 1/16. Həcmi: 28,75 ç.v. Tiraj: 965.
Sifariş № 36.

AZ 1006, BAKI, Nərimanov rayonu, K.Rəhimov küçəsi 865,
bina 22c, mənzil 3
Tel./faks: (012)4652471
e-mail: cn_poliqraf@mail.ru